Tarih Ders Kitaplarında İmajlar

Devletler • Halklar • Kişiler

Editör: Ahmet ŞİMŞEK

Hüseyin KÖKSAL · Selahattin KAYMAKCI · Gülin KARABAĞ · Ramazan KAYA
Sezai ÖZTAŞ · Bülent AKBABA · Yasin DOĞAN · Banu ÇULHA ÖZBAŞ
Tercan YILDIRIM · Refik TURAN · Hasan IŞIK · Özgür AKTAŞ · Fatih YAZICI
Mehmet ELBAN · Hülya ÇELİK · Akif PAMUK · Neval AKÇA BERK
A. Erinç Erdal YILDIRIM · İrem PAMUK · Erol ÇİYDEM · Hasan GÜNAL
Mehmet Alper CANTİMER · Suat ÇATAR

PEGEM AKADEMİ

Tarih Ders Kitaplarında İmajlar

Devletler • Halklar • Kişiler

Editör: Ahmet ŞİMŞEK

Hüseyin KÖKSAL · Selahattin KAYMAKCI · Gülin KARABAĞ · Ramazan KAYA
Sezai ÖZTAŞ · Bülent AKBABA · Yasin DOĞAN · Banu ÇULHA ÖZBAŞ
Tercan YILDIRIM · Refik TURAN · Hasan IŞIK · Özgür AKTAŞ · Fatih YAZICI
Mehmet ELBAN · Hülya ÇELİK · Akif PAMUK · Neval AKÇA BERK
A. Erinç Erdal YILDIRIM · İrem PAMUK · Erol ÇİYDEM · Hasan GÜNAL
Mehmet Alper CANTİMER · Suat ÇATAR

PEGEM AKADEMİ

Editör: Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞEK

TARİH DERS KİTAPLARINDA İMAJLAR: DEVLETLER, HALKLAR, KİŞİLER

ISBN 978-605-037-054-6
DOI 10.14527/9786050370546

Kitap içeriğinin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

● 2019, PEGEM AKADEMİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Pegem Akademi Yay. Eğt. Dan. Hizm. Tic. A.Ş.'ye aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri, kapak tasarımı; mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz. Bu kitap T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır. Okuyucularımızın bandrolü olmayan kitaplar hakkında yayınevimize bilgi vermesini ve bandrolsüz yayınları satın almamasını diliyoruz.

Pegem Akademi Yayıncılık, 1998 yılından bugüne uluslararası düzeyde düzenli faaliyet yürüten **uluslararası akademik bir yayınevi**dir. Yayımladığı kitaplar; Yükseköğretim Kurulunca tanınan yükseköğretim kurumlarının kataloglarında yer almaktadır. Dünyadaki en büyük çevrimiçi kamu erişim kataloğu olan **WorldCat** ve ayrıca Türkiye'de kurulan **Turcademy.com** ve **Pegemindeks.net** tarafından yayınları taranmaktadır, indekslenmektedir. Aynı alanda farklı yazarlara ait 1000'in üzerinde yayını bulunmaktadır. Pegem Akademi Yayınları ile ilgili detaylı bilgilere http://pegem.net adresinden ulaşılabilmektedir.

1. Baskı: Kasım 2019, Ankara

Yayın-Proje: Şehriban Türlüdür
Dizgi-Grafik Tasarım: Tuğba Kaplan
Kapak Tasarımı: Pegem Akademi
Kapak Görseli: http://www.nedir.org/resim-ekle/yazi-resmi/11009/99_osmanli_devletinin_dagilma_donemi.gif

Baskı: Salmat Basım Yayıncılık Ambalaj Sanayi Tic. Ltd. Şti.
Büyük Sanayi 1. Cadde 95/1 İskitler/ANKARA
Tel: 0312-3411020
Faks: 0312-3413050

Yayıncı Sertifika No: 36306
Matbaa Sertifika No: 26062

İletişim

Karanfil 2 Sokak No: 45 Kızılay / ANKARA
Yayınevi: 0312 430 67 50 - 430 67 51
Dağıtım: 0312 434 54 24 - 434 54 08
Hazırlık Kursları: 0312 419 05 60
İnternet: www.pegem.net
E-ileti: pegem@pegem.net
WhatsApp Hattı: 0538 594 92 40

SUNUŞ

1929 yılında 30 yaşında olan Belçikalı dahi bir ressam, kendisinin ve insanlığın ihanete uğradığını, üstelik bunu ihanet edenlerle uğrayanların elbirliğiyle yaptıklarını düşünüyordu. Dünya hakkındaki "birşeyler" korkunç biçimde yanıltıcıydı. Zihinlerimizde bir kesinlik hissi uyandıran bütün imgeler ve söylemler aslında bizde oluşturdukları izlenimin dışında birer gerçekliktiler. Oysa insanlar, onları gerçekliğin "ta kendisi" imişler gibi düşünüyorlardı. Üstelik imgeler ve söylemler de, kasıtlı yapıyorlarmış gibi "herşey" hakkında ve "heryerde" idiler. Politika, din, tarih, gelişme, Avrupa, insan, öteki, hak, özgürlük, savaş, barış, ilerleme gibi aslında "herşeyle ilişkili" olan temel kavram ve olgular, her zaman bir imgenin yada bir söylemin eşliğinde dolaşıma çıkmakta; onlar tarafından temsil edilmekte idiler. Bu temsilden, ilişkili oldukları "herşey" etkilenmekte idi. Herkes, kavram ya da olgunun çıplak halini değil, imgeyle ya da söylemle giydirilmiş halini görüyor, bu temsili gerçekmiş gibi bir kenara koyuyor ve "herşey"i buna göre düşünüyordu. Sorun, imgeler ve söylemler bir yana giderken, gerçekliğin başka bir yana gittiğinin acı biçimde anlaşılmasıyla ortaya çıktı. I. Dünya Savaşı, yukarıdaki kavram ve olgular hakkında zihinlerde hoş bir izlenim uyandıran her türlü imgenin yahut söylemin bütün inandırıcılığını yıkan olaydı. René Magritte, işte bu yıkımın sonunda ihanete uğradığını düşündü.

Herkesin acı çektiği, bütün politik haklılık argümanlarının aslında haksız çıktığı ve "bütün bunlara değer miydi?" dedirtecek trajedilerin içinde önemsizleşerek silinip gittiği Büyük Savaş biteli henüz 11 yıl olmuştu. Akıllar ve vicdanlar henüz ne kendini toplayabilmiş, ne de aklayabilmişti. Üstelik dünya başka büyük bir buhranın tam ortasındaydı. İnsan aklına ve ahlakına duyulan güven yıkılmış ve onların ortaya koyduğu kesinlikler kuşkuyla karşılanır olmuştu. İngiliz tarihçi Lord Acton'a 1896 yılında "artık bütün bilgiler ulaşılabilir ve her sorun çözülebilir olduğuna göre..." dedirten yeterlilik duygusu yerini "O olduğunu düşündüğümüz hiçbirşey belki de O değildir" kuşkuculuğuna bırakmıştı.

"Bu, bir pipo değildir." Oysa resme bakan insanlar bunun, bir pipo olduğunu düşünme eğilimindedirler. Bazıları "bunun" bir pipo olduğunu sanırlar, bazıları inanırlar. Bazıları "kuvvetle" inanırlar. Hayatında hiç pipo görmemiş biri, pipo adı verilen gerçekliğin "bu" olduğunu düşünebilir. Elinde piposuyla resme bakan biri ise,

bunun "bir pipo" olduğunu. Herhangi biri "fakat bu bir pipo değil, pipoyu temsil eden bir resimdir" dediğinde, kimi bunu yersiz ve çokbilmiş bir titizlik olarak değerlendirir ve böyle çocukça bir ayrımı gereksiz bulur. Gözlerinin önünde duran bu kesinlik; bu resim, "onun" bir pipo olduğundan emin olmasını sağlar ve konuya ilişkin bütün tartışmalarda bu ruh hali; yani "kesin bir şeylerden emin olma"nın hazzı görülür. Kimi ise "resimdeki şey'in", yapılışındaki ustalıktan dolayı pipoyu temsil edebileceğini dolayısıyla ona "bir pipo" denilmesinin pekala uygun olduğunu savunabilir. Belki de "onun" bir pipo olup olmadığı sorunu, tek başına ele alınamayacak bir sorundur. Pipo içenler ve içmeyenler, pipoyu bilenler ve bilmeyenler, ressamı tanıyanlar ve tanımayanlar, "o şeyin" aslında ne olduğunu umursayanlar ve umursamayanlar hesaba katılarak düşünülmelidir.

Aslında, bir problem yokmuş gibi görünmektedir. Sanatçı, küçük bir muziplik yapmış gibidir. İşi karmaşıkmış gibi göstermeye gerek yoktur. Resimdeki "şey"in, piponun ta kendisi yada temsili resmi olarak kabul edilmesinin ne önemi olabilir?

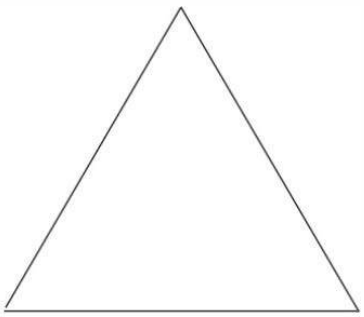
Gelin görün ki, Magritte ısrar etmektedir. Örneğin "bu" da, O'na göre "bir elma" değildir. Üstelik şaka da yapmamakta, ciddi sözcükler kullanmaktadır; örneğin, yandaki resmin adı "İmgelerin İhaneti"dir.

Ressamın yaşadığı döneme dönüldüğünde onun aslında "önemli bir şeyler" söylediği sonucuna ulaşılabilir. René Magritte, "İmgelerin İhaneti" adını verdiği çarpıcı çalışmasını sergilediğinde dönemin ruhu kuşkularla, acılarla, hayal kırıklıklarıyla, kandırılmışlık ve yetersizlik duygularıyla doluydu. Magritte, gerçekliğe ve onu temsil eden her şeye, dönemin ruhunun getirdiği bütün bu izlenimlerin eşliğinde bakıyordu. O, yaşadığı dönemin gerçekliğini, yukarıdaki I. Dünya Savaşı sonrasına ilişkin betimlemelerin zihinlerimizde oluşturduğu izlenimlerden farklı algılıyor olsa gerekti. İki dünya savaşı arası hakkında tarih kitapları okumuş, filmler izlemiş yada ders kitabının ilgili bölümünü çalışmış da olsak, hiçbirimizin aklına bütün bu olup bitenleri "imgelerin ihanetiyle" açıklamak gelmez. Çünkü örtük olarak, "gerçekliğin temsillerinin" gerçekliği bütünüyle temsil edebildiklerine inanırız. Yukarıdaki betimlemeler ise, bizlerde "ihanete uğradığımız" duygusu uyandıracak kadar korkunç olmaktan uzaktırlar. Oysa Magritte ya da bir başka "canlı tanık" için, bir gerçekliği temsil iddiasında bulunan bir imge yahut söylem,

gerçekliğin kendisinden çok onun hakkındaki imgeyi yada söylemi oluşturan ve o imge yada söylemi tüketenler hakkında bir fikir verir.

İmgelerin İhaneti'nde bulunan şey, elbette bir pipo değil, bir piponun "temsili resmidir". Belki bu konunun üzerinde düşündükleri belki de itirazlarla karşılaşmak istemedikleri için ders kitabı yazarları tarafından, kişi yada olayları betimleyen resimlerin altına, "temsili resim" yazılır. Sözü edilen temsil etme durumu yalnızca imgeler için geçerli değildir. "Sözcükler" için de geçerlidir. Bir tarih metninde geçen "savaş" sözcüğü kavramsal bir temsildir ve bütün gücü yazan yahut okuyan kişinin hafsalası ve hissiyatı ile sınırlıdır. Biraz daha basitleştirmek gerekirse, bir cümlede geçen "soğuk" sözcüğünü okuyan hiç kimse, soğuğun "nasıl bir durum" olduğunu anlamaz ve üşümez. Hatta örneğin bir insanın, bir metinde geçen "üşüyorum" sözcüğünü yüksek sesle okuması, o an üşüyor olduğunu göstermez, yahut gerçeklik ve dürüstlük adına üşümesini gerektirmez. Bununla birlikte insanlar, imgelerin yada söylemlerin gerçekliği bütünüyle temsil ettiklerine inanırlar. Bu durum, özellikle tarih ders kitapları söz konusu olduğunda daha da belirginleşir. Çoğumuz tarih ders kitaplarının, kişi, kronoloji yada tanımlarda belirgin bir yanlışlık yapılmaması halinde, gerçekliği bütünüyle temsil edebildiklerini ve o kitaplarla tarih çalışan öğrencilerin, bu temsilden bihakkın yararlandıklarını düşünürüz. Oysa, herhangi bir "bilgi yanlışı" ya da "tartışmalı bir yaklaşımı" olmasa dahi, ders kitapları gerçekliği "bir insanı durum" olarak temsil edemez. Bir yemek kitabının, kendisini okuyan birini doyuramayacağı gibi. Çünkü oradaki "makarna, aslında makarna değildir". Bu durum, imaj kavramının tanımı ile ilgilidir.

Tablodaki "şeyin" bir pipo olup olmadığı tartışması uzatılabilir. Ancak kah önemli değerlendirmeler yaparken temel kriterimiz olan kah arada aklımıza gelen kah bir şeyler yaparken gözümüze çarpan imgelerin, "kendisi imiş gibi göründükleri şey" olmadığı başka durumlar da mevcuttur. Örneğin, bu bir üçgen midir?

Bu, bir üçgen değildir. Çünkü şeklin sol alt köşesinde bu metnin yazarı tarafından yapılmış bir boşluk bulunmaktadır. Bu bilgiye sahip olduğumuz halde, zihnimiz, görmek ve inanmak istediği; öyle olduğunu varsaydığında taşların yerli yerine oturacağını hissettiği şekilde algılama konusunda ısrar eder. Şeklin üçgen olmasını engelleyen küçük boşluk, şekle uzaktan bakan ve onun üçgen olduğunu varsayarak üzerinde trigonometri hesapları yapmak isteyen bir uzmanın işini yarıda bırakmasını sağlayabilir. Çünkü şekil, temsil eder göründüğü gerçekliğin kendisi değildir. Ama farklı renklerde ve birbirinden bağımsız bilardo toplarını bir araya toplamak amacı sözkonusu olduğunda, şeklin en görünür yerinde dahi bir boşluk olması, çok da önemli değildir.

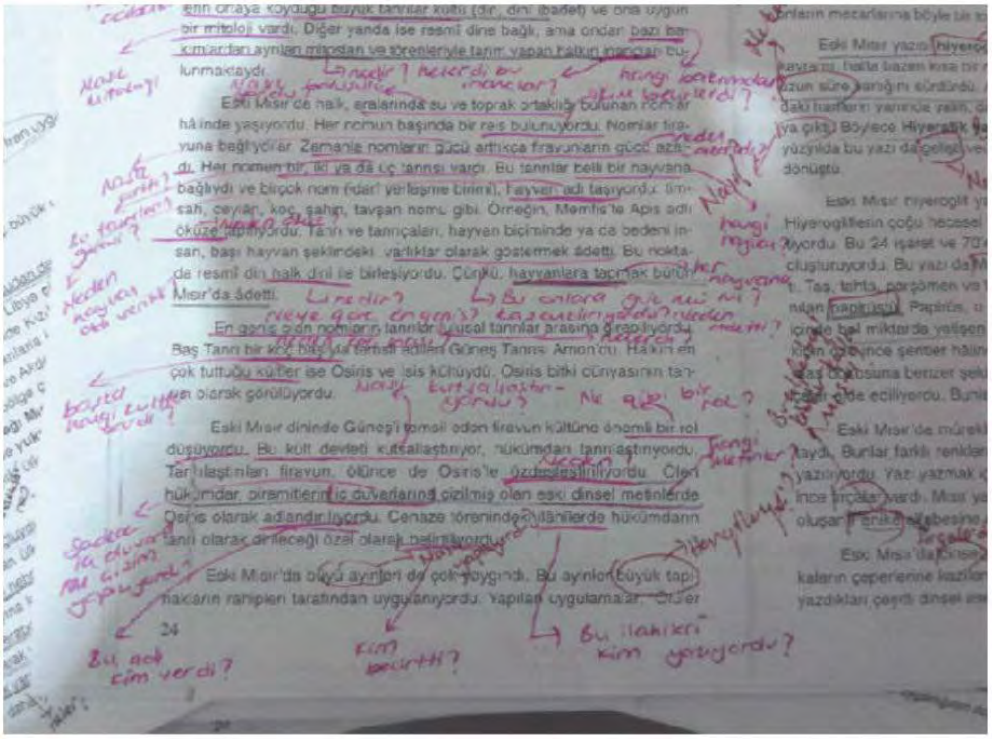
İmgeler ve söylemler, düşünce ve duygularımızı şekillendiren imajları oluştururlar. Bu kavramların, elinizde tuttuğunuz, tarih ders kitaplarına ilişkin özgün bir

inceleme olan bu eserin sunuşunda dile getirilmesinin bir anlamı var. Tarih ders kitapları adeta bir imgeler ve söylemler festivalidir. Üstelik yukarıdaki garip "bu nedir, ne değildir?" tartışması, ayniyle tarih ders kitaplarında bulunan imge ve söylemler için de geçerlidir. Bu durumu açıklamak için önce, yukarıda sıklıkla kullanılan kavramların netleştirilmesi gerekebilir. Latince "imago" (resim) kökünden gelen imge, TDK Büyük sözlükte "*zihinde tasarlanan, gerçekleşmesi özlenen şey, düş, hayal*" *olarak ve ikinci tanımda ise "genel görünüş, izlenim, imaj*" olarak ele alınmaktadır. Felsefede imge, "*duyulur yada görünür bir kaynaktan gelen zihinsel tasarım*" olarak açıklanır. İmge, nesnel dünyanın öznel yansısıdır. Duyumlar, algılar, tasarımlar, kavramlar, önermeler, kuramlar ve varsayımlar, değişik türde imgelerdir. Esasında imge-imaj derken, zihinsel bir tasarımdan bahsetmekteyizdir. Bu zihinsel tasarım, algılanabilir bir kaynaktan esinlenerek, insanın kişi kurum olay süreç yada bir olgu hakkında zihninde oluşan bilişsel ve duyuşsal izlenim anlamına gelir. İmge, dış dünyadaki nesnelerin insan zihnindeki resmi, kopya ya da tasarımı; gerçek ya da gerçek dışı bir şey ya da olgunun zihindeki tasarımı, oluşan sureti olarak daha geniş biçimde tanımlanabilir. Öyleyse, imaj yada imge denildiğinde, imgenin nesnesi olan dış kaynak ve öznesi olan kişide oluşturması beklenen zihinsel süreç ve bu sürecin sonucunda ortaya çıkan genel izlenim akla gelir. Söylem ise, yine TDK sözlükte, "*bireyin, dili sözlü yada yazılı biçimde cümle sınırlarını aşacak biçimde kullanması, söz*" olarak tanımlanır. Bu tanımda, "cümle sınırlarını aşmak" oldukça ilginç bir nitelemedir. Herhangi bir cümlenin sınırlarını aşacak biçimde dilin kullanımı sonucunda ortaya çıkan "aşkın duruma" herhalde söylem denebilir. Farklı bir söyleyişle, toplumsal ilişki ve bağları yapılandırmak üzere bilginin düzenlenmesinde izlenen yoldur.

İmajın tek başına düşünülemeyecek bir unsur olmadığı anlaşılmaktadır. İmaj zihinde "oluşturulan" bir durum, bir izlenimler bütünüdür. İmaj için,dış dünya, ona ilişkin kaynaklar ve bir hedef zihin gereklidir. Elinizde tuttuğunuz bu çalışmada, ders kitaplarında yer alan "görsellerin" (harita, fotoğraf, resim vb) değil "imajların" araştırılmasının nedeni, bu önemli husus olmalıdır. Ders kitapları, içindeki "herşeyle birlikte" okuyucuların zihinlerinde bir "imaj" oluşturma araçlarıdır. Yine benzer şekilde, ders kitaplarında yer alan anlatılar da "bir" söylemdir çünkü çoğunlukla bu dil, toplumsal ilişki ve bağları yapılandırmak amacıyla yeniden oluşturulur. Bir başka söyleyişle tarih ders kitapları, tarihsel bilgiyi, "anlamlı bir imajlar bütünü" oluşturabilmek adına bir "söylem" eşliğinde "yeniden kurar".

Ancak bu yeni kurulumun; yani tarih ders kitabının, amaçlanan "imajlar-izlenimler bütününü" oluşturabilecek etki gücüne sahip olup olmadığı tartışmalıdır. Yukarıdaki biçimde, söylem, imaj, yeniden kurma gibi kavramlar eşliğinde düşünüldüğünde, tarih ders kitaplarına tek başlarına başarabileceklerinden daha fazla işlev ve taşıyabileceklerinden daha fazla anlam yüklenmekte olduğu görülür. Eğitimsel açıdan tarih ders kitabı, pek çok değişkenden yalnızca biridir ve diğerlerinden; örneğin öğretmenlerden yada sosyal çevreden daha fazla etki gücüne sahip olduğuna ilişkin bir araştırma bulunmamaktadır. Kaldı ki tarih ders kitaplarının, eğitim programı, sayfa sayısı, öğretim döneminin süresi ve haftalık ders saati gibi etkenlerden dolayı, genellikle eğitimsel açıdan "problemli" metinlerden oluştuğu bilinir. Tarih ders kitabı yazarı örneğin, tarih yazarından farklı olarak, bir yüzyılı bir sayfanın üçte birine sığdırmakla yükümlü tutulabilir. Tarihçilerin uzun uzadıya yazmayı ve konuşmayı ne denli sevdikleri düşünüldüğünde bu oldukça moral bozucu bir yükümlülüktür. Aşağıdaki fotoğraf, ders kitabı metinlerinin içerebilecekleri "problemleri" göstermekte.

Sizce metin, ele aldığı tarihsel gerçekliği ne kadar temsil etmektedir?

Herhangi bir tarih ders kitabını eleştirmeyen, onda eksik, hatalı, yetersiz yada gereksiz bölümler bulmayan bir meslekten tarihçi yok gibidir. Hatta sadece tarihçiler değil, eğitimciler, gazeteciler, kanaat önderleri, sivil toplum kuruluşları gibi aktörler de tarih ders kitaplarıyla yakından ilgilenirler. Üstelik bu, dünyada da böyledir. Sözkonusu eleştiriler çoğunlukla tarih ders kitaplarının bir "eğitim prog-

ramına" bağlı olarak yazıldıkları gerçeğini şaşırtıcı biçimde görmezden gelirler. Ders kitabı yazarının, içeriği programın amaçlarına ve kazanımlarına göre yeniden kurma, yaş düzeyine uygun dil belirleme, programda doğrudan doğruya içeriğe dahil olmayan, beceri yada değer kazandırma gibi, "bir tarih kitabı yazma"nın ötesinde yükümlülüklerinin de olduğu da görmezden gelinir. Bu çerçevede, tarih ders kitaplarının, yukarıda sözü edilen imajları oluşturma konusunda ne denli dezavantajlı bir konumda oldukları görülebilir.

Türkiye'de son yirmibeş yıldır, tarih ders kitaplarını "eğitimsel açıdan" inceleyen çok sayıda akademik araştırma yapılmıştır. Bu araştırmalar ders kitaplarının ve öğretim programının; kazanım, değer ve beceri gibi bileşenler konularındaki uygunluğu ile program amaçlarına, öğrenci seviyesine, ya da belli başlı eğitim yaklaşımlarına görelikleri konularında önemli veriler sağlamaktadırlar. Sonuçlar kaba biçimde genellendiğinde, ders kitaplarının eğitimsel açıdan sanıldığı kadar muktedir bir araç olmadığını göstermektedirler. Ancak bu genelleme, ders kitaplarını bütünüyle önemsiz kılmamaktadır.

Ders kitapları, özellikle de tarih ders kitapları, politik ve sosyo-kültürel açılardan bir "sembol" olarak görülmektedir. Ders kitaplarının, devlet olgusuyla, iktidar olgusuyla, bu ikisiyle bağlantılı olarak ideoloji olgusuyla yakından ilişkili oldukları, dahası onlar tarafından fütursuzca değiştirilebildikleri düşünülür. Üstelik değişiklikler ne yönde yapılmışsa, bugün doğan bebeklerin yirmi yıl sonra o yönde büyümüş yetişkinler olacakları varsayılır. Adeta toplumsal mühendislik hamlelerinin çimentosu imiş gibi değerlendirilir. Bu yaklaşım büsbütün yersiz de değildir. Ders kitabının sanıldığı kadar etkili bir çimento olmadığına yukarıda kısaca değinilmiş olmakla birlikte, baskı grupları kadar iktidarların da ders kitaplarına benzer bir anlam yüklediklerinin belirtilmesi gerekir. Bu, karşılıklı bir kör dövüşü gibidir. Mizahi bir biçimde denilebilir ki, ülkede bütün öğrenciler mezun olmuş olsa da bütün okullar boş olsa da iktidarlar yine de kendi kitaplarını yazarlar ve baskı grupları da yine aynı hoşnutsuzlukla eleştirirler. Bu çekişmeli garip tutum, bütünüyle tarafların zihinlerindeki imajlarla ilişkilidir. Ders kitaplarında özü ve çerçevesi çizilen imajların, gerçeklikle örtüşeceği varsayımına dayalıdır. Yani, ders kitaplarındaki temsili pipo resminin, piponun ta kendisi olduğu düşünmenin sonucudur.

Ders kitabının örtük olarak çerçevesini çizdiği vatandaşlık tanımı, biz olgusuna kimlerin nasıl dahil edildikleri ve kimlerin dahil edilmedikleri, kullanılan dilin yine örtük olarak önerdiği ahlak öğretileri gibi daha çok politik tercihlerle ilişkili eleştiriler görülür. Esasında Türkiye'de tarih ders kitaplarının eleştirel gözle incelenmesi, bu yolla başlamıştır. Bazı sivil toplum kuruluşlarının bu yönde yürüttükleri tartışmalar, yalnızca ders kitaplarına değil bütünüyle tarih eğitimine yönelik

araştırmaların da başlamasına vesile olmuşlardır. Son yıllarda yalnızca Türkiye'de vaktiyle kullanılmış yada halihazırda kullanılmakta olan ders kitaplarının politik söylemler eşliğinde incelenmesiyle yetinilmemekte, Türk tarihi ile ilgili diğer ülkelerin tarih ders kitapları da özellikle Türk tarihi ile kesişme noktaları işlenirken kullandıkları dil ve söylem açısından incelenerek Türkiye'deki ilgili literatür zenginleştirilmektedir.

Elinizdeki çalışmanın, bugüne değin alana katkı sağlayan tüm diğer çalışmalardan farklı yanları bulunmaktadır. İlk olarak, imaj kavramı, yaygın kullanımıyla "her tür görsel" anlamının ötesinde ele alınmıştır. Kitapların yazıldıkları dönemin sosyo-kültürel koşulları ve politik yönelimleriyle oluşan aktüel "söylem"in, ders kitaplarında tarihsel bilginin "yeniden kurulmasına" zemin oluşturduğu apriori olarak kabul edilmiştir. İncelenen imajların, sözkonusu dönemsel söylem doğrultusunda oluşması istenen "bir izlenimler bütünü" olduğu da yine aynı şekilde apriori olarak kabul edilmiş ve dönemsel imajlar bu çerçevede anlaşılmaya çalışılmıştır. Daha açık bir söyleyişle, "ders kitabıyla ne, neden, nasıl yapılmaya çalışılmış?" sorusuna cevap aranmıştır. Bu başlama noktası, incelenen ders kitaplarında yer alan görseller, kullanılan dil gibi unsurların, kendilerini aşan tarihsel, politik ve sosyo-kültürel bir çerçeve içinde incelemeyi gerektirmiştir. Bu yönüyle, bu kitabın okuyacağınız herbir bölümü, incelediği konuya ilişkin olarak, Türkiye'nin tutum ve anlayışının göstergelerinin analizi olarak görebilirsiniz. Örneğin "Türk Ders Kitaplarında İsrailoğulları ve İsrail Devleti" adlı bölüm, dönemsel olarak zihinlerimizde oluşan "israiloğullarına ilişkin izlenimler bütününün"; yani "israiloğulları imajının" çözümlendiği ve zaman içinde eğer değişmiş ise bu değişimin yönü ve gerekçeleri açıklanmaya çalışılmıştır. Esasında her bir imaj, kendi zihnimizdeki dönüşümlerin; yani kendi toplumsal hafızamızın analizidir.

Çalışmanın bir diğer farkı, içerik seçimindeki esnekliktir. Kitabın içindekiler kısmına baktığınızda, konusunun sınırlarını tizlikle çizen bir akademik yaklaşım değil, sizleri eğlenmeye davet eden bir entelektüel şölen izlenimi edineceksiniz. Okumaya başladığınızda ise, Eco'nun deyişiyle "romancı okuması" yaptığınızı fark edeceksiniz. Sadece ilgilendiğiniz konunun değil, o konuyla ilgili olan "her şeyin" kendi kendine bir sonraki sayfa yada bölümde ele alındığını ve bunun da sizlere, hayatın bütünlüğünü hatırlattığını fark edeceksiniz. İlişkisiz gibi görünen bir diğer bölümün ise, sözkonusu bütünlüğün sizler için karanlıkta kalmış bir başka parçası olarak karşınıza çıktığını göreceksiniz. Alışılmış şekliyle söylemek gerekirse, elinizde tuttuğunuz kitap, disiplinler arası ve çok disiplinli bir arayışın ürünüdür. Konuların tamamının, Türkiye'nin sosyo-kültürel tarihinde, kah rahatsız edici kah hoşnutluk uyandırıcı imajlar halinde var olduklarını görmek mümkündür. Bu imajların birbiriyle entegrasyonu, zaman içinde Türkiye'de hiç değilse "resmi

söylemin" dünyaya nasıl baktığını göstermesi açısından anlamlıdır. Üstelik imaj kavramının doğası gereği, sözkonusu konuların aynı zamanda insanların zihinlerinde de aynı değişkenlikte ve muhtemelen farklı anlamlar taşıyarak var olduklarını bilmek ayrıca heyecan vericidir.

Tarih ders kitapları hakkındaki araştırma ve tartışmalar, hiçbir zaman sonuca ulaşmayacak gibi görünmektedir. Tarihsel bilginin doğası, onun söylem ya da imgelerle temsili ve yeniden kurulmasındaki sorunlar ve gerçekliği hem epistemolojik hem de politik açılardan temsil edebilme kabiliyetine ilişkin derin tartışmalar, bu durumun gerekçeleridir. Her ne olursa olsun, tarih ders kitapları, tarihin görünür olduğu araçlardan biridir ve tarih konusundaki her duyarlılık, onların değerlendirilmesinde kullanılan eleği sıklaştırmaktadır. Bununla birlikte, tarihin ancak onu bilen insan zihniyle birlikte var olabilmesi gibi tarih ders kitabının söylemi de sayfalarda yer aldığı şekliyle değil, insanların zihinlerinde uyandırdığı izlenimlerin biçimi ve anlamıyla birlikte düşünüldüğünde anlamlıdır. Elinizdeki kitap, tarihe, tarih ders kitaplarına ve bir dönem belli başlı konular hakkında oluşmuş imajlara farklı bir açıdan bakabilmenize katkı sağlama amacıyla yazılmıştır.

Doç. Dr. Hüseyin KÖKSAL
Gazi Üniversitesi

BÖLÜMLER VE YAZARLARI

Editör: Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞEK

Tarih Ders Kitaplarında Türk İmajı
Doç. Dr. Tercan YILDIRIM - Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

Tarih Ders Kitaplarında Orta Asya
Doç. Dr. Refik TURAN - Aksaray Üniversitesi

Tarih Ders Kitaplarında Çin İmajı
Doç. Dr. Ramazan KAYA - Atatürk Üniversitesi

Tarih Ders Kitaplarında "Bizans"
Doç. Dr. Banu ÇULHA ÖZBAŞ - Dokuz Eylül Üniversitesi

Tarih Ders Kitaplarında Moğollar ve Cengiz Han
Dr. Öğr. Üyesi Neval AKÇA BERK - Çukurova Üniversitesi

Tarih Ders Kitaplarında Timur ve Timurlular
Dr. Öğr. Üyesi Erol ÇİYDEM - Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Selahattin KAYMAKCI - Kastamonu Üniversitesi

Tarih Ders Kitaplarında Avrupa: Hristiyanlık- Papalık- Haçlılar-Rönesans-Reform-Modernizm
Doç. Dr. Mehmet ELBAN - Bayburt Üniversitesi

Tarih Ders Kitaplarında Fatih İmajı
Öğr. Gör. Mehmet Alper CANTİMER - Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi

Tarih Ders Kitaplarında Safeviler ve Şah İsmail
Dr. Öğr. Üyesi Hülya ÇELİK - Sakarya Üniversitesi

Tarih Ders Kitaplarında Orta Avrupa İmajı: Macaristan, Avusturya ve Polonya
Doç. Dr. Sezai ÖZTAŞ - Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

Tarih Ders Kitaplarında Düvel-i Muazzama: Almanya, Fransa, İngiltere
Dr. Öğr. Üyesi Akif PAMUK - Marmara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İrem PAMUK - Sağlık Bilimleri Üniversitesi

Tarih Ders Kitaplarında Rusya
Doç. Dr. Özgür AKTAŞ - Kafkas Üniversitesi

Tarih Ders Kitaplarında Yunanlılar ve Yunanistan
Doç. Dr. Ş. Gülin KARABAĞ - Gazi Üniversitesi

Tarih Ders Kitaplarında İttihat-Terakki Ve "Triumvira": Enver, Cemal ve Talat Paşalar
Dr. Öğr. Üyesi A. Erinç Erdal YILDIRIM - Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

Tarih Ders Kitaplarında Arap İmajı
Doç. Dr. Yasin DOĞAN - Pamukkale Üniversitesi

Tarih Ders Kitaplarında İsrailoğulları ve İsrail Devleti
Doç. Dr. Hasan IŞIK - Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Tarih Ders Kitaplarında II. Abdülhamit İmajı
Bilim Uzmanı Suat ÇATAR

Tarih Ders Kitaplarında Sultan Vahdettin ve Damat Ferit Paşa İmajı
Dr. Hasan GÜNAL - Balıkesir Üniversitesi

Tarih Ders Kitaplarında Mustafa Kemal Atatürk İmajı
Doç. Dr. Bülent AKBABA - Gazi Üniversitesi

Tarih Ders Kitaplarında Azınlıklar: Ermeniler, Rumlar, Yahudiler
Doç. Dr. Fatih YAZICI - Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Tarih Ders Kitaplarında Çerkez Ethem İmajı
Dr. Hasan GÜNAL - Balıkesir Üniversitesi
Doç. Dr. Ramazan KAYA - Atatürk Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

Sunuş iii
Bölümler ve Yazarları xi

GİRİŞ **1**

TARİH DERS KİTAPLARINDA TÜRK İMAJI **13**

TARİH DERS KİTAPLARINDA ORTA ASYA **35**

TARİH DERS KİTAPLARINDA ÇİN İMAJI **51**

TARİH DERS KİTAPLARINDA "BİZANS" **77**

TARİH DERS KİTAPLARINDA MOĞOLLAR VE CENGİZ HAN **95**

TARİH DERS KİTAPLARINDA TİMUR VE TİMURLULAR **115**

TARİH DERS KİTAPLARINDA AVRUPA: HRİSTİYANLIK-PAPALIK- HAÇLILAR- RÖNESANS-REFORM-MODERNİZM **133**

TARİH DERS KİTAPLARINDA FATİH İMAJI **159**

TARİH DERS KİTAPLARINDA SAFEVİLER VE ŞAH İSMAİL **179**

TARİH DERS KİTAPLARINDA ORTA AVRUPA İMAJI: MACARİSTAN, AVUSTURYA VE POLONYA **193**

TARİH DERS KİTAPLARINDA DÜVEL-İ MUAZZAMA: ALMANYA, FRANSA, İNGİLTERE **211**

TARİH DERS KİTAPLARINDA RUSYA **239**

TARİH DERS KİTAPLARINDA YUNANLILAR VE YUNANİSTAN **257**

TARİH DERS KİTAPLARINDA İTTİHAT-TERAKKİ VE "TRİUMVİRA": ENVER, CEMAL VE TALAT PAŞALAR 275

TARİH DERS KİTAPLARINDA ARAP İMAJI 295

TARİH DERS KİTAPLARINDA İSRAİLOĞULLARI VE İSRAİL DEVLETİ 321

TARİH DERS KİTAPLARINDA II. ABDÜLHAMİT İMAJI1 337

TARİH DERS KİTAPLARINDA SULTAN VAHDETTİN VE DAMAT FERİT PAŞA İMAJI 353

TARİH DERS KİTAPLARINDA MUSTAFA KEMAL ATATÜRK İMAJI 375

TARİH DERS KİTAPLARINDA AZINLIKLAR: ERMENİLER, RUMLAR, YAHUDİLER 393

TARİH DERS KİTAPLARINDA ÇERKEZ ETHEM İMAJI 409

GENİŞLETİLMİŞ KAYNAKÇA 423

GİRİŞ

Ahmet İnam bir yazısında, tarihin geleceğe yazıldığını konu etmişti.[1] Gerçekten de tarih geleceği mi yazılıyordu? Bu tartışma, elbette farklı yaklaşımlara açık olarak süregidecek. Ancak tarihçinin geçmişe dönük yazmadığı kesin, gibi. Diğer bir anlatımla tarihe hayat veren tarihçi, şimdinin bir insanı olarak, geçmişle ilgileniyor. Bu durum, onun geçmişten bulduğu bazı kanıtlar aracılığıyla, bazı izleri sürmesini ve elde ettiği malzemeyi çözümleyerek şimdiki zamanda bir anlamda inşa ederek yazmasını içeriyor. Bu sebepten, hem tarihçi hem de yapığı iş, kaçınılmaz olarak bugüne ait. Yazdığı tarih de hem bugün için anlamlı bilgi sunuyor, hem de geleceğe yönelik projeksiyonlar geliştirmek adına işlevsel bir imkan sağlayabiliyor.

Bilimlerin geleceğe yönelik projeksiyon sunma (tahminde bulunma) işlevleri, aslında pozitivizmden mülhem 19. yüzyıldan beri varlığını sürdürüyor. Malum pozitivizm, bilimi, düzensiz olarak tanımladığı alandan belli bir metodoloji ile elde edilen bilgileri sistematize ederek, bugünü ve yarını biçimlendirmek adına bir işlevle tanımlıyordu. Bilim felsefesi alanında son yüzyılda ortaya atılan pek çok yeni kuram ve yaklaşıma karşın bu işlevsellik, hep göz önünde bulunduruldu. Sosyal bilimler başta olmak üzere, Tarih gibi insan ve toplum bilimleri de bu işlevselci bakış açısından etkilendi.

Bilindiği gibi 19. yüzyılın Batı merkezli uluslaşma ve modernleşme süreçlerinde eğitim, modern toplumu yaratmak için önemli bir olgu haline geldi. Toplumsallaş(tır)ma adına, modern ulusun yeni yaşam tarzını ve değerler dizgesini bireye kazandırmak amacıyla açılan okullar, geçmişin öğretimini de tarih dersleri üzerinden planladı. Tarih, uluslaşma sürecinde milli kimliğin inşası için eğitim dizgesine dahil edildikten sonra, neredeyse bu misyona göre biçimlendi. Modern tarih öğretimi de modern ulus devletlerde kolektif ve millî bir kimlik oluşturma çabasını içerdi. Öyle ki Tarih, eğitim dizgesinde yer bulmakla birlikte,

1 Ahmet İnam, "Tarih Geleceğe Yazılır", Çevrimiçi: http://www.phil.metu.edu.tr/ahmet-inam/tarih.htm (Erişim Tarihi: 29.09.2019).

iktidarların meşruiyetine zemin oluşturmak adına, zaman zaman tabiri caizse işlevsellikten öte araçsallaştırıldı.

Millî kimliğin oluşturulmasında modern tarih öğretimi, iki temel araç üzerinden kurgulandı. Bunlar, öğretim programları ve ders kitaplarıdır. Ders kitaplarının öğretim programlarına uygun şekilde hazırlandığı ve özellikle sosyal alanlarda öğretmenlerin ağırlıklı olarak ders kitaplarına dayalı ders işledikleri dikkate alındığında, tarih ders kitaplarının millî kimlik inşasındaki rolü çok daha iyi anlaşılabilir.[2]

Eğitim sürecinde ise tarih ders kitapları, hem öğrencileri hem de öğretmenleri biçimlendiren önemli aktörlerdendir. Zira tarih ders kitapları, bir toplumun çocuklarına/gençlerine aktarmak istediği ve resmen kabul gören bilgileri, sadece bilgi olarak aktarmakla yetinmeyerek, toplumun siyasal ve toplumsal normlarını da bir anlamda belleklere kazımaya çalışır. Bu öğretim süreci, bir anlamda köklerimizi, belirli bir yerde niçin ve nasıl yaşadığımızı, bu yerin nasıl tanımlanıp nitelendirilebileceğini, bir başka deyişle "kim olduğumuzu" açıklamaya çalışır. İçerdiği bilgiler açısından her zaman tartışmalı bir yapıya sahip olan tarih ders kitapları, okutuldukları toplumun politik tercih ve değerlerini dönemsel yansıtmaları açısından da bir politik hafıza unsuru ve bellek bankası olarak karşımıza çıkarlar. Bu materyaller, iktidarlarca hazırlanan tarih öğretim programları ışığında, öğrencilerin değer, inanç, kişilik ve hayata bakış açılarının şekillenmesinde anahtar rol oynar. Bu sebepten tarih ders kitapları, hükümetlerin kendi görüşlerini, geçmiş bilgisi içinde öğrenciye aktarmaya çalışan araçlara dönüşür.[3] Bu bağlamda tarih, geçmişin ve kolektif hafızanın, egemen söylem tarafından yeniden inşası biçiminde kendini gösteren, bir anlamda ideolojik bir aygıta dönüşür. Bu inşa, tarih dersleri aracılığı ile bireylere aktarılmaya çalışılır. Egemen söylemin geçmişi algılayış biçimi, egemen kimliğin bir parçası olarak ortaya çıkar. Böylelikle, egemen söylemin kolektif kimlik tasarımıyla dönemin tarih anlatısı birleşir.

Kolektif kimlik, her topluluğun diğerlerinden farklı, buna karşın kendine özgü nitelikler taşıdığı vurgusuna dayanan bir yaklaşım ve aidiyet duygusu ile şekillenir. Bu çerçevede dil, tarih, kültür, din gibi bileşenlerin yanı sıra toplumun belleği de kolektif ve millî kimliği yapılandırır.[4] Dolayısıyla millî kimliğin inşası

2 Ahmet Şimşek ve Ee Young Cou, "*Güney Kore Tarih Ders Kitaplarında Türk ve Osmanlı Algıları*", *bilig*, Sayı: 89, İlkbahar 2019, s. 144.

3 Ahmet Şimşek ve Funda Alaslan, "Milliyetçi Tarihten Milli Tarihe, Çatışmacı Eğitimden Barışçı Eğitime Doğru Türkiye'de Tarih Ders Kitapları", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 40 (Ocak – Şubat 2014).

4 Nuri Bilgin, "Kimlik Arayışı Olarak Resmi Tarih", *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları*, Haz. Salih Özbaran, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s.108.

için birlik/beraberlik/aidiyet söylemlerinin kullanılması kadar farklılıkları vurgulamak adına "öteki"nin icadı da kaçınılmazdır.

Uluslaşma sürecinde toplumların yaşadıkları milli kimlik inşası ve bunun eğitim yoluyla gençlere kazandırılmasında tarih derslerine biçilen rol, 19. yüzyıldan itibaren bazı dönemlerde yarattığı "öteki"lerle aşırı hale geldi.[5] Hatta Birinci Dünya Savaşı sonunda, bu olumsuzluğu fark eden bazı devletler ve sivil toplum kuruluşları,[6] savaşlara neden olacak biçimde yer alan, "başka toplumlar hakkında olumsuz/klişe/kalıp yargıların ve ötekileştirici ifadelerin" tarih ders kitaplarından çıkarılmasını önerdiler. Bu süreç özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra UNESCO bünyesinde çok daha sistemli olarak yürütüldü.[7] Bu bağlamda George Eckert, UNESCO işbirliği ile ilk olarak 1951 yılında Avrupa tarihindeki tartışmalı sorular hakkında Fransa-Almanya anlaşması projesini başlattı. Sonradan kurulan George Eckert Enstitüsü ise ders kitapları üzerine çalışmalara devam etti.

Türkiye'de Tarih Ders Kitapları ve İdeoloji

Yeniden vurgulamak gerekirse, eğitim materyalleri olarak ders kitapları, pedagojik olmanın ötesinde gerçekte ideolojik bir işlev de üstlenir. Siyasi iktidarlar, toplumun kolektif belleğinde yer edinmesini istediği tüm değer, tutum, bakış açılarını dersler aracılığıyla aktarırlar. Ders kitaplarında yer alan konuların boylam-

5 Tercan Yıldırım, *II. Meşrutiyetten Günümüze Lise Tarih Ders Kitaplarında Türk Kimliğinin İnşası.* (Yayınlanmış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. İstanbul, 2014.

6 Birinci Dünya savaşı sonrası kurulan Föreningen Norden örgütü 1920 yılında kurulmuş ve ders kitapları ile ilgilenmeye başlamıştır. Pingel, F. *Ders Kitaplarını Araştırma ve Düzeltme Rehberi*, Çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 2003. Milletler Cemiyeti Uluslararası Düşünsel işbirliği Komitesi adı altında akademik eğitim projesi başlatmıştır. M. Zunic, *Hırvatistan'da Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı İmajı.* Yüksek Lisans Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s.16. Dünya'da tarih eğitiminin "ezeli düşmanlıklar" yaratmasının engellenmesi ve barışı destekleyici bir mahiyet kazanması için 1919'da Milletler Cemiyetine bağlı olarak "Cooperation Intellectuelle" adlı komisyon kurulmuş, bu görevi 1945'te Birleşmiş Milletlere bağlı olarak UNESCO'ya devretmiştir. Şimşek ve Alaslan, a.g.e, 2014. Milletler Cemiyeti, bünyesindeki ders kitaplarının düzeltilmesinden sorumlu organı Düşünsel İşbirliği Uluslararası Komitesi, bütün ulusal komisyonların taraflı ve hatalı metinleri düzeltmek ve böylelikle gelecekte "öteki ülkeler hakkında temel yanlış anlamalar"ın önünü geçmeyi amaçlamıştır. Bu amaçla karşılaştırmaya dayanan karşılıklı bir ders kitabı analizini başlatmaları gerektiğini bildirerek ulusal öğretmen derneklerinin ve belirli özel vakıfların ön çalışmalarından yararlanma yolunu açmıştır. Pingel, a.g.e., 2003, s. 5.

7 Mustafa Safran ve Bahri Ata, "Barışçı Tarih Öğretimi Üzerine Çalışmalar; Türkiye'de Tarih Ders Kitaplarında Yunanlılara İlişkin Kullanılan Dil ve Yunanlılara İlişkin Öğrenci Görüşleri", *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 1, 1996, s.11-26; Mustafa Safran, "Türkiye'de Tarih ve Tarih Eğitimi", *21. Yüzyılda Kimlik, Vatandaşlık ve Tarih Eğitimi*, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2008.

sal analizi, farklı iktidarların politik ve ideolojik yönelimlere bağlı olarak söylemin nasıl değiştiğini görmemiz bakımından kritik önem taşır. Buna göre içeriğe kimi bilgiler eklenir veya çıkartılır ki bu tercih, bazı yaşantıların hatırlanması, bazılarının ise unutturulmasına yöneliktir. Ayrıca yine politik çıkarlara bağlı olarak yaşanan olaylara ve aktörlerine ilişkin olumlu veya olumsuz tutum alınır.

Türkiye'deki tarihyazımı gibi tarih ders kitaplarının da ülkenin siyasi dalgalanmalarından etkilendiğini söylenebilir. Bu sebepten kitabımızda, konuyla ilgili önceki araştırma ve incelemelerin sonuçlarından hareketle, Türkiye'deki tarih ders kitaplarındaki siyasi dalgalanmayı görünür kılmak adına, öne çıkan dört ana dönemi, ana kavşaklar olarak kabul ettik.[8] Bunlar, Türk Tarih Tezi Dönemi (1931-)[9], Hümanist Dönem (1940-),[10] Türk-İslam Sentezi Dönemi (1960-)[11] ve Pedagojik

8 Ahmet Şimşek ve Fatih Yazıcı, "Türkiye'de Tarih Eğitiminin Dünü, Bugünü", *TYB Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 3, 2013, s.9-32, Ahmet Şimşek, (Ed.), *Türkiye'de Tarih Eğitimi*, PegemA Yayınevi, Ankara, 2017.

9 1928 yılından itibaren yürütülen çalışmalar sonucunda Türk Tarihini Tetkik Heyeti kurulmuştur. Heyet, Avrupalıların Anadolu topraklarında iddialarına tarih ile karşılık vermek ve Türk milletinin benliğini keşfetmesini sağlamak amacıyla Türk Tarih Tezini ortaya koymuşlardır. Türk Tarih Tezinde özetle; Türklerin Orta Asya'da yüksek bir medeniyet oluşturduğu fakat bazı tabiat hadiseleri nedeniyle dünyanın dört bir yanına göç ettikleri ve dünyaya bir uygarlık yayan millet oldukları anlatılıyordu. Ahmet Şimşek, "Türk tarih tezi üzerine bir değerlendirme", *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 111, 2012, s.85-99. Türk Tarih Tezi'nin genel amaçları aşağıdaki beş maddede ifade edilmiştir:

- Osmanlı İmparatorluğu sonrası Türk toplumundaki hayal kırıklığı ve küçük düşmüşlük halinden kurtulmak,
- Yeni nesiller özgüven aşılamak,
- Osmanlı-İslam geçmişinden bir kopuş sağlamak,
- Yunan ve Ermeni milliyetçiliğin Anadolu topraklarındaki hak iddiasına cevap vermek,
- Avrupalıların Türklere karşı olumsuz bakışını değiştirmek. Yücel Kabapınar, "Başlangıcından Günümüze Türk Tarih Tezi ve Lise Tarih Kitaplarına Etkisi", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Cilt: 1, Sayı:2, 1992.

10 Dönemin hümanist tarih anlayışı olarak tanımlanmasında ilk çağ tarih konularına verilen ehemmiyet rol oynamıştır. 1939 yılındaki I. Maarif Şura'sı ile birlikte Hümanist anlayışın eğitime etkisi başlamıştır. 1950 yılında iktidar olan Demokrat Parti, eğitimi millileştirmek için tarih ders programlarında bazı değişiklikler yapmış olsa da hümanist tarih anlayışının ağırlığı devam etmiştir. Şimşek ve Yazıcı, (2013), a.g.m., Funda Koca, Ahmet Şimşek, Şenel Çamdeviren, "Türk Maarif (Eğitim) Şûralarında Tarih Eğitimi", *Kalem Uluslararası Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 2, (2012), s.189-225. Parti programındaki maddeler doğrultusunda eğitimi millileştirmek için bazı girişimlerde bulunulmuştur. Tarih ders programlarında milliyetçilik odaklı değişimler tarih eğitimini millileştirmeye yetmemiştir. Ders programlarında, hümanist tarih anlayışının ağırlığı yerini muhafaza etmiştir. Buna karşın Demokrat Parti döneminde, Osmanlı Tarihi daha yapıcı bir söylemle ele alınmıştır. Neval Akça Berk, "1950'lerde Tarih Eğitimi", *Türkiye'de Tarih Eğitimi*, Ed. Ahmet Şimşek, Pegem A Yayıncılık, Ankara, 2017, ss.173-197.

11 Bunun temelini ise 1970'li yıllarda İbrahim Kafesoğlu, Altan Deliorman ve Yılmaz Öztuna'nın yazdığı tarih ders kitapları oluşturmuştur. 1982 Askeri darbesi ile birlikte ise

Yönelimler Dönemidir (2007-).[12] Bunakarşın her bir yazarımız, incelediği konunun izini her on yılı örneklendirecek bir kitap üzerinden sürmüştür. Bu bağlamda yazarlarımızın bazısı 1925'ten, çoğunluğu ise 1931'den itibaren her on yıl için bir lse tarih ders kitabını dikkate aldılar. Bu bağlamda incelenen lise tarih ders kitaplarının, 1930, 1940, 1950, 1960, 1970, 1980, 1990, 2000 ve 2010'lu yılları temsilen seçildiği, genişletilmiş kaynakçada görülebilir.

Erken Cumhuriyetin Tarih Perspektifi: Türk Tarih Tezi

Cumhuriyet kurulduktan sonra yeni ders kitapları yazılıncaya kadar bir müddet Osmanlı Devleti döneminden kalan Tarih ders kitaplarından faydalanılmıştır. Kaldı ki Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki tarih öğretim anlayışı, önemli ölçüde II. Meşrutiyet döneminden miras alınmıştı. Bu dönemin ders programlarına siyasal kültür açısından önemli görülen, çağdaş toplum ve milliyetçi değerleri aktarmaya yönelik (*malumat-ı ahlakiyye, medeniye, dinîye ve iktisadiye, talim-i askeri gibi*) dersler ilave edilirken, tarih ve din dersleri gibi var olanlarınsa içerikleri dönemin ruhuna uygun militer tarzda planlanmıştı.[13]

II. Meşrutiyet aydınlarının "yeni insan-yeni toplum" projesi çerçevesinde üzerinde hassasiyetle durdukları okulda vatandaşlık eğitimi, Cumhuriyet'in ilanından sonra da kurucu önderlerin ulus-inşa projesinin önemli bir boyutunu oluşturdu.[14] Cumhuriyetin erken döneminde her ne kadar Avrupamerkezci bir tarihyazım geleneğinden uzaklaşılmaya çalışılsa da tarihin milli amaçlarla yeniden kurgulan-

Türk-İslam Sentezi anlayışı tarih ders kitaplarındaki etkisini sürdürmüş, Atatürk milliyetçiliği ağırlıklı Türk Tarih Tezinin unsurları da görülmüştür.

12 Milli Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu tarafından 2004 yılında, yapılandırmacı anlayış temelinde ilk adımları atılan ve geliştirilmeye çalışılan eğitim programları, tarih derslerinde 2007'de uygulamaya konulmuştur. Bu değişiklik kapsamında lise tarih ders kitapları da yeniden yazılmıştır. Yapılandırmacı anlayış; öğrencinin bilgiyi anlaması, yorumlaması, başkalarının bakış açılarını tanıyarak kendi anlayışını geliştirmesini öngördüğünden öğrenciyi pasif alıcı konumdan uzaklaştırır. Bu anlayışa göre öğrenciler; kanıtları kullanarak, tartışarak, sorgulayarak, fikirlerini savunarak, hipotezler kurarak ve fikirlerini paylaşarak bilgilerini kendileri yapılandırmak ve bilgiye kendi çabaları ile ulaşmak durumundadırlar. Yapılandırmacı yaklaşımda; öğrencilerin, tarih derslerinde araştıran ve sorgulayan bir yapıda, etkili bir iletişim içinde olmaları, temel kavram, beceri ve değerleri öğrenmeleri beklenmektedir. Bu beklentileri gerçekleştirmek amacıyla tarih ders kitaplarının soyut yapısından kurtarılması için ders kitaplarına fotoğraf, resim, karikatür, minyatür gibi gravürler eklenmiştir A. Taşkın ve A. Şimşek, "Cumhuriyet Dönemi Liselerde "İlkçağ Anadolu Uygarlıkları" Konusundaki Değişim: Üç Kitap Üzerinden Bir Karşılaştırma", *ISHE 2016 Tam Metin Kitabı*, Muğla, 2016, s.147-157.

13 Mehmet Ö. Alkan, II. Meşrutiyet'te Resmi İdeoloji, Resmi Tarih ve Eğitim, *Türkiye'de Tarihyazımı*, Ed. V. Engin, A. Şimşek, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 164.

14 Füsun Üstel, *"Makbul Vatandaş"ın Peşinde II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 127.

ması geleneğine sıkı sıkıya sahip çıkılmış, hatta bu geliştirilmiştir.[15] Bu gelişmenin en önemli sonucu olarak Türk Tarih Tezi ortaya atılmıştır.

Türk Tarih Tezi, yeter sayıda uzman tarihçi olmamasına rağmen, "yeni bir tarih"in yazılması bir siyasal görev olarak planlandığından, kurucu kadrodan mürekkep bir grup tarafından oluşturulmuştur.[16] Kemalist kadronun siyasal kimliklerinin yanında tarihçilik işlevini de yerine getirmesi, Osmanlının son yüzyılında gerçekleşen askeri ve siyasi başarısızlıkların toplumsal hafızada yarattığı olumsuzlukları ortadan kaldırarak, "milli gurur"un yeniden inşasını amaçlayan bir resmi tarih söyleminin kurgulanması ile sonuçlanmıştır.[17] Bu çerçevede tezin öngördüklerine göre ilk-orta ve lise tarih ders kitapları yeniden yazılmıştır.

1930'larda Türk Tarih Tezine uygun tarih eğitimini sağlamak adına düzenlenen Birinci Türk Tarih Kongresi, 2-11 Temmuz 1932 tarihleri arasında Ankara'da gerçekleştirilmiştir. Burada Türk Tarih Tezinin ilgililere resmî bir sunumunun gerçekleştirilmesi ve bunun tüm ülkeye ilan edilmesi amaçlanmıştır. Türk Tarih Tezi aracılığıyla bir "Batı"nın "Türkler"e yönelik dışlama ve küçümsemesine, aslında Türklerin tarih boyunca "uygarlıklar yaratan" bir ulus olduğunu iddia ederek cevap verilmiş, diğer taraftan bu tezin hem öğrencilerin hem halkın eğitiminde kullanılması suretiyle "Türk"ün kendi kimliğinden ve geçmişinden gurur duyması sağlanmıştır.[18]

Özetle söylemek gerekirse, 1923 yılında cumhuriyetin ilanı ile yeni rejime uygun, yeni bir ulus inşası kapsamında, kökleri Orta Asya'ya dayanan ama Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde başlayan Batılılaşmayı da sürdüren, laik bir Türk ulusu amaçlanmıştır. Yeni rejimin tarihyazımı da bu çerçevede şekillenmiş ve tarih ders kitaplarına yansımıştır. Bu amaçla, ilk sırada hazırlanan *Türk Tarihi'nin Anahatları* adlı kitap esas alınarak 4 ciltlik yeni bir tarih ders kitabı yazılmıştır. Cumhuriyetin bu ilk tarih ders kitapları, 1942 yılına kadar tek kitap olarak öğrenimde kalmıştır.

---

15 Ahmet Şimşek ve Fatih Yazıcı, a.g.m.

16 Büşra Ersanlı, İktidar ve Tarih Türkiye'de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu (1929- 1937), İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 108.

17 Fatih Yazıcı, "Cumhuriyet Dönemi Tarih Ders Kitaplarında Tarih Yazımı", *Türkiye'de Tarihyazımı*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 200.

18 İlber Ortaylı, dönemin havasını şöyle resmeder: "Dış dünya şartlarının zorlaması, irili ufaklı Avrupa uluslarının aşırı milliyetçi tarih tezlerini benimsemesine neden oldu. 1930'lar Türkiye'sinin bu hava dışında kalması için bir neden yoktu. Yeni bir milli devlet, milli tarihçilik yapıyordu. Bununla beraber belirtmek gerekir ki milliyetçi tarihçilik 1930'lar Türkiye'sinde çağdaş Avrupa'da olduğu kadar yaygın ve inatçı değildi." İlber Ortaylı, *Gelenekten Geleceğe*, Ufuk Yayınları, İstanbul, 2002, s.109.

Erken dönem Cumhuriyet rejimi, kendi meşruiyetini sağlamak ve sürdürebilmek için kendisinden önceki rejimi, Osmanlı yönetimini, özellikle de son dönem Osmanlı yönetimini padişahlar ve kurumlar üzerinden olumsuzlaştırmış, bir anlamda ötekileştirmiştir. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk dönemlerinde Anadolu'daki Türk-Müslüman varlığını sürdürmeleri ve İstanbul'u fethetmeleri gibi tarihi başarılar ise sahiplenilmiştir. Bu anlayış, "Türk Tarih Tezi" kapsamında hazırlanan tarih ders kitaplarından sonraki dönemlerde yazılan tarih ders kitaplarında da devam etmiştir.

II. Dünya Savaşı Süreci ve Sonrası: Hümanist Tarih Eğitimi

Atatürk'ün ölümünden sonra dünyada yaşanan siyasî ve sosyal gelişmeler neticesinde gerek iç siyaset, gerekse kültür hayatında Batı yanlısı benimsenen dış politika, etkilerini göstermiştir. Bu yeni yaklaşım çerçevesinde, İnönü hükümetlerinin bir tercihi olarak "Hümanizm" akımı, kültür ve eğitim hayatını derinden etkilemiştir. Buna göre Anadolu kültür kaynağı, Grek-Latin uygarlığının bir mirasıydı. Türklerin soy bakımından Orta Asya merkezli tarihinden ziyade Anadolu geçmişini ön plana çıkarıyordu. Dünyadaki tüm medeniyetlerin kaynağını Türkler olarak gören önceki anlayış yumuşamış, Türk medeniyetinin dünyada birçok medeniyete beşiklik ettiği görüşleri sürdürülmüştür. Özellikle İkinci Dünya Savaşında yaşanan kitlesel sivil insan kayıpları nedeniyle tarih ders kitaplarındaki kışkırtıcı "biz ve öteki" ayrımına dönemin tarih ders kitaplarında dikkat edilmeye başlanmıştır. Zaman içinde "nationalizm"den (milliyetçilikten) kaçınılması, bunun yerine konuların "patriotism" (yurtseverlik) odağında ele alınması tavsiye edilmiştir.[19]

Türk-İslam Medeniyetini İnşa Çabası Olarak Türk-İslam Sentezi Dönemi (1960-)

1960 askeri darbesi sonrası milli eğitim politikalarında "milli ve manevi" değerlere yapılan yeni vurgular yanında ve sonraları kültür hayatında ortaya çıkan Aydınlar Ocağı çevresinde bir Türk-İslam bakışının biçimlenmesi söz konusudur. Bu durum özellikle İbrahim Kafesoğlu ve Altan Deliorman'ın yazdıkları tarih ders kitaplarında kendini göstermiştir. Ancak tarih ders kitaplarında asıl dönüşüm, 1975'teki Milliyetçi Cephe Hükümetinin kurulması sonrasındadır. 1976 yılında Yılmaz Öztuna'ya yazdırılan tarih ders kitaplarıyla olmuştur. Kitap, o zamana kadar yazılanların dışında gerek Türk tarihi ve gerek İslam tarihine yer verişi, gerekse bunları Türk-İslam perspektifi içinde ele alışıyla fark yaratmıştır. 1980 askeri

19 Ahmet Şimşek ve Funda Alaslan, a.g.m.

darbesinden sonra da devam edecek olan bu yaklaşımın genel özelliğinin Osmanlı askeri zaferlerine odaklanması olduğu söylenebilir.

Türkiye'de 1990'lı yıllarda soğuk savaşın son bulmasıyla ortaya çıkan Türk Cumhuriyetleriyle tarihsel bağı gençlerin zihninde yeniden tesis etmek adına konan "Genel Türk Tarihi" dersi yanında, Türk-İslamcı bir tarihyazım perspektifinin sürdürdüğü söylenebilir. 1990'lı ve 2000'li yılların başlarında özellikle çağdaş tarih öğretimi ilkeleri çerçevesinde barışçıl bir tarih eğitiminin program ve ders kitaplarına yansıması için, sivil toplum örgütleri ve hükümetler tarafından yürütülen çabalar olumlu sonuçlara yol açmıştır. Tarih ders kitaplarındaki başka devlet ve halkları rencide edecek ifadelerden büyük ölçüde uzaklaşılmaya başlanmıştır.

Pedagojik Yönelimler Dönemi (2007-)

Küreselleşen dünyaya ayak uydurabilecek, teknolojiyi yakalayabilen, bilgi toplumunun aktif bir üyesi olacak insanı yetiştirme gibi amaçlar, eğitimde kapsamlı bir reform ihtiyacını doğurmuş ve bu bağlamda 2005 yılında yapılandırmacı yaklaşım öğretim programlarına yansıtılmaya başlanmıştır. Böylelikle "öğrenci merkezli, bilgi ve beceriyi dengeleyen, öğrencinin kendi yaşantılarını ve bireysel farklılıklarını dikkate alarak çevreyle etkileşimine imkân sağlayan yeni bir anlayış yaşama geçirilmeye" çalışılmıştır. Bu bağlamda tarih dersinin amaç ve kazanımlarının düzenlenmesi, öğretim yöntem ve materyallerinde ve ölçme ve değerlendirme yöntemlerinde önemli yenilikler hedeflenmiş,[20] kronolojik sıranın yanında tematik ve tarihsel düşünme becerileri odaklı bir yaklaşım benimsenmiştir.[21]

2007 yılından itibaren yenilenen tarih ders kitaplarında genel anlamda demokratik, insan haklarına saygılı, çoğulcul bir perspektife sahip gibi özelliklere amaçlarda sahipse de bu durum programlara tam olarak yansımamıştır. Bu amaçlara bazı eklerle tarih öğretim programları, 2017'de yeniden düzenlenmiştir. Yeni anlayışa göre öğrencilere, barış, karşılıklı saygı gibi değerler yanında etkin vatandaşlık, problem çözme ve analitik düşünebilme gibi becerileri de kazandırmak amaçlanmıştır.[22]

Burada dile getirdiğimiz dört ana dönemin etkileri bitmiş değildir. Zira yıllar içinde her dört dönemin de etkilerinin azalarak devam ettiği söylenebilir. Örneğin

20 MEB, *Tarih Öğretim Programları*, 2007, 2018.

21 Uygulamada ilk ders kitaplarında sorunlar olmakla beraber, son hazırlanan tarih ders kitaplarının yapılandırmacı yaklaşımın yansıması açısından daha başarılı olduğu söylenebilir.

22 İsmail Hakkı Demirci●ğlu, "Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye'de Tarih Öğretiminin Genel Amaçlarının Karşılaştırmalı bir Değerlendirmesi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 2, s.134-135.

Türk Tarih Tezinin, 1940'lı yıllardan itibaren zamanla azalsa da tarih ders kitaplarında Asyatik bir Türk tarihinin devamlılığını sürdüğünü söylemek mümkündür. Hümanist söylem, barışçı tarih yaklaşımlarıyla görünür haldedir. Türk-İslam Sentezinin ise tarih ders kitaplarında gerek içeriğin Osmanlı tarihi ağırlıklı belirlenmesi, gerekse ana anlatıdaki milliyetçi bir tarihyazım perspektifinin hakim olmasıyla sürdüğü görülebilir. 2007 sonrası "Pedagojik Yönelimler Dönemi" ise eğitim öğretim süreçlerini yeniden düzenleyen yapılandırmacı öğrenme yaklaşımıyla program ve ders kitapları dönüşmeye devam etmektedir.[23]

Bu Kitabın Kısa Hikayesi

Tarih ders kitaplarında "ötekiler" ve bunların nasıl yer aldığı konusu, insanlarda her zaman merak uyandırmıştır. Zira tarih ders kitaplarının, kolektif "ben" ve "öteki" imgelerini en açık şekilde pratikte ortaya koyduğu düşünülmüştür. Bu sebepten olsa gerek, Türk tarih ders kitaplarındaki ötekileştirme durumları, farklı konu başlıkları çerçevesinde incelenerek pek çok makale ve bildiriye konu edilmiştir.

Geçen yılki editöryal çalışmamız olan *Dünyada Türk İmajı* başlığıyla yayınladığımız kitabımızda, 38 ülkenin lise tarih ders kitaplarında, Türk ve Osmanlı imajlarını incelemiştik.[24] O süreç bize, cumhuriyet dönemi tarih ders kitapları üzerine sistematik bir incelemeyi bir anlamda hatırlatmış oldu.

Bu kitabımızda, Türkiye'deki tarih ders kitaplarını, tabiri caizse ötekisi-berikisiyle birlikte ele almayı uygun gördük. Buradan amacımız, Türkiye'de yaklaşık yüzyıllık süreçte tarih ders kitaplarındaki öne çıkan imajları betimleyerek, konuya ilişkin devam eden sorunları tespit yanında, iyileşme sürecini görünür kılmaktır. Bunu, ders kitaplarında bulunan hiçbir konuyu yargılamaksızın ya da idealize etmeksizin, süreci de anlamak üzere, dönemsel olarak yapmaya çalıştık.

Kitabımızın bölümleri arasında uyumu sağlamak ve okuyucuya tabiri caizse şematik bir okuma imkanı sunmak adına, her bir bölümün ana hatlarıyla şu sorulara göre düzenlenmesini arzu ettik:

---

23 Şimşek ve Alaslan, a.g.m.; Tercan Yıldırım, *a.g.e.*

24 *Dünyada Türk İmajı, Tarih Ders Kitaplarında Durum* adlı çalışmamızda şu 38 ülkenin tarih ders kitaplarına yansıyan Türkler ve Osmanlılar incelenmiştir: Almanya, Amerika, Arjantin, Avustralya, Azerbaycan, Bosna Hersek, Bulgaristan, Çin, Danimarka, Endonezya, Ermenistan, Fransa, Güney Kore, Hindistan, Hırvatistan, İngiltere, İran, İspanya, İsrail, Japonya, Kazakistan, Kırgızistan, Kolombiya, Kosova, Macaristan, Makedonya, Malezya, Mısır, Özbekistan, Polonya, Romanya, Rusya, Sırbistan, Suriye, Suudi Arabistan, Ürdün, Yunanistan. *Dünyada Türk İmajı*, Ed. Ahmet Şimşek, Pegem Akademi Ankara, 2018.

1. Ders kitaplarında çalıştığımız devlet, topluluk ya da kişilerle ilgili konu başlıkları kısaca nasıldır?
2. Ders kitaplarında çalıştığımız devlet, topluluk ya da kişilerle ilgili neler, dönemlere göre nasıl işlenmiştir?
   a. Ders kitaplarında çalıştığımız devlet, topluluk ya da kişilere yönelik ifade ve görsellerde dönemlere göre olumlu yaklaşıma dair neler vardır?
   b. Ders kitaplarında çalıştığımız devlet, topluluk ya da kişilere yönelik ifade ve görsellerde Wirth'in[25] belirttiği olumsuz (yadsıma/yok sayma/atlama, yanıltma/hatalı bilgi verme, belli olumsuz olaylara sabitlenme) bağlamında dönemlere göre neler vardır?
3. Sonuç olarak, ele alınan devlet, topluluk ya da kişi imajı, dönemlere göre nereden nereye gelmiş, bugün nasıl betimlenmiştir?

Kitabımızda öne çıkan imajları tespit ederken, geçmişten bugüne tarih ders kitaplarında yer alan ve zihnimizde iz bırakmış devlet-halk-topluluk ve kişileri seçmeye çalıştık. Bu bağlamda iz bırakan devlet-millet-bölge-kurum-kişi olarak; "Türkistan-Ortaasya", "Çinliler ve Çin", "Bizans, Papalık-Hristiyanlık-Haçlılık ve Rönesans-Reform-Modernizm Bağlamında Avrupa", "Cengiz Han ve Moğollar", "Timur ve Timurlular", "Safevi-İran-Heterodoksi-Kızılbaşlık-Batınilik-Alevilik ve Şah İsmail", "Orta Avrupa: Avusturya-Macaristan, Polonya", "Akdeniz: Venedik-Ceneviz-İtalya İspanyol-İspanya, Portekiz", "Yeni Dünya: Amerika ve G. Amerika", "Ruslar ve Rusya", "Balkan Örneği olarak Yunanistan", "Düveli Muazzama: Germen- Prusya- Almanya, Fransa", İngiltere, "Azınlıklar: Ermeniler, Rumlar, Museviler, Süryaniler", "II Abdülhamit", "İttihatçılar: Enver, Cemal ve Talat Paşa", "Araplar ve Şerif Hüseyin", "Vahdettin ve Damat Ferit", "Çerkez Ethem", "Siyonizm, Herlz ve İsrail", "Pasifik: Hindistan, Japonya, Anzak-Avusturalya", "Osmanlı İmajı", "Türk İmajı", "Mustafa Kemal Atatürk". Bu planlamaya rağmen "Akdeniz: Venedik-Ce-

25 Bunlar; 1.1. *Açık Bir Tarihsel Olguyu Yadsıma Yoluyla Tarihsel Kayıtları Kötüye Kullanma*: Tarih yazarken istenmeyen bazı olayları yazmayarak, bunları unutturmaya çalışma. 1.2. *Yanıltma Yoluyla Kötüye Kullanma*: Sahte kanıtlar yaratılarak tarih yazma. 1.3. *Belli Bir Olaya Sabitlenme Yoluyla Kötüye Kullanma*: Belirli bir alana insanları yönelterek istenen bilgileri tekrarlayıp, istenmeyen tarihsel olaylardan dikkati başka yöne kaydırma. 1.4. *Atlama Yoluyla Kötüye Kullanma:* Tarihsel olaylardan bahsedilirken, bazı bilgilerin görmezden gelinerek atlanması tekniğidir. 1.5. *Tembellikten ya da Cahillikten Kaynaklanan Kötüye Kullanma*: Sabit görüşlü yeniliğe kapalı bilim adamları bu kötüye kullanma biçimiyle sık sık karşı karşıya gelirler. 1.6. *Ticari Çıkarlar Uğruna Tarihi İstismar Etme Yoluyla Kötüye Kullanma*: Bu yöntemin amacı yazarları ve yayınevlerinin kitaplarını satmak için akademik olmayan bilgileri ya da başlıklar yazarak kamuoyunda reklam yapmaktır. Laurent Wirth, "Tarihi Kötüye Kullanma Biçimleriyle Yüzleşmek", *Tarihin Kötüye Kullanımı,* Çev. Nurettin Elhüseyni, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 2003, s.37- 48.

neviz-İtalya İspanyol-İspanya, Portekiz", "Yeni Dünya: Amerika ve G. Amerika", "Pasifik: Hindistan, Japonya, Anzak-Avusturalya" ve "Osmanlı İmajı" bölümlerini hazırlayanlar yazarlar, kitabın yayın takvimine uygun davranamadıkları için yer bulamadılar.

Kitabımızda yer alan her bir bölüm başlığının, özellikle 1931'deki tarih ders kitaplarından günümüze kadarki bahsettiğimiz dört ana döneme göre değişim ve sürekliliğinin izini sürerek, tarih ders kitaplarına yansıyan değişimleri, döneminin siyasal yapısıyla ilişkilendirmelerini istedik. Böylelikle her bir imaj ve anlatının aslında siyasal yapılara bağlı olarak dönemsel olarak nasıl farklılaştığını da göstermek mümkün oldu. Bunun yanında, belirlediğimiz konu başlıklarında 1931 tarih ders kitaplarından günümüze kadar ortaya çıkan imajlar ve anlatımlarda çok daha barışçıl ve pedagojik bir dilin nasıl dha görnür olduğunu fark ettik. Bu izlekler, umarız okuyucu tarafından da kolaylıkla takip edilebilir.

Tarih ders kitaplarının, Dünya'da ve Türkiye'de gelecekte de önemini koruyacağı öngörüsünden hareketle, konuya yönelik araştırma ve incelemelerin süreceğinin farkında olarak, herkese genel bir malumat ve farklı bakış açıları yanında iyi bir başlangıç okuması sunmasını dilerim.

Saygılarımla...

İstanbul, 29.09.2019

Prof. Dr. Ahmet Şimşek

TARİH DERS KİTAPLARINDA TÜRK İMAJI

Doç. Dr. Tercan YILDIRIM - Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

Türkiye'de 1930'lu yıllardan günümüze kadar okutulan tarih ders kitaplarında Türk imajı çizilirken milli seciye (karakter) anlatısının oldukça ön plana çıktığı görülür. Buradaki anlatım; "Türk kimdir?", "Ne gibi karakter özeliklerine sahiptir?" sorularına verilen, oldukça sistemli yanıtları içerir. Bu çalışmada temel amaç, lise tarih ders kitapları temel alınarak doğrudan Türk imajı ya da Türk karakter anlatısı çeşitli yönleriyle ortaya koymaktır.1

1930'lardan itibaren Türk Tarih Tezi anlayışının etkili olması ile adeta Avrupamerkezci tarih anlayışına bir meydan okuma, Türk ve Türklüğe dair asılsız iddialara cevap mahiyetinde bir tür savunma psikolojisi ile Türklerin üstün özelliklere sahip bir millet olduğu ispatlanmak istenmiş ve bu anlayış dönem dönem dozları değişse de günümüze kadar Türk tarih ders kitaplarını etkilemiştir.

Genel olarak Türk tarih ders kitaplarında Türklerin fikir hayatında ne kadar ileri gitmiş oldukları, kütüphanelerin sayısı, edebiyat ve sanat alanındaki gelişmişlik, farklı dinlere karşı hoşgörülü tutumları, din ile devlet işlerini birbirine karıştırmamaları, çalışkan, mert, doğru ve bağımsızlığına oldukça düşkün olmaları, aklına yatmayan bir şeyi zorla kabul etmemeleri, devlet kurucu ve teşkilatçı olmaları, yurtseverlik duygusu yüksek olmaları ve topraklarını ölümü pahasına korumaları, Haçlıları dize getirmeleri, İslamiyet'in fedaîsi, bayraktarı olmaları ve ona diğer milletlerden çok daha fazla hizmet etmiş olmaları gibi anlatılarla milli seciye söylemi kuvvetlendirilmeye çalışılmıştır. Böylece milli seciye söylemi üzerinden Türklerin üstün ve hatta doğaüstü özelliklere sahip bir millet olduğu vurgulanmış ve bu tür anlatımlarla *üstün millet kurgusu* oluşturulmuştur. Burada önemli olan aşağıda bahsedeceğimiz üstün karakter özelliklerinin tarih boyunca değişmeden gelen milli bir öz, ruh şeklinde tanımlanması ve her Türk'e teşmil edilmesidir. Milli karakter söyleminde özellikle medeniyet kuruculuk / yayıcılık, devletçilik, adalet,

1 Bu çalışma yazarın *Meşrutiyetten Günümüze Tarih Ders Kitaplarında Türk Kimliğin İnşası* adlı doktora tezinin bir kısmının düzenlenmiş ve genişletilmiş hâlidir.

hoşgörü, İslam'ın koruyucusu olma gibi özellikler bu anlatının tamamlayıcısı olmaktadır.

Türk tarih tezi anlayışıyla birlikte ders kitaplarına yansıyan romantik anlatılarda, Türklerin sahip olduğu belirtilen eşsiz vasıflarının yanı sıra doğaüstü denilebilecek başka özelliklere de sahip olduğu vurgulanmıştır. Bu tür ifadeler "nesnel" hale getirmek için başka milletlere mensup çeşitli şairlere dayandırılmıştır. Örneğin bir Arap şairi olan Ebu İshak bu durumu "*naraları yıldırımın gürültüsünü bastıran kahraman Türkler, öyle bir kavimdir ki görüştükleri zaman melekler gibi güzel, güreştikleri vakit te ejderler kadar biaman olurlar*" sözleri ile ifade etmiştir. Bir diğeri de oldukça edebi ve heyecan uyandırıcı bir tarzda ifade etmektedir:

> Türk askeri kaçanı uçanı tutmak için sağa sola koşar. Dağların tepesine çıkar. Vadilerin diplerini alt üst eder. Türk süvarisi kendisini aslan, atını ceylan, düşmanını da av telakki eder. Türk yılmaz, korkutur. Kendisine hücum edilmedikçe başkasına hücum etmez. Azmettiği şeyi elde etmedikçe rahat yüzü görmez. Son derece yorgun olmadıkça uykuya dalmaz. Uykusu ağır değildir. Daima kuşkulu bir halde uyur.[2]

Türk imajı çizilirken tüm olumlu kişilik özelliklerinin Türklerde geçmişten günümüze var olduğu düşüncesi, 1970'li yılların ortalarında itibaren üstün millet anlatısının merkezinde yer alacak olan *beylik gururu* ve *alplik* anlatısına dönüşmüş ve tüm olumlu hasletleri kapsayan bir üst kimlik halini almıştır. Zira bu durum ders kitaplarında bozkır kültüründen hareketle Türklerin seçilmiş bir topluluk olduğu ve Türk hükümdarın ancak "*Tanrı tarafından verilen kut (iktidar) ve ülüg (kısmet) ile donatıldığı*" için işbaşına gelebilmekte olduğu anlatımlarıyla desteklenmektedir.[3] İktidarın temel kaynağının "*seçilmişlik*" olduğu Türklerde, "*milliyet ve cihan nizamı şuuru*" doğmuş ve hükümdarlara verilen "*babalık*" misyonu "*Gök Tanrı tarafından gönderilmiş*", "*gökte doğmuş*", "*Tanrı gibi gökte yaratılmış*", "*milletinin ilahi himayeye ve semavi sıfata sahip olmaları*" gibi nitelemelerle sadece kendi milleti için değil tüm insanlık için genişletilmiştir.[4] Bu fikri motivasyon sayesinde başat vazife, yeryüzünü "*törenin himayesine almak*" suretiyle bütün insanlar arasında sürekli bir barış ve kardeşlik kurmak olarak ifade edilmiştir. "*Kızılelma*" olarak da ifade edilen bu "*kurtarıcılık*" misyonu "*mazlumların ahını, zalimlerden al-*

2 Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti [TTTC], *Tarih II: Ortazamanlar,* Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s. 160.

3 İbrahim Kafesoğlu ve Altan Deliorman, *Tarih Lise I*, MEB Devlet Kitapları, Ankara, 1976, s. 195 ve İbrahim Kafesoğlu ve Altan Deliorman, *Tarih Lise II*, MEB Devlet Kitapları, Ankara, 1976, s. 158; Erdoğan Merçil, Taner Tarhan, Zerrin Günal Öden ve Büte Merçil, *Lise Tarih 1*, Altın Kitaplar, İstanbul, 1997, s. 148; Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], *Tarih 1*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993, s. 50.

4 Bkz. Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi: Türk Dünya Nizamının Milli, İslami ve İnsani Esasları,* Boğaziçi Yayınları, İstanbul,1977, s. 50, 94-97.

mak, zavallılara hak ve hürriyet bahşetmek ve açları doyurmak" olarak formülleştirilmiştir.[5] Bu söylem güncel tarih ders kitaplarında da devam ettirilmektedir: "*Türklerde devleti yönetme yetkisinin kağana, Gök Tengri tarafından verildiğine inanılırdı. Dolayısıyla Türklerde gücün kaynağı ilahidir... Tanrı, Türk kağanına kut vererek hükümdarlık gücü ve yetkisi bahşetmiştir.*"[6]

İndo-Germen At Tipi ile İndo-Germen At Tipi ile Bozkır At Tipi Karşılaştırması (1976)

Beylik gururu aslında Alp tipi insanın temel özelliğidir. Alp tipi ile beden yapısının kuvvetliliğine, cesaret ve kahramanlığa referans verilir. Türk kültüründe cesur, töreye saygılı ve yiğit olmak alp tipi ideal insan olarak kabul edilmektedir. Toplum ise beylik gururuna sahip, güçlü ve dinamik fertlerden kurulu olmalıdır.[7] Türk İslam Sentezi düşüncesinin önemli savunucularından Süleyman Hayri Bolay'a göre Alplerin ana gayesi Tanrı adına cihanı düzeltmek ve disiplinli bir hayat sürerek Hakana mutlak bit itaat etmektir.[8]

Genel özellikleri verilen Alpliğin tarih boyunca var olduğu çeşitli Türk devlet adamlarına veya komutanlarına (Tonyukuk, Kültegin, Bilge Kağan, Attila, Kapgan Kağan) atıf yapılarak ispatlanmaya çalışılmakta ve millet sevgisi özellikle ön plana çıkarılmaktadır.[9]

Görüldüğü gibi üstün millet anlatısını Türk tarih ders kitaplarının temel hedefi olarak görmek mümkündür. Tarih ders kitaplarında üstünlük, hakimlik, güçlülük vurguları ile bezeli Türk karakterinin geçmişten günümüze sağlamlığı

5 Kafesoğlu ve Deliorman, *Tarih Lise I*, s. 80, 81,196; Kafesoğlu ve Deliorman, *Tarih Lise II*, s. 160; Ayrıca bu formülasyonun felsefi arka planı için bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Türk-İslam Sentezi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1999, s.14.

6 Erol Yüksel, Mehmet Ali Kapar, Ferhat Bildik, Kazım Şahin, Leyla Şafak, Murat Ardıç, Özgür Bağcı ve Süleyman Yıldız, *Ortaöğretim Tarih 9*, Millî Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, 2018, s. 96

7 A.g.e, s. 225.

8 Süleyman Hayri Bolay, "Türk İnsanının ve Cemiyetinin Teşekkülünde Dinin Rolü", *Milliyetçiler Büyük* İlmi Kurultayı III (1978), *Eğitim ve Din Hayatı: Tebliğler Açıklamalar Müzakereler*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1981, s. 319.

9 Kafesoğlu ve Deliorman, *Tarih Lise I*, s. 108-109; 133-135; 139-141; MEB, *Tarih 1*, s. 38-39.

ve mükemmelliği üzerinde özellikle durulur. Böylece Türklerin savaşçılık kabiliyetlerinden tutunda devlet kuruculuğuna, adalet ve hoşgörü anlayışından cesaret, kahramanlık, dürüstlük ve mertliğine kadar oldukça geniş bir söylem bütünlüğüne rastlanır. Ders kitaplarında milli karaktere yapılan her türlü vurgunun aslında üstün millet anlatısına hizmet ettiği söylenebilir. Bu vesileyle çalışmada tarih ders kitaplarında ön plana çıkan milli ahlak ve karakter özellikleri üzerinde durmak konuyu daha anlaşılır kılacaktır.

Medenî, Medeniyet Kurucu ve Yayıcı

Türk tarih ders kitaplarında bu gayeye dönük ilk olarak medeniyet kuruculuk ve yayıcılık özelliği ön plana çıkar. Türk tarih ders kitaplarında medeniyet kuruculuk ile maden devrinde olmak arasında doğru orantı kurulmuş ve genellikle bu söylem üzerinden ilerilik-gerilik tartışması yapılmıştır. Ders kitaplarında maden devrinde olmak, yüksek bir medeniyet sahibi olmanın temel referans noktası olarak vurgulanmıştır.

Göç ise dünyaya "yüksek medeniyeti" yaymak için adeta bir vesile olmuştur. Böylece medeniyet tarihinde, Türk kaynaklı muhteşem bir sıçrama olduğu iddia edilir. Medenilik söyleminin çıkış noktası, Orta Asya ve yayılım aracı ise göçtür. Zira Orta Asya dünyada en önce maden devrinin yaşandığı bölge olarak tanımlanır. Zorunlu sebeplerle dünyanın dört bir yanına göç başlayınca, son derece zeki ve mütekamil Türkler, üstün medeniyetlerini her tarafa yaymış, kendisinden "aşağı" toplulukları medeniyetin ışığı ile tanıştırmıştır. Böylece Türkler tarih boyunca kurulan en yüksek medeniyetlerin ana kurucuları ve asli unsurları olmuşlardır.

Tarih ders kitaplarında Türklerin medenî ve diğer milletlere nazaran daha fazla bilgi birikimine sahip olduğu algısı yaratmak için "maden devri"nde oldukları, madenleri işlemedeki başarıları üzerinde yoğunlaşmakta, maden ve onu işleme arasındaki bağlantının hep daha uygar ve çığır açıcı olduğu vurgulanmaktadır. "*Toprak bağrından ilk defa maden çıkarıp işliyerek insanlara yarayacak aletler haline getirenler Türklerdir. Taş Devri ile Maden Devri arasındaki tekâmül kapısı beşeriyete Türklerin elile açılmıştır*" ve "*Türkler... yeni girdikleri muhitlerin halkına da öğretmişlerdir*" gibi anlatımlar[10] bu duruma örnek olarak verilebilir. Bu tarz ifadeler Avrupamerkezci tarih anlayışının Türk tarihine uyarlanmış bir şekli olarak değerlendirilebilir.

Özellikle 19. yüzyıldan itibaren Avrupa'da Türklerin de dahîl olduğu çok geniş insan kitlesi "aşağı ırklar" tasnifine alınmış ve bu kitlelerin tarihin bir öznesi olamayacağı ve uygarlık yaratamayacağı "tartışmasız bir gerçeklik" olarak

10 TTTC, *Tarih IV: Türkiye Cümhuriyeti*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s. 301-302.

sunulmuştur.[11] Zafer Toprak'a göre[12] kültürel bir devrimin arifesinde olan Cumhuriyet Türkiye'si, bu hakîm görüşten etkilenmiş ve o dönem Avrupa'da oldukça etkili olan ırk temelli tarih anlayışı sonucu ortaya çıkan antropolojik birikimi Türk Tarih Tezine uyarlamış ve Batı karşısındaki kızgınlığının ve hayâl kırıklığının sonucu olarak "alternatif bir aydınlanma" sürecine girmişti.

Türklerin Anayurdu ve Göç Haritası (2018)

Avrupa'daki benzer söylemlerde yerini alan tarih anlayışına karşın, ders kitaplarında fiziksel antropolojik veriler kullanılarak çeşitli savunmalar yapılmıştır. Özetle bu durum, Türklerin uygarlık yapıcı gruba dahil ve ırk ve köken olarak saflığını ve devamlılığını korumuş olan bresifikal Aryan ırkına mensup ve Anadolu topraklarının otokton halkı olduğunu kanıtlama çabasının bir sonucudur. Bu oryantalist ve fiziki antropolojik yaklaşımların, Türkler konusunda yanıldığı ve medeniyet tarihini tam manasıyla açıklığa kavuşturmak için medeniyet tarihinin merkezine Türkleri yerleştirmekten başka çareleri olmadığı savunulmuştur.[13] "*... Antropolojinin maddi ve müspet delilleri ile teeyyüt eden bu brakisefal kavimlerin, dünyanın brakisefal insanlar kaynağı olan Orta Asyadan, Ana Türk- Yurdundan tabiat hadiselerinin zoru ile ayrılmağa mecbur kalmış olanlar zümresine mensubiyetleri bizce şüphesizdir.*"[14]

11 Bkz. Suavi Aydın, Cumhuriyet'in İdeolojik Şekillenmesinde Antropolojinin Rolü: Irkçı Paradigmanın Yükselişi, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, Ed. Ahmet İnsel, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 358.

12 Zafer Toprak, *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji*, Doğan Kitap, İstanbul, 2012, s. 204.

13 TTTC, *Tarih 1: Tarihten Evvelki Zamanlar ve Eski Zamanlar*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s.31 ve TTTC, *Türk Tarihinin Ana Hatları Methal Kısmı*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1930, s.72-73.

14 TTTC, *Türk Tarihinin Ana Hatları Methal Kısmı*, s. 11-12.

Böylece Türk milletinin uzak geçmişlerden itibaren çağın ilerisinde olduğu, teknolojik gelişmelere hakîm olduğu algısı yaratılmak istenmiştir. Nitekim Türklerin karşılaştıkları "yerlilere nazaran çok yüksek zekâları ve mütekâmil silahları" vardı ve "medenî seviyelerinin yüksek"ti ve "fikir, san'at ve bilgice Avrupa yerlilerinden çok yüksek"ti ve onları "mağara hayatından kurtarmışlar ve fikri inkişaf yoluna sokmuşlardı." [15]

Tarih ders kitaplarında medeniyet-kültür anlayışında antropolojik-arkeolojik verilerden yararlanılarak, Türklerin tarih boyunca "medeniyet yayıcı" bir halk olduğu üzerinde durulmaktadır. Bu tür anlatılarda güçlü ve hakîm millet olan Türkler güçsüz ve geri milletleri medenileştirmiş ve egemenlikleri altına almışlardır. Nitekim Türklerin çok yüksek zekâya sahip oldukları, bu zekâları vasıtasıyla dönemin en iyi silahlarını yaptıklarını ve oluşturdukları yüksek medeniyetin onlara diğer ilkel kavimler üzerinde topraklarına el koymak, sürgün etmek ve medenileştirmek gibi çeşitli haklar sağladığı vurgulanmıştır.[16]

Medeniyet tarihinin başlangıç yeri olarak Orta Asya vurgulandıktan sonra burada yaşayan ve medeniyet alanında hayli ilerlemiş "*Brakisefal ve Orta Asyalı olan bu insanlar*"ın dünyanın başka yerlerine göçleriyle birlikte gittikleri yerlerdeki "*Taş Devrini yaşayan halkı, Cilalı Taş ve Maden Devrine*" yükselttikleri ve diğer topluluklara "*ekip biçmeyi, hayvanları ehlileştirmeyi ve maden kullanmayı*" öğrettikleri "*yerli halkla mücadele ederek onları idareleri altına al(dıkları)*", "*buralardan çekilmeye mecbur ettikleri*" ve ele geçirdikleri bu bölgelerde "*ileri bir medeniyet meydana getir(dikleri)*" yazılmıştır.[17] Aynı zamanda "*tabiata boyun eğdirme*" temelinde hayvanları ehlileştirme, çiftçilik yapma, madenleri işleme, kereste imal edilerek yerleşik hayata geçme gibi eylemler medenî olmanın vasıfları arasında sayılarak dünyanın başka yerlerindeki insanların o dönemlerde mağaralarda ve ağaç kovuklarında yaşamalarına dikkat çekilerek Orta Asya için medeniyetin beşiği söylemi kullanılmıştır.[18] Öyle ki burada yaşayan insanların, yani Türklerin "*başka ülkelere göç etmek zorunda*" kaldıkları ve gittikleri yerlerdeki ülkelerin "*taş devrinden maden devrine geçmesinde büyük rol*" oynadıkları ifade edilmiştir. Bu tür anlatılarda madenlerin işlenmesi ve günlük hayatı kolaylaştırıcı durumundan hareketle teknolojik ilerlemenin medeniyetin en büyük göstergesi olduğu vurgulanmaktadır.[19]

15 TTTC, *Tarih I*, s. 30, 33.
16 TTTC, *Tarih I*, s. 28; TTTC, *Türk Tarihinin Ana Hatları Methal Kısmı*, s. 5.
17 Niyazi Akşit ve Emin Oktay, *Tarih Lise I*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1952, s. 18, 24.
18 TTTC, *Tarih I*, s. 26; TTTC, *Türk Tarihinin Ana Hatları Methal Kısmı*, s. 3.
19 Arif Müfid Mansel, Cavid Baysun ve Enver Ziya Karal, İlk Çağ Tarihi: *Birinci Sınıf*, Maarif Vekaleti, Ankara, 1942, s. 10.

Benzer şekilde 1950'li yıllardan 1980'li yılların ortalarına kadar okutulan tarih ders kitaplarında da *"Türkler... en eski Cilalı Taş ve Maden Devri Medeniyetlerini yaratmışlardır"* bu gibi ifadelerle[20] maden devrine atıf yapılmış ve özellikle bu durum medeniyet alanında ilerlemiş olmanın bir savunusu olarak sunulmuştur. Türkler ile maden devri ilişkisi tanımlanırken diğer toplumlar, bölgelerle sık sık karşılaştırmalar yapılmış ve ilerilik-gerilik ilişkisinin en temel belirleyeni olarak konumlandırılmış, böylece medenilik söylemi ayrı bir vuzuha kavuşturulmuştur. Özellikle burada Orta Asya "medeniyetin beşiği" olarak söylemin merkezine alınmış ve bu durum arkeolojik kalıntılar üzerinden ispatlanmaya çalışılmıştır. Bu durumda etnik merkezli kültürel yayılım tezinin temel öğeleri olarak kurgulanan maden devrinde olunması ve çeşitli teknik aletlerin kullanılması yazarlar tarafından hayli önemli bir ayrıntı olarak görülmüştür. Bunlara ek olarak güzel sanatlarda, mimaride, çiftçilik ve hayvanları ehlileştirme gibi gündelik hayatın ileriliğine vurgular yapılmıştır.[21]

Medeniyet yayıcılık söylemi, bu dönem tarih ders kitaplarında oldukça geniş yer almıştır.[22] Nitekim Türk ırkında bu *"temdin kabiliyeti"* öyle yüksek bir hâl almıştır ki göçlerle birlikte Türkler medeniyeti yalnızca Çin'e değil, aynı zamanda Hint, Mezopotamya, Mısır, Anadolu topraklarına kadar götürmüştür.[23] Göçlerle dünyanın çeşitli yerlerine dağılan medeniyet söylemi Dağlılar ırkı (özellikle Sümerler ve Proto-hititler) vasıtasıyla önce Mezopotamya'ya daha sonra da buradan Anadolu'ya taşınmaktadır. Bu bağlantıdan sonra dünya medeniyetin merkezini Anadolu kavimleri oluşturacak ve evrensel medeniyetin merkezini Mezopotamya'da yüksek bir medeniyet kurmuş Sümerlere, yani Türklere bağlamıştır.[24] Böylece Türkler; Sümer, Elam, Mısır, Roma, Truva, Girit, Lidya ve İyonya gibi medeniyetlerin kurucusu olarak vurgulanmaktadır.[25] İlerleyen dönemlerde Türk Tarih Tezi'nin etkisini kaybetmediği görülen bu dönem ders kitaplarında *"temdin edicilik / medeniyet yayıcılık"* söylemine aynen sahip çıkılmakta ve Anadolu, Akdeniz, Mısır, Roma, Yunan, Mezopotamya gibi medeniyetlerinin kurucu ve itici gücü olarak brakisefal Türk ırkı olarak gösterilmektedir.[26]

Göç söylemi, Türk İslam Sentezi anlayışının etkili olmaya başlaması ile birlikte değişmiş zorunluluktan öte bir tür fetih hareketi olarak tanımlanmıştır. İncelenen ders kitaplarında Türk göçlerinin ana karakterlerinden birisinin bir "macera

20 Akşit ve Oktay, *Tarih Lise I*, s. 17.
21 A.g.e., s.17 ve Niyazi Akşit ve Emin Oktay, *Tarih Lise II*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1952, s. 39.
22 TTTC, *Tarih I*, s. 28, 59 ve TTTC, *Türk Tarihinin Ana Hatları Methal Kısmı*, s. 6.
23 TTTC, Tarih I, s. 60.
24 Mansel, Baysun ve Karal, İlk Çağ Tarihi, s. 32, 44.
25 TTTC, *Tarih I*, s. 30, 33; TTTC, *Türk Tarihinin Ana Hatları Methal Kısmı*, s. 8, 10, 12.
26 Akşit ve Oktay, *Tarih Lise I*, s. 32-33, 113-116, 166.

hareketi" olmaktan öte vatan kurtarma amacı güden "fütûhat" olduğu öne sürülmüştür. Bu göçlerin ikinci bir karakteriyse "sızma" olarak ifade edilmiştir.[27] Bu durum yapılan göçlerin, göçebe hayatı süren ve hayvanları için mera veya otlak arayan, ya da başka toplulukların tazyikiyle yeni yaşam alanları arayan Türklerin göçleri oldukça planlı ve bir gayeye matuf yaptıkları tezini öne sürmektedir. Ayrıca burada özcülük temelli Türkçülük yapılarak, Türklerin milli karakterleri ve üstün vasıfları dolayısıyla hizmetine girdikleri ülkeyi adeta içten fethettiği tarzında bir görüş savunulmuştur.[28]

Eski Türk Kültürüne Ait Eserlerin Ele Geçirildiği Yerler (2018)

Bu dönemle birlikte medenilik anlatısı millî kültürün üstünlüğüne anlayışına dönüşmüş ve bozkır kültürü idealize edilmiştir. Bozkır kültürünün göçebelikle aynı şey olmadığı vurgulanmış ve temel prensipleri olarak at, demir ve hukuk anlayışı yani töre ile de donatılmış ve tüm bunları din, düşünce ve ahlak yönleri de tamamlamıştır.[29] Bozkır kültürüne ait insanların ufkunun geniş olması ve adeta dünyanı onlara dar gelmesi sonucunu verdiği vurgulanmıştır. Nitekim buradan Türklerin fütûhat anlayışları ve Cihan Hakîmiyeti Mefkûresi'ne geçiş yapılacaktır.[30]

Ancak yine eski Türklerdeki düşünce hayatının temelinde at ve demiri vurgulamaktadır: "*At sayesinde kazanılan üstünlük duygusu eski Türk'te beylik gururunu yaratıyordu. Sürat ise geniş ufuklara hükmetme arzusunu kamçılıyordu. Bunu*

27 Kafesoğlu ve Deliorman, *Tarih Lise* I, s.79-80.
28 A.g.e., s. 80.
29 A.g.e., s. 182-183.
30 A.g.e., s. 185-186.

gerçekleştirmek için gerekli araç ise demir idi". Devam eden söylemde at ve demirin kullanılmasının ne gibi sonuçları olduğu üzerinde durulmaktadır.[31]

Savaşçı, Cengâver, Asker Millet

Medenîlik anlatımlarından sonra Türklerin geçmişten beri sahip olduğu en önemli özelliklerinden biri de askerlik kabiliyeti olarak karşımıza çıkmakta, hatta kabiliyetten öte olarak bir ruh hâli olarak adlandırılmaktadır.

İskit Beylerinin Savaş Kıyafetleri (Temsili) (1997)

"Askerlik ruhu yüksek millet demek, derin ve engin irfan ve medeniyet tarihi yaşamış millet demektir. İnsanlığın ilk gününden beri bütün ana medeniyetlere ata olan Türk Irkında bu ruhun en mütekâmil derecede bulunması tabiidir." [32]

Aslında askerlik eğitiminin birkaç yıl içinde tüm ülkelerde verildiği ancak önemli olanın "*askerlik ruhu*" olduğu ve bu ruhun "*ancak insanlık meziyet ve kabiliyetlerinin uzun asırlar tecrübe örsleri üstünde döğülmesinden, azgın fırtınalarla körüklenen hayat ateşinden çelikleşmesinden doğan cevher*" olması gerektiği ve tüm sayılan bu özelliklerden dolayı *"Türk Milleti(nin), askerlik ruhu en mütekamil olan millet"* olduğu gibi romantik ve edebî anlatımlarla vurgulanmıştır.[33]

İncelediğimiz ders kitaplarında asırlar boyunca savaşlar yapmış ve güçlü devletler kurmuş olarak gösterilen Türklerin cesaretine ve kahramanlıklarına oldukça yaygın bir şekilde göndermeler yapılmakta ve bu hasletlerin asker millet olmanın temel özellikleri olarak vurgulanmaktadır. Örneğin "*Sulh zamanında gayet sakin ve halîm olan Kumanlar, çok cengaverdiler*"[34] ve *"Tukyular çok cengâver olmakla beraber, çok ta insaniyetli idiler"*[35] gibi anlatımlar çoğu Türk kavmi için kullanılmakta ve bazen nesnel olacağı düşüncesiyle başka milletlerden şahitler getirilerek İskitlerin "*bütün milletlerden yüksek*" ve "*cesur ve cengâver*" oldukları ve hatta "*ço-*

31 A.g.e., s. 223.
32 TTTC, *Tarih IV: Türkiye Cümhuriyeti,* Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s. 332
33 TTTC, *Tarih IV,* s.331
34 TTTC, *Tarih II,* s. 74
35 A.g.e., s. 51

cuklara daha küçükken bir savaş eri için gerekli terbiye verilir, ata binmek ve silah kullanmak öğretilirdi."[36] Benzer şekilde "*Hunlar diğer Türkler gibi, cenkçiydiler. Hunlar çocuklarını küçük yaşta ata binmeğe ve av avlamağa alıştırırlar ve bu suretle bunları tam bir asker gibi yetiştirirlerdi.*"[37] Türklerin askerlik kabiliyetleri, ata binme, ok atma, kılıç ve kargı kullanmaktaki ustalıkları cesaret ve kahramanlık gibi duygularla mezcedilerek sunulmakta ve askerlik sanatının çocukluktan itibaren verildiği ve adeta "her Türk'ün asker doğduğu" vurgulanmak istenmekte ve Türk çocuğunun asker gibi yetiştirildiğine dair anlatımlara oldukça yaygın olarak rastlanılmaktadır.[38]

Bir Türk Süvarisi (Temsili) (2018)

Asker millet olma özelliği ders kitabında doğrudan kullanılan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Hunlardan bahseden yorumlarda "*her şeyden önce asker bir millet*" oldukları vurgulanmış, bu önermeyi daha da açıklığa kavuşturmak için "*ata binmekte, ok atmakta pek usta*" oldukları, hayatlarının hep "*at sırtında*" geçmekte olduğu belirtilmektedir.[39]

Asker millet olma özelliği ders kitabında doğrudan anlatımlarla verilmekte ve "*Türklerin hayatında askerlik birinci derecede önem*" taşıdığı, gerek şehirli ve gerek göçebe "*herkesin yaşama tarzı(nın) askerlik esasına dayanmakta*" olduğu ve çocuklara daha küçük yaşta iken "*avcılık ve binicilik*" eğitimi verildiği bahsi geçen söylemi ispatlamaya yönelik olarak kurgulanmıştır. Devam eden söylemde eski Türklerin kadın-erkek ayrımı gözetilmeksizin hemen hepsinin "*ata binmekte, ok atmakta ve silah kullanmakta çok usta*" oldukları ve "*her yerde ve her zaman düşmana yaptıkları akınlar ve onlarla ettikleri savaşlar(ın) çok çetin*" olduğu; "*dünyanın en iyi ve usta askerleri*" oldukları sık sık vurgulanmıştır. Romantik anlatımlarla asker millet olma özelliği milli seciyenin en önemli unsurlarından birisi olarak sunulmaktadır.[40]

36 TTTC, *Tarih I,* s.70; Mansel, Baysun ve Karal, İlkçağ Tarihi, s. 11, 17

37 Arif Müfid Mansel, Cavid Baysun ve Enver Ziya Karal, *Orta Çağ Tarihi: İkinci Sınıf,* Maarif Vekaleti, Ankara, 1942, s. 24, 65

38 Mansel, Baysun ve Karal, İlk Çağ Tarihi, s.11, 17.

39 Akşit ve Oktay, *Tarih Lise II,* s. 9.

40 A.g.e., s. 21, 22, 42

Hangi döneme veya tarih anlayışına ait olursa olsun tarih ders kitaplarının tamamında "Her Türk Asker Doğar" önermesine sahip çıkılmakta ve Türk insanın en temel vasıflarından biri olarak kurgulanmaktadır: "*Her Türk savaş terbiyesi almış, her an cenge hazır bir muharrip durumundaydı. Topluluğun ve devletin sosyal karakteri bunu gerektiriyordu. Eski Türklerde fertler savaşçılık ve mücadele sahasında şahsiyetlerini bulurlardı. Gösterecekleri kahramanlık ölçüsünde cemiyetteki yerlerini alabilirlerdi.*"[41]

Hunların Çin Seddi'ne Akınları (Temsilî) (2018)

Benzer şekilde 1980 sonrası ders kitaplarında da Türklerin her an savaşa hazır olacak şekilde yetiştiği ve bir ordu düzeni içinde yaşadıklarına atıf yapılmaktadır.[42] Asker-millet söylemine, genel olarak İslam öncesi Türk topluluklarından itibaren başlanmış ve milli seciyenin vazgeçilmez unsuru olarak sunulmuştur. Eski Türkler ya da Bozkır Türk Devleti olarak tanımlanan bu dönemde "*askerliğe hususi bir meslek gözüyle bakılma(dığı)*" ve "*hemen her Türk savaşçı durumunda*" olduğu milli bir övünç kaynağı olarak vurgulanmaktaydı. Askerliğin doğuştan gelen ve Türklerin genlerinde mevcut bulunduğunu varsayan bu gibi anlatımlarda Türk ordularının her zaman çağının en güçlüleri olduğu ve teknolojiyi iyi kullandığı üzerinde durulmaktadır.[43]

41 Kafesoğlu ve Deliorman, *Tarih Lise I*, s. 193.

42 Merçil, Tarhan, Öden ve Merçil, *Lise Tarih 1*, s.74

43 Gürkan Tekin ve Yüksel Turhal, *Tarih Lise III*, Ders Kitapları Anonim Şirketi, İstanbul, 1990, s. 40; MEB, Tarih 1, s. 115; Merçil, Tarhan, Öden ve Merçil, *Lise Tarih 1*, s.74.

Türklerin askerlik kabiliyetinin tarih boyunca meşhur olduğu zaten milli seciyesi temel vasfı olan "cengâverliği"ni "kahramanlık", "disiplin" ve "devlet aşkı" gibi üç büyük hasletle birleştirerek başarıyı yakaladığı üzerinde durulmaktadır.[44]

Genellikle ordu-millet düşüncesi etrafında değerlendirilen Türk tarihi, fetihler temelinde ele alınmış ve bu askeri başarıların sebebi olarak savaşçılık kabiliyetiyle birleşen üstünlük ruhu gösterilmiştir.[45] Bahsi geçen vasıfların tarih boyunca değişmeyen bir öz halinde tüm Türklerde var olduğu ve bunun çok yakın tarihteki Çanakkale ve I. Dünya Savaşı'nda da kendini gösterdiği vurgulanmaktadır.[46]

Devlet Kurucu, Devletçi: Hür Millet

Türk tarih ders kitaplarında bağımsız yaşama arzusundan kaynaklanan devlet kuruculuk önemli bir karakter özelliği olarak önemsenmektedir. Ders kitaplarında Türk milletinin gücü, devlet kurma ile eş değer olarak görülmektedir. Bu "devlet kuruculuk" söylemi çok sık kullanılmış ve tarihin derinliklerinde beri devam edegelen Türk karakterinin en önemli özelliklerinden birisi olarak görülmüştür.

Miryokefalon Zaferi (Temsili) (2018)

44 Yılmaz Öztuna, *Tarih Lise 3*, Devlet Kitapları, İstanbul, 1976, s. 312, 313, 314, 316, 317, 322, 337.

45 Yücel Kabapınar, Bir ideolojik mücadele alanı olarak lise tarih kitapları I. *Tarih ve Toplum*, 106, 1992, s. 36-40.

46 Öztuna, *Tarih Lise 3*, s. 208, 259; Güneş ve Özbek, *Lise Tarih 2*, s. 122.

Devlet kurmak belirli bir güç, düzenli bir teşkilat yapısı, hukuk sistemi ve disiplinli bir yapı istediğinden güçlülük vurgusu bu tür anlatımlar üzerinden verilmektedir:[47] Örneğin "*Türk ırkını cihan tarihinde devletçi, idareci, inzibatçı bir ırk olarak tanınan, Türklerin yeryüzünün türlü kısımlarında pek çok devletler tesis edip türlü milletleri asayiş içinde idare edebilmelerini temin eden amil Türklerin bu çok sağlam hukuku amme esasları*" olduğu vurgusu bahsedilen gayelere yönelik olarak kurgulanmıştır. Devamı şöyledir:

> Türk tarihi, Türk Milletine, dünyanın insan izi taşıyan her parçasında kendi ırkının zamanla silinmemiş ve silinemeyecek hakimiyet ve hars damgası basılı olduğunu, başka milletlerin tek numunesile öğündükleri devletlerin en büyüklerinden çok daha büyüklerini yüzlerle kurmuş, her mana ve mahiyette şan ve şeref kaynaklarından kana kana içmiş, görgülü bir soydan geldiğini anlatır."[48]

Bu gibi ifadelerle tarih boyunca kurulan Türk devletlerinin gücü ve çokluğu ile övünç duyulmuştur.

Devlet kuruculuk, kültürel özgünlük üzerinden özcü değerleri ön plana çıkaran bu tür söylemlerin temel hedefinin oryantalist bakıştaki olumsuz Türk imajını düzeltmek olduğu söylenebilir. Bu imajı değiştirmeye dönük benzer bir örnek de Türklerin medeniyete hizmetleri sayıldıktan sonra bunlara ek olarak "*son otuz asırlık malum devrede bile birçok istilalar yapmış ve her yerde büyük küçük belki yüzden fazla devlet kurmuş, birçok medeni merkezler yaratmış*" olduğuna dair vurgulardır.[49]

Türklerin geçmişten beri sahip olduğu fiziksel ve ruhsal özelliklerinden bahsedilirken bağımsızlığına pek düşkün bir halk olduklarına dair bir söylem geliştirilmiş, "*Çin boyunduruğu altına düşen şark Tukyularına bu esaret çok ağır*" gelmiş ve "*milli an'anelerine sadık olan halk, kurtulmak için*" (TTTC, 1931b: 48) "*fırsat kollamışlar ve ellerinden ne geldiyse yapmışlar*" tarzındaki örnek anlatımlarla bağımsızlığa düşkünlük vurgusu yapılmıştır.[50] Böylece bağımsızlığa düşkünlük ile devlet kurmak arasında doğru orantı planlanmıştır. Örneğin Emevîler dönemi üzerinden Türklerin "*asırlardır hakîm yaşayan*" bir millet olduğu ve tabiatlarındaki bu özellikten dolayı "*bu çapulcuların hükmü altına*" giremeyecekleri ve sırf bu yüzden "İslam dinini kabul ederek efendilikten mevaliğe (köleliğe)" inemeyecekleri vurgulanmaktadır. Nitekim ders kitabına göre Emeviler "*bir asra yakın bir müddet uğraştıkları halde Türkler arasında İslam dinini yayamamış ve küçük Türk beyliklerini bile hakimiyetleri altına*" alamamışlardır.[51]

47 TTTC, *Türk Tarihinin Ana Hatları Methal Kısmı*, s. 43-44.
48 TTTC, *Türkiye Cumhuriyeti*, s.259
49 TTTC, *Türk Tarihinin Ana Hatları Methal Kısmı*, s. 72
50 TTTC, *Tarih II*, s. 48
51 TTTC, *Tarih I*, s.146-147

Tarih ders kitaplarında ise Türk milletinin öz karakteri olarak sunulan en önemli özelliklerden bir diğeri de devlet kuruculuğu ve teşkilatçı yapıları olarak sunulmaktadır. Disiplin anlayışına bağlı bu teşkilatçı karaktere oldukça sık vurgu yapılmıştır. Örneğin bazı kitaplarda Karahanlılarda ordunun "*pek olgun bir teşkilatı*" olduğunu "*Avrupa tarihçilerinin bile bu ordunun teşkilat ve disiplin bakımından XX. asır orduları derecesinde olduğunu*" belirtilmektedir.[52] Bu durum "Osmanlı Türkleri" için de geçerlidir, zira Osmanlılar "*öz karakterlerini kaybetmeyen bütün Türkler gibi teşkilatçı idiler.*"[53]

Türklerin tarih boyunca bağımsız yaşadıkları ve hakîm bir millet oldukları ders kitaplarında her vesileyle vurgulanmakta ve bu durum Türk milletinin ana karakterinden birisi olarak sunulmuştur. Bu söylemi güçlendirmek içinse esareti asla kabul etmedikleri belirtilmiştir.[54] Ders kitaplarında genellikle Bağımsızlık duygusu ile devlet kuruculuk arasında güçlü bir bağ kurulmakta tarih boyunca kurulan "*hür ve müstakil teşekküller*"in ana sebebi olarak gösterilmiş ve bu duygunun ana kaynağı olarak "*Bozkır kültürü*" vurgulanmıştır.[55]

Adil-Hoşgörülü

Türklerin diğer olumlu vasıflarının yanında geçmişten bu yana yönetimi altında bulunan çeşitli halklara, mezheplere ve dinlere adil ve hoşgörülü davrandıklarına dair yaygın atıflar yapılmıştır:

> Selçuk Devleti, eski Türk an'anesine riayet ederek, hükmü altındaki Hıristiyanlara karşı gayet adaletli davranmış, onları ayinlerinde tamamen serbest bırakmıştır. Ermeni, Süryani, Gürcü müverrihleri, "kendilerini mutaassıp, zalim, kibirli Bizanslıların elinden kurtararak dini ayinlerini serbestçe icra etmelerine vesile olan" Selçuk padişahlarını çok methederler.[56]

Metninde görüldüğü üzere bu olumlu vasıflar, sadece Selçuklu Türklerine has bir özellik değil eskiden beri gelen Türk gelenek ve göreneklerinin bir yansıması olarak sunulmuştur.

---

52 Arif Müfid Mansel, Cavid Baysun ve Enver Ziya Karal, *Yeni ve Yakın Çağlar: Üçüncü Sınıf*, Maarif Vekaleti, Ankara, 1942, s. 59.

53 A.g.e., s. 8

54 Kafesoğlu ve Deliorman, *Tarih Lise I*, s.130; MEB, Tarih 1, s. 36, 50.

55 Kafesoğlu ve Deliorman, *Tarih Lise I*, s.189-190.

56 TTTC, Tarih II, s. 222

Bir Türk Süvarisi (Temsili) (2018)

Adalet ve merhamet söylemi ders kitaplarında İstanbul'un fethi sonrası Türklerin Avrupa da yayılan ünü üzerinden devam ettirilmektedir. Öyle ki *"Türklerin ellerine geçen memleketleri çok adalet ve merhametle idare ettikleri, fukarayı zenginlerin gadir ve tazyikinden kurtardıkları şayi olmuştu; Türk tebaası olan kavimlerin refah ve saadete erdikleri söyleniyordu."* Hatta *"bazı Alamanlar, Türklerin Almanya'ya gelip memleketlerinde cari haksızlık ve adaletsizliğe mani olacakları ümidine bile düşmüşlerdi"*[57]. Ayrıca tarih ders kitaplarında halkçı bir söylem geliştirilmiş ve Balkanlardaki Hıristiyan köylülerin *"Türk idaresi altında, vasileus ve kıral-lar zamanından çok daha mes'ut ve müreffeh bir hayata kavuştu(kları)"* belirtilmiştir. Tüm bunlara ek olarak Türklerin iyi idareciler oldukları ve taassup sahibi olmadıkları şöyle anlatılmıştır: "çok eyi idare etmeyi bilen Türkler, köylülerin arazine dokunmadılar, belki bu araziyi artırdılar. Hıristiyan tebaalarının köy teşkilatını bozmadılar. Umumiyetle içtimai ve dini müesseseleri olduğu gibi muhafaza ettiler."[58] Bu gibi anlatımlarla Türk yönetiminin halkı içinde bulunduğu sömürüden ve sefaletten, refah ve saadete ulaştırdığı vurgulanmıştır. İşte bu sebeplerden dolayı başka milletlere mensup insanların dahî Türklerin adil ve hoşgörülü yönetimine girmek istedikleri ispatlanmaya çalışılmaktadır.

Hoşgörü söyleminde ise Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli uygulamaları temelinden Avrupa-Türk karşılaştırılması yapılmıştır. Osmanlı İmparatorluğunda *"Hıristiyanları müsamaha ile idare etme(nin) devletin prensibi"* olduğu ve tüm Hıristiyanlara *"mülk ve din hürriyetinden başka geleneklerine göre yaşamak hakkı"* verildiği yorumlarını takiben ders kitabında başka yerlerinde *"Avrupa'da Katolik kilisesinin yanında diğer kiliselerin kurulması olayları kan gövdeyi götürme pahasına mal olurken Türkler, dini bakımdan büyük bir müsamaha gösteriyorlardı. Daha Osmanlı devletinin kuruluşundan beri onun idaresine giren halk dilediği gibi din törenleri yapabilirdi"* gibi karşılaştırmalar üzerinden insan hak ve hürriyeti noktasından ne kadar ileri-geri olunduğu vurgulanmak istenmektedir.[59] Nitekim bu tür

57 TTTC, *Tarih III: Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı-Türk Tarihi*, İstanbul, 1931, s. 32

58 A.g.e., s. 28

59 Mansel, Baysun ve Karal, *Yeni ve Yakın Çağlar*, s. 27.

"*serbestlik*" hâlinin Avrupalıları çok "*kıskandırmış*" olduğu ve "*reformun Babası*" olan Luther'in, "*Almanya üzerinde Türk idaresinin kurulmasını bile istemiş*" olduğu ön plana çıkarılarak bahsi geçen özgürlük teması onlar tarafından bile kabul edilen bir gerçeklik olarak sunulmuştur.[60]

Hoşgörü anlayışının millî ahlaktan kaynaklandığı ve taassubu asla sevmediği vurgulanmakta ve bunun kendine güven duygusu ile ilgili bir tutum olduğuna dikkat çekilmektedir. Bu sebeple Türkler için taassup söz konusu bile değildir.

> Gerçek Türk ahlakı, büyük bir hoşgörürlüğe ve müsamahaya yer veriri. Taassup sevilmez. Türk'e göre taassup ve yobazlık, kendine emniyeti olmayan şahıs ve toplumlara vergidir... Türk imanından o kadar emindir ki asırlarca Bizans mozaikleri karşısında namaz kılmış, bu mozaikleri kapatmayı bile düşünmemiştir. Hoşgörü anlayışı sadece fert olarak değil devlet idaresi olarak da üst düzeydedir. Öyle ki Türk idareciler hiçbir zaman yerli ahalinin işlerine ve yaşayış tarzlarına doğrudan doğruya müdahale etmemişlerdir.[61]

Bunun sonucu olarak, Türk-İslam devletleri zamanında Hıristiyan memleketlerdeki sosyal durum eski görünüşünü az çok muhafaza etmiş ve toplum katmanlarında zoraki bir değişim aranmamıştır.[62] Mahalli kültürlere bile dokunulmayan bu geniş hürriyet uygulaması daha sonraki İslam Türk siyasi kuruluşlarında da devam etmiş bulunmaktadır.[63]

Türklerde "*eskiden beri gelen din ve mezhep konusundan engin hoşgörü anlayışı*" Bizanslıların Türkleri tercih etmeleri neticesini verdiği ve "*İstanbul'da Latin külahı görmektense Türk sarığı görmek daha iyidir*" düşüncesine sevk ettiğini vurgulamaktadır. Nitekim bu yorumlar Fatih İstanbul'u fethettiği zaman sarf ettiği herkesin "*Can, mal ve hürriyetlerinin güven altında olduğunu*" bildirmesine değinilerek güçlendirilmeye çalışılmaktadır.[64] Ayrıca Türkler "*hiçbir karşılık beklemeden, sadece insanlık duyguları ile hareket ederek Yahudileri*" bile İspanyol zulmünden kurtarmış olduklarına dikkat çekilmektedir.[65] Benzer şeklide Türklerdeki hoşgörü anlayışı, dini müsamaha ve adil yönetim nedeniyle Rum, Ermeni ve Süryani halkların Türk egemenliğini kendi arzuları ile kabul ettikleri vurgulanmaktadır.[66] Bu hoşgörü anlayışı o kadar etkili olmuştu ki Avrupa'da ortaya çıkan

---

60 A.g.e., s. 84.
61 Öztuna, *Tarih Lise 3*, s. 367.
62 Kafesoğlu ve Deliorman, *Tarih Lise II*, s.169.
63 Kafesoğlu ve Deliorman, *Tarih Lise I*, s. 198; Merçil, Tarhan, Öden ve Merçil, *Lise Tarih 1*, s.155
64 Tekin ve Turhal, *Tarih Lise III*, s.13-14.
65 A.g.e., s. 29; *MEB, Tarih 1*, s. 89.
66 MEB, *Tarih 1*, s. 183; Merçil, Tarhan, Öden ve Merçil, *Lise Tarih 1*, s.154.

reform hareketlerinden Osmanlı Devleti içinde yaşayan Hristiyanların fazla etkilenmediği belirtilmektedir.[67]

Dürüst- Mert

Türklerin doğası gereği mert, dürüst ve sözünün eri olduğu sık sık vurgulanarak "*Her Türk namusu üzerine verdiği sözden dönmektense ölmeği tercih eder*" gibi cümleler oldukça yaygın kullanılmaktadır.[68] Türklerin zaten askerlik, idare ve asayişi sağlama cihetiyle "*diğer kavimlerden yüksek olduklarını ispat*" ettikleri vurgulanarak, bu gibi özelliklerinin yanında karakter olarak her alanda "*dürüst ve merdane*" davranışlar sergilediklerine dikkat çekilmektedir.

Öyle ki bu vasıflar sayesinde "*her hususta kendilerine istinat ve itimat edilebileceğini*" anlaşıldığı ve özellikle Abbasî döneminde "*Halifeler, idari, mali ve mülki işleri daha ehliyetli gördükleri Türklere*" vermelerinin de bu gerçeği ispatladığı savunulmaktadır.[69] Bu gibi anlatımlarla derinlik ve inanılırlık katmak için Türk olmayan birilerinin ağzından ifade edilmektedir:

> Abbasi halifesi Muta'sım asrında Bağdat'ta yaşayan meşhur bir mütefekkir Arap edibi Samra'da yakından tetkik ettiği Türkler hakkındaki intibaını şu cümlelerle hülasa ediyor: "Türkler her işe basiretkâr, zeka ve ferasetleri galip, inandıklarını müdafaa konusunda son derece fedakar insanlardır. Tab'an halim ve sabırlıdırlar. Sözlerine sadık, vaitlerine vefakârdırlar. Yalan söylemekten şiddetle içtinap ederler. Fakat harp meydanlarında, hiddet ve gazap zamanlarında bir ateşpâre-i celadet kesilirler."[70]

İslamın Hizmetkârı, Fedaisi

İncelenen dönemde okutulan ders kitaplarında İslam tarihine belirli bir mesafe konulmasına rağmen, Türklerin İslam'a hizmet ettiği düşüncesine yer verilmektedir.[71] Örneğin "*Müslümanlık, fatih Türkler vasıtasile bu devrin başlarında Hindistan'a girmiş ve yine Türklerin kılıcile bu kıt'ada yayılmıştır. Bugün Hindistan'da yetmiş milyon Müslüman bulunması sırf Türkler sayesindedir*" gibi söylemlerle İslamiyet'in yayılmasında, güçlenmesinde ve muhafaza edilmesinde Türklerin oynadığı rollere vurgu yapılmıştır. Benzer şekilde "*Bu Türkler sayesindedir ki Abbasi Devletinin nüfuzu teessüs etti, İslam şevketi yükseldi.*" ve "*Türkler.... İslam alemini tehdit eden iki müttefik düşmanı tenkil ettiler*" gibi anlatımlarda da bu söylem güçlendirilmeye çalışılmıştır.[72]

67 Güneş ve Özbek, *Lise Tarih 2*, s. 61.
68 TTTC, *Tarih II*, s. 214.
69 A.g.e., s. 156-157.
70 A.g.e., s. 160.
71 A.g.e., s. 297.
72 A.g.e., s. 157- 158.

Burada Türklerin Müslüman olmasının "Abbasi Devletini kurtar(dığı)" ve İslamiyet'i "*düştüğü tehlikeden kurt(ararak)*" bir "*cihan dini*" haline getirdiği ve bundan sonra Türklerin "*Müslümanlığın koruyucusu*" oldukları ve "*İslam tarihinde yeni fetihlerin başına*" geçtikleri vurgulanmaktadır. Bu ve benzer söylemler "*Doğu dünyasını Haçlı ordularına karşı koyan ve onlara ağır vuruşlar indiren Türkler*" olduğu "*Gerek birçok Haçlı ordusunun darma dağın edilmesi, gerek Latin beyliklerinin kısa bir zaman içinde ortadan kaldırılması Türkler sayesinde*" olduğu, "*Suriye ve Filistindeki Latin beyliklerini kaldırma(nın) da Türklere nasib*" olduğu gibi yorumlarla devam ettirilmektedir[73].

Haçlı Seferlerine Çağrı (2018)

Türk-İslam Sentezinin en temel konularından birisi olan hizmet söylemi, İslamiyet'in Hıristiyan Haçlılara karşı nasıl başarılı şekilde savunulduğu üzerinde durmaktadır. Burada Türklük Müslümanlıkla eşdeğer olarak gösterilmekte ve Avrupalı devletlerin isimleri tek tek sayılmadan Hıristiyan ya da Haçlı Ordusu tarzında genelleştirilmektedir. Hücum eden ordu Hıristiyan-Haçlı ordusu olarak tanımlanırken karşısındaki orduya Müslüman yerine, Türk ordusu denilmektedir. Böylece sancaktarlık, bayraktarlık, muhafızlık veya fedailik söylemi güçlendirilmeye çalışılmaktadır. Özellikle Türklerdeki Fütûhat anlayışı ile İslam'daki Cihad Anlayışı arasında kurulan benzerlik ve özdeşlik üzerinden Türklerin hizmetlerini kolaylaştırdığı üzerinde durulmaktadır.[74]

73 Mansel, Baysun ve Karal, *Orta Çağ Tarihi*, s. 44, 117, 120.

74 MEB, *Tarih 1*, s. 118; Kafesoğlu ve Deliorman, *Tarih Lise II* s. 41; Öztuna, *Lise Tarih III*, s. 365; Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi*, s.111; Merçil, Tarhan, Öden, Merçil, 1997, s.147.

Selahaddin Eyyubi'nin Haçlılara Silah Bıraktırması (2018)

Türk-İslam Birliği ve cihad anlayışları ders kitaplarındaki çoğu savaş anlatısına yansımış görünmektedir. Örneğin Malazgirt Savaşı'nda böyle bir bakışın izleri aşikâr olarak farkedilir:

> Anadolu'nun fethinde de tam bir cihad havasına girilmişti. Bizans elinde bulunan toprakların küffardan kurtarılması gerektiği yolundaki İslam dünyasında mevcut umumi kanaat Türk başbuğlarına kuvvetli bir manevi destek sağlamıştı... böylece gelişen İslamiyet –Türklük birliği şuuru, Haçlıların bütün gayretlerini boşa çıkardı. Moğol istilacılığını da kendi kültür potası içinde eriterek sonuçsuz bıraktı. Türk-İslam devlet ve topluluklarında 1000 yıl sürecek ana siyaset çizgilerinden biri oldu.

Bu ifadelerde, Malazgirt Meydan Muharebesi yeni bir başlangıç olarak kabul edilmekte ve içinde yaşanılan Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar gelen bir sürecin başlatıcısı olarak görülmektedir. Anlatımlarda İslami bir arka plan göze çarpmakta ve Türkleri harekete geçiren etkenlerin "*müşterek gaza fikri ile Anadolu'yu ele geçirme gayesi*" olduğu vurgulanmaktadır.

Malazgirt anlatısında Alp Arslan ideal bir Müslüman Türk tipi olarak gösterilmektedir. Devam eden söylemlerde savaşın "*mübarek Cuma gününe rast getirilmiş*" olması *ve "İslam dünyasındaki bütün camilerde Alp Arslan'ın zaferi için*

hutbeler okunduğuna, dualar edildiği" özellikle yazılmaktadır. Görüldüğü üzere bu savaş şimdiye kadar yapılanlardan oldukça farklılık arz etmekte ve Türk komutanı "*İslam mücahidi*" olarak sunulmakta ve "*devlet ve din uğrunda*" *döğüştüğü*" belirtilmektedir[75].

Malazgirt Savaşı (2018)

Sonuç

İncelenen tarih ders kitaplarının ana omurgasını, her türlü olumlu değeri Türklere yükleyen, diğer milletlerden üstün olunduğu tezini savunan *milli seciye* kavramının oluşturduğu görülmüştür. Bu kavram bazen tüm sayfalara sinmiş, bazen de doğrudan verilmiştir. Nasıl verilirse verilsin araştırmamızda bu özgeci anlayışın[76] bir ön kabul olarak görüldüğü ve ders kitaplarında aktarılmaya çalışılan Türk kimliğinin ana bileşeni olduğu değerlendirebilir. Türk milletinin geçmişten beri getirdiği cesaret, kahramanlık, askerlik kabiliyeti, teşkilatçılık, inzibatçılık,

75 Kafesoğlu ve Deliorman, *Tarih Lise II* s. 69,70, 173.

76 Bilindiği üzere milliyetçi tarih yazıcılıklarının esas yönelimi çoğu zaman özgücülük olmuştur. Bu anlayış evrensel bir bakıştan uzak, bütün yoğunluğunu ulusa güven vermeye adayan ve kutsal devletin devamlılığı sağlayacak bir tarihi kurguyu içinde barındıran bir yapıdadır. Milliyetçi tarihyazımlarındaki özgeci anlayış hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Suavi Aydın, "Aydınlanma ve Tarihselcilik Problemleri Arasında Türk Tarih Yazıcılığı: Feodalite Örneği", *Toplum ve Bilim*, Kış, 2002, s.39-80.

İslamiyet'e hizmet etme, adil, hoşgörülü ve bağımsızlığına düşkün olma vb. her türlü olumlu değerler üzerinden "Türk"ün karakteri tanımlanmıştır. Milli seciye kavramıyla açıklanan bu değerlerle "biz" duygusu oluşturularak Türk kimliğinin veya imajının sınırları çizilmek istenmiştir.

Özellikle Türk İslam Sentezi düşüncesinin hakim olduğu tarih ders kitaplarındaki milli karakter anlatısında beylik gururu, alplik ve milli ahlak ön plana çıkmakta bu üç kavram, şimdiye kadar incelen dönemlerdeki özcü niteliklerinin tamamını kapsamaktadır. Beylik gururu nedeniyle Türklerde sömürü ve istismar düşüncesinin oluşmadığı bunların yerine karşılık beklemeden yardım etme, mazlumları koruma, adalet, eşitlik ve hürriyet anlayışları mevcut olduğu savunulmuştur. Alplik, Tanrı adına cihanı düzeltme amacını sağlayacak cesaret, kahramanlık ve disiplin anlayışının bir yansıması olarak kurgulanmıştır. Milli ahlak ile hırsızlık, yalancılık, haksızlık, zülüm taassup, yobazlık, riya ve menfaat gibi olumsuz özelliklerin Türklerde olmadığı savunulmuştur.

Türk tarih ders kitaplarında geçmişten günümüze medeniyet, ahlak, yönetim, ilim vs. alanlarda iyi olan her şeyin ya Türklere ait olduğu ya da Türk menşeli olduğu üzerinde durularak milli tarih bilinci verilmeye çalışılmıştır. Böylece ders kitaplarının birinci muhatabı olan öğrencilere güçlü ve üstün bir millete sahip oldukları hatırlatılmış, tarih boyunca hür yaşadıkları ve başka milletlerin efendileri oldukları sık sık vurgulanmıştır. Bu tür üstünlük söylemleriyle yeni nesile özgüven aşılanarak geleceğe dönük bir motivasyon kazandırılmaya çalışıldığı söylenebilir.

TARİH DERS KİTAPLARINDA ORTA ASYA

Doç. Dr. Refik TURAN - Aksaray Üniversitesi

Orta Asya, batıda Hazar Denizi, kuzeyde Kırgız bozkırları ve Altay Dağları, doğuda Moğolistan ve Çin'in batısı (Doğu Türkistan), güneyde ise Tibet Platosu ve Hindistan arasında yer alan coğrafi bölgenin adıdır. Bu topraklar üzerinde İran'ın Horasan bölgesinden başlayarak Kuzey Afganistan dâhil Pamir ve Hindikuş-Kunlun (Karanlık) Dağlarının kuzey eteklerinden, Çin'in Tun-huang bölgesine kadar uzanan, oradan Mançurya'nın batısına ulaşan, Moğolistan'la birlikte Güney Sibirya'nın tamamını içine alan bölge ise "Türk yurdu" anlamına gelen ve Türklerin anayurdu olarak kabul edilen Türkistan'ı oluşturmaktadır.[1]

Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet döneminde sınırlı olarak tarih ders kitaplarında yer verilen Orta Asya Türk tarihi, Cumhuriyet döneminde oluşturulan Türk Tarih Tezinin merkezine oturtulmuştur. Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının Orta Asya'ya yönelmelerinde, bir ulus devlet modeli olarak ulus inşa sürecinde, topluluğun üyelerinde olabildiğince eskiye dayanan ve başarılarla dolu ortak geçmiş algısı yaratmaya duyulan ihtiyacın temel etken olduğu söylenebilir.[2] 1930'lu yıllarda Türk Tarih Tezinin üzerine kurgulandığı Orta Asya, o zamandan günümüze kadar yaklaşım ve ağırlık bakımından dönemsel farklılaşmalar olsa da tarih öğretiminin ana unsurlarından birisi olma özelliğini sürdürmektedir.

İnceleme sürecinde tarih ders kitaplarında Orta Asya ile ilgili konuların ele alınış şeklindeki değişimi ortaya koyabilmek için "Türk Tarih Tezi", "Hümanizm" ve "Türk İslam Sentezi"[3] ile liselerde yapılandırmacı yaklaşımın uygulanmaya başlandığı 2007 yılından sonraki dönem için kullanılan Çok Perspektiflilik Dönemlerini temsil eden ders kitaplarından yararlanılmıştır.

---

1 Ahmet Taşağıl, "Türkistan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 41, ss. 556-560, s. 560.

2 Ahmet Şimşek ve Funda Alaslan, "Milliyetçi Tarihten Milli Tarihe, Çatışmacı Eğitimden Barışçı Eğitime Doğru Türkiye'de Tarih Ders Kitapları", *Akademik Bakış*, Sayı: 40, 2014.

3 Büşra Ersanlı, İktidar ve Tarih: Türkiye'de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011; Etienne Copeaux. *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006; Nevzat Köken, *Cumhuriyet Dönemi Tarih Anlayışları ve Tarih Eğitimi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014; İ. Hakkı Demircioğlu, "Türkiye'de Tarih Eğitiminin Tarihi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 12, s.431-450; Ahmet Şimşek ve Fatih Yazıcı, "Türkiye'de tarih Öğretiminin Dünü, Bugünü", *TYB Akademi, Dil, Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:3, Sayı: 8, s.9-31.

Türk Tarih Tezi ve Medeniyet Pınarı Anayurt: Orta Asya

Türkiye'de tarih öğretiminde Türk Tarih Tezinin etkili olduğu dönemde okutulan tarih ders kitaplarındaki Orta Asya algısını ortaya koymak için 1931 yılında yayınlanan *Tarih I*[4] ders kitabı ile bu kitap temelinde yazılarak 1939 yılında yayınlanan *Lise Kitapları Tarih I*[5] ders kitabından yararlanılmıştır. Türk milletinin tarihsel kökeni ile kurduğu medeniyetin kaynağı, tarihsel rolü ve önemi gibi konularla ilgili temel yaklaşımların ortaya konulduğu bu kitaplarda Orta Asya merkezi yeri tutmaktadır. Asya kıtasına Avrupa'yı da kapsayacak şekilde geniş bir çerçeveden (Avrasya) yaklaşılmakta ve bu geniş coğrafya içerisinde Türklerin ana yurdu şöyle tarif edilmektedir: *"Büyük Kadırgan (Kingan) dağlarından Baykal havzasına, oradan Altay dağları boyunca İtil havzasına vararak, Hazar Denizi havzası, Hindikuş, Pamir, Karakurum, Karanlık dağlar yolu ile ve Sarı Irmakla tekrar Kingan dağlarına ulaşan çizgi içinde kalan mıntıka Türk'ün anayurdudur."*[6]

Türk milletinin tarihsel kaderi üzerinde iklimin temel belirleyici faktör olarak görüldüğü bu ders kitaplarına göre önce Orta Asya'da dünyanın diğer bölgelerine göre çok ileri bir medeniyetin doğmasına yol açan, daha sonra ise bu medeniyet havzasının kurumasına ve dolayısıyla buradaki ileri medeniyetin göçler vasıtasıyla dünyanın dört bir yanına taşınmasını sağlayan temel etken iklim koşulları olmuştur. Ders kitaplarında bu konularla ilgili temel yaklaşımı şöyle özetlemek mümkündür: Tarih öncesi devirlerde Kafkas Dağlarından Tanrı Dağlarına, oradan Gobi Çölleri boyunca doğuya doğru uzanan iki iç denizin etkisiyle oluşan elverişli iklim koşulları altında brakisefaller, yani Türkler çoğalmışlar ve burada ileri bir medeniyet kurmuşlardır. Nitekim Anav ve Taklamakam Çölü'nün doğu ve güney kesimlerinde yapılan arkeolojik kazılar bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Elverişli iklim koşulları sayesinde ziraat, ticaret, bakır, tunç, kalay ve demir gibi madenlerin keşfi ve kullanılması da ilk defa Türkler tarafından Orta Asya'da gerçekleştirilmiş ve buradan dünyanın diğer bölgelerine yayılmıştır. Aynı şekilde yazı da dünyada ilk olarak burada icat edilmiştir. Daha sonraları hiyeroglif yazılara esas olacak olan bu yazıyı Sümerler Fırat ve Dicle havzasına taşımışlardır. Çin'in yazıyla tanışması ise burada ilk medeniyeti kuran hâkim zümrenin Türkistan'dan oraya gitmesinden sonra olmuştur. Orta Asya Türkleri daha sonraları da farklı devirlerde farklı yazılar icat ederek kullanmışlardır.

Ancak Orta Asya'daki ileri medeniyetin doğmasını sağlayan elverişli iklim koşulları buzul devrinin sona ermesinden sonra yerini kuraklık ve kıtlığa bırak-

4 TTTC, *Tarih I, Tarihten Evvelki Zamanlar ve Eski Zamanlar*, Maarif Vekaleti, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.

5 Şemsettin Günaltay, *Lise Kitapları Tarih I*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1939.

6 TTTC, a.g.e. s. 26.

mıştır. Hayat şartlarının zorlaşması Orta Asya halkını "menşei kendi yurtları olan" hububatı ekip biçmek ve hayvanları evcilleştirmek zorunda bırakmış ve böylece Neolitik Devir başlamıştır.

Orta Asya'da kuraklık şeklinde kendini gösteren iklim değişikliği Türklerin yaşamaya daha elverişli coğrafyalar bulabilmek umuduyla "medeniyet tohumları ile birlikte" en az 9 bin yıl sürecek büyük bir göç hareketini başlatmalarına yol açmıştır. Asırlar boyu Çin, Ön Asya, Kuzey Afrika ve Avrupa'ya göç eden Türkler, Orta Asya'nın ileri medeniyetini de buralara taşıdılar. Bu çerçevede Çin ve Hindistan'a giden Türkler o zamana kadar kendine özgü bir medeniyete sahip olmayan bu ülkelerde; Batıya yönelen Türkler ise Mezopotamya, Anadolu, Suriye, Filistin ve Mısır'a kadar yayılarak buralardaki medeniyetlerin temellerini attılar. Batıya giden Türklerden Akdeniz adalarına yerleşenler de adeta "Yunan ilim, sanat ve felsefesinin pınarları olurken", Anadolu'dan İtalya'ya giden Etrüksler de Roma medeniyetinin temellerini atmışlardır. Avrupa'ya giden Türkler B. Britanya ve İrlandaya kadar ilerlemişlerdir. *"İlk gidenlerin izi üzerinde yavaş yavaş fakat devamlı yürüyen göçler Avrupa'nın ve o zamanlarda içinde bulunduğu derin vahşet hayatının değişmesinde amil ve müessir oldu."*[7]

Orta Asya'dan göç eden brakisefal ırk, Çin ve Hindistan'da bu ülkelerin yerli halkı üzerinde hakim unsur olarak kalmış, asırların akışı arasında tedricen çoğunluğa karışıp kaynaşmışlardır. Önasya ve Avrupa'da ise "Alpen tip brakisefaller", "Akdeniz tipi dolikosefaller" ve "dolikosefal nordikler" olmak üzere başlıca üç büyük ırkın oluşmasına yol açmışlardır.[8]

İklim değişikliğinin yarattığı kuraklık ve göçler Orta Asya'daki medeniyetin gelişme hızını durdurmuş ve sahalarını sınırlandırmıştır. Ancak bu durum anayurtta o zamandan sonra hiçbir medeniyetin yaşamadığı anlamına gelmemektedir. Kuraklığın başlaması Türk toplum hayatını da etkilemiş, halkın bir kısmı yerleşik düzene geçerek şehir hayatı yaşamaya başlarken, bir kısmı da yayla hayatı sürmeye başlamışlardır. Bunun sonucu olarak anayurtta yaşayan Türkler "site medeniyeti" ve "yayla medeniyeti" olmak üzere iki türlü medeniyet yaratmışlardır.[9]

Bu dönemde okutulan tarih ders kitaplarında Orta Asya'nın Tarih Öncesi Devir ve Eski Çağdaki coğrafi ve medeni durumları hakkındaki genel nitelikli bilgilerin yanı sıra İskitler, Büyük Hun İmparatorluğu, Kavimler Göçü ve Avrupa Hun devleti, Göktürkler ve Uygurlar hakkında da bilgilere yer verilmiştir.

7 TTTC, a.g.e. s. 32.
8 Günaltay, a.g.e. s. 14.
9 A.g.e. s. 28.

Türklerin Anayurdu ve Göçler (1931)

Tarih I ders kitabında "Türklerin anayurdu ve göç yolları" başlıklı karşılıklı iki sayfayı kapsayacak büyüklükte yukarıdaki haritaya yer verilmiştir. 1939 yılında yayınlanan ders kitabında göç yollarını gösteren haritaya yer verilmezken birkaç istisna hariç, bundan sonra yayınlanan lise 1. sınıf tarih ders kitaplarında Türklerin anayurdunu ve göç yollarını gösteren haritaya her geçen yıl daha da geliştirilmek ve görsellik özellikleri artırılmak suretiyle yer verilmiştir.

Hümanizm Etkisi ve Çift Anayurt: Orta Asya ve Anadolu

Türkiye'de tarih öğretiminde "Hümanist Dönemi" temsil eden ilk ders kitabı Arif Müfit Mansel, Cavit Baysun ve Enver Ziya Karal tarafından yazılan ve 1942-1943 öğretim yılından itibaren okutulmaya başlanan İlkçağ Tarihi[10] isimli ders kitabıdır. Ancak bu dönemin özelliklerinin yansıtan ve daha uzun süre okutulan ders kitabı ise Niyazi Akşit ve Emin Oktay tarafından yazılan *Tarih I* İlkçağ[11] ders

10 Arif Müfit Mansel, Cavit Baysun ve Enver Ziya Karal, İlkçağ Tarihi, Birinci Sınıf, Beşinci Basını, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1945.

11 Niyazi Akşit ve Emin Oktay, *Tarih I,* İlkçağ, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1953; Niyazi Akşit ve Emin Oktay, *Tarih I,* İlkçağ, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1968; Niyazi Akşit ve Emin Oktay, *Tarih Lise I*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1989.

kitabı olmuştur. Bu ders kitabı 1976-1979 yılları arasındaki kısa süreli dönem hariç olmak üzere öğretim programları doğrultusunda güncellenerek 1990'lı yılların başlarına kadar yaklaşık kırk yıl okutulmuştur. Bu dönem ders kitaplarında Orta Asya algısını ortaya koyabilmek için bahsedilen bu iki ders kitabından yararlanılmıştır.

Hümanist Dönemin ilk ders kitabı olan İlkçağ Tarihi'nde Türk tarihi ve medeniyetinin ağırlığı azaltılırken (%4), Anadolu medeniyetlerinin ağırlığının değişmediği (%9), buna karşılık Yunan ve Roma medeniyetlerinin ağırlıklarının ise oldukça artırıldığı (%31) görülmektedir. Dolayısıyla bu ders kitabı antik Yunan ve Roma medeniyetlerine en fazla yer ayrılan ders kitabı olma özelliği taşımaktadır.

İlkçağ Tarihi ders kitabında Orta Asya Türk tarihiyle ilgili konulara "Türklerin anayurdu, göçler" ve "göçlerden sonra anayurdun durumu" başlıkları altında yer verilmiştir. Bu bölümde dünyanın başka bölgelerinin ilkel hayat sürdükleri bir dönemde anayurtları Orta Asya'da yaşamakta olan Türklerin ilerlemiş bir durumda oldukları, bu durumun en açık göstergesinin ise Aşkabat yakınlarındaki Anav'da bulunan ve geçmişi M.Ö. 5 bin yılına kadar uzanan Taş-Bakır Medeniyeti olduğu belirtilmektedir.

Ancak Orta Asya'da nüfusun artışı ve iklim değişikliğinin yarattığı kuraklık karşısında Orta Asya ahalisi başka yerlere göç etmek zorunda kalmıştır. Bu göçlerle anayurtlarını terk eden Türkler, doğuda Çin, güneyde Hindistan, Afganistan ve Belucistan, batıda ise İran, Mezopotamya, Anadolu, Suriye, Filistin, Mısır ve Ege bölgesi ile Güney Rusya ve Tuna boylarına kadar yayılarak buraların Taş Devrinden, Maden Devrine geçmelerini sağlamışlardır. *Tarih I* ders kitabında iklim değişikliği ve bu değişikliğin göçler ile ilişkisi hakkında daha ayrıntılı bilgilere yer verilmektedir.

İlkçağ Tarihi ders kitabında "Göçlerden sonra anayurdun durumu" başlığı altında konuyla ilgili genel nitelikli bir bilgi yer almamakta, sadece İskitler ve Hunlar ile ilgili konulara yer verilmektedir. *Tarih I* ders kitabında ise bu başlık altında sadece göçlerden sonra bazı Türk boylarının anayurtta kalarak Seyhun, Ceyhun, İli, İrtiş, Çu ve Tarım boylarında yaşamaya devam ettikleri belirtilmektedir.

Aynı yazarlar tarafından yazılan bu serinin ikinci kitabı olan *Ortaçağ Tarihi*[12] ders kitabında ise "Kavimler Göçü ve Avrupa Hunları" ile "Müslümanlıktan önce Anayurdun siyaset durumu" ve "Müslümanlıktan önce Türk medeniyeti" başlıkları altında bilgilere yer verilmiştir. Dolayısıyla bu konularla ilgili verilen bilgilerde daha önceki ders kitaplarına oranla önemli bir azalma gerçekleşmiştir.

12 Arif Müfid Mansel, Cavit Baysun ve Enver Ziya Karal, *Ortaçağ Tarihi*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1943.

Niyazi Akşit ve Emin Oktay tarafından yazılarak 1952 yılından itibaren okutulmaya başlanan ve küçük bazı değişikliklerle 1990'lı yılların başlarına kadar okutulan tarih ders kitaplarında da Türk tarihine ayrılan yerin azaltılması, buna karşılık Anadolu, Yunan ve Roma medeniyetlerine ayrılan yerin artırılması ile karakteristik olan hümanist etkinin sürdüğü anlaşılmaktadır. Bu ders kitaplarından *Tarih I İlkçağ Tarihinde*[13] daha önceki kitaplarda yer alan İskitler konusuna yer verilmediği, Hunlar hakkında verilen bilgilerin ise biraz artırıldığı görülmektedir. Yine bu serinin ikinci kitabı olan *Tarih II, Ortaçağ*[14] ders kitabında Kavimler göçü ve Avrupa Hunlarının yanı sıra "Müslümanlıktan önce Türkler" başlığı altında Göktürk İmparatorluğu, Uygurlar ve Müslümanlıktan önce Türk medeniyeti ve kültürü konularına yer verilmiştir.

Sonuç olarak hümanizm etkisi altındaki ders kitaplarında Orta Asya Türk tarihi ile ilgili konulara ayrılan yer Türk Tarih Tezi Döneminde yazılan ders kitaplarına oranla oldukça azaltılmıştır. Türk Tarih Tezinin Orta Asya'nın medeniyet merkezi olduğu ve bu medeniyetin göçler aracılığıyla dünyanın diğer bölgelerine yayıldığı şeklindeki iddiası ana hatlarıyla varlığını korusa da bu konularla ilgili daha önceki ders kitaplarında yer alan iddialı söylemden vazgeçilerek ancak birkaç cümle ile değinilmektedir. Böylece bu dönem ders kitaplarında Orta Asya ile ilgili konular hem kapsam, hem de söylem itibariyle zayıflatılmıştır. Türk Tarih Tezinde ve dolayısıyla bu dönemi temsil eden ders kitaplarında tamamen iklim değişikliğine dayandırılan göçlerin nedenlerine ilk defa İlkçağ Tarihi ders kitabında "nüfus artışı" da eklenmiştir. Bu kitapta dikkat çeken bir başka husus da "Orta Asya medeniyetinin karakteri" başlığı altında Anadolu'dan "İkinci Türk anayurdu" şeklinde bahsedilmiş olmasıdır.: *"Asya ile Avrupa arasında bir köprü olan ve Asya'nın yüksek medeniyetlerinden Avrupa'nın da faydalanmasına yol açmış olan Anadolu, bu göçler sonunda Orta Asya'nın yanında ikinci bir Türk anayurdu olmuş ve ardı arkası kesilmeyen yüksek medeniyetlere kavuşmuştur."*[15]

Türk-İslam Sentezi Dönemi: Orta Asya ve Bozkır Kültürü

Türkiye'de Türk-İslam Sentezi düşüncesinin yansıdığı ilk ders kitapları 1976-1977 öğretim yılından itibaren okutulmaya başlanmıştır. Bu ders kitaplarından *Tarih Lise 1*[16] İbrahim Kafesoğlu ve Altan Deliorman tarafından yazılarak 1976-1977 öğretim yılından itibaren üç yıl süreyle okutulmuş, 1979-1980 öğretim yılından itibaren yerini 1990'lı yılların başına kadar okutulacak olan hümanizmin

13 Niyazi Akşit ve Emin Oktay, *Tarih I,* İlkçağ, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1953;
14 Niyazi Akşit, *Tarih II,* Ortaçağ, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1961.
15 Mansel vd., *İlkçağ Tarihi,* s. 10.
16 İbrahim Kafesoğlu ve Altan Deliorman, *Tarih Lise I,* Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977.

etkisi altındaki ders kitaplarına bırakmıştır. Lise tarih eğitiminde kısa süren bu Türk-İslam Sentezi etkisi 1990'lı yılların başlarından itibaren tekrar kendisini göstermeye başlamıştır. Dolayısıyla bu başlık altında Türk-İslam Sentezi etkisinin yansıdığı ilk ders kitabı hem de Türk-İslam Sentezi Döneminin ikinci evresini temsil eden ve 1994-1995 öğretim yılından itibaren okutulmaya başlanan *Liseler İçin Tarih 1*[17] ders kitabı birlikte ele alınarak değerlendirilmiştir.

Tarih Lise 1 ders kitabının en belirgin özelliği Türk tarihi ve medeniyetine ayrılan yerin tüm zamanların en yüksek oranına çıkarılmış olmasıdır. Buna karşılık ders kitabında antik dönem medeniyetlerinin ağırlığı ise önemli ölçüde azaltılmıştır. Bu ders kitabında Türk tarihiyle ilgili genel bilgiler "Türk tarihi ve kültürü" başlıklı ünitenin ilk konusu olan "Türk tarihinin karakteri" başlığı altında ele alınmıştır. Bu başlık altında önce Türk tarihinin diğer toplulukların tarihlerinden farklı yönleri açıklanmakta, daha sonra ise "Türk adı", "Türkiye", "Türk soyu", "Türklerin anayurdu" ve "Türklerin yayılmaları" ile ilgili bilgiler verilmektedir. "Türk soyu" başlığı altında Türklerin yeryüzündeki üç büyük beyaz ırk grubundan olan "Europid" adı verilen "Turanid" tipinde oldukları, kafa yapılarının ise Brakisefal olduğu belirtilmektedir.

Ders kitabında Orta Asya'nın tarih öncesi devirleri hakkında fazla bilgi verilmezken, Türk Tarih Tezinden ise sadece ana hatlarıyla bahseden Hümanist Dönem tarih ders kitaplarındaki kadar bile bahsedilmemektedir. Daha önce ele alınan ders kitaplarında olduğu gibi bu ders kitabında da Orta Asya'nın anayurt olma özelliği sık sık vurgulanmakta ve geniş Orta Asya coğrafyasında ilk anayurdun M.Ö. 2 binin ortalarına kadar Ural ile Altay Dağları arasındaki bölge, M.Ö. 2 binden sonraki dönemde ise Altay-Sayan Dağlarının kuzeybatı bölgeleri (Andronova kültürü) olduğu belirtilmektedir.

Daha önceki ders kitaplarında Orta Asya'da kuraklığın başlaması nedeniyle göçlerin yaşamaya daha elverişli yurtlar arama maksadıyla yapıldığı şeklindeki temel yaklaşımın yerine bu ders kitabında Türk göçleri "vatan kurtarma amacı güden büyük bir fütuhat" olarak değerlendirilmekte ve tarih boyunca yapılan Türk göçleri "milattan önceki" ve "milattan sonraki" göçler olmak üzere ayrı başlıklar altında ele alınarak göçlerin yapılış zamanları, takip edilen güzergahlar ve yerleşilen yerler ile ilgili bilgiler verilmektedir.

Bu ders kitabında göçlerin nedenleri ile ilgili farklı görüşler ortaya konulmaktadır. Aşağıda Türk İslam Sentezi Döneminin başında ve bu dönemin ikinci devresi olarak kabul edilebilecek 1993 yılı sonrası yayınlanan ders kitaplarında yer alan göçlerin nedenleri karşılaştırmalı olarak tablo halinde gösterilmiştir.

17 Kemal Kara, *Liseler İçin Tarih 1*, Önde Yayıncılık, İstanbul, 1999.

Tablo: Türk İslam Sentezi Döneminde Okutulan İki Farklı Tarih Ders Kitabında Orta Asya'dan Yapılan Göçlerin Nedenleri

Tarih Lise 1 (1977)	*Liseler İçin Tarih 1 (1999)*
1- Anayurt topraklarının geçim bakımından yetersiz kalması, büyük ölçüde kuraklık, nüfus fazlalığı ve otlak darlığının yarattığı iktisadi sıkıntılar, 2- Bazen Türklerin ağır dış baskılara uğramaları, bu durumda Türklerin yabancı bir devletin idaresine girip bağımsızlığını kaybetmektense yurtlarını terk etmeyi tercih etmeleri, 3- Türk maneviyatının sağlamlığı, Zira bilinmeyen ufuklara doğru akmak, her an karşılaşılacak tehlikeleri göğüslemeye hazır bulunmak ve aralıksız bir ölüm-kalım savaşı ortamında yaşamak her millet için tabii sayılacak bir davranış değildi. Bu ruhi zindeliğin Türklerde açık şekilde bulunması.	1- Orta Asya'nın iklim ve toprak koşulları yönünden tarım ve hayvancılığa elverişli olmaması, 2- Kuraklık ve aşırı soğuklar, 3- Nüfusun hızla artması karşısında mevcut geçim kaynaklarının yetersiz kalması, 4- Türk boyları arasındaki siyasi anlaşmazlıklar ve bunun yol açtığı savaşlar 5- Dış baskılar (Çin, Kitan ve Moğol baskıları) 6- Yeni ülkeler fethetme arzuları.

Böylece 1931 yılında yayınlanan ilk tarih ders kitabından başlayarak iklim değişikliği ve kuraklığa, yani maddi gerekçelere dayandırılan göçlerin nedenleri bu dönemde yazılan ders kitaplarında daha da çeşitlendirilerek dış baskıların etkisi Türklerin bağımsızlıklarına olan düşkünlükleri, savaşçı özellikleri ve maneviyatlarının sağlamlığı gibi birtakım manevi gerekçeler de eklenmiştir. Yine bu ders kitabında Orta Asya Türk kültür ve medeniyetine oldukça fazla yer ayrılmış ve bu medeniyet "Bozkır Kültürü" çerçevesinde ele alınmıştır.

Bu dönemin 1993 yılından itibaren başlayan ikinci evresini temsilen ele alınan *Liseler İçin Tarih 1* ders kitabında İlkçağ medeniyetleriyle ilgili tüm konular "Eskiçağlarda Türkiye ve çevresi" başlıklı ünitede toplanmıştır. Türkiye (Anadolu) merkezli bir bakış açısıyla düzenlenen ünitede "Eskiçağlarda Türkiye" başlıklı konuda Anadolu medeniyetlerine, "Eskiçağlarda Türkiye'nin çevresindeki kültür ve medeniyet" başlıklı konuda ise Mezopotamya, Mısır, Fenike ve İbrani medeniyetlerine yer verilmiştir. Böylece daha önce ele alınan ders kitapları içerisinde önemli bir ağırlığa sahip olan antik Yunan ve Roma medeniyetlerine bu kitapta hiç yer verilmemiştir. Ders kitabında Orta Asya Türk tarihiyle ilgili konulara "Türklerin tarih sahnesine çıkışları ve ilk Türk devletleri (Başlangıçtan X. yüzyıla kadar)" başlıklı ünitede yer verilmektedir. Bu ünitede "Türklerin tarih sahnesine çıkışları", "İlk Türk devletleri", "Diğer Türk devlet ve toplulukları", "İlk Türk devletlerinde kültür ve medeniyet" ve "Türk kültürünün çevre kültürlerle münasebetleri" başlık-

ları altında bilgiler yer almaktadır. Bu ders kitabında gerek İlkçağ medeniyetlerine gerekse Orta Asya Türk tarihine ayrılan toplam yer bu kategorinin ilk ders kitabı olan *Tarih Lise 1* kitabına oranla daha da azaltılmıştır. Ancak yine de Türk tarihinin ağırlığı Hümanist Dönem tarih ders kitaplarına göre oldukça fazladır.

Bu ders kitabında "Türklerin anayurdu", Orta Asya'da milattan önce ve milattan sonra gerçekleştirilen göçler ile ilgili verilen bilgiler *Tarih Lise 1* ders kitabıyla büyük benzerlik taşımaktadır. Bir süre tarih programlarında yer verilmeyen İskitlere de bu dönemde okutulan tarih ders kitaplarında yeniden yer verilmeye başlanmıştır. *Tarih Lise 1* ders kitabında oldukça ayrıntılı bir şekilde ele alınan Büyük Hun Devleti, Avrupa Hun Devleti, Göktürkler ve Uygurlar ile ilgili konular bu ders kitabında sadeleştirilmiş ve kısaltılmıştır. Ders kitabında daha önceden lise 2. sınıf tarih konuları içinde yer alan Kavimler Göçü ve Avrupa Hun İmparatorluğu konularının yanı sıra Avarlar, Bulgarlar, Hazarlar, Macarlar, Peçenekler, Kumanlar (Kıpçaklar), Oğuzlar (Uzlar), Başkurtlar (Başkırtlar), Sabirler (Sabarlar), Türgeşler, Kırgızlar, Karluklar ve Kimekler hakkında da bilgiler verilmektedir. Böylece *Liseler İçin Tarih 1* ders kitabında *Tarih Lise 1* ders kitabında yer almayan İskitler, Macarlar, Oğuzlar, Başkurtlar ve Kimeklere de yer verildiği görülmektedir.

Bu ders kitabında Orta Asya Türk devletlerinde devlet yönetimi, ordu, hukuk, din ve inanış, sosyal ve iktisadi hayat, yazı, dil, edebiyat, bilim ve sanat ile ilgili özet bilgilerin yanı sıra "Türk kültürünün çevre kültürlerle münasebetleri" başlığı altında Çin, Moğol, Arap ve İran gibi komşu milletlerle ilişkilerine yer verilmiştir.

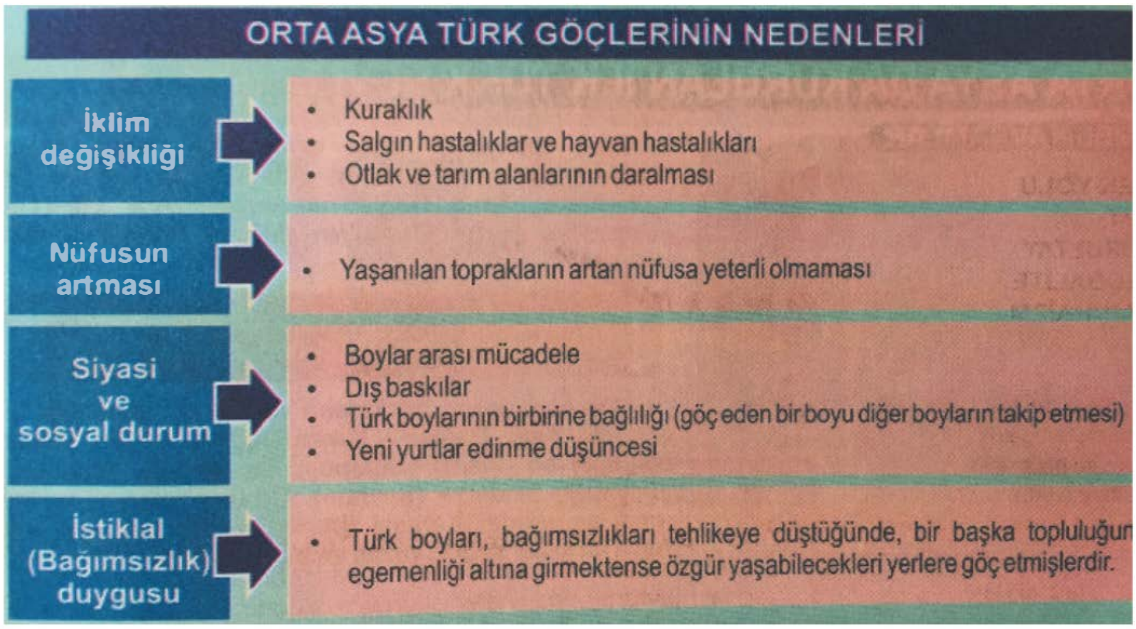
Sonuç olarak Türk-İslam Sentezi etkisi altındaki dönemde okutulan ders kitaplarında İslamiyetten öncekiki dönemde Orta Asya Türklerinin siyasi ve kültürel tarihine ayrılan yer genişletilmiş, buna karşılık Orta Asya'nın dünya medeniyetinin kaynağı olduğu ve göçler sayesinde bu medeniyetin dünyanın diğer bölgelerine yayıldığı şeklindeki Türk Tarih Tezinden tamamen vazgeçilmiş görünmektedir. Yine bu dönemde Orta Asya'dan yapılan Türk göçlerinin nedenleri de önceki dönemlere kıyasla daha da çeşitlendirilmiştir.

Çok Perspektiflilik Dönemi: Orta Asya'ya Çoklu Bakış

Türkiye'de yapılandırmacı yaklaşıma göre hazırlanan tarih öğretim programları ve ders kitapları 2008-2009 öğretim yılından itibaren kademeli olarak uygulanmaya başlanmıştır. Bu program yaklaşık on yıl uygulandıktan sonra 2017 yılında yeni öğretim programı ve bu programa uygun ders kitapları hazırlanarak 2017-2018 öğretim yılından itibaren uygulanmıştır. Her iki öğretim programında da yapılandırmacı yaklaşımın ruhuna uygun olarak öğrencilere çoklu bakış açıları kazandırılması bir hedef olarak görüldüğü için bu çalışmada söz konusu dönem "tarih öğretiminde Çok Perspektiflilik Dönemi" olarak adlandırılmıştır.

Bu dönemle ilgili 2007 programına göre yazılan *Ortaöğretim Tarih 9. Sınıf* ders kitabında Orta Asya ile ilgili ilk bilgiler ders kitabının İlkçağ medeniyetleri ile ilgili "Uygarlığın doğuşu ve ilk uygarlıklar" başlıklı ünitesinde "Orta Asya uygarlığı" başlığı altında verilmektedir. Burada Orta Asya'da kurulan kültür merkezlerinin tarihinin M.Ö. 5 bin yıllarına kadar gittiği belirtilerek Orta Asya'daki Türk kültür merkezleri olan Anav, Afanesyeva, Andronova ve Karasuk kültürleri ile İskitler hakkında özet bilgiler verilmektedir.

Orta Asya hakkında daha ayrıntılı bilgilere "İlk Türk devletleri" başlıklı ünitede yer verilmektedir. Burada Türk adının anlamı, Türklerin ilk anayurdu, Orta Asya Türk göçlerinin sebepleri ve sonuçları ile ilgili bilgilere yer verilmektedir. "Türklerin ilk anayurtları" başlığı altında anayurdun sınırları çizilmekte ve coğrafi özellikleri ile ilgili bilgiler verilmektedir. "Orta Asya Türk göçlerinin sebepleri ve sonuçları" başlığı altında ise Türklerin Orta Asya'dan göç etmelerinin M.Ö. XII. ve M.S. IV-IX. yüzyıllar arasında yoğunlaştığı belirtilerek bu göçlerin nedenleri tablo halinde gösterilmektedir.

Orta Asya'dan Türk Göçlerinin Nedenleri (2012)

Yukarıdaki görselde de görüldüğü gibi bu ders kitabında Orta Asya'dan yapılan Türk göçlerinin nedenleri daha da çeşitlendirilmiş ve sistematik bir şekilde ifade edilmiştir. Ders kitabında Orta Asya'dan yapılan göçler sonucunda Türkler Anadolu, Suriye, Orta Avrupa ve Sibirya'ya yerleştikleri, buralardaki farklı kültürleri özellikle devlet yönetimi ve askeri teşkilatlanma bakımlarından etkiledikleri ve onlardan da etkilendikleri ifade edilmektedir. Bu etkilenmeler sonucu Türk boyları arasında dini, kültürel, ekonomik, soyal ve siyasi farklılıklar meydana gel-

miş ve göç ettikleri yerlerde farklı isimlerle yeni devletler kurmuşlardır. Böylece bu ders kitabında Türk tarih Tezinin göç eden Türklerin gittikleri yerleri medeni bakımdan etkileyerek onları medenileştirdikleri şeklindeki tek yönlü etki söylemi yerini "kültürlerin karşılıklı etkileşimi" söylemine bırakmıştır.

Bu ders kitabında da daha önceki ders kitaplarında olduğu gibi Orta Asya'da kurulan ilk Türk devletleri ile Avrasya'da kurulan diğer Türk devletleri ve toplulukları hakkında bilgilere yer verilmiştir.

Burada ele alınan ikinci ders kitabı 2017 program değişikliğinden sonra yeni programa uygun olarak hazırlanan *Ortaöğretim Tarih 9* ders kitabıdır.[18] Tematik yönü ağır basan bu ders kitabında "İç Asya göçleri" başlığı altında İç Asya göçlerinin Orta Asya'dan dünyanın diğer coğrafyalarına milattan önceki ve sonraki devirlerde gerçekleştirildiği, milattan önceki göçlerle ilgili olarak yeterli belgelerin bulunmaması ve araştırmaların yapılmaması nedeniyle henüz bu göçlerin aydınlatılamadığı, buna karşılık yapılan araştırmalar sonucunda milattan sonraki Türk göçleri ile ilgili kesin sayılabilecek bilgiler elde edildiği, bu göçlerin etkilerinin sadece İç Asya çevresindeki topluluklarla sınırlı kalmayıp üç kıtada etkisini hissettirdiği belirtilmektedir. Böylece daha önceki ders kitaplarında milattan önceki ve milattan sonraki olmak üzere iki kategoride ele alınarak bilgiler verilmesine rağmen bu ders kitabında milattan önce yapılan Türk göçleri hakkında yeterli belge bulunmadığı araştırma yapılmadığı için tam olarak aydınlatılamadığının altı çizilmektedir.

Orta Asya Türk tarihiyle ilgili konular "İlk ve Ortaçağlarda Türk Dünyası" başlıklı ünitede ele alınmıştır. Bu ünitede "Avrasya'da Türk izleri", "Boylardan devlete", "Türklerde coğrafya ile oluşan yaşam tarzı", "kavimler göçü" ve "İlk Türk devletleri ve komşuları" başlıklı konulara yer verilmiştir. Avrasya'da Türk izleri başlıklı konuda Avrasya, Asya ile Avrupa'nın neredeyse tamamını içine alan coğrafi bir bölgedir. Orta Asya kavimlerinin yerleşik düzene geçtiği; Türklerin, Moğolların, Slavların ve Çinlilerin yaşadığı geniş bir alan" şeklinde tarif edilmektedir.

Türk topluluklarına ait ilk kültür izlerinin geniş bozkırlara sahip Avrasya'da görüldüğü, dolayısıyla Türk tarihinin başta Orta Asya olmak üzere Kafkaslar, Karadeniz'in kuzeyi, Macaristan ovasını içine alan geniş bir sahada gerçekleştiği belirtilmektedir. Bu geniş bir coğrafyada Türklerin ilk anayurtlarının ise Orta Asya olduğu belirtilmekte ve Orta Asya'nın sınırları çizilmektedir. Ders kitabında Orta Asya kültür merkezleri olan Anav Afanesyava, Andranova, karasuk ve Tagar kültürleri hakkında da bilgiler verilmektedir.

18 Erol Yüksel, Mehmet Ali Kapar, Ferhat Bildik, Kazım Şahin, Leyla Şafak, Murat Ardıç, Özgür Bağcı ve Süleyman Yıldız, *Ortaöğretim Tarih* 9, MEB Yayınları, İstanbul, 2018.

Bu ders kitabında Türk tarihine tarihte Türklerin yayıldıkları tüm coğrafyaları kapsayacak şekilde "Avrasya" merkezli bir yaklaşımla daha geniş bir perspektiften yaklaşılmaktadır. Ayrıca ilk defa bu tarih ders kitabında daha önce hiçbir ders kitabında yer verilmeyen "Tagar kültürü"ne de yer verilmiştir.

Kitapta "Boydan devlete" başlığı altında eski Türklerde sosyal yapı ve yönetim anlayışı, "gücün maddi kaynakları" başlığı altında ise konar-göçer yaşam tarzı, askeri durum vb. konularla ilgili bilgilere yer verilmektedir. Yine kitapta farklı başlıklar altında eski Türklerde devlet yönetimi anlayışı ve sistemi, töre, eski Türk kitabeleri ve Orta Asya'nın fiziki coğrafyası ile ilgili bilgiler verilmektedir.

Orta Asya'dan yapılan Türk göçlerine bu kitapta da önemli yer ayrılmıştır. Bu bölümde "Türklerin anayurttan göçleri" başlığı altında göçlerin nedenlerive nitcliği hakkında bilgilcr vcrilmcktcdir. İbrahim Kafesoğlun'dan alınan vc "Türk göçleri" başlığı altında yer verilen metinde ise Türklerin göçlerini kolaylaştıran bir etken olarak "maneviyatlarının sağlamlığı" ve "cihan hakimiyeti ülküsü" ile ilgili açıklamalara yer verilmiştir. Ders kitabında tarih boyunca Orta Asya'dan yapılan göçlerle ilgili bilgilerin yer aldığı bir tablo ile göç yollarını gösteren bir haritaya da yer verilmiştir:

Orta Asya'dan Türk Göçleri (2018)

Ders kitabında Orta Asya'da kurulan ilk Türk devletleri ile diğer Türk devlet ve toluluklarının yanı sıra tematik bir yaklaşımla ve "Yerleşik toplumların konar-göçerlere karşı savunma duvarları", "İlk Türk devletlerinin ticari politikaları", "İlk Türk devletlerinde serbest ticaret pazarı" başlıkları altında ilk Türk devletlerinin komşularıyla ilişkileri hakkında da bilgiler verilmektedir. Bu ders kitabında genel olarak Türk kültürü ve medeniyeti ile ilgili konulara daha fazla yer ayrılmış, ayrıca

Orta Asya ile ilgili konularda İç Asya ve Avrasya gibi daha önceki kitaplarda çok sık rastlanılmayan coğrafi adlandırmalar kullanılmıştır.

Sonuç

Cumhuriyet döneminde 1931 yılında yayınlanan ilk tarih ders kitabından başlayarak günümüze kadar okutulan tüm tarih ders kitaplarında İslamiyetten önceki Türk tarihi konuları Orta Asya merkezli olarak ele alınmış ve böylece "Türklerin anayurdu Orta Asya" tarih müfredatlarının önemli bir unsuru olagelmiştir.

1931 yılında yayınlanan ilk tarih ders kitabından itibaren yaklaşık onbeş yıllık süreçte okutulan Türk Tarih Tezini yansıtan tarih ders kitaplarında Orta Asya'ya genel yaklaşım Türklerin en eski anayurtları olan Orta Asya'nın tarih öncesi devirlerde ileri bir medeniyet havzası olduğu ve buradan yapılan göçlerle bu ileri medeniyetin dünyanın diğer bölgelerine yayıldığı şeklindedir. Bu yaklaşıma göre dünyanın diğer bölgelerinde yaşayan insanlar ilkel bir hayat sürerken sahip olduğu elverişli iklim koşulları Orta Asya'da ileri bir medeniyetin doğmasına yol açmıştır. Tarih öncesi devirlerde Orta Asya'da bugünkü çöllerin yerinde bulunan iki iç deniz iklimi ılımanlaştırmış, bu denizlerin etrafındaki verimli alanlarda yaşayan brakisefal Türkler burada zamanla çoğalmışlar ve ileri bir medeniyet yaratmışlardır. Nitekim dünyada tarım, ticaret, hayvanların evcilleştirilmesi, madenlerin keşfi ve işlenmesi, yazı vb. ilk defa Orta Asya'da brakisefal Türklerin ataları tarafından geliştirilmiş ve kullanılmıştır.

Orta Asya'da buzul çağının sona ermesinden sonra oluşan iklim değişikliği kuraklığa yol açmış, bölgeye hayat veren iç denizler ile büyük nehirlerin bir kısmı kurumuştur. Bu durumun yarattığı zorlu hayat koşulları karşısında bölge sakinleri yaşamaya daha elverişli yerler bulabilmek amacıyla doğu, güney ve batı yönlerinde asırlarca sürecek olan büyük bir göç hareketi başlatmışlardır. Orta Asya'dan göç eden Türkler Çin, Hindistan, İran, Anadolu, Mezopotamya, Suriye, Filistin, Mısır, Ege Adaları, Yunanistan, Roma, hatta Britanya Adasına kadar ilerlemişler, buraları medeni bakımdan geliştirerek Taş Devrinden Maden Devrine yükseltmişlerdir. Dolayısıyla bahsedilen bu yerlerde ortaya çıkan medeniyetlerin temelinde de Orta Asya medeniyeti ve brakisefal Türkler yer almaktadır.

Bu dönemde okutulan tarih ders kitaplarında İskitler, Hunlar, Kavimler Göçü ve Avrupa Hunları, Göktürkler, Uygurlar hakkında bilgilerin yanı sıra İslamiyetten önceki dönemde Orta Asya Türk devletlerinde kültür ve medeniyet konularına da yer verilmiştir.

Türkiye'de tarih öğretiminde 1940'lı yılların ortalarına doğru etkili olmaya başlayan Hümanist Dönemde okutulan tarih ders kitaplarında genel olarak Türk

tarihine ayrılan yer azaltılırken başta antik Yunan ve Roma medeniyeti olmak üzere İlkçağ medeniyetlerine ayrılan yer artırılmıştır. Hümanist Dönemde tarih ders kitaplarında Orta Asya Türk tarihi ile ilgili konulara ayrılan yerin de oldukça azaltıldığı, buna bağlı olarak ana hatlarıyla Türklerin Orta Asya'da geçmişi M.Ö. 5 bin yılına dayanan ileri bir medeniyet kurdukları, daha sonra nüfus artışı ve iklim değişikliği gibi nedenlerle başka bölgelere göç ederek gittikleri bölgeleri medenileştirdiklerine dair teze yer verilmişse de konular çok yüzeysel olarak ele alınmış ve genel olarak iddiadan yoksun bir söylem kullanılmıştır. Bu dönemde 1953 yılında okutulmaya başlanan tarih ders kitaplarında da genel yaklaşım aynı olmakla birlikte önceki ders kitaplarından farklı olarak İskitler ile ilgili konunun çıkarıldığı, buna karşılık daha önceki kitapta ayrı başlıklar altında yer verilmeyen Göktürkler ve Uygurlar ile ilgili konuların eklendiği görülmektedir.

1976-1977 öğretim yılından itibaren üç öğretim yılı okutulan lise tarih ders kitapları Türk-İslam Sentezi düşüncesinin yansıdığı ilk ders kitapları olma özelliği taşımaktadırlar. Bu ders kitaplarından olan *Tarih Lise 1* günümüze kadar Orta Asya Türk tarihi ve medeniyeti konularına yaklaşık % 65'lik oranla en fazla yer ayrılan ders kitabıdır. Ders kitabında Orta Asya Türk tarihiyle ilgili konulardaki bu artışa rağmen Türk Tarih Tezinin Orta Asya'nın ileri medeniyet merkezi ve dünyanın diğer bölgelerinde ortaya çıkan medeniyetlerin kaynağı olduğu şeklindeki iddialarına yer verilmemektedir. Böylece Hümanist Dönemde ancak zayıf ve iddiadan yoksun bir söylem halinde yer verilen Türk Tarih Tezi bu ders kitabında tamamen terkedilmiştir. Orta Asya Türk medeniyetinden Bozkır kültürü ya da medeniyeti olarak bahsedilen ders kitabında kendinden önce okutulan tarih ders kitaplarında yer alan Hunlar, Avrupa Hunları ve Kavimler Göçü, Göktürkler ve Uygurlar ile ile ilgili konular çok daha detaylı bir şekilde ele alınırken, o zamana kadar tarih ders kitaplarında hiç yer verilmeyen Kırgızlar, Türgişler, Karluklar, Sabarlar, Avarlar, Hazarlar, Peçenekler, Uzlar, Kumanlar (Kıpçaklar) ve Oğurlar (Bulgarlar) hakkında da ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir. Böylece Orta Asya Türk tarihi ve medeniyetiyle ilgili konular hem kapsam olarak genişletilmiş hem de detaylandırılmıştır.

Türk İslam Sentezi Döneminin ikinci evresi olan 1993 yılından itibaren okutulan tarih ders kitaplarında Orta Asya Türk tarihine ayrılan yer yukarıda bahsedilen bu dönemin ilk kitabına göre önemli ölçüde azaltılmakla birlikte yine de kendilerinden hemen önce okutulan Hümanist Dönem ders kitaplarından oldukça fazladır. Bu ders kitaplarında göçlerin nedenleri Orta Asya'nın iklim ve toprak koşulları yönünden tarım ve hayvancılığa elverişli olmaması, kuraklık ve aşırı soğuklar, nüfus artışı, boylar arasındaki siyasi anlaşmazlıklar ve savaşlar, dış baskılar

(Çin, Kitan, Moğollar) ve yeni ülkeler fethetme isteği şeklinde belirtilmektedir. Bu dönem ders kitaplarında Kafesoğlu ve Deliorman tarafından yazılan ders kitabında yer verilmeyen İskitler, Macarlar, Oğuzlar (Uzlar), Başkırtlar (Başkurtlar) ve Kimekler hakkında da bilgiler verilmek suretiyle Orta Asya Türk tarihinin kapsamı daha da genişletilmiştir.

2007 yılından itibaren okutulmaya başlanan tarih ders kitaplarında Orta Asya Türk tarihi ile ilgili konuların genel çerçevesi bir önceki dönemle benzerlik taşısa da konular temel alınan yapılandırmacı anlayışın ruhuna uygun olarak görece çok boyutlu zengin bir içerik ve görsellikle sunulmaya başlanmıştır. Bu dönemde yaklaşık on yıl okutulan tarih ders kitabında Orta Asya'da kurulan kültür merkezlerinin tarihinin M.Ö. 5 bin yılına dayandığı belirtilerek Anav, Afanesyava, Andronova ve Karasuk kültürleri ile İskitler hakkında; ayrıca daha önceki ders kitaplarında olduğu gibi Türk adının anlamı, Türklerin ilk anayurdu ve Orta Asya Türk göçlerinin sebepleri ve sonuçları hakkında bilgiler verilmektedir.

Göçlerin nedenlerinin "iklim değişikliği" nüfus artışı, siyasi ve sosyal durum ve bağımsızlık duygusu olmak üzere dört kategoride sınıflandırıldığı ders kitabında göçler sonucunda farklı bölgelere yerleşen Türklerin farklı kültürleri etkiledikleri ve aynı zamanda kendilerinin de o kültürlerden etkilendiklerinin altı çizilmektedir. Dolayısıyla Türk Tarih Tezinin Orta Asya'nın tek taraflı ileri medeniyet kaynağı olduğu şeklindeki iddiasının yerine bu ders kitabında kültürlerin karşılıklı etkileşimi şeklinde daha makul bir yaklaşım benimsenmiştir.

Çok Perspektiflilik Döneminin ikinci devresi olan 2017 yılından itibaren okutulan ders kitaplarında Orta Asya Türk tarihi ile ilgili konulara ayrılan yer bir miktar artırılmış ve Orta Asya'ya daha çok boyutlu bir şekilde yaklaşılmıştır. Orta Asya kültür merkezleri hakkında bilgilere ve bu çerçevede daha önceki ders kitaplarında hiç yer verilmeyen Tagar Kültürüne de bu ders kitabında ilk defa yer verilmiştir. Bu ders kitabında "Asya" terimi yerine Türklerin tarih boyunca Avrupa ve Asya'da yayıldıkları coğrafyayı daha bütüncül bir şekilde kavradığı düşünülen "Avrasya" terimi ön plana çıkarılmaktadır.

Sonuç olarak "Orta Asya" Cumhuriyet dönemi boyunca tarih ders kitaplarında "Türklerin anayurdu" olarak müstesna yerini korurken, 1930-1940 yılları arasındaki ders kitaplarında güçlü bir şekilde savunulan Türk Tarih Tezi, Hümanizm döneminde zayıflamış, Türk İslam Sentezi Döneminde ise tamamen terkedilmiştir. Bununla birlikte 1930'lu yılların başlarından günümüze kadar geçen süreçte dönemsel olarak bazı farklılıklar göstermekle birlikte, Orta Asya Türk tarihi ve medeniyetine ayrılan yer kapsam bakımından gittikçe daha da genişlemiş ve çok boyutlu bir özellik kazanmıştır.

TARİH DERS KİTAPLARINDA ÇİN İMAJI

Doç. Dr. Ramazan KAYA - Atatürk Üniversitesi

Bu çalışmada Türk lise tarih ders kitaplarında Çin imajı, 1931 ile 2018 tarihleri arasında okutulan ders kitapları esas alınarak incelenmiştir. Çin ile ilgili konular; özellikle *Tarih 1* ya da günümüzdeki adıyla *Tarih 9* kitaplarında yer almaktadır. İncelenen ders kitaplarında Çinliler ile ilgili konular; 1993 yılına kadar, önce ünite sistemi olmadan "*Çin*" başlığıyla sonra "*Asya ve Mısır'da kurulan İlk Medeniyetler*" ünitesinde "*Çin Medeniyeti*" başlığıyla verilmiştir. Bu başlıklar altında Çin medeniyeti siyasi tarih, halk, din, felsefe, dil, yazı, edebiyat, sanat, tarım ve ordu açısından tanıtılmıştır. Çinliler ile ilgili konular; 1993'den 2008 yılına kadar, doğrudan Çin uygarlığını tanıtan bilgiler yerine "*Türklerin Tarih Sahnesine Çıkışları ve İlk Türk Devletleri*" ünitesinde "*Türk-Çin Münasebetleri/İlişkileri*" başlıklarında, iki kültürün ilişkilerini anlatan bilgiler şeklinde verilmiştir. 2008 yılından itibaren ise "*Uygarlığın Doğuşu ve İlk Uygarlıklar*" ünitesinde "*İlk Çağ Uygarlıkları*" konusunda "*Çin Uygarlığı*" başlığıyla ama daha kısa bilgiler verilmiştir. MEB tarafından yayınlanan 2018 tarihli kitapta ise "*İnsanlığın İlk Dönemleri*" ünitesinde "*İlk Çağ'da Başlıca Medeniyet Havzaları*" konusunda bir kutucuk içinde "*Çin Medeniyeti*" başlığıyla, bu medeniyet hakkında çok kısa bilgi sunulmuştur. Bunun dışında kitaplarda "*İslam Tarihi ve Medeniyeti*" ünitesinde, "*İslamiyet'in Doğuşu Sırasında Dünyanın Genel Durumu*" konusunda Çin hakkında kısa bir şekilde siyasi durum ile din ve inanış konuları hakkında bilgi verilmiştir. Ancak Çin hakkında esas kanaat oluşturan bilgilerin önemli bir kısmı; ilk Türk devletlerini ele alan ünitede yani Hunlar, Göktürkler, Uygurlar ve diğer Türk devletlerinin anlatıldığı konularda geçmektedir. Bu konularda siyasi ve askeri mücadeleleri ağırlıklı olmak üzere Türkler ile Çinlilerin ilişkilerine yer verilmiştir. Bunun yanı sıra Talas savaşı, kâğıt, matbaa gibi araçların icadını, geliştirilmesini ve yayılmasını da içeren Avrupa'da bilim ve teknik alanındaki gelişmeler ile Moğol İmparatorluğu konularında da Çin ve Çinlilerden bahsedilmiştir.

Bu çalışmada Türk tarih ders kitaplarındaki Çin imajı öncelikle Çin hakkındaki olumsuz anlatı ve görseller, sonra da Çin hakkındaki olumlu anlatı ve görseller şeklinde iki başlıkta ele alınacaktır.

Çin Hakkındaki Olumsuz Anlatı ve Görseller

Cumhuriyet dönemi tarih ders kitaplarında Çin ile ilgili olumsuz anlatıları; "Medeniyet kurmada yetersiz olan Çin", "Kültürel etkileşimde zararlı etkileri olan Çin", Sosyal yapı ve kültür açısından insan doğasına uygun olmayan Çin", "Türklerden siyasi ve askeri açıdan korkan Çin", "Entrika, ipek ve lüks eşya kullanımını teşvik ve asimilasyon politikalarıyla Türkleri yok etmeye çalışan Çin" başlıklarıyla ele almak mümkündür.

Medeniyet Kurmada Yetersiz Olan Çin

Ders kitaplarında Cumhuriyetin erken dönemlerinde rastlanan ilk olumsuz anlatı; Çin'de medeniyetin Türkler tarafından kurulması ve bunun bir sonucu olarak Çinlilerin medeniyet oluşturmada yetersiz olmalarıdır. Bu durum Türk Tarih Tezi[1] çerçevesinde işlenen Türklerin medeniyet kurucusu olma bahsiyle ilişkilidir. Bu anlatı, daha sonraki tarihlerde yerini Türk medeniyetinin Çin medeniyetinin oluşum ve gelişmesine katkıları olduğu şekline dönüşmüştür.[2]

Cumhuriyetin Türk Tarih Tezini yansıtan kitaplarda Orta Asya'da iklim değişiklikleri, tabiat şartlarının elverişsizliği ve özellikle artan kuraklık sonucu Çin'in kuzey bölgelerine göç eden Türklerin kendi medeniyetlerini de götürdükleri, burada büyük bir medeniyetin kuruluşunu sağladıkları belirtilmiştir.[3] Türk Tarih Tezinin ilk yansımasını bulduğu 1931 tarihli ders kitabında, tabiat şartlarının Türklerce iyi bilinmesi ve coğrafi yakınlığı yüzünden Çin'in kuzeyinin Türk medeniyetinin kurulduğu en eski saha olduğu ve medeniyetin buradan Çin'in diğer taraflarına yayıldığı belirtilmiştir.[4] Gerek 1931 ve gerekse 1939 tarihli ders kitaplarında Çin'de hüküm süren hanedanların ve sülalelerin Türk olduğu, yazının buraya Türkler tarafından getirildiği üzerinde durulmuş, Çin'in eski dini inanışla-

1 Türk Tarih Tezi için ayrıca bkz. Büşra Ersanlı, *İktidar ve Tarih, Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

2 Türk Tarih Tezinin ders kitaplarına yansıması ve aşağıda Çin ile ilgili yapılan açıklama ve alıntıların benzeri için bkz. Yücel Kabapınar, "Başlangıcından Günümüze Türk Tarih Tezi ve Lise Tarih Kitaplarına Etkisi", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 1/2, İzmir 1992, s.143-177; Tercan Yıldırım, *Meşrutiyet'ten Günümüze Tarih Ders Kitaplarında Türk Kimliğinin İnşası*, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014, s.102.

3 Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, *Tarih I, Tarihten Evelki Zamanlar ve Eski Zamanlar*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s.26-28; Şemsettin Günaltay, *Tarih I*, Maarif Matbaası, Ankara, 1939, s.12; Arif Müfid Mansel, Cavid Baysun ve Enver Ziya Karal, *İlk Çağ Tarihi*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1942, s.10; Niyazi Akşit ve Emin Oktay, *Tarih I, İlkçağ*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1960, s.17-18.

4 TTTC, *Tarih I*, s.59-60.

rının esasları ile Türklerin anane ve itikatları arasında bağlantı kurulmuştur.[5] 1942 ve 1960 tarihli ders kitaplarında Orta Asya'da Türk medeniyetinin geldiği yüksek seviyeden ve Türk göçlerinden bahsedilmekle beraber, göçten sonra Çin'deki medeniyetin gelişmesinde etkili olanlar için doğrudan Türk yerine Orta Asyalı ifadesi kullanılmıştır.[6] Türk Tarih Tezinin etkileri daha sonra azalmaya başlamış, Çin'de medeniyetin Türkler tarafından kurulduğu iddiası; "Çin medeniyetinin oluşum ve gelişmesinde Türklerin büyük katkıları olduğu" ya da "Çin medeniyetinin oluşumunda etkili olan kültürlerden birisinin Türk kültürü olduğu" şekline dönmüştür. Kitaplarda Çin kültürünün oluşumunda Türklerden başka Moğol, Tunguz ve Tibetlilerin de katkısının olduğu[7] dile getirilmekle beraber, atla tanışma, hayvan besleme, tahıl yetiştirme, araba, tunç ve tunç işçiliği, Gök dini inançları konularında olmak üzere Türklerin büyük katkılarına yer verilmiştir.[8] 1976 tarihli ders kitabında ise Türklerin temas yoluyla Çin medeniyetine hukuk, teşkilatçılık ve devlet kuruculuğu açısından katkı yaptıkları ifade edilmiştir.[9] Yine kitaplarda Çin tarihi ve medeniyetinin gelişiminde önemli bir yeri olan Çu hanedanının (M.Ö. 1050-247) Türklüğü de vurgulanmaya çalışılmıştır.[10] 1991 tarihli ders kitabında, Şang hanedanının da (M.Ö. 1766-1122) Türk kökenli olduğunun ileri sürüldüğü ve bu hanedan döneminde hükümet teşkilatı ile ilk düzenli ordunun oluşturulduğu, sanat ve ticaretin geliştiği belirtilmiştir.[11]

Çin'de medeniyetin Türkler tarafından geliştirildiği savı, daha sonraki ders kitaplarında etkisini zamanla kaybetmiştir. Örneğin 1994 ve 1995 tarihli ders kitaplarında Türk göçlerinden bahsedilmekle beraber, Çin'de medeniyetin doğuşunda Türk etkisi artık belirtilmez. Hatta Çin'deki Çu devleti, Türklüğü kesin olmamakla beraber "*Türk kültürünün belirgin olduğu bir siyasi kuruluş*"[12] ya da "*Türk kültür etkilerinin kuvvetli olduğu*"[13] bir devlet olarak sunulmuştur. Günümüze yakın 2008 ve 2016 tarihli ders kitaplarında ise sadece, Çin uygarlığının oluşmasında

5 TTTC, *Tarih I*, s.28, 56-60; Günaltay, *a.g.e.*, s.39, 48, 56.

6 Mansel, Baysun ve Karal, *a.g.e*, s.22; Akşit ve Oktay, *a.g.e.*, s.24.

7 Faruk Sümer ve Yüksel Turhal, *Tarih 1*, Ders Kitapları Anonim Şirketi, İstanbul, 1988, s.32; Mehmet Altay Köymen, Adil Alpman, Salim Koca ve İsmail Cansız, *Tarih Lise 1*, Ülke Yayın Haber Tic. Ltd. Şti.. İstanbul, 1989, s.34; Nurer Uğurlu ve Esergül Balcı, *Tarih Lise 1*, Serhat/Örgün Yayınları, İstanbul, 1990, s.33-34, 38-39; Erdoğan Merçil, Taner Tarhan, Zerrin Günal, *Lise İçin Tarih 1*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1991, s.40.

8 Sümer ve Turhal, *a.g.e.*, s.28; Faruk Sümer, Gürkan Tekin ve Yüksel Turhal, *Tarih I*, Ders Kitapları Anonim Şirketi, İstanbul, 1992, s.26; Uğurlu ve Balcı, *a.g.e.*, s.33-34, 38-39.

9 İbrahim Kafesoğlu ve Altan Deliorman, *Tarih-I*, MEB Devlet Kitapları, Ankara, 1976, s.186.

10 Sümer ve Turhal, *a.g.e.*, s.32; Sümer, Tekin ve Turhal, *a.g.e.*, s.29-30; Köymen vd., *a.g.e.*, s.30, 35; Uğurlu ve Balcı, *a.g.e.*, s.33-34, 38-39; Merçil, Tarhan ve Günal, *a.g.e.*, s.40.

11 Merçil, Tarhan ve Günal, *a.g.e.*, s.40.

12 Altan Deliorman, *Genel Türk Tarihi 1*, Bayrak Basım Yayım, Tanıtım, İstanbul, 1995, s.137.

13 Altan Deliorman, *Tarih I*, Bayrak Basım, Yayım, Tanıtım, İstanbul 1994, s.93.

Çin kültürünün yanında Türk, Moğol ve Tibet kültürünün de etkili olduğu belirtilmiştir.[14]

Türk Tarih Tezini belirgin olarak yansıtan kitaplarda Türklerin göç ettikleri yerlerde medeniyet kurucu vasıfları, ister istemez bu yerlerin halkının ve dolayısıyla Çin halkının medeniyet oluşturmadaki yetersizliklerini de ortaya koyar. Copeaux'un belirttiği gibi bu kitaplara göre; milattan önceki Türk göçleriyle, ilkel bir uygarlık düzeyinde olan tüm antik halklar karanlıktan kurtulur ve Türklerin sayesinde büyük ilerlemeler yaparlar.[15] Çin'de medeniyetin Türklerce kurulduğu tezini işleyen kitaplarda, Çin'in ilk sakinlerinin iki ayrı ırktan oluştuğu, bunlardan birisinin yerli halk, diğerinin ise Orta Asya'dan gelen ve asalet sınıfını oluşturan medeniyetçi ve savaşçı topluluk olduğu vurgulanmış[16] ve yerli halkın medeniyetten yoksunluğu belirgin bir şekilde ifade edilmiştir.[17] Örneğin "*Doğuya gidenler Çin'e,...kadar yayılmıştır. Brakisefal ve Orta-Asyalı olan bu insanlar gittikleri yerin Taş Devrini yaşayan halkını, Cilalı Taş ve Maden Devrine yükseltmişler; onlara, ekip biçmeyi, hayvanları ehlileştirmeyi ve maden kullanmayı öğretmişlerdir*" gibi.[18]

İlk İmparator Fu-Hi ve İcat Ettiği Musiki Aletleri (1931)

Çin'de Türk medeniyetinin izleri ve etkileri arkeolojik kazılar sonucu bulunan eserlere atıfla belirtilmiştir.[19] Ancak Çin medeniyetinin oluşumundaki Türk etkisi, görsel yolla da kanıtlanmak istenmiştir. Örneğin 1931 tarihli ders kitabında Çin'in siyasi tarihinin ilk aşamasını oluşturan Beş İmparatorlar devri anlatılırken, kurucu

14 Yasemin Okur, İlhan Genç, Tuğrul Özcan, Mevlüt Yurtbay, Akın Sever, *Ortaöğretim Tarih 9*, MEB Devlet Kitapları, İstanbul, 2008, s. 53; Behçet Önder, *Ortaöğretim Tarih 9*, Bir Yay Kitapçılık Yayıncılık San. ve Tic. Ltd. Şti., Ankara, 2016, s.64.

15 Etienne Copeaux, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*, (Çev. Ali Berktay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s.44.

16 TTTC, *Tarih I*, s.56; Günaltay, *a.g.e.*, s.48.

17 TTTC, *Tarih I*, s.28, 59; Mansel, Baysun ve Karal, *a.g.e*, s.10; Akşit ve Oktay, *a.g.e.*, s.18.

18 Akşit ve Oktay, *a.g.e.*, s.18.

19 Akşit ve Oktay, *a.g.e.*, s.24.; Uğurlu ve Balcı, *a.g.e.*, s.34, 39.

Fu-Hi'nin Türk olduğu sezdirilmiş[20] ve bu görsel yolla da desteklenmek istenmiştir. Kitapta Fu-Hi'nin bir resmine yer verilmiş ve resim için "*Fu-Hi'nin kadim bir Çin ressamı tarafından yapılmış resminde yüz çizgilerinin Çinli tipine ait vasıflardan pek ayrı olması da dikkate şayandır*"[21] şeklinde açıklama yapılmıştır.[22]

Tao Dinini Tesis Eden Tao-Tseu (1931)

Görsel yolla ortaya konan bir kanıt da Tao dininin kurucusu Lao-Tse'nin etnik kimliği ile ilgilidir. Lao-Tse ile ilgili resmin açıklamasında "*en eski Çin ressamları tarafından yapılmış olan bu resimde bugünkü Çinli tipini andıracak hiçbir vasıf ve işaret yoktur*"[23] denilmiş, ancak hangi etnik unsura dâhil olduğu hakkında bir bilgi verilmemiştir.

Bununla birlikte 1939 tarihli ders kitabında Lao-Tse'nin Şimali Çin'de doğduğu ve Tao-te adını verdiği kitabını yazdıktan sonra garbe Türk illerine gittiği yazılır.[24] Burada Türklerin Çin medeniyetinin kurucusu olma vasıflarını ya da Çin kültürüne yaptıkları katkıları ön plana çıkarmanın; Çin'in bir medeniyet olarak özgünlüğünü anlamayı sınırladığı söylenebilir.

Kültürel Etkileşimde Zararlı Etkileri Olan Çin

Ders kitaplarında Çinliler ile Türkler arasındaki kültürel etkileşim genellikle Türk kültür etkisi ağırlıklı anlatılmıştır. Aslında yabancı kültürlerin Türk kültürüne etkisinin göz ardı edilerek, Türk kültürünün yabancı kültürlere etkisine ağırlık vermek, Türk kültürünün büyüklüğünü göstermeye yönelik bir savunma refleksi olarak, Türk akademik tarihçiliğinde de rastlanabilen bir durumdur. Bu durum Türk-Çin kültürel ilişkileri için de geçerlidir.[25] Balcılar tarafından hazırlanan bir

20 TTTC, *Tarih I*, s.56-57. Ayrıca bkz. Günaltay, *a.g.e.*, s.48.
21 TTTC, *Tarih I*, s.57.
22 Ayrıca bkz. Yıldırım, *a.g.t.*, s.104-105.
23 TTTC, *Tarih I*, resimler, s.9.
24 Şemsettin Günaltay, *a.g.e.*, s.48.
25 Gökay Yavrucuk, *Türkiye'de İslam Öncesi Türk Tarihi Araştırmaları, İdeoloji İle Nesnellik Arasında Bir Tarih Yazımı*, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2016, s.71.

çalışmada da incelenen ders kitaplarında genelde Türklerin diğer milletleri ve bu arada Çinlileri etkilediğinin belirtildiği ortaya konmuştur.[26] Bu çalışma kapsamında incelenen kitapların bir kısmında Türkler ile Çinlilerin birbirini karşılıklı etkiledikleri belirtilmişse de verilen örneklerde Türk etkisi daha fazla göze çarpmaktadır. Kimi kitaplarda ise Çinlilerin Türklere yaptığı etkiden söz edilmez. Örneğin 1994 tarihli ders kitabında Türklerle Çinlilerin, tarih boyunca yakın siyasi ve iktisadi ilişkiler içinde bulundukları ve karşılıklı kültür etkilerinin görüldüğü belirtilmiş[27] ancak Çin'in asimile etme amacı dışında Türkleri etkilediği alanlar gösterilmemiş ya da Türklerin etkilendiği alanlar asimile olma alanı olarak gösterilmiştir.[28] Türk kültürünün Çin kültürünü başta ordu teşkilatı (atlı birlikler, silah, kıyafet) ve ata binme olmak üzere konserve et, tarım ürünleri, sanat, 12 hayvanlı Türk takvimi, ev eşyası ve din (Gök dini, İslamiyet, Maniheizm) alanında etkilediği belirtilirken Çinlilerin Türk kültürünü daha çok felsefe, düşünce, inanç boyutlarında etkilediği[29] bazen bunun zorlama bir etki olduğu[30] ve Türk hükümdarlarının bu etkiye sakınılması gereken bir konu olarak baktıkları[31] belirtilir. Aslında Türklerin Çinlilerden etkilenmelerinin doğuracağı olumsuz sonuçlar, kitaplarda okuma parçalarında bile yer almıştır.[32] Her ne kadar kitaplarda Çinlilerin asimilasyon-kültür baskısı uyguladıkları,[33] Çin'de gelişmiş bazı felsefe, düşünce ve inançları Türkler arasına sokup, kültürel yönden hâkimiyet amaçladıkları[34] hatta Tapo Kağan'ın *Çin edebiyat ve felsefesine büyük ilgisinin, onda tahtını bıraktıracak bir seviyeye ulaştığı belirtilse de özellikle* Uygurlar zamanında tercüme faaliyetlerinin de Çin kültürünün öğrenilmesinde rolü olduğuna vurgu yapılmıştır.[35] *Kısaca doğal kültürel etkilenme sürecine de dikkat çekildiği görülmektedir.*[36]

Turan ve Ergezer'in 1993 tarihli ders kitabının, Çin'in Türk kültürüne etkisine daha geniş yer ayıran kitap olduğu söylenebilir. Yazarlar bu kitapta Türklerin Çin'den felsefe, tarım, giyim konusunda etkilendiğini, *özellikle Uygurlar döne-*

26 Ersun Balcılar, *Tarih Öğretiminde "Başkaları" ve Türkiye'deki Uygulamaları*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1997, s.51-52.

27 Deliorman, *Tarih I*, s.93.

28 A.g.e., s.94.

29 Bkz. çalışma kapsamında incelenen ders kitapları.

30 Deliorman, *Tarih I*, s.94.

31 Refik Turan ve Nevin Ergezer, *Genel Türk Tarihi 1*, Koza Eğitim ve Yayıncılık San. ve Tic. Ltd. Şti. Ankara, 1993, s.20.

32 B. Ögel, Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi 1, Ankara 1981'den akt. Deliorman, *Genel Türk Tarihi 1*, s.48-49.

33 Deliorman, *Tarih I*, s.94.

34 Turan ve Ergezer, *a.g.e.*, s.131; Nevin Ergezer, *Tarih 1*, Ocak Yayınları Ankara, 1995, s.86.

35 Turan ve Ergezer, *a.g.e.*, s.131-132.

36 Bkz. Abdullah Gündoğdu ve Orhan Üçler Bulduk, *Tarih 1*, Tutibay Yayınları, İstanbul 2007, s.91.

minde kültürel ilişkilerin ağırlıklı olduğunu vurgulamışlardır. Bu devrede tercüme faaliyetleriyle Çin kültürünün öğrenilmeye çalışıldığı, yerleşik hayata geçilmeye başlandığı, Çin'deki tarım ürünlerinin Uygur ülkesinde de yetiştirildiği, Çin'in ticaret anlayışının benimsendiği, Çin felsefe ve düşüncelerinin daha fazla etkili olduğu, Buda inancının yayıldığı, ancak Türk töresi ve Türk kimliğinin unutulmadığı ifade edilmiştir.[37] Diğer kitaplarda Türklerin tarım,[38] hukuk,[39] sanat,[40] para,[41] tıp bilgisi,[42] kavramlar[43] ve şehirleşme[44] konusunda Çinlilerden etkilendikleri belirtilmiştir.

Türklerin Çinlileri etkilemesi kitaplarda genelde faydalı, katkı sağlayıcı bir tesir olarak gösterilmiştir. 1931 tarihli ders kitabında Çinlilerin Hunlardan çok faydalandıkları belirtilmiştir.[45] Kitaplarda *Çinlilerin Hunlardan ordu konusunda etkilenmeleri "bu sebeple Hunlar Çin'in askeri gelişmesinde bir çığır açtılar"*[46] şeklinde, Gök Tanrı dininin Çinlilerin inancı üzerindeki etkisi ise *"Çinliler, evvelce insan kurban ederken, bu tesirler sonunda göğe hayvan kurban etmeye başlamışlardır"*[47] şeklinde yorumlanmıştır. Bu bakış açısından hareketle, Çinlilerin Türklerden etkilenmesi, bazen bir öğrenme olayı olarak ele alınmıştır:[48] *"Zira Çinliler, çoğu ev eşyasının yapımını Hunlardan öğrenmiştir"*,[49] "Çinliler, yağ yemesini de Türklerden öğrendiler".[50] Kimi zaman ise Çinlilerin Türklerden özellikle ordu alanında (atlı birlikler, silah, kıyafet) etkilenmesi, bir taklit etme olarak gösteril-

37 Turan ve Ergezer, *a.g.e.*, s.20, 131-132.
38 Ergezer, *Tarih 1*, s.86; Mehmet Maden, Mustafa Kablan ve Akın Sever, *Tarih Lise 1*, MEB Devlet Kitapları, Ankara, 2005, s.65-66.
39 Merçil, Tarhan ve Günal, *a.g.e.*, s.166-167; Erdoğan Merçil, Zerrin Günal Öden, *Genel Türk Tarihi, I*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1994, s.111.
40 Mansel, Baysun ve Karal, *a.g.e*, s.17; Akşit ve Oktay, *a.g.e.*, s.22; Merçil, Tarhan ve Günal, *a.g.e.*, s.181; Merçil, Günal Öden, *a.g.e.*, s.129.
41 Kazım Yaşar Kopraman, Bahaeddin Yediyıldız, H. Yavuz Ercan, Özer Ergenç, Reşat Genç, Özkan İzgi, Rıfat Önsoy, *Tarih 1*, MEB Devlet Kitapları, İstanbul, 2000, s.52; Demirhan Yılmaz, Hakan Duran, İdris Köse, *Ortaöğretim Türk Kültür ve Medeniyet Tarihi 11*, MEB Devlet Kitapları, İstanbul, 2018, s.134.
42 Yılmaz, Duran ve Köse, *a.g.e.*, s.170.
43 Tahir Erdoğan Şahin, *Tarih 1*, Bem-Koza Eğitim, Basım, Yayın San. Tic. Ltd. Şti. Ankara, 1994, s.96.
44 Erol Yüksel, Mehmet Ali Kapar, Ferhat Bildik, Kazım Şahin, Leyla Şafak, Murat Ardıç, Özgür Bağcı, Süleyman Yıldız, *Ortaöğretim Tarih 9*, MEB Devlet Kitapları, İstanbul, 2018, s.99.
45 TTTC, *Tarih I*, s.67.
46 Köymen vd., *a.g.e.*, s.37.
47 Deliorman, *Tarih I*, s.93.
48 Yılmaz, Duran ve Köse, *a.g.e.*, s.20, 130; Kafesoğlu ve Deliorman, *a.g.e.*, s.211; Deliorman, *Tarih I*, s.93; Gündoğdu ve Bulduk, *a.g.e.*, s.84; Maden, Kablan ve Sever, *a.g.e.*, s.62.
49 Yılmaz, Duran ve Köse, *a.g.e.*, s.130.
50 Deliorman, *Tarih I*, s.93.

miştir.[51] Ülkemizde okutulan güncel tarih ders kitabında günümüzde Türklerin kullanmadığı On iki Hayvanlı Türk takvimini Çinlilerin kullanmaya devam ettiği, bundan dolayı da bu takvimin, Çin kültürünün bir değeriymiş gibi sunulmaya çalışıldığı belirtilmiştir.[52]

Sosyal Yapı ve Kültür Açısından İnsan Doğasına Uygun Olmayan Çin

Kitaplarda Çin hakkındaki olumsuz yaklaşımlardan birisi de Türk sosyal yapısı ve bozkır kültürü ile kıyaslanması yoluyla Çin sosyal yapısının ve kültürünün insan doğasına uygun olmadığının vurgulanmasıdır. Aslında bu durum; iki kültürden Türk kültürünün Çin'i etkilemesinin olumlu gösterilmesinin temel nedenlerinden birisini de oluşturmaktadır. Nitekim kitaplarda "*Çin Elçisi ve Hun Veziri*"[53] veya "*M.Ö. 169 Tarihinde Hun Hizmetine Giren Çinli Bir İdarecinin Öğütleri*[54] adıyla yer alan okuma parçasında Türk gelenekleri ile Çin gelenekleri karşılaştırılmış ve Çin tesirine karşı uyarılar yapılmıştır. 1976 tarihli ders kitabında "*Türk Kültürünün Kudreti*" başlığıyla bozkır kültürünün insan tabiatına en uygun bir yaşam biçimi olduğu ve bu kültürün Çin'i baskı altına aldığı, Türk kültürü ile temasa geçen bölgelerin insani ve ferah bir yaşam ortamına kavuştuğunu tarihin gösterdiği belirtilmiştir.[55] Bu bağlamda kimi ders kitaplarında Çin toplum yapısının olumsuz bir şekilde yansıtıldığı görülmektedir. Yine 1976 tarihli ders kitabında Hunlarda devlet teşkilatının anlatıldığı bölüm, tamamen Çin ile karşılaştırmalı olarak işlenmiştir. Hun devletinin bozkırlar bölgesinde kurulduğu için ekonomisinin temelinin hayvancılık olduğu, bunun sosyal durumu etkilediği, Türklerde bozkır yaşam biçiminin Çin'deki gibi geniş toprak sahipleri ile köle sınıfı oluşumunu engellediği, Türk toplumunun askeri karakteri ile fütuhata açık olup Çin köylü toplumundan ayrıldığı, Hun devletinde merkeziyetçiliğin Çin'de ise feodalitenin hâkim olduğu, Türk Göktanrı inancının Çin toprak tanrısı inancına benzemediği belirtilmiştir.[56] Bunun yanı sıra Türk toplumunun aksine Çin toplumunda insanların ensesine boyunduruk vurulduğu,[57] sınıflı toplum yapısının olduğu,[58] yüksek tabaka ile aşağı tabaka arasında büyük bir statü farkının olduğu,

51 Merçil, Tarhan ve Günal, *a.g.e.*, s.40; Sümer ve Turhal, *a.g.e.*, s.33-34; Sümer, Tekin ve Turhal, *a.g.e.*, s.31-32; Deliorman, *Tarih I*, s.93-94; Deliorman, *Genel Türk Tarihi 1*, s.114.

52 R. Külcü, "Türklerin Kültür Mirası Olarak 12 Hayvanlı Türk Takvimi", *Akademia Disiplinlerarası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 1, (1), 2015, 1-5'den düzenleyerek akt. Yüksel vd., *Ortaöğretim Tarih* 9, s.24.

53 *Ögel,* Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi 1'den akt. Deliorman, *Genel Türk Tarihi 1*, s.48-49.

54 *Ögel,* Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I. s.507, 508'den akt. Turan ve Ergezer, *a.g.e.*, s.106.

55 Kafesoğlu ve Deliorman, *a.g.e.*, s.225.

56 Kafesoğlu ve Deliorman, *a.g.e.*, s.86-87.

57 A.*g.e.*, s.193; Deliorman, *Genel Türk Tarihi 1*, s.106.

58 Köymen vd., *a.g.e.*, s.158.

zengin ve güçlüler tarafından bazı insanların "mal" gibi satılmalarının; ülkedeki ekonomik adaletsizliğin ve ahlaki zayıflığın belirtileri arasında olduğu,[59] özgür olmak isteyen kölelerin Asya Hun Devleti'ne sığındıkları,[60] kadının ikincil değerde olduğu[61] kitaplarda değinilen hususlardır. Ayrıca 2007 tarihli ders kitabında yer alan bir okuma parçasında ise Türklerin tek tanrı inancı ile ziraatçı Çinlilerin çoklu tanrı anlayışı karşılaştırılmış, tarih ilminin değişmez bir prensibi olarak tek tanrılı dinlerin, ancak toplumsal açıdan yüksek bir seviyeye erişmiş milletlerde görüldüğü, ayrıca bu olgunluğun, insan düşüncesinin ulaşabileceği en son aşama olduğu[62] belirtilerek Türk toplum yapısının üstünlüğü vurgulanmıştır. Dolayısıyla iki kültürün birbirinden etkilenme boyutunun Türk kültürü merkezli ele alınma biçiminin nedenleri de oluşturulmuştur.

Çin'de Günlük Hayattan Bir Görünüş (1994)

59 Tahir Erdoğan Şahin, *İslam Tarihi 1*, Koza Eğitim ve Yayıncılık San. ve Tic. Ltd. Şti., Ankara, 1993, s.30.

60 İ. Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s.224-225 özetleyerek akt. Yasemin Okur, Mehmet Aksoy, Hakan Kızıltan, Akın Sever, Mehmet Öztürk, Mülver Karaman, *Ortaöğretim Tarih 11*, Devlet Kitapları, İstanbul, 2012, s.7.

61 Okur vd, *Ortaöğretim Tarih 11*, s.66.

62 B. Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Ankara 1979, s.311-12'den akt. Gündoğdu ve Bulduk, *a.g.e.*, s.94.

Türklerden Siyasi ve Askeri Açıdan Korkan Çin

Tarih ders kitaplarında Çinliler ile ilgili olumsuz yaklaşımlardan birisi de; Türklerin özellikle askerî açıdan Çin'e karşı ezici üstünlüklerinin ve ayrıca korku salan bir güç olduklarının vurgulanmasıdır. 1931 ve 1939 tarihli ders kitaplarında Hun imparatorunun kendisini Çin İmparatorundan daha yüksek tuttuğu belirtilmiştir.[63] Kitaplarda Hunların Çinlilerin çekindikleri bir kuvvet haline geldikleri[64] ve Çinlilerin en çok Hunlardan korktukları ifade edilmiştir.[65] Tabgaç devleti imparatoru Tao'nun Çin ordusunu[66] ve Göktürk İmparatoru Kapgan Kağan'ın Çin imparatorluğunu küçük görmesi[67] ile ilgili Çin kaynaklarından alıntılara yer verilmiştir. Özellikle Türk-İslam sentezinin etkisinin görüldüğü kitaplarda, Türklerin Çinlileri -belirli zaman dilimleri arasında- sürekli yenerek oluşturdukları askeri üstünlüklerinden bahsedilmiştir. Askeri üstünlük anlamında süreklilik taşıyan zaman dilimleri olarak II. Göktürklerde İlteriş Kağan[68] ve Kapgan Kağan[69] zamanları göze çarpar. 1976 tarihli ders kitabında İlteriş Kağan devri Çin'e karşı elde edilen zaferlerden övgüyle bahsedilir. Kitapta Çin'e yapılan taarruz harekatının "*bir zafer akınları resmi geçidi halinde geliştiği*" [70] vurgulanmış, Kapgan zamanı *Çin'in baskı altına alınması, "Çin'in Sindirilmesi"* başlığı altında açıklanmıştır:

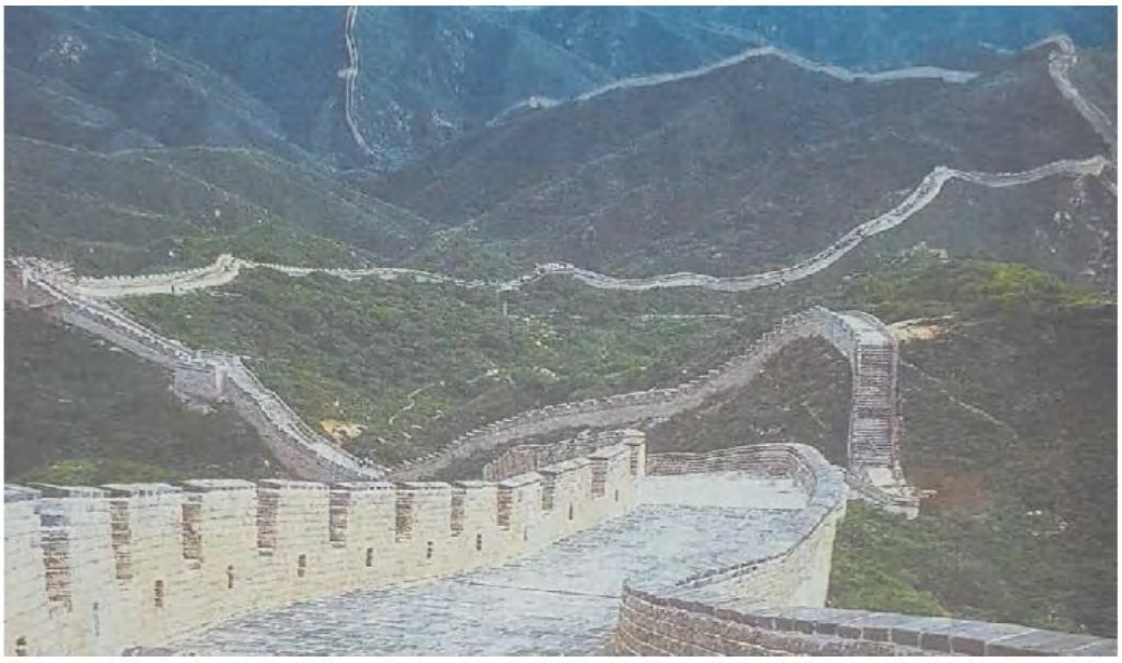
> ...Çeşitli eyaletlere 30 defa çıkış yaptı. 100 bin kişilik ordusu ile bütün Çin kuvvetlerini ezdi ve başta at sürüleri olmak üzere, bol ganimet ve esir aldı. 23 kasaba tahrip edildi... Fakat Çin orduları başkumandanı, emrindeki birkaç yüz binlik kuvvetine rağmen hücuma cesaret edemiyor, Gök-Türk süvari tümenlerinin geçişini ancak uzaktan seyrediyordu...[71]

1989 tarihli ders kitabında ise İlteriş Kağan'ın Çin'in kuzey eyaletlerini baştanbaşa çiğnediği ve arka arkaya birçok zafer kazandığı belirtilir.[72] Görüldüğü gibi bu askeri üstünlük Çin ordusunun ezilmesi, çiğnenmesi gibi kelimelerle de ifade edilmiştir. Bu ifadelere diğer kitaplarda da rastlanmaktadır.[73]

---

63 TTTC, *Tarih I*, s.67; Günaltay, *a.g.e.* s.30.
64 Kopraman vd., a.g.e., s.40.
65 Günaltay, *a.g.e* , s.52.
66 Kafesoğlu ve Deliorman, *a.g.e.*, s.115; Deliorman, *Genel Türk Tarihi 1*, s.140.
67 Köymen vd., *a.g.e.*, s.122; Deliorman, *Genel Türk Tarihi 1*, s.144.
68 Kafesoğlu ve Deliorman, *a.g.e.*, s.133; Köymen vd., *a.g.e.*, s.120; Deliorman, *Genel Türk Tarihi 1*, s.60; Merçil, Günal Öden, *a.g.e.*, s.58; Turan ve Ergezer, *a.g.e.*, s.58.
69 Kafesoğlu ve Deliorman, *a.g.e.*, s.134-136.
70 A.*g.e.*, s.133.
71 A.*g.e.*, s.134-135.
72 Köymen vd., *a.g.e.*, s.120.
73 Bkz. Deliorman, *Genel Türk Tarihi 1*, s.144; Merçil, Tarhan ve Günal, *a.g.e.*, s.123; Merçil, Günal, Öden, *a.g.e.*, s.58-59.

Kitaplarda Türklerin askeri üstünlüğünü ve buna karşılık Çinlilerin korkusunu vurgulayan önemli sembollerden birisi de Çin seddidir. Kitaplarda Hunların Çinliler için korku ve tehlike saçan bir güç haline geldiğinden ve Çinlilerin Hun akınlarına engel olabilmek için Çin seddini inşa ettiğinden bahsedilmiştir.[74] 1989 tarihli ders kitabında Çinlilerin Hun akınlarını durdurabilmek için aldığı tedbirler (Çin seddinin yapımı ve Hunlar gibi atlı birliklerin kurulması), dünyanın hiçbir yerinde görülmemiş tedbirler olarak nitelendirilmiştir.[75] Kitaplarda Çin seddi için harcanan paranın ve insan emeğinin belirtilmesi, Türk askeri gücünün ve korkusunun anlatımını perçinlemiştir.[76] Nitekim Balcılar tarafından hazırlanan çalışmada da, ders kitaplarında Çin seddinin Çinlilerin bir başarısı ve becerisi olarak değil de Türklerin bir başarısı olarak yansıtıldığı ortaya konmuştur.[77]

Çin Seddi (2005)

Türk askeri gücünü Çin karşısında iyice perçinleyen noktalardan birisi de; Çin seddinin, Türk akınlarını durdurmak için yeterli olamadığının vurgulanmasıdır.[78] Nitekim 1976 tarihli ders kitabında, Çinlilerin Çin seddinin Hun akınlarını

74 Sümer ve Turhal, *a.g.e.*, s.103; Sümer, Tekin ve Turhal, *a.g.e.*, s.79; Turan ve Ergezer, *a.g.e.*, s.33-34.

75 Köymen vd., *a.g.e.*, s.95.

76 Turan ve Ergezer, *a.g.e.*, s.33-34; Saadettin Gömeç, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, s.319'dan akt. Okur vd, *Ortaöğretim Tarih 9*, s.22. Önder, *a.g.e.*, s.88.

77 Balcılar, *a.g.t.*, s.52.

78 Niyazi Akşit ve Emin Oktay, *Tarih I. İlk Çağ*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1981, s.27; Kafesoğlu ve Delierman, *a.g.e.*, s.83; Turan ve Ergezer, *a.g.e.*, s.35; Ergezer, *Tarih 1*, s.53; Köymen vd., *a.g.e.*, s.95, 114; Gündoğdu ve Bulduk, *a.g.e.*, s.90; *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt:1, s.704'ten akt. Okur vd, *Ortaöğretim Tarih 9*, s.76.

durduracağına inandıkları imalı bir şekilde belirtilmiştir: "Çinliler böylece en güvenilir korunma tedbirini aldıklarına inanıyorlardı".[79]

Hunların Çin Seddi'ne Akınları (Temsilî) (2018)

Entrika, İpek ve Lüks Eşya Kullanımını Teşvik ve Asimilasyon Politikalarıyla Türkleri Yok Etmeye Çalışan Çin

Tarih ders kitaplarında Çin ile ilgili en fazla yer alan ve en olumsuz olan anlatı; Çin'in Türk devletlerine ve Türklere karşı yok etme politikalarını yürütmesidir. Kitaplardan edinilen bulgulara göre Çin'in Türkleri (ve Türk topluluklarını) birbirlerine karşı veya diğer toplulukları Türklere karşı kışkırtması, yani içten yıkma faaliyetleri bu hususta daha çok tercih edilen yol olmuştur. Bunun yanında Çinlilerin ipek ve lüks eşya yoluyla Türkleri rahat bir yaşam tarzına alıştırması ve Türkleri asimile etmeye çalışması da uygulanan diğer politika biçimleridir. Yıldırım tarafından hazırlanan bir çalışmada da Çinlilerin ders kitaplarında *"tarih boyunca Türk devletlerini çeşitli entrika ve propagandalarla içeriden yıkmaya çalışan bir tipolojide"* resmedildiği ortaya konmuştur.[80] Kitaplarda bu hususlar *"özellikle Çin tehlikesi üzerinde ısrarla durulan"*,[81] *"Çin hakkında 1250 sene evvelki Türk ikazı"*[82]

79 Kafesoğlu ve Deliorman, *a.g.e.*, s.83.
80 Yıldırım, *a.g.t.*, s.338.
81 Turan ve Ergezer, *a.g.e.*, s.117.
82 Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, İstanbul 1970'den akt. Deliorman, *Genel Türk Tarihi 1*, s.135.

olan Orhun abidelerinden yapılan alıntılarla da desteklenir.[83] Bazı kitaplarda Çin entrikasından bahseden Göç destanı[84] da yer alır.

Aslında Çin'in uyguladığı siyaset ve entrikalar; tarihinin büyük bir kısmında, uzun sınırları boyunca kendinden daha hareketli ve daha iyi silahlarla teçhiz edilmiş yarı göçebe ve atlı istilacılara (Mançular, Mogollar, Uygurlar, Tibetliler, Ruslar) karşı geliştirdiği bir savunma stratejisi bağlamında değerlendirilebilir. Zengin tarımsal alanlara sahip olan Çin, bütün istilacı komşularını zapt edebilecek durumda değildi. Üstelik halkının önemli bir bölümü tarımla uğraşan çiftçiler olup, seçkinler ise makamlarına savaşlardaki cesaretleriyle değil, Konfüçyüs klasikleri ve incelikli sanatlardaki yetenekleriyle gelebilmişlerdi. Komşu istilacıların her biri -kendi aralarında daha birleşmemişken- ayrı ayrı ciddi bir tehdit unsuruyken, Çin seddi de her zaman başarılı çözüm olamamıştır. Bu yüzden Çin birtakım diplomatik ve ekonomik yollara başvurmuştur. Bunlar arasında faydacı bir yaklaşımla komşu istilacılar aralarında rekabet yaratmak suretiyle onları birbirine düşürmek, birbirlerine karşı kullanmak, kendi aralarında iş birliği yapmalarını engellemek siyaseti de bulunmaktadır. Ayrıca Çinliler bu istilacılara karşı kimi zaman rüşvet verme ya da etkilerini azaltmak için nüfus üstünlüğünü kullanma yoluna da gitmişlerdir. Eğer istilacılar karşısında başarılı olmazlarsa onları Çinlileştirme işine girişmek üzere boyun eğmişlerdir.[85] Yerleşik toplumların konar-göçerlere karşı kendini korumak için entrikalar dâhil aldığı tedbirlere sadece günümüzde okutulan 2018 tarihli ders kitabında değinilmiştir.[86]

Çin entrikalarına 1931 tarihli *Tarih 1*'den günümüzde (2018) okutulan *Tarih 9*'a kitapların neredeyse hepsinde, özellikle Hun İmparatorluğu ve Göktürk Devleti konularında rastlanmaktadır. Ama Deliorman'ın 1995 ile Kafesoğlu ve Deliorman'ın 1976 tarihli ders kitapları başta olmak üzere, Türk-İslam sentezi doğrultusunda hazırlanan kitaplarda bu politikaya daha yoğun olarak yer verilmiştir.[87] Buna karşılık Kopraman'ın koordinatörlüğünde hazırlanan 2000 tarihli

83 Kafesoğlu ve Deliorman, *a.g.e.*, s.130-131; Köymen vd., *a.g.e.*, s.117; Ergin, *a.g.e.*'den akt. Deliorman, *Tarih I*, s.98-99; Deliorman, *Genel Türk Tarihi 1*, s.58-59, 143; Turan ve Ergezer, *a.g.e.*, s.60; Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, Orhun Abideleri*, s.61-71'den akt. Okur vd, *Ortaöğretim Tarih 9*, s.87-88; Ergezer, *Tarih 1*, s.61. Ayrıca Orhun abidelerinin Çin tehlikesi açısından değerlendirilmesi için bkz. Copeaux, *a.g.e.*, s.125-146.

84 Banarlı, *a.g.e.*, s.89-93'ten akt. Okur vd, *Ortaöğretim Tarih 9*, s.89-90. Mehmet Özel, Vatan, *Millet ve Bayrak Sevgisi*, s.74-75'ten akt. Önder, *a.g.e.*, s.109.

85 Henry Kissinger, *Çin, Dünden Bugüne Yeni Çin*, Çev. Nalan Işık Çeper, Kaknüs Yayınları 1. Basım İstanbul, 2015, s.42-45.

86 J. P. Roux, *Orta Asya-Tarih ve Uygarlık*, Çev. Lale Arslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2006, s.42 43'ten akt. Yüksel vd., *Ortaöğretim Tarih 9*, s.120.

87 Türk-İslam Sentezi kategorisindeki kitaplarda Çin entrikalarının ele alınışı ile ilgili olarak bkz. Yıldırım, *a.g.t*, s.310-311. Ayrıca bkz. Balcılar, *a.g.t.*, s.49-51.

ders kitabında sadece bir kez "Çin propagandası" ifadesine rastlanmıştır.[88] Çin'in bu politikası kitaplarda daha çok, *kışkırtma, entrika, propaganda, birbirine düşürme* kelimeleriyle, daha az sıklıkta ise *oyun, hile, tahrik, arasını açma, anlaşmazlıklar çıkarma, ayrılık yaratma, anlaşmazlıkları/ayrılıkları körükleme, ikilik/nifak tohumları ekme, karışıklık çıkarma, karıştırma, birbirine karşı kullanma, birbirine kırdırma, nifak ve niza çıkarma, ikilikler çıkarma* kelimeleriyle ifade edilmiştir.[89] Çin'in uyguladığı kışkırtma yoluyla bu içten yıkma girişimleri; özellikle Sümer ve Turhal'ın 1988 tarihli ders kitabında, Çin'in değişmez bir politik karakter özelliği olarak sunulmuştur:[90] *"...Çin bu politikayı gelenek haline getirmiş ve bu taktiği bin yıldan fazla kullanmıştır. Orta Asya'da kurulan bütün Türk devletleri, Çinlilerin ektikleri ikilik tohumlarından ötürü içten çökertilmiştir"*,[91] *"tarih boyunca uygulanan zayıfa destek olup onu güçlüye saldırtma siyasetinin tam zamanı idi"*.[92] Diğer kitaplarda da bu durumu yansıtan ifadeler yer almıştır.[93] Çinlilerin uyguladıkları belirtilen entrika ve hilelerin neredeyse hepsi siyasi olaylarla ilgilidir. Farklı bir hususta Çinlilerin entrika ve hilesine günümüzde kullanılan, 2018 tarihli ders kitabında rastlanmıştır. Burada Çinlilerin Türklere vergi olarak verdikleri buğdayı pişirerek ve hediye olarak verdikleri altın ve gümüşü düşük değerli olarak sundukları şeklindeki hilelerine değinilir.[94] Kitaplarda entrika vurgusunun kimi zaman anlatılan olayın (genellikle Türk devletin ikiye ayrılmasının ya da yıkılmasının) temel hazırlayıcı sebebi gibi sunulması, Çin ile ilgili olumsuz imajı kuvvetlendirmektedir. Böyle bir amaç güdülmemiş bile olsa olayların anlatımında bahsedilen entrikaların yoğunluğu da kimi zaman böyle bir anlama yani entrikaların olayın temel ya da en önemli sebebi olması şeklinde anlaşılmasına zemin hazırlamaktadır. Kitaplarda görülen Çin ile ilgili diğer olumsuz yaklaşımların bir kısmı temelde Çin'in entrikalarına dayanarak oluşturulmuştur. Kimi kitaplarda bu entrika

88 Ersanlı ilk baskısı 1993 olan bu ders kitabının düşmanlıkları en az barındıran anlatımıyla dikkat çektiğini, diğer medeniyetlerin Türklere katkısından bahsetmemekle birlikte Çin ve diğer topluluklarla ilişkileri düşmanlık ve kışkırtma içermeden aktardığını belirtmiştir. Bkz. Ersanlı, *a.g.e.*, s.262. Balcılar tarafından hazırlanan çalışmada da her ne kadar Türklerin daha baskı olmasına rağmen bu kitabın diğer uygarlıklara ve Çin' daha olumlu yaklaşıldığını belirtmiştir. Bkz. *a.g.t.*, s.52.

89 Bkz. bu çalışmada incelenen ders kitapları.

90 Sümer ve Turhal, *a.g.e.*, s.107-108, 109, 117, 121, 123. Ayrıca bkz. Sümer, Tekin ve Turhal, *a.g.e.*, s.83, 84.

91 Sümer ve Turhal, *a.g.e.*, s.107-108; Sümer, Tekin ve Turhal, *a.g.e.*, s.83.

92 Sümer ve Turhal, *a.g.e.*, s.121.

93 Kafesoğlu ve Deliorman, *a.g.e.*, s.138, 150; Deliorman, *Genel Türk Tarihi 1*, s.64, 142; Köymen vd., *a.g.e.*, s.114, 121, 123; Turan ve Ergezer, *a.g.e.*, s.131; Merçil, Günal Öden, *a.g.e.*, s.59; Ergezer, *Tarih 1*, s.86; Maden, Kablan ve Sever, *a.g.e.*, s.57; Gündoğdu ve Bulduk, *a.g.e.*, s.90; Yüksel vd. *Ortaöğretim Tarih 9*, s.103.

94 Yüksel vd., *Ortaöğretim Tarih 9*, s.120-121.

ve kışkırtmalardan ötürü Çin için "eski *düşman*",[95] *"eski ve "hilekâr" düşman"*[96] nitelemeleri kullanılmıştır.

Kitaplarda "evlilik yoluyla Türk ve Çin hanedanları arasında kurulan yakınlığın/yakınlaşmanın", entrika politikasının yürütülmesini kolaylaştırdığı belirtilmiştir.[97] Kitapların neredeyse hepsinde yer alan ortak bir anlatımla, özellikle Hun hükümdarı Ki-ok'tan itibaren Türk hükümdarlarının Çin ile siyasi ve ekonomik ilişkileri geliştirmek için Çinli prenseslerle evlendiklerine, ancak bu evliliklerin Türkler için olumsuz sonuçlar doğurduğuna, prenseslerle birlikte gelen ve onun himayesinden yararlanan Çinli diplomatların içindeki casusların devleti içten yıkmak için faaliyetler yaptıklarına dikkat çekilmiştir.[98] Bu husus; Çin entrikalarına oldukça fazla yer verilen 1976 tarihli ders kitabında "Çin Prensesleri Hun Ülkesinde" adlı bir başlıkla belirtilmiş ve açıklanmıştır.[99] Kimi zaman Çinli prenseslerin olumsuz rollerine de vurgu yapılmıştır. İncelenen kitaplar içinde 1931 tarihli ders kitabında hem Doğu hem de Batı Göktürklerinin yıkılışında "Çinli prenseslerin Türk saraylarındaki yıkıcı rolleri"ne ilk defa dikkat çekilmiştir.[100] 1939 tarihli ders kitabında da Hun imparatorluğunun ikiye ayrılmasında Çin entrikalarına ve saraydaki prenseslerin rolüne değinilmiş, prenseslerin tuzağa düşürdükleri tekinler için zayıf ahlaklı nitelemesi kullanılmıştır.[101] Çin entrikalarının *Çin prenseslerinin yardımıyla yoğunlaştığı*[102] ve prenseslerin Çin devleti için ajanlık görevi yaptıkları[103] da kitaplarda belirtilmiştir. Ders kitabı yazarları bazen Çinli prenseslerle evlenme girişiminin nasıl bir hata olduğunu Göktürk hükümdarı Tapo örneğinde okuyucuya sezdirmişlerdir: *"Bir Çin prensesi ile evlenmek düşüncesine kapılan Tapo..."*,[104] *"Tapo, iç ve dış siyasette yanlış adımlar attı. Çinli bir prensesle evlenmeye ve Buda dinini korumaya kalkıştı"*.[105] Kimi zaman prenseslerin olumsuz rolleri olaylarla birlikte sunulmuştur. Özellikle 1976 tarihli ders kitabında örnekler sayıca çoktur. Çinli prensesin eşi İşbara Kağan'ı hanedan değişikliği

95 Niyazi Akşit, *Tarih II, Ortaçağ*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1978, s.65.
96 Kafesoğlu ve Deliorman, *a.g.e.*, s.133; Deliorman, *Genel Türk Tarihi 1*, s.60.
97 Kafesoğlu ve Deliorman, *a.g.e.*, s.88; Uğurlu ve Balcı, *a.g.e.*, s.139.
98 Kafesoğlu ve Deliorman, *a.g.e.*, s.88.; Sümer ve Turhal, *a.g.e.*, s.106; Sümer, Tekin ve Turhal, *a.g.e.*, s.82; Merçil, Tarhan ve Günal, *a.g.e.*, s.108; Deliorman, *Genel Türk Tarihi 1*, s.28; Merçil, Günal Öden, *a.g.e.*, s.136; Turan ve Ergezer, *a.g.e.*, s.39-40.; Kopraman vd., a.g.e., s.40-41; Gündoğdu ve Bulduk, *a.g.e.*, s.90; Maden, Kablan ve Sever, *a.g.e.*, s.45- 46, 66; S. Koca, "Büyük Hun Devleti", Türkler Ansiklopedisi c. 1, Ankara, 2002, s.690 ve 695'ten akt. Yüksel vd., *Ortaöğretim Tarih 9*, s.100; Ergezer, *Tarih 1*, s.54; Uğurlu ve Balcı, *a.g.e.*, s.139.
99 Kafesoğlu ve Deliorman, *a.g.e.*, s.88.
100 TTTC, *Tarih II, Orta Zamanlar*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s.48.
101 Günaltay, *a.g.e.*, s.22.
102 Deliorman, *Genel Türk Tarihi 1*, s.138.
103 Şahin, *Tarih 1*, s.60.
104 Kafesoğlu ve Deliorman, *a.g.e.*, s.122.
105 Deliorman, *Genel Türk Tarihi 1*, s.140.

sonucunda tahttan indirilen ailesinin intikamını almak için harekete geçirmesi,[106] Çinli prensesin elçi olarak görev yapan Çinli generale Türk hanedan üyelerini birbirine düşürmede yardımcı olması,[107] Göktürk hakanı Şipi'nin Çin İmparatorunu ele geçirmesine eşi olan Çinli prensesin engel olmaya çalışması,[108] Göktürk hakanı Çulo'nun eşi olan Çinli bir prenses tarafından zehirlenerek öldürülmesi[109] bunlara örnektir. Ders kitapları üzerine yapılan bazı çalışmalarda da bu öğretim materyallerinde Çinlilerin Türkler karşısındaki başarılarının[110] ve Türk devletlerinin yıkılışlarının[111] Çinli prenseslerle yapılan evliliklere bağlandığı görülmüştür.

Kitaplarda Türk devletlerinin içten yıkılışında etkili olduğu belirtilen bir husus da Çin'den ticaretle gelen ipek ve lüks eşya vasıtasıyla, Türk ileri gelenlerinin savaşçı yaşam tarzlarına aykırı olarak zevk düşkünlüğünün ve lüks merakının artışıyla birlikte rahat yaşam tarzına alış(tırıl)malarıdır.[112] Bu hususun çoğu zaman Çinlilerce yürütülen bilinçli bir politika olduğu daha açık belirtilmiştir:[113]

> Çinliler...ayrıca, ticaret yoluyla Hun ülkesine bol miktarda ipek ve lüks eşya göndererek, onları rahata· ve zevke alıştırıyorlardı. Hâlbuki rahat ve zevk düşkünlüğü atlı-göçebe ve akıncı hayat tarzına tamamen aykırı idi. Bu, dışarıdan çökertilemeyen kalenin içeriden çökertilmesi demekti.[114]

Burada Çinli prenseslerle evlenme olayında olduğu gibi ipek ve lüks eşyaya düşkünlüğün de Çin ile yakınlaşmayı sağladığı vurgulanır.[115]

Kitaplarda Çinlilerin, Türkleri yok etmek için uyguladıkları belirtilen politikalardan birisi de asimilasyondur. Kimi zaman Türklerin Çin kültüründen doğal bir süreç içinde etkilenerek kimliklerini unuttukları belirtilirken, çoğunlukla bu süreç Çinlilerce yürütülen bilinçli bir politikanın sonucu olarak gösterilmiştir. Bu hususta Çinlilerin; Türklerin, göçebe olanlarını şehirlere, yerleşik olanlarını

106 Kafesoğlu ve Deliorman, *a.g.e.*, s.124; Sümer ve Turhal, *a.g.e.*, s.120; Merçil, Tarhan ve Günal, *a.g.e.*, s.120; Deliorman, *Genel Türk Tarihi 1*, s.141; Merçil, Günal Öden, *a.g.e.*, s.54, 138.

107 Kafesoğlu ve Deliorman, *a.g.e.*, s.126.

108 A.*g.e.*, s.126-127; Deliorman, *Genel Türk Tarihi 1*, s.142.

109 Kafesoğlu ve Deliorman, *a.g.e.*, s.127; Sümer ve Turhal, *a.g.e.*, s.121-122; Merçil, Tarhan ve Günal, *a.g.e.*, s.121.; Deliorman, *Genel Türk Tarihi 1*, s.143; Merçil, Günal Öden, *a.g.e.*, s.55.

110 Seda Dugan, *Türkiye'de 1990 Sonrası Lise Tarih Ders Kitapları ve Tarih Öğretimi*, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005, s.185.

111 Balcılar, *a.g.t.*, s.49-51.

112 Kafesoğlu ve Deliorman, *a.g.e.*, s.89-90; Deliorman, *Genel Türk Tarihi 1*, s.29, 138.

113 Köymen vd., *a.g.e.*, s.100; Turan ve Ergezer, *a.g.e.*, s.40, 130; Deliorman, *Tarih I*, s.94; Ergezer, *Tarih 1*, s.54, 86.; Maden, Kablan ve Sever, *a.g.e.*, s.66; Koca, "a.g.m", s.690 ve 695'ten akt. Yüksel vd., *Ortaöğretim Tarih 9*, s.100; Önder, *a.g.e.*, s.89.

114 Köymen vd., *a.g.e.*, s.100.

115 Kopraman vd., *a.g.e.*, s.41; Gündoğdu ve Bulduk, *a.g.e.*, s.53.

dağlara yerleştirerek,[116] Çin seddi boyunca oturtarak[117] ama özellikle de Doğu Göktürkleri zamanında dillerini, giyimlerini, geleneklerini değiştirme yoluyla[118] asimile etme, Çinlileştirme girişimlerine değinilmiştir. Kitaplarda bu hususlarda kimi örnek olaylar ve şahsiyetler ön plana çıkmış, Çinlileşme eğiliminde olan karakterler yerilmiş, Türk kimliğinden, istiklalinden taviz vermeyen karakterler ise övülmüştür. Göktürk hükümdarı İşbara'nın Çin hâkimiyetini tanımasına rağmen onların Çinlileştirme yönündeki baskısına karşı koyması, Kimin'in ise tahta geçmek için bu baskıyı kabullenmesi[119] dikkat çeken örnek olaylardır:

> ...Kimin, İşbara'dan da ileri gitti, imparatora gönderdiği mektupta (607) "Haşmetpenahın aciz bir bendesi" olduğunu belirtti. Hatta utanç verici bir alçalışla İşbara'nın bile reddettiği "Türk kavmini Çinliler gibi yapmaya" yani giyimde, adetlerde ve dilde Çinlileştirmeye hazır bulunduğunu bildirdi. Az sonra ölmesi, bu niyetlerini gerçekleştirmeye fırsat bırakmadı.[120]

1988 tarihli ders kitabında ise İşbara'ya ağır eleştiri vardır. Bu kitapta İşbara'nın Çinlileşme işine karşı çıkmaktan ziyade cesaret edemediği belirtilir.[121] Asimilasyon ile ilgili olarak Tapo'nun Budizm dinini korumaya kalkması,[122] Tabgaç devletinin Çin kültürünün tesiri altına girerek Çinlileşmesi[123] bu konuda belirtilen diğer olumsuz örneklerdendir. Ders kitaplarında "*Çin siyasetini ve hilelerini en ince noktalarına kadar bilen*"[124] Vezir Tonyukuk'un Bilge Kağan'ın şehirleri surlarla çevirme ve Budizm'i ülkede yayma isteklerine karşı çıkması,[125] Mete'nin Türklerin

116 Turan ve Ergezer, *a.g.e.*, s.131; Köymen vd., *a.g.e.*, s.118.

117 Kafesoğlu ve Deliorman, *a.g.e.*, s.128; Deliorman, *Tarih I*, s.67; Deliorman, *Genel Türk Tarihi 1*, s.56; Merçil, Tarhan ve Günal, *a.g.e.*, s.121; Merçil, Günal Öden, *a.g.e.*, s.55.; Köymen vd., *a.g.e.*, s.118.

118 Akşit, *a.g.e.* s.34; Deliorman, *Tarih I*, s.94; Merçil, Tarhan ve Günal, *a.g.e.*, s.121; Merçil, Günal Öden, *a.g.e.*, s.54; Maden, Kablan ve Sever, *a.g.e.*, s.66; Gündoğdu ve Bulduk, *a.g.e.*, s.61; Uğurlu ve Balcı, *a.g.e.*, s.157.

119 Köymen vd., *a.g.e.*, s.115-116; Deliorman, *Genel Türk Tarihi 1*, s.141-142; Turan ve Ergezer, *a.g.e.*, s.56; Gündoğdu ve Bulduk, *a.g.e.*, s.61; Kafesoğlu ve Deliorman, *a.g.e.*, s.125-126.

120 Deliorman, *Genel Türk Tarihi 1*, s.141-142.

121 Sümer ve Turhal, *a.g.e.*, s.121.

122 Kafesoğlu ve Deliorman, *a.g.e.*, s.122; Deliorman, *Genel Türk Tarihi 1*, s.54, 140; Merçil, Günal Öden, *a.g.e.*, s.53-54, 137; Turan ve Ergezer, *a.g.e.*, s.56; Köymen vd., *a.g.e.*, s.112-113.

123 Deliorman, *Tarih I*, s.61; Deliorman, *Genel Türk Tarihi 1*, s.34, 140; İbrahim Kafesoğlu, *Türkler ve Medeniyet*, s.66-67'den akt. Okur vd, *Ortaöğretim Tarih 11*, s.72; Kafesoğlu ve Deliorman, *a.g.e.*, s.116.

124 Sümer ve Turhal, *a.g.e.*, s.124; Sümer, Tekin ve Turhal, *a.g.e.*, s.95.

125 Kafesoğlu ve Deliorman, *a.g.e.*, s.139; Deliorman, *Genel Türk Tarihi 1*, s.64-65; Köymen vd., *a.g.e.*, s.124-125; Deliorman, *Tarih I*, s.69; Okur vd, *Ortaöğretim Tarih 11*, s.17.

benliğini kaybetmemesi için Çin'e yerleşmemesi[126] ise Çin'in asimilasyon girişimlerine karşı önemli önlemler olarak gösterilmiştir.

Çinlilerin Türkleri yok etmeye yönelik faaliyetleri, Türk-İslam Sentezinin etkili olduğu kitaplarda daha yoğun olarak işlenmiştir. 1976 tarihli ders kitabında konu başlıklarının bir kısmı "Çin Prensesleri Hun Ülkesinde", "Çin Casusları", "Hunlarda Lüks Merakı", "Yabancı Kültürün Yayılması ve Soysuzlaşma", "Çin Baskısı", "Türklerin Çinlileştirilmesi Planı ve İstiklal Hareketleri" şeklindedir. 1989 tarihli ders kitabında "*Hun İktidarını Hedef Alan Yıkıcı Çin Propagandası*" "*Çin'in Türkleri Eritme Planı ve İstiklal Hareketleri*" başlıkları ve 2016 tarihli ders kitabında ise "*Çin Entrikaları ve İpek Yolu Hâkimiyeti*" başlığı bulunmaktadır.[127] *İncelenen kitaplar içinde,* Deliorman'ın 1995 tarihli ders kitabı, konu yoğunluğuna paralel olarak, hazırlık ya da değerlendirme sorularında Çin'in Türkleri içten yıkma politikalarına yönelik daha fazla soru barındırmaktadır. Türk-İslam sentezi çerçevesindeki kitapların bu yaklaşımında 1970'li yıllar Türkiye'sinde dış güçlerin çıkarmak istediği kardeş kavgasına karşı birlik ve beraberliği sağlama ile yabancı tesirine, kültürel değişime ve yozlaşmaya karşı milli kültüre sahip çıkma amaçları etkili olmuştur.[128]

Asimilasyon konusunda Doğu Türkistan'a da değinmek gerekir. Bazı ders kitaplarında Doğu Türkistan ile ilgili bilgiler de vardır. Bunlar çoğunlukla Uygurların bugün Çin'e bağlı olarak Doğu Türkistan bölgesinde yaşadıkları şeklindedir.[129] Bunun yanında Doğu Türkistan hanlığının kuruluşundan 1877'de Yakup Han'ın ölümüne ya da daha yakın bir zamana kadar tarihsel sürecini, bağımsızlık mücadelesini kısa da olsa sunan kitaplar bulunmaktadır.[130] Günümüzde Doğu Türkistan bölgesinde yaşanan sorunlara, Uygur Türklerinin yaşadığı sıkıntılara değinen kitaplar ise az sayıdadır.[131]

Gerek evlilikler ve ipek ve lüks eşya kullanımı yoluyla kurulan yakınlıkların, gerekse Çin yaşam biçiminin ve Çin'e ait düşünce ve inançların benimsenmesinin Türklerin aleyhine olduğu vurgulanan husustur. 2000 tarihli ders kitabında belirtildiği şekliyle "*çünkü iki devlet arasındaki bu türden yakınlaşmalar her zaman*

126 Maden, Kablan ve Sever, *a.g.e.*, s.45; Sümer ve Turhal, *a.g.e.*, s.105.; Sümer, Tekin ve Turhal, *a.g.e.*, s.81; Gündoğdu ve Bulduk, *a.g.e.*, s.52; Okur vd, *Ortaöğretim Tarih 9*, s.76.

127 Bkz. ilgili kitaplar.

128 Yıldırım, *a.g.t*, s.264-265, 310-311, 321-324.

129 Deliorman, *Genel Türk Tarihi 1*, s.19; Maden, Kablan ve Sever, *a.g.e.*, s.53, 147; Yüksel vd., *Ortaöğretim Tarih 9*, s.103; Şahin, *Tarih 1*, s.75; Turan ve Ergezer, *a.g.e.*, s.132.

130 Ergezer, *Tarih 1*, s.176; Şahin, *Tarih 1*, s.196-197; Deliorman, *Tarih I*, s.200-201; Kopraman vd., a.g.e., s.131-132; Maden, Kablan ve Sever, *a.g.e.*, s.147; Şahin, *İslam Tarihi 1*, s.137-138.

131 Gündoğdu ve Bulduk, *a.g.e.*, s.68; Turan ve Ergezer, *a.g.e.*, s.132; Köymen vd., *a.g.e.*, s.31; Şahin, *İslam Tarihi 1*, s.137-138.

Çin›e bir üstünlük sağlamıştır".[132] *Çin uzak durulması gereken bir medeniyettir. Çin, Türkler için sadece siyasi ve askeri açıdan değil, kültür biçimi ve yaşam tarzı açısından da rakiptir. Bozkır yaşam kültürünü temsil eden Türklerin, yerleşik kültürün temsilcisi Çin'e yakınlaşmasının, benzemesinin tehlikeleri dile getirilir. Bu husus okuma parçalarında bile vurgulanır.*[133] Gerek siyasi ve askeri ilişkilerin yoğunluğu, gerek Çinlilerin Türklere karşı uyguladığı yok etme politikaları onu ders kitaplarında Orta Asya'da Türklerin en önemli düşmanı konumuna getirmiştir. Kitaplarda iki ülkenin siyasi ve askeri ilişkilerinin getirdiği tarihsel birikimin etkisiyle Talas savaşında Türklerin eski[134] ve ezeli düşmanları[135] Çin'e karşı Arapların yanında yer alması vurgulanır. Bu husus öğrencilere sorular yoluyla da gösterilmeye çalışılmıştır. Örneğin; *"Türklerin, Talas Savaşı'nda Arapların tarafını tutmasının, çok daha eskilere dayanan sebepleri neler olabilir? (Göktürk, Hun gibi Türk devletlerinin Çinlilerle İlişkilerini düşününüz)"*[136] gibi. Ders kitapları üzerine yapılan bazı çalışmalarda, bu materyallerde Orta Asya Türk geçmişi açısından Çin'in *"devamlı bir düşman"*,[137] *"en büyük dış düşman"*[138] olarak görüldüğü ortaya konmuştur.

Çin Hakkındaki Olumlu Anlatı ve Görseller

Kitaplarda Çinlilerle ilgili olumlu anlatılara da rastlanılmaktadır. Ancak bu anlatıların çoğunlukla Çinlilerin Türklerle siyasi, askeri ve kültürel ilişkilerini ele alan konular dışında ve özellikle Çin'in başta sanat, edebiyat ve felsefe (Konfüçyüs ve Tao felsefesi) alanında yarattığı miras üzerine oluştuğu belirtilmelidir.

Köklü Bir Medeniyete Sahip Olan, Dünya Uygarlığına Katkılar Yapan Çin

Çin hakkındaki olumlu anlatılar; genelde Çin medeniyeti hakkında bilgi verilen, bu medeniyeti tanıtan kısımlarda yer almaktadır. Bu kısımlarda Çin medeniyetinin köklü ya da eskiye dayanan bir geleneği olduğu[139] ve İlkçağın büyük uygarlıklarından birisi olduğu[140] ifade edilmiştir. Kimi zaman kitaplarda Çin medeniyeti Türk medeniyeti ile birlikte övülmüştür. Bu bağlamda Çinlilerin Türklerle birlikte

132 Kopraman vd., *a.g.e.*, s.41.
133 Deliorman, *Genel Türk Tarihi 1*, s.48-49.
134 Şahin, *İslam Tarihi 1*, s.92; Şahin, *Tarih 1*, s.98; Akşit, *a.g.e.*, s.65.
135 Maden, Kablan ve Sever, *a.g.e.*, s.67; Ergezer, *Tarih 1*, s.123.
136 Yüksel Turhal, *Tarih 2*, Ders Kitapları Anonim Şirketi, İstanbul 1989, s.7.
137 Balcılar, *a.g.t.*, s.49.
138 Dugan, *a.g.t.*, s.185.
139 Mansel, Baysun ve Karal, *a.g.e*, s.18; Deliorman, *Tarih I*, s.103; Gündoğdu ve Bulduk, *a.g.e.*, s.90, 100; Maden, Kablan ve Sever, *a.g.e.*, s.72; Okur vd, *Ortaöğretim Tarih 9*, s.103, Önder, *a.g.e.*, s.64, 121.
140 Maden, Kablan ve Sever, *a.g.e.*, s.8-9.

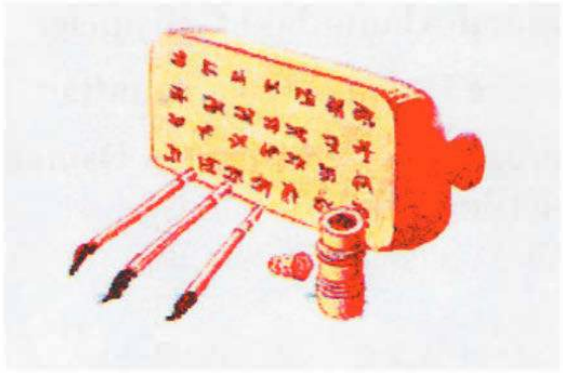
"Asya'nın en eski ve köklü uluslarından" oldukları,[141] evrensel bir yapıya ulaşan medeniyet kurdukları[142] ifade edilmiştir. Günümüzde okutulan 2018 tarihli ders kitabında "Modern İpek Yolu Projesi" anlatılırken Çin'in 2000'li yıllardan sonra sanayileşme ve teknoloji alanındaki gelişmeler ile beraber önemli bir ekonomik büyüme gösterdiğinden ve her ülkenin işbirliği yapmak istediği bir güç haline geldiğinden bahsedilir. Böylece günümüzde Çin'in geldiği noktaya temas edilir.[143]

Kitaplarda Çin'in dünya ve İslam medeniyetinin gelişimine katkıları olduğuna sınırlı bir şekilde değinilmiştir. Günümüzde okullarda takip edilen ders kitabında, İlkçağda bilim anlatılırken Çinin günümüzde ulaşılan medeniyetinin gelişimine katkı yaptığı ifade edilmiştir.[144] Kimi zaman günümüz medeniyetinde gelinen noktada Çin'in önemi ve katkısı, Mısır ve Mezopotamya medeniyetlerinin önem ve katkılarının daha ön planda olduğu vurgulanarak belirtilmiştir.[145] Kimi kitaplarda ise İslam uygarlığının oluşumunda Çin'in katkılarına yüzeysel de olsa değinilmiştir.[146] 1988 tarihli ders kitabında Yunan ve Helenistik medeniyetlerinin oynadıkları rollerin gerisinde olmak üzere Çin'in rolüne değinilmiştir.[147] 1994 tarihli ders kitabında ise sadece, İslam fetihleri sonucunda Hint, Orta Asya ve Anadolu'nun yanı sıra Çin ile de ilişki kurulduğu belirtilmiştir.[148]

Yaratıcı bir niteliğe sahip Çinliler uygarlığa kâğıt, matbaa, pusula ve barutu hediye etmiştir.[149] Ders kitaplarında Çin'in uygarlığa olan bu katkıları genel anlamda gösterilmiştir. Çin medeniyetini tanıtan konularda ya da Avrupa'daki teknik gelişmeleri ele alan konularda ağırlıklı olarak kâğıt, barut ve pusulanın Çin'de icat edildiğine yönelik ifadeler yer almıştır. Ancak ders kitaplarında matbaanın icadının Çinlilere ait olması görüşünün yanı sıra değişik görüşler de bulunmaktadır. Özellikle ilk Türk devletlerinde kültür ve uygarlık ile Avrupa'da teknolojik gelişmeleri ele alan konularda matbaanın Uygur Türklerinin icadı olduğu görüşü de yer almıştır.[150] Kimi kitaplarda ise matbaanın hem Çinliler hem de Uygur Türkleri

141 Gündoğdu ve Bulduk, *a.g.e.*, s.90.
142 Turan ve Ergezer, *a.g.e.*, s.19.
143 Yüksel vd., *Ortaöğretim Tarih* 9, s.87.
144 A.g.e., s.38.
145 Uğurlu ve Balcı, *a.g.e.*, s.38; Sümer ve Turhal, *a.g.e.*, s.32; Sümer, Tekin ve Turhal, *a.g.e.*, s.29; Merçil, Tarhan ve Günal, *a.g.e.*, s.39.
146 Sümer ve Turhal, *a.g.e.*, s.223; Sümer, Tekin ve Turhal, *a.g.e.*, s.173; Şahin, *İslam Tarihi 1*, s.108.
147 Sümer ve Turhal, *a.g.e.*, s.212.
148 Deliorman, *Tarih I*, s.126.
149 James C. Davis *Taş Devrinden Bugüne Tarihimiz, İnsanın Hikayesi*, Çev. Barış Bıçakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s.79-80.
150 Kafesoğlu ve Deliorman, *a.g.e.*, s.210; Köymen vd., *a.g.e.*, s.166; Deliorman, *Tarih I*, s.86; Deliorman, *Genel Türk Tarihi 1*, s.121; Kopraman vd., a.g.e., s.60; Maden, Kablan ve Sever, *a.g.e.*, s.63, 64; Osman Çakırtaş, *Osmanlı Tarihi 1*, Koza Eğitim ve Yayıncılık San. ve Tic.

tarafından eskiden bilindiği, kullanıldığı,[151] ilk kez Çinliler ve Uygurlarca kullanıldığı[152] ve matbaanın icadının Uygurlar ve Çinlilerin her ikisine birden ait olduğu[153] belirtilmiştir. Ders kitaplarında Çin medeniyetinin uygarlığa bu katkıları son yıllarda ve günümüzde okutulan 2008, 2016 ve 2018 tarihli ders kitaplarında açık bir şekilde gösterilmiştir. Bu icatlara ek olarak Çinlilerin gözlemevi kurarak gök cisimlerinin hareketlerini inceledikleri,[154] Galileo'dan önce güneş lekeleri hakkında bilgi verdikleri, geleneksel tıbbın tedavi yöntemlerinden olan akupunktur ve masajı kullandıkları[155] belirtilmiştir.

Çinlilerin İlk Matbaa Örneği (2014)

Sanat, Edebiyat, Düşünce Alanında Övgüye Değer Ürünleri Olan Çin

Yüksek bir kültür yarattığı kabul edilen Çin'de sanata büyük bir değer verilmiştir.[156] Kitaplarda Çinlilerle ilgili olumlu yaklaşımlardan birisi de Çin medeniyetini tanıtan kısımlarda bu medeniyetin edebiyat ve sanat alanında ortaya koyduğu ürünlerden övgüyle bahsedilmesidir.[157] 1990 tarihli ders kitabında Çin'in, sanat ve kültürü ile çevresindeki ülkeleri etkilemiş olduğu belirtilmiştir.[158] Her ne kadar

Ltd. Şti. Ankara, 1993, s.93. Kemal Kara, *Tarih 2*, Önde Yayıncılık, İstanbul 1995, s.53; Kemal Kara, *Tarih 2*, Önde Yayıncılık, İstanbul 2007, s.66.

151 TTTC, *Tarih II*, s.61; Ahmet Başaran, Ali Sert, Lütfi İlgün, *Liseler İçin Osmanlı Tarihi*, MEB Devlet Kitapları, İstanbul 2000, s.48; Veli Şirin, *Tarih Lise III*, Gendaş A.Ş., İstanbul, 1989, s.119; Kemal Kara, *Osmanlı Tarihi 1*, Önde Yayıncılık, İstanbul, 1995, s.90.

152 Ahmet Güneş ve Süleyman Özbek, *Tarih 2*, Tutibay Yayınları, Ankara, 2003, s.46; Nevin Ergezer, *Tarih 2*, Ocak Yayınları, Ankara, 1995, s.46; Nurer Uğurlu, Orhan E. Vardar, Tarih 2, Örgün Yayınları Ltd., İstanbul, 1994, s.72.

153 Sümer ve Turhal, *a.g.e.*, s.165.

154 Önder, *a.g.e.*, s.65

155 Yüksel vd., *Ortaöğretim Tarih 9*, s.41.

156 Davis J. C., *a.g.e.*, s.77-79.

157 Bkz. TTTC, *Tarih I*, s.62-63; Günaltay, *a.g.e.*, s.59; Mansel, Baysun ve Karal, *a.g.e*, s.24-25; Merçil, Tarhan ve Günal, *a.g.e.*, s.41-43; Köymen vd., *a.g.e.*, s.36-37; Turan ve Ergezer, *a.g.e.*, s.19; Uğurlu ve Balcı, *a.g.e.*, s.41.

158 Uğurlu ve Balcı, *a.g.e.*, s.40.

Cumhuriyetin ilk dönemlerine ait kitaplarda bu övgü dile getirilmiş olsa da bu kitaplarda Çin medeniyetinin Türklerce geliştirilmiş olduğu bahsinin de yer aldığı unutulmamalıdır. Bazı kitaplarda Çin sanatının (resim, mimarlık, kumaş işlemeciliği, heykeltıraşlık, porselencilik, çinicilik ve ipekçilik) eskiliği, inceliği, zarifliği, güzelliği, olgunluğu belirtilmiş, özellikle ipekçilik ve porselen üretimi üzerinde övgüyle durulmuş,[159] edebiyatının kadim oluşu ve yazılan eserlerin çeşitliliği dile getirilmiştir.[160] Bu bağlamda dünyanın yeni yedi harikasından birisi olduğu belirtilen[161] Çin seddinden bazen mimari yapı anlamında övgüyle bahsedildiği de olmuştur.[162] Bu övgülerin en anlamlı olanlarından birisi; 1993 tarihli ders kitabında yapılmış ve bu seddin Türk ve Çin kültürlerinin ihtişamını gösterdiği belirtilmiştir: "Çin Seddi; bir tarafta *Türklerin önlenemeyen askeri güç ve dehasının, diğer tarafta Çinlilerin her türlü tehlikeye karşı amansızca durabilen azim, irade ve çalışkanlıklarının ayakta kalan şahidi olmuştur*".[163] Kitaplarda kimi zaman başka toplumların sanat ürünleri övülürken bile Çin ile karşılaştırma yapılmıştır. Yani kıstas olarak ele alınan Çin sanatı olmuştur: "*Dokumacılıkta oldukça ileri gitmiş olan Çin bile Bursa'dan kumaş satın almıştır*",[164] "Çin dâhil, hiçbir ülkenin sanat *hayatı, Müslümanlarınki kadar gelişme göstermemiştir*".[165] "*Mevlânâ Anadolu'daki ressamların Çinli sanatçılardan üstün olduğunu belirtmiştir*".[166]

159 Bkz. TTTC, *Tarih I*, s.62-63; Günaltay, a.g.e., s.59; Mansel, Baysun ve Karal, *a.g.e*, s.24-25; Akşit ve Oktay, *a.g.e.*, s.27; Sümer ve Turhal, *a.g.e.*, s.33; Sümer, Tekin ve Turhal, *a.g.e.*, s.31; Merçil, Tarhan ve Günal, *a.g.e.*, s.42-43; Uğurlu ve Balcı, *a.g.e.*, s.41.

160 TTTC, *Tarih I*, s.62; Günaltay, *a.g.e.*, s.59; Mansel, Baysun ve Karal, *a.g.e*, s.24-25; Köymen vd., *a.g.e.*, s.35.

161 08.07.2007 tarihli bir gazete haberinden akt. Vicdan Cazgır, İlhan Genç, Mehmet Çelik, Celal Genç, Şenol Türedi, *Ortaöğretim Tarih 10*, MEB Devlet Kitapları, İstanbul, 2012, s.95.

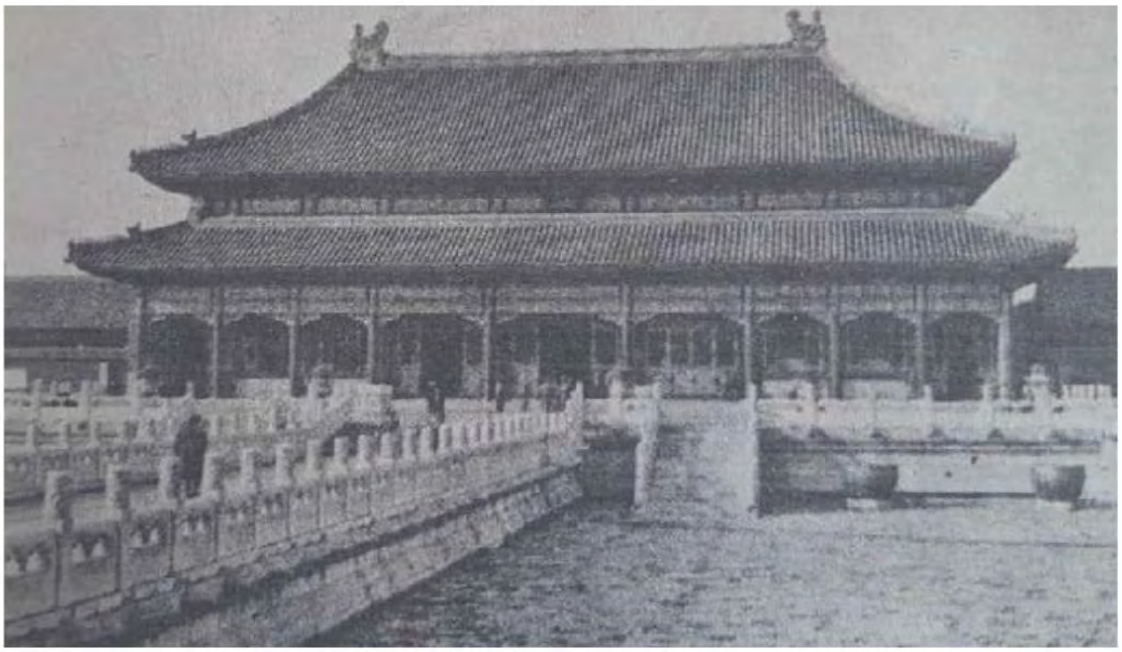
162 Merçil, Tarhan ve Günal, *a.g.e.*, s.40-41; Turan ve Ergezer, *a.g.e.*, s.20; Maden, Kablan ve Sever, *a.g.e.*, s.44; Uğurlu ve Balcı, *a.g.e.*, s.40.

163 Turan ve Ergezer, *a.g.e.*, s.130.

164 Erol Yüksel, Mehmet Ali Kapar, Ferhat Bildik, Kazım Şahin, Leyla Şafak, Murat Ardıç, Özgür Bağcı, Süleyman Yıldız, *Ortaöğretim Tarih 10*, MEB Devlet Kitapları, İstanbul, 2018, s.115.

165 Şahin, *İslam Tarihi 1*, s.115.

166 Deliorman, *Tarih I*, s.270.

Çin Mimarisinden Bir Örnek (1989)

Çin'de din konusu ele alınırken, kitapların neredeyse hepsinde Konfüçyüs ve Lao-tse ile prensipleri hakkında bilgiler verilmiştir. Hatta 1993 tarihli İslam Tarihi 1 adlı kitapta Konfüçyüs'ün "Konuşmalar" adlı eserinden küçük bir bölüm okuma parçası olarak sunulmuştur.[167] Bu konuda ders kitaplarında hiçbir olumsuz bir düşünceye yer verilmemiş, Konfüçyüs ve Tao felsefelerinin yüzyıllarca dünyayı etkilediği belirtilmiştir.[168] Ancak bunların yanı sıra Konfüçyüs'ün Gök tanrıya inandığını [169] ya da fikirlerinin temelinin Gök dinine dayandığını[170] belirten kitaplar da bulunmaktadır.

Konfüçiyüs ve Meng-Tseu (1931)

167 Konfçyus: *Konuşmalar,* çev. M.N. Özerdim, Ankara, 1974, s.26-27'den akt. Şahin, *İslam Tarihi 1,* s.36.

168 Turan ve Ergezer, *a.g.e.,* s.19-20.

169 Merçil, Tarhan ve Günal, *a.g.e.,* s.45.

170 Sümer ve Turhal, *a.g.e.,* s.36.

Kaynakları Türk Tarihi Açısından Önemli Olan Çin

Çin hakkında olumlu yaklaşımlardan birisi de kitaplarda Çin kaynaklarının öneminin -bir övgü şeklinde olmasa da- gösterilmesidir. Kitapların neredeyse hepsinde Çin kaynaklarına ya da Çinceye atıfla birçok bilgi verilmiştir. Hatta kimi kitaplarda Çin kaynaklarının Türklerin kahramanlıklarını,[171] askeri yeteneklerini,[172] bağımsızlığa verdikleri değeri,[173] adaletli ve hoşgörülü bir yönetim sergilediklerini[174] yazdıkları belirtilmiştir. Bunların dışında Çin kaynaklarının Türk tarihi için önemine yönelik özellikle Sümer ve Turhal (1988) ile Sümer, Tekin ve Turhal'ın (1992) ders kitaplarında daha fazla vurgu bulunmaktadır. Bu kitaplarda Türklerin en eski tarihi ve Türk adının ortaya çıkışı ile ilgili olarak Çin kaynaklarından bilgi edinildiği belirtilmiştir.[175] Yine aynı kitaplarda Hun hükümdarlarının tamamına yakınının isimlerini Çince söylenişleriyle yazmak zorunda kaldığımız,[176] Göktürk hükümdarlarının çoğunun isimlerini Çin kaynaklarından öğrenmek zorunda kaldığımız[177] ve Türklerin hukukları hakkında Çin kaynaklarından bilgi edindiğimiz[178] ifade edilmiştir. Diğer kitaplarda da zaman zaman Çin kaynaklarının önemine dair bilgilere rastlanmaktadır. Örneğin 1993 tarihli ders kitabında Türk tarihinin eski zamanlarını öğrendiğimiz kaynaklardan birisinin Çin kaynakları olduğu belirtilmiştir.[179] 2000 tarihli ders kitabında Çinli bir Budist rahibin seyahatnamesinin "*özellikle, Göktürklerin şehirlerini, şehir hayatlarını, bugünkü Türkistan bölgesinin etnografyasını anlatması bakımından çok değerli olduğu*"[180] ifade edilmiştir. 2008 ve 2016 tarihli ders kitaplarda ise Orta Asya Türk tarihi araştırmalarında Çin alfabesinin bilinmesinin gerekli olduğu belirtilmiştir.[181]

Türklerle Ticari, Kültürel ve Dostluk İlişkileri Olan Çin

Kitaplarda Türk-Çin ilişkileri siyasi ve askeri olaylar ağırlıklı ele alınmakla birlikte ticari ilişkilere ve az da olsa kültür ve dostluk ilişkilerine de değinilmiştir. Nitekim kitaplarda Türk-Çin ilişkilerinin sadece siyasi ve askeri alanda değil ticari, iktisadi, kültürel alanda da geliştiği,[182] kimi zaman da dostça sürdüğü be-

171 Sümer ve Turhal, *a.g.e.*, s.149; Merçil, Tarhan ve Günal, *a.g.e.*, s.159.
172 Mansel, Baysun ve Karal, *a.g.e*, s.17, Sümer ve Turhal, *a.g.e.*, s.157.
173 Kafesoğlu ve Deliorman, *a.g.e.*, s.190-191; Kopraman vd., a.g.e., s.54.
174 Sümer ve Turhal, *a.g.e.*, s.152.
175 A.*g.e.*, s.102; Sümer, Tekin ve Turhal, *a.g.e.*, s.78.
176 Sümer ve Turhal, *a.g.e.*, s.107.
177 A.*g.e.*, s.118; Sümer, Tekin ve Turhal, *a.g.e.*, s.92.
178 Sümer ve Turhal, *a.g.e.*, s.163; Sümer, Tekin ve Turhal, *a.g.e.*, s.126.
179 Turan ve Ergezer, *a.g.e.*, s.45.
180 Kopraman vd., a.g.e., s.44.
181 Okur vd, *Ortaöğretim Tarih* 9, s.31; Önder, *a.g.e.*, s.43-44.
182 Turan ve Ergezer, *a.g.e.*, s.129; Ergezer, *Tarih 1*, s.86; Şahin, *Tarih 1*, s.96.

lirtilmiştir.[183] Kitapların büyük çoğunluğunda, başta Uygurlar olmak üzere Türk devletlerinin Çinlilerle ticari ilişkilerine değinilmiştir. Bunun yanı sıra Uygurların Çinlilerle olan dostça ilişkilerine ve onlara yardımlarına yer verilmiştir. Uygurların Talas Savaşı sonrası çıkan isyanlar karşısında Çin'e yardım etmeleri[184] bu bakımdan örnek olarak verilebilir. Yine kitaplarda Kansu Uygurlarının Çin ile kurdukları iyi ilişkilerden,[185] dostluk ilişkilerinden[186] ve ticari ilişkilerini akrabalık bağı yoluyla kuvvetlendirdiklerinden[187] bu bağlamda bahsedilmiştir. Kültürel ilişki bağlamında ise Göktürkler döneminde Çin edebiyatı ve felsefesine,[188] Uygurlar döneminde ise din[189] ve tıp alanına[190] ait eserlerin Çinceden çevirilerinin yapıldığı belirtilmiştir. Kitaplarda kimi zaman iki kültürün yakınlaştığı olaylara da değinilmiştir. Bu bağlamda Göktürkler döneminde Kültigin'in ölümünün Çin'de üzüntü yaratması ve cenazeye Çin'den bir heyetin katılmasından[191] Bilge Kağan'ın ölümü üzerine Çin'de matem ilan edilmesinden[192] bahsedilmesi önemlidir. Şüphesiz başka bir bakış açısından bu olaylar bir yakınlaşma olarak değil de Türk kahramanlarının popülerliğini göstermesi açısından da yorumlanabilir. Kitaplarda Orhun yazıtlarında Çinli sanatçıların katkılarının belirtilmesi de olumlu bir yaklaşım olarak ele alınabilir.[193]

Sonuç

İncelenen kitaplarda Türk-Çin ilişkilerinin genel olarak siyasi ve askerî açıdan ele alındığı görülmüştür. Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk Tarih Tezinin etkisiyle Türkler Çin'de medeniyetin kurulmasında baş aktör olarak gösterilirken, Çinliler ise medeniyet kurma vasıflarından yoksun olarak gösterilmişlerdir. Ersanlı'nın belirttiği üzere konuların böyle bir yaklaşım ile ele alınması "*dünyayı çeşitli evrelerde*

183 Gündoğdu ve Bulduk, *a.g.e.*, s.90.

184 Kafesoğlu ve Deliorman, *a.g.e.*, s.144; Deliorman, *Genel Türk Tarihi 1*, s.69; Köymen vd., *a.g.e.*, s.127-128; Gündoğdu ve Bulduk, *a.g.e.*, s.65; Okur vd, *Ortaöğretim Tarih 9*, s.90; Önder, *a.g.e.*, s.107.

185 Deliorman, *Genel Türk Tarihi 1*, s.72; Önder, a.g.e., s.109.

186 Kopraman vd., a.g.e., s.47; Köymen vd., *a.g.e.*, s.130.

187 Merçil, Günal Öden, *a.g.e.*, s.63; Turan ve Ergezer, *a.g.e.*, s.66; Maden, Kablan ve Sever, *a.g.e.*, s.53; Gündoğdu ve Bulduk, *a.g.e.*, s.67; Okur vd, *Ortaöğretim Tarih 9*, s.91.

188 Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları I*, s.21-22'den akt. Okur vd, *Ortaöğretim Tarih 11*, s.170.

189 Ergezer, *Tarih 1*, s.83; Turan ve Ergezer, *a.g.e.*, s.119; Maden, Kablan ve Sever, *a.g.e.*, s.63; Sümer ve Turhal, *a.g.e.*, s.168; Sümer, Tekin ve Turhal, *a.g.e.*, s.130; Gündoğdu ve Bulduk, *a.g.e.*, s.86.

190 Okur vd, *Ortaöğretim Tarih 11*, s.174.

191 Kafesoğlu ve Deliorman, *a.g.e.*, s.139-140.

192 Kafesoğlu ve Deliorman, *a.g.e.*, s.141.; Deliorman, *Genel Türk Tarihi 1*, s.66; Köymen vd., *a.g.e.*, s.125; Merçil, Günal Öden, *a.g.e.*, s.139.

193 Merçil, Tarhan ve Günal, *a.g.e.*, s.179; Deliorman, *Genel Türk Tarihi 1*, s.130.

çeşitli zenginlikleriyle ve doğru olarak algılamayı engellemektedir".[194] Türklerin gerek siyasi ve askeri açıdan, gerekse sosyal yapı açısından, Çinlilerden üstün tutulduğu, dolayısıyla iki kültürün ilişkisinde Türk kültürünün daha ön planda tutulduğu görülmüştür. İki kültür arasındaki karşılıklı etkileşim belirtilmesine rağmen Türk kültürünün etkisine daha fazla yer verilmiştir. Türk kültürünün etkisi olumlu ve faydalı gösterilirken Çin kültürünün etkisi kimi zaman zorlama ve sakınılması gereken bir etki olarak gösterilmiştir. Kitaplardaki Çin ile ilgili en olumsuz imaj; Çin'in Türk devletlerini içten yıkmak için uyguladığı kışkırtma ve entrikalar dolayısıyladır. Bu yüzden kimi zaman Çin için olumsuz nitelemeler kullanılmıştır. Kitaplarda yer alan, Çin'in Türkleri yok etmek için uyguladığı ipek ve lüks eşya kullanımını teşvik etme ve asimile politikaları da onlar hakkındaki olumsuz imajın kuvvetlenmesine yardımcı olmaktadır. Bu olumsuz imaj, Türk-İslam Sentezini yansıtanlarda daha yoğun olmak üzere, neredeyse tüm kitaplarda görülmektedir. Çinliler Türkler için sadece siyasi ve askeri değil, yaşam tarzı ve kültür biçimi açısından da rakiptir. O eski düşmandır. Copeaux'a göre "*Çinliler, özellikle Orhun metinleri aracılığıyla "ebedi düşman", "tipik düşman" olarak tanımlanırlar; ama, o kadar uzakta ve bugünkü Türkiye ile o kadar az ilişki içindedirler ki, düşman olarak hedef gösterilmeleri -metaforik kullanımlar dışında- uzun süredir yararını yitirmiştir*".[195] Çinliler hakkındaki olumlu imajlar; çoğunlukla Çinlilerin Türklerle siyasi, askeri ve kültürel ilişkilerini ele alan konuların dışında ve başta sanat, edebiyat ve felsefe alanında ortaya koyduğu ürünler temelinde oluşmuştur. Türklerle siyasi ve askeri ilişkileri açısından olumsuz bir imaj çizilen Çin'e sanat, edebiyat ve felsefe alanında olumlu bir yaklaşımın sergilendiği görülebilmektedir. Bunun dışında kitaplarda Çin medeniyetinin eski ve köklü bir uygarlık olduğu, günümüz uygarlığına kitap, matbaa, barut ve pusula gibi icatlarla katkı sağladığı aktarılmıştır. Siyasi ve askeri olaylar kadar olmasa da Uygurlar dönemi başta olmak üzere ticari, kültürel ve dostça ilişkilere yer verilmiştir.

Günümüzde (2018) okutulan ders kitabında Türk-Çin ilişkilerine yer verilen bölümlerde siyasi-askeri ilişkilerin oranı oldukça azalmıştır. Türklerin Çin karşısındaki siyasi ve askeri tartışmasız üstünlüğü pek görülmez. Çinlilerin entrika politikasına yoğunluğu azalmış bir biçimde değinilmiştir. Bunun dışında Çin medeniyeti hakkında herhangi bir olumsuz yaklaşıma yer verilmemiştir. Çin'in dünya uygarlığına, bilime katkıları ile ilgili bilgiler; sınırlı ve yüzeysel bir biçimde de olsa yeni kitaplarda da bulunmaktadır. Ancak Çin medeniyetini tanıtan, bu medeniyet hakkında bilgi veren konular, günümüzde okutulan kitaplarda oldukça az, kısa bir şekilde yer almıştır. Bu yeni kitaplarda Çin sanatı, edebiyatı ve felsefesi hakkında bilgiler ise bulunmamaktadır.

194 Benzer yorum için bkz. Ersanlı, a.g.e., s.262.
195 Copeaux, *a.g.e.*, s.243.

TARİH DERS KİTAPLARINDA "BİZANS"

Doç. Dr. Banu ÇULHA ÖZBAŞ - Dokuz Eylül Üniversitesi

Bizans tarihiyle uğraşan bir tarihçi değilsek eğer, hiç şüphesiz Bizans'a ilişkin imajlarımızın temelinde büyük oranda tarihi romanlar gibi edebi ürünlerle, 1950'lerden bugüne Bizans'ı anlatan Türk filmleri yatmaktadır.[1] Bunlarla beraber bu imajın biçimlenmesinde tarih dersleri ve bu derslerin ana materyali olan ders kitapları da son derece önemlidir. Bu çerçevede bu bölümde, 1930'lardan günümüze tarih ders kitaplarında Bizans'ın nicelik ve nitelik bakımından nasıl sunulduğu, betimsel bir biçimde incelenmiştir.[2] Bunun için dönemin egemen bakış açısını yansıtan ders kitaplarından örnekler seçilmiştir.

Türk Tarih Tezi Öncesi Birikim: Osmanlı'dan Devralınan Bizans

Bu dönemde okutulan tarih ders kitapları Emin Âli, Ahmet Refik ve Ahmet Halit tarafından Osmanlı geleneği devam ettirilerek yazılan kitaplardır.[3] Zira Meşrutiyet'le Cumhuriyet dönemi tarih anlayışları arasında Osmanlı tarihi konularında hanedana övgünün son bulması ve özellikle son dönem padişahlara yönelik sert eleştirilerle beraber kısmen değişiklik olmakla birlikte, bir devamlılık da göze çarpar.[4] Bu çerçevede Bizans'ı Avrupa'daki imajının bir yansıması şeklinde "*bayağı*" ve "*rezil*" olarak ifade edenler olduğu gibi, Bizans mirasına açık bir biçimde sahip çıkanlar da olmuştur.[5] Örneğin Ahmet Mithat, Osmanlı'nın Bizans'ı or-

1 Bizans'ı konu alan filmler 1950'lerde moda olmaya başlamış, 1960'lar ve 70'ler boyunca sayıları tarihsel romanların sayısına paralel bir biçimde artmıştır. Bkz. Buket Bayrı Kitapçı, "Contemporary Perception of Byzantum in Turkish Cinema: the Cross-Examination of Battal Gazi Films with the Battalname", *Byzantine and Modern Greek Studies*, Cilt:37, Sayı:1, 2013, s. 81-91.

2 Tarih ders kitaplarının toplumdaki Bizans algısını ne düzeyde etkilediğini kesin bir biçimde belirlemek pek mümkün görünmemektedir çünkü ders kitabı dışında öğretmenin ilgili konuyu nasıl işlediği, ideolojik tercihleri, öğrencilerin de çevre ve önyaşanmışlıkları varsayımdan öteye gidemememize neden olur. Yine de bu durum, tarih ders kitaplarındaki hâkim söylemi incelemek ve anlamaya çalışmak için engel değildir.

3 Koray Durak,"The Representation of Byzantine History in High School Textbooks in Turkey", *Byzantine and Modern Greek Studies*, Cilt:3, Sayı:2, 2014, s.249.

4 Tercan Yıldırım, "Meşrutiyet'ten Günümüze Tarih Der Kitaplarında Türk Kimliğinin İnşaası", Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014, s.69.

5 Michael Ursinus, "Geç Dönem Osmanlı Tarih Yazımında Bizans Tarihi", *Cogito*, Sayı:17,

tadan kaldırmasıyla "entrikanın yolunun" sonsuza dek kapandığını vurgularken,[6] dönemin ders kitabı yazarlarından Ahmet Refik ise tarihimizin en parlak, en debdebeli sayfalarının Bizans'ta geçtiğini ileri sürmüştür.[7] Bu dönemde okutulan Ahmet Refik ve Emin Âli'nin her ikisinin de *Umumî Tarih* adını taşıyan ve birbirine çok benzeyen ders kitapları mevcuttur. Her iki ders kitabı da Bizans'ı Roma İmparatorluğu'nun devamı olarak hem siyasi, sosyal, kültürel, dinsel yaşantısı ve sanatıyla hem de Türk ve İslam tarihinde Türkler ve Müslümanlarla ilişkileri noktasında ele alır.[8] Emin Âli'nin 319 sayfalık *Umumî Tarih I*'inde Bizans'a 5 sayfa ayrılırken, 350 sayfalık *Umumî Tarih II*'sinde ise I'deki bilgilerin tekrarlanmasına ilaveten İslam'ın yayılması dönemine denk geldiği için Heraklius'la başlayan 11 sayfa bulunur. Ahmet Refik'in 451 sayfadan oluşan *Umumî Tarih I*'inde de Bizans'a 16 sayfa ayırılmıştır.[9]

Türk Tarih Tezi ve Tarih Ders Kitaplarında Bizans

Türk Tarih Tezi, Osmanlı'dan devralınan ve 1920'ler boyunca ders kitaplarında varlığını devam ettiren oryantalist ve Türk karşıtı fikirlerle dolu tarih anlayışına bir tepki olarak doğmuştur. Bu bağlamda 1931'de kurulan ve "*Türk Tarihinin, inkâr edilmiş ve unutturulmuş simasını ve mahiyetini, bütün hakikatlerile meydana çıkarabilmek için*" çalışan Türk Tarih Tetkik Cemiyeti'nin bazı üyeleri, tarih eğitimindeki boşluğu doldurabilmek için Tarih adında dört ciltlik ders kitabını hazırlamışlardır.[10]

Bizans tarihi, bu ciltler içerisinde asıl olarak "Ortazamanlar" alt başlığını taşıyan ikinci ciltte karşımıza çıkar. "VI. Asırda Şarkî Roma İmparatorluğu" adını taşıyan bu bölüme 6 sayfa ayrılmıştır. Bölümün alt başlıkları ise şu şekildedir: "Garbî Roma", "Din ihtilâfları", "Jüstiniyen (527 - 565)", "Hipodrom", "VI. Asırda Bizans

---

1999, s.358. Koray Durak da Emin Âli ve Ahmet Refik'in ders kitaplarının çağdaş Avrupa âlimlerinin 20. yüzyılın başındaki bilgilerine dayandığını, Ahmet Refik'in Umumî Tarih I'inin Fransız ders kitaplarından çeviri ve alıntılarla dolu olduğunu ifade etmektedir. Bkz.. Koray Durak, a.g.m., 251. Ayrıca bu dönemde yaygın olan Fransız ders kitaplarından yapılan çeviriler Yusuf Akçura tarafından da eleştirilmiştir. Bkz. Koray Durak, a.g.m., 251 ve Tercan Yıldırım, s.69.

6 Michael Ursinus, "Der Schlechteste Staat": Ahmed Midhat Efendi'nin (1844-1913) Bizans Kurumları Hakkında Görüşleri", *Cogito*, S.17, 1999, s.362.

7 Ahmed Refik, Bizans İmparatoriçeleri, s.14. Aktaran Tercan Yıldız, s.116. "... *tarih derslerimizde Bizans tarihine dair ciddi, alimâne, fennî konferanslar vermek, bizim için bilhassa nazarı dikkate alınacak bir vazifedir...*" Refik, a.g.e., s.4. Aktaran Tercan Yıldız, agt, s.117.

8 Koray Durak, a.g.m., s.249-250.

9 A.g.m., s.249-250.

10 Türk Tarihi Tenkit Cemiyeti, *Tarih I, Tarihtenevelki Zamanlar ve Eski Zamanlar*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s.V-VI.

medeniyeti", "Jüstiniyenin plânı", "Garpta taarruz", "Şarkta müdâfaa", "Jüstiniyenden sora imparatorluğun gerilemesi".[11]

Bizans'ın doğrudan resmedildiği bu bölümde, olumlu ve olumsuz imajları yan yana görürüz. Burada tarihsel olarak "*Bütün Ortazaman müddetince payidar*" olan, coğrafî bakımdan da başkentle sınırlanmayan, "*Avrupada Balkan Yarımadasının büyük kısmına; Asyada Anadolu, Suriye ve Mezopotamyanın bir kısmına; Afrikada Mısır ve Kirenayike (Bingazi havalisi) malik*" bir Bizans sunulur.[12] 395'ten 610 yılına kadar Doğu Roma imparatorlarının isimleri "Teodos" ve "Jüstiniyen Sülalesi" başlıkları altında sıralansa da esasında bu bölüm bir Jüstiniyen methiyesidir. Bir bakıma Jüstiniyen, Bizans açısından idealize edilmiş, "*liyakati ve çalışkanlığı sayesinde büyük İmparator*" olan, etrafındakiler tarafından da "*Asla Uyumaz İmparator*" adı verilen, hukuku, maliyeyi, orduyu, siyaseti ve bunlara ilaveten ruhanî liderliği de kendisinde toplamış bir hükümdardır.[13] Dahası Teodos'tan sonra saltanatı devralan Arkadiyüs ve Teodos II için "*Birincisi idareyi karısına ikincisi kızkardeşine*" bıraktığından "*iktidarsız adamlardı*" denmesine rağmen, Jüstiniyen'in karısı Teodora söz konusu olduğunda eleştiri yerini övgüye bırakır.[14] Teodora, başkentte çıkan bir ayaklanma neticesinde kocası korkusundan kaçmaya kalksa da onu cesaretlendirerek vaz geçirmiş ve akabinde de isyan bastırılmıştır.[15] Jüstiniyen'den sonra ise halefleri "*müşkülât içinde şimalden ve şarktan gelen mütemadi türk akınları ve İranlılar ve Araplarla uğraşmaya mecbur kaldılar*" ve "*Nihayet XV. asırda Türkler Bizans İmparatorluğunu, İstanbulu zaptederek, ortadan kaldırdılar.*" denmektedir.[16]

Jüstiniyen'de Bizans'ın idealize edilmiş bir imparatorunu görsek de, onun Büyük Roma İmparatorluğu'nu tekrar canlandırmak için bir taraftan ordularını kullanırken, diğer taraftan "*siyasî vasıtalara*" müracaat etmesi, "*para*" ile kendisine taraftar ve asker toplamaya çalışmasından bahsedilmektedir. Ordusunun Bizans vatandaşlarından oluşan asker kısmı ise önemli değildir çünkü "*Asıl iş gören bizans orduları, para mukabili Türklerden tedarik ettikleri*" ordulardır.[17] Sadece kara orduları değil, Bizans filosunu vücuda getiren kuvvet de Ege Denizi adalarının cesur denizcileridir ve açık bir şekilde ifade edilmese de, bu cesur denizcilerin kökenleri araştırıldığında, Türk Tarih Tezi'ne uygun biçimde Türk kökenli çıkmaları

11 Türk Tarihi Tenkit Cemiyeti, *Tarih II, Ortazamanlar*, Devlet Matbaası, İstanbul 1931, s.40-45. Ders kitaplarından yapılan alıntılar *italik* şekilde ve imlâları korunarak verilmiştir.

12 A.g.e., s.40, 41.

13 A.g.e., s.42.

14 A.g.e., s.41, 42.

15 A.g.e., s.43. Bu örnekler tarih söyleminde kadına yönelik olumlu ve olumsuz imaj açısından da dikkat çekicidir.

16 a.g.e., s.40.

17 A.g.e., s.43.

sürpriz olmayacaktır. Bu durum askeri alanla da sınırlı değildir ve Bizans medeniyetinin bütün alanlarını kapsar niteliktedir. Zira Jüstiniyen tarafından yaptırılan Ayasofya da birisi Miletli olan iki mimar tarafından yapılmıştır ve net bir biçimde "*Esasen bizans medeniyetinin menşei daha ziyade Anadoludadır.*" denilmiştir.[18]

Bu bölümde ayrıca Bizans'taki din ihtilaflarından, Hristiyanlık içerisindeki fikir ayrılıklarından da bahsedilmiş, *Ariyanizm*, İznik, *Efes* ve *Kadıköy*'de toplanan ruhani meclislere ve muhtelif mezheplerin ortaya çıkmasının bir sonucu olarak "*Mısırın ayrılması*"na değinilmiştir.[19] Özellikle yine Jüstiniyen döneminde yaptırılan kiliselerden, Ayasofya'dan, Jüstiniyen dönemi edebiyatından, gündelik yaşam ve hipodrom gibi unsurlardan kısa kısa da olsa söz edilmiştir.[20]

Neredeyse sadece Jüstiniyen'e ayrılan bu bölüm[21], Jüstiniyen sonrası 7. yüzyılın ilk yarısında hüküm süren Herakliyüs'un zor durumda olan imparatorluğu kurtardığı bilgisinin verildiği bir paragrafla devam eder.[22] Son paragraf ise "*Roma Şark İmparatorluğu on asır devam eden hayatı boyunca muzaffer ve parlak devirler yaşamıştır.*" cümlesiyle başlayarak akabinde yine Türk Tarih Tezi'ne paralel bir biçimde, İstanbul'un doğuyu ve "*oradan mülhem olmuş bulunan yunan ve roma harslarını*" birleştirerek hukukun, felsefenin ve sanayinin işlendiği yer olduğunu vurgular.[23] Bunlara ek olarak bu sayfada "*Bizansın bundan sonraki halini, hadiseler temas etikçe tekrar göreceğiz*" bilgisine rastlarız. Gerçekten de bu bölümde ifade edilen son tarih olan 681 yılından İstanbul'un 1453'te fethine kadar geçen yaklaşık 800 yıl boyunca Bizans'ın tarihi bir daha tek başına ele alınmamış, İslam tarihi ve Türk tarihinin içinde Müslümanlar ve Türklerle karşılaşmaları çerçevesinde ders kitabının geri kalanına serpiştirilmiştir. Bu serpiştirmenin en hacimlisinde Bizans "*İslâmiyetin Zuhûru Esnasında Komşu Devletlerin Vaziyeti*" kısmında "Bizans" alt başlığı içerisinde iki paragraf uzunluğunda tekrar görülmektedir.[24] Bu iki paragraf boyunca ana hatlarıyla işlenen şudur: Bizans hali hazırda yok olmamışlarsa bunun sebebinin evlilik ve hediyeler sonucu Hazar Türkleriyle yaptıkları ittifaktan kaynaklanmış, Hristiyanlığı kabulden sonra Bizans'ta zengin edebiyatın yerini dini edebiyata bırakarak taht kavgalarını takiben Herakliyüs tahta geçmiştir. Herakliyüs'ün İslam'a davete yönelik bir mektup almasına rağmen bunu kabul et-

18 A.g.e., s.43.
19 A.g.e., s.41.
20 A.g.e., s.42, 43.
21 Tarih II ders kitabının ekler bölümünde yer alan görsellerde de yine Justiniyen ve saray erkanına yer verilmiştir. s.8.
22 A.g.e., s.45.
23 A.g.e., s.45.
24 a.g.e., s.87-88.

meyerek Ecnadın Savaşı'nda mağlup olduğu ve "*ağlaya ağlaya*" Suriye'yi terk ettiği bilgisi ise dikkat çekmektedir.[25]

Bizans'ın eski Türkler ve İslamiyet'in kabulünden sonra Müslüman Türk devletleriyle karşılaşmasının ele alındığı kısımlar, Bizans'a yönelik imajlarda muhtemelen en sorunlu kısımları oluşturmaktadır. Bu kısımlar, yalnızca *Tarih II*'de "*VI. Asırda Şarki Roma İmparatorluğu*" sonrasındaki bölümlerde değil, kitabın başından itibaren, ilaveten üçüncü ciltte de görülür.[26] Bizanslılarla ilgili en çok tekrarlanan özelliklerin başında; güvenilmez olmaları, yapılan anlaşmalara uymadıkları gibi ittifak halindeyken dahi müttefikinin düşmanlarını kışkırtmak suretiyle arkadan vurmaya çalışan hain bir yapıda olmaları gelmektedir. Örneğin, Hun hükümdarlarından Rua ile anlaşan Bizans, bu anlaşma sayesinde hem İstanbul'u koruyacak bir orduyu sağlıyor, hem de bir Hun ordusu sayesinde İtalya'ya taarruz eden Slav ve Germenler bertaraf edilerek Roma kurtarılıyordu. Ayrıca Şarkî Roma İmparatoru Teodos, kendisine karşı isyan eden bir general için de Hunların yardımını istiyordu. Bununla beraber aynı Bizans, bir taraftan da kendi güvenliği için Hunlara tâbi bazı kavimleri onlara karşı kışkırtıyordu.[27] Rua'nın ölümünden sonra tahta geçen Attila'nın "*Roma ve Bizans ahvaline de hakkile vâkıf*" olduğu belirtildikten sonra Bizanslılarla Hunlar arasında imzalanan Margüs Anlaşması'nın maddi yükümlülüklerinden daha ağır bir şart olarak "*Hunların düşmanlarıyla ittifak etmeyecek*" olması vurgulanıyordu.[28] Bunun en bariz şekliyle dile getirilişi Asya Türk (Tukyu) İmparatorluğu'nun Bizans'la olan ilişkisinde geçmektedir. Bizans elçisinin hoş sözlerine karşı Uç Beyi "*Siz ve sizi gönderen, bizi aldatmak istiyorsunuz. Size karşı hissiyatımı gizlemiyeceğim; çünkü yalan söylemek Türklerin âdeti değildir*" şeklinde cevap vermiştir.[29]

Tarih II'de Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu İmparatorluklarının ele alındığı kısımlarda ve *Tarih III*'te Osmanlı İmparatorluğu'yla olan ilişkiler çerçevesinde ise, yukarıda zikredilen olumsuz imajlara *zalim*, *adaletsiz*, *gaddar* ve *fesat* eklenmiştir. Örneğin Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun "*Medeniyet*" alt başlığının "*Dini Siyaset*" kısmında Selçukluların eski Türk ananelerine uyarak hükümleri

25 A.g.e., s.88.

26 Birinci ciltte ise Bizans kaynakları eski Türk tarihinin öğrenilmesinde muteber kaynaklar olarak gösterilir, hatta İskitlerin Türk kökenli olduklarına dair iddia için "*Ataliyat (Attaliate) namındaki bizans müverrihi*" referans olarak verilir. Bkz. Tarih I, s.48, 69. Bununla beraber İyonlardan, Ege Denizi'nin doğu ve kuzeyine göçen muhacirler şeklinde bahsedilerek bunların Trakya sahillerine yerleştikleri ve sonrasında da "*Bizansı tesis ettikleri*" söylenir ve böylelikle Bizans'ın örtük bir biçimde doğulu kökenine işaret edilir. Bkz. *Tarih I*, s.201.

27 A.g.e., s.24.

28 a.g.e., s.25.

29 A.g.e., s.49.

atındaki Hristiyanlara karşı gayet adaletli davrandıkları, "*Ermeni, süryani, gürcü müverrihleri, 'kendilerini mutaassıp, zalim, kibirli Bizanslıların elinden kurtararak dinî ayinlerini serbestçe icra etmelerine vesile olan' selçuk padişahlarını çok methederler*" deniyordu.[30] Anadolu Selçukluları için de geçerli olan aynı durum[31] tekfurların halka muameleleri bakımından Osmanlı'nın adaleti şeklinde dile getirilmiştir. Bir bakıma Bizans'ın sahip olduğu tüm bu olumsuz sıfatlar öncelikle Anadolu'nun ardından da İstanbul'un Türkler tarafından fethini kolaylaştırmış ve nihayet "*...sallanarak duran bin yıllık köhne Bizans İmparatorluğu*"nun sonunu getirmiştir.[32]

Hümanist Tarih Anlayışı ve Ders Kitaplarında Bizans

Bu dönemde kuşatıcı bir kültür anlayışı benimseyerek Türk kimliğini etnik olmaktan ziyade Anadolululukla tanımlayan Türk hümanistleri, "Eti, Yunan, Roma, Bizans, Selçuklu, Osmanlı" her kültürü benimseyip mezcederek bir Türk Rönesansı oluşturmayı hedeflemişlerdir.[33]

Hümanist anlayışı yansıtan ilk ders kitabı Arif Müfit Mansel, Enver Ziya Karal ve Cavid Baysun tarafından yazılmıştır ve basıldığı tarih olan 1942'den 1957'ye kadar liselerde okutulmuştur. Daha sonraki dönemlerde ise Bedriye Atsız ve Hilmi Oran ile Emin Oktay ve Niyazi Akşit tarafından yazılan kitaplar bu dönemin temsilcileri arasında sayılabilir.[34] Emin Oktay ve Niyazi Akşit'in birlikte kaleme aldıkları ders kitapları olduğu gibi, her ikisinin ayrı ayrı yazdığı ders kitapları da mevcuttur. İlk baskılarının 1952'de yapıldığı ve 1980'lerin sonlarına kadar baskıla-

30 A.g.e., s.223.

31 "*Ahali büyük arazi sahiplerinin elinde adeta köle vaziyetine düşmüş, bundan kurtulmak için bir çare arıyordu. Süleyman, idaresi altına geçen memleketlerde, hafif bir vergi vermek şartile herkesin hürriyetini temin ettiği için, Bizans idaresindeki memleketler halkı da onun hakimiyetine girmek arzusunu besliyorlardı. Bizansın resmî dini olan Ortodoks kilisesi tarafından şiddetli takibata uğratılan sair mezheplere mensup ahali de, din ve mezhep serbestisini tamamen temin eden türk idaresini tercih ediyorlardı.*" Bkz, Tarih II, s.263.

32 "*.. Bizans sarayının bitmez tükenmez taç ve taht kavgaları, Bizans halkının darbımesel hükmüne geçmiş ahlâkî fesatları, Bizans memurlarının irtikâp, irtişa ve suiidareleri, vilâyetlerde Tekfurlar anarşisi, ahlâkî manasını tamamen kaybederek kuru eşkâl ve merasimden ve ahmakça hurafelerden ibaret kalan Ortodoks mezhebi, nihayet bütün bu kargaşalıklar arasında iktisadî faaliyetin imkânsızlığı ve binnetice halkın çok sıkıntılı bir vaziyete düşmesi, bu köhne vücudun artık ölümü yakınlaştığına şüphe bırakmıyordu. Bu devletin dayandığı yegâne kuvvet, uzun mazisi ile İstanbulun emsalsiz surlarından ibaret gibi idi.*" Bkz, Tarih III, s.7.

33 Tercan Yıldırım, agt, s.181.

34 Koray Durak, a.g.m., s.254. Yıldırım bu yazarları İnönü dönemi için Arif Müfid Mansel, Cavid Baysun ve Enver Ziya Karal; Menderes dönemi için de Emin Oktay ve Niyazi Akşit ikilisi şeklinde vermektedir. Bkz. Tercan Yıldırım, agt, s.180.

rının devam ettiği düşünülünce, her iki yazarın da birçok kuşağın Bizans algısını belirlemede son derece etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Daha önceki ders kitaplarıyla kıyasladığımızda, Hümanist dönemin tarih ders kitaplarında Bizans tarihine daha ayrıntılı yer verilmiştir. 1963 tarihli Bedriye Atsız ve Hilmi Oran tarafından yazılan 205 sayfalık ders kitabının 13 sayfası Bizans'a ayrılırken Emin Oktay'ın 1988'de basılan 296 sayfalık ders kitabının 20 sayfası,[35] Niyazi Akşit'in ise 1985 tarihli 229 sayfalık ders kitabının 17 sayfası doğrudan Bizans tarihine ayrılmıştır. Daha önce bahsettiğimiz Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti tarafından hazırlanan *Tarih II*'deki planlamanın aksine, Bizans tarihi bu dönemin ders kitaplarında Herakliyüs'le son bulmamıştır. Örneğin Akşit'in kitabında "Doğu Roma İmparatorluğunun İlk Devirleri" başlığında sırasıyla "Teodos sülalesi", "Jüstinien", "Herakliüs Sülalesi", "İsavriya Sülalesi", "Makedonya Sülalesi", "Dükaslar ve Komnenler Sülaleleri" ve son olarak "Paleologlar Sülalesi" alt başlıklarında Bizans siyasi tarihine 11 sayfa yer verilir. Geri kalan 6 sayfa boyunca "Doğu Roma Uygarlığı" ana başlığı altında "Devlet Örgütü", "Ordu", "Din (Mezhep) Anlaşmazlıkları", "Hipodrom Oyunları ve Nika Ayaklanması" ve "Güzel Sanatlar" alt başlıklarında bilgi verilir.[36]

Doğu Roma İmparatorluğu'nun coğrafi sınırları daha önceki dönemin *Tarih II* kitabında olduğu gibi neredeyse hiç değiştirilmeden verilir:

> Avrupa'da Balkan yarımadasının büyük bir kısmına, Asya'da Anadolu, Suriye ve Filistin'e, Afrika'da Mısır ve Bingazi'ye sahip bulunan Doğu Roma İmparatorluğu çeşitli milletlerin akınlar ve istilâlarına uğramış olmasına rağmen bütün Ortaçağ boyunca devam etti.[37]

Ancak *Tarih II* kitabında "*Bütün Ortazaman müddetince payidar*" olduğu belirtilmesine rağmen 681 yılına kadar getirilen Bizans tarihi, Akşit'in kitabında sülaleler üzerinden 1453'e kadar getirilir. Ayrıca Akşit'in ders kitabında Bizans'ın coğrafi bakımdan da surların arkasına sıkışmış bir figüran olmaktan çıktığı, Ortaçağ'ın önemli aktörlerinden biri haline getirildiği göze çarpmaktadır. Bu bakımdan Bizans, sadece Türklerin ve Müslümanların ardı arkası kesilmeyen saldırılarına maruz kalan bir imparatorluk gibi verilmek yerine genişlemeye çabalayan, kaybettiği topraklar için mücadele eden, sahip olduğu coğrafyada aktif bir güç olarak sunulmaktadır.[38]

35 Koray Durak, a.g.m., s.255.

36 Niyazi Akşit, *Tarih Lise II*, Remzi Kitabevi, İstanbul,1985, s.16-25.

37 Niyazi Akşit, a.g.e., s.14.

38 Aleksi'nin Türk kuvvetlerini Marmara Denizi kıyılarından geri çekilmek zorunda bırakması, Antakya Prensliği'ne Bizans üstünlüğünün tanıtılması, yeniden kuvvetlenerek Bizans için tehlikeli olmayan başlayan Anadolu Selçuklularına karşı büyük bir ordu ile harekete geçilmesi, Latinler İstanbul'u ele geçirdikten sonra İznik merkezli Rum İmparatorluğu-

Teodos'tan sonra saltanatı devralan Arkadiyüs ve II. Teodos yine güçsüzdür, ancak yönetimi kadınlara bıraktıkları için "*iktidarsız adamlar*" değildirler.[39] Daha önce karşımıza çıkan idealize edilmiş, bütün gücü kendisinde toplamış bir Jüstinien sunumu, Akşit'te yerini Belisar ve Narses gibi değerli komutanlara, Kapadokyalı Jan gibi hukuk bilginlerine ve hatta devlet işlerinde kendisine büyük yardımları olan karısı Teodora'ya borçlu bir Jüstinien'e bırakır.[40] Nika Ayaklaması neticesinde bir gemi ile kaçmaya çalışan Jüstinien'e engel olan Teodora örtük bir biçimde tekrar övüldüğü gibi genel açıdan kadına yönelik olumsuz bir ifadeye de rastlanmaz.[41] Herakliüs Araplarla yapılan Ecnadin Savaşı'ndan sonra yine Suriye'yi terk eder, lakin "*ağlaya ağlaya*" ifadeleri yerini "*Elveda Suriye, son defa elveda*"ya bırakır.[42] İmparatorların başarıları veya başarısızlıkları ise Bizans'a sinmiş olumsuz sıfatlarla değil, imparatorluğun içinde bulunduğu iç ve dış faktörlerle açıklanmaya çalışılır. Bu durum, Bizans'ın Türklerle olan ilişkilerinde de devam ettirilir. Örneğin İstanbul'un fethi anlatılırken imparatorların fırsat buldukça Avrupa devletlerini ve Anadolu beyliklerini Osmanlılara karşı savaşa kışkırttığından, şehzadelere ayaklanmaları için yardımda bulunduğundan bahsedilmekle birlikte Bizans'ın son imparatoru olan Konstantin "şehrini kahramanca savunmuş" bir hükümdar olarak anılır.[43]

Hümanist geleneğin bir yansıması olarak Akşit, Bizans'ın siyasal hayatını daha detaylı ele aldığı gibi kültürel tarihinin de daha zengin bir resmini sunar. Bizans'ın etkisiyle Hıristiyanlığın Ortodoks mezhebine giren ve günümüzde de varlıklarını devam ettiren Çekler, Slovaklar ve Ruslar gibi halklarla Bizans arasında bir bağ kurulur.[44] Ayasofya Kilisesi'nin "Anadolulu" iki mimarı isimleriyle zikredilerek İstanbul'daki Bizans eserleri örneklendirilir: yıkıldığı için sonradan Fatih

nun kurulması ve Mihail Paleolog'un 1261'de İstanbul'u Latinlerden geri alması vb. birçok örnek verilebilir. Bkz. Akşit, a.g.e., s.23-25. Diğer taraftan "*Osmanlı hükümdarları Bizans İmparatorluğuna her istediklerini kabul ettirmeye başladılar*", "Orhan Bey'in yardımıyla imparator olan Kantakuzen" ve "*Yıldırım Beyazıt'ın İstanbul'u alması çok mümkündü*" gibi bakış açısına bağlı olarak Bizans'ı pasifleştiren yorumların olduğu da iddia edilebilir. Bkz, Akşit, a.g.e., s. 15.

39 Niyazi Akşit, a.g.e., s.15.

40 Niyazi Akşit, a.g.e., s.16. Benzer biçimde Eski Roman kanunlarının Jüstinien tarafından toplatılarak düzenlenmesi faydalı olmakla beraber, meydana getirilen eserin hukuk bakımından önemli bir gerileme olabileceğine işaret edilir. Bkz. Akşit, a.g.e., s.26.

41 Doğu Roma Uygarlığı içerisinde "Kadınların da imparatoriçe olduğu görülmüştür." denmekle yetinilmiştir. Bkz. Niyazi Akşit, a.g.e., s.25. Bu dönemin her tarih ders kitabında durumun aynı olduğunu söylemek güçtür. Çünkü aynı Teodora Atsız ve Oran'ın kitabında devlet işlerine karışan "Hafif meşrep bir kadındı" şeklinde sunulmaktadır. Bkz. Koray Durak, a.g.m., s.256.

42 Niyazi Akşit, a.g.e., s.21.

43 Niyazi Akşit, *Tarih Lise III*. Remzi Kitabevi, İstanbul 1985, s.9.

44 Akşit, a.g.e., s.19, 23.

tarafından yerine Fatih Camii yaptırılan *Aziz Havariler Kilisesi*, *Yerebatan Sarnıcı*, *Aya İrini Kilisesi*, *Hora Kilisesi*, *Yedikule'deki büyük yaldızlı kapı*.[45] Dahası, kitabın ileriki konularında, Selçuklu ve Osmanlı mimarisinden bahsedilirken Bizans etkisinin göze çarptığı ifade edilir.[46] Böylece 1453'te yok olan bir imparatorluğun hem kendisinden kalan eserlerle hem de etkiledikleriyle hayatımızda var olmaya devam ettiği ima edilir.

Türk-İslam Sentezi ve Ders Kitaplarında Bizans

En kısa şekliyle "Türk'ün İslam'da, İslam'ın da Türk'te bütünleşmesi"[47] olarak tanımlanan Türk-İslam sentezi, Türk milliyetçileri tarafından oluşturulmuştur. Sentezin ders kitaplarına ilk yansımalardan biri İbrahim Kafesoğlu ve Altan Deliorman tarafından 1976'da yapılmış, hazırlanan Lise Tarih ders kitabının önsözünde dönemin Talim Terbiye Kurulu başkanı Rıza Kardaş tarafından amacın "millî" bir tarih inşa etmek olduğu açıkça belirtilmiştir.[48] Her ne kadar anlayış açısından yeni bir bakış açısı sunulsa da, Bizans anlatımı söz konusu olduğunda kitabın içeriği Hümanist dönemin planını korumaktadır. Bu çerçevede kitapta Bizans'a "Bizans (Doğu Roma İmparatorluğu)" başlığı altında toplam 6 sayfalık bir bölüm ayrılmıştır. Bizans'ın ortaya çıkışı, Roma'nın mirasçısı oluşu ve coğrafyasıyla başlayan bölüm, "Justinianos", "Heraklios Sülâlesi", "İsauria Sülâlesi", "Makedonya Sülâlesi" ve "Diğer Sülâlelerle" 1453'e kadar getirilmekte, ayrıca "Kültür ve San'at" başlığı altında Bizans'ın devlet idaresi, dil ve edebiyatı ile mimarisine de yer verilmektedir.[49] Kafesoğlu ve Deliorman'ın doğrudan Bizans'ı ele aldıkları bu bölüm boyunca sade ve abartısız bir dil kullanımı göze çarpmakta, Bizans'la ilgili sübjektif ifadelere, olumsuz sıfatlara da rastlanmamaktadır.

Bizans'ın Türklerle münasebetleri çerçevesinde ise Kafesoğlu ve Deliorman'ın ders kitabında "Malazgirt Meydan Muharebesi" alt başlığıyla Bizans'ın durumuna 7 paragraf ayrılmıştır. Bu kısımda imparatoriçe Evdokhia'nın idareyi ele aldığında Anadolu'nun durumundan bahsedilmiş, Bizans'ın iç karışıklıklar içerisinde olduğu, ordunun ihmal edildiği, Anadolu'daki askerî birliklerin yiyeceksiz ve parasız kalarak kendi ülkelerini yağmaladıkları ve halkı soydukları ifade edilmiştir.[50]

45 A.g.e., s.29-30.

46 A.g.e., s.166, 214.

47 İbrahim Kafesoğlu, *Türk- İslâm Sentezi*, İstanbul 1985, s.XII.

48 Önsöz'ün yazıldığı tarihin 26 Ağustos olarak verilmesi, millî tarih anlayışını yansıtan ders kitaplarıyla Malazgirt Savaşı arasında kurulan bağ açısından da dikkat çekicidir. Kafesoğlu ve Deliorman'ın ders kitabı dışında Yılmaz Öztuna'nın hazırladığı lise tarih kitabı da bu sentezin yansıdığı ilk kitaplar arasındadır.

49 İbrahim Kafesoğlu ve Altan Deliorman, *Tarih II*, Devlet Kitapları, İstanbul, 1976, s.213-218.

50 İbrahim Kafesoğlu ve Altan Deliorman, a.g.e., s.67.

Tahtta bir erkeğin bulunmasını gerekli gören Evdokhia, Romanos Diogenes'le evlenir. Diogenes, cesur, atılgan, askerî yetenekleri olan bir imparator olmakla birlikte, "*mağrur*, *kendine fazla güvenen* ve *dalkavukluktan hoşlanan*" bir kişi olarak sunulur.[51] Ayrıca Diogenes'in sözünü tutmayan bir imparator olduğu, Malazgirt'i teslim olmaya zorladıktan sonra kaleyi savunan Türk askerlerine aman vermesine karşın, sözünden dönerek sonradan hepsini öldürttüğü ifade edilmiştir.[52]

Türk-İslam Sentezinin ilk yansımalarından olmasına karşın Kafesoğlu ve Deliorman tarafından yazılan lise tarih kitabı, dönemin siyasi şartları nedeniyle sadece iki öğretim yılı (1976-1978) boyunca okutulmuş, Milliyetçi Cephe Hükümeti'nin düşmesinin ardından tekrar Niyazi Akşit ve Emin Oktay'ın yazdıkları ders kitaplarına dönüş yapılmıştır. Ancak asıl plan ve program açısından Türk-İslam Sentezi fikri temelinde yazılan ders kitapları 12 Eylül 1980 darbesini takiben ortaya konulmaya başlanacak, yapılandırmacı yaklaşıma göre hazırlanan 2007 lise tarih programına kadar yazılacak ders kitaplarının da ana esin kaynağını oluşturacaktır.[53] Bu bağlamda Erdoğan Merçil ve diğerleri (vd)., Faruk Sümer ve Yüksel Turhal, Nurer Uğurlu ve Esergül Balcı, Kâzım Yaşar Kopraman vd., Kemal Kara, Ahmet Mumcu, Mehmet Maden vd., Abdullah Gündoğdu ve Orhan Bulduk, Vicdan Cazgır vd. tarafından yazılan ders kitaplarını dönemin yaklaşımına örnek olarak verebiliriz.

Milliyetçi ve İslam'a ait söylem ve konuların daha sistemli bir hale getirilerek ders kitaplarına hâkim kılındığı bu yazarların kitaplarında Bizans, karşımıza daha önceki anlayışların aksine, bağımsız bir bölüm veya ana başlık olarak çıkmaz. Bizans artık ya ilk uygarlıklar ve Eskiçağ konularında Roma İmparatorluğu'nu takiben küçük bir başlık veyahut da İslam Tarihi ve Medeniyeti başlığı altında, İslamiyet'in doğuşu esnasında dünyanın genel durumu sunulurken değinilen bir imparatorluktur. Kendisine ayrılan sayfa sayısı 1 ila 3 sayfa arasında değişmektedir. Örneğin Kopraman'ın (vd.) ders kitabında 1 sayfa, Merçil (vd.) tarafından hazırlanan kitapta 3 sayfa, Kara'nın kitabında 1 sayfa, Uğurlu ve Balcı'nın kitabında 2 sayfa, Mumcu'nun kitabında 3 sayfa Bizans'a yer verilmiştir.[54]

51 A.g.e., s.67.

52 A.g.e., s.69.

53 Tercan Yıldırım, s.261.

54 Bununla beraber sayfa sayıları yanıltıcı da olabilir. Çünkü Bizans'a ayrılan yer örneğin bir sayfanın sonundan başlayıp hemen akabindeki sayfanın ortasında veya diğer sayfa boyunca devam edip üçüncü sayfanın başında bitiyor olabilir.

Şüphesiz bu yazarlar ve kitapları içerisinde en popüler olanı Kemal Kara ve onun *Lise Tarih 1* ve *Lise Tarih 2* kitaplarıdır.[55] Bu kitaplarda Bizans, yukarıda ifade ettiğimiz gibi, ilkin "Eskiçağ Çağlarda Türkiye ve Çevresi" ünitesinde Roma İmparatorluğu'nun devamında karşımıza çıkar. Burada Bizans İmparatorluğu başlığı altında Bizans'a 4 paragraf ve toplamda 17 cümleden ibaret yarım sayfa yer verilir.[56] Birinci paragrafta Bizans İmparatorluğu'nun Roma İmparatorluğu'nun merkezi İstanbul olan doğu kısmının adı olduğu söylendikten sonra ikinci paragrafta, Bizans'ın 7. yüzyılda karşılaştığı Müslüman akınlarına ve bu akınlar neticesinde kırsal kesimde güven kalmamasına, Anadolu'da ticaretin gerilemesine yer verilir. En uzun paragraf olan üçüncü paragrafta ise Bizans döneminin en önemli eserlerinin başkent İstanbul'da yapıldığı, Bizans dönemi sanatının eski Hellenistik ve doğu sanatlarının bir kaynaşması olduğu, bu dönem sanatının etkilerinin İtalya, Sicilya ve Kuzey Afrika'da görüldüğünden bahsedilir. Ayrıca İstanbul'da bulunan Ayasofya, Hora Kilisesi, Yerebatan Sarayı, İstanbul surları ve su kemerleri yurdumuzdaki Bizans döneminden kalma eserlere örnek olarak verilir. Dördüncü paragrafta ise 1071 Malazgirt Savaşı'yla Bizans'ın Anadolu'nun büyük kısmını kaybettiği, 1077'de Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın Anadolu Selçuklu Devleti'ni kurduğu ve son olarak da 1453'te Fatih Sultan Mehmet'in Bizans İmparatorluğu'na son verdiği bilgisine yer verilmiştir.

Bizans'ın "İslam Tarihi" ünitesinde yer alan "Bizans İmparatorluğu (395-1453)" başlığında ise, benzer bir biçimde Bizans, Doğu Roma İmparatorluğu olarak tanımlandıktan sonra en güçlü imparatorunun Justinyen olduğu bilgisi verilir. Bizans'a yönelik Sasanilerin, Slavların, Avarların, Hunların ve Müslümanların saldırı ve kuşatmalarına uğradığı söylenerek 1071 Malazgirt Savaşı'yla Anadolu'nun büyük kısmını kaybettiği, 1453'te de Fatih Sultan Mehmet'in imparatorluğa son verdiği tekrarlanır. Görüldüğü gibi birinci başlıkla ikinci başlık arasında, sanata değinme ve Justinyen'den bahsetmek dışında bir farklılık yoktur. Bu alt başlıklar dışında Kara'nın Bizans'a Malazgirt Savaşı ve savaş sonrasının anlatıldığı bölümde tekrar değindiğini görürüz. Burada da Bizans'ın durumu başlığı altında Kafesoğlu ve Deliorman'ın kitabındaki ifadelerle karşılaşırız:

> ... sarayda yapılan kavgalar sonucu ordu ihmal edilmiş, Anadolu'daki askeri birlikler yiyeceksiz ve parasız kalmıştı. Bunlar, kendi ülkelerini yağmalıyor,

55 Kemal Kara'nın *Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük* kitabı dışındaki lise tarih kitapları 1990'dan başlayarak 2007'ye kadar basılmıştır. Bu nedenle farklı yıllar ve basımlardaki kitaplarında Bizans sunumu da nicelik ve nitelik açısından farklılık gösterebilir. Örneğin Durak, ilgili makalesinde Kemal Kara'nın 2007 basımı lise kitabını kullanmış ve buradaki 2 sayfalık Bizans anlatısının hatalı ve olumsuz noktaları bulunduğunu ifade etmiştir. Bkz. Koray Durak, a.g.m., s.259.

56 Kemal Kara, *Tarih 1*, Önde Yayıncılık, İstanbul, 1999, s.41.

> halkı soyuyorlardı. Türk baskısının artması karşısında imparatoriçe, generallerinden Romanes Diogenes ile evlendi.[57]

Kara'nın kitabında dikkat çeken bir başka nokta ise, Bizans İmparatorluğu başlığı altında bilinmesi veya ezberlenmesi gereken kısımların koyu (bold) yazı tipi kullanılarak verilmesidir. Bununla beraber dört paragraf boyunca koyu bir biçimde gösterilen ifadelerin "**1071 Malazgirt Savaşı**", "**Kutalmışoğlu Süleyman Şah**", "**29 Mayıs 1453**" ve "**Fatih Sultan Mehmet**"le sınırlanması, Bizans'ı anılmaya değer kılanın Türklerle karşılaşması olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.[58] Ayrıca hem Kara'da hem de diğer lise tarih kitaplarında Fatih'in Bizans'a son vermesini takiben "Bizans'ı Diriltme Umutlarının Söndürülmesi" adında ayrı bir başlık açıldığı da görülmektedir.

Bir bakıma Bizans'ı müstakil bir biçimde Doğu Roma/Bizans İmparatorluğu başlıkları altında ele alan önceki anlayışların ders kitaplarında Bizans'a yönelik imajlar hakkında doğrudan Bizans'ın sunumu üzerinde konuşabilirken, Türk İslam sentezini yansıtan ders kitapları buna pek izin vermez. Başka bir deyişle Bizans'a ayrılan yer arttıkça, Bizans'ın olumsuz sıfatlarla anılma ihtimali de artmaktadır. Örneğin bu dönemde Bizans, sayfa sayısı olarak, en çok Ahmet Mumcu tarafından yazılan *Liseler İçin Tarih 1* kitabında ele alınır.[59] Bizans'a, "İslâm Tarihi Ünitesi" içerisinde yer alan "Bizans İmparatorluğu" başlığı altında "Siyasi Gelişim ve Bizans Medeniyet" alt başlıklarında verilir. Siyasi gelişim içerisinde anakronik bir biçimde Doğu Roma'nın merkezinin M.Ö.600 yılında kurulan İstanbul olduğu, şehrin diğer bir adının da Bizans olduğu ifade edilir ancak Konstantinopolis hiç geçmez.[60] Bizans'ın Germen ve Türk akınlarıyla uğraştığı, devletin gücünün zaman zaman kendini savunmaya yetmediği, 7. yüzyıldan itibaren de tamamen savunmaya geçtiği bilgisi paylaşılır. Bizans Medeniyeti kısmında ise Roma kültürü yüceltilerek şu ifadelere yer verilir:

> Eski Roma kültürü iyice unutuldu. Devlete artık yozlaşmış bir Yunanı halkı hâkim olmaya başladı. Lâtince yerine eski Yunanca'nın çok bozulmuş bir biçimi olan Rumca geçti. Bizanslılar, bir zamanlar eski Roma'yı temsil ettiklerinin farkında olmama durumuna gelmişlerdi. Anadolu'da antik eserlerin büyük bir bölümünü Bizanslılar tahrip etmiştir.[61]

Tüm bu olumsuz ifadelere ilaveten Bizans'ta güçlü bir dini edebiyatla, kubbe esasına dayanan dini bir mimarlığın ileri gittiği, dini resim sanatı ile mozaik tek-

57 Kara, Kemal, *Tarih 1*, Önde Yayıncılık, İstanbul, 1997, s.219.
58 A.g.e., s.41.
59 Ahmet Mumcu, *Liseler İçin Tarih 1*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1990, s.131-133.
60 A.g.e., s.131.
61 A.g.e., s.133.

niği ve süslemeciliğinin hayli geliştiği söylenmekle birlikte, Bizans'tan kalan tek bir eserin dahi adı zikredilmemiştir.

Pedagojik Yönelimler Dönemi: 2008 ve 2019 Ders Kitaplarında Bizans

Bu dönemde Yasemin Okur, İlhan Genç, Tuğrul Özcan, Mevlüt Yurtbay ve Akın Sever'in hazırladığı tarih ders kitabı, 2008 yılından itibaren Milli Eğitim Bakanlığı tarafından bastırılıp liselerde okutulmaya başlanmıştır. Okur vd. tarafından hazırlanan *Ortaöğretim Tarih 9* kitabında Bizans'a ilk olarak bir başlığa sahip olmadan, "Uygarlığın Doğuşu ve İlk Uygarlıklar" ünitesi, "İlkçağ Uygarlıkları" konusunda, Roma Uygarlığı bahsinde yer verilmiştir. Burada Doğu Roma İmparatorluğu döneminde İstanbul'un kültür ve sanat merkezi haline geldiği, Ayasofya'nın Doğu Roma sanatının en önemli eseri olduğu vurgulanır. Ayasofya ile beraber Aya İrini, Hora, Sergios ve Baküs, Efes'teki Meryem Ana kiliseleri ile Binbirdirek ve Yerebatan sarnıçlarının da Doğu Roma döneminin önemli sanat ve kültür değerleri olduğu sıralanır. Daha önceki ders kitaplarında olduğu gibi burada da Justinianus'la (Justinyen) karşılaşır ve Malazgirt Savaşı, Miryokefalon Savaşı ile Fatih'in İstanbul'u fethinden bahsedildiğini görürüz. Son olarak eyalet sistemi "thema"dan, tekfurdan, Helen kültürünün ve Hristiyanlığın Ortodoks mezhebinin benimsendiğinden bahsedilerek resmi dilin de Grekçe olduğu bilgisi verilir. Burada ayrıca "Öğrenelim" kısmında İstanbul Belediyesi'nin internet sayfasından alındığı anlaşılan, Ayasofya ile ilgili bir okuma parçası da bulunmaktadır. Bununla beraber Bizans, yine bir başlığa sahip olmasa da en azından koyu harflerle **Doğu Roma** şeklinde, "İslam Tarihi ve Uygarlığı" ünitesinde, "İslamiyet'in Doğuşu ve İlk İslam Devletleri" konusunda, "İslamiyet Öncesi Dünyanın Genel Durumu" alt başlığının içerisinde Asya bahsinde 2 sayfada tekrar verilir. Daha öncede ifade ettiğimiz gibi sayfa sayısı ciddi anlamda yanıltıcı olabilir. Çünkü 2 sayfa olarak andığımız kısım asılında toplam 5 paragraf ve 7 cümleden ibarettir:

> Doğu Roma: Kavimler Göçü'nden sonra Roma İmparatorluğu, Doğu ve Batı Roma olmak üzere ikiye ayrılmıştı (395). Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'du.VI. yüzyılda Jüstinianos (Jüstinyen) Döneminde en parlak devrini yaşayan Doğu Roma'nın sınırları, doğuda Kafkaslardan batıda Batı Akdeniz Havzasına, kuzeyde Balkanlar'dan güneyde Mısır ve Kuzey Afrika kıyılarına kadar uzanıyordu.
>
> İslamiyetin doğuşu sırasında, Doğu Roma'da Herakleios (Herakliyus) sülalesi iktidardaydı. Doğu Roma İmparatorluğu batıda Avar ve Slavlarla, doğuda ise Sasanilerle mücadele hâlindeydi.
>
> Doğu Roma'da halk, sosyal sınıflara ayrılmıştı. Halkın çoğunluğu Kilise ile toprak sahiplerinin etkisi altında yaşıyorlardı.

Doğu Roma, İslamiyetin doğuşu esnasında en güçlü Hristiyan devlet idi.[62]

Görüldüğü gibi bu, Bizans'ın adının bir kez bile zikredilmediği, öğrencilerin zihinlerinde kolaylıkla canlandırabilecekleri Anadolu veya Türkiye ifadelerini kullanmak yerine coğrafi açıdan muğlak bir tanımın yapıldığı, hatta başkentin İstanbul olduğu söylenmese içerisinde tanıdık bir şeyin dahi öğrenci tarafından bulunamayabileceği bir Bizans'tır.

Konumuzla ilgili son ders kitabı ise Erol Yüksel, Mehmet Ali Kapar vd. tarafından hazırlanmış ve Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 2019 yılında basılmıştır.[63] Tematik açıdan yapılandırmacı yaklaşımın bir yansıması olarak Okur vd. tarafından hazırlanan tarih ders kitaplarından farklı başlıklara sahip bu ders kitabında Bizans, ayrı bir başlık olarak geçmemektedir. Bu nedenle sayfa sayısı vermek de mümkün değildir. Ders kitabı boyunca Bizans'la en sık karşılaşılan ünite ise "Orta Çağ'da Dünya" adını taşıyan üçüncü ünitedir. Burada Bizans, şu şekilde tanıtılır:

> Bizans olarak adlandırılan Doğu Roma İmparatorluğu Orta Çağ'da; Anadolu, Balkanlar, Mısır, Suriye, Filistin ve Kuzey Afrika coğrafyasında etkili olmuştur. Hellenizm ve Ortodoksluk gibi kültürel bileşenler sonucu Bizans İmparatorluğu, Batı Roma İmparatorluğu'ndan farklı bir siyasi yapı hâline gelmiştir. Roma İmparatorluğu bir çeşit cumhuriyet ile yönetilirken Bizans imparatoru gücünü tanrıdan alan otokrat bir lider konumuna gelmiştir. Bu siyasi anlayışla Bizans imparatorları özellikle Sasani ve Hellenistik Dönem monarşilerinden etkilenmiştir. Buna göre Bizans imparatoru, Hz. İsa'nın yeryüzündeki vekili olup sadece Hz. İsa'ya karşı sorumlu olmuştur.[64]

Diğer kitaplarda olduğu gibi İslamiyet'in doğduğu dönemde Arabistan ve çevresinde dönemin iki büyük gücünden biri olarak Doğu Roma'nın, yukarıda verilen coğrafyası tekrar edilmiş, İmparatorluk dönem dönem karışıklıklar yaşasa da varlığını bütün Orta Çağ boyunca devam ettirdiği ifade edilmiştir.[65] Bu iki Bizans sunumu dışında kitabın içeriğinde Bizans'la ilgili temas edilen pek çok yer mevcuttur. Örneğin ikinci ünitede ilk çağ dinlerinden bahsedilirken I. Konstantin'in Hristiyanlığı kabul etmesiyle Romalılar ve Bizanslıların Kapadokya halkını asimile etme gayretine son verdikleri belirtilir. Devam eden sayfalarda Bizans-Sasani ilişkileri, Bizans'ın Müslüman Araplarla karşılaşmaları, Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklularıyla münasebetler, Bizans'ı vuran veba salgını, Çin-Bizans ticaret hattı, Bizans ordusu, Justinianus'un kanunları, Attila ve Rua ile ilişkiler, Kök Türklerle kurulan ittifak gibi konularda Bizans'ı görürüz. Bunlar içerisinde bilhassa Bizans ordusuna diğerlerinden daha fazla yer verilmiş, Ortaçağ'da kurulan devletlerin si-

62 Yasemin Okur vd., *Tarih 9*, Feza Gazetecilik A.Ş, İstanbul, 2008, s.102-103.
63 Erol Yüksel vd., *Tarih 9*. Devlet Kitapları, İstanbul, 2018.
64 Erol Yüksel vd., a.g.e., s.69.
65 A.g.e., s.132.

yasi güçlerini güçlü ordulara d a borçlu oldukları, Bizans ordusunun da asıl gücünü eyalet birliklerinin oluşturduğu, 11. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ücretli askerlerin Bizans ordusunun aslî unsuru haline geldiği bilgisi verilmiştir. Dönemin güçlü, düzenli ve disiplinli orduları içerisinde Sasani ve Moğol İmparatorluklarının ordularıyla beraber Bizans ordusu da sayılmıştır.[66] Ayrıca Bizans'ın ücretli Türk askerlerini Anadolu'ya akınlarda bulunan soydaşlarına karşı kullandığı ifade edilen "Ücretli Türk Askerleri" başlığını taşıyan "Örnek Metin" kutusuna, 2009 yılında yazılmış bir makaleden alıntı yapılmıştır.[67] Ancak bu uygulamaları Malazgirt Savaşı'nda işe yaramayacak ve Bizans ordusu içerisindeki Türkler, Selçuklular tarafına geçecektir.[68]

Okuyucu açısından Bizans için kullanılan ve görece değer yargısı belirtmeyen ifadeler, Bizans'ın Avrupa Hun Devleti'yle olan ilişkilerine gelindiğinde değişir. Attila'nın Doğu Roma İmparatorluğu ile 434 yılında imzaladığı Margus Antlaşmasına değinilerek Bizans'ın anlaşma gereğince bundan sonra Hunlara bağlı kavimlerle anlaşmalara girmeyeceği, ödediği vergiyi de iki katına çıkaracağı söylenir.[69] Buna karşın Doğu Roma sözünü tutmamış, Attila da 441 yılında I. Balkan Seferi'ni düzenlemiş, sefer sonucunda Doğu Roma barış şartlarına uyma garantisi vermesine rağmen Attila'yı da öldürtmek istemiştir. Burada Örnek Metin kutucuğu içerisinde Attila'nın Theodosius'a Yazdığı Mektup başlığında şu ifadelere yer verilmiştir:

> Teodosius, Attila gibi asil bir babanın oğludur. Attila, Muncuk'tan aldığı asaleti muhafaza etmiş fakat Teodosius, Attila'ya haraç vermekle köle durumuna düşmüştür. Teodosius köle durumuna düşmekle bile kölelik haysiyetini koruyamamıştır. Çünkü efendisi olan Attila'nın canına kıymak istemiştir. (Taşağıl, 2016, s.256'dan düzenlenmiştir.)[70]

Burada ayrıca Rua bahsinde onun, 422 yılında Doğu Roma entrikalarını etkisiz hale getirmek için Balkan Seferi'ne çıktığı ve Doğu Roma'yı vergiye bağladığından da söz edilmektedir. Dolayısıyla daha önce de farklı dönemlerde okutulan ders kitaplarında karşımıza çıkan güvenilmez, yalancı ve hain bir Bizans imajı yinelenmiştir. Bizans, ordusundaki Türk askerleri soydaşlarıyla çarpıştıran, I. Kılıç Arslan'a mektup yazarak onu Çaka Bey'e karşı kışkırtan ve neticede Çaka Bey'i öldürten, Anadolu'da yaşayan her halkın kendisinden "yaka silktiği" bir imparatorluktur. Bu tür olumsuz diyebileceğimiz imajlar, aynı yazarların kaleme aldıkları 10. Sınıf tarih ders kitabında, Osmanlı-Bizans ilişkilerinin ele alındığı kısımlarda

66 A.g.e., s.72.
67 Erol Yüksel vd., age s.81.
68 A.g.e., s.81.
69 A.g.e., s.115.
70 A.g.e., s.115.

da görülebilir. Bununla beraber İstanbul'un fethini takiben "Fetihle Gelen Teşkilatlanma" başlığı altında Osmanlı Devleti'nin, İstanbul'u fethiyle Doğu Roma İmparatorluğu'nun merkeziyetçi yapısının ve kurumsallaşmış devlet yapısının da varisi olarak gösterilmesi,[71] 16. yüzyılda ise Anadolu ve Balkanlarda Doğu Roma İmparatorluğu'nu ihya ederek Batı'ya karşı bölge halkını temsil ettiğinin söylenmesi[72] dikkat çekmektedir.

Malazgirt Savaşı (Temsili) (2018)

Sonuç

Türkiye'nin kültürel mirasının, arkeolojik ve tarihsel zenginliğinin önemli parçalarından birini oluşturan, bin yıldan fazla varlığını sürdüren Bizans'ın, tarih ders kitaplarında önemi nispetince yansıtıldığını söylemek zordur. 1930'lardan günümüze doğru ders kitaplarında Bizans'a ayrılan kısım nicelik açısından, Bizans'ın Doğu Roma İmparatorluğu şeklinde ele alındığı büyük başlıklardan, giderek alt başlıklara ve nihayetinde sadece birkaç paragrafa dönüşmüştür. Bu paragraflar dışında Bizans'a ancak, Türkler ve Müslümanlarla karşılaşmaları çerçevesinde yer verilmiş, özellikle Bizans'a yapılan Türk akınlarına, Bizans-Avrupa Hun İmparatorluğu ilişkilerine, İslamiyet'in ortaya çıktığı sırada Bizans'ın durumuna, Malazgirt Savaşı öncesi ve sonrası Anadolu'daki durum ile İstanbul'un fethine değinilmiştir. Oysa tarih ders kitaplarında Bizans konusuna ayrılan sayfa sayısı arttıkça, hakkında verilen bilgiler de çeşitlenmiş, bu çeşitlemeye bağlı olarak yer yer olumlu ve olumsuz bakış açıları,

71 Erol Yüksel vd., *Tarih 10*, Devlet Kitapları, İstanbul, 2018, s.130.
72 Erol Yüksel vd., age s.152.

sübjektif ifadeler ve sıfatlar ders kitaplarına yansımıştır. Bizans'ın birkaç paragrafta anlatıldığı kitaplarda ise, birbirini tekrar eden veya daha önceki dönemlerin ders kitaplarındaki anlatımları görülmektedir. Bizans'ın adının ve sınırlarının tanımlandığı, Jüstinyen'in anıldığı, İstanbul'un fethiyle Bizans'a son verilen bu kısımlar oldukça yüzeyseldir ve bir bakıma olumlu veya olumsuz bir Bizans imajını sunacak kadar bir uzunluğa da sahip değillerdir. Bununla beraber dönemler arasında Bizans'a bakış açısından ideolojik yaklaşımlar veya kategoriler genel bir fikir verse de dönemi yansıtan bütün tarih ders kitaplarının "tek bir Bizans" imajı sunduğunu söylemek pek mümkün değildir. Zira aynı dönem içerisinde farklı yazarların ders kitaplarında hatta yazarların farklı zamanlarda basılan ders kitaplarında dahi Bizans'ın sunumu değişebilmekte, örneğin aynı kitapta Bizans'ın kültürel mirasıyla ilgili tek bir ima geçmezken, ilerleyen sayfalarda Osmanlı'nın Bizans'ın varisi olduğu net bir biçimde söylenebilmektedir. Dolayısıyla dönemler ve yazarlar arasında Bizans'a yönelik tutum açısından yapılacak bir genelleme, bariz farklılıklar ile nüansları görmezden geleceği için yanlış çıkarımlara yol açabilir.

Sonuç olarak ders kitabı yazarlarının, Bizans'ı doğru bir biçimde sunmak için özel bir araştırma içerisine girmedikleri, üzerine pek düşünmedikleri rahatlıkla söylenebilir. Bu durum, ders kitaplarında Bizans'ın birbirinin tekrarı olan anlatımlarda kendini gösterdiği gibi, ders kitaplarının sonundaki kaynakçalardan da anlaşılabilir. Bilhassa Bizans araştırmalarının arttığı, Bizans'la ilgili telif ve tercüme eserlerin sayısının çoğaldığı Türkiye'de, bu zengin literatürden derlenen bilgilerin öğrencilere sunulması beklenir. 2018 tarih ders kitabında bile bunu görmek mümkün değildir. Zira bu ders kitabının kaynakçasında, Bizans'la ilgili tek kitap yer almaktadır: O da Vasiliev'in 1943 baskılı *Bizans İmparatorluğu Tarihi*'dir. Bu durum bile doğru bir Bizans anlatısı kurma konusunda bir gösterge oluşturması bakımından düşündürücü görülebilir.

TARİH DERS KİTAPLARINDA MOĞOLLAR VE CENGİZ HAN

Dr. Öğr. Üyesi Neval AKÇA BERK - Çukurova Üniversitesi

Türkiye'de 1930'lu yıllardan günümüze Moğollar ve Cengiz Han'ın tarih ders kitaplarında ele alındığı bu çalışmada, 1929, 1933, 1942, 1951, 1962, 1969, 1971, 1975, 1976, 1977, 1983, 1988, 1991, 1994, 1999,2001, 2003, 2004, 2008, 2014, 2017 ve son olarak 2019 yılında okutulan tarih ders kitapları incelenmiştir. Bunlarda Moğollar ve Cengiz Han'ın sunumuna ilişkin değişim ve dönüşümün yönü açıklanmaya çalışılmıştır.

Lise tarih ders kitaplarında Moğollar ve Cengiz Han'a ait konulara 1927 yılında lise programında yapılan düzenlemelerle birlikte rastlanılmaktadır. Bu dönemde, tarih öğretim programından çıkarılan Avrupa tarihinin yerine liselerin birinci devresinin (orta mektep) programında bulunan, *"İslâm Tarihi"*, *"İslâmiyet ve Türkler"*, *"Oğuz Türkleri"*, *"Selçuklular"*, *"Orta Asya"*, *"Cengiz İstilası ve Moğollar"* ve *"Anadolu Selçukluları"* konularının eklendiği görülmektedir.[1] Böylelikle tarih öğretim programına doğrudan dâhil olan Moğollar ve Cengiz Han ile ilgili konular 1929 yılı tarih ders kitabında yalnızca iki başlık altında yer almaktadır.[2]

1933 yılı tarih ders kitabında Moğollar ve Cengiz Han'a ilişkin konu başlıklarının yanlızca askeri ve siyasi ilişkiler bağlamında değil, Moğolların dünya tarihindeki önemi, ilmi edebi hayatları, benimsedikleri dinler ve İslamiyet, dil ve edebiyat gibi farklı yönleri ile işlenmektedir.[3] 1942 yılı tarih ders kitabında Moğollar ve Cengiz Han ile ilgili konuların 1933 yılında okutulan tarih ders kitabına göre yoğunluğunun azaldığını söylemek mümkündür.[4] 1951, 1952, 1956 ve 1958,

1 Erdal Aslan, Atatürk Döneminde Tarih Eğitimi-I: "Türk Tarih Tezi" Öncesi Dönem (1923-1931), *Eğitim ve Bilim* Cilt: 37, Sayı: 164, 2012, s. 343.

2 Tarih II. Kitap, Devlet Matbaası, İstanbul, 1929, s. 35-44. Bu ders kitabında ilgili konular *'Moğollar'* ve *'Moğollar- Cengizhan'* başlıkları kapsamında ele alınmaktadır.

3 Tarih II Orta Zamanlar, Devlet Matbaası, İstanbul, 1933, s. 253- 261. Bu ders kitabında ilgili konular 'Temuçin ve Türk-Moğol Devletinin Kuruluşu, Cengizin fütühatı, Türk-Moğol İmparatorluğunun Büyümesi ve Parçalanması, Kubilay ve Çin'de Türk-Moğol İmparatorluğu, Türkistan İmparatorluğu: Çağatay Sülalesi, Kıpçak İmparatorluğu: Altınordu, İran-Türk Moğol İmparatorluğu: İlhanlılar, Türk Moğol Devletinin Cihan Tarihindeki Ehemmiyeti, Türk-Moğol Devrinde Dinler ve İslamiyetin Galebesi, Türk-Moğol Devrinde İlmi ve Edebi Hayat, Türk- Moğol Devrinde Dil ve Edebiyat' başlıkları ile ele alınmaktadır.

4 Arif Müfid Mansel; Cavid Baysun; Enver Ziya Karal, *Orta Çağ Tarihi,* Maarif Matbaası, İstanbul, 1942, s. 127-139. Bu ders kitabında ilgili konu başlıkları *"Türk-Moğol İmparatorluğu"* ana başlığı altında; *'Cengiz, Cengizin fetihleri, İmparatorluğun parçalanması, Cengizin*

1975[5], 1969 ve 1988[6] yıllarında okutulan tarih ders kitaplarında ise Moğollar ve Cengiz Han ile ilgili başlık ve içeriğin tarihsel devamlılık içinde bir bütün olarak Moğollar ve Moğolistan'ın coğrafî, ekonomik, sosyal ve siyasi durumu, Cengiz'in Moğol İmparatorluğu'nu nasıl kurduğu ile başlamakta Cengiz'in fetihleri ve imparatorluğun yıkılması ile devam etmektedir.[7]

1976 yılında tarih eğitiminin amaçları yeniden tanımlanarak ders konularının içeriğinde güncelleme yapılmıştır. Bu durum 1977 yılında okutulan tarih ders kitabına doğrudan yansımıştır.[8] Buna göre Moğollar ve Cengiz Han'a yönelik konularının yoğunluğu azalmıştır. 1977 yılı tarih ders kitabında Moğollar ve Cengiz Han ile ilgili herhangi bir ana başlık yer almazken, konu Harzemşahlar ve Timurlular Devleti kapsamında herhangi bir tarihsel devamlılık olmadan Moğol istilâsının sonuçlarının belirtilen devletlere etkisine ve Moğolların bu devletlerle olana askeri ve siyasi ilişkilerine kısa bir şekilde değinilerek ortaya konmuştur.[9]

1993'teki tarih öğretim programında ise konu oldukça geniş işlenmiştir. Bunun nedeni, *Tarih I* ve *Tarih II* derslerinin yanı sıra *Genel Türk Tarihi*, İslam Tarihi ve *Osmanlı Tarihi* gibi derslere de programda yer verilmesidir. Nitekim 1994 yılı tarih ders kitabında Moğollar ve Cengiz Han konuları özellikle Moğol istilâsı ve sonrasına odaklanmış, bu devletin parçalanmasından sonra ortaya çıkan devletlere, kültür, dil, edebiyat gibi konulara yer almıştır.[10] Aynı yıl okutulması önerilen

yerine geçenler, 1- Kubilay ve Moğolların Çin'de hüküm sürmesi 2- Altınorda Hanlığı 3- Çağatay Hanlığı 4- İlhanlılar Devleti, Türk-Moğol medeniyetinin önemi' olarak ele alınmaktadır. 1942 yılı tarih ders kitabının başlıklarında "Türk" kelimesinin yalnızca ana başlıkta ve son bölüm olarak ele alınan *"Türk-Moğol medeniyetinin önemi"* başlığında yer aldığı görülmektedir.

5 Emin Oktay, *Tarih Lise II,* Atlas Yayınevi, İstanbul, 1975, s. 209- 215.

6 Emin Oktay, *Tarih Lise II,* Atlas Yayınevi, İstanbul, 1988, s. 209- 215.

7 Emin Oktay, *Lise Ders Kitapları Tarih Orta Çağ II*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1951. Bu ders kitabında ilgili konular "Türk-Moğol ve Timur İmparatorlukları" ana başlığı altında yer alan 'Türk-Moğol İmparatorluğu, Moğollar ve Moğolistan, Cengiz (Temuçin) ve Moğol İmparatorluğunun Kurulması, Cengiz'in Fetihleri, Cengiz'in Ölümü ve Moğol İmparatorluğunun Parçalanması, Cengiz'in Yerine Geçenler ve Cengiz İmparatorluğunun Yerinde Kurulan Devletler; 1- Kubilay veyahut Çin-Moğol İmparatorluğu, 2- Çağatay (Türkistan) İmparatorluğu, 3-Kıpçak (Altınordu) Hanlığı, 4- İlhanlılar Devleti, Moğol Devrinin Tarihteki Önemi' alt başlıkları ile yer almaktadır.

8 T.C. MEB *Tebliğler Dergisi*, 27 Eylül 1976, cit:39, Sayı:1900, 328-332.

9 İbrahim Kafesoğlu ve Altan Deliorman, *Tarih Lise II,* MEB, Devlet Kitapları, İstanbul, 1977, s. 103 ve s. 121. Söz konusu ders kitabında ilgili konuya yönelik başlıklar "Harzemşahlar Devleti (1097-1231)" ana başlığı altında 'Moğol İstilası ve Harzemşah Devletinin Yıkılışı'; "Timurlu'lar Devleti" ana başlığı altında 'Moğol İstilası ve Sonuçları' alt başlıkları şeklinde yer almaktadır.

10 Altan Deliorman, *Ders Geçme ve Kredi Esasına Göre Tarih Lise I,* Bayrak Basım Yayım Tanıtım, İstanbul, 1994: 184-189. Bu ders kitabında ilgili konuya yönelik başlıklar VI. Ünite olan "Türk Dünyası- II" ana başlığı altında 'Moğol İstilâsı ve Sonrası, Cengiz ve Moğol Devleti, Moğol Devletinin Parçalanması ve Moğol-Türk Devletleri a. Altın Orda b.

Genel Türk Tarihi 1 ders kitabında ise ilgili konuların ilk Türk devletleri olan Hunlar, Göktürkler ve Uygurlar döneminde Türk Moğol ilişkileri bağlamında ve özet niteliğinde işlendiği görülmektedir.[11]

İncelenen kitaplar içerisinde Moğollar ve Cengiz Han ile ilgili en kapsamlı başlıklandırma ve ayrıntılı konu anlatımının yapıldığı kitap 2008 yılında okutulan Liseler İçin Genel Türk Tarihi kitabıdır.[12] 2014 yılında okutulan Ortaöğretim *Tarih 9* ders kitabında Moğollar ve Cengiz Han ile ilgili konu anlatımı ve başlıklandırmada tarihi devamlılığının olmadığı; Kubilay Hanlığı, Çağatay ve Altın Orda'ya ilişkin içeriğin kitapta yer verilmediği görülmektedir.[13] 2017 yılında okutulan *Ortaöğretim Tarih 9* ders kitabında ise Moğollar ve Cengiz Han ile ilgili konular bir ünite ya da konu kapsamında değil tematik bir biçimde sunulmuştur.[14]

İncelenen tarih ders kitaplarında Moğollar ve Cengizhan'a ilişkin konuların yalnızca olumlu ya da yalnızca olumsuz bir yaklaşımla ele alındığını ifade etmek mümkün değildir. Aşağıda, incelenen tarih ders kitaplarında Moğollar ve Cengizhan'a ilişkin ifadelerdeki olumlu, olumsuz yaklaşımlar ve görsellere ilişkin tespitlere yer verilmiştir.

İlhanlılar c. Çağataylar ç. Kubilay Hanlığı, Moğol Türk Devletlerinin Ortak Özellikleri' alt başlıklarında ele alınmış; kültür, dil, medeniyet gibi konulara yönelik açıklamalar 'Moğol Türk Devletlerinin Ortak Özellikleri' başlığı altında sunulmuştur.

11 Refik Turan; Nevin Ergezer, *Genel Türk Tarihi 1 Ders Kitabı*, Ocak Yayınları, Ankara, 1999, s. 127-128. Bu ders kitabında ilgili konuya yönelik başlıklar "İlk Türk Devletlerinin Diğer Devletlerle İlişkileri" ana başlığı altında 'Türk-Moğol ilişkileri Hunlar, Göktürk ve Uygurlar döneminde Türk-Moğol ilişkileri' şeklinde yer almaktadır.

12 Nihat Çetin vd., *Liseler İçin Genel Türk Tarihi*, MEB Devlet Kitapları, Yenigün Matbaacılık, 3. Baskı, Ankara, 2008, s. 108-113. Bu ders kitabında ilgili konuya yönelik başlıklar "Orta Asya ve Yakın Doğu'da Kurulan Diğer Devletler" ana başlığı altında 'Moğol İmparatorluğu, Cengiz Han Dönemi, Ceniz Han'dan Sonra Moğol Topraklarında Kurulan Devletler a. Kubilay Hanlığı(1280-1368) b. Çağatay Hanlığı (1227-1369) c. Altın Orda Devleti (1227-1502) d. İlhanlı Devleti (1256-1336), Moğollarda Kültür ve Uygarlık a. Devlet Yönetimi b. Moğollarda ordu c. Dil ve Edebiyat d. Sosyal ve Ekonomik Hayat e. Din ve İnanış f. Bilim g. Sanat' şeklindedir.

13 Behçet Önder, *Ortaöğretim Tarih 9 Ders Kitabı*, Biryay Kitapçılık Yayıncılık, Ankara, 2014, s. 209-210. Bu ders kitabında ilgili konuya yönelik başlıklar 6. Ünite kapsamında "Türk Dünyası-II (11- 13. yy)" ana başlığı altında 'İlhanlı Devleti'nin Anadolu ve Orta Doğu'ya Etkileri, Cengizhan ve Moğol Devleti (1196-1227)' ve 'İlhanlılar (1256-1335)' olarak yer almaktadır.

14 Örneğin kitabın 2. Ünitesi olan "Kadim Dünyada İnsan Devletten İmparatorluğa (MÖ. 350- MS. 1250)" başlığı altında tematik olarak askeri, siyasi, kültürel, hukuki ve ekonomik bağlamda konu ele alınmıştır. Aynı yılın Ortaöğretim 10. Sınıf tarih ders kitabında ilgili konulara 1. Ünite kapsanında 'Yerleşme ve Devletleşme Sürecinde Selçuklu Türkiyesi' ana başlığı altında 'Anadolu'da Moğol İstilâsı, Selçuklu-Harzemşah-Moğol İlişkisi, Moğollar Anadolu'da, Kösedağ Savaşı' başlıkları altında değinilmiştir Erol Yüksel vd., *Ortaöğretim Tarih 10 Ders Kitabı*, MEB Devlet Kitapları, Ankara, 2018, s.35-38.

Tarih Ders Kitaplarında Cengiz Han

Olumlu Yaklaşımlar

1929 yılı tarih ders kitabında Cengiz Han'a yönelik doğrudan olumlu ifadeler bulunmamaktadır. Söz konusu kitapta Moğolların siyasi ve askeri tarihinin başlangıcı Cengiz Han ile başlamakta Cengiz'in kurultayda tüm Moğol kabilelerini birleştirildiğine vurgu yapılmaktadır.[15]

1933 yılında ise Moğol isminin tarih sahnesine çıkışını 13. Yüzyıl başlarında Cengiz İmparatorluğu'nun kuruluşundan sonra olduğu kabul edilmektedir. İlgili kitapta *'Cengizli prens ve prensesler...'* gibi ifadelerin kullanılması bu durumu güçlendirmektedir. Cengiz'in çok büyük bir devlet adamı olduğuna vurgu yapılmakta; Cengiz ve oğullarının büyük medreseler kurarak din ilimlerinin gelişmesini teşvik ettikleri belirtilmektedir. 1933 yılı tarih ders kitabında askeri eğitim ve savaş malzemelerinin temini konusunda yapılan vurgularla Cengiz Han'ın başarısına yönelik olumlu ifadeler kullanılmıştır. Bunlara örnek olarak kitapta şu ifadeler yer almaktadır:[16]

> Cengizin Fütuhatı
>
> ...Az zamanda sağlam bir idare kurmıya ve inzıbatı çok kuvvetli bir ordu vücuda getirmeye muvaffak oldu; Uygurlardan, Müslüman Türklerden ve Çinlilerden her türlü harp levazımı ve muallimler getirtti...

1933 yılı tarih ders kitabında, Moğollar'ın Türk olmadığı, fakat Türklerle birlikte imparatorluk kurdukları vurgusu sıklıkla yapılmaktadır. Bu durumun yukarıda yer alan ve buna benzeyen ifadelerle ders kitabında yer aldığını, Cengiz Han'ın devlet yönetimi ve askeri alanda Türklerden yararlandığından bahsedilmesi ile daha da pekiştirildiğini görmek mümkündür. Bunun nedeni olarak Türk Tarih Tezi'nin yansımalarının yanı sıra, Atatürk'ün yabancı ülkelere ait farklı kitaplarda rastladığı *'Türkler'e barbar lakabı verdikleri ve istilacı bir kavim'*[17] şeklinde yapılan nitelendirmelerin dikkate alınarak tarih ders kitabı yazımında buna dikkat edilmesi yönünde Afet İnan'a yaptığı uyarılar dikkate alınarak bu tür vurguların yapıldığı düşünülebilir.

1942 yılı tarih ders kitabında[18] XIII. Yüzyılın en büyük olayı *'Cengiz'in kurduğu Türk-Moğol imparatorluğu'* olarak kabul edilmektedir. Bu kitapta Cengiz Han ile ilgili olarak çoğunlukla olumlu bir yaklaşım sergilendiğini ifade etmek

15 *Tarih II. Kitap*, 1929, Devlet Matbaası, İstanbul, s. 35.
16 *Tarih II Orta Zamanlar*, 1933, s. 254.
17 Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Haz. Arı İnan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 12. Basım, İstanbul, 2013, s. 256-257.
18 Arif Müfid Mansel vd., *Orta Çağ Tarihi*, s. 132.

mümkündür. İlgili kitapta Cengizhan'ın kişiliğinden bahsedilirken şu ifadelerle Cengiz Han'a ilişkin olumlu bir bakış sergilenmektedir:"*...çok değerli bir adam olan Temuçin...*", "*...Moğolistanda üstün olduktan sonra büyük başarılara giriştiğini görüyoruz. ..*", "*...geniş ülkeler alarak merkezi Karakurum olan yüce bir imparatorluk kurdu...*", "*Cengiz ve yerine geçenler vicdan hürriyetine çok bakarlar, din ayrılığı gözetmeksizin insanların yanlız değerlerini göz önünde tutarlardı.*"[19]

1951 ve 1962 yılı tarih ders kitaplarında ise Cengiz Han'ın din büyüklerine gösterdiği saygı vurgulanmakta ve şu şekilde ifade edilmektedir: "*...Bununla beraber Cengiz puta tapıcı olduğu halde sair dinlere dokunmamış, hatta din büyüklerine saygı göstermiş ve onlara Moğolca YARLIG denilen fermanlar vererek kendilerini her türlü vergiden affetmiştir.*"[20]

1971 tarih ders kitabında Cengiz Han ile ilgili olarak Harzemşah Alaaddin Mehmet'e gönderdiği mektupta Cengiz Han'ın uzlaşmacı ve güçlü lider kimliğine yapılan vurgu dikkati çekmektedir.[21] Bu mektubun cevabının Harzemşahlar tarafından olumlu karşılanmaması Cengiz Han' a karşı izlenen yanlış siyaset olarak yorumlanmakta, Cengiz Han'ın "*Nasıl gökte iki güneş olmazsa, yeryüzünde de iki kağan olmaz...*" *sözlerine yer verilerek onun cesur ve cüretkat kişiliğine ilişkin algı güçlendirilmektedir.*

1976 yılı tarih ders kitabında Cengiz Han ile ilgili herhangi bir ifade yer almazken, aynı yazarlara ait 1977 yılı basımında Cengiz Han'ın askeri kimliğinden *'Özellikle Cengiz han (ölm. 1227)'ın demir disiplini altında iyice kuvvetlenen Moğollar...*" *şeklinde bahsedilmektedir. 1994 yılı ders kitabında Moğol İmparatorluğu'nun kurucusu Cengiz Han'ın "sıkı bir disiplin altında güçlendirdiği ordu*" ile tüm boyları hakimiyet altına alıp büyük bir güç olduğu belirtilmektedir. 1999 yılı Genel Türk Tarihi ders kitabında ise Cengiz Han döneminde Moğol kabilelerinin bir araya gelerek siyasi bir güç oluşturduklarına vurgu yapılmaktadır.

---

19 1942 yılı tarih ders kitabında Cengiz'in doğum yılı 1055 olarak verilirken 1951 yılı tarih ders kitabında bu yıl 1155 olarak belirtilmektedir. İncelenen diğer ders kitapları ve önemli olarak ifade edilen tarihler karşılaştırıldığında benzer tarihler verilmektedir. Bu nedenle 1942 yılı tarih ders kitabındaki bu hatanın basımından kaynaklı bir hata olduğu düşünülmektedir.

20 Emin Oktay, *Tarih II Lise Ders Kitabı*, 1951, s. 218, Emin Oktay, *Tarih II Lise Ders Kitabı*, 1962, s. 190.

21 *"Sana selâmlarımı gönderirim. Senin gücünü ve imparatorluğunun büyüklüğünü biliyorum ve seni çok aziz bir evlât gibi kabul ediyorum. Sen de benim kadar ve birçok Türk halkını fethettiğimi bilmekliğin gerekir. Memleketin bir savaşçılar ordugâhı, bir para madenidir ve başka araziye hiç ihtiyacın yoktur. Fikrime kalırsa tebaamız arasında ticareti geliştirmek her ikimizin çıkarlarına da uygundur."* Niyazi Akşit, *Tarih Lise II. Sınıf*, Remzi Kitabevi, 1971, s. 177.

2004 yılında okutulan tarih ders kitabında *'ağır koşullar altında yaşamını sürdürmek zorunda kalan'* Cengiz Han *"...zekâsı, cesareti, kararlılığı ve yüksek idarecilik becerisiyle içinde bulunduğu olumsuz koşuları lehine çevirmeyi başarabilen"* biri olarak tanımlanmaktadır. 2017 yılında okutulan tarih ders kitabında ise Cengiz Han'ın liderlik vasfına vurgu yapılarak meşruiyetine ilişkin bilgi verilmiştir.

> ...Boylar hâlinde yaşayan Moğollar, Cengiz Han'dan önce teşkilatsız bir şekilde yaşıyordu. Moğol boylarını uzun mücadelelerden sonra bir araya toplayan Cengiz Han, istila hareketleri ile dünyanın en geniş kara imparatorluğunu kurmuştur."
>
> "...Büyük Şaman, 1206 kurultayında Temuçin'in Gök Tanrı tarafından seçildiği şeklinde kehanette bulunmuştur. Bu kehanetinde "Temuçin'le çocuklarına dünyanın bütün topraklarını bağışladım ve kendisine Cengiz Han ismini verdim." şeklinde Gök Tanrı'nın kendisine haber verdiğini söylemiştir... Bu kutsallık Cengiz Han'dan sonra gelen hükümdarların, onun soyundan gelmesini meşrulaştırmıştır. [22]

Yukarıda yer alan alıntılar doğrultusunda 2017 yılı tarih ders kitabında Cengiz Han'ın meşruiyet dayanağı olarak şamanlar tarafından sağlanan ilahi soy gösterilmiş ve bu durum Gök Tanrı inancı doğrultusunda açıklanmıştır.

İncelenen tarih ders kitaplarında Cengiz Han ve kişiliğine yönelik olumlu olarak kabul edilebilecek ifadeler genellikle onun liderlik vasfı ile Moğollar'ı bir araya getimesi ve bir imparatorluk kurması üzerinden ifade edilmektedir. Cengiz Han'ın askeri vasfı ise Moğol ordularını disiplinli ve sert bir şekilde eğitmesi ile ön plana çıkmaktadır.

Olumsuz Yaklaşımlar

1929 ve 1933 yıllarında Cengiz Han ile ilgili olarak herhangi olumsuz bir ifadeye rastlanmamaktadır. 1942 yılı tarih ders kitabında ise aynı cümle içinden hem olumlu hem de olumsuz ifadeleri görebilmek mümkündür. 1942 yılı ders kitabında *"Cengiz'in bir çok ülkeyi yakıp yıktığı, kendisinin ve yerine geçen hükümdarların istilacı oldukları"*nın vurgulanması olumsuz ifadeler olarak görülmektedir.

1951 yılı tarih ders kitabında yer alan içerik genel anlamda 1952, 1956, 1958, 1962, 1969, 1977 ve 1988 yılı tarih ders kitaplarında yer alan içeriklerle benzerlik göstermektedir.[23] Fakat 1951 ve 1962 yılı tarih ders kitabında yer alan Emin Oktay'a ait ve 1971 ile 1983 yılında tarih ders kitabı olarak okutulan Niyazi Akşit'e

22 Kapar vd., *Ortaöğretim 9. Sınıf Tarih Ders Kitabı*, 2017, s. 72-73.

23 Söz konusu yıllara ait tarih ders kitaplarının yazarı Emin Oktay'a ait olup belirtilen yıllarda kitap basımları tekrarlanmıştır.

ait tarih ders kitaplarında Cengiz Han ile ilgili olumsuz olarak nitelendirilebilecek olan şu ifadeler yer almaktadır;

> ...İslam tarihçileri; Cengiz yüzünden savaşlarda ve istilâlar sırasında ölen insanların milyonları aştığını, onun bilhassa İslam dünyasını baştan başa yakıp yıkarak, İslam kültür ve medeniyetini mahvettiğini; sözün kısası Cengiz'in İslam âlemi için Allah'ın bir belası olduğunu yazarlar. Hatta Cengiz'in Buhara'yı zaptettiği zaman at üstünde büyük bir camiye girerek orada toplanan halka: "Ey ahali! Günahlarınızın ne kadar büyük olduğunu anlayınız. Zira ben sizin başınıza Allahın belası olarak geldim" dediği meşhurdur.[24]

Cengiz Han'a yönelik söz konusu bu olumsuz ifadeler ilgili yazarların diğer tarih ders kitaplarının hiç birinde yer almamaktadır. 1971 yılı Niyazi Akşit' e ait tarih ders kitabında[25] Cengiz Han'a yönelik olumlu ifadelerden ziyade olumsuz ifadeler daha çok bulunmakta, bu ifadeler diğer tarih ders kitaplarında olduğu gibi onun siyasi ve askeri kimliği üzerinde yoğunlaşmaktadır. "*...kendisi için büyük bir insan katili, Allahın belası, mükemmel bir savaşçı*" olduğunu ifade edilen Cengiz Han'ın *imparatorluğunu bir çok ülkeyi yakıp yıkarak ve sayısız insan öldürerek kurduğu* bilgisi yer almaktadır. Bu ifadeler, aynı yazarın 1983 yılında okutulan tarih ders kitabında da aynı ifadelerle yer almaktadır.

1977 okutulan tarih ders kitabında Harzemşahlar Devleti'nin yıkılışında önemli rol oynadığı ifade edilen Cengiz Han'dan "*Cengiz Han idaresindeki korkunç Moğol istilâsının Harzemşahlara çapması*" olarak bahsedilmekte; şiddetli sokak muharebeleri sonunda Buhara, Semerkand gibi büyük merkezlerin Moğolların eline geçtiği, Harzemşah sultanının '*saldırganlarla*' bir meydan savaşı yapmaya '*cesaret edemediği*', Harzemşahlar İmparatorluğunun '*bu dehşet verici istilâ akını karşısında duramayarak çöktüğü*" ifade edilmektedir.[26]

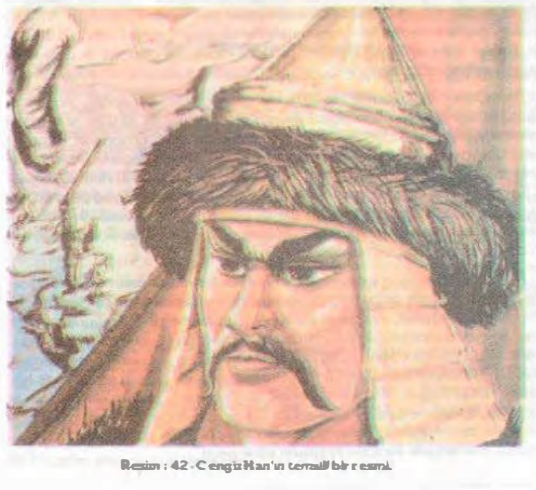
Resim: 52 — Cengiz Han (1155-1227).

Cengiz Han'ın Temsili Resmi (1951)

Cengiz Han'a ilişkin görsel tek bir çizimle tüm tarih ders kitaplarında yer almaktatır. İncelenen tarih ders kitaplarından yanlızca 1929, 1933 ve 1942 yıllarında oku-

24 Emin Oktay, *Tarih II Ortaçağ*, 1951, s.218.
25 Niyazi Akşit, *Tarih Lise II. Sınıf*, Remzi Kitabevi, 1971, s. 177-179.
26 İbrahim Kafesoğlu ve Altan Deliorman, a.g.e., 1977, s. 105.

tulan tarih ders kitaplarında Cengiz Han'a ait herhangi bir görsel bulunmamaktadır. Aşağıda sol tarafta yer alan görsel 1951 yılından itibaren incelenen tarih ders kitaplarının tümünde aynıdır. Ancak 1999 yılında okutulan Kemal Kara'ya ait Genel Türk Tarihi ders kitabında Cengiz Han'a ilişkin görselin farklı bir çizimle verildiği görülmektedir.

Resim : 42 -Cengiz Han'ın temsilî bir resmi.

Cengiz Han Temsili Resmi (1999)

1999 yılı tarih ders kitabında yer alan bu görsel incelendiğinde Cengiz Han'ın Mete Han, Sultan Alparslan gibi Hun ya da Büyük Selçuklu hükümdarlarına benzediği görülmektedir. Bu durumun nedeni olarak yazar Kemal Kara ile ilgili tarih eğitimi literatüründe; yazım dilinde çoklu bakış açısından ziyade öznel bir bakış açısı tercih etmesi, ders kitaplarında kullandığı görsellerin birbirine benzemesi ve kitaplarda "biz" söylemini öğrencilerde oluşturmaya çalışması olarak değerlendirilmesi gösterilebilir.[27] Bir diğer neden olarak; 1990'lı yıllarda iktidarda olan siyasi partilerin *"mill kültür, milli kimlik ve manevi değerlere"* yaptığı vurgular gösterilebilir. Bu vurguların 1999 yılı tarih ders kitabında yer alan Cengiz Han görselinin Turan tipini temsil etmesiyle örtüştüğünü söylemek mümkündür.[28]

2003 yılı tarih ders kitabında Harzemşah-Moğol ilişkileri iki hükümdar arasında geçen ilişkiler bağlamında ele alınarak Cengiz Han'ın Harzemşahlar'a yaptığı seferi *"öç almak için yaptığı"* ifade edilmektedir. 2014 yılında okutulan tarih ders kitabında da[29] genel olarak Moğollar, özelde ise İlhanlılar'ın Türkler açısından bir felaket olduğu ifade edilmekte ve Cengiz Han'dan şu şekilde bahsedilmektedir:

> ...Sefere çıkan Cengiz Han, Harzemşahların Otrar şehri başta olmak üzere Buhara, Semerkant ve Cend şehirlerini ele geçirerek halka karşı büyük bir katliama girişti. Önemli kültür ve sanat eserlerini tahrip etti.

İncelenen tarih ders kitaplarında Cengiz Han'a yönelik olumsuz yaklaşımların -tıpkı olumlu ifadelerde olduğu gibi- Cengiz Han'ın askerî ve liderlik özellikleri üzerinden ifade edildiği görülmektedir. Ders kitaplarında yer alan anlatımlarda çoğu zaman Cengiz Han "Moğollar, Moğol ordusu" ile bir tutulmakta; bu nedenle Cengiz Han ile ilgili ifadelerin eğiliminde net bir ayırıma gidilememektedir. Çoğu

27 Selahattin Kaymakçı, "1990'larda Tarih Eğitimi/ Kemal Kara", *Türkiye'de Tarih Eğitimi*, Ed. Ahmet Şimşek, PegemA Yayınları, Ankara, 2017, s. 295.

28 Turan tipinin açıklaması için bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1999, s.47.

29 Behçet Önder, a.g.e., 2014, s. 209.

zaman Cengiz Han için kullanılan olumsuz ifadeler Moğol ordusu ve Moğollar için de kullanılmaktadır. Tarih ders kitaplarının yayınlandığı dönemde eğitim anlayışını şekillendiren siyasi eğilimlerin Cengiz Han anlatımı bağlamında ders kitaplarına kısmen yansıdığını görmek mümkündür. Cengiz Han'a ilişkin sınırlı bilgilerin bütün ders kitaplarında aynı olması (13 yaşında babasız kalması, babasından kendisine bir şey kalmaması, gençliğinin sıkıntı ve zorluklarla geçmesi, kendisine büyük bir kadın olan Ulu İke Hatun'un yardım etmesi, zeki ve kurnaz bir siyasetçi olması, sıkı bir şekilde orduyu disiplin altında tutması, oluşturduğu yasalarla halkı arasında ikilik yaratmaması gibi bilgiler), olumlu ve olumsuz ifadelerin aynı unsurlar üzerinden kullanılması, 1950'li yıllarda ders kitabı yazan kişilerin 1990'lı yıllara kadar tarih ders kitabı yazmış olması bu durumun nedeni olarak gösterilebilir.

Tarih Ders Kitaplarında Moğollar

Olumlu Yaklaşımlar

1933 yılı tarih ders kitabında Moğollar ile ilgili konuların 1929 yılı tarih ders kitabına göre ayrıntılı konu başlıkları altında ele alınması ve konuların özellikle *"Türk-Moğol İmparatorluğu"* olarak başlıklandırılması dikkati çekmektedir. Bu bağlamda 1933 yılı tarih ders kitabında yer alan bilgilerde Moğolların Türklerle birlikte bir imparatorluk kurduklarını; siyasi, askeri, edebi ve kültürel unsurlarda Türklerden yararlanmalarına ilişkin bilgilerin yer alması Türklerin, Moğolların dışında bir imajının olduğunu göstermektedir.[30] Bu durumu destekler nitelikte *'Türk- Moğol Devrinde Dil ve Edebiyat'* konu başlığı altında yeni Türk göçlerinin Türk dili coğrafyasını genişlettiği ifade edilerek şunlar anlatılmaktadır;

> Bu devirdeki yeni Türk muhaceretleri, Garbî Asyada, türk dilinin coğrafyasını genişletti. Küçük Moğol zümreleri Türkleşerek ana dilleri Türkçe oldu. Farisi dili üzerine de Türkçenin etkisi arttı. Türk dilini öğretmek için muhtelif gramerle, lügatler yazıldı; XIII- XIV. Asırda Ortaasyada, Harzemde, Altınorduda, Azerbaycanda Türk edebiyatı kuvvetli bir inkişaf göstermiş, muhtelif edebi eserler yazılmıştır...Cengiz çocukları saraylarında Türkçenin bu ehemmiyetli mevkii, bazı tarihlerin yanlış olarak Moğollar Devri dediği bu devrin hakikatte bir Türk Devri olduğunu gösteren kuvvetli bir delildir.[31]

1933 yılında okutulan tarih ders kitabında 14. yüzyılda Altınordu Türk İmparatorluğu'nun merkezi Saray şehrinde bulunan Türk çinilerine ait iki örneğin yer alması Türklerin Moğollar üzerindeki etkisi ve katkısına yönelik kanıt olarak

30 *Tarih II Orta Zamanlar*, 1933, s. 254.
31 *A.g.e.*, s. 261.

değerlendirilebilecek tek görseldir. Söz konusu bu çinilerin nerede sergilendiğine, kim tarafından tespit edildiğine, neye ait olduğuna yönelik herhangi bir açıklama yer almamaktadır. İlgili konunun anlatıldığı metnin içerisinde de bu bağlamda ele alınan herhangi bir açıklama bulunmamaktadır.

Altınordu Türk Imparatorluğuna ait Türk Çinileri(1933)

Kitapta yer alan görselin özellikle 'Türk çinileri' olarak belirtilmesi Türk Tarih Tezi'nin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda görsel Asya, Avrupa ve Afrika'nın çeşitli bölgelerine göç eden Türklerin Çin, Hint, Ortadoğu ve Anadolu'da birçok uygarlığın oluşumuna katkısına ya da doğrudan kendilerinin uygarlık kurduklarına kanıt olarak sunulmuş olduğu söylenebilir.

1942 yılı tarih ders kitabında[32] Moğollar ile ilgili olarak çoğunlukla olumlu bir yaklaşım sergilendiğini ifade etmek mümkündür. İlgili kitapta Türk-Moğol medeniyetinin önemine ilişkin;

> ... gerek büyük imparatorluğun gerek bu imparatorluğun parçalanmasından sonra çıkan devletlerin medeniyete hizmet ettikleri de göze çarpmaktadır. Batı memleketleriyle Hint ve Çin arasındaki çok geniş ülkelerin bir tek idare altında toplanması, ticaret yollarının yeniden çalışmaya başlamasına sebep oldu; ve bu ticaret ülkelere zenginlik ve rahatlık getirdi. Doğu medeniyetinin Avrupa'ya geçmesine neden oldu.

şeklindeki bu ifadelerde Moğollar'ın ana eksende medeniyete olan katkılarına vurgu yapılmaktadır. Söz konusu ders kitabında bu vurguyu güçlendirmek adına yer verildiği düşünülen Moğollar dönemine ait -gündelik hayatta kullanıldığı tahmin edilebilecek- iki buluntu yer almaktadır. Söz konusu buluntuların yine nerede olduğuna/sergilendiğine, kim tarafından bulunduğuna, bulunduğu dönemlerde hangi amaçlarla kullanılmış olduğuna yönelik herhangi bir açıklamaya yer verilmemiştir.

32 Arif Müfid Mansel vd., *Orta Çağ Tarihi*, 1942, s. 132.

XIII üncü asırda Rey'de yapılmış bir çini kâse

13. Asırda Rey'de Yapılmış Çini Bir Kase (1942)

İran'da Yapılmış Ipekli Bir Kumaş (1942)

Kitapta yer alan bu görsellerden ilkinin *'XIII. Asır'* olarak belirtilmesinden yola çıkılarak Moğollar döneminde kullanılmış olunabileceği düşünülürken ikinci buluntuda bu şekilde düşünülmesi mümkün görülmemektedir. Kitabın yazıldığı dönem dikkate alındığında hümanist etkinin yansıdığını söylemek mümkündür. Şöyle ki, söz konusu dönemde medeniyetin kaynağını Orta Asya'ya dayandıran tarih tasarımının yanına, genel anlamıyla dünya medeniyetini, özelde ise Batı medeniyetini Anadolu coğrafyasına dayandıran bir tarih kurgusu yerleştirilmeye çalışılmıştır. Böylece tarih öğretim anlayışının kronolojik ekseni İlkçağ'da kalmaya devam ederken coğrafi ekseninin Orta Asya'dan Anadolu'ya kaymış olmasına[33] kanıt olarak ders kitabında bu görsellerin yer aldığı düşünülebilir.

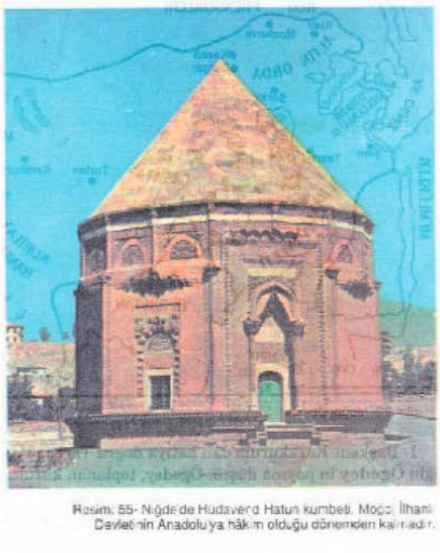
1962 yılında okutulan tarih ders kitabında Moğol imparatorluğunun tarihteki önemine yönelik olarak Moğolların kurulduktan kısa bir süre sonra -Kubilay Hanlığı dışında- Müslüman bir Türk-Moğol devleti olduğundan bahsedilmektir. Bu bağlamda Moğollar'ın tarihteki öneminden bahsederken özellikle Çağatay Hanlığı ile İlhanlılar döneminde yapılanlar anlatılmakta ve ifadeler şu şekilde yer almaktadır;

> Türk-Moğol devletleri içinde Çağatay Hanlığı ile İlhanlılar İslam kültür ve uygarlığının gelişmesine çalışmışlardır. İlhanlılar zamanında İran ve Irak'ta İslam kültürü yeniden canlanmış ve çok değerli eserler yazılmıştır...İlhanlılar devrinde mimarlıkta ve güzel sanatlarda büyük ilerlemeler olmuş ve Yakut-u Musta'sımî adlı büyük bir hattat yetişmiştir. Çağatayoğulları ve Altınordu hanları da, Türkistan, Maveraünnehir ve Kıpçak illerinde İslâmlığın yayılmasına ve buralarda Türk edebiyat ve sanatının ilerlemesine çalışmış-

33 Fatih Yazıcı, Cumhuriyet Dönemi Tarih Ders Kitaplarında Tarih Yazımı, *Türkiye'de Tarih Yazımı,* Ed. Vahdettin Engin, Ahmet Şimşek, Yeditepe Yayınları, İstanbul. 2011, s. 210.

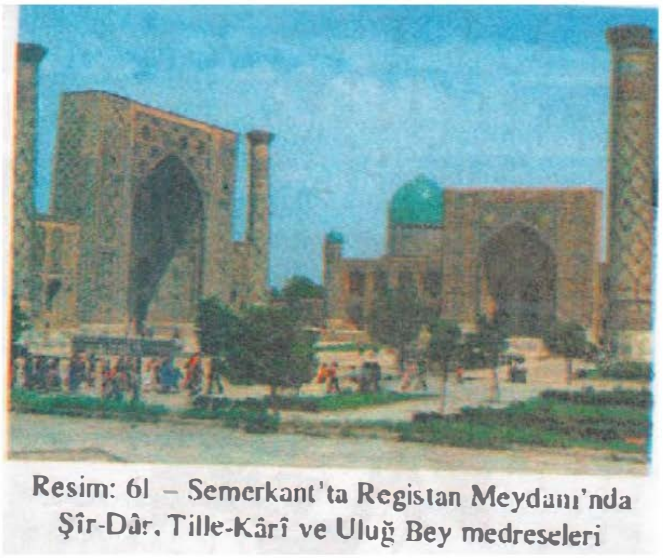
lardır. Karahanlılar devrinde Türkistan'ın edebiyat dili olan Hakaniye Lehçesi, Çağatay hanları zamanında bütün Orta Asya, Maveraünnehir, Harzem ve Altınordu ülkelerine yayılmış ve Çağatayca adını almıştır.[34]

Yukarıda yer alan bu olumlu vurgunun ders kitaplarında yer alan görsellere de yansıdığı ifade edilebilir. İncelenen tarih ders kitaplarının çoğunda Moğolların özellikle kültür ve medeniyete ilişkin katkılarını güçlendirmeye yönelik yer verilen görseller İlhanlılar, Altınorda ve Çağatay hanlıkları döneminde Anadolu'da yer alan ve günümüze kadar gelen eserlerin fotoğrafları ile karşımıza çıkmaktadır.

Resim: 55- Niğde'de Hudaverdi Hatun kümbeti. Moğol İlhanlı Devletinin Anadolu'ya hâkim olduğu dönemden kalmadır.

(1994)

Resim: 61 – Semerkant'ta Registan Meydanı'nda Şîr-Dâr, Tille-Kârî ve Uluğ Bey medreseleri

(2003)

1962 yılında okutulan tarih ders kitabında bir diğer olumlu nokta ise imparatorluk döneminde Orta ve Ön Asya'nın yeniden bir uygarlık merkezi olması, Orta Asya ticaret yolunun ekonomik anlamda zenginleşmesidir.

> ...İlk zamanlar istilâlar ve savaşlar yüzünden harap olan Orta ve Ön Asya, sonraları Moğol imparatorlukları devrinde yeniden canlı bir uygarlık merkezi olmuştur. Ta Çin'den Akdeniz kıyılarına kadar uzanan bu geniş imparatorlukta, büyük bir ticaret hayatı başlamış, istilâlar yüzünden kapanan Orta Asya ipek yolu tekrar açılmıştır. Çin ile Ön Asya limanları arasında işleyen kervanlar Türkistan, Maveraünnehir ve İran şehirlerinin yeniden canlanmasına ve zenginleşmesine yol açmıştır. [35]

1962 yılı tarih ders kitabındaki olumlu yaklaşımlar bir yandan Moğollar'ın başta İslamiyete yaptığı katkılar, edebiyat ve dil alanında kazandırdıkları ile ilgili söylemlerde kendini gösterirken bir yandan da diğer yıllarda okutulan tarih ders kitaplarından farklı olarak Orta ve Ön Asya'nın medeniyetine ve ekonomisine

34 Emin Oktay, *Tarih Lise II*, Atlas Yayınevi, 1962, s. 193.
35 Emin Oktay, a.g.e., 1962, s. 193.

yaptığı katkılarla ifade edilmektadir. Söz konusu ifadeler 1951, 1969 ve 1988 yıllarında okutulan tarih ders kitaplarında da yer almaktadır. [36]

1971 yılında okutulan tarih ders kitabında Moğolların çok düzenli ve disiplinli bir ordularının olduğu, açlığa ve soğuğa karşı dayanıklı olduğu belirtilerek askeri birlikleri, savaş teçhizatları ile ilgili bilgiler verilmekte; *"üç dört gün yemek yemeden dayanabilen Moğol ordusunun"* her türlü arazide süratle hareket etme yeteneklerinin olduğuna vurgu yapılmaktadır.[37] Bu ifadeler, aynı yazarın 1983 yılında okutulan tarih ders kitabında da benzer bilgilerle yer almaktadır. Burada dikkati çeken unsur diğer ders kitaplarında olduğu gibi Moğol ordularına ilişkin bilgilerin Moğollara genellenerek verilmesidir.

2002 yılında okutulan tarih ders kitabında ise Moğolllar'ın batıya ulaştıklarında kent yaşamı ile ilk defa karşılaştıkları; başlangıçta bu kentleri tahrip ettikleri daha sonra bu yerleşim yerlerini yeniden inşa ettikleri ve yeni kentler kurdukları ifade edilmektedir.[38] Ayrıca Moğollar'ın ticarete ve ticaretin gelişmesine önem verdikleri; *'bu amaçla ticaret yollarında güvenlik sağladıkları ve yabancı tüccarları korudukları'* na yönelik ifadeler olumlu yaklaşıma örnek olarak gösterilebilecek ifadelerdir.

İncelenen tarih ders kitaplarında Moğollar'a yönelik ifadelerdeki olumlu yaklaşımlar genel olarak 'Moğolların yakıp yıktıkları yerlerde geliştirdikleri ticaret yolları, döneminde dil ve edebiyata yaptıkları katkı' gibi unsurlar üzerinden ifade edilmektedir. Söz konusu ders kitaplarında olumlu olarak nitelendirilen ifadelerin çoğunda Türklerin ve islamiyetin etkisiyle kültür ve medeniyete katkı sunduklarının vurgulanması ya da dolaylı olarak anlatılması dikkati çeken önemli bir noktadır.

Olumsuz Yaklaşımlar

Moğollar ile ilgili konulara dair tarih ders kitaplarında olumlu ifadeler kadar olumsuz ifadelere de rastlamak mümkündür. 1929 yılında okutulan tarih ders kitabında *'on ikinci asrın sonlarına gelinceye Asya tarihinde tamamile meçhul kalmış bir millet'* olarak tanımlanan Moğolların Çin, Orta Asya, İran ve Irak'ın en zengin şehirlerini yakıp yıkarak tahrip ettikleri ifade edilmektedir. Aynı ders kitabında

36 Söz konusu dönemde okutulan tarih ders kitapları Niyazi Akşit ve Emin Oktay'a ait olup incelenen kitaplar söz konusu yazarların belirtilen yıllara ait tarih ders kitaplarıdır.

37 Niyazi Akşit, *Tarih Lise II. Sınıf*, 1971, s. 179. Bu ders kitabında Moğol ordusunun ağır süvari kuvvetlerinden meydana geldiği, 10 kişiden başlayarak 10.000 kişiye kadar çıkan askeri birliklerinin olduğu, silahlarının ok, ağır zırh ve kalkan olduğu bilgisine yer verilmektedir. Orduya yönelik bu nitelikte detaylı bilgi incelenen kitaplar arasında sadece bu ders kitabında yer almaktadır.

38 Kemal Kara, *Lise Tarih*, 2002, s. 219-220.

bir diğer olumsuz olarak betimlenen durum Moğolların; *"Ehl-î Sâlib seferlerinden sonra Türklerin karşılaştıkları bir diğer tehlike"* olarak ele alınmasıdır. Bu durum, ilgili ders kitabında şu şekilde yer almaktadır;

> ...Ehlisalip seferleri nihayete ermek üzere iken Türkler ikinci büyük bir tehlike karşısında kalmışlardı. Bu sefer tehlike garpten değil şarktan geliyordu. Moğollar on üçüncü asrın başlangıçlarında Gobi çöllerinden çıkarak Orta Asya'yı ve İran'ı istilâ ettiler. Türkler Avrupa sellerini durdurduktan sonra Asya'dan gelen bu fırtına karşısında müdafaa tertibatı almağa başladılar.[39]

1951 yılı tarih ders kitabında Moğollar ile ilgili olumsuz nitelemeler *"Batı Türkistan, Fergana ve bütün Maveraünnehir'i istila etmeleri, İran'a yürümeleri ve her tarafı kana ve ateşe boğarak Dicle kenarına kadar gelmeleri"* gibi ifadelerle aslında Moğol ordusunun yapmış olduğu faaliyetlerin Moğolların tümüne genellenmesi ile karşımıza çıkmaktadır. 1951 yılı tarih ders kitabında yer alan içerik genel anlamda 1952, 1956, 1958, 1962, 1969 ve 1988 yılı tarih ders kitaplarında yer alan içeriklerle benzerlik göstermektedir.[40]

1971 yılı tarih ders kitabında Moğolların Çinlilerle yaptığı savaşlarda *"Moğollar kaleleri zapt etmede güçlük çekiyorlardı...Önlerine ne geldiyse yakıp yıktılar; çoluk çocuk, hasta ihtiyar demeyip herkesi öldürdüler."* ifadeleri kullanılmakta; Moğollar için bir İslam yazarının *"Geldiler, yaktılar, boğazladılar, yağma ettiler ve gittiler"* betimlemesi yer almaktadır. [41]

1976 yılında okutulan tarih ders kitabında[42] Harzemşahlar Devletinin yıkılışında önemli rol oynadığı ifade edilen Moğollar ile ilgili olarak *"Cengiz Han idaresindeki korkunç Moğol istilâsının Harzemşahlara çapması"*ndan bahsedilmekte; şiddetli sokak muharebeleri sonunda Buhara, Semerkand gibi büyük merkezlerin Moğolların eline geçtiği, Harzemşah sultanının *'saldırganlarla'* bir meydan savaşı yapmaya *'cesaret edemediği'*, Harzemşahlar İmparatorluğunun *'bu dehşet verici istilâ akını karşısında duramayarak çöktüğü"* ifade edilmektedir. Aynı ders kitabında Moğolların istilâ akını ile bu coğrafyada Türk-İslam kültürünün en ağır darbeyi aldığı vurgulanmaktadır. Aynı yazara ait ders kitabının 1983 yılı baskısında da benzer ifadeler kullanılmaktadır.

1991 yılı tarih ders kitabında Moğol ordusunun *'son derece disiplinli, sert ve acımasız yetiştirilmesinden'* bahsedilmekte ve Moğollarla ilgili olarak tahrip ediciliklerine dair *"...Kuşatıldığı halde direnen şehirler, işgal edildiği zaman şiddetli*

---

39 *Tarih II. Kitap*, 1929, s. 34.

40 Söz konusu yıllara ait tarih ders kitaplarının yazarı Emin Oktay olup belirtilen yıllarda kitap basımları tekrarlanmıştır.

41 Niyazi Akşit, *Tarih Lise II. Sınıf*, 1971, s. 176-177.

42 İbrahim Kafesoğlu ve Altan Deliorman, a.g.e., 1977, s. 105.

bir yağmaya ve kırıma uğratılırdı. Böylece, sıradaki diğer şehir ve ülkelere gözdağı verilerek psikolojik savaş yöntemi uygulanırdı."[43] ifadelerine yer verilmektedir.

1994 yılında okutulan tarih ders kitabında ise Moğollar'ın *'sert ve acımasız tutumları'*ndan bahsedilmekte özellikle Türk toplulukları üzerindeki *'yıkıcı ve yağmacı'* yönlerine dikkat çekilmektedir:

> Moğol hakimiyeti, 13. Yüzyılın ortalarında Anadolu'dan Karpatlar'a kadar genişledi...Bu ülkelerde bulunan büyük şehirlerin çoğu Moğollar tarafından yakılıp yıkıldı. Halkın bir kısmı öldürüldü, bir kısmı sürüldü. Nüfusu yoğun bölgeler ıssızlaştı. Sanat eserleri yağma edildi. On binlerce değerli kitabın bulunduğu kütüphaneler ateşe verildi. Bu bakımdan, Moğol istilâsının, Türk devletleri ve toplulukları üzerinde son derece olumsuz etkileri oldu.[44]

1995 yılında okutulan tarih ders kitabında İlhanlı-Moğol dönemi *'Türk toplumunun acı geçen bir dönemi'* olarak nitelendirilmekte, bu devletin yıkılması ile birlikte Türkler'in bu acıdan kurtuldukları *"... İlhanlı-Moğol egemenliği, Türkiye Selçuklularının sağladığı huzur ve güven ortamından sonra Türk toplumunun acı geçen bir dönemi olmuştur. İlhanlı Devleti'nin yıkılması ile Türkler bu ıstıraptan kurtulmuştur.*[45] şeklinde ele alınmaktadır. 2004 yılında okutulan tarih ders kitabında da Moğollara olumsuz bir yaklaşımla yer verilirken özellikle İlhanlılar ile ilgili olarak ifade edilen *"İlhanlı Devleti, 1243 yılında yıkılıncaya kadar (yaklaşık olarak yüzyıl) Anadolu'ya egemen olmuştur. Bu süre içinde Moğollar, Selçuklular ile beyliklerin sağladığı huzur ve mutluluk ortamını yok etmişlerdir. İlhanlı Devleti'nin yıkılması ile Türkler sıkıntıdan kurtulmuştur."* vurgular dikkati çekmektedir.[46] İlhanlı devleti üzerinden benzer olumsuz anlatımları 2014 yılında okutulan tarih ders kitabında da görmek mümkündür. 2014 yılı tarih ders kitabında genel olarak Moğollar özelde ise İlhanlılar'ın Türkler açısından bir felaket olduğu ifade edilmekte; İlhanlılar'ın Anadolu'yu istila etmesi Türk-İslam medeniyetinin çöküşü olarak değerlendirilmektedir.[47]

Bu durum incelenen tarih ders kitapları arasında bir çelişki yaratmaktadır. Şöyle ki; örneğin 1962 yılında okutulan tarih ders kitabında Moğolların kurulduktan kısa bir süre sonra -Kubilay Hanlığı dışında- Müslüman bir Türk Moğol devleti olduğundan bahsedilmekte; özellikle Çağatay Hanlığı ile İlhanlılar döneminde yapılanlar İslam kültürünün canlanması, *İslamlığı yaymaları, Türk edebiyat ve sanatının ilerlemesi anlatılmaktadır. Bu çelişkiye örnek oluşturabilecek bir diğer tarih ders kitabı 1933 yılına aittir. 1933 yılı tarih ders kitabında da* doğrudan İlhan-

43 Deliorman, a.g.e., 1991, s. 136.
44 Deliorman, *Ders Geçme ve Kredi Esasına Göre Tarih I*, 1994, s.186.
45 K●praman vd., *Tarih Lise 1*, 1995, s.122.
46 Gündoğdu ve Bulduk, *Lise Tarih 1 Ders Kitabı*, 2004, s. 172.
47 Behçet Önder, *Ortaöğretim Tarih 9 Ders Kitabı*, 2014, s.210.

lılar ya da Çağatay Hanlığı vurgulanmasa da *'Türk- Moğol Devrinde Dil ve Edebiyat'* konu başlığı altında yeni Türk göçlerinin Türk dili coğrafyasını genişlettiği ifade edilerek *"Cengiz çocuklarının saraylarında Moğol devrinin hakikatte bir Türk devri olduğu"* belirtilmektedir.

2002 yılında okutulan tarih ders kitabında Moğolların *"... Anadolu'nun bilim, kültür ve ticaret merkezleri olan kentlerini yakıp yıktılar ve yağmaladılar. Bu dönemde Anadolu'da ticaret geriledi. Türkler, Doğu ve Orta Anadolu'dan batı bölgelerine doğru göç etmek zorunda kaldılar."* gibi ifadeler sıklıkla vurgulanmakadır.[48] Bu ve buna benzer ifadelerle Moğolların kentlere, kültür ve ticaret merkezlerine verdikleri zarar ve yıkımdan bahsedilirken Moğolların buradaki halkı yok ettikleri de her fırsatta dile getirilmiştir.

2006 yılında okutulan *Genel Türk Tarihi* ders kitabında[49] *"Moğollar 1258'de Bağdat'ı ele geçirerek binlerce kişiyi öldürdüler. Kütüphaneleri, camileri yakıp yıkarak Abbasi devletine son verdiler"* şeklinde yer alan ifadelerden Moğolların yağmacı, 'vahşi ve vandal' oldukları anlamı çıkmaktadır. Dolayısıyla Cengiz'in orduları tarafından yapılan bu olayın tüm Moğollara maledilmesi ontolojik olarak ötekileştirme olarak tanımlanmaktadır.

Ders kitaplarında özellikle 2000'li yıllarda Moğolların yıkıcılıkları ve öldürmeleri, Türk toplulukları ve medeniyetine zarar verdikleri yönünde yapılan vurgular aynı yıllarda akademik dünyada yapılan araştırmalarla tezatlık göstermektedir.[50] Akademik çalışmalar özellikle Moğolistan'daki kültür varlıkları üzerine eğilmişken ders kitaplarındaki olumsuz bakış açısı dikkat çekicidir. Bu durumun dönemin eğitim anlayışının Türk-İslam tarihi odaklı bakış açısından kaynaklandığı ifade edilebilir.

Tarih ders kitaplarında Moğollar özelinde konuların ele alınış biçimi ile yazım dilinde, tarih eğitimini şekillendiren eğilimlerin kısmen etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Şöyle ki, örneğin 1933 ve 1962 yılında okutulan tarih ders kitaplarında Moğolların başta İslamiyete yaptığı katkılar, edebiyat ve dil alanında kazandırdıkları ile ilgili söylemler ders kitaplarında yer almaktadır. Fakat özellikle 1995 yılından itibaren Moğollar'ın İslamiyet'e verdiği zararlar, İlhanlı Devleti'nin yıkılmasıyla Türklerin sıkıntıdan kurtulduğuna ilişkin ders kitaplarında yer alan yorumlar, ders kitaplarında Moğollar ile ilgili konuların ifade biçiminin nasıl deği-

48 Kara, Lise Tarih, 2002, s. 198.

49 Nihat Çetin, Mustafa Kutluay ve Mestan Avlar, *Liseler İçin Genel Türk Tarihi*, Devlet Kitapları, Ankara, 2006, s. 110.

50 Osman G. Özgüdenli, "Türkiye'de Moğol Tarihi ve Kültürü Araştırmalarının Doğuşu ve Gelişimi (1923-2017)", *MUTAD*, Cilt: 4, Sayı: 2, s.482-484.

şim ve dönüşüme uğradığını tarih eğitimini şekillendiren eğilimlerle yorumlama olanağını sınırlandırmaktadır.

İncelenen tarih ders kitaplarında Moğollar ve Cengizhan'a yönelik ifadelerdeki olumsuz yaklaşımların genel olarak Moğol istilâsı sırası ve sonrasında kentlerde kültür ve sanat eserlerini yakıp yıkmaları, halkı öldürmeleri gibi unsurlar üzerinden ifade edilmektedir. 2017-2018 ve 2018-2019 eğitim öğretim yılında okutulan tarih ders kitaplarında ise Moğollara ilişkin konular tarihsel bir süreklilikle kronolojik olarak anlatılmamakta; bu konulara tematik olarak değinilmektedir. Örneğin 2017 yılı tarih ders kitabında 'Kadim Dünyada İnsan' ünitesi kapsamında Devletten İmparatorluğa (MÖ 350- MS 1250) başlığı altında sıklıkla değinilen Moğollara ilişkin olaylarda olumsuz bir yaklaşıma rastlanmamaktadır.

Sonuç

Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze kadar okutulan tarih ders kitapları incelendiğinde, Moğollar ve Cengizhan ile ilgili olarak Türk olmadıkları yönünde yapılan vurgular dikkati çekmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında okutulan tarih ders kitaplarında Moğolların Türklerden siyasi ve askeri yapılanma anlamında etkilendiği, Türklerin Moğollara dil, edebiyat ve sanat anlamında yaptığı katkılara değinilmesi dönemin siyasi eğilimiyle ilişkilendirildiğinde manidar bulunmaktadır. Türkleri sarı ırka mensup, göçebe ve dolayısıyla *"yıkıcı-istilacı"* kavimler arasında gösteren Batılı tarih kitaplarına bir cevap vermek anlamında ortaya atılan Türk Tarih Tezinde Hunlar ve Göktürkler, Türk tarihinin önemli parçaları olarak yerlerini alırken, Moğollar ve Cengiz Hanı Türk tarihinden sayılmadıkları görülmüştür. Çünkü Atatürk, bu *"göçebe ve istilacı kavim"* imajını silmek için Türk tarihine yeni bir bakış açısıyla yaklaşılması gerektiğini düşünüyordu.[51] Bu karşın 1933 yılı tarih ders kitabında Moğollar ve Cengizhan'a yönelik herhangi olumsuz bir ifadeye rastlanmamaktadır.

1942 yılı Orta Çağ tarihi ders kitabında Türklerin Avrupa tarihçileri tarafından medeniyetsiz ve barbar olarak nitelendirmelerine karşı geliştirilen iddiaların niteliğine dikkat çekilmekte olup, bu bağlamda 1932-33 yılında okutulan tarih ders kitabına göre savunmacı yapının sınırlı da olsa devam ettiği öne sürülmektedir.[52] 1933 yılı tarih ders kitabında Türk-Moğol İmparatorluğu olarak ifade edilen Moğollara yönelik olumlu ifadelerde Türklerin etkisi vurgulanırken 1942 yılı Orta

51 H. Seçkin Çelik, "İnönü Döneminde Resmî Tarih Yazımına Yönelik Yeni Yaklaşımlar: Bir Revizyonun Analizi", *CTAD: Journal of Modern Turkish History Studies*, Cilt: 12, Sayı: 24, 2016, s. 85-86.

52 Erinç E. Yıldırım, "Milli Şef (İsmet İnönü) Döneminde Tarih Eğitimi (1938-1950)", *Türkiye'de Tarih Eğitimi*, Ed. Ahmet Şimşek, PegemA Yayınları, Ankara, 2017, s. 151.

Çağ tarihi ders kitabında Moğollara yönelik olumsuz ifadelere yer verilmemektedir. Söz konusu kitabın Moğollar ile ilgili bölümünde Türk" kelimesinin yalnızca ana başlıkta ve son yan bölüm olarak ele alınan *"Türk-Moğol medeniyetinin önemi"* başlığında yer alması alan yazında yer alan bu bulguyu destekler niteliktedir. 1933 yılı tarih ders kitabında yer alan *"Türk Moğol Devletinin Cihan Tarihindeki Ehemmiyeti"* başlığı yerini 1942 yılı tarih ders kitabında *Türk-Moğol medeniyetinin önemi"* ifadesine bırakmaktadır. İfadelerdeki bu yumuşama 1939–1945 yılları arasında geçen sürecin özelliği olarak nitelendirilen hümanist kültür anlayışının, bütün dünyanın savaş içerisinde kaynadığı bir dönemin eğitim politikalarında belirleyici olmasının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Bu yıllardaki tarih eğitiminde Türk tarihine vurgu yapan yaklaşım yanında, Batı kültür dünyası ile evrensel bir sentez yaratılmaya çalışılmıştır.[53]

1950'li yıllardan itibaren okutulan tarih ders kitaplarında Cengiz Han ve Moğollara ilişkin konuların ele alınış biçimini kısmen dönemin eğilimleri ile yorumlamak mümkün görünmektedir. Örneğin; Cengiz Han'a yönelik 1951 yılı tarih ders kitabında yer alan *"Cengiz'in İslâm âlemi için Allah'ın bir belası olması"* ifadesi daha sonra okutulan 1962, 1971 ve 1983 yılı tarih ders kitaplarında da yer almaktadır. Oysa tarih ders kitaplarının yazımında 1950'li yıllardan itibaren etkisinin Türkiye'de de hissedildiği barışçı tarih eğitiminin yansımalarının olduğu ifade edilmekte; fakat bu yansımaların Moğollar özelinde Emin Oktay ve Niyazi Akşit gibi yazarlara ait tarih ders kitaplarında yer almadığı görülmektedir.[54] Fakat İbrahim Kafesoğlu ve Altan Deliorman gibi yazarların tarih ders kitaplarında 1976 yılına kadar Moğollar ile ilgili *'istila ettikleri yerlerde yağma, yıkma faaliyetleri'* gibi ifadelerin dışında yorum yapılarak ifade edilen olumsuz ifadelere rastlanmamaktadır.

1977 yılından itibaren okutulmakta olan tarih ders kitaplarında Moğollar ve Cengiz Han ile ilgili ele alınan konuların diğer devletlere etkisine kısaca değinilmesinin nedeni yazının başında değinildiği gibi müfredat değişikliğidir. Özellikle İbrahim Kafesoğlu ve Altan Deliorma'a ait *Tarih II* ders kitabında, Moğollar ve Cengiz Han'a ilişkin sınırlı olarak değinilen konularda olumsuz nitelemelerin olduğu görülmektedir. Dönemin konjonktürel yapısı gereği 1975'ten sonra kurulan

53 Seher Boykoy, "Türkiye'de 1939-1945 Yıllarında Tarih Öğretim Programları ve Tarih Ders Kitaplarının İncelenmesi", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 21, 2011, s. 179.

54 Barışçı tarih eğitiminin yansıması olarak tarihten; milletleri birbirlerine bağlayacak ortak bir insanlık idealinin yaratılması bakımından faydalanılması; bunun için sosyal ve ekonomik olaylara ağırlık veren bir tarih içeriğinin düzenlenmesi; ders kitaplarında diğerlerini tahkir edici ifadelere son verilmesi gerektiği belirtilmektedir. Ahmet Şimşek; Funda Alaslan, "Milliyetçi Tarihten Milli Tarihe, Çatışmacı Eğitimden Barışçı Eğitime Doğru Türkiye'de Tarih Ders Kitapları", *Akademik Bakış Dergisi*, 40, 2014, s. 180.

Milliyetçi Cephe Hükümetlerinin etkisi ile tarih ders programlarında Türk tarihinin oranının zaman içinde yükselmesinin de bu durumu etkilediğini ifade etmek mümkündür. Ders kitabı yazarlarından İbrahim Kafesoğlu'nun 'Türk Tarihinde Moğollar ve Cengiz Meselesi' başlıklı yazısında[55] Zeki Velidi Togan'ı Moğolları Türklerle aynı ırktan geldiğini ifade eden ve kanıt sunan yazılarını sert bir biçimde eleştirdiği, buna dair Togan'ın verilerini çürütmeye çalışarak kanıtlar sunduğu görülmektedir. Kafesoğlu'nun yazarı olarak yer aldığı ders kitaplarında *'Moğolların Türk olmadığının herkes tarafından bilinen bir gerçek olduğunu'* belirtmesi, herhangi bir görsele yer vermeyerek bu eğilimini yansıtması bu durumu destekler niteliktedir.

1990'lı yıllar tarih eğitiminde geleneksel yöntemlerin dışına çıkılarak yeni yöntem ve eğitim teknolojilerine olan talebin, ders kitaplarında yazım dilinin tekrar gündeme gelerek Tarih Vakfı'nın yaptığı çalışmaların öne çıktığı bir dönem olarak ifade edilmektedir.[56] Bu yıllara ait incelenen tarih ders kitaplarında Moğollar ve Cengiz Han'a dair kullanılan dilin daha önceki tarih ders kitaplarında kullanılan ifadelerden farklılaşmadığını, askeri faaliyetlerin Moğolların tamamına mal edilmesinin devam ettiğini, yağmacı ve yıkıcı etkileri doğrultusunda ifadelerin devam ettiği görülmektedir. Nitekim Kabapınar, dönemin ders kitapları üzerine yaptığı araştırmasında ders kitaplarında içeriğin çok yoğun, bilgi seviyesi ve kullanılan dilin öğrenciye göre oldukça yüksek olduğunu, ders kitaplarının tarafgir ve ideolojik bir bakış açısıyla yazıldığını belirtmektedir.[57]

Şimşek ve Alaslan'ın 2006 yılında okutulan Genel Türk Tarihi ders kitaplarında *'ontolojik olarak yok sayma'* olarak tanımladığı ve ötekileştirmenin bir biçimi olarak ifade ettiği duruma, 1991 yılından itibaren 2014 yılına kadar okutulan ders kitaplarının tamamında rastlamak mümkündür. Cengiz Han ve Moğollar ile ilgili olarak bu dönemde gerçekleştirilen askeri faaliyetlerin (*istilâ hareketleri sonucunda yağma ve yıkma faaliyetleri)* tümü Cengiz Han orduları tarafından gerçekleştirilmesine rağmen Moğollara mal edilmekte ve bu durum ilgili kitaplarda bu konuların olumsuz yaklaşımla ele alındığını göstermektedir.

Moğollar ve Cengiz Han' a ilişkin konuların 2017-2018 yılı ve 2018-2019 yılında okutulan tarih ders kitaplarında tarihsel bir süreklilikle kronolojik olarak değil bu konulara tematik olarak değinilmektedir. Örneğin 2017 yılı tarih ders kitabında 'Kadim Dünyada İnsan' ünitesi kapsamında Devletten İmparatorluğa

55 İbrahim Kafesoğlu, "Türk Tarihinde Moğollar ve Cengiz Meselesi", Tarih Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 8, 1953, s. 105-136.

56 İbrahim Turan, "1990'larda Tarih Eğitimi", *Türkiye'de Tarih Eğitimi*, Ed. Ahmet Şimşek, PegemA Yayınları, Ankara, 2017, s. 277.

57 Yücel Kabapınar, "Kredili Sistem ve Lise Tarih Kitapları", *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları 1994 Buca Sempozyumu*, Haz. Salih Özbaran, Tarih Vakfı Yut Yayınları, İstanbul, 1995.

(MÖ 350- MS 1250) başlığı altında sıklıkla değinilen Moğollar ve Cengiz Han'a ilişkin olaylarda Cengiz Han'ın liderliği, gücünün meşruiyet dayanakları üzerinden ele alınan anlatımda olumlu bir yaklaşıma rastlanmaktadır.

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse, 1930'lu yıllardan günümüze incelenen tarih ders kitaplarında Moğollar ve Cengiz Han'a yönelik içeriğin zaman zaman daralıp zaman zaman genişlemesi; kitaplarda farklı görsellerin yer alması; ifadelerde değişim, dönüşüm ve farklılaşmada dönemin siyasi eğiliminin, eğitim anlayışının rolünün yanında ders kitabı yazarlarının ilgili konuları ele alış biçiminin de rolünün olduğunu söylemek mümkündür.

TARİH DERS KİTAPLARINDA TİMUR VE TİMURLULAR

Dr. Öğr. Üyesi Erol ÇİYDEM - Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Selahattin KAYMAKCI - Kastamonu Üniversitesi

"Dünya iki hükümdarın sahip olacağı kadar değerli değildir." diyen, kaynaklarda Emir Timur, Emîr Temir, Büyük Timur, Timur-ı leng, Timurlenk veya Aksak Timur şeklinde anılan Timur, 9 Nisan 1336 (Hicri 25 Şâban 736) tarihinde, On İki Hayvanlı Türk Takvimine göre Sıçan yılında günümüzde Semerkand'ın güneydoğusunda yer alan Keş (Şehr-i Sebz/Yeşil Şehir) yakınlarındaki Ilgar köyünde dünyaya gelmiştir. Babası Çağatayların Barlas kabilesinin beylerinden Emîr Turağay, annesi ise Tekine Hatun'dur. Soy itibariyle Cengiz Han'a dayandığı söylenmektedir.[1]

Timur'un gençlik dönemlerinde, Çağatay Devleti sıkıntılı günler geçiriyordu. Otorite boşluğundan faydalanan ve Cengiz hanedanından olmayan emirler, Çağatay hanlığı içerisinde idareyi ele alarak nüfuzlarını artırmaktaydı. Nitekim 1360 yılından itibaren adından söz edilmeye başlayan Timur önce Emir Hüseyin'le birlikte, 1370 yılından itibaren de tek başına Maveraünnehir'de hâkimiyet kurdu. Timur 1370–1405 yılları arasında yaptığı seferlerle, Harezm, Doğu Türkistan, Moğolistan, İran, Azerbaycan, Hindistan, Irak, Suriye, Altın Orda Hanlığı ve Osmanlı Devleti'nin de içinde bulunduğu muazzam büyüklükteki topraklara seferler yaptı. Çin üzerine sefer yaparken 18 Şubat 1405 (Hicri 17 Şâban 807) tarihinde Otrar'da vefat etti.[2]

İşlerinde alçakgönüllü, savaşta şiddetli, barışta yumuşak huylu, bilime, kültüre ve sanata değer veren, Sultan-ı Turan unvanıyla Türkistan'a dünyada itibar kazandıran Timur, yapmış olduğu seferler ile Türk ve Dünya Tarihi'ni derinden etkiledi. Altın Orda Hanı Toktamış'ı yenerek devletin zayıflamasına ve daha sonra yıkılmasına neden oldu. Böylelikle Rusya'nın güneye inmesini ve yayılmasını kolaylaştırdı. Osmanlı Sultanı Yıldırım Bâyezid 'i yenerek de devletin güç kaybetmesine ve İstanbul'un fethinin 50 yıl kadar gecikmesine neden oldu.[3]

Timur'un vefatından sonra devlet eski gücünü kaybetti. Tahtın varisleri arasında yapılan mücadeleleri 1409 yılında küçük oğlu Şahruh kazandı. Şahruh saltanatının ilk yıllarında devleti düzene soktu. Daha sonra İran ve Azerbaycan üzerine

1 İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, TTK Basımevi, Ankara, 1991, s. 1-3.
2 René Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Attila/Cengiz Han/Timur*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1980, s. 366-425.
3 Baymirza Hayit, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara, 2004, s. 2-3.

sefere çıktı. Şahruh'un 1447 yılında ölümü üzerine, tahta büyük bir bilim insanı ve astronomi bilgini olan oğlu Uluğ Bey geçti. Uluğ Bey sonrasında devlette karışıklıklar devam etti. Timurlulardan uzunca süre yalnız Hüseyin Baykara (1470–1506) tahtta tutunabildi. Döneminde başkent Herat, Türk tarihinde sayılı kültür merkezlerinden biri oldu. Ünlü Türk şair ve bilim insanı Ali Şir Nevai burada yetişti. Baykara'nın ölümü sonrasında Muhammed Şeybani Han'ın başkent Herat'ı ele geçirmesiyle 1507 yılında Timurlular yıkıldı.[4]

Türk ve Dünya Tarihi açısından büyük öneme haiz olan Timur ve Timurlular Cumhuriyet Dönemi Tarih ders kitaplarındaki yeri ve sunuluş biçimi, örnekler üzerinden temalar halinde açıklanmıştır.

Tarih Ders Kitaplarında Timur ve Timurluların Yeri

Timur ve Timurluları konu edinen Cumhuriyetin ilk Tarih ders kitaplarından biri 1931 yılında okutulmaya başlanan "Tarih II (Orta Zamanlar)" adlı ders kitabıdır. Bu kitapta Timur ve Timurlular ayrı bir konu olarak ele alınarak Timur'un hayatı, mücadeleleri, hükümdarlığı ve Timurlular Devrinde Türk Medeniyeti tüm boyutları ile açıklanmaya çalışılmıştır.[5] Ayrıca Osmanlı Devleti konusu ele alınırken, siyasi tarihin önemli olaylarından biri olan Ankara Savaşı dolayısıyla da Timur konusu tekrar işlenmiştir. Ancak burada daha çok Timur'un Anadolu seferi ve Osmanlı hükümdarı Yıldırım Bayezid ile olan mücadelesi anlatılmıştır.

Takip eden süreçte yazılan ders kitaplarında Timurlular ayrı bir ünite olarak ele alınmaya devam edilmiştir. Genel Türk Tarihi adı altındaki ders kitapları yazılmaya başlamadan önce hazırlanmış olan birçok ders kitabında Timur ve Timurlular ayrı bir ünite olarak Tarih ders kitaplarındaki yerini almıştır. Örneğin; Niyazi Akşit tarafından hazırlanmış olan "*Tarih II Ortaçağ*" isimli ders kitabında Timurlular, "*Türk-Moğol ve Timur İmparatorlukları*" başlıklı ünitenin altında yer almıştır.[6] İbrahim Kafesoğlu ve Altan Deliorman tarafından hazırlanmış olan "*Tarih*" ders kitabında ise Timurlular konusuna müstakil bir başlık olarak yer verilmiştir.[7] 1980'lere kadar söz konusu ünite ve başlıklar altında Tarih ders kitaplarında yer alan Timur ve Timurlular konusu 1980'lerden itibaren "*Orta Asya ve Yakın Doğu'da Kurulan Diğer Devletler*" başlıklı ünitenin içerisine yerleştirilmiştir.[8]

4 İsmail Aka, *Timurlular,* TDV İslam Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/timurlular#1 (Erişim Tarihi: 30.07.2019).

5 Maarif Vekâleti, *Tarih II Orta Zamanlar,* Devlet Matbaası, İstanbul 1931.

6 Niyazi Akşit, *Tarih II Ortaçağ,* Remzi Kitabevi, İstanbul, 1969.

7 İbrahim Kafesoğlu ve Altan Deliorman, *Tarih Lise II,* Millî Eğitim Bakanlığı, 1976.

8 Veli Şirin, *Tarih Lise II,* Milsan Basın Sanayi A. Ş., İstanbul, 1989; Hakkı Dursun Yıldız; Coşkun Alptekin, İlhan Şahin ve İdris Bostan, *Tarih Lise 2.* Servet Yayın-Dağıtım, İstanbul 1989; Yüksel Turhal, *Yeni Müfredat Programına Göre Liseler İçin Tarih 2,* Ders Kitapları Anonim Şirketi, İstanbul 1990.

1990'lı yıllarda hazırlanan bazı Tarih ders kitaplarında ise Timur ve Timurlular, tamamen Türk dünyasının bir parçası olduğu vurgulanırcasına *"Türk Dünyası-II"* başlıklı ünitenin içerisinde konu edinilmiştir.[9] Bunlar dışında Timur'un siyasi faaliyetlerine az veya çok Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu anlatan Tarih ders kitaplarının hemen hemen hepsinde değinilmiştir.[10]

Timur İmajı

Cumhuriyet dönemi tarih ders kitaplarında Timur imajı, "Timur'un Geçmişi ve Etnik Kökeni", "Timur'un Askeri Kişiliği", "Timur'un "Devlet Adamlığı" ve "Timur'un Türk-İslam Dünyasıyla İlişkileri" üzerinden değerlendirilmiştir.

Timur'un Geçmişi ve Etnik Kökeni:

Timurluların kurucusu Timur hakkında Tarih ders kitaplarındaki bilgilerden yola çıkarak O'nun etnik kökeni ile ilgili bir resim ortaya koymak mümkündür. Timur'un doğum yılı olarak ders kitaplarında genellikle 1335 ve 1336 tarihleri ön plana çıkmaktadır. Bunun dışında Timur'un doğum yeri, babası ve bağlı olduğu kabile konusunda ders kitaplarındaki bilgiler birbirleriyle tutarlı olmakla birlikte Timur'un etnik kökeni konusunda farklılık arz etmektedir. Bu durum şu şekilde ifade edilebilir:

Türk ve Soylu Timur İmajı:

İlk olarak 1931 yılında hazırlanmış olan Tarih ders kitaplarında Timur'un Semerkand'ın güneyinde Yeşil Şehir'de (Keş) dünyaya geldiği; babasının Barlas kabilesinden Turgay, annesinin ise Tekin Hatun olduğu ifade edilmiştir.[11] Aile adının Gürgân olması dolayısıyla kendisine de *"Timur Gürgâni"* denildiği yazılmıştır. Sonrasında Timur'un etnik kökeni konusu aydınlatılmıştır. Kitaba göre, *"Gürgan ailesi, çok asil bir Türk ailesi idi"*.[12] Timur'un Yeşil Şehir (Keş)'de doğduğu ve Barlas veya bazı kitaplarda Barulas boyundan olduğu şeklindeki bilgiye ilk olarak Ali Reşad'ın *"Tarih-i Umumi"* isimli ders kitabında rastlanılmaktadır.[13] Bu bilgi sonraki yıllarda yayınlanana ders kitaplarında da benzer biçimde yer almıştır.[14] Veli Şi-

9 Komisyon, *Tarih 1 (Ders Geçme ve Kredi Yönetmeliğini Uygulayan Ortaöğretim Kurumları İçin Ders Kitabı),* Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1994.; Tahir Erdoğan Şahin, *Ders Geçme ve Kredi Sistemine Göre Tarih 1,* Koza Eğitim ve Yayıncılık, Ankara 1993.

10 Kemal Kara, *Liseler için Osmanlı Tarihi 1,* Önde Yayıncılık, İstanbul 1998.; Vildan Cazgır, İlhan Genç, Mehmet Çelik, Celal Genç ve Şenol Türedi, *Ortaöğretim Tarih 10,* Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2011; Nurer Uğurlu ve Esergül Balcı, *Ders Geçme ve Kredi Programına Göre Tarih Lise 2,* Örgün Yayınları, 1992.

11 Maarif Vekâleti, 1931, a.g.e. s. 299.

12 Maarif Vekâleti, 1931, a.g.e. s. 299.

13 Ali Reşad, *Umumi Tarih İkinci Cild,* Yeni Matbaa, İstanbul 1928, s. 267.

14 Refik Turan ve Nevin Ergezer, *Ders Geçme ve Kredi Sistemine Göre Genel Türk Tarihi 2,* Ocak Yayınları, Ankara 1997, s. 182; Yüksel Turhal, 1990, a.g.e. s. 153.; Tahir Erdoğan Şahin, 1993, a.g.e. s. 185.; Kemal Kara, 2002, a.g.e. s. 143.

rin tarafından hazırlanan ders kitabında da *"Timur Bey 1335 yılında doğmuş, soylu bir aileden geliyordu."* denilerek O'nun seçkin bir aileden geldiği vurgulanmıştır.[15] Bazı ders kitaplarında Türk kökeni vurgulanmakla birlikte ataları bakımından Timur'un Cengiz Han'ın soyu ile de irtibatının olduğu eklenmiştir.[16] Fakat bunun aksine birçok ders kitabında Timur'un Cengiz Han ile bağlantısının olmadığına bir delil olarak hayatı boyunca *"emir"* unvanını kullanması gösterilmiş[17], 1369 yılında henüz 34 yaşında iken Türk âdeti üzere ak keçe üzerine oturtularak ve dokuz defa üyelerin başları üzerine kaldırılarak "emir" ilan olunduğu[18] vurgulanmıştır.

Timur (1976)

Timur (1998)

Timur (2011)

İmparator Timur (1336-1405) (1931)

15 Veli Şirin, 1989, a.g.e. s. 111.

16 Erdoğan Merçil ve Büte Merçil, *Lise İçin Genel Türk Tarihi II*, Altın Kitaplar Yayınevi, 1994, s.146.

17 Yüksel Turhal, 1990, a.g.e. s. 155; Nihat Çetin, Mustafa Kutluay ve Mestan Avlar, *Liseler İçin Genel Türk Tarihi*, (İkinci Baskı). Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 2001, s. 113; Kara, 2002, a.g.e. s. 144.

18 Maarif Vekâleti, 1931, a.g.e. s. 310; Emin Oktay, *Tarih Lise II*, Atlas Kitabevi, İstanbul 1978, s. 217.

Tarih ders kitaplarında Timur'a ait görsellerde O'nun Türk/Türk-İslam kültürünü temsil eden bir hükümdar olduğu izlenimi verilmektedir. Bazen Turan/Türk tipi bir hükümdar gibi resmedilen Timur'un (Görsel 1 ve 3) bazen de Türk-İslam kültüründeki bir hükümdarı temsil eder şekilde (Görsel 2 ve 4) resmedildiği söylenebilir. Bu bağlamda Timur'a ait birinci ve üçüncü görsellerdeki yüz hatlarının O'nun Türk imajını yansıttığı, ikinci ve dördüncü görsellerdeki kavuk ve sakal biçimi ile Türk-İslam Devleti hükümdarı imajının daha belirgin hale getirilmeye çalışıldığı ileri sürülebilir.

Moğol Timur İmajı:

Tarih ders kitaplarında Timur'un etnik kökeni konusundaki başka bir görüş ise O'nun Moğol kökenli olduğudur. Timur'un Moğol kökenli olduğunu yazan ilk ders kitaplarından birisi Kafesoğlu ve Deliorman tarafından yazılan *"Lise II Tarih Ders Kitabı"*dır. Kitapta Timur'un, aslen Moğol Barulas kabilesinden olduğuna değinilerek *"Maveraünnehir'de Çağataylılardan bir kukla Han'ın yanında 'bey' olarak iş başına geçtiği zaman (1370) gerçekte, çevresi ile Türk topluluğunu temsil ediyordu."* şeklindeki bilgi ile O'nun Türklüğü temsil ettiği de ifade edilmiştir[19]. Deliorman tarafından hazırlanan ders kitabında ise *"Timur'un büyük atası Tumanay, Cengiz'in de beşinci kuşaktan torunuydu."*[20] şeklinde bir bilgi ile konu açıklanmaya çalışılmıştır. Hatta aynı ders kitabında Timur'un Cengiz sülalesinden bir hanımla evlendiği için de *"damat anlamındaki 'küreken' lâkabını aldığı"* ifade edilmiştir. Son yıllarda hazırlanan bir ders kitabında ise Timur'un Moğol kökenli olması durumu şu şekilde açıklanmıştır: *"Timur, Moğolların Barulas Boyuna mensuptur. Timur'un babası, Çağataylara bağlı Barulas Boyunun beyidir. Timurlular idari teşkilat, askeri sistem ve hukuki yapı olarak Moğol Devletleri ile benzerlik göstermiştir. Timur'un sarayında Türkçe konuşulmuş, Türk adet ve gelenekleri uygulanmıştır. Bu yüzden tarihçiler, Timur'u Türkleşmiş Moğol olarak niteler".*[21]

Timur'un Askeri Kişiliği:

Tarih ders kitaplarında Timur ile ilgili hususlarda daha çok O'nun askeri kişiliği ön plana çıkarılmıştır. Timur, bazen bir kumandan olarak yaptıkları ile övülürken, diğer taraftan özellikle Osmanlı hükümdarı Yıldırım Bâyezid ile yaptığı mücadele sürecindeki uygulamaları nedeniyle tahripkâr, acımasız ve savaş yanlısı bir imaja büründürülmüştür.

19 İbrahim Kafesoğlu ve Altan Deliorman, 1976, a.g.e. s. 122.

20 Altan Deliorman, *Genel Türk Tarihi 2*, Bayrak Basım/Yayın/Tanıtım, İstanbul 1995, s. 188.

21 Erol Yüksel, Mehmet Ali Kapar vd., *Ortaöğretim Tarih 10 Ders Kitabı*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2018, s. 66.

İsyankâr ve Mücadeleci Timur İmajı:

Timur'un kişiliği konusunda ilk değinilen meselelerden birisi cismani enerjisinin yüksek, gecelerce uykusuzluğa ve at sırtında kalmaya dayanabilir oluşudur.[22] Timur'un *"Çok çetin şartlar altında ve büyük mücadelelerle devlet kurduğu, bu devleti kısa zamanda büyük bir güce kavuşturduğu, başka devletleri de kendine bağladığı"* O'nun kişiliğini anlatan bilgi notlarında vurgulanmıştır.[23] Ders kitaplarının birçoğunda Timur'un Moğollara karşı isyan etmesi ve bu isyanın sebepleri üzerinde durularak Moğolların adaletsizliği ve acımasızlıklarından hareketle Timur'un bu duruma sessiz kalmadığı vurgulanmıştır. Kitaplarda Timur, Moğolların halka karşı kötü davranışlarını görmezden gelmemiş ve isyan fitilini ateşlemiş bir hükümdar olarak tasvir edilmiştir.[24] Timur'un Moğollara karşı isyanının dört-beş yıl kadar sürdüğü ifade edilerek[25] isyanda Timur'un haksızlıklara boyun eğmeyen kişiliğin etkili olduğu vurgulanmıştır.[26] Hatta bu mücadelelerde kolundan ve bacağından yaralanması nedeniyle kendisinin *"Aksak Timur"* veya *"Timurlenk"* olarak anıldığı belirtilmiştir.[27]

Lider, İhtiyatlı ve Uzak Görüşlü Timur:

Ders kitaplarında Timur, Avrupa krallarını ve birçok hükümdarı dize getirmiş büyük Türk hakanı olarak da tasvir edilmiştir. 1931 basımlı Tarih ders kitabında şu bilgiler yer almaktadır: *"Timur, Avrupa eşiğinde göründüğü zaman, Avrupa kralları, Türklerin Hakanı Büyük Timur'a mektuplar ve sefirlerle hürmetlerini takdim ettiler"*.[28] Aynı kitapta Timur'dan bahsedilirken onda bir şef vasfının olduğu yazılmıştır. *"O, kumanda etmesini seviyordu; kendine çok emniyeti vardı"*.[29] Sonrasında; *"Timur, gayet zeki ve vakur idi, fazla neşeli değildi. Timur'un asıl dikkati celbeden hali bir tehlike zamanında sakin ve mülahazalı kalışı idi. Bu, büyük iş yapabilmek kabiliyetinde olan adamlarda görülebilir."* ifadeleri ile O'nun kişilik özelliklerinden öne çıkan hususlar ifade edilmiştir.[30]

Kitaplarda Timur'un vermiş olduğu kararlara sonuna kadar uyduğu, görüşlerine itiraz edilmesinden hoşlanmadığını anlatan ifadelerden hareketle liderlik özelliklerini taşıdığına da atıf yapılmıştır.[31] Timur bazı yazarlarca *"dünyanın son*

22 Maarif Vekâleti, 1931, a.g.e. s. 200.
23 Altan Deliorman, 1995, a.g.e. s. 193.
24 Kara, 2002, a.g.e. s. 144.
25 Emin Oktay, 1978, a.g.e. s. 216.
26 Hakkı Dursun Yıldız; Coşkun Alptekin, İlhan Şahin ve İdris Bostan, 1989, a.g.e. s. 124.
27 a.g.e. s.124; Tahir Erdoğan Şahin, 1993, a.g.e. s.185; Altan Deliorman, 1995, s. 188.
28 Maarif Vekâleti, 1931, a.g.e. s. 299.
29 a.g.e. s. 200.
30 a.g.e. s. 200.
31 Altan Deliorman, 1995, a.g.e. s. 193.

kumandanı" [32] ve *"tarihin gördüğü en büyük komutanlardan biri"*[33] olarak kabul edilmiştir. Timur'un ölümü ile O'nun büyük şahsiyeti ve otoritesinin ortadan kalkması ile kurmuş olduğu devletin çöküntüye gittiği anlatılarak, yine O'nun lider vasfının devleti ayakta tutan yegâne etmenlerden biri olduğu anlatılmak istenmiştir.[34] Bu kapsamda Timur'un, ileri görüşlü, ağırbaşlı, ciddiyeti seven ve cesur bir kumandan olmasına vurgu yapılmıştır.[35]

Rekabetçi ve Savaş Yanlısı Timur:

Timur'u çağının büyük hükümdarlarından ve kumandanlarından birisi yapan özelliklerin başında Doğu Avrupa'dan Hindistan'a, Orta Asya'dan İzmir'e kadar uzanan geniş bir coğrafya üzerinde hâkimiyet kurmasıdır.[36] Tarih ders kitaplarının hemen hemen hepsinde özellikle Osmanlı Devleti ile ilişkiler konusu işlenirken Timur'un rekabetçi yanı üzerinde durulmuştur. Osmanlıların doğuda kazanmış olduğu zaferlerin ve daha da kuvvetlenmelerinin, planlarını hayata geçirme noktasında Timur'u endişeye sevk ettiği tarih ders kitaplarında yazılıdır.[37] Bazı ders kitaplarında Osmanlı Devleti ile Timurlular arasındaki mücadelenin sebebi tam da bu temel üzerine oturtulmuştur.[38] Her iki hükümdar da birbirlerini rakip görmüşler ve cihan hâkimiyetini tesis etmeyi hedeflemişlerdir.[39] 1402 Ankara Savaşı'nın sebeplerinden birisinin; *"Her iki devlet ve tabiatıyla adı geçen hükümdarlar arasındaki siyasi nüfuz mücadelesinin"*[40] gösterilmiş olması bahsedilen rekabeti doğrulamaktadır.

Osmanlı Devleti ile Timurlular arasındaki mücadelede Timur, daha çok savaşı arzulayan taraf olarak gösterilmiştir. O'nun, Yıldırım Bâyezid'e mektupları devlet adamına yakışmayacak bir üslupta olmakla birlikte, kendisine gönderilen elçilere de devlet adabına uygun bir yaklaşım sergilemediği Cumhuriyet dönemi ilk tarih ders kitaplarında yazılıdır.[41] Sonraki yıllarda okutulan ders kitaplarında da benzer bilgilere rastlanmaktadır. Kitaplarda Timur'un, Yıldırım Bâyezid ile mücadelesi

32 Maarif Vekâleti, 1931, a.g.e. s. 328.
33 Yüksel Turhal, 1990, a.g.e. s. 153
34 Altan Deliorman, 1995, a.g.e. s. 198.
35 a.g.e. s. 193.
36 Kemal Kara, 2002, a.g.e. s. 147.
37 Gürkan Tekin ve Yüksel Turhal, *Meslek Liseleri İçin Tarih,* Ders Kitapları Anonim Şirketi, İstanbul 1990, s. 53.
38 Erdoğan Merçil, İsmet Miroğlu ve Yusuf Halaçoğlu, *Lise İçin Tarih II,* Altın Kitaplar Yayınevi, 1995, s. 28-29.
39 Ahmet Başaran, Ali Sert ve Lütfi İlgün, Liseler İçin Osmanlı Tarihi, MEB, İstanbul, 2004, s. 10; Komisyon, 1994, a.g.e. s. 141.
40 Süleyman Özbek, Ahmet Kankal, Kenan Ziya Taş ve Ahmet Güneş, *Liseler İçin Tarih 2.* Tutibay Yayınları, 1995, s. 20.
41 Ali Reşad, 1928, a.g.e. s. 270.

boyunca isteklerini her mektubunda artırdığı ifade edilerek[42] karşılanamayacak isteklerde bulunmasının savaşı da kaçınılmaz hale getirdiği vurgulanmıştır.[43] Ankara Savaşı'nın sebeplerine atıf yapılırken Timur'un bu savaşa çok önceden karar verdiği ve bu nedenle Yıldırım Bâyezid'e kabul edilmeyecek tekliflerde bulunduğu belirtilmiştir.[44] Anlaşılacağı üzere savaşın sebebi Timur'un anlaşma kabul etmez tavrıdır.[45]

Timur'un mektuplarına Bâyezid'in cevabı olarak gösterilen metinlerde Timur savaşçı, kaba ve kibirli bir şahıs olarak zikredilmiştir. Bâyezid'in Timur'a verdiği cevabı işleyen ders kitabında şu ifadelere yer verilmiştir: *"Devletimiz diğer devletlere benzemez. Bu nedenle kendisine sığınanları asla geri vermeyecektir. Mektuplarınızda sertlik, kabalık, kibir ve gururdan başka bir nesne yoktur. Al-i Osman (Osmanlılar), hile ile ülkeleri kendisine mülk edinmemiştir. Mektuplarımız da akıllı devlet adamlarımızla yapılan görüş alışverişi sonrası yazılmıştır. Şerefimiz, istiklalimiz ve karşı koyacak gücümüz vardır. Sizin bu isteklerinize tabi olamayız ve istiklalsiz yaşayamayız"*.[46] Başka bir kitapta ise, Osmanlı ordusu ve Timur'un ordusunun aynı din ve mezhepten olduğu için savaşmaya istekli olmadığı, ancak Osmanlıların kendi topraklarını savunmak zorunda olduğu iddia edilmiştir. Buradan hareketle aynı dönemin iki büyük Türk hükümdarı arasında gerçekleşmiş olan savaşın baş müsebbibi olarak Timur'un gösterildiği[47] söylenebilir.

Acımasız ve Tahripkâr Timur:

Timur'un Ankara Savaşı öncesi gerçekleştirdiği askeri faaliyetlerde oldukça acımasız olduğu ve gittiği yerlerde ciddi tahribata yol açan politikalar izlediği ders kitaplarında anlatılmıştır. Kitaplarda Anadolu'ya Timur'un gelişi, Sivas'ı aldıktan sonra kaledeki askerleri diri diri toprağa gömdürmesi ve şehri harabeye çevirmesi örnek olarak gösterilmiştir.[48] Şehri teslim almadan önce kan akıtılmayacağına dair söz vermesine rağmen[49] Timur'un kenti yağmalayarak yakıp yıkması[50] ve halkı son meteliğine kadar soyması[51] üzerinde durulmuştur. Sadece Sivas değil, gittiği

42 Yüksel Turhal, 1990, a.g.e. s. 184.

43 Osman Çakırtaş, *Ders Geçme ve Kredi Sistemine Göre Osmanlı Tarihi 1 (Siyasi)*, Koza Eğitim ve Yayıncılık Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti., Ankara 1993, s. 27.

44 Refik Turan ve Nevin Ergezer, 1997, a.g.e. s. 184.

45 Kemal Kara, 1998, a.g.e. s. 30.

46 Vildan Cazgır, İlhan Genç, Mehmet Çelik, Celal Genç ve Şenol Türedi, 2011, a.g.e. s. 19.

47 Yılmaz Öztuna, *Tarih Lise III.* MEB Devlet Kitapları, 1977, s. 25.

48 Niyazi Akşit, 1969, a.g.e. s. 182-183; Hakkı Dursun Yıldız, Coşkun Alptekin, İlhan Şahin ve İdris Bostan, 1989, a.g.e. s. 164.

49 Erdoğan Merçil, İsmet Miroğlu ve Yusuf Halaçoğlu, 1995, a.g.e. s. 29; Vildan Cazgır, İlhan Genç, Mehmet Çelik, Celal Genç ve Şenol Türedi, 2011, a.g.e. s. 19.

50 Süleyman Özbek ve Ahmet Güneş, *Lise Tarih 2 Ders Kitabı,* Tutibay Yayınları, İstanbul 2004, s. 11.

51 Emin Oktay, 1978, a.g.e., s. 233-234.

her yeri *"kan ve ateşe boğduğu"*[52]; Suriye tarafına yöneldiğinde Halep ve Şam gibi büyük şehirlerin de Timur'un gazabına uğradığı ve yağmalandığı yazılıdır.[53] Hatta bu iddia daha da ileri götürülerek *"Şam'da yaşayan halk soykırıma uğratılmıştır."* şeklinde bir ifade de kullanılmıştır.[54] Bu ifadelerin doğru veya yanlış olduğu burada tartışma konusu edilmemekle birlikte, Timur'un soykırıma varacak politikalar uyguladığının vurgulanması daha çok O'nun Yıldırım Bâyezid ile mücadelesinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda ders kitaplarında Bâyezid'in Timur karşısındaki başarısızlığını bu tür bilgilerle örtmek isteyen ya da kabullenmek istemeyen bir yaklaşımın var olduğu söylenebilir.

Timur'un "Hükümdarlığı"

Timur'un bir hükümdar olarak devlet adamlığı vasfı da ders kitaplarında üzerinde durulan meselelerden biri olmuştur. Timur Türk geleneği üzere hükümdar ilan edildikten sonra hemen ertesi gün hükümetini tesis ettiği gibi idaresi altındaki yerlere valiler ve kumandanlar tayin etmiştir.[55] Zekâsı ve teşkilatçılığı ile parlak bir şahsiyet olarak gösterilen[56] Timur'un devlet kurma ve idare etme yolundaki teşkilatçılığı anlatılırken kurmuş olduğu devleti sağlam temellere oturtmak için gösterdiği çabalar da ortaya konulmuştur: *"Timurlularda şehirler kurulup imar edilirken tarım da ihmal edilmemiştir. Timur, su kanalları yapmak ve yaptırmak suretiyle yeni tarım sahaları açtırmıştır."*[57] Aynı zamanda *"Timur, fethettiği yerlerin halkını başka yerlere yerleştirerek, boş olan pek çok sahayı iskâna açtı"*.[58]

Askeri faaliyetleri yanında Timur'un birçok bilgin, edip, şair ve sanatkârı sarayında toplayarak onları çalışmaları konusunda teşvik ettiği de kitaplarda işlenmiştir: *"Timur, âlimleri ve edipleri severdi. Zapt ettiği bütün memleketlerin en iyi sanatkârlarını Semerkand'a göndererek payitahtını muhteşem abidelerle süslemişti"*[59]. Bunun yanı sıra kitaplarda Timur'un Semerkand'a gönderdiği sanatkârlar arasında çalgıcılar ve okuyucuların olduğu ve Timurluların, kadınların da katıldığı sazlı sözlü eğlenceler yaptıkları da ifade edilmiştir.[60]

52 a.g.e. s. 217.
53 a.g.e., s. 233-234.; Ali Reşad, 1928, a.g.e. s. 269.
54 Altan Deliorman, 1995, a.g.e. s. 192.
55 Maarif Vekâleti, 1931, a.g.e. s. 310.
56 Refik Turan ve Nevin Ergezer, 1997, a.g.e. s. 185. Semavi Demir (Hazırlayan), 2007, a.g.e. s. 147.
57 Semavi Demir (Haz.), 2007, a.g.e. s. 150.
58 Refik Turan ve Nevin Ergezer, 1997, a.g.e. s. 193.
59 Maarif Vekâleti, 1931, a.g.e. s. 328.
60 Refik Turan ve Nevin Ergezer, 1997, a.g.e. s. 193.

Timur'un Türk-İslam Dünyasıyla İlişkileri:

Cumhuriyet dönemi ilk Tarih ders kitaplarında dikkat çeken noktalardan birisi Timur'un Türk Devletleri ile siyasi mücadeleye girmek zorunda kaldığıdır. Bu mücadelelerde Timur üstün gelmiş, fakat bunun müsebbibi olarak diğer Türk Devletlerine işaret edilmiştir: *"Kıpçak ve Osmanlı Devleti gibi Türk Devletlerini ezmekte Timur muztar kalmış ve bu müessif hadiselere o devletlerin hükümdarları sebebiyet vermişlerdi."*.[61]

Tarih ders kitaplarında Timur'un Türk Dünyasının aleyhine olan girişimlerinden birisi olarak Altın Orda Devleti'ni ortadan kaldırması gösterilmiştir: *"Timur'un fetihleri sonuçları açısından Türk tarihini olumsuz etkilemiştir. Altın Orda Devleti üzerine düzenlediği seferler (1391) bu devletin Kırım, Kazan, Küçüm, Ejderhan, Kasım ve Nogay Hanlıkları olarak parçalanmasına neden olurken Moskova knezlerinin güçlenmesini de beraberinde getirmiştir. Böylece, XVI. yüzyıldan itibaren Rusya'nın Kafkaslar ve Kıpçak Bozkırlarına doğru yayılması söz konusu olacaktır"*.[62]

Tarih ders kitaplarında Timur Doğu Türklerinin, Yıldırım Bâyezid ise Batı Türklerinin büyük hükümdarları olarak tasvir edilmişlerdir.[63] Bunu gösteren cümlelerden birisi *"Biri Asya, diğeri Avrupa fatihi iki hükümdar da Türk ve Müslümandı."* şeklindedir.[64] Timur ve Yıldırım Bâyezid mücadelesinde Timur, Anadolu'daki Türk birliğini parçalayan bir hükümdar şeklinde *"öteki"* olarak tasvir edilmiştir. Hatta bazı ders kitaplarında Timur'un Anadolu Türk birliğini dağıtmak ve Osmanlı Devleti'ni parçalamak istediği yazılmakla birlikte[65] Ankara Savaşı sonucunda Bizans'ın zaptının yarım yüzyıl kadar geciktiği, Balkanlarda ise Türk ilerleyişinin durduğu gibi konulara da değinilmiştir.[66]

Konunun önemine binaen bazı ders kitaplarında Timur'un Altın Orda seferini ve Ankara Savaşı'nı gösteren görsellere yer verilmiştir. Konuyu somutlaştırmak amacıyla çizildiği düşünülen resimlerin savaşı gösteren önemli detayları (filler, süvariler ve savaş araç gereçleri vb.), haritanın ise Timur'un Anadolu'ya geliş sürecini içerdiği söylenebilir. Bununla birlikte görsellerde verilen bilgiler tarih kitaplarında verilen bilgilerle örtüştüğü ifade edilebilir.

---

61 Maarif Vekâleti, 1931, a.g.e. s. 329.
62 Vildan Cazgır, İlhan Genç, Mehmet Çelik, Celal Genç ve Şenol Türedi, 2011, a.g.e. s. 20
63 Yılmaz Öztuna, 1977, a.g.e. s. 23.
64 Gürkan Tekin ve Yüksel Turhal, 1990, a.g.e. s. 54.
65 Niyazi Akşit, 1969, a.g.e. s. 201.
66 Komisyon, 1994, a.g.e. s. 141.

Timur'un ordularını Altın Orda birlikleri ile savaşırken gösteren bir minyatür (1995)

Timur'la Yıldırım Bâyezid 'in Ankara Savaşı'nı gösteren temsili bir resim (2012)

Timur'un Anadolu seferini gösteren bir harita (1993)

Timur ordularının fillerden yararlanarak yaptığı saldırıyı gösteren bir minyatür (2002)

Timurlular

Timurlular, askeri, siyasi ve iktisadi olarak çağının en güçlü siyasi yapısı görünümündedir. Bu devleti kuran Timur, Tarih ders kitaplarında daha çok merkezi bir konum işgal etse de Timurlular Devleti hakkında Timur ve O'ndan sonraki bazı hükümdarlar dönemindeki iktisadi, idari ve toplumsal meseleler de konu edinilmiştir. Bu konular hakkındaki bilgilerin analizi ile Tarih ders kitaplarında Timurlular Devleti'ni tasvir eden bazı yaklaşımlar aşağıda alt başlıklar halinde açıklanmıştır:

Büyük Türk Devleti Timurlular:

Ders kitaplarında Timurlular, kurucusundan gücünü alan büyük bir Türk Devleti olarak resmedilmiş, devletin teşkilat yapısı önceki Türk-İslam devletleriyle ilişkilendirilmiştir.[67] Devlet yönetiminde, diğer Türk devletlerinde olduğu gibi hükümdarın dışında, "Divan" bulunmasından bahsedilmiş[68] eski Türk devletlerindeki hâkimiyet anlayışının aynen devam ettirildiği bildirilmiştir.[69] Buna göre; *"Eski Türk hâkimiyet anlayışına göre, devlet sadece hükümdara değil, hanedanın bütün erkek üyelerine aitti. Onun için, şehzadelerin her biri, tahtın kendi hakkı olduğu görüşündeydi. Bu da, hükümdarlık makamı boşalır boşalmaz şehzade kavgalarına ve taht mücadelelerine sebep oluyordu".*[70] Benzer şekilde kitaplarda Timurluların tam manasıyla bir Türk devleti olduğunu gösteren önemli delillerden birisi olarak ordu sistemi gösterilmiştir. Bu doğrultuda Timur'un ordusunun Mete'nin yaptığı onlu sisteme göre teşkilatlandırıldığı belirtilmiştir.[71]

Kitaplarda Timurluların anadilinin Türkçe olduğu, bu dönemin şair ve yazarlarının Doğu Türkçesi (Çağatayca) ile yazdıkları ifade edilmiştir. Öyle ki, bu durum Çağatayca'nın edebi bir dil olarak yerleşmesini sağlamıştır.[72] Timurlularda Türkçe'nin ana dil olması ve Türkçe'nin adeta koruyuculuğunun yapılması da bu devletin bir Türk devleti olduğunu gösteren bir kanıt olarak sunulmuştur. Bu doğrultuda hem bir devlet adamı hem de şair ve yazar olarak Ali Şîr Nevai'nin ismi ve Türkçenin Farsçadan üstün bir dil olduğunu savunduğu Muhakemetü'l Lûgateyn adlı eseri ön plana çıkarılmıştır.[73]

67 Yüksel Turhal, 1990, a.g.e. s. 155.
68 Kemal Kara, 2002, a.g.e. s. 149.
69 Millî Eğitim Bakanlığı, 2007, a.g.e. s. 148.
70 Altan Deliorman, 1995, a.g.e. s. 198.
71 Refik Turan ve Nevin Ergezer, 1997, a.g.e. s. 187.
72 Erdoğan Merçil ve Büte Merçil, 1994, a.g.e. s. 151.
73 Altan Deliorman, 1995, a.g.e. s. 202.

Cengiz Han'ın Mirasçısı Timurlular:

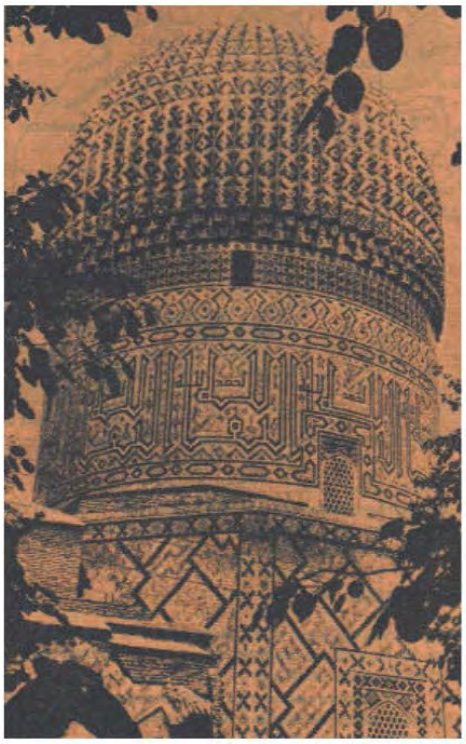
Kitaplarda Timurlular Moğollar veya Cengiz Han ile irtibatlandırılmıştır. Timur, Moğol kağanlık geleneğini canlandırmak isteyen bir hükümdar olarak gösterilmiştir.[74] Timurlular, bir ders kitabında; "*kültür bakımından Türk-Fars, yönetim bakımından Türk Moğol, siyasi ve dini yönden Moğol-Arap karışımı bir yapıya sahip*" devlet olarak nitelendirilmiştir.[75]

Ders kitaplarında Timur'un eski Türk devletlerindeki gelenekleri yaşatmaya özen göstermekle birlikte Cengiz Han'ın bir mirasçısı olduğu imajı da verilmektedir. Çünkü Timur, Cengiz Yasası'nı ihmal etmemiş, bu yasanın uygulanmasına devlet yıkılana kadar devam edilmiştir.[76] Benzer şekilde Timur, ordusunu Cengiz İmparatorluğu'nda olduğu gibi onlu sisteme göre düzenlemiştir.[77] Timur da Cengiz gibi Çin'i almak istemiş,[78] ölmeden önce kurmuş olduğu büyük imparatorluğunu dört oğlu ve otuz beş torunu arasında paylaştırmıştır.[79]

Orta Asya'yı Mamur Eden Timurlular:

Ders kitaplarında Timurlular döneminde Orta Asya'da iktisadi, sosyal ve kültürel anlamda çok büyük gelişmelerin yaşanmış olduğundan bahsedilmektedir. Türkistan olarak da anılan Orta Asya coğrafyasında Timur ile birlikte düzen ve huzur tesis edilmiştir. Başta Semerkand olmak üzere Türkistan'daki şehirlerde birçok mimari eserler yapılmış[80], Semerkand, Ortaçağ'ın en güzel ve gelişmiş şehirlerinden birisi haline gelmiştir.[81] Bazı ders kitaplarında dönemin mimarisi hakkındaki bilgiler detaylandırılmış[82], kimi zaman konuyu somutlaştırma adına çeşitli görsellere de yer verilmiştir. Kitaplarda özellikle Gök Saray, Bibi Hatun Camii ve Timur Türbesi gibi mimari eserler ele alınarak Türk-İslam mimari anlayışını, motifleri ve o dönemin sanatındaki işçiliği ön plana çıkaran görseller gösterilmiştir.

74 Hakkı Dursun Yıldız; Coşkun Alptekin, İlhan Şahin ve İdris Bostan, 1989, a.g.e. s. 165.
75 Kemal Kara, 2002, a.g.e. s. 149.
76 Refık Turan ve Nevin Ergezer, 1997, a.g.e. s. 186; Nihat Çetin, Mustafa Kutluay ve Mestan Avlar, 2001, a.g.e. s. 113.
77 Nihat Çetin, Mustafa Kutluay ve Mestan Avlar, 2001, a.g.e. s. 113.
78 Yılmaz Öztuna, 1977, a.g.e. s. 23.
79 Emin Oktay, 1978, a.g.e. s. 218.
80 Veli Şirin, 1989, a.g.e. s. 113.
81 Yüksel Turhal, 1990, a.g.e. s. 156.
82 a.g.e. s. 156.

Timur'un Semerkand'daki türbesi (1976)

Bibi Hatun Camiinden bir detay (1994)

Kitaplarda Timurlular döneminde bölgede iktisadi hayatı da canlandıracak önemli girişimlerin yapıldığı anlatılmıştır. Bu dönemde tarım ve ticarete oldukça önem verildiği, sulama kanalları inşa edildiği, Tebriz üzerinden Venedik ve Cenevizlilerle ticaretin yapıldığı ifade edilmiştir.[83] *"Tebriz ve Sultaniye şehirleri özellikle Ceneviz ve Venedikliler ile olan ticarette önemli rol oynamıştır. Fakat güneydeki Hürmüz ve civarındaki adalar milletlerarası ticaretin merkezi idi. Timurluların idareleri altındaki ülkelerde Herat, Semerkand, Yezd, Kabil ve Suğnak gibi şehirler önemli ticaret merkezleri haline gelmiştir".*[84] *"Timurlular sulama kanallarına ilgi göstererek ülkenin birçok yerlerinde kanallar açtırdılar. Ayrıca ziraatın desteklenmesi için belirli tedbirler aldılar. Söz gelimi, boş kalan toprakları işleyen halktan beş yıl süreyle vergi almadılar".*[85]

Aydın ve Sanatkâr Hükümdarların Devleti Timurlular:

Ders kitaplarında konu edinilen başka bir mesele de Timurlular Devleti'nde bizzat hükümdarların öncülüğünü yaptığı bilimsel, sanatsal ve kültürel faaliyetlerdir. Timur devrinde mimari, müzik, tezhip, çinicilik ve hat gibi alanlarda önemli gelişmeler sağlanmıştır.[86] Özellikle Şahruh, Uluğ Bey ve Hüseyin Baykara isimleri

83 Veli Şirin, 1989, a.g.e. s. 113; Nihat Çetin, Mustafa Kutluay ve Mestan Avlar, 2001, a.g.e. s. 114.
84 Erdoğan Merçil ve Büte Merçil, 1994, a.g.e. s. 150-151.
85 Erdoğan Merçil ve Büte Merçil, 1994, a.g.e. s. 150.
86 Nihat Çetin, Mustafa Kutluay ve Mestan Avlar, 2001, a.g.e. s. 115.

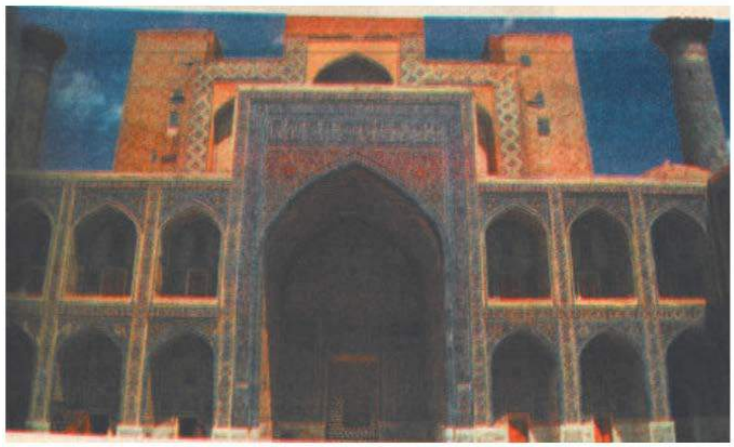
çok defa ders kitaplarında zikredilmiştir.[87] Birçok ders kitabında Timur'un ölümü ile birlikte Timurluların parçalanmaya başladığı yazılmakla birlikte, yine de Timur'dan sonraki söz konusu hükümdarlar döneminde bilim ve sanat alanındaki gelişmelerin devam ettiğine vurgu yapıldığı dikkat çekmektedir.

Ders kitaplarında Uluğ Bey'e önemli bir yer verilmiştir: Uluğ Bey, iyi öğrenim görmüş, büyük bir astronom ve matematikçi olarak anlatılmıştır.[88] O, hükümdarlığından çok zamanındaki bilim, kültür ve sanat çalışmaları ile tanınmıştır.[89] Bir bilgin olarak, yaptırmış olduğu rasathanede diğer bilginlerle yıldızların hareketlerini incelemiş, birçok medrese yaptırmış, bu medreselerde dini bilimlerle birlikte akli bilimler de öğretilmiştir. Yaptırmış olduğu medresenin kapısında; kadın-erkek bütün Müslümanlara ilmin farz olduğu hadis-i şerifi yazılıdır.[90] Hatta kendisi adına düzenlenmiş olan *"heyet cetveli ve yıldızların fihristi"* bilim dünyasında teleskop icat edilinceye kadar, bu dalda en önemli bilimsel eser olarak kabul edilmiştir.[91] Uluğ Bey'in *"Uluğ Bey Zayiçesi (Zic-i Uluğ Bey)"* olarak da bilinen eseri Batı dillerine çevrilmiştir.[92] Uluğ Bey'e ilişkin verilen bilgiler görsellerle de desteklenmiştir:

Semerkand'taki Uluğ Bey Anıtı (1997)

87 Bkz. Maarif Vekâleti, 1931, a.g.e. s. 329.
88 Hakkı Dursun Yıldız; Coşkun Alptekin, İlhan Şahin ve İdris Bostan, 1989, a.g.e. s. 127.
89 Altan Deliorman, 1995, a.g.e. s. 196.
90 Refik Turan ve Nevin Ergezer, 1997, a.g.e. s. 192.
91 Yüksel Turhal, 1990, a.g.e. s. 156.
92 Altan Deliorman, 1995, a.g.e. s. 201.

Semerkand'taki Uluğ Bey Medresesi (2007)

Timurlularda bilimsel çalışmaları ile dikkat çeken bir başka isim ise Uluğ Bey'in öğrencisi olan ve aynı zamanda Fatih Sultan Mehmet döneminde İstanbul'a gelerek Osmanlı Devletinin hizmetine giren[93] Ali Kuşçu'dur. Ayrıca ders kitaplarında kendisinin de şair olduğu, devrinin ileri gelen şair ve bilginlerini sarayında topladığı ve döneminde Herat'ın büyük bir kültür merkezi haline geldiği ifade edilen Hüseyin Baykara'ya da yer verilmiştir.[94] Türkçe yazdığı şiirlerle büyük ün kazanan Baykara devrinde[95] Mirhond, Devletşah ve Emir Süheyli gibi Türk asıllı alim ve sanatkarların yetiştikleri belirtilmiştir. Ayrıca Osmanlı sarayı ve bilginleri ile sıkı iş birliği yapıldığı ve İslam minyatürcülük sanatının gelişmesinde bu dönemin büyük rolü olduğu aktarılmıştır.[96] Hüseyin Baykara ve devrine ait görselleri de Tarih ders kitaplarında görmek mümkündür:

Hüseyin Baykara'nın şiirlerinin toplandığı "Divan"ından iki sayfa (2002)

Hüseyin Baykara'ya Ait Bir Minyatür (1931)

93 Refik Turan ve Nevin Ergezer, 1997, a.g.e. s. 188.
94 İbrahim Kafesoğlu ve Altan Deliorman, 1976, a.g.e. s. 125.
95 Kemal Kara, 2002, a.g.e. s. 150.
96 Yüksel Turhal, 1990, a.g.e. s. 151.

Ders kitaplarında Hüseyin Baykara'nın arkadaşı olan Ali Şir Nevaî'nin[97] dışında başka bilim insanı ve sanatkârlara da yer verilmiştir. Bu çerçevede ünlü matematikçiler Gıyaseddin Cemşid ve Bursalı Kadızâde'nin oğlu Musa[98], ünlü şair Abdurrahman Cami, meşhur astronomlar Kadızade-i Rumi ve Gıyaseddin el-Kaşanî[99] kitaplarda işlenen diğer ünlü simalar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ders kitaplarında Timurluların eğitim-öğretimine ilişkin hususlar açıklanmış, kadınların eğitimine önem verildiğinin altı çizilmiştir: *"Timurlularda hanedan mensuplarının hanımları devlet yönetiminde etkili idiler. Ziyafetlere ve seferlere katılan kadınların, eğitimine de önem verilirdi."*[100] Ayrıca Timurlu hükümdarlarının bilim insanı ve sanatkârları himaye etmesi ile 15. yüzyılda Doğu İslam Dünyasında parlak bir kültür birliğinin meydana geldiği ifade edilerek[101], bu dönem "Timurlu Rönesansı" şeklinde nitelendirilmiştir.[102] Kitaplarda resim sanatının çok geliştiği ayrıca vurgulanmıştır: *"Duvar resimlerinden zamanımıza kadar örnekler gelmemişse de, minyatür sanatıyla ilgili eserlerden örnekler pek çoktur. Timurlu devri resmiyle ilgili olarak sanatkârların meydana getirdikleri üslûplarla beraber ayrı ayrı resim mektepleri oluşmuştu. Bunlardan en önemlisi Herat ve Şiraz mektepleri idi. Timurlu devrinin en büyük ressamı Kemaleddîn Bihzad idi"*.[103] Bir başka sanat dalı müzik alanında da çok ciddi gelişmelerin olduğu ve bu alanda da önemli isimlerin Semerkand'a götürüldüğü not edilmiştir.[104]

Sonuç

Cumhuriyet dönemi Tarih ders kitapları incelendiğinde kitapların tümünde müfredat veya öğretim programları doğrultusunda Timur ve Timurlular konusunun işlendiği görülmektedir.

Cumhuriyetin ilk yıllarına ait ders kitaplarından sadece Ali Reşad tarafından hazırlanmış olan ders kitabında Timur ve Timurlulardan bahsedilmiştir. Bu ders kitabı ise aslında Cumhuriyet dönemi öncesine ait olmakla birlikte Cumhuriyetin ilk yıllarında okullarda okutulmuştur. Timur ve Timurlular konusunun ilk kez bütün ayrıntılarıyla ele alınıp işlendiği ders kitabı 1931 yılına aittir. Takip eden yıllarda yazılan kitaplarda ayrıntının giderek azaldığı dikkati çekmektedir. Özellikle

97 Kemal Kara, 2002, a.g.e. s. 152.
98 Altan Deliorman, 1995, a.g.e. s. 201.
99 Erdoğan Merçil ve Büte Merçil, 1994, a.g.e. s. 151-152.
100 Refik Turan ve Nevin Ergezer, 1997, a.g.e. s. 187.
101 Erdoğan Merçil ve Büte Merçil, 1994, a.g.e. s. 151.
102 a.g.e. s. 152; Refik Turan ve Nevin Ergezer, 1997, a.g.e. s. 190.; Semavi Demir (Haz.), 2007, a.g.e. s. 151.
103 Erdoğan Merçil ve Büte Merçil, 1994, a.g.e. s. 152.
104 Semavi Demir (Haz.), 2007, a.g.e. s. 153.

2000'li yıllardan sonra yazılan Tarih ders kitaplarında Timurlular Devleti konusunun içeriği önceki dönemlere göre daraltılmış olup konu daha kısa ve öz bilgilerle aktarılmaya çalışılmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında yazılan Tarih ders kitaplarında Timur ve Osmanlı hükümdarı Yıldırım Bâyezid arasındaki mücadele açıklanırken Timur haklı taraf olarak resmedilmiştir. Öte yandan takip eden süreç içerisinde hazırlanan ders kitaplarında Timur'un öteki olarak nitelendirilebilecek bir şekilde anlatıldığı da dikkati çekmektedir. Bu durumun Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e geçişte ön plana alınan ideoloji ve o yıllarda Türk Tarih Tezine verilen yoğun önemin etkisinden kaynaklandığı söylenebilir.

Tarih ders kitaplarında Timur ile ilgili bahislerde olumlu ve olumsuz yaklaşımları bir arada görmek mümkündür. Olumsuz yaklaşımlara daha çok Timur'un Yıldırım Bâyezid ile mücadelesinin anlatıldığı bölümlerde rastlanmaktadır. Oysa Timur, Timurlular bahsinde büyük Türk hükümdarı, bilim insanları ve sanatkârları koruyan, Türkistan'ı (Orta Asya'yı) mamur eden hükümdar şeklinde tasvir edilmiştir. Ayrıca O, bir taraftan Doğu Türklerinin ve Türkçe'nin koruyucusu, Orta Asya'da başlayan "Timurlu Rönesansı"nın temellerini atan bir aydın bir hükümdar olarak gösterilmiştir.

Timur ve Timurlular konusunu anlatan ders kitapları görseller açısından incelendiğinde kitaplarda genellikle Timur'a ait temsili resimler, Timurlular dönemine ait eserleri gösteren fotoğrafların bulunduğu görülmektedir. Öte yandan özellikle 1931-1995 arasında hazırlanmış olan ders kitaplarında diğer dönemlerde yazılmış ders kitaplarına oranla daha az görsel kullanıldığı dikkati çekmektedir. Bu döneme ait ders kitaplarının sadece ilkinde beş adet görsel kullanılmış olmakla birlikte diğer kitaplarda Timur ve Timurlulara ait görseller bir veya iki örnekle sınırlı kalmıştır. 1995'ten sonra hazırlanan ders kitaplarında kitap başına düşen görsel sayısı bir anda artmış ve ortalama olarak dörde çıkmıştır. 1995 ve ardından 1997 yılında basılmış olan ders kitaplarında sırasıyla beş ve yedi adet görsel kullanılmıştır. 1931-1995 yılları arasında hazırlanmış olan on beş Tarih ders kitabında toplamda sadece yirmi iki görsel kullanılmışken, 1995-2019 arasında hazırlanmış olan on üç ders kitabında ise toplamda kırk iki adet görsel kullanılmıştır. Ders kitaplarında içeriğin daraltılırken görsel sayısının yaklaşık iki kat artmasının nedeni olarak teknolojik gelişmeler, bilgiye daha kolay ulaşılması, öğretim programlarının ve ders kitaplarının yazımında temel alınan felsefenin değişmesi gibi unsurların etkili olduğu ileri sürülebilir.

TARİH DERS KİTAPLARINDA AVRUPA: HRİSTİYANLIK- PAPALIK- HAÇLILAR- RÖNESANS-REFORM-MODERNİZM

Doç. Dr. Mehmet ELBAN - Bayburt Üniversitesi

Tarih ders kitaplarında Papalık, Hristiyanlık, Haçlılık, Rönesans, Reform ve Avrupa konuları, iki temel çerçevede işlenmektedir. Bunlardan ilki Türk tarihi, diğeri ise müstakil Avrupa tarihidir. Sözü edilen konuların tarih ders kitaplarındaki durumunu incelemek için beş döneme ait ders kitapları seçilmiştir. Bunlar; *Türk Tarihinin Ana Hatları* denen eserden üretilen ve 1930'lu yıllarda okutulan Türk Tarih Tetkik Cemiyeti'nin [TTTC] hazırladığı *Tarih I, II, III* ders kitapları, bu ders kitapları yerine 1940'lı yıllarda okutulan Milli Eğitim Bakanlığı'nın [MEB] *Tarih I, II, III* ders kitapları, 1976-78 arası okutulan MEB'nın *Tarih I, II, III*[1] ders kitapları, 2001 baskılı MEB *Tarih I*, 1995 baskılı MEB *Tarih II*, 2002 baskılı MEB *Genel Türk Tarihi* ve hali hazırda okutulan 2018 baskılı MEB *Tarih 9, 10, 11* ders kitaplarıdır.

Papalık-Hristiyanlık-Haçlılık

Türkiye'deki tarih ders kitaplarında Hristiyanlık, Türk-İslam tarihi ve Avrupa tarihi bağlamında anlatılmaktadır. Avrupa tarihi bağlamında Hristiyanlık, ilkçağ tarihinde Roma ve ortaçağ tarihinde Avrupa tarihi içinde verilmiştir. Avrupa tarihi içinde verilen Hristiyanlık konusuna ilişkin önemli meselelerden biri Hz. İsa'nın haça gerilme meselesidir.

Hz. İsa'nın Haça Gerilme Meselesi

Hristiyanlık açısından Roma tarihinin önemli bir yeri vardır. Nitekim Hristiyanlığın varoluşu, yayılışı ve güçlenişi gibi en önemli meseleleri Roma tarihiyle ilişkilidir. Bu mühim meselelerin tarih ders kitaplarındaki yazımı ele alındığında Hz. İsa'nın haça gerilme mevzusu dikkat çeker. Aşağıda, TTTC'nce hazırlanan *Tarih I* ders kitabında Hz. İsa'nın haça gerilme mevzusu verilmiştir:

> İsa, Oktav devrinde Nazarette doğdu. Umumi hayatına 26 yaşında başladı. Ve ancak üç buçuk sene devam etti. Yahudiler bunu tevkif ettiler. Mesih unvanı altında halkı iğfal ve tehyiç ettiği töhmetile mahkemeye sevkedildi. Yahudileri tatmin için bunu **haça gerilmeğe** mahkum ettiler; mahkum

1 Eray Alaca, "An Evaluation of High School History Textbooks in the Republic Period". *International Online Journal of Educational Sciences,* Cilt: 9, Sayı: 4, 2017, 988-1007.

> eden hakimin adı Ponspilattır. İsa, Yahudi dininin mukaddes an'anelerini muhafaza etmekle beraber harici ibadetlerini terk ediyordu. Umumi olan bir Allaha itikadı emrediyordu. İsa, dinde, ibadetten ziyade ruhları yükseltmek ve birleştirmek gayesini esas tutmuştu. Zulüm, işkence, tehdit sefalet içinde inleyen Roma halkının aşağı tabakalarında İsa dininin hususiyeti çok müessir oldu.[2]

TTTC'nin hazırladığı 1931 tarihli *Tarih I* ders kitabında Hz. İsa'nın haça gerilmesindeki neden, Yahudilerin tatminini sağlamak olarak açıklanmıştır. Hz. İsa'nın haça gerildiği söylenmiştir. Fakat tekrar dirilmesi hikayesi anlatılmamış ve haça gerilmesindeki iyi hayat müjdesi gayesinden bahsedilmemiştir. A. Müfid Mansel, Cavit Baysun ve E. Ziya Karal tarafından hazırlanan 1943 tarihli İlk Çağ Tarihi ders kitabında ise konu aşağıdaki gibi verilmiştir:

> Hristiyan geleneği İsa'nın, kendini Allah'ın oğlu olarak göstermiş olmak bahanesiyle, İbraniler tarafından haça gerilmek suretiyle öldürülmüş, fakat bir müddet sonra tekrar dirilmiş ve göklere çıkmış olduğu bildirilmektedir. Hristiyanların kutlu kitabı olan İncil'de İsa'nın Allah tarafından insanları kurtarmak için yeryüzüne gönderilmiş olduğu yazılıdır. İsa, Allah'ın oğlu ve önceki peygamberler tarafından geleceği bildirilmiş olan Mesih'tir (Yunan Hıristos); kendisine inanmak bu dinin temelini teşkil eder. Yeni din bu maddi dünyanın ötesinde ruhani bir dünya kabul etmekte ve bu ruhanî dünyada günahın artık hiçbir kudreti kalmamış olduğunu söylemektedir. Öteki dünyanın sonsuz değeri karşısında bu dünyada insanları birbirinden ayıran devlet sınırları, sınıf ayrılıkları yahut zenginlik ve fakirlik bir hiç gibidir. Bunlara önem vermemek insanların birbirini sevmelerine yardım eder. Bir insan bir diğerini sevmekle din ödevlerinden birini yapmış olur; çünkü sevgi insanları Allah'la birleştiren bağdır. Allah, İbranilerde olduğu gibi, sadece âdil bir intikamcı değil, fakat evlatlarını (yani insanları) seven bir babadır. Bundan dolayı zengin ile fakir, kuvvetli ile zayıf arasında hiçbir ayrılık yoktur.- Birbirini sevmek, haksızlığı affetmek, sade bir hayat sürmek ve bu dünyanın zevklerine önem vermemek bu yeni dinin temelleri olup İsa'nın acıklı ölümünden sonra tekrar dirilmiş ve göklere çıkmış olması insanlara bu dünyada çektikleri acılardan sonra diğer dünyada daha iyi bir hayat süreceklerini müjdelemektedir.[3]

1943 tarihli İlk Çağ Tarihi ders kitabı, 1931 tarihli *Tarih I: Tarihten Evvelki Zamanlar ve Eski Zamanlar* ders kitabından farklı olarak Hz. İsa'nın haça gerilmesinden sonra tekrar dirildiğinden ve göklere çıktığından bahsetmiştir. Hz.

2 TTTC, *Tarih I: Tarihten Evvelki Zamanlar ve Eski Zamanlar*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s.333-334.

3 A. Müfid Mansel, Cavit Baysun ve E. Ziya Karal, *İlk Çağ Tarihi*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1943, s.214.

İsa'nın tekrar dirilişindeki gaye ise bu dünyadaki acılara karşılık diğer dünyadaki iyi hayat müjdesidir. 1931 tarihli ders kitabı ise Hz. İsa'nın haça gerildikten sonra dirildiğinden ve bunun Hristiyan inancında kefaret sayıldığından bahsetmemiştir. Hristiyan inancına göre, Hz. İsa haça gerilmesinden sonraki üçüncü gün dirilmiş ve göğe yükselmiştir. Hristiyanlıktaki kefaret (Atonement) inancına göre Hz. İsa Mesih gönüllü olarak tüm insanların günahlarına karşılık kendi kanını akıtmıştır.[4] Bu farklılık, TTTC'nin hazırladığı ders kitaplarındaki pozitivist tarih anlayışından kaynaklanabilir.[5] Zira, Hz. İsa'nın haça gerilme meselesi metafizik bir muhteva taşır. Metafizik unsurlar ise pozitivist felsefede kabul görmez. Öte yandan İbrahim Kafesoğlu ve Altan Deliorman tarafından yazılan 1977 tarihli *Tarih I* kitabında, 2001 tarihli *Tarih I*[6] ve 2018 tarihli *Tarih 9* ders kitabında Hz. İsa'nın haça gerilme meselesine yer verilmemiştir.[7] Konunun yer almayışı, bu üç kitapta Türk tarihine daha çok sayfa verilmesine bağlanabilir.

Konstantin'in (Constantinus) İman Meselesi

Avrupa ve Hristiyanlık tarihinin en tartışmalı meselelerinden biri Roma imparatoru Konstantin'in iman edip etmediğidir. Bu tartışmalı meselenin tarih ders kitaplarına farklı anlatımlarla yansıdığı ya da hiç yansımadığı görülmektedir. TTTC'nin 1931 tarihli ders kitabında mesele şu şekilde açıklanmıştır:

> IV üncü asrın başlıca vak'aları, Hristiyanlığın zaferi ve Bizans'ın Kostantaniye olmasıdır. Konstans ve Galer, yalnız kaldıktan sora kendilerine Maksimin Dayya (Daia) ve Severi birleştirdiler. Konstans bir sene sonra Britanya'da öldü. Ordusu, oğlu Konstantin'i imparator ilan etti. Fakat Roma'da rakipleri çıktı, kabul etmediler. Konstantin, Roma üzerine yürüdü. Muhasımlarını mağlup etti (M. S.312). Bu zaferde askerlerine Hristiyan dininin işaretlerini muhtevi nişanlar verdi. Maamafih kendisini resmen Hristiyan ilan etmedi. Fakat neşrettiği irade ile, Hristiyan ayininin alenen icrasına müsaade etti.[8]

TTTC'nin 1931 tarihli *Tarih I* ders kitabında verilen anlatı, Konstantin'in resmen Hristiyan olmadığına yakın bir görüştür. Bu yazımda Konstantin'in Hristiyanlığı müphemdir. Yine, benzer şekilde TTTC'nin *Tarih II* ders kitabında Konstantin'in Hristiyanlığı kabul etmesindeki siyasi amaçlar dile getirilmiştir.[9] Ders kitabının konuya ilişkin daha çok rasyonel dayanaklar üzerine durduğu gö-

4 Şinasi Gündüz (Ed.), *Yaşayan Dünya Dinleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007, s.82-97

5 Tercan Yıldırım, "Positivist Impact on the Teaching of History in Turkey: An Evaluation on History Textbooks (1930-1938)", *International Online Journal of Educational Sciences*, Cilt: 10, Sayı: 10, 2017.

6 MEB, *Tarih I*, MEB Yayınları, İstanbul, 2001.

7 MEB, *Tarih 9*, MEB Yayınları, Ankara, 2018.

8 TTTC, *Tarih I: Tarihten Evvelki Zamanlar ve Eski Zamanlar*, s.338-339.

9 TTTC, *Tarih II: Orta Zamanlar*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931b, s.4.

rülmektedir. Dolayısıyla Konstantin'in iman meselesinin yazımında pozitivist tarihyazımının etkileri düşünülebilir. Öte yandan akademik tarih açısından bakıldığında, Konstantin'in Hristiyan olup olmadığı üzerinde kesin bir fikre varılamadığı görülmektedir.[10] Konstantin'in iman meselesi 1943 tarihli İlk Çağ Tarihi adlı ders kitabında ise aşağıdaki gibi verilmiştir:

> Konstantinus, yukarda söylediğimiz gibi, Diyokletianus'un reformlarını tamamladı ve böylece mutlak bir hükümdar oldu. Bu putperest imparator yavaş yavaş kendinde Hristiyanlığa karşı bir meyil duymağa başladı ve bu dinin imparatorluk içinde yaşayan bütün kavimleri birleştirebilecek bir kuvvet olduğunu anladıkta putperestliği bırakarak Hristiyan oldu ve Milano'da bir ferman çıkartarak (313) Hristiyanlığın, putperestlik ve diğer dinlerin yanında yer almasına resmen izin verdi. Fakat imparator bununla kalmadı; Hristiyanlığın koruyucusu olarak ortaya çıktı; Hristiyan kilisesine birçok imtiyazlar verdi ve putperestleri baskı altında bulundurmağa başladı.[11]

TTTC tarafından hazırlanan 1931 tarihli ders kitabında Konstantin'in şüpheli olan Hristiyanlığı, 1943 tarihli ders kitabında şüphe götürmezdir. Zira 1940'lı yıllardan sonra ders kitaplarında pozitivist tarihyazımının etkileri yok denecek düzeydedir. Yine bu yazımda dönem içinde yaşanan evrensel tarih anlayışının ve uluslararası ortak bilimsel çalışmaların etkileri düşünülebilir.[12] Dolayısıyla 1943 tarihli ders kitabında Konstantin'in Hristiyanlığına ilişkin şüphe içeren tezler ileri sürülmez, hatta Konstantin Hristiyanlığın koruyucusudur. Bu bağlamda Milano fermanı önemlidir. İbrahim Kafesoğlu ve Altan Deliorman tarafından hazırlanan 1977 tarihli *Tarih Lise I* ders kitabında ise bu konuya hiç girilmemiş, sadece Konstantin'in Hristiyanlara dini muhtariyet verdiği ifade edilmiştir.[13] MEB 2001 tarihli ders kitabında da Konstantin'in iman meselesine hiç girilmeden Roma'da Hristiyanlığın 313 yılında serbest bırakıldığı ve 381'de resmi din ilan edildiği söylenmiştir.[14] 2018 tarihli *Tarih 9* ders kitabında "*Roma Kralı Diokletien'in Hristiyanlara uyguladığı baskı ve takibat, I. Konstantin'in Hristiyanlığı kabul etmesiyle sona erdi.*" denerek Konstantin'in iman meselesi tartışmaya açılmadan, onun Hristiyan olduğu belirtilmiştir.[15]

---

10 Yunus Kaymaz, "Büyük Constantinus'un Hristiyanlığı Meselesi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 29, 2014.

11 A. Müfid Mansel, vd., İlk Çağ Tarihi, s.217.

12 Erinç Erdal Yıldırım, *İnönü Döneminde Tarih ve Eğitim: Tarih Anlayışında Süreklilik ve Değişimler*, ODTÜ Yayıncılık, 2014.

13 İbrahim Kafesoğlu ve Altan Deliorman, *Tarih Lise I*. (2.Baskı), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977, s.67.

14 MEB, *Tarih I*, 1931, s.30.

15 MEB, *Tarih* 9, 2018, s.46.

Hristiyanlık Hakkında Bilgi

Hristiyanlık; TTTC *Tarih I* kitabında "Yahudilik ve Hristiyanlık", "Hristiyanlık ve Roma" başlıkları altında verilmiştir. 1943 tarihli İlk Çağ Tarihi ders kitabında Hristiyanlık hakkında bilgiler; "Hristiyanlığın cihan tarihine girişi" ve "Büyük Konstantinus, Roma devletinin Hristiyanlaşması" başlıkları altında sunulmuştur. 1977 tarihli Kafesoğlu ve Deliorman tarafından yazılan *Tarih II* ders kitabında Hristiyanlık; "Musevilik ve Hristiyanlık-Hz. İsa, Hristiyanlığın yayılması, inanç" başlıkları altında verilmiştir. MEB 2018 tarihli ders kitabında Hristiyanlık hakkında bilgiler diğer ders kitaplarına göre çok daha azdır. Öte yandan tarih ders kitaplarında Hristiyanlık dini, Hristiyanların kendi kabullerine göre verilmiştir. Örneğin, 1977 tarihli ders kitabı Hristiyanlık inancı ile ilgili "*Hristiyanlığa göre asıl hayat ve saadet bu dünyadan sonraki dünyadadır. İnsanlar Allah huzurunda birdir. Tek Allah vardır. Herkese yardım etmek, fedakârlıkta bulunmak, sevgi ve şefkatle muamele etmek esastır...*"[16] ifadelere yer vermiştir. Anlaşılıyor ki ders kitabında bu paragrafta Hristiyanlık inancının doğruluğu ve yanlışlığı ortaya konmaya çalışılmamıştır. Barışçı tarih öğretimi açısından düşünüldüğünde,[17] ders kitabında Hristiyanlık dini için nefret, kin içeren herhangi bir tanımlamanın olmadığı görülmektedir. Ayrıca, 1995 tarihli *Tarih II* ders kitabında Hristiyanlık, Osmanlı Toplum yapısı içinde çok kısa ve demografik bilgiler kapsamında geçmiştir.[18] 2018 tarihli *Tarih 9* ve *10* ders kitabında ise önceki ders kitaplarından farklı olarak Hristiyanlık inancı hakkında bilgi verilmemiştir.[19]Anılan ders kitaplarında sadece Hristiyanlığın yayılması anlatılmış ve Hristiyanlık, Türk tarihi ile ilişkili olduğu sürece bahse konu olmuştur.

Hristiyanlığa Geçen Türkler ve Hristiyan Azınlıklara Karşı Türk Adaleti

Türk kavimlerinin Hristiyanlıkla olan ilişkileri Orta çağ Türk tarihinde önemli bir yer tutar. Çünkü bazı Türk kavimlerinin Hristiyanlığa geçmesi Türk tarihini önemli ölçüde etkilemiştir. Bu sonuç, ders kitaplarında daha çok kültürel kimlik bağlamında değerlendirilmiştir. TTTC tarafından hazırlanan 1931 tarihli ders kitabında bu konuya ilişkin yer alan içerikte "*Roma Papalarının bütün Avrupa alemini propaganda ile Hristiyan yapmak hususunda aldıkları tedbirler ve gösterdikleri maharet ve faaliyetler hayrete şayandır. Bu suretle birçok kavimlerin Hristiyanlığı kabul etmeleri suretiyle Türk alemi milyonlarca* ırkdaşını kaybetmiş

16 İbrahim Kafesoğlu vd., *Tarih Lise I*. s.73.

17 Mustafa Safran ve Bahri Ata, "Barışçı tarih Öğretimi Üzerine Çalışmalar; Türkiye" De Tarih Ders Kitaplarında Yunanlılara İlişkin Kullanılan Dil ve Yunanlılara İlişkin Öğrenci Görüşleri", *GÜ Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 1* 1996.

18 MEB, *Tarih II*, s.122.

19 MEB, *Tarih 9*; MEB, *Tarih 10*, MEB Yayınları, Ankara, 2018.

oldu"[20] denmiştir. TTTC tarafından hazırlanan 1931 tarihli *Tarih II* ders kitabında Hristiyanlığın istilalar ile gerilemesinden sonra Roma'daki papaların misyonerlik faaliyetleriyle Slavlara kadar tüm Avrupa'yı Hristiyanlaştırdığı ve Roma kilisesine bağladığı belirtilmiştir. Bunun en önemli sonucu ise Hristiyanlaştırma sürecinden nasibini alan Türklerin milyonlarca ırkdaşını kaybetmiş olmasıdır. 1942 tarihli ders kitabında Türklerin Orta ve Güney Avrupa'ya yayılmalarına ilişkin Bulgar, Macar, Peçenek, Uz ve Kumanların Hristiyan olarak Avrupa dünyasına karışmaları ortaya konmuştur.[21] İbrahim Kafesoğlu ve Altan Deliorman tarafından yazılan *Tarih Lise II* ders kitabında ise bu durum, Hristiyanlığı kaybeden Türklerin Türk kültür çevresinden koptuğu şeklinde ifade edilmiştir.[22] 2002 tarihli *Genel Türk Tarihi* ders kitabında "*Macarlar, 1000 yılına doğru Hristiyanlığı resmi din olarak kabul ederek zamanla Türk olma özelliklerini yitirdiler*" denmiştir.[23] Yine 2018 tarihli ders kitabında "*896'da Macaristan'a yerleşen Macarlar, Hristiyanlığı benimseyerek Türk kimliğini kaybetmiştir.*"[24] ifadeleri kullanılmıştır. Milli kimliğin en temel unsuru kültür ve daha özelde dil olduğu düşünülürse yapılan değerlendirmelerin doğru olduğu görülecektir. Nitekim, ders kitaplarında Hristiyanlığa geçen ve Türkiye Türkçesine çok yakın bir Türkçe ile konuşan Gagavuz Türkleri için aynı değerlendirmeleri görmek pek mümkün değildir. Dolayısıyla ders kitaplarında milli kimlik ölçütünde dinin tek başına yeterli olmadığı ve dilin en önemli bir ölçüt olduğu değerlendirilebilir. Nihayetinde, ders kitaplarından verilen anlatılardan anlaşılıyor ki Hristiyanlığa geçen Türklere ilişkin TTTC'nin 1931 tarihli ders kitabının değerlendirmeleri daha romantik-milliyetçidir.

Türk tarihi bağlamında Hristiyanlık ile ilgili söylenecek diğer bir husus ise Hristiyanlara karşı Türklerin sağladığı dini özgürlüklerdir. Böylesi bir anlatı ve ortaya çıkan Türk adaleti; haklı ve doğru bir imajdır ve Batılı tarihçiler de bu gerçeği görmezden gelmemiştir.[25] Konuya dair TTTC'nin *Tarih III* ders kitabında "*Niğbolu meydan muharebesin de (1395) Haçlı müttefikler tamamen mağlup ve münhezim oldular. Bu Muharebede Osmanlı ordusundaki Hristiyan askerlerin sadakatle harp*

20 TTTC, *Tarih II: Orta Zamanlar*, s.78.

21 A. Müfid Mansel, Cavit Baysun ve E. Ziya Karal, *Orta Çağ Tarihi*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1942, s.19-21.

22 İbrahim Kafesoğlu ve Altan Deliorman, *Tarih Lise II.* (2.Baskı), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977, s.183.

23 MEB, *Genel Türk Tarihi*, Milli Eğitim Yayınları, İstanbul, 2002, s.33.

24 MEB, *Tarih 9*,

25 Jack Goody, *Rönesanslar*, Çev. Bahar Tırnakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s.61, 110; Luisa Black, "Tarih öğretim ve öğreniminde yöntem sorunları". *Tarih Eğitimine Eleştirel Yaklaşımlar*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003, s.30; Otto Ernst Schueddekopf, Edouard Bruley, E.H. Dance, Haakon Vigander, *Tarih Öğretimi ve Tarih Kitaplarının* Geliştirilmesi, Çev. Necati Engez, MEB, İstanbul, 1969, s.105.

etmeleri, az zamanda Osmanlı idaresine ne kadar ısınmış ve Osmanlı ordusunda hizmeti ne kadar benimsemiş olduklarına delildir[26]denmiştir. Anlaşılacağı üzere bu içerikte Osmanlı devletinin adaletli yönetimi ile Hristiyanların sadakatini kazandığı gösterilmiştir. 1942 tarihli ders kitabında yine benzer bir içerik verilmiştir:

> Avrupa'da Katolik kilisesinin yanında diğer kiliselerin kurulması olayları kan gövdeyi götürme pahasına mal olurken Türkler, dini bakımdan büyük bir müsamaha gösteriyorlardı. Daha Osmanlı Devletinin kuruluşundan beri onun idaresine giren halk dilediği gibi din törenleri yapabilirdi. Bu serbestlik Avrupalıları o kadar kıskandırmıştır ki reformun babası olan Lüter, Alamanya üzerinde Türk idaresinin kurulmasını bile istemiştir.[27]

Paragrafta Osmanlı idaresinin diğer din mensuplarına adaletli davrandığı ve onlara dini törenlerini yapmakta özgürlük tanıdığı anlatılmıştır. Yine 1995 tarihli *Tarih II* ders kitabında *"Osmanlı Devleti'nin Müslüman olmayan halkının büyük bir kısmı Hristiyandı. Hristiyanlara din ve inanç konularında serbestlik tanınmış, geni haklar verilmiştir."*[28] denmiştir. Benzer bilgiler diğer ders kitaplarında da görülebilir.[29] Bu tür anlatılara, incelenen tarih ders kitaplarında sıklıkla rastlanmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi bu anlatı tarihsel bir gerçekliğe dayanmaktadır. Hatta uluslararası kuruluşların yaptığı tarih eğitimi çalışmalarında da konu üzerine hem fikir olunmuştur.[30]

Papalık-Haçlılık

Papalık makamı, ders kitaplarında kilise teşkilatı ve mezhepler konusunda daha çok anlatılmaktadır. Özellikle 1977 tarihli *Tarih II* ders kitabı, Kilise teşkilatını ve Hristiyanlıktaki mezhepleri etraflıca ele almıştır. Genel anlamda tüm ders kitaplarında Papaların 11. ve 12. yüzyıldaki imparatorlar ile olan mücadeleleri anlatılmıştır.

26 TTTC, *Tarih III: Yeni ve Yakın Zamanlar*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1933, s.18.
27 A. Müfid Mansel, Cavit Baysun ve E. Ziya Karal, *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1942, s.84.
28 MEB, *Tarih II*, s.49.
29 Yılmaz, Öztuna, *Tarih Lise III*. (2.Baskı), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977, s.328.
30 Otto-Ernst Schueddekopf vd., *Tarih Öğretimi ve Tarih Kitaplarının Geliştirilmesi*, s.105.

Clermont Konsülü

Öte yandan, Türk tarihi açısından Papalık ve Haçlılık iki temel çerçevede ders kitaplarına yansımıştır. İlki, Türklerin Anadolu'yu yurt edinmesine karşı Papa ve Haçlı ordularının faaliyetleri, diğeri Osmanlı Türklerinin Rumeli fetihlerine karşı Papa ve Haçlı ordularının faaliyetleridir. Örneğin, MEB 2001 tarihli ders kitabında "*Haçlı Seferleri'nin yapılmasında (Türklerin Anadolu'yu almasına karşı), papaların ve din adamlarının büyük rolü olmuştu*" denmiştir.[31] Yine, 2018 tarihli *Tarih 9* kitabında "*Selçukluların Anadolu'ya hâkim olmaya başlaması ve burayı İslamlaştırması üzerine papa önderliğindeki Batı dünyası, Türk İslam dünyası üzerine Haçlı Seferleri düzenlemiştir*" denilerek Papa ve Haçlıların Türklerin Anadolu'yu yurt edinmesine yönelik çabaları anlatılmıştır.[32]

2018 tarihli ders kitabından alınan görselde Türkleri Anadolu'dan çıkarmaya çalışan Papa II. Urbanus'un (Urban) 1095 yılında Clermont (Kilemont) konsülündeki Haçlı çağrısı anlatılmaktadır.[33] Diğer taraftan Büyük Haçlı Seferleri'nde tarihsel olarak ön plana çıkan Papalık makamı, Osmanlı devletinin Rumeli fetihleri anlatılırken yine ön plana çıkmıştır. Ancak bu kez tarih ders kitaplarında Papalık makamına abartılı bir güç yüklenmiştir.

31 MEB, *Tarih I*, s.156.
32 MEB, *Tarih 9*.
33 MEB, *Tarih 10*, s.29.

Kutsal İttifak (Temsili) (2018)

14. ve 15. Asra Dair Güçlü Bir Papalık Yorumu

İncelenen ders kitaplarının genelinde Osmanlı Türklerinin Rumeli fetihlerine karşı Papalık makamının siyasi faaliyetlerinden bahsedilirken, Papalığın yaşadığı sıkıntılardan bahsedilmez. Örneğin, ders kitaplarında Osmanlı Türklerinin Rumeli fetihlerine karşı ilk Haçlı koalisyonunun 1364 Sırp Sındığı Savaşı'nda ortaya çıktığı anlatılmaktadır.[34] TTTC'nin hazırladığı *Tarih II* kitabında ise Niğbolu savaşı için Papalığın etkisinden bahsedilmemiştir.[35] Öztuna'nın ders kitabında üçüncü Haçlı koalisyonunun 1389 Birinci Kosova savaşında yok edildiği ve 1995 tarihli *Tarih II* ders kitabında Türklerin bu savaşta zafer kazandığı[36] belirtilmiştir. Ancak, tüm bu anlatılarda 14. yüzyılda Papalık makamının ahvalinden bahsedilmemiştir.[37] Bu konuda başka örnekler de vermek mümkündür. TTTC'nin 1933 tarihli ders kitabında, "*Türk tehlikesi önünde mezhep münazaasını bir müddet unutmak lüzumunu duyan Papa da bütün Hristiyan devletlerini, Müslüman Türkler aleyhine bir Haçlı seferi yapmağa teşvik etti.*[38]" şeklinde bir ifadeye yer verilmiştir. 1942 tarihli ders kitabında ise Sırp Sındığı Savaşı'nda (1363) haçlı ordusu ile savaşıldığı yazılmıştır.[39] Osmanlı devletinin Rumeli fetihlerine karşı koymaya çalışan Papalık ve onun isteklerini yerine getirmeye çalışan Macaristan'dır. Ancak, bu ders kita-

34 Yılmaz Öztuna, *Tarih Lise III*, s.18.
35 TTTC, *Tarih II: Orta Zamanlar*, s.321.
36 MEB, *Tarih II*, MEB Yayınları, İstanbul, 1995, s.17.
37 Yılmaz Öztuna, *Tarih Lise III*, s.20.
38 TTTC, *Tarih III: Yeni ve Yakın Zamanlar*, s.12.
39 A. Müfid Mansel vd., *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*, s.6.

bında ve diğer ders kitaplarında Niğbolu Savaşı'nda (1396) Fransız şövalyelerinin bu sefere katılmasında Papa'nın etkisinden çok Bourgogne dukasının siyasi faaliyetlerinin etkili olduğundan bahsedilmemiştir.[40] Öte yandan, 1995 tarihli *Tarih II* ders kitabında Osmanlı Devleti'nin Rumeli fetihlerine ilişkin Papalık vurgusunun diğer ders kitaplarına göre daha az olduğu görülmüştür.[41] 2018 tarihli *Tarih 10* ders kitabı ise yalnızca 15. yüzyılda Cenevizlerin Papalığın yardım isteklerine cevap vermediğini belirtmiştir.[42]

Görülüyor ki Osmanlı Türklerinin Rumeli fetihleri söz konusu olduğunda Papalık, Türkler aleyhine çalışan ve Hristiyan alemini Türklere karşı kışkırtan en önemli yapıdır. Tarihsel arka planda da bunun bir gerçekliği vardır ve Papalık makamı böylesi faaliyetlere girmiştir. Ancak, neredeyse tüm tarih ders kitapları Papalığın 14. ve 15. yüzyılda yaşadığı sıkıntıları yansıtmamıştır. Oysaki 14. ve 15. yüzyıllarda Papalık makamı, "Babil Esareti" ve Büyük Bölünme/Büyük Şizma (Great Shism) denen buhranları yaşamıştır. Papalığın Babil Esareti (1309-1378) denen olay, Papalığın Roma'dan Fransa Avignon'a taşınmasını ifade eden olaydır. Bu süre zarfında diğer Hristiyanlar, Avignon Papalarını bir esaret içinde görmüşlerdir. Büyük Bölünme/Büyük Şizma (Great Shism) (1378-1417) denen olayda ise Papalık makamı tekrar Roma'ya taşınmış ve sonrasında, Batı Hristiyanlığında iki ve hatta üç Papa ortaya çıkmıştır. Anılan olaylar sonrası bir takım konsüller yapılmıştır. Tüm yaşanılanlar ile Papalık 14. ve 15. yüzyılın ortalarına kadar büyük buhran yaşamış ve Papalığın otoritesi zayıflamıştır. Daha da önemlisi Papalık zayıflayan otoritesini tekrar tahsis etmek için çareyi Türklere yapılacak olan Haçlı seferlerinde görmüştür.[43] Tüm bu bilgiler ışığında tarih ders kitaplarındaki anlatılara bakılırsa, ders kitaplarının 14. ve 15. yüzyıllar arası Papalığın gerçek ahvalini yansıtmadığı görülecektir. Ders kitaplarına "Babil Esareti" ve "Büyük Bölünme/Büyük Şizma" neredeyse hiç yansımamıştır. Böyle olunca orta çıkan netice, çok güçlü bir Papalık imajıdır. Ayrıca bu tarihsel olaylar yansıtılmadığında Papalığın Türklerin Rumeli fetihlerine karşı gerçek motivasyonun da ne olduğu anlaşılamamaktadır.

Öte yandan ders kitaplarında İstanbul'un fethinden sonra Papalığın Türklere karşı aldığı tedbirler anlatılmıştır. Bu bağlamda, özellikle Yılmaz Öztuna'nın 1977 tarihli ders kitabında ve 2018 tarihli ders kitabında[44] Papalığın Katolik-Ortodoks kiliselerini birleştirme çabasına yer verilmiştir:

---

40 A. Müfid Mansel vd., *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*.,s.7.; Halil İnalcık, *Rönesans Avrupası-Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci*, (4.Baskı),Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2013, s.19.

41 MEB, *Tarih II*, s.17-20.

42 MEB, *Tarih 10*, s.150.

43 Halil İnalcık, *Rönesans Avrupası-Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci*, s.14-19.

44 MEB, *Tarih 10*, s.126.

> Artık Katolik-Ortodoks ittihadı, yani Hristiyan aleminin birliği de hayal olmuştu. Bizans halkını Katolik yapmak üzere Papa tarafından İstanbul'a yollanan ve Ayasofya'da Katolik ayini yaparak, Ortodokslar'ın inancına göre mabedi kirleten ve 28 Mayıs gecesine kadar bu kiliseye halkın uğramamasına sebep olan Kardinal Isidore, Galata'da Türklere esir düşmüş bulunuyordu.[45]

Ders kitabından alınan bu paragrafta Papa'nın iki kiliseyi birleştirme çabasını gerçekleştiremediği anlatılmıştır. 15. yüzyıldan sonra tarihsel olarak kaybolan Papa ve Papalık makamının faaliyetleri ders kitaplarından da kaybolmuştur. Başka bir ifadeyle ders kitaplarında Papalık makamının etkileri tarihsel bağlamından koparılmamıştır. Ders kitaplarında 18. yüzyılda, artık Haçlı seferleri tarihsel olarak kaybolmuştur. 19. yüzyılda ise Hristiyan azınlıklar, Osmanlı idaresinden ayrılma istekleri ile ön plana çıkmıştır. Çünkü 19. yüzyılda artık dini kimliklerin yerini millî kimlikler almıştır.

Rönesans-Reform-Modernizm Bağlamında Avrupa

Tarih ders kitaplarında Rönesans konusu açıldığında, konu daha çok Doğu-Batı değerlendirmelerine yönelmektedir. Ancak Rönesans konusunda Doğu'yu daha çok İslam dünyası temsil etmektedir. Bu bağlamda İslam medeniyetinin ve Doğu'yu temsil etmesi münasebetiyle Doğu Roma (Bizans) imparatorluğunun Rönesans'a ve Rönesans üzerinden Avrupa'ya katkıları ders kitaplarında yer almıştır. Söz konusu anlatımlar ders kitaplarında farklılık göstermiştir. Ayrıca 2018 tarihli *Tarih 11* ders kitabı, önceki yıllarda okutulan ders kitaplarına nazaran Rönesans konusuna daha az yer vermiştir.[46] Zira 1975 sonrası ders kitaplarında Avrupa tarihi giderek azalma eğiliminde olmuştur.[47]

Rönesans'a Müslümanların Etkisi

Tarih ders kitaplarında Doğu medeniyetinin Rönesans'a ve Rönesans üzerinden Avrupa'ya katkılarında özellikle Abbasi dönemi çeviri faaliyetleri, Sicilya ve İspanya'daki Müslümanların etkileri zikredilmiştir:

> Me'mun, fikrini kuvvetlendirmek için Yunanlıların felsefe ve lojik kitaplarını Arapçaya çevirtti. Yunan eserlerinden başka Sanskrit ve İbrani dillerinden kitaplar da tercüme ettirdi. Böylece Eskiçağın belli başlı bütün kitaplarından Müslümanlar faydalanıyorlar ve ilim hareketi eskisiyle ölçülemeyecek kadar genişliyordu... Me'mun zamanında Harezmli Musa oğlu Mehmet adlı bir matematikçi, Sincar ovasında arzın meridiyen dairesini ölçmüştü. Müslü-

45 Yılmaz Öztuna, *Tarih Lise III*, s.34.

46 MEB, *Tarih 11*, MEB Yayınları, Ankara, 2018.

47 Eray Alaca, "Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Avrupa Tarihinde Yer Alan Bazı Kavramlara Yönelik Bilgi Düzeyleri". *Electronic Turkish Studies*, Cilt: 13, Sayı:11, 2018

> manların elinde geometri çok ileri gittiği gibi cebir de onlar tarafından ortaya çıkarılmıştır. Felsefede önemli eserler veren Farabi ile İbni Sina birer Türk alimi idiler. Hind ilim ve felsefesini Müslümanlara Hazerzmli bir Türk olana Ebül Reyhan Elbiruni tanıtmıştı. İspanya'da yetişen alimlerin en büyüğü de İbnirrüşt idi. Batı dünyası bilgisizlik karanlığı içinde ikin Doğu, ilmin beşiği olmuştu. Avrupa'ya medeniyet ışığı ancak Sicilya ve İspanya'daki Müslümanlar sayesinde girebilmiştir...[48]

Benzer şekilde MEB 2001 tarihli ders kitabında "*Böylece, İslam uygarlığı, Avrupa'nın aydınlanmasında rol oynadı. XV. ve XVI. yüzyılda, Avrupa'da başlayacak olan Rönesans hareketlerine zemin hazırladı.*"[49] denerek İslam medeniyetinin Rönesans'a katkıları dile getirilmiştir. Diğer tüm ders kitaplarında bu katkı yeri geldikçe zikredilmiştir. 1942 tarihli ders kitabına dönülürse bu ders kitabında Avrupa'ya medeniyet ışığının Müslümanlar sayesinde girdiği anlatılmıştır. Burada göze çarpan önemli bir husus, Hint medeniyetinin ve İbrani dilindeki kitapların Rönesans'ın oluşmasına dolaylı olarak katkısıdır. Ancak, Çin medeniyetinin Rönesans'a katkıları teslim edilmemiştir. Ayrıca, söz konusu ders kitabında müstakil olarak verilen Hint ve Çin medeniyeti başlıklarında bu medeniyetlerin kendi antikitelerine dönüşleri hakkıyla verilmemiştir. Böyle olunca ortaya çıkan durum Avrupa'nın eskiye dönüşünün eşsiz ve benzersiz olmasıdır. Diğer ders kitaplarında da durum benzerdir. Başka bir ifadeyle tarih ders kitaplarında Çin, Hint ya da başka kültürlerin tarihlerinde geçmişlerine yönelmeleri atlanmış ve böylelikle Avrupa Rönesans'ı kendiliğinden benzersiz bir olgu haline gelmiştir. Diğer taraftan 1942 tarihli ders kitabındaki Rönesans anlatısında edebiyat ve sanatta yeniden doğuş kabul edilmemiştir. Buna gerekçe ise edebiyat ve sanatta düşüncenin bir an için yok olacağının kabul görmemesidir. Böylelikle Rönesans düşüncesinde bir ölçüde antikçağdan Avrupa'ya bir süreklilik kabul edilmiştir.[50] Oysaki Avrupa tarihinde böylesi bir süreklilik iddiası Avrupamerkezci tarihyazımının neticesidir. Rönesans'ın Avrupa için benzersizliğini toplum bilimsel olarak bozan tek kitap ise TTTC'nin 1931 tarihli ders kitabıdır. 1931 tarihli ders kitabında "*Babür, Hindistan'da her sahada Türk Rönesans'ının mümtaz ve asil bir simasıdır*"[51] denmiş ve Rönesansların Avrupa'ya özgü benzersizliğine karşı durulmuştur. Nitekim toplum bilimsel açıdan bakıldığında Rönesanslar Avrupa'ya özgü bir olgu değildir. Rönesanslar, Hindistan'da, Orta Doğu'da ve Çin'de de görülmüştür.[52]

---

48 A. Müfid Mansel vd., *Orta Çağ Tarihi*, s.53-55.
49 MEB, *Tarih I*, s.93.
50 A. Müfid Mansel vd., *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*, , s.43.
51 TTTC, *Tarih II: Orta Zamanlar*, s.338.
52 Jack Goody, *Rönesanslar.*

Tarih ders kitaplarında Rönesans ile ilgili diğer bir mesele, Rönesans'a Bizans (Doğu Roma) İmparatorluğu'nun katkısının ne ölçüde olduğudur. 1942 tarihli ders kitabında bu durum *"...İstanbul'un Türkler tarafından alınması üzerine birçok Yunan fikir adamları İtalya'ya sığındılar. Bunların oraya Bizans medeniyeti eserlerini götürdükleri doğru değildir... Bizanslılar İtalyanlara eski Yunancayı öğretmekle, klasik eserlerin okunmasına ve dolayısıyla hümanizma ile Rönesans'ına gelişmesine hizmet etmiş oldular"*[53] şeklinde izah edilmiştir. Burada ortaya konulan görüş, Rönesans'a Bizanslıların katkısının sadece dil öğretmek açısından olduğudur. Oysaki İstanbul'un fethinden sonra Rönesans'a olan bu katkı hem eski Yunan dilinin öğrenilmesi hem de Bizans eserlerinin götürülmesiyle ilgilidir.[54] Yine ders kitaplarında Rönesans söz konusu edildiğinde Fatih Sultan Mehmet'in bir "Rönesans Hükümdarı" olduğu anlatılır. Örneğin TTTC'nin ders kitabında "İtalyan Rönesans'ı artistleri bu Türk prensini, Rönesans Avrupa hükümdarlarından birisi gibi sayarlardı"[55] ifadelerine yer verilmiştir. Aynı ders kitabında Fatih Sultan Mehmet'in Rönesans ile olan ilişkisi görseller ile desteklenmiştir. Benzer şekilde Yılmaz Öztuna tarafından yazılan 1977 tarihli ders kitabında da Fatih Sultan Mehmet'in bir Rönesans hükümdarı olan yanları, yurtdışı yazından yapılan alıntılar ile desteklemiştir.[56] Bugünün değerlendirmelerine bakıldığında meslekten tarihçilerin benzer bir imaj (Rönesans hükümdarı) çizdiği görülmektedir.[57] Ders kitaplarında Rönesans ile birlikte ele alınan başka bir başlık Avrupa'daki dini reformudur. Tarih ders kitaplarında Reform konusunun anlatımında Papalık ve Hristiyanlık dini birbirinden ayırt edilerek anlatılmıştır.

Reform: Papalık ve Hristiyanlık Dininin Birbirinden Ayırt Edilmesi

Ders kitaplarında reform konu olunca Reformun haklı gerekçeleri tarihsel olarak Papalık makamının yozlaşması üzerine inşa edilmiştir. Papalık ve Hristiyanlık ise birbirinden ayırt edilmiştir:

> ...Papa bir din adamı gibi değil bir prens gibi yaşıyordu. Para, zinet ve lükse önem veriyor ve parlak bir dekor içinde yaşıyordu. Papazlar, dinin kaidelerine aykırı olduğu halde, evleniyorlar, kilisenin toprakları üzerinde çoluk çocuk ve karılariyle yaşıyorlardı... İncil'de Hristiyanlık dininin sadeliğe, iyiliğe, alçak gönüllülüğe dair kaideleri pek çok insan tarafından okundu...[58]

53 A. Müfid Mansel vd., *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*, s.39.
54 Halil İnalcık, *Rönesans Avrupası-Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci*, s.61.
55 TTTC, *Tarih III: Yeni ve Yakın Zamanlar*, s.31.
56 Yılmaz Öztuna, *Tarih Lise III*, s.40-41.
57 Feridun, M. Emecen, "Bir Rönesans Hükümdarı Fatih Sultan Mehmet", *.tr Dergisi*, 2017, s.54
58 A. Müfid Mansel vd., *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*, s.78.

1942 tarihli ders kitabında Hristiyanlık dini sadeliği, Papa ve papazlar bunun tam aksi lüks ve sefayı temsil etmektedir. Reform konusunda Papalık ve Hristiyanlığın birbirinden ayırt edilmesini diğer ders kitaplarında da görmek mümkündür. Örneğin 1995 tarihli *Tarih II* ders kitabında "*Papalar muhteşem saraylarda tantanalı bir hayat sürüyorlardı. Büyük masraflarını karşılamak için halktan çeşitli bahanelerle para topluyorlardı*"[59] denerek Reform'un gerekçesi Papalık makamının yozlaşması üzerine kurulmuştur. Diğer taraftan ders kitaplarında reform konusunda Protestanlık, Kalvenizm ve Anglikanizm hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca, 1943 tarihli ders kitabı diğer ders kitaplarından farklı olarak, Papa Jülyüs (1500-1513) ve Leon X (1513-1521) gibi hümanist Papalar hakkında bilgi sunmuştur.[60] 1942 tarihli ders kitabında reform olgusunun en önemli sonucu, Avrupa'daki Katolik birliğinin sona ermesidir.[61] İncelenen ders kitaplarında çoğunlukla karşı reform Cizvitler hakkında bilgi sağlanmamıştır.[62]Rönesans ve Reform konusunda ders kitaplarında ortaya çıkan diğer bir önemli anlatı ise bu iki olgu sonrası Avrupa ile Osmanlı İmparatorluğu'nun karşılaştırılmasıdır:

> Diğer taraftan Avrupa Rönesans ve dini-ıslahat (Reformasyon) sayesinde pek derin fikri ve ruhi inkılaplara girmişti. Vuku bulan ihtiralar ve keşifler de Avrupa alemini maddeten ve iktisaden yükseltiyordu. Osmanlı alemi ise, bütün bu terakki amili hareketlere yabancı kalmıştı, bunun için karşısına çıkan ve terakki etmekte olan hasımlara nihayete kadar galebe çalmak mümkün olamazdı.[63]

Yapılan karşılaştırmaya göre Avrupa için ilerlemeye neden olan Rönesans ve Reform hareketlerine Osmanlı Devleti yabancı kalmış ve Avrupa gibi yükselememiştir. Avrupa'da yaşanılan Reformun önemli bir sonucu da laik eğitimin başlamasıdır. Rönesans ve Reform ile başlayan Osmanlı ve Avrupa arasındaki gerileme-ilerleme mukayesesi ders kitaplarında II. Viyana Muhasarası ile altı çizilir hale gelmiştir.

II. Viyana Muhasarası ile Avrupa Üstünlüğünün Kabulü

Tarih ders kitaplarında Avrupa'nın üstünlüğü, kesin kez II. Viyana Muhasarası ile belirtilmiştir. TTTC'nin *Tarih III* ders kitabında Osmanlının II. Viyana Muhasarası ile ricat dönemine girdiği anlatılmıştır.[64] 1977 tarihli ders kitabında

59 MEB, *Tarih II*, s.46.
60 A. Müfid Mansel vd., İlk Çağ Tarihi, s.73.
61 A. Müfid Mansel vd., *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*, s.47.
62 Cizvitler için Bkz. Bahri Ata (Ed.), *Ignatius Loyola ve Cizvit Okullarının Eğitim Anlayışı*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2016.
63 TTTC, *Tarih III: Yeni ve Yakın Zamanlar*, s.60.
64 *A.g.e.*, s.68.

ise bu üstünlükte vurgu daha çok Avrupa'nın bilimsel alandaki modernleşmesine dairdir:

> Osmanlı gücünün, dünyanın geri kalan güçlerinin üzerinde veya onlara eşit olduğu XVI. asır çok geridedir. Fakat hala devlet, kendisinden sonra gelen en kudretli iki devletin toplam gücü üzerindedir. Ancak Avrupa, müsbet bilgi ve tenkidî görüş, teşebbüslerindeki azim ve devamlılık, çalışkanlık ve ileriyi görüş, hırs ve istekle, çoktan Doğu'yu ve Doğu'nun en büyük ve ileri temsilcisi Türkiye'yi geçmişti ve geçmek üzereydi. XVIII. asır içinde hemen bütün müesseseleriyle Avrupa'nın Türklere üstünlüğü açığa çıkacaktır...[65]

Yukarıdaki alıntıda görüldüğü üzere II. Viyana bozgunu, Avrupa üstünlüğünün kabul edilmesi anlamında bir başlangıç sayılır. Gerçekte de tarihi koşullar, II. Viyana bozgunu ile Tanzimat Ferman arasındaki dönemde Osmanlı devletini modernleşmenin gerekliliğine sürüklemiştir. Modernleşmenin gerekliliği bu dönemde anlaşılmıştır.[66] Avrupa'nın üstünlüğü kabul edildikten sonra, bu kez ders kitaplarında mesele Avrupa'nın hangi yönü alınmalıdır tartışmasıdır.

Avrupa'nın (Modernleşmenin) İki Yüzü

Tarih ders kitaplarında 18. yüzyıl, artık Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa medeniyetinin karşılaştırıldığı ve modernleşmenin nasıl yapılacağına ilişkin görüşlerin tartışıldığı dönemi kapsar. TTTC'nin hazırladığı 1933 tarihli ders kitabında şöyle yer bulmuştur:

> Osmanlı Harsına Avrupa Medeniyetinin Tesirleri: XVIII. asırda, yani İmparatorluğun inhitatı devresinin ricat kısmında, Osmanlı – Türklerinin kendilerine has (Original) harsının da zayıflatarak, artık Avrupa medeniyeti tesiri altına girmeğe başladığı görülür. Bu tesirler, ibda kuvvetinin eksildiğini göstermek itibarıyla, zâfı ifade eder. Lakin XVII. asrın başlarından itibaren umumiyetle şark medeniyetini hayli geride bırakarak ilermiş olan garbın medeniyetinden velev taklit suretiyle olsun, istifadeye şitap etmemek, Osmanlı Devletinin daha ziyade kuvvetten düşmesini intaç edecekti.[67]

Ders kitabındaki bu alıntıya göre, Osmanlı imparatorluğunun modernleşmesini nasıl olursa olsun sağlayamaması güçsüzlüğünün temel nedenidir. Daha önemlisi modernleşme yolunda ikili bir yaklaşım vardır. Bunlardan ilki Avrupa'nın ilim ve teknikte yaşadığı modernleşme, diğeri ise Avrupa kültüründe modernleşmedir. İlim ve teknikteki modernleşme haklı görülürken, gündelik hayatta ve

65 Yılmaz Öztuna, *Tarih Lise III*, s.141.

66 İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yılı, Hil Yayınları, İstanbul, 1987, s.24; Halil İnalcık, *Rönesans Avrupası-Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci*, s.343.

67 TTTC, *Tarih III: Yeni ve Yakın Zamanlar*, s.74.

kültürde modernleşme haklı görülmez. Tarih ders kitabındaki bu yazım Osmanlı devletinin modernleşme sürecindeki sancısını yansıtmaktadır.

Ders kitaplarındaki tarihyazımında artık "ilerleyen" Avrupa'nın karşında gerileyen Osmanlı vardır. Avrupa; bilim, sosyal ve ekonomik alanlarda modernleşmiştir. Avrupa'nın Rönesans'tan itibaren modernleşme yolunda aldığı merhaleler gerilemeye karşı icra edilmelidir. Ancak Avrupa'dan alınacak olanlar bilim ve teknik alanında olmalıdır. Avrupa'ya yönelik düalist yaklaşım 1933 tarihli ders kitabında aşağıdaki gibi anlatılmıştır:

> **Avrupa Medeniyetinin Müslüman Osmanlılara Tesiri:** Avrupa Medeniyetinin Osmanlı Müslüman cemiyetindeki bu değişiklikler, maddi ve manevi sahada müspet ve menfi neticeler doğurdu; maddi sahadaki müspet neticeler, demiryollarının ve buharlı gemilerin (vapurların) işletilmeye başlaması, buharlı matbaacılık, evlerde daha sıhhi yaşayış tarzları, alafranga döşemecilik gibi şeylerdi; menfi neticeler daha çoktu: ecnebi memleketlerin fabrika masnuatından olan mataları, daha ziyade revaç bularak millet servetinin daha fazla harice çıkmasına bais oldu. Mesken inşa ve tefrişinde, giyinmekte, yemekte ve hususile içmekte alafrangalık, ecnebi malzemesinin, ecnebi mobilyelerin, ecnebi kumaşlarının, ecnebi şarap ve şampanyalarının külliyetle ithaline; alafranga zevk ve safa ise, Frenkler tarafından Beyoğlu ve Galata gibi Hristiyan ve ecnebilerin çok bulunduğu semtlerde, lokanta, otel, baloz, kafeşantan misillu eğlence mahallerinin açılmasına ve buralarda paraların israfına yol açtı. Saray ve konakların zevk ve safasında alafranga çeşnisi arttı; bu da zaten müsrif olan Osmanlı padişah, paşa ve beylerinin daha ziyade israflarına sebebiyet verdi. Eğlence mahallerinin sahip ve oyuncuları da ekseriyetle yabancılar olduğundan milli servetin harice akmasına bir yol daha açılmış oldu.[68]

Osmanlı Devleti'nde Avrupa Modası

1933 tarihli ders kitabındaki içerikten anlaşılacağı üzere ders kitaplarında kültürel anlamda modernleşme, alafranga tarzı giyim, yemek ve eğlence kötü bir taklit olarak görülmüştür. Dolayısıyla kültürel anlamda Avrupalı gibi olmak bir taklittir. Diğer taraftan bilim, siyasi yönetim ve eğitim alanında modernleşmek ya

68 TTTC, *Tarih III: Yeni ve Yakın Zamanlar*, s.125.

da Avrupa'nın bilim ve teknik alanında elde ettiği ilerlemeleri almak kötü değildir. Ders kitabına göre Osmanlı modernleşmesinin maddi ve manevi alanda olumlu olumsuz sonuçları vardır. Avrupa'dan alınan teknik gelişmeler, modernleşmenin olumlu sonucudur. Avrupa'dan gelen tesirlerin olumsuz sonucu ise alafranga tarzı yaşam şeklidir. Alafranga yaşam tarzının hakim olduğu yerler Beyoğlu ve Galata gibi muhitlerdir.

Bu muhitlerdeki alafranga yaşam tarzı ve eğlence müsriflik olarak görülmüştür. Zira modernleşme yolunda Osmanlı devletinde toplumdaki zevklerde, resimde, mimaride, musikide kısaca her alanda Avrupa'dan alınan bu tarz yeniler vardı. Ancak geleneksel olan ile yeniye karşı bu düalist yaklaşım, Türk modernleşmesine özgü bir sonuç da değildir. Tarihte modernleşme kapısını çalan Ruslar dahi bunu yaşamıştı.[69] Mutlak modernleşme ve kontrollü modernleşme denilen bu düalist yaklaşım, modernizm dışında kalmış ülkelerde görülmüştür.[70] Diğer taraftan 2018 tarihli *Tarih 11* ders kitabında kılık kıyafette Batı tarzı yaşam, verilen görsel ile anlatılmıştır. Yine bu ders kitabında şu ifadelere yer verilmiştir:

> Batı tarzı yaşama arzusu ve muaşeret kurallarının değişimi, ilk olarak azınlıklarda görüldü ve Osmanlı yönetici katmanlarından başlayarak halka doğru yayıldı. Tanzimat'tan önce 'Avrupa modası' özellikle de 'Fransız modası' İstanbul'da hayatın her alanında kendini hissettirmiştir. Osmanlı elitindeki bu değişim, zamanla Batı tarzı bir yaşamı da beraberinde getirmiştir.[71]

Görülüyor ki alafranga tarzı yaşam 1933 tarihli *Tarih III* kitabında taklitçilik olarak değerlendirilmiş, fakat 2018 tarihli ders kitabında alafranga tarzı yaşama tepkisel bir yazım ifade edilmemiştir. TTTC'nin 1933 tarihli *Tarih III* ders kitabında Avrupa tesirinin manevi sahadaki sonuçları ise aşağıdaki gibi verilmiştir:

> Avrupa tesirinin manevi sahadaki neticeleri, umumiyetle daha faydalı olmuştur. Avrupa'nın müspet ilimleri (riyaziye, tabiiyat, kosmoğrafya gibi), siyasi ve içtimai fikirleri, dini ve felsefi telakkileri, yavaş yavaş Müslümana Osmanlılar arasında dağılmaya başladı. Bununla dini taassup bir derece yumuşamağa yüz tuttu. Siyası ve içtimai bozukluklar hakkında düşünenler yetişti. Müspet ilimler sahasında alim denilebilecek adamlar bile zuhur etti. Fakat **Osmanlı harsı,** bu yeni tesirler altında kaldığı zaman, kendinin asalet ve şahsiyetini hakkile muhafaza edemedi. Yüksek tabakaların harsi tecellilerinde en mühim yer tutan mimarlık ve edebiyat Avrupa modellerini esircesine taklide kapıldı. Mimarlık Süleyman I. ve Murat IV. devrinin asıl nümunelerini unuttu; Fransız Empire, İtalyan Rönesans, Klasik Yunan tarzının eyi olmayan taklitlerini yaptı, hazan da bunlara bir şark çeşnisi karış-

69 İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yılı, Hil Yayınları, İstanbul, 1987, s.24
70 Erol Güngör, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, Ötüken Yayınları, Ankara, 1992, s.19
71 MEB, *Tarih 11*, s.205.

> tırmak arzusile daha kötü hali talar vücuda getirdi. Osmanlı padişahlarının öteden beri ikamet ettikleri Topkapı Sarayına asırların verdiği emsalsiz tarihi simanın bile kıymeti takdir olunamayarak, o mecmuanın ahengini bozan "Mecidiye Kasrı " gibi zevksiz binalar yapıldı. Edebiyata gelince her kavmin edebiyat hazinesi olan halk ibdalarına öteden beri kıymet vermeği bilmeyen Osmanlı edebiyatı, acem mukallitliğinden Avrupa mukallitliğine geçti. Vakıa bu istihalede Osmanlı Türk edebiyat lisanı bir derece sadeleştirilmiş ise de gayri tabiilikten bir türlü kurtulamamıştır. Mahlut bir şark musikisi olan Osmanlı musikisi garptan bin nisbe az müteessir olmuştur. 'Fakat onun yanında İstanbul, Selanik, İzmir gibi sahil şehirlerinde, baloz ve kafeşantanlar vasıtasile, garbın, bilhassa Fransa ve İtalya'nın hafif ve adi musikisi de bir yer almağa başladı... Umumiyetle garbın san'at eserleri, menşelerinin araştırılması yolu ile ciddi bir surette tetkik edilmediğinden, Osmanlıların ibdaları ekseriya mevcut numunelerin basit bir taklidinden ibaret kalıyordu.[72]

Yukarıdaki alıntıda görüleceği üzere Avrupa tesirinin manevi sahadaki olumlu sonucu pozitif ilimlerdir. Pozitif ilimler sayesinde dini taassup dahi yumuşamıştır. Yine başka ders kitabında, *"...Tabiat olaylarının, sebep ve neticeleri incelenerek, kanunlara bağlanması ve insanın tabiata kesin egemenliği XIX. asırda hız aldı... Fakat ilmin kanunlarından teknikte faydalanmağa başlanması Avrupa'yı insanlığın gelişmesinde bir merhale olan makine devrine eriştirdi"*[73] denmiştir. Böylelikle bu ders kitabında pozitivizm, ilerlemenin ana unsuru olarak görülmüştür. Modernizmin temel unsurlarından pozitivizm, buna bağlı olarak "insanın tabiatın efendisi olması" ve bu yoldaki kazanımlar ile gelişim/ilerleme vurgulanarak Avrupa'nın insanlığın gelişiminde önemli bir aşama elde ettiği belirtilmiştir. Ancak 1940'lı yıllarda okutulan tarih ders kitabı Avrupa'dan alınan modern tesirler konusunda 1930'lu yıllarda okutulan ders kitapları gibi Avrupa'nın tekniği ve Avrupa'nın kültürü ayrımına pek gitmemiştir. 1940'lı yıllarda okutulan ders kitabı Avrupa tarzı ıslahatları 1930'lu yıllarda okutulan ders kitabı gibi ağır şekilde taklitçilik olarak eleştirmemiştir. Birkaç hususta, örneğin mimaride orijinallik olmadığını belirtir.[74] Böylesi bir ikili yaklaşıma giden başka bir ders kitabı 1977 tarihli ders kitabıdır. Bu ders kitabında tıpkı TTTC'nin ders kitabındaki gibi modernleşmenin iki yüzü ortaya konmuştur:

> Türkiye'de modern devir, Vak'a-i Hayriyye ile başlar. Tanzimat, hatta cumhuriyet, Vak'a-i Hayriyye'nin neticeleri şeklinde mütalaa edilebilir. Türkiye'de Batı medeniyeti, bu tarihle başlar. Doğu medeniyetinde en üstün seviyeye çıkan Türkler, Batı medeniyetinde neler yapabileceklerini Vak'a-i Hayriyye'den bu yana bir buçuk asırdan beri tecrübe etmektedirler. Ancak

72 TTTC, *Tarih III: Yeni ve Yakın Zamanlar*, s.125-126.
73 A. Müfid Mansel vd., *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*, s.199.
74 A. Müfid Mansel vd., s.175-177.

devir devir, teknik medeniyetle milli kültür karıştırıldığı için, Türk toplumu büyük tehlikelerle karşı karşıya gelir ve büyük zararlara uğrar.[75]

1977 tarihli ders kitabında artık Türkler Batı medeniyetine giriş yapmıştır. Fakat Doğu medeniyetindeki geçmişi de ortadadır. Yine, 2018 tarihli *Tarih 11* ders kitabı "*Osmanlı Devleti, yüzyıllarca Doğu medeniyetinin en büyük temsilcisi olmasına rağmen Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra Avrupa medeniyetine yaklaştı*"[76] ifadelerine yer vererek Türklerin Doğu-Batı medeniyetinin temsilcisi olduğunu belirtmiştir. Tıpkı TTTC'nin 1930 tarihli ders kitabında olduğu gibi 1977 tarihli ders kitabında da modern Avrupa'nın bilim ve tekniğinin alınması iyidir. Fakat Avrupa kültürünün alınması bir tehlikedir. Modern Avrupa'ya dönük bu düalist bakış, kitapta Japonya'nın modernleşmesi ile doğrulanmıştır. Bu ders kitabında "*Hızla sanayileşen ve Batı kültürünü hiç benimsemeksizin Batı medeniyetinin teknik bütün taraflarını en kısa zamanda ele geçiren Japonya, sanayii, ordusu, donanması ile,* Büyük devletler arasına girdi"[77] denerek Avrupa'nın modern tekniği kutsanmış, fakat kültürü ötelenmiştir. Dolayısıyla modernleşmede idealize edilen model Japon modernleşmesidir. Oysaki Avrupa'nın Japonya'ya tesiri hiç de yalnız teknik alanda olmamıştır.[78] Nitekim başka bir ülkeden alınan teknolojik ve manevi tesirler istendik yönde ve kontrollü gerçekleşmez.[79] Bununla birlikte ders kitaplarında Modern Avrupa'ya benzemek, devletin kurtuluşu için bir zorunluluktur. Bu zorunluluk 1977 tarihli ders kitabında Müşir Halil Rif'at Paşa'nın "*Avrupa'ya benzemezsek, Asya'ya çekilmemizden başka çare yoktur*"[80] ifadeleriyle anlatılmıştır. Diğer taraftan ders kitaplarında Avrupa'nın emperyalist siyasetlerine de bir karşı duruş vardır.[81]

Avrupa tesirinin manevi sahadaki olumsuz tesiri ise edebiyat, mimari ve musikiyi çerçeveleyen Osmanlı harsının taklitçiliğe kapılmasıdır. Buna göre eskiden var olan Acem taklitçiliğinin yerini bu kez Avrupa taklitçiliği almıştır. Ders kitabındaki bu anlatı, sancılı Osmanlı modernleşmesinin geçmişten gelen bir sesi olarak görülebilir. Nitekim Osmanlı modernleşme sürecinde kimi aydınlar Avrupa'nın sadece bilim ve tekniğini alalım demişlerdir. Batı'ya karşı bu kuşkucu ve ihtiyatlı modernleşme isteği Ziya Gökalp'in "hars" kavramını ileri sürmesiyle kendini göstermiştir. "hars" kavramı, bir yandan Avrupa tarzı tesirlere yönelik isteğin bir yandan da Avrupa tesirlerine karşı duruşun ifadesi olan düalist yakla-

75 Yılmaz Öztuna, *Tarih Lise III*, s.131-132.
76 MEB, *Tarih 11*, s.202.
77 Yılmaz Öztuna, *Tarih Lise III*, s.221.
78 İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yılı, s.18-19
79 Erol Güngör, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, s.19
80 Yılmaz Öztuna, *Tarih Lise III*, s.143.
81 *A.g.e.*, s.144.

şımın reçetesiydi.[82] Ders kitabından alınan yukarıdaki alıntıda "Osmanlı harsının bozulması" ya da basit Avrupa taklitçiliği Avrupa'ya karşı bu düalist yaklaşımın bir yansıması olarak görülebilir. 1995 tarihli *Tarih II* ders kitabına gelindiğinde bu ders kitabında Osmanlı ıslahatlarının ikiye ayrıldığı anlaşılmaktadır. Ders kitabına göre Tanzimat öncesi yapılan ıslahatlarda Türk kültürünün etkileri, Tanzimat ve sonrasında yapılan ıslahatlarda Avrupa kültürünün etkileri vardır.[83] Ancak bu ders kitabı modernleşmenin nasıl yapılması gerektiğine dair bir tutum ortaya koyulmamıştır. 1995 tarihli *Tarih II* ders kitabı modernleşmeye dair sadece "*...Bu sebeple, Osmanlı Devleti yıkılıncaya kadar, toplumun geleceği, Osmanlıcı, Türkçü, İslamcı ve Batıcı görüş açıları ile tartışıldı duru, fakat çok çeşitli sebepler yüzünden böyle bir Osmanlı toplumu kurulamadı*" diyerek modern kimliğin kurulamadığını belirtmiştir.[84]Ayrıca, Türkçülüğün siyasi söylemlerinin haklı çıktığını ifade etmiştir. Anılan ders kitabına göre, 19. yüzyılda yaşanan çağdaşlaşma hareketleri kültür değişmelerine sebep olmuştur. Örneğin Servet-i Fünûn Fransa'daki edebî hareketleri taklit etmiştir. Sözü edilen ders kitabında alafranga tarzı yaşamın taklitten doğduğu anlatılmış, fakat yeni yaşam tarzı önceki ders kitapları gibi eleştirilmemiştir. Zira, ders kitabına göre dönemde bir alafranga yaşansa dahi büsbütün bir kültür değişmesi olmamıştır.[85] Gerçekte de bir millet tümüyle başka bir kültürü alamaz.[86] Yine, 1995 tarihli *Tarih II* ders kitabı, Avrupa'nın tekniği mi kültürü mü sorunsalına girmemiştir. Kültür (hars) ve medeniyet ikiliğine de gitmemiştir. Bu ders kitabı sadece büsbütün bir kültür değişmesinin olamayacağının altını çizmiştir. Görülüyor ki bahse konu ders kitabında Avrupa'ya karşı düalist yaklaşımın izleri siliktir. Denilebilir ki sözü edilen ders kitabında, Ziya Gökalp'in modernleşmeye bakışından ziyade bazı açılardan Erol Güngör'ün modernleşme dair tahlilleri hissedilmektedir. 2018 tarihli ders kitabına gelindiğinde artık bu düalist bakış bir kenara bırakılmıştır. 2018 tarihli ders kitabında Avrupa'nın sadece tekniğini mi yoksa modern olan her şeyini mi alalım tartışmaları, Osmanlı devletindeki siyasi düşünceler bağlamında verilmiştir.[87] Avrupa ve Osmanlı devletinin modernleşme yolundaki tecrübeleri sosyolojik açıdan incelenmiştir. Avrupa'daki gelişmelere yönelik bu sosyolojik bakış sayesinde artık Avrupa'nın tekniği ve kültürü ayrımı kaybolmuştur. Denilebilir ki 1940'lı yıllarda okutulan ders kitapları dışında 2018 öncesi ders kitapları; Osmanlı aydınlarının Avrupa'ya düalist bakışının ve yaşanılan modernleşme sancısının geçmişten gelen sesi olmuştur.

82 Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yılı, 21-25
83 MEB, *Tarih II*, s.62-63.
84 *A.g.e.*, s.136
85 *A.g.e.*, s.169-174.
86 Erol Güngör, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, s.18
87 MEB, *Tarih 11*, s.163-164.

Avrupamerkezciliğe Eleştiri

Ders kitaplarında Avrupa'ya ilişkin kavramlar ve olaylar anlatıldığında Avrupamerkezci tarihyazımı sıkça görülen bir durumdur. Tarihin taksimi, özgürlük, demokrasi ve bilimsel ilerleme gibi kavramlar ele alındığında Avrupamerkezci yaklaşımlar kendini gösterir.[88] Diğer taraftan bazen ders kitaplarında Avrupamerkezci yaklaşımların eleştirildiği de görülmektedir. Böylesi bir eleştirel yaklaşım TTTC tarafından hazırlanan *Tarih III* ders kitabında yer almıştır:

> İngiltere, Fransa, Alamanya gibi Avrupa memleketlerinin orta ve yüksek mekteplerinde öteden beri eski yunan lisan ve edebiyatı tedris olunurdu. Kadim Yunanın hayatı süslenip bezenerek, olduğundan daha medeni ve parlak gösterilirdi. Kadim yunan filozofları, şairleri, hatipleri, müverrihleri okutulup tefsir edilir ve eski yunan harplerinin mübalağalı hikâyeleri hakikat gibi öğretilirdi. Hasılı okur yazar garplıların çoğu kadim Yunanın muhip ve hürmetkarı idi.[89]

Anlaşılacağı üzere söz konusu ders kitabında Avrupamerkezciliğin temel özelliklerinden biri "Antik Yunan Miti"nin eleştirildiği görülmektedir. Özellikle Batı Avrupalıların kendi eğitimlerinde Antik Yunan çağını gereğinden fazla abarttıkları dile getirilmiştir. Bir anlamda Yunan antikitesinin Batı Avrupalılarca mitos haline getirildiği belirtilmiştir. 1995 tarihli *Tarih II* ders kitabında ise Avrupamerkezci anlayışın kültür emperyalizmi yaparak sömürü düzeni kurduğu anlatılmıştır.[90] 1933 tarihli ders kitabı kadar olmasa da 2018 tarihli *Tarih 11* ders kitabında geçen "1821 Rum İsyanı ve Yunanistan'ın Kurulması" başlığı altında "*Yeni Çağ'da ortaya çıkan Hümanizm ve Rönesans hareketleriyle Avrupa'nın aydınları, eski Yunan kültürüyle temas edince Avrupa'da Yunan hayranlığı ortaya çıkmaya başladı*" ifadelerine yer verilmiştir. Böylelikle bir ölçüde Yunan mitinden bahsedilmiştir.[91]

Sömürgeciliğe ve Köleliğe Yüksek Sesli Bir Eleştiri

Yukarıda 1995 tarihli *Tarih II* ders kitabında Avrupamerkezci anlayışın kültür emperyalizmi ve sömürü anlayışı kurduğu belirtilmişti. Ancak anılan ders kitabı dışında 2018 öncesi tarih ders kitaplarında Avrupa sömürgeciliğine yüksek sesli ve sıkça tekrar eden bir eleştiri getirildiği söylenemez. Nihayetinde 2018 tarihli ders kitaplarıyla birlikte artık Avrupa sömürgeciliğine karşı yüksek sesli bir eleştiri getirildiği görülmektedir:

---

88 Tarih ders kitaplarında Avrupamerkezcilik için Bkz. Ahmet Şimşek, "Türkiye'de Tarih Ders Kitaplarında -Avrupamerkezcilik", *İnsan ve Toplum*, Cilt: 3, Sayı: 6, 2013.

89 TTTC, *Tarih III: Yeni ve Yakın Zamanlar*, s.101.

90 MEB, *Tarih II*, s.174.

91 MEB, *Tarih 11*, s.95

> Keşfedilen yeni kıtalardaki eski medeniyetler (İnka, Aztek, Maya) acımasızca imha ve talan edildi...[92]Sömürge toplumları işlenmiş olan sanayi ürünlerinin pazarı hâline getirildi. Sömürgeci güçler, millî çıkarlarını korumak için köle ticaretine yönelerek sömürgelerindeki insanları asimile ettiler... Özellikle XVII ve XVIII. yüzyıllarda en az 33 milyon Afrikalı, Batı'ya gönderildi. Bu göç, dünya tarihindeki en büyük ve en vahşi göç uygulamasıydı. Avrupalılar bir taraftan Aztek, Maya ve İnka medeniyetlerini yağmalarken diğer taraftan bu bölgelerdeki işlenmiş altın ve gümüş madenlerini Avrupa'ya transfer ettiler.[93]

Paragrafta görüldüğü üzere Avrupa sömürgeciliğine ve Avrupa'nın köle ticaretine ahlaki yargı yapılmıştır. Benzer şekilde sömürgeciliğin ahlaki yönü 2018 tarihli *Tarih 10* ders kitabında da tartışılmıştır.[94] Denilebilir ki Avrupa sömürgeciliğinin ve köle ticaretinin ahlaki tarafının en çok eleştirildiği ders kitapları 2018 tarihli ders kitaplarıdır.

Sonuç

Tarih ders kitaplarında Papalık, Hristiyanlık, Haçlılık, Rönesans, Reform ve Avrupa milli tarih ve Avrupa tarihi içinde işlenmiştir. İncelenen tarih ders kitaplarında Hristiyanlık bağlamında göze çarpan Hz. İsa'nın haça gerilme meselesidir. 1930'lı yıllarda okutulan ders kitaplarında meselinin pozitivist bir bakış açısı ile yazıldığı, metafizik konulara yer verilmediği anlaşılmıştır. Diğer taraftan 1943 tarihli ders kitabı, Hz. İsa'nın haça gerilme konusundaki metafizik unsurlara değinmiştir. Bu tartışma, daha sonraki ders kitaplarında kaybolup gitmiştir. Hristiyanlık tarihi açısından diğer bir mesele Roma imparatoru Konstantin'in gerçekte Hristiyan olup olmadığıdır. 1931 tarihli ders kitabı, muhtemeldir ki yine pozitivist bir nazar ile konuyu ele alarak Konstantin'in Hristiyanlığını şüpheli görmüştür. Ancak, 1943 tarihli ders kitabında Konstantin'in imanı şüphe götürmezdir. 1943 tarihli ders kitabındaki değerlendirmede, dönem içinde gücünü yitiren pozitivist felsefenin etkileri düşünülebilir. Yine 1940'lı yıllarda gelişen evrensel tarih anlayışı ve uluslararası ortak çalışmalar, bu sonuca diğer nedenler olarak eklenebilir.[95] 1977 ve 2001 tarihli ders kitaplarında ise bu tartışma hiç açılmamıştır. 2018 tarihli ders kitabında Konstantin'in iman meselesi tartışmaya açılmadan, onun Hristiyan olduğu belirtilmiştir.

---

92 *A.g.e.*, s.31.
93 *A.g.e.*, s.189.
94 MEB, *Tarih 10*, s.160.
95 Erinç Erdal Yıldırım, İnönü Döneminde Tarih ve Eğitim: Tarih Anlayışında Süreklilik ve Değişimler, 2014.

Diğer taraftan Hristiyanlık dini hakkında bilgiler, günümüze göre eski ders kitaplarında daha detaylıdır. Tüm ders kitaplarında Hristiyanlık dinine karşı olumsuz bir yazım görmek mümkün değildir. Ayrıca, Hristiyanlık milli tarih ile ilişkili olarak ders kitaplarında bahse konu olmuştur. Bu bahislerden biri Hristiyan olan Türklerdir. Ders kitaplarına göre Hristiyanlığa geçen Türkler milli kimliklerini kaybetmiştir. Ancak milli kimliğin tek belirleyeni din değildir. Çünkü ders kitaplarında Hristiyan olan Gagavuzlar için milli kimliklerini kaybetti değerlendirmesi yapılmamıştır. Buna göre milli kimliğin en önemli belirleyenlerinden biri de dildir. Diğer taraftan Hristiyanlığa geçen Türkler konusunda diğer ders kitaplarına göre 1931 tarihli ders kitabı daha romantik-milliyetçidir. Türk tarihi açısından başka bir mesele de Türkler ile Hristiyanlar arasındaki ilişkilerdir. Tüm ders kitapları, haklı gerekçelere ve tarihsel gerçekliğe dayanarak Hristiyanlara karşı Türk adaletini yeri geldikçe zikretmişlerdir.

Öte yandan, Papalık makamı ve kilise teşkilatı hakkında bilgiler eski ders kitaplarında daha fazladır. Bununla birlikte ders kitaplarında Papalık ve Haçlılık iki ana temada görünmüştür. Bunlar; Türklerin Anadolu'yu yurt edinmesine ve Osmanlı Türklerinin Rumeli fetihlerine karşı Papa ve Haçlı ordularının faaliyetleridir. Tarih ders kitaplarında Türklerin Rumeli fetihlerine karşı Papalık makamının faaliyetlerine yer verilirken, Papalığın 14. ve 15. asırda yaşadığı sıkıntılara yer verilmemiştir. Özellikle Papalık makamının yaşadığı "Babil Esareti" ve "Büyük Bölünme/Büyük Şizma" (Great Shism) denen buhranlar, ders kitaplarına neredeyse hiç yansımamıştır. Hal böyle olunca sözü edilen yüzyıllarda kendiliğinden güçlü bir Papalık imajı gelişmiştir. Dolayısıyla incelenen ders kitaplarında atlanılan bu bilgiler ile Fransa'da ortaya çıkan Papalar ya da sayısı ikiye, üçe çıkan Papalar ve bunların Osmanlı devletinin Rumeli fetihleri ile olan ilişkileri görülememiştir.

Tarih ders kitaplarında Avrupa tarihi altında öne çıkan başlıklar daha çok Rönesans, Reform ve modernleşmedir. Tarih ders kitaplarında Rönesans konusu açıldığında kaçınılmaz olarak Doğu-Batı karşılaştırması yapılmıştır. Rönesans'a giden yolda Doğu'nun katkıları anlatılmıştır. Ancak ders kitaplarında Rönesans'a Hint ve Çin'in katkıları yansımamıştır. Diğer taraftan incelenen ders kitaplarında dünya tarihinde başka milletlerin geçmişlerine dönüşleri anlatılmadığından Avrupa'da ortaya çıkan Rönesans, Avrupa'nın benzersiz bir mucizesi gibi anlaşılmıştır. Ders kitaplarında özellikle Hindistan ve Çin'in ya da başka kültürlerin deneyimleri anlatıldığında, her yazılı kültürün geçmişlerine dönebileceği ve bunun okuryazarlıktan kaynaklandığı anlaşılacaktır. Rönesans olgusunu toplum bilimsel açıdan Avrupa dışına çıkaran ders kitabı 1931 tarihli ders kitabıdır. Son olarak Rönesans'a Bizans'ın (Doğu Roma) katkısının ne ölçüde olduğu konusunda tarih ders kitaplarında bir kararsızlık vardır. Reform konusunda ise Papalık makamı ve

Hristiyanlık birbirinden ayrılmıştır. Buna göre dini reforma neden olan Hristiyanlığın kendisi değil Papalık makamının yozlaşmasıdır. Reform konusunda ders kitaplarında Cizvitler gibi karşı reform hareketlerinden bahsedilmemiştir. Genel anlamda ise Rönesans ve Reform, Avrupa'daki ilerlemenin ilk basamağıdır. Özelikle Rönesans konusundan itibaren ders kitaplarında ilerleyen Avrupa ve gerileyen Osmanlı devleti mukayesesi başlatılmıştır. Avrupa'nın üstünlüğü II. Viyana Muhasarası ile altı çizilir hale getirilmiştir.

Tarihsel açıdan bakıldığında Osmanlı devleti, Avrupa tarzı yeniliklerin gerekliliğini II. Viyana Muhasarası ile kabul etmiştir. Ders kitaplarına da tıpkı böyle bir kabul vardır. Yine tarihsel olarak bakıldığında Avrupa'nın üstünlüğünün kabulünden sonra Osmanlı ileri gelenleri için temel sorun yenilerin hangilerinin alınacağıdır. Dönem içinde bu soruna yönelik Avrupa'ya karşı düalist bir yaklaşım gelişmiştir. Tabi bu düalist yaklaşım Rusya'nın modernleşme tarihinde de görülmüştür. Eski tarih ders kitapları (1933 ve 1977 tarihli) sancılı Osmanlı modernleşmesinin geçmişten gelen sesi olmuştur. Avrupa'ya benzemek, devletin kurtuluşunun mutlak çaresidir. Ancak, bu benzeme sadece bilim ve teknik alanında olmalıdır. Avrupa tesirinin maddi ve manevi sahada müspet ve menfi neticeleri vardır. Ders kitaplarına göre Avrupa'nın ilim ve tekniği müspet, Avrupa tarzı yaşam ve Avrupa kültürü menfi tesirdir. Alafranga tarzı giyim, yemek ve eğlence kötü bir taklit ve müsrifliktir. Avrupa'dan alınan bu tarz yeniler, orijinal Türk kültürünü bozan yenilerdir. Acem taklitçiliğinin yerini bu kez Avrupa taklitçiliği almıştır. Doğru bir modernleşme örneği olarak sunulan ise sadece Avrupa'nın ilim ve tekniğini alan Japon modernleşmesidir. Oysaki daha önce belirtildiği gibi Japon modernleşmesi tam da böyle olmamıştır. Denilebilir ki 1933 ve 1977 tarihli ders kitapları, Osmanlı dönemi aydınlarının Avrupa'ya dönük düalist yaklaşımının ve sancılı Osmanlı modernleşmesinin geçmişten gelen sesidir. Sözü edilen ders kitaplarına göre Avrupa bilim ve tekniği alınmalı, Avrupa kültürü ise alınmamalıdır. Diğer taraftan 1940'lı yıllarda okutulan ders kitaplarında Avrupa'nın ilim ve tekniği ile kültürü arasında bir ayrıma pek gidilmemiştir. Kültür alanındaki Avrupa tesirleri taklitçilik olarak değerlendirilmemiştir. 1995 tarihli ders kitabına gelindiğine bu ders kitabında kültür ve medeniyette ya da buna paralel bir şekilde modernliğe bakışta ikilik yoktur. 1995 tarihli ders kitabında kültür ve modernliğe bakışta artık Ziya Gökalp'in etkisinden ziyade Erol Güngör'ün tahlilleri hissedilmektedir. 2018 tarihli ders kitabında ise Avrupa ve modernleşme sosyolojik boyutta ele alınmıştır. Avrupa tesirine yönelik mutlak modernleşme ve kontrollü modernleşme tartışmaları Osmanlı dönemi siyasal ideolojiler bağlamında verilmiştir.

Bununla birlikte tarih ders kitaplarında Avrupa'nın emperyalist siyasetlerine karşı duruş vardır. Öyle ki kimi zaman Avrupamerkezci anlayışa karşı eleştiriler

yapılmıştır. Eski ders kitaplarında Avrupa'nın emperyalist politikalarına yüksek sesle getirilmeyen eleştiriler daha çok, 2018 tarih ders kitaplarında vardır. 2018 tarihli ders kitaplarında özellikle Avrupa sömürgeciliği ve kölelik ahlaken sorgulanmıştır. Bununla birlikte Avrupamerkezci anlayışa dönük en yüksek sesli eleştiriler TTTC'nin 1933 tarihli ders kitabındadır. Anılan ders kitabında Avrupamerkezci anlayışın başat unsuru "Yunan miti" eleştirilmiştir. Yine 1933 tarihli ders kitabı kadar yüksek sesli olmasa da 2018 tarihli ders kitabında Yunan hayranlığına eleştiriler vardır.

TARİH DERS KİTAPLARINDA FATİH İMAJI

Öğr. Gör. Mehmet Alper CANTİMER
Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi

II. Mehmet (Fatih Sultan Mehmet), Türkiye'deki tarih ders kitaplarında ağırlıklı olarak işlenen Osmanlı tarihi konularının içinde ismi öne çıkan birkaç padişahtan biridir. Ders kitaplarındaki Osmanlı klasik çağ tarihinin büyük bir kısmının Fatih üzerine kurularak sunulduğunu söylemek abartılı olmaz. Ders kitaplarında "Fatih" unvanı bir isme dönüşmüş, "fetih" kavramıyla da herkesin zihninde İstanbul'un alınması kastedilmiştir. Böylece de İstanbul'un fethini gerçekleştiren Fatih Sultan Mehmet ile diğer "Fatih"ler arasında organik bağlar kurulmuş, hatta bu durum bir yerde fatihlerin II. Mehmet'in şahsında temsiline dönüşmüştür.[1] Böylesi anlamlar yüklenen Fatih Sultan Mehmet (II. Mehmet) imajı, ders kitaplarına yıllara göre bazı değişimlerle yansımıştır. Bu çalışmada tarih ders kitaplarına yansıyan Fatih imajı; "İstanbul'un Fethi", "İmparator Sultan- Komutan Fatih", "İmparator: Roma'nın Gerçek Sahibi- Teşkilat Kurucu- Kanun Koyucu", "İmparator: Roma'nın Gerçek Sahibi", "Bilim Kültür ve Sanatsever Olarak Fatih", "İnsan Olarak Fatih" başlıklarıyla sunulmuştur.

İstanbul'un Fethi

Ders kitaplarında Fatih imajının görünümü ve değişiminin, İstanbul'un fethi üzerinden yazıldığını söylemek mümkündür. Başlangıçtan günümüze kadar Müslüman bir Türk imparatoru imgesinden, Müslüman sultan imgesine bir değişim gözlemek mümkündür. Bunu ders kitaplarına yansıyan fethin sebepleri üzerinden okumak yerinde olacaktır. 1931 *Tarih III* ve 1942 *Yeni ve Yakınçağlar* ders kitapları fethin daha çok siyasi sebepler üzerinde dururken, 1952 *Tarih III* ve 1962 *Tarih II* ders kitaplarında bu konuda içerik olarak bir değişim gözlenmemiş, 1976 *Tarih III* ders kitabından itibarense söylem değişmiştir. İslam peygamberinin hadisi üzerinden İslam ve Türk dünyasını merkeze alan ve dini olarak değerlendirilebilecek

1 Yılmaz Öztuna, *Tarih III,* MEB, Ankara 1976 s. 72; Gedik Ahmed Paşa'nın Fatih'in emriyle İtalya'nın fethine başlangıç olmak üzere Otranto'yu fethini anlatmaktadır. a.g.e. s. 87, Rodos'un Fethi, a.g.e. s. 33. Gazi Süleyman Paşa, Rümeli Fatihi ise, I. Sultan Murad Han Hüdaverdigar Gazi de, Balkanlar'ın fatihidir, a.g.e. s. 88. Kanuni Bağdat Fatihi unvanını aldı, Vicdan Cazgır vd., *Tarih 10,* MEB, Ankara, 2012, s. 58; Anadolu'nun Fatihi Türkiye Selçuklularının kurucusu Kutalmışoğlu Süleyman Şah'a dayandırılmak istenmiştir.

yeni bir tarihyazım tarzı başlamış ve bu durum, günümüze kadar devam etmiştir.[2] 1976 *Tarih III* ders kitabında İstanbul'un fethi ile ilişkili siyasi sebeplere eklenen Peygamberin hadisi, "İstanbul'u alan kumandan ne güzel kumandan, onun askerleri ne güzel askerler" şeklindedir. Böylece İstanbul'un fethi ile birlikte Fatih'in de Peygamberin övgüsüne mazhar kişi olarak kutsallaştırılması söz konusu olmuştur. Bu durum kitapta şöyle verilmiştir:

> Peygamber, İstanbul'un fatihinin ve fethi başaracak orduyu, saadetle tebşir etmişti. Kur'an da geçen "belde- i tayyibe" tabiri bile, ebced hesabıyla feth- i Mübinin hicri tarihini gösteriyordu. Fethe ebedi bir mana kazandırmıştır.[3]

Fatih Sultan Mehmet'e kutsallık ve seçilmiş insan olma durumunu yükleyen bu ifadeler burada kalmamış, onunla birlikte tüm Osmanlı hanedanı ve hükümdarlar da seçilmiş bir soyun temsilcileri haline gelmiştir; "*Osmanoğulları, peygamberin seferlerindeki mukaddes gayeyi, asırlar sonra canlandırmışlardır*" (Öztuna Tarih III, 1976;54). 1987 *Tarih III* ders kitabı da İstanbul'un fethiyle ilişkili olarak Fatih Sultan Mehmet'in bir konuşmasına atıfta bulunmaktadır;

> Biliyorsunuz ki, önümüzde tarihlerde yazılı, dillerde meşhur, bağ-ı İrem'in kendisinden bir köşe sayılacağı belde-i tayyibe vardır ki, adı Kostantiniyye'dir. Böyle değerli bir yerin benim ülkemin ortasında, vilayetlerimin arasında bulunup da, zamanımda asiler durağı, bağiler yatağı ve küfr ocağı olarak kalması uygun düşmez.[4]

Bu ifadelerle beraber artık, Fatih Sultan Mehmet'in de peygamberin hadisinin bilgisine sahip olduğu gibi bir sonuç çıkmaktadır. Böylelikle İstanbul'un fethinin bu sebebinin dışındaki tüm sebepleri artık önemini yitirmiştir. Bu ifadeler, E. Copeaux'nin de işaret ettiği üzere Türk- İslamcı tarihyazımının en seçkin örneklerini vermektedir.[5] 1987 *Tarih III* ders kitabında geçen ifadeler de Fatih'i yüceltmeye yöneliktir; "gerek İslam orduları ve gerekse Türk orduları birçok defalar, İstanbul'u kuşatmış ve fakat ele geçirememişlerdi."[6] Ders kitaplarına konunun an-

2 Öztuna, *Tarih III*, s.50. - Şenol Kalaycı, *Tarih 2*, Meram Yayınları, İstanbul, 1998 s. 28'de benzer ifadeler devam etmektedir; "Hz. Muhammed'in İstanbul'un fethedileceğine ait "İstanbul muhakkak fetholunacaktır. Onu fetheden komutan ne mutlu komutan, onu fetheden asker ne mutlu askerdir" hadisi bulunuyordu." Ahmet Güneş & Süleyman Özbek, *Tarih 2*, Tutibay Yayınları, Ankara, 2003 s.15- 16. Cazgır vd *Tarih 10* s. 41, Erol Yüksel vd., *Tarih 10*, MEB, Ankara.2018 s. 125'de ise II. Mehmet, Müslümanların bir ideali olan İstanbul'u fethederek Hz. Muhammed'in övgüsüne layık olmak istiyordu. Fark edildiği üzere, hadis üzerinden yazım 1976 Tarih III ders kitabı ve sonrasında tarih yazımının içine dâhil olmuştur.

3 Öztuna, *Tarih III*, 1976, s.50.

4 Şirin, *Tarih III*, 1987, s.9.

5 Ayrıntılı okuma için bkz. Etienne Copeaux, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslâm Sentezine*, İletişim, İstanbul, 2016.

6 Şirin, *Tarih III*, 1987, s.10.

latımı sırasında daha önce defalarca kuşatılmış ve alınamamış bir şehir imajı çizmektedirler.[7] Bu fetih için Sultan II. Mehmet'in gelmesini beklemek gerekecektir. Bu işi başaracak olan kahraman da Fatih unvanını hak edecektir.

Fatih'in İstanbul'a Girişi (2018)

Kuşatma hazırlığı olarak üretilmiş olan devasa, o güne kadar görülmemiş etkiye sahip ateşli silahlardan bahsedilmesinin sebebi de çağ açıp çağ kapayan Fatih Sultan Mehmet'in kendi yaptığı toplarla ve stratejik zekâsının eseri olan gemilerin karadan yürütülmesi sonucu İstanbul'un fethinin gerçekleşmesidir. Fethin zorluğu üzerinden kendi çözümünü üretecek kapasitesiyle öncüllerinden ayrılan, böylece yüceltilen bir Fatih'ten bahsetmek mümkündür. İstanbul fethinin Fatih'in şahsında önemini arttırmak için de ders kitapları, İstanbul şehrine hapsolmuş bir Bizans'tan daha çok oldukça uzun bir ömre sahip olan, 1000 yıllık devlet olarak bahsedilen bir yazım karşımıza çıkar.[8] İstanbul'un fethini sağlayan unsurlar arasında Fatihin şahsında birleşen manevi atmosfer ve manevi kaynaktan beslenen motivasyonu da unutmamak gerekir[9].

7 TTTC *Tarih III*, 1931, s. 24'te; Mansel vd, *Yeni ve Yakınçağlar Tarihi- üçüncü sınıf*, MEB, İstanbul, 1942. s. 21'de; Emin Oktay, *Tarih III Yeni ve Yakın Çağlar*, MEB Yayınları, Ankara, 1952. s. 3'de Veli Şirin, Tarih Lise III, Gendaş Yayınları, İstanbul, 1987. s. 9; Güneş ve Özbek *Tarih 2*, 2003. s. 16;

8 Ayrıntılı okuma için bkz. Etienne Copeaux *Tarih Ders Kitaplarında (1931- 1993) Türk Tarih Tezinden Türk- İslam Sentezine*, 2006. s. 252., Fatih'in ordularının değeri yükseltilmek isteniyorsa, hedefin küçümsenmemesi gerekir, bu da Bizans'ın varlığının yüceltilmesi veya stratejik öneminin arttırılması ile mümkün olabilir...,

9 V. Şirin, *Lise III*, 1987; Fatih Sultan Mehmet, ayrıca, bütün bir toplumu da 'büyük fetih' için hazır hale getirmişti. Herkes, bu defa İstanbul'un mutlaka fethedileceğine inanıyordu. Fatih'in hocaları Akşemseddin ve Molla Gurani başta olmak üzere, devrin bütün aydınları da Fatih'in 'yüce fetih' gayesine hizmet ediyorlardı s.10.

Sultan II. Mehmet'in Atını Denize Sürmesi (2018)

Osmanlı Gemilerinin Karadan Yürütülmesi (2018)

İlk kez 1976 *Tarih III* ders kitabında ortaya çıkan bu yaklaşım günümüze uzanan çizgide oldukça fazla itibar görmüştür. Cumhuriyetin ilk ders kitaplarından bu yana Fatih, İstanbul'u alarak Hristiyan birliğini bozan hükümdar olarak görünmüştür.[10] Ders kitapları değerlendirildiğinde İstanbul'un fethine sevinen büyük bir İslam dünyası vardır. Hristiyan Batı dünyası ise bunun için çok üzgündür. Sonraki dönemlerde ders kitaplarında fethin İslami yönünün kuvvetlenmesi ile bir "mücahit hükümdar" rolü biçilmiştir.

İmparator Sultan- Komutan Fatih

Fatih'in İstanbul'u fethi sonrasında devletini/imparatorluğunu büyütmek için gerçekleştirdiği seferler/savaşlar Fatih'in imajının parlamasına, değerlenmesine bir nevi hazırlık sunmaktadır. Bu bağlamda çok yoğun bir sefer/savaş zincirinden bahsetmek mümkündür. Bizzat seferlere katılıyor, kimi bölgelerden gelen davetlere icabet ediyordu. Mücadele verilen coğrafyalarda Balkanlar, Anadolu, Kırım (Karadeniz), Ege adaları ve hatta İtalya vardı.[11] Bu noktada Fatih imajı konusundaki en belirgin ve iddialı cümleler 1976 *Tarih III*'ün farklı sayfalarında karşımıza çıkmaktadır.[12] 1987 ders kitabında da anakronizm yapılarak Osmanlı tarihindeki birden fazla yüzyıl harmanlanarak, *"Fatih Sultan Mehmet zamanında Akdeniz'in 'Türk Gölü' olması biraz uzak görünse de, Karadeniz'in ve Ege Denizi'nin birer 'Türk iç denizi 'haline gelmesi mümkündü"*[13] denilmek suretiyle Fatih'in imajının daha da yüceltilmesi yoluna gidilmiştir.

Fatih tarafından Kırım, Mora ve Eflak bölgelerinin ele geçirilmesi hoşgörü ve adalet ile yansıtılmıştır. Seferlere bizzat katılan ve kendi eliyle adalet dağıtan bir hükümdar olarak betimlenmiştir.[14] Kimi zaman da hoşgörünün ve Osmanlı ticaretine verdiği önemin göstergesi olarak, Cenevizlilerin ricası üzerine sefere çıkmış olarak görünmektedir.[15] İlk kitaplardan günümüze gelirken özellikle de 2000'ler ile birlikte fetih politikasının anlatımı müstakil başlıklardan uzaklaşmış, metin

10 TTTC *Tarih III* 1931; İstanbul'un Türkler tarafından fethi, aynı zamanda bütün hıristiyan aleminin Osmanlılara karşı mağlubiyeti demekti. s. 25.

11 A. M. Mansel vd. *Yeni ve Yakınçağlar Tarihi*, 1942: s. 28- 29.- E. Oktay *Tarih III* 1952; s. 8.

12 Fatih'i tanımlamak için kullanılan aşağıdaki ifade kutsallaştırmanın boyutunu göstermesi bakımından etkileyici bir örnektir. Y. Öztuna, *Tarih III,* 1976; 20 den fazla devleti ve bu arada 2 imparatorluğu fethederek tarih sahnesinden yok eden Fatih Sultan Mehmet s. 60. a.g.e. "Hazret-i Sâhib – kırân, Sultan-ı Cihân Fatih Sultan Mehmed Han'ın vefâtı haberi Otranto'ya erişti". s. 75.

13 Şirin, *Tarih III,* 1987, s.14).

14 E. Oktay *Tarih III* 1952; s. 9- V. Şirin *Lise III* 1987; "Fatih Devrinde Eflak Beyi Kazıklı Voyvoda (ki Ulahlar Çepeş 'cellat'derlerdi, insanları kazıklara vurdurur, işkence yapar ve ortalarında zevkle yemek yerdi. Fatih Sultan Mehmet 1462'de bizzat düzenlediği bir seferle isyanı bastırdı ve Eflak'ı Osmanlı Devletine bağladı." s. 13

15 Ş. Kalaycı *Tarih 2,* 1998; s. 33. Kırım'ın fethi ile ilişkili.

içindeki kısmi yazımlara doğru bir değişim geçirmiştir. Bu durum da Fatih'in kurumsallaşma çabaları içine gömülmüştür. Bunun sebebi tarih eğitimi literatüründe 1990'lardan itibaren siyasi/askeri konuların muhtevası yerine kültür/ medeniyet konularına ağırlık verilmesidir.[16] Fatih Sultan Mehmet'in fetih harekâtının bir diğer örneği de, İtalya'nın fethi ifadeleridir. 2012 *Tarih 10* ders kitabına "İtalya Seferi" başlığıyla yansımıştır. Tüm Roma'nın ve hatta tüm dünyanın hâkimi olma yolunda atılan bir adım olarak görülmektedir.[17] 2018 *Tarih 10* ders kitabı ise bu vurguyu daha da ileriye taşıyarak İtalya seferine "Kızılelma" diye bir başlık açmış ve okuma parçası vermiştir.[18] Bu cümleler ile de Fatih'in imajı tüm dünyayı fethetmeye niyetli Türk- İslam ülküsünün önemli bir öncüsü olarak parlatılmıştır.

İmparator: Roma'nın Gerçek Sahibi- Teşkilat Kurucu- Kanun Koyucu

Fatih Sultan Mehmet'in esas kendi kimliği ve kişiliğini bulduğu metinler İstanbul'un fethinin ardından aslında bir devlet kurucusu olduğunun yazılı olduğu ile ilişkili metinlerdir. 1931 *Tarih III*'ten itibaren hassasiyetle işlenen durum Fatih'in Osmanlı devletinin esas kurucusu olduğu meselesidir.[19] Ayrıca bu devlet sadece Osmanlı devleti olarak tanımlanmaz ve Roma imparatorluğunun devamı olarak görülür.[20] Betimlemeler artık Roma'yı Müslümanlaştıran bir Türk kumandan/Hükümdar biçimine dönmektedir.[21] Bu tarz betimlemeler yapılırken de ısrarla Batılı (olan veya olduğu düşünülen) ve Bizanslı isimlerden atıflar yapılmaktadır.[22] Böylece çok uluslu toplumsal yapının imparatorluğa dönüştüğü ifade edilirken sağlam görünen deliller verilmektedir.[23] Özellikle de Rum halkının Osmanlı'yı kabulünün ne kadar kolay olduğu da ifade edilmiştir. Fatih'inde bu durumun farkında olduğuna dair vurgular da vardır.[24] İlk ders kitaplarından

16 Ayrıntılı okuma için bkz. Ahmet Şimşek (Ed.), *Dünyada Türk İmajı- Tarih Ders Kitaplarındaki Durum*, Pegem, Ankara, 2018; Ahmet Şimşek (Ed), *Türkiye'de Tarih Eğitimi*, Pegem, Ankara, 2017.

17 V. Şirin *Lise III*, 1987; s. 14- E. Yüksel vd *Tarih 10*, 2018; s.131

18 E. Yüksel vd *Tarih 10*, 2018; "Kızılelma; Fatih Sultan Mehmet'ten beri Osmanlılar; Roma'yı fethetmeyi, Kızılelma'ya ulaşmayı hedefliyordu." s. 131.

19 TTTC *Tarih III*, 1931; s. 27

20 2003; "Kendisini Roma imparatorluğu'nun varisi olarak gören Fatih, çıkardığı Kanunname ile kuruluş döneminin klâsik beylik anlayışına son vererek merkeziyetçi devlet anlayışını benimsemiştir." s. 23

21 TTTC *Tarih III*, 1931;s. 32.

22 A.g.e., "Bizans müverrihlerinden Kritovalos, Fatih Mehmedi, Şarkı Roma imparatorlarının meşru halefi olarak tanıyor ve ona rumca Vasileus (imparator) unvanını veriyordu s. 32.- a.g.e. Osmanoğulları roma imparatorlarının yerini almıştır." s. 58.

23 A.g.e., "Rumlar türk sultanını, Şarki Romanın, yanlız fili değil, hukuki hükümdarı ve imparatoru olarak kabul ettiler." s.32

24 A.g.e., "Osmanlı sultanı kendisi de rumca yazılan fermanlarında Roma vilayetlerinin ve Anadolunun meliki azamı diye imza atıyordu ki eski vasileusların kullandıkları unvanın ayni idi."

itibaren Fatih'in Müslüman karakterinden asla taviz verilmemektedir. Bu durum Osmanlı'nın sahip olduğu hoşgörü çerçevesinde değerlendirilmektedir. Tüm Avrupalıların Osmanlı ve Fatih hâkimiyetine girmek istediğine vurgu yapılmaktadır.[25] Ders kitaplarındaki bu vurgular Fatih'in fetih siyasetinde talep (ısrar, davet) üzerine yeni fetihler/ seferler gerçekleştirmesine de açıklama getirmektedir.

Yönetim anlamında Divan'ın gelişimi, işleyişindeki değişim, imparatorluk kurumlarının ortaya çıkışı ve kurumsallaşma sürekli olarak Fatih üzerinden tanımlanmıştır. Teşkilatlanma noktasında, en geniş anlatıma 1952 *Tarih III* ders kitabında rastlamak mümkün olmaktadır.[26] Bu ders kitabıyla tarih eğitimi literatürüyle uyumlu bir biçimde tarihyazımında İslamlaşma süreci de başlatılmıştır. Ders kitaplarında Müftü karakteri padişahın en önemli yakını haline gelmiştir. Müftü ve devlet teşkilatı içindeki yeri daha sonra gelişmeye devam etmiştir.[27] Devlet yönetimindeki Türk kökenli veya yerli yönetici ailelerinden devşirmeye doğru Fatih dönemindeki geçiş 2003 *Tarih 2* ders kitabında vurgulanmıştır.[28] Daha önceki ders kitaplarında Fatih Sultan Mehmet konularında pek yazılmayan devşirme, Enderun gibi konuların ders kitaplarına girmesi noktasında 2012 *Tarih 10* ders kitabını beklemek gerekmiştir. Aslında padişahın tekilliği, otokratlığı noktasında Türk unsur yerine devşirmeden istifade etmesi sürecinin daha erken tarihlerde yazılması beklenebilirdi. Bu durum kültür ve medeniyet konularının gelişimi ile ilişkilidir. Müstakil başlıklar açılarak, pek çok kurum hatta Enderun gibi daha önce açılan bir kurum dahi Fatih ile ilişkilendirilmiştir.

Fatih Sultan Mehmet döneminde padişahların evlenme veya kendilerine eş seçimi sürecinden de üstü kapalı bahsedilmiştir. Fatih'in Türk eşi ile düğünü birden fazla ders kitabında işlenirken, bu düğün üzerinden de 15. yüzyıla kadar hü-

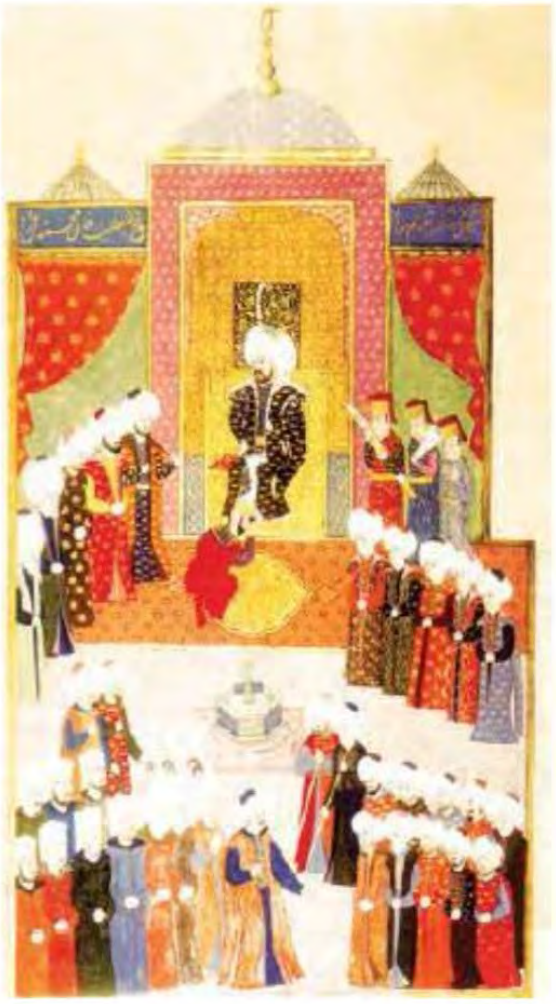
25 A.g.e.,"İstanbulun fethi üzerine, Türklerin şöhreti Avrupanın her tarafına yayıldı. Bazı Alamanlar, Türklerin Alamanyaya gelip memleketlerinde cari haksızlık ve adaletsizliğe mani olacakları ümidine bile düşmüşlerdi. Hatta Fatihin hemen muasırı olan, meşhur siyaset nazariyatçısı makyavelli bile, türk idaresinin o zamanlarda mevcut idarelerin hepsinden daha eyi olduğunu yazıyordu." s. 32.

26 E. Oktay, *Tarih III*, 1952, s. 23- 25- 26.

27 V. Şirin, *Lise III*, 1987; "Şeyhülislamlık (veya müftülük) makamı ara başlığı ile Fatih Sultan Mehmet Kanunnamesi' nde şöyle denilmektedir: "Şeyhülislam ulemanın reisidir. Ve muallim-i sultani dahi serdar-ı ulemadır. Vezir-i azam onları riayeten üstüne almak münasiptir. Ama müfti ve hoca vüzeradan bir nice tabaka yukarıdır ve tasaddur dahi ederler." s. 66;

28 Güneş ve Özbek, *Tarih 2*, 2003; s. 164.- a.g.e. "Fatih Sultan Mehmet dönemine değin vezirler Türk asıllı beylerden atanmaktaydı. Daha sonraları devşirme kökenli kişiler vezirlik makamına getirilmeye başlandı s. 166.- E. Yüksel vd *Tarih 10*, 2018; İstanbul'un Fethi, Fatih'e iç siyasette önemli bir mevki sağlayıp onun otoritesini güçlendirmiş ve gerçekleştireceği merkezi bir kurumsallaşmaya da imkân vermiştir. Fatih; bu sayede iktisadi, askerî ve hukuki bir dizi yenilikler yapmıştır. Böylece bütün iktidarı elinde toplayan Fatih, devletin merkezî otoritesini güçlendirmiştir." s. 130.

kümdarların eş seçimi ve saray düğünleri anlatılmıştır[29]. Harem ve cariye ile ilişkili meseleler sadece 2018 *Tarih 10* ders kitabında karşımıza çıkmıştır. Padişahların haremden evlenmeleri[30] veya eş (hayat arkadaşı) seçmeleri üzerindeki bilgi Türk-İslamcı yazımla uyuşmayacağı için Wirth'in ölçeğine[31] göre "atlama" yapılarak gizlenmektedir. Daha önce bahsedilmeyen bu konuların 2018 *Tarih 10* ders kitabında bu kadar yer ayrılması daha çok diziler ve filmler ile ilişkili toplumda bilgilenme sürecinin ders kitaplarına yansıması sonucu gibi görünmektedir.

II. Mehmet'in Tahta Çıkışı (2018)

Kanun koyucu bir hükümdar olarak, ders kitaplarında "Kanunname- i Ali Osman" özellikle yer tutmaktadır. İlk ders kitaplarından günümüze Fatih'ten bahseden sayfalarda ilgili bu kanunname sürekli yer bulmuştur. 1931 *Tarih III* ve 1942 *Yeni ve Yakınçağlar* ders kitaplarında kanunnamenin özelliklerinden ve niteliğinden bahsedilirken, 1952 *Tarih III*'den günümüze kadar özellikle kardeş katlini bir gerekçeye bağlamak için kullanılmıştır. İlk kez 2012 *Tarih 10* ders kitabı Fatih'in ziyadesiyle sert bir hükümdar olduğundan bahsetmiş ve kardeş katli meselesi ile de veraset problemini çözdüğünü ifade etmiştir. Betimlemelerde Fatih dönemi kanunnamesinde kardeş katlinden bahsetmeyen bir tarih ders kitabından bahsetmek mümkün değildir. 1952 *Tarih III* ders kitabı kanunnameye müstakil bir başlık açan ilk kitaptır. İfadelerden anlaşılan ise, Fatih önceki hükümdarların yaptıkların toplayan ve onları bütünleyip

29 Ş. Kalaycı, *Tarih 2*, 1998; "Osmanlı sultanlarının komşu ya da rakip beyliklerden kız alarak yaptıkları padişah düğünleri ise XV. yüzyıl ortalarına kadar devam etmiştir." s. 190.

30 E. Yüksel, vd *Tarih 10*, 2018; "Fatih döneminde merkezî otoriteyi güçlendirmek için yapılan bir başka düzenleme de haremden evlenme usulünün uygulanmasıdır. Bu usul sayesinde padişahın aile sırları dışarıya yayılmamış, akraba ilişkileri ile padişahın yıpratılması engellenmiştir. Fatih'ten itibaren Osmanlı padişahları genellikle haremden evlenmiştir." s. 176.

31 Laurent Wirth, "Tarihi Kötüye Kullanma Biçimleriyle Yüzleşmek", *Tarihin Kötüye Kullanımı*, Çev. Nurettin Elhüseyni, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 2003, s. 18- 59.

modernize eden ve diğer hükümdarlara aktaran önemli bir devlet kurucusu olarak görünmektedir. 1952 *Tarih III* ders kitabı okuma parçasında geçen yalnız yemek yemesi de yine Fatih'in yüceliğine yapılan atıf gibi görünmektedir. Kanunnamenin varlığının Fatih'e mutlak bir hükümdarlık kapısını açtığı da okuma parçasında vurgulanmaktadır.

Bilim kültür ve sanat adamı olarak Fatih, Rönesans Temsilcisi ve Müsebbibi

İlk ders kitaplarından bugüne Fatih'in kültür ve sanata düşkünlüğünden bahsedilebilir.[32] Bilim düşkünlüğü ve bilginleri koruması, medreseler açmasına sürekli vurgu yapılmıştır. Medrese kurucusu olması ve medreselere ilişkin bilgiler 1952 *Tarih III*'den itibaren ortaya çıkmıştır, günümüze doğru da etkisi artarak devam etmiştir. Fatih'in kurduğu medrese Osmanlı kültür yaşamının en önemli kurumu olarak sunulmuştur. Bu noktada da ders kitapları ısrarla Fatih'i bir devlet kurucusu olarak lanse eder ve Yavuz ve Kanuni ile ilişkilendirir.[33] Osmanlı Klasik çağının, tarih ders kitabı yazımı üzerindeki etkisi pek çok kez Fatih ile ilişkilendirilmiştir.

Fatih'in Rönesans'ın esas başlatıcısı olması, Rönesans'ı etkilemesi ve Rönesans'tan[34] etkilenmesi gibi yazımlarla karşılaşmak mümkündür. Bu bağlamda ilk ders kitaplarında Osmanlı'da Avrupa'dan etkilenen ve eş zamanlı[35] yaşanan bir Rönesans[36] varken daha sonraki kitaplarda Rönesans'ı[37] ve coğrafi keşifleri

32 V. Şirin, *Tarih III* 1952; s. 15.- V. Cazgır vd. *Tarih 10*, 2012; "Dikkat çekici olan durum, Fatih ile başlayan Kanuni ile zirve yapan bir tarihyazımı söz konusudur." s. 82.

33 E. Oktay, *Tarih III*, 1952; "Fatih Devrinde başlayan kültür hareketleri bütün XVI. Yüzyıl boyunca gelişmesinde devam etti. Bilhassa Kanuni Devrinde İstanbul büyük bir bilim merkezi oldu." s. 103. 2012; "Ders okunan, ders verilen yer anlamına gelen medreseler, Osmanlı Devleti'nde eğitim öğretim sisteminin temel kurumuydu. Özellikle Fatih Sultan Mehmet ve Kanuni Sultan Süleyman zamanından medrese eğitimi ve öğretimi zirve dönemini yaşadı." s. 56

34 TTTC *Tarih III*, 1931; "Rönesans hareketının başladığı esnada osmanlı tahtına geçmiş prenslerdendir." s. 31

35 TTTC *Tarih III*, 1931; "Zaten Mehmet II. Zamanında osmanlı hükümdarlarının sarayları resimlerle yeni ve eski heykellerle bezenmişti. İtalyan Rönesansı artistleri bu türk prensini, Rönesans Avrupa hükümdarlarından birisi gibi sayarlardı." s.31

36 E. Oktay, *Tarih III*, 1952; "Fatih Devrinde Venedikliler'le ve diğer İtalya hükümetleriyle olan sıkı münasebetler Hümanizma hareketlerinin ve Rönesans'ın Osmanlı İmparatorluğunda da yayılmasına yol açtı. Böylelikle Fatih Devri'nde Osmanlı İmparatorluğunda parlak bir Rönesans hareketi görüldü." s. 33

37 Y. Öztuna, *Tarih III*, 1976; "Rönesans fatihin 1453 te bizansı fethi ile başlar s. 57- a.g.e. Eski Yunancanın Avrupa da tanınması, istanbul'un fethiyle mümkün olabilmiştir s. 58, a.g.e. Nihayet türk töleransı, rönesansın amillerinden biri olmuştur. İstanbulun fethinden sonra Avrupa, Bizans yoluyla klasik medeniyet, edebiyat ve sanatları yakından tanımıştır. İstanbuldan italyaya giden yüzlerce Bizans bilgini Yunancayı ve klasik eserleri de bereberinde götürmüştür." s. 59.

başlatan[38] bir Fatih karşımıza çıkacaktır. 1976 *Tarih III* ders kitabındaki anlatım daha çok Türk ve İslam merkezli bir havaya bürünmektedir[39]. Ders kitaplarına göre, hatırlanmalıdır ki feodalitenin yıkılmasını sağlayan ve Avrupa'nın dönüşümünü sağlayan de yine Fatih Sultan Mehmet'ti. [40]

Fatih Sultan Mehmet (2018)

Böylece yeniçağı başlatan sebeplerin tümü, Fatih etrafında dönmüş oluyordu. Bu derece dönüştürücü bir hükümdar olmasının altında yatan sebep de kendisini sürekli yetiştirmesi ve bilime duyduğu saygı idi[41]. Farklı bilim adamlarının Osmanlı coğrafyasında ortaya çıkışı da Fatih'in bu yönüyle ilişkili olarak sunulmuştur. Bu konuda ilk kapsamlı açıklamalar 1987 *Tarih III* ders kitabıyla ortaya çıkmıştır:

> Osmanlı Devleti'nin kuruluşumdan, Fatih devrine kadar, çeşitli ilimlerindeki gelişmeler, Fatih devrindekilere göre oldukça azdır. Devrinde İstanbul'u bir ilim merkezi haline getirmeğe çalışmıştır. Yunanca ve Latince'den birçok eserleri tercüme ettirerek bizzat incelemişti. Bunların arasında en önemlilerinden biri Batlamyus'un coğrafyaya dairleridir. Ayrıca, Fatih'in kütüphanesinde, Arapça ve Farsça olan eserlerden başka çeşitli Batı dillerinde yazılmış birçok eseri bulunmaktaydı. Matematik ve astronomi alanında Fatih'in Türkistan'dan getirttiği Ali Kuşçu, devrin en büyük bilgini idi. Uluğ Bey'den ve Kadızade matematik ve astronomi öğrenmişti. Tıp (yahut hekimlik) il-

38 Y. Öztuna, *Tarih III*, 1976; "İstanbulun fethinden sonra bütün avrupaca kabulü ve gemilere de top konulması, avrupayı denizlere doğru can havli ile atılmaya, yeni yollar bulmaya tükenmiş altın stoklarını telafiye zorlamıştır." (Pirenne alıntı denilmektedir) s. 55.

39 Y. Öztuna, *Tarih III*, 1976; "Fatih, batı dillerinden birkaçını bilmesi sayesinde, avrupayı çok iyi takip etmiş, fakat türklerin her hususta Avrupalılar dan üstün bulunması dolayısıyla Avrupa'dan fazla bir şey iktibas etmemiştir." s. 60.

40 V. Şirin *Lise III* 1987; s.12.

41 V. Şirin, *Lise III* 1987; "Farsçadan ve Rumcadan Arapçaya tercüme edilmiş felsefi eserleri okur ve yanına getirttiği alimlerle müdavele-i efkar (fikir alış verişi) ederdi. Batlomyos haritasını 1466'da filazof İvrokios'a yeniden tercüme ettirip, isimleri Arap harfleri ile yazdırtır. İlmi meselelerde hangi din ve mezhebe mensup olursa olsun alim duyarsa onu İstanbul'a getirmek için her fedakarlığı yapardı. Meşhur heyet-şinas (astronomi ve matematik bilgini Ali Kuşçu, Fatih zamanında İstanbul'a geldiği gibi Molla Cami'yi de davet etmiştir. M.. İtalyan Ressam Küçük Bellini de davetle İstanbul'a gelerek Fatih'in resmini yapmış ve büyük bir himaye görmüştür." s. 17.

> minde, Osmanlılar, ilk devirlerde kendilerinden önceki Selçuklular kadar başarılı olamamışlardı. Bu sahada Fatih devrinden itibaren önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Fatih devri bilginlerinden Akşemseddin'in de tıp ilmi ile ilgili bir eseri vardır.[42]

Bilim yerine ilim ifadesi tercih edilerek İslami bir söylem ortaya konulmaktadır; ayrıca ilk kez din bilginlerinden bahsedilmiştir.[43] Yakın tarihlere gelindiğinde 2018 *Tarih 10* ders kitabında ilim ve felsefenin geliştiğinden bahsedilmiştir:[44]

> Fatih, ilmiye sınıfında hem teşkilat ve eğitim hem de anlayış açısından önemli değişiklikler yapmıştır. Dinî ve felsefi konulara ilgi duyan Fatih, ulema ile yakın ilişkiler kurmuş, birçok ilmî konunun tartışılmasını teşvik etmiştir. Bunun sonucu olarak Türk dünyasının önemli bilim insanları ya da onların yetiştirdiği kişilerden Akşemseddin ve Ali Kuşçu gibi âlimler Fatih'in yanında yer almıştır.[45]

Bu da Fatihin manevi kimliğine giden bir yazım sürecinin önünü açmıştır[46]. Akşemseddin'e ilk kez müstakil başlık açan ders kitabı ise, 2018 *Tarih 10* ders kitabıdır. Bilimsel süreç yerine siyasi/askeri ve dini yönleri vurgulanmıştır.[47] 1976 *Tarih III* ders kitabına göre Fatih o derece büyük bir bilgindir ki ondan daha önemli bir bilgin hiç görülmemiştir;

> En büyük asker, en büyük diplomat, ve devlet adamı olduğu gibi, Osmanoğulları'nın en bilginidir. Bazı tarihçilere göre, Türk milletinin 2500 yıl içinde yetiştirdiği en büyük şahsiyettir.[48]

Bu bilginliği o derece ileridir ki medreselerde okutulması gereken derslere de müdahale etmiş ve kaynak tavsiyesinde bulunmuştur[49]. İlmiye sınıfı temsilcileri ile özel olarak ilgilendiği, sorduğu soruya cevap veremeyen kazaskeri tekrar eğitim

---

42 Şirin, *Tarih III,* 1987, s.91.

43 V. Şirin, *Lise III* 1987; "Fıkıh,kelam, dilbilgisi gibi konularda eserleri vardır. Bir süre Fatih' in hocası olarak görev yapan Hocazade 1488'de öldü.Molla Hüsrev XVI. yüzyılın ikinci yarısının en önemli fıkıh bilginlerinden idi. Fatih O›nu «zamanımızın Ebu Hanifesi›dir» diye takdir ve iftihar ederdi." s. 93.

44 Yüksel vd *Tarih 10*, 2018; s. 107.

45 A.g.e., s.107.

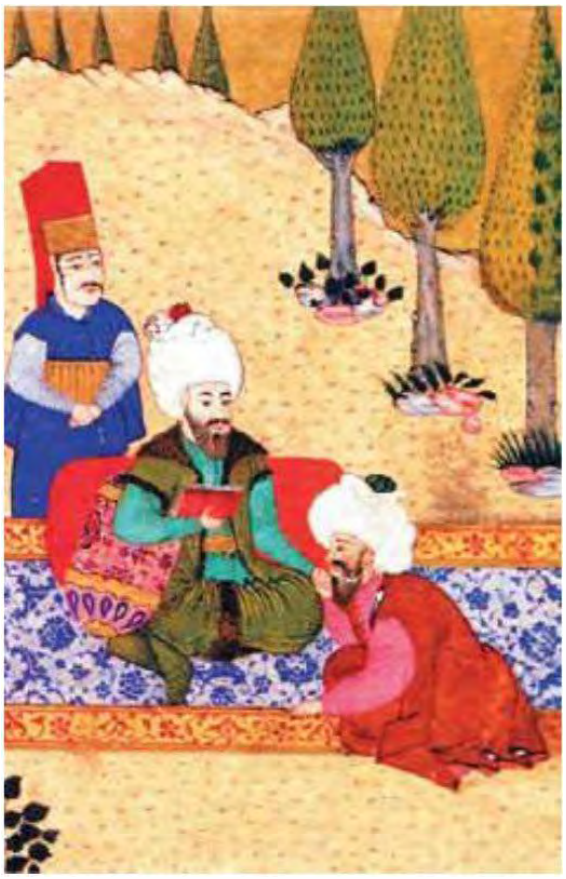
46 V. Şirin, *Lise III* 1987;Molla Gürani ve Akşemsettin özellikle Fatih Sultan Mehmet üzerindeki etkileri ile ünlüdür. Fatih hocası Molla Güranî ve Akşemseddin onun manevi yapısının oluşmasında etkili olmuşlardı. S. 94.

47 E. Yüksel, vd *Tarih 10*, 2018; s.107.

48 **Öztuna,** *Tarih III,* 1976. s.68.

49 V. Şirin, *Lise III* 1987; "Ebulfeth (Fatih) Sultan Mehmet Han Medaris-i Semaniye'yi yaptırıp kanuna göre iş görülüp okutulsun diye vakfiyesinde yazmış ve "Haşiye-i Tecrit ve Şerh i Mevakıf" (ünlü İslam bilgilerinden Nasreddin Tusi'nin Tecrid ve Adudüd din İci'nin Mevakıf adlı eserlerine, yine ünlü bilgin Cürcani'nin yazdığı açıklamalar) derslerinin okutulmasını bildirmişti." s 182.

alması için medreseye gönderdiğinden bahsedilmiştir[50]. İnanç kaygısı taşımadan medreseleri için en önemli bilginleri getirmiştir[51]. Eğitime verdiği önem vurgulanmıştır.[52] Ali Kuşçu gibi bir isme ilk kez 2012 *Tarih 10* ve sonrasında 2018 *Tarih 10* ders kitabında müstakil bir başlık açılmıştır.

Ali Kuşçu'nun Fatih Sultan Mehmet ile Karşılaşması (2018)

Unutulmamalıdır ki, 1980'lere kadar ders kitaplarında Fatih dönemindeki bilginlere ait isimlere rastlamak mümkün olmamıştır. Tıpkı 1976 *Tarih III* ders kitabında olduğu gibi 2018 *Tarih 10* ders kitabında da "ilim" kelimesinin bilinçli kullanımı sonrasında, "Kendini İlme Tahsis Eden Fâni, Bakidir" isimli bir okuma parçası oluşturulmuştur. Bu parçada alimlere verdiği önemden bahsederken toplantılarda "alimler otururken ümera ayakta durdu" ve bunun yanında; "*Fatih, tıpkı askerî fetihleri gibi bilgi adına açtığı savaşta da bir âlimler, sanatkârlar ordusu tesis etmiş ve bu muhteşem kadronun başına da yine kendisi serdar olmuştu*" denmektedir.[53] Okuma parçasının sonunda Fatih tüm âlim ve sanatkârların serdarı görünmektedir. Serdar kelimesi üzerinden hem askeri/ siyasi mesaj verilmekte, Hem de Türk/ İslam tarihyazımı çizgisinde kalınarak büyük âlim/ sanatkâr özelliğine vurgu yapılmaktadır. Sanat, bilim ve kültür düşkünlüğünden her fırsatta bahsedilir, fakat burada bütün

50 E. Yüksel, vd *Tarih 10*, 2018; "İlmiye teşkilatı hiyerarşik bir yapıya sahip olsa da son karar mercii padişahtır. Padişahlar, ilmiye sınıfına ayrıca özen göstermiştir. Örneğin Fatih Sultan Mehmet, Rumeli'den İstanbul'a dönerken rastladığı Kazasker Manisazâde'ye Arapça bir beyit sormuş, Manisazâde'nin düşünmek için süre istemesi üzerine âlimi kazaskerlikten azletmiş ve Sahn-ı Seman Medreselerinden birine eğitim için göndermiştir." s. 105.

51 Ş. Kalaycı, *Tarih 2*, 1998; "Fatih sultan mehmet döneminde bilim hayatında önemli gelişmeler oldu. Açık fikirli olan Fatih din ve ırk farkı gözetmeksizin bütün bilim adamlarına saygı gösterdi: kurduğu Fatih külliyesinde devrin en iyi bilim adamlarına ders verdirdi." s. 208

52 A.g.e., "Fatih devrinde eğitim ve öğretime önem verildi. Bu dönemde açılan Fatih medresesinde dini eğitimi yanı sıra fen eğitimine de yer verildi. Matematik, astronomi ve tıp okutuldu." s. 233

53 Yüksel vd *Tarih 10*, 2018, s. 119.

metin örgüsünün (Müslüman) dışında ne kadar açık fikirli olduğuna da değinilir. Bilim insanlığının yanında aynı zamanda şair ve diplomattır[54].

Kimi kitaplarda, İslamiyet ile örtüşmese de resme olan merakı vurgulanır. Hatta yaptığı yanlışın (İslami anlayış içinde) çok da uzun soluklu olmadığı ifade edilerek korunmaya çalışılır.

> İslâmlikta Allah anlamının geleneğinin şu ve insan vücudunun sanat konusu olarak alınmaması geleneğinin yer etmesi yüzünden, Osmanlı Türklerinde resim ve heykel yapılmamıştır. Her ne kadar Fatih bir İtalyan sanat adamına portresini yaptırmış ise de Türklerde, ressam ve heykeltıraş yetismesi için gereken işler devletçe yapılmamıştır.[55]

Fatih Sultan Mehmet (2018)

İnsan Olarak Fatih; Fiziksel Özellikler, Müslüman ve Türk Kimliği, Müslüman Karakteri- Hoşgörüsü

Doğumundan tahta geçtiği süreye kadar olan bilgiler ders kitaplarında oldukça sınırlıdır. Ölümüyle ilişkili doğru ve üzerinde ittifak edilmiş cümlelerden bahsedebilmek mümkün değildir.[56] Kimi üzüntüden, kimi zehirlenmesinden bahsetmiştir. Fakat hiçbir kitapta ölümün gerçek gerekçesi olan nikris/gut'tan bahsedildiğine rastlanmamıştır.[57] 1950'lere kadar fiziksel, zihinsel özellik ve yetenekleri ders kitaplarına yansımamıştır. Görülebilecek yegâne durum, Müslüman ve

54 A.M. Mansel vd. *Yeni ve Yakınçağlar Tarihi*, 1942; s. 31

55 A.g.e., s.33.

56 A.g.e., s. 48; E. Oktay *Tarih III*, 1952; "ordu gebzeye geldiği zaman fatih hastalandı. Bunun üzerine hünkâr çayırı denilen yerde ordugâh kuruldu fatih burada günlerce hasta yattı. Nihayet 1481 yılında ordugâhta çadır içinde öldü." s. 15. "3 mayıs 1481 de Maltepe ile gebze arasındaki ordugahında, ordusu arasında, zehirlenerek öldü. 49 yaşında idi s. 66- Güneş ve Özbek, *Tarih II*, 2003; Fatih'in 3 Mayıs 1481'de Venedikli bir casus tarafından zehirlenerek öldürülmesi üzerine bu büyük girişim istenilen sonucu vermedi s. 22.- a.g.e.; Fatih'in 3 Mayıs 1481'de Venedikli bir casus tarafından zehirlenerek öldürülmesi üzerine bu büyük girişim istenilen sonucu vermedi." Y. Öztuna, *Tarih III*, 1976, s.22.

57 Michael Dukas, İstanbul'un Fethi- Dukas Kroniği, Çev. V. Mirmioğlu, Kabalcı Yay., İstanbul, 2013 s. 157.

Türk kimliği ile İstanbul'un fethi sonrasında gayrimülimlere gösterdiği hoşgörüdür. 1952 *Tarih III* ders kitabıyla beraber Fatih Sultan Mehmet'in (eşsiz) kişisel özellikleri ile ilgili bilgi aktarımı başlamıştır.[58] 1976 *Tarih III* ders kitabı bu noktada daha bonkör davranmıştır. Fatih ile ilişkili pek çok (hem fiziksel- hem de mental) betimlemeye yer vermiştir.[59] Okuyucunun/öğrencinin gözünden kaçmaması için kullandığı ifadeleri yinelemiş ve tekrar yazmıştır. Son olarak da artık daha fazla örneğe ve kıyaslamaya gerek olmadığını vurgulamış ve son noktayı koymuştur.

> Askerlikte yavuz kanuni ve yıldırım devlet ve siyaset adamlığında kanuni ve yavuz, bilginlikte II Bayezid, yavuz ve kanuni, ona erişememişler fakat yaklaşmışlardır. Fatihi esasen kendi eşsizliği ile başbaşa bırakmak, kimseyle mukayese etmemek doğru olur.[60]

Şahsiyeti ile ilişkili kurulan cümlelerde sert yapısı, otoriterliği ve azmi sürekli olarak vurgulanmıştır. Liderlik özellikleri ile siyasi/ askeri harekât özdeşleştirilmiştir. Birden fazla dile olan hâkimiyetine dikkat çekilmiştir. Ancak bu konuda tek bir söylem üzerinde ittifak edilmemiştir. İlk yıllarda batı dillerine (Sırpça, Yunanca, kimi zaman Rumca) olan üstünlük vurgulanırken,[61] günümüze yaklaştıkça doğu dilleri (Arapça, Farsça) üzerindeki vurgular artmıştır.[62]

Fatih Sultan Mehmet'in ders kitaplarında betimlenen imgelerinden en önemlisi de hoşgörülü bir hükümdar olduğu yönündedir. Bunun kaynağı olarak da hükümdarlığını düşünmek çok doğru görünmemektedir. Bunun yerine Müslüman karakteriyle uyumlu bir hoşgörü ders kitaplarında daha çok fark edilmektedir. Bu konuda 1942 *Yeni ve Yakınçağlar* ders kitabındaki örneği hatırlamak tek başına yeterlidir.

> Yavuz Selim İstanbul rumlarının İslamı kabul veya şehri terk etmeleri noktalarında birini seçmelerini buyurdu vakit vakit Şeyhülislam Zembilli Ali

58 E. Oktay, *Tarih III*, 1952; Fatih kendisi de bilgin ve şairdi. Bilginleri ve şairleri korur ve gözetirdi s. 15.

59 "İtalyan Langsuto; İnce yüzlü, ortadan uzun boylu, silahla kuşanmış, asil tavırlı, hürmetten fazla haşyet telkin eden, nadiren gülen, şiddetli bir öğrenmek ihtirası ile yanan, ulvi cenap sahibi, gayelerinde inatçı, ve her mevzuda kendinden emin., büyük İskender'inkinden az olmayan bir şöhretin ardındadır". Y. Öztuna *Tarih III*, 1976, s. 57. "Yirmi üç yaşında İstanbul fatihi olan Sultan Mehmet, azim ve irade sahibi, temkinli verdiği kararı mutlak surette tatbik eden bir şahsiyetti. Devlet idaresinde sertti. Hissiyatını gizlemeyi bilir, yapacağı seferleri tatbik sahasına koyuncaya kadar gizli tutar ve sonra maksadını birden bire meydana koyardı, bu yüzden düşmanlarını şaşırtarak bir senede birkaç fütühata birden nail olurdu." s. 16- V. Şirin *Lise III*, 1987; "Fatih Sultan Mehmet Han, orta boylu, iri gövdeliydiler. Tenlerinin rengi kırmızıya çalan beyazlıktaydı. Uzun boylu idiler. Saçlarının ve sakallarının rengi siyahtı. Burunları küçük değildi." V. Şirin *Lise III*, 1987, s. 17.

60 Öztuna, *Tarih III*,1976, s.60.

61 TTTC *Tarih III*, 1931; s. 33.

62 V. Şirin, *Tarih III*, 1987; s. 17- V. Cazgır vd. *Tarih 10*, 2012; s. 46.

Efendi işe karışarak bu emrin Fatih'in ruhlarına verdiği Fermanı aykırı olduğunu ileri sürmüş ve emri geri aldırmıştır.[63]

Müslüman olmak ve Fatih gibi bir devlet kurucusunun koyduğu kuralın daha sonraki hiçbir hükümdar tarafından reddedilmemesi söz konusudur. Devlette devam eden devamlılık ve Fatihin esas kurucu olmalarına sürekli vurgu yapılmıştır. Daha sonraki yüzyılların Osmanlı tarihi konuları içerisinde ortaya çıkacak Ermeni sorunu da kitaplarda Fatih üzerinden çözümlenmeye çalışılmıştır.[64]

Fatih ve Patrik Ovakim (2012)

Bu kurgu kapsamında Osmanlının kendi dini dışında yaşayan gruplara din özgürlüğü tanımasını, inanç serbestisini de hoşgörü üzerinden tanımlanmıştı. 2000'li yıllar ile birlikte yazımına başlanan "millet sistemi" hoşgörü üzerinden tanımlanmaktadır ve 2018 *Tarih 10*'da bu konuya özel bir başlık açılmıştır, gönülleri fetheden bir hükümdardan bahsedilmiştir[65]. Bu çerçevede (kanun koyuculuk ve

63 A.M. Mansel vd. *Yeni ve Yakınçağlar Tarihi*, 1942, s.33.

64 V. Cazgır, vd. *Tarih 10*, 2012; "Fatih Sultan Mehmet Bursa'daki dinî Ermeni liderini İstanbul'a getirterek Ermeni Patrikhanesini kurdurdu. Daha sonraki dönemde Yavuz Sultan Selim, Kudüs Gregoryen Ermeni patriğine bir ferman vererek tanıdığı ayrıcalıkları belirledi. Fatih ile başlayan bu uygulama XIX. yüzyıla kadar devamı etti." s. 187.

65 E. Yüksel vd *Tarih 10*, 2018; "Devlet ile gayrimüslim halk arasındaki ilişkilerin hukuki bir zemine oturtulması Fatih Sultan Mehmet Dönemi'nde olmuştur." s. 188.

İslami hoşgörü- düzenleme) sosyal hayat üzerinde, kadınların giyimi, feraceleri, peçeleri, süslenmeleri üzerinde hükümdarın etkisinden de bahsedilmiştir[66]. Bu söylem ile birlikte, padişahın İslami karakteri vurgulanmış, devletin ağırlığını her konuda hissettirmesiyle örtüştürülmüş, sosyal yapı üzerindeki bu devlet kontrolü normalleştirilmiştir.

İlk ders kitaplarından Fatih'in Müslüman yönüyle ilişkili konular önemli yan ve ara başlıklar kapsamında değerlendirilmiştir. Kemalist eğitim verdiği düşünülen ders kitabı bir yandan Türkçülüğü ortaya koyarken bir diğer yandan, "Fatihin gayrı Müslim Tebaaya Müsaadeleri" diye başlık açmaktadır. Burada dikkat çekense, sürekli olarak hoşgörülü bir padişah portresi çizilmesidir. Kimlikler arasında ayrıştırma Türk, Arap, Rum vb. değil, Müslim- Gayrımüslim şeklindedir.[67] 2000'ler sonrasında günümüze yakın ders kitaplarında (2012- 2018 tarih ders kitapları) bu inanç merkezli bu ifadeler daha çok yer kaplamaya başlamıştır. İstanbul'un Rum halkına, Bosnalı Katoliklere, Galatalı Cenevizli Katoliklere inanç serbestisi tanıyan yüce gönüllü bir hükümdar olarak tanımlanmıştır.

Fatih'in Rum Patriğine Amanname Vermesi (2018)

Müslüman kimliği ve hayırhahlığı ile ilişki örneklerde yine 2012 *Tarih 10* ders kitabıyla birlikte karşımıza çıkmaktadır. Bu tarz bir yazımın öğrencinin zihninde oluşturacağı Fatih imgelemi siyasi iktidarın yeni Osmanlıcılık söylemiyle uyumlu İslami bir karakter oluşturma düşüncesiyle ilişkilidir[68]. Fatih'in fiziksel ve

66 "Fatih zamanına kadar kadınların yüzlerini örtmedikleri yalnızca başlarını örttükleri sokak giysisi olarak ferace ve yaşmak kullandıkları görülmüştür. İstanbul'un alınması, Türkler'in yerleşik düzene geçmesi, imparatorluğun sınırlarının genişlemesi ve ekonomik koşullar, kadın ve erkek dünyasının ayrılmasına ve kadınların sokak giysilerine kurallar konmasına neden olmuştur. Bu dönemde çıkarılan emirlerde, kadın giysileri üzerinde ayrıntıları ile durulmuş, feracelerin süslemeleri, yaşmakların biçimleri, kalınlığı hatta rengi bile devlet tarafından düzenlenmiş ve kontrol edilmiştir." E. Yüksel vd *Tarih 10*, 2018, s.192.

67 TTTC *Tarih III*, 1931; s. 28.

68 "Ben ki İstanbul fatihi Fatih Sultan Mehmet bizatihi alın terimle kazanmış olduğum akçelerimle satın aldığım İstanbul'un Taşlık mevkiinde bulunan 136 adet dükkânımı aşağıdaki şartlar muvacehesinde vakfediyorum. Ayrıca külliyemde bina ve inşa eylediğim imaret-

mental özellikleriyle ilgili okuma parçaları da artmaya başlamıştır. Bu metinlerde Fatih'in kişiliği, yetenekleri, hoşgörüsü, merakı ve dil yeteneği işlenmiş, çok yönlü kişiliğine vurgular yapılmıştır. Bu metinlerde dikkat çeken tutarsızlık ise Yunanca bildiği söylenen Fatih'in Yunanca kitapları Arapça ve Farsça'ya çevirtmesidir.

Sonuç

Zorunlu tarih eğitimi almış, sıradan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşa birkaç Osmanlı padişahı ismi sorulduğunda en çok zikredilen padişahın Fatih Sultan Mehmet olduğu görülecektir. Buna karşın tahta geçme sürecinde yaşadıkları ve eğitimi ile ilişkili oldukça az bilgi olmasından dolayı Fatih'in ders kitaplarındaki anlatımının oldukça menkıbevi bir tarza dönüştüğü söylenebilir. Bunun yanında Türk-İslamcı tarihyazımı çerçevesinde ders kitaplarında özellikle de Yılmaz Öztuna'nın yazmış olduğu 1976 *Tarih III* ders kitabında kullanılan ifadelerin zaman içinde sonraki ders kitaplarında sürdürülerek popüler tarihe yerleştiğini söylemek mümkündür. Bir ders kitabına yansıyan ve nedense her ders kitabında varmış gibi hatırlanan en ilginç popüler kültür örneği ifade ise, Fatih'in yaklaşan haçlı tehlikesi karşısında babası II. Murat'ı yeniden tahta davet ettiği bilgisidir.[69]

Ders kitaplarında kayda değer bir durum da bir kez Mehmet II tanımlanırken herhangi bir sultandan daha ziyade "Fatihliği" üzerinden bir tanımlama söz konusudur. Bu ilk olarak 1931 *Tarih III* ders kitabıyla başlamıştır. Mehmet II, beş kez geçerken Fatih yirmi altı kez geçmiştir. Günümüze doğru ise Fatih ifadeleri güçlenerek devam etmiştir. Şöyle örneklendirilebilir; 1987 *Tarih III* ders kitabında, bir kez II. Mehmet ifadesi geçerken, Fatih Sultan Mehmet unvanı yüz sekiz kez geçmektedir. 2018 *Tarih 10* ders kitabında ise, otuz kez II. Mehmet geçerken, yüz dokuz kez Fatih Sultan Mehmet unvanı geçmektedir. Farklı hükümdarlarla mukayesede faydalı olabilir; I. Selim altı kez, Yavuz Sultan Selim elli yedi kez, I. Süleyman sekiz kez geçerken, Kanuni Sultan Süleyman seksen iki kez geçmektedir. Fatih, Yavuz ve Kanuni unvanları daha sık kullanılarak artık isim ve padişah sıralamaları önemini yitirmiştir. Bu unvanların kullanımı biraz da Osmanlı klasik çağının temsilcileri olmaları yönüyle kullanılmaktadır. Fatih de bu Osmanlı'da klasik düzenin kurucusu olarak görülmektedir. Bunun altında yatan sebeplerden

hanede şehitlerin aileleri ve İstanbul fukarası yemek yiyeler. Ancak yemek yemeye veya almaya bizatihi kendüleri gelemeyenlerin yemekleri güneşin loş bir karanlığında ve kimse görmeden kapalı kaplar içerisinde evlerine götürüle..." V. Cazgır vd. *Tarih 10*, 2012, s. 69.

69 "Eğer padişah iseniz memleketin kötü bir zamanında başta bulunmamanız ödevlerinize aykırı bir harekettir. Eğer padişah ben isem, işte size emrediyorum silah başına geliniz. Size itaat etmenizi hatırlatıyorum" diyerek şiddetli bir mektup daha yazdı." Fatih'in babasına gönderdiği mektuba değinen tek kitap olan Emin Oktay'dır. *Tarih II*, Atlas Yay., İstanbul, 1962, s. 219.

en önemlisi o döneme kadar (Cumhuriyetin öncesi ve Cumhuriyet sonrası) Osmanlı tarihi çalışan isimlerin Fatih Sultan Mehmet öncesine ait yeterince veriye ulaşamaması ve 15. yüzyıl öncesinde Osmanlı tarih yazıcılığı ve arşiv sisteminin yeterince çalışmamasıdır.[70] Bu durumda ders kitaplarında en çok ismi/unvanı tekrar edilen kişi olarak Fatih Sultan Mehmet'in yazımıyla yansımıştır. Kardeş katli noktasında Kanunname- i Ali Osman'ın getirmiş olduğu kural dahi Osmanlı tarihinin en önemli hükümdarlarından birisi olan Fatih üzerinden Osmanlı tarih/ kanun yazımı içinde çözümlenmiştir.[71]

1931 *Tarih III*'ten itibaren Fatih'in hoşgörülü kimliği üzerinde durulmuş, ancak daha çok Türk kimliğini ifade edilen cümleler kurulmuştur.[72] Dönemin katı laik görüşlerine rağmen Müslüman bir sultan ile ilişkili hoşgörü konusunun gündeme gelmesi de bu kitapla oluşmuştur. Günümüze doğru 1950'li yıllardan itibaren siyasi iktidarın tercihi noktasında oluşan Türk- İslamcı tarihyazımı ders kitaplarına doğrudan yansımıştır. II. Mehmet'in Müslüman kimliği üzerinden yazım giderek güçlenmiştir. 1970'li yıllarda artarak devam eden bu yazım, günümüzde artık ümmetin lideri Müslüman bir hükümdar çıkartmaktadır. Cumhuriyetin ilk kitaplarından günümüze etkisini arttıran "Müslüman" Fatih imajını tarih ders kitaplarında görebilmek mümkündür. Ders kitapları bunu İstanbul'un fethinde yeterince işlemiş ve 2000'lerden itibaren ders kitaplarına en çok alıntı Halil İnalcık'tan yapılmıştır. Fatihin İslam hükümdarı şeklinde betimlenmesinde Halil İnalcık hocanın farklı yayınlarında yazdığı metinlerin etkisi özellikle önemli görünmektedir.[73] Hem sert-otokrat hem de hoşgörülü bir insan olarak ders kitaplarına yansıması noktasında ise ortaya çıkan imaj; hükümdar/ sultan olarak otoriter bireylere karşı İslami hassasiyet ile hoşgörülü bir hükümdardır.

---

70 Ayrıntılı okuma için bkz. Suraiya Faroqhi, "Giriş", *Cambridge Türkiye Tarihi Cilt* 2, 2016, ss. 27- 44.

71 Tartışmalar hakkında bkz. Colin İmber , "Hükümet, İdare ve Hukuk", *Cambridge Türkiye Tarihi Cilt 2,* 2016, ss. 261- 312; İbrahim Etem Çakır, "Fatih Dönemi Teşkilat Kanunnamesi- Kanunname- i Ali Osman ve Osmanlı Devleti'nde Kardeş Katli", *I. Uluslararası Hünkâra Vefa Sempozyumu*, Kocaeli, 2013. s.193-209.

72 "Daha Kemalizmin en sert zamanlarında bile " iyi" Osmanlıların Türk addedilmesiyle başlayan bu süreç, 1950'lerde özellikle Türk milliyetçiliğiyle İslam dinini bağdaştırmak isteyen kesimlerde hız kazanmıştır. Ne var ki bu durumun tam manasıyla bir akıma dönüşüp ivme kazanması 1980 darbesi sonrasında ortaya çıkan Türk-İslam sentezinin çeşitli evrelerinde gerçekleşmiştir." Ethem Eldem, "Osmanlı Tarihini Türklerden Kurtarmak", *Cogito (Tarihyazıcılığı)*, Sayı: 73, 2013. s. 280.

73 "Çağdaş Arap kaynaklarına göre "ulemâya karşı yakınlık göstermek, onlarla görüşmeye önem vermek ve onlardan yanına gelenleri tâzimle karşılamak gibi meziyetleriyle beraber babasının Frenkler'i defetmek yolundaki gayretlerine devam etti; fakat zevk ve safa hususunda ondan geri kaldı." Kısaca Fâtih tarihte imparatorluk kurucularının vasıflarını taşır, dünya hâkimiyetini amaç edinmiş kudretli bir asker ve geniş görüşlü bir kültür adamıdır." Halil İnalcık, II. Mehmed, *DİA*, Cilt: 28, 2003, s. 405.

Şüphesiz ki İstanbul'un fethi, Fatih'inin kimliğini yücelten en önemli olgudur. Bu durum kimi zamanda onun gerçek kimliğinin önüne geçmiştir (Fatih unvanının isminden çok kullanılması- Teşkilatlanma ve devletin büyümesi konusunda yaptıklarının ders kitaplarına yeterince yansımaması gibi). Bu durumun tarih ders kitabı yazarları tarafından onun olumsuz bazı yönlerini gizlemek için adeta bir koruma aracı olarak da kullanıldığı söylenebilir. Bunun en önemli sebeplerinden birisi de "peygamberin hadisi" ve gösterdiği hedef doğrultusunda hareket eden bir hükümdar hakkında yanlış anlaşılabilecek metinlere yer verilmemesi düşüncesi gibi görünmektedir. Oysaki Fatih Sultan Mehmet'in savaşçı tarzı, yaşadığı dönemde ciddi sosyal problemlere sebep olmuştur.[74]

Osmanlı klasik dönem kültür ve medeniyet tarihi konularında, özellikle devlet yönetimi ve kurumlar söz konusu olduğunda örneklendirmelerde karşımıza çıkan kurucu isim hemen her zaman Fatih Sultan Mehmet olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze doğru gelindikçe bu ağırlık artmıştır. Karşımızda Türk hükümdarı Mehmet'ten, Müslüman hükümdar Fatih'e doğru bir dönüşümden bahsedilebilir. Bu tarihyazımıyla birlikte İstanbul'un fethi ile ilişkili bilgiler ışığında Fatih için insanüstü bir hükümdar imajı, örnek bir karakter oluşturulmaktadır. Ders kitaplarındaki Fatih imajı etrafında var olan değişimi (Türk merkezliden, İslam merkezliye) yeni Osmanlıcılık ve ümmetçilik düşüncesinin gelişimi olarak okumak mümkündür.[75]

74 Paranın ayarının sürekli düşürülmesi halkı ve onlarla birlikte bürokrasiyi o derece rahatsız etmiştir ki, benzer karakterde olan oğlu Cem yerine Bayezid devşirmeler tarafından iktidara getirilmiş ve yapılan muahede ile birlikte paranın ayarıyla oynamayacağı yönünde hükümdar söz vermek durumunda kalmıştır. Yeni akçe çıkarılmasının sık sık uygulanmasının ortaya çıkardığı huzursuzluklar ve hükümdar değişikliğine yaptığı etkiden ayrıntıyla bahsedilmiştir. H. İnalcık a.g.e., s.404- 405.

75 Yeni Osmanlıcılık üzerine okuma için E. Eldem a.g.e. s. 260- 282.

TARİH DERS KİTAPLARINDA SAFEVİLER VE ŞAH İSMAİL

Dr. Öğr. Üyesi Hülya ÇELİK - Sakarya Üniversitesi

Doğu Anadolu, İran, Irak, Azerbaycan ve Orta Asya'nın bir kısmını içine alan ve 1501-1736 yılları arasında hüküm süren Safevi Devleti idari, askeri, siyasi ve kültürel yapısıyla bir Türk Devleti'dir.[1] Osmanlı, Babürlü ve Şibânîler (Şeybaniler) ile birlikte dönemin dört büyük devletinden biri olan Safeviler, Yakın ve Orta Doğu'ya iki yüz yılı aşkın bir süre boyunca hükmetmişlerdir. Bazı tarihçiler tarafından Türk asrı olarak nitelendirilen 16. yüzyılda Safevilerin kültürel anlamda çok önemli katkıları olmuştur. Fuzilî, Bağdadî, Saib Gövsî gibi divan edebiyatının büyük şairleri yetişmiş, Türk dili Safevilerde resmî dil konumuna gelmiştir.[2] Dinsel açıdan da Türk Heterodoks inancı ilk defa Safevilerle birlikte devlet düzeyinde temsil edilmiştir.

16. yüzyılın başından 18. yüzyılın ilk yarısına kadar hüküm süren Safevi Devleti, Osmanlı Devleti'nin doğu siyasetinde önemli bir unsur haline gelmiştir. Mezhep ayrılığı Osmanlı-Safevi mücadelesini başlangıcından beri sürekli besleyen bir kaynak olsa da iki devletin 17. yüzyıldaki ilişkilerinde dini etkenlerden ziyade siyasi ve ekonomik kaygılar ön planda olmuştur.[3] Aynı durum 18. yüzyıl Osmanlı-Safevi ilişkileri için de geçerlidir.

Bu çalışmada Türkiye'de 1930'lu yıllardan günümüze kadar lise tarih derslerinde okutulan kitaplarda Osmanlı-Safevi ilişkilerinin nasıl işlendiği, özellikle tarihsel heterodoksi, bağlamında nasıl ele alındığı üzerinde durulacaktır. Ders kitaplarında Safevilere ilişkin öne çıkan konular olumlu, olumsuz ifadeler ve ilgili görseller bağlamında sunulacaktır.

---

1 F. Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü,* Ankara, 1999. s.3-6.

2 Aygun Attar, Şah İsmail'in Kültür Mirası, http://soyledik.com/tr/makale/4817/sah-ismailin-kultur-mirasi--prof-dr-aygun-attar.html (Erişim Tarihi: 01.08.2019).

3 Özgür Küpeli, *Osmanlı-Safevi Münasebetleri*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2014, s.9.

Ders Kitaplarında Safevilere İlişkin Konular

Çalışmada 1931[4], 1942[5], 1952[6], 1976[7], 1987[8], 1998[9], 2003[10], 2012[11], 2018[12] yıllarında basılan on adet tarih ders kitabı incelenmiştir. 1931'den günümüze kadar okutulan lise tarih ders kitaplarında Safeviler, Osmanlı tarihinin önemli bir bölümünü teşkil etmektedir. Safevi Devleti'nin ortaya çıkışından yıkılışına kadar bir Türk devleti olması belirtilmekle birlikte Şii mezhebinde olması ve bu mezhep ayrılığının Osmanlı Devleti için oluşturduğu tehditler sıklıkla vurgulanmaktadır. Ders kitaplarında "öteki" ve daha çok düşman unsur olarak sunulan Safevilerin Türk kültürüne ilişkin katkılarına da zaman zaman değinilmektedir.

İncelenen kitaplarda Safevilerin genel olarak *Yavuz Sultan Selim ve Çaldıran Savaşı, Kanuni Sultan Süleyman ve Doğu Siyaseti, 17. yüzyıl Osmanlı- İran İlişkileri ve 18. yüzyıl Osmanlı- İran İlişkileri* başlıkları altında ele alındığı tespit edilmiştir. Bu başlıklardan Safevilerle ilgili olarak Şah İsmail ve Çaldıran Savaşı, Şah Tahmasb, Osmanlı-İran Savaşları ve Antlaşmaları öne çıkmaktadır.

Şah İsmail ve Çaldıran Savaşı

Ders kitaplarında Safevi Devleti'nin kuruluşu genellikle Yavuz Sultan Selim dönemi anlatılırken verilmektedir. Yavuz Sultan Selim'den önce II. Bayezıt döneminde ortamın zayıflığından yararlanan Şah İsmail'in Anadolu'nun doğusunda Şiilik faaliyetinde bulunduğundan hemen hemen bütün kitaplarda söz edilmektedir. Buna karşı gerekli önlemlerin alınmadığı, devlet adamları ve yeniçerilerin desteğini alan Yavuz Sultan Selim'in babasının yerine tahta çıkışında da Safevilere karşı vereceği mücadele sözünün olduğu vurgulanmaktadır.

Özellikle Çaldıran Savaşı'nın gerekçelerinden Şah İsmail'in Anadolu'da Osmanlı aleyhine faaliyetleri ekseninde söz edilmektedir. 1931 basımı kitapta[13] Şah

4 *Tarih III: Yeni ve Yakın Zamanlar*, İstanbul Devlet Matbaası, 1931.

5 Arif Müfit Mansel, Cavid Baysun, Enver Ziya Karal, *Yeni ve Yakınçağlar Tarihi- Üçüncü Sınıf*, MEB Yayınları, İstanbul,1942.

6 Emin Oktay, *Tarih III. Yeni ve Yakın Çağlar*, MEB Yayınları, Ankara, 1952.

7 Yılmaz Öztuna, *Tarih III*, MEB, Ankara, 1952.

8 Veli Şirin, *Tarih Lise III*, Gendaş Yayınları, İstanbul, 1987.

9 Şenol Kalaycı, *Tarih II*, Meram Yayınları, İstanbul, 1998.

10 Ahmet Güneş, Süleyman Özbek *Tarih 2*, Tutibay Yayınları, Ankara,2003.

11 Vicdan Cazgır, vd, Orta Öğretim *Tarih 10 Ders Kitabı*, MEB Yayınları, Ankara, 2012.

12 2018 yılına ilişkin Orta Öğretim Tarih 9 ve 10 ders kitapları Safeviler konusunu içerdiği için iki kitap da incelemeye alınmıştır.

Erol Yüksel vd, Orta Öğretim *Tarih 10 Ders Kitabı*, MEB Yayınları, Ankara, 2018.

Ali Laçin vd, *Orta Öğretim Tarih 11 Ders Kitabı*, MEB Yayınları, Ankara, 2018.

13 *Tarih III: Yeni ve Yakın Zamanlar*, s.36.

İsmail, "İran Azerbaycan'ında türemiş bir Türk şeyhinin oğlu İsmaili Safevi" olarak nitelendirilmiştir. Şah İsmail'in İran tahtına oturup kendini İran Şahı olarak tanıttığı ve Şii mezhebini devletinin resmi mezhebi olarak kabul ettiği belirtilmiştir. Mezhep ayrılığı vurgusu yapılan kitapta mezhep meselelerinin o zamanlar önemli olduğu, Şah İsmail'in Anadolu Türkleri arasına misyonerler göndererek Şiiliği yaymaya ve o suretle Osmanlı-Türk Devletinin birliğini parçalamaya çalıştığı vurgulanmıştır.

1942 basımı kitapta da Şah İsmail'in Anadolu'da mevcut dini ve siyasi birliği bozma amacıyla Şiilik propagandası yaptığı, II. Bayezıt'ın tedbir için Şii Türkleri Mora, Koron ve Modan'a yerleştirmesinin yeterli olmadığı vurgulanmıştır.[14] Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Savaşı öncesinde Anadolu'daki Şiilere karşı tutumu *"Yavuz Selim daha şehzadeliğinde, Şah İsmail'in niyetlerini anlamıştı. İmparatorluğun güvenliği için İran'a karşı harbi gerekli gördü. Doğu Anadolu'da azılı 40.000 Şii'den bir kısmı öldürüldükten bir kısmı da hapsedildikten sonra İran seferi başladı."* şeklinde verilmiştir. Yine aynı kitapta Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Savaşı (1514) konusunda ne kadar kararlı olduğu, çelik iradesiyle seferi idare ettiği, bir aralık geri dönmek için isyan eden ve çadırına kurşun atan askerlere *"mert olanlar benimle gelir içinizde er yoksa ben yalnız giderim"* sözü ile karşılık vererek isyanları yatıştırdığı belirtilmiştir. Çaldıran Zaferinin kazanımı olarak Anadolu'yu Şii tehlikesinden ve İran korkusundan kurtarması, Fırat Irmağı'ndan Urmiye Gölü'ne kadar olan toprakları da Osmanlı Devleti'ne kazandırması gösterilmiştir.

Diğer ders kitaplarından farklı olarak 1952[15] basımı kitapta 1501 yılında Safeviler adıyla devlet kuran Şah İsmail'in soyuna ilişkin bilgiler verilmekte, aslen Türk olduğu, anne tarafından Uzun Hasan'ın torunu, baba tarafından ise Erdebil şeyhi Şeyh Safiyüddin'e bağlı olduğu, bundan dolayı kurmuş olduğu devlete Safeviler adı verildiği belirtilmektedir. Şah İsmail'in dedesi ve babasının Şii mezhebinin ileri gelen şeyhlerinden olduğu, ecdadının İran ve Azerbaycan'daki manevi nüfuzlarını kullanarak taraftarlarını çoğalttığı söylenmiştir. Şah İsmail'in II. Bayezid'ın yönetimindeki zayıflıktan yararlanarak Anadolu'yu idaresi altına almak için Şii propagandacılar göndermesi anlatılırken kitaplarda ilk kez Kızılbaş ifadesi şu şekilde geçmektedir.[16] " *...Bunlar Timur istilası sırasında Anadolu'da oldukça taraftar kazanmış olan Şiiliği yaymağa ve Şah İsmail için propagandalar yapmağa başladılar. Bilhassa Hamiteli ve Teke taraflarında kendilerine kuvvetli taraftarlar buldular. Padişah* önce bunlara ses çıkarmadı. Fakat bir müddet sonra işin ciddiliği anlaşıldı. Kızılbaşlar Şah İsmail'in teşviki ile Anadolu'da büyük bir isyan çıkarttılar."

14 Arif Müfit Mansel, Cavid Baysun, Enver Ziya Karal, s.48.
15 Emin Oktay, s. 18.
16 A.g.e.

Safevilerin "Kızılbaş" olarak bilinen destekçilerinin çoğu Anadolu'daki Türkmen kabilelere mensuptu ve bu bölgedeki erken dönem Safevi propagandasının mirası olan güçlü manevi bağlarla Şah İsmail'e bağlıydılar.[17] Allouche'un da belirttiği gibi İran'da Safevi hanedanlığının kuruluşu Osmanlı Devleti'nin Anadolu'daki eyaletlerine yönelik bir tehdit anlamına geldiğinden Safevilerin yükselişinin Osmanlı Anadolusu'ndaki iç kargaşa döneminin başlamasına neden olması bir tesadüf değildir.[18]

1952 basımı kitapta Yavuz Sultan Selim dönemi İran ile ilişkiler ve Çaldıran Savaşı bahsinde sefer öncesi Anadolu'daki Şiilerin tespiti, kırk bin kadar oldukları anlaşılan Şiilerin ileri gelenlerini idam, diğerlerinin de hapis ettirilmesi gibi alınan tedbirlerin Şii meselesini çözmediği belirtilmektedir. [19] Yavuz Sultan Selim'in Şiiliğe bakış açısı *"..Yavuz ise Sünni idi. Şiileri ve Batınileri dinsiz sayıyor, onları yeryüzünden kaldırmak istiyordu. Devrin müftüsü Ali Cemali Efendi'den aldığı fetva üzerine İran'a harp açtı."* şeklinde keskin ifadelerle verilmiştir.

1976 basımı kitapta İran'dan başka Irak, Doğu Anadolu, Güney Kafkasya gibi ülkelere hâkim olan ve Türkiye'den sonra en güçlü devlet bulunan Safevi imparatorluğunun, Akkoyunlular ve Osmanlılar gibi Sünni değil Şii olduğu vurgulanmaktadır. [20] Şah İsmail, *"kan, ateş ve hileyle mezhebini yaymaya çalışan ve Anadolu'yu tehdit eden, Anadolu'da yer yer ayaklanmalar çıkaran"* biri olarak tasvir edilmektedir.[21]

1980'li ve 1990'lı yılların ders kitaplarında Şah İsmail'e ilişkin yukarıda verilenlere benzer ifadeler bulunmaktadır. Bunlardan farklı olarak 2003 basımı kitapta Şah İsmail'in Anadolu'da Şiiliği yaymaya çalışırken halk desteğini kazanma sebepleri belirtilmiştir.[22] Anadolu halkının bu dönemde içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılara karşı devletin bir çözüm getirememesi, devlet yönetimini devşirme kökenlilerin ele geçirmesi, ayrıca Türk kültürünün ve dilinin yerine Arap-İran kültürünün baskın olması, Türkmenler arasında rahatsızlığa neden olmuştur. Bu rahatsızlığın neticesi olarak da Türkmenlerin, Türkçe konuşan ve şiirler yazan Şah İsmail'i kendilerine yakın bularak desteklemeleri gösterilmiştir.

2018 basımı 10. sınıf tarih ders kitabında *Osmanlının Gücü ve Stratejik Rakipleri* bahsinde "Biliyor musunuz?" şeklinde bir uyarı verilerek Papa'nın, bir mektubunda Şah İsmail'in ortaya çıkışını "Türklere karşı harekete geçebilmek için ilahi

17 Adel Allouche, *Osmanlı-Safevi İlişkileri: Kökenleri ve Gelişimi*, Anka Yayınları, İstanbul, 2001, s. 11.
18 A.g.e.
19 Emin Oktay. s.75.
20 Yılmaz Öztuna, *Tarih III*, MEB, Ankara, 1976. s.70.
21 A.g.e.
22 Ahmet Güneş, Süleyman Özbek *Tarih 2*, Tutibay Yayınları, Ankara, 2003, s.24.

bir fırsat" olarak değerlendirdiği belirtilmiştir[23]. Osmanlı-Safevi mücadelesinin Sünnilik ve Şiilikten ziyade siyasi bir rekabetten kaynaklandığı, İslam dünyasında hâkimiyet kurma idealine sahip olan her iki devletin de birer mezhebe bağlı olmasının aralarındaki çatışmaya ideolojik bir boyut kazandırdığı vurgulanmıştır.

Şah İsmail (Temsili)

Kitaplardaki Çaldıran Savaşı'nın Şah İsmail için büyük bir hezimet olduğu sıklıkla anlatılmıştır. Örneğin 1952 basımı kitapta bu durum [24] *"...Şah İsmail yaralandı. Karısını, taç ve tahtını muharebe meydanında bırakarak askerlerinin fedakârlığı sayesinde zorla kaçabildi."* şeklinde belirtilmiştir.

2018 basımı 10. sınıf tarih ders kitabında Yavuz Sultan Selim'in 1514'te İran seferi için Edirne'den yola çıktığı ve İstanbul'dan İzmit'e ulaştığında da Şah İsmail'e bir mektup göndererek savaş ilan ettiği belirtilirken Şah İsmail'in görseline yer verilmiştir.[25]

Çaldıran Savaşının temsili resmi[26] verilerek Çaldıran Zaferi olarak vurgulanan savaşın Anadolu tarihinde bir dönüm noktası olduğu, bu zaferle Doğu Anadolu'nun tamamen Anadolu topraklarına katıldığı belirtilmiştir.

Çaldıran Savaşı (Temsili)

23 Erol Yüksel vd, *Orta Öğretim Tarih 10 Ders Kitabı*, MEB Yayınları, Ankara, 2018, s. s.151.
24 Emin Oktay, 1952.s. 77.
25 Erol Yüksel, vd, 2018, s.135.
26 A.g.e. s.136.

Kitaplarda Safevilere ilişkin az da olsa olumlu söylemlere de rastlanmaktadır. Örneğin 1976 basımı kitapta 16. yüzyılın Türk asrı denen bir dönem olduğu, Türklerin bütün tarih içinde büyüklüklerinin zirvesine eriştikleri zaman olduğu vurgulanırken İran'daki Safevi Devleti'nin Osmanlılar, Şeybaniler ve Timuroğulları gibi çok kudretli siyasi teşekküllerden biri olduğu, büyük servetleri ve köklü kültür hareketleri ile Türk âlemini bütünledikleri belirtilmektedir. Safevilerin kültürel katkılarından şöyle söz edilmiştir.[27]

> "...İran'da Safevi hânedânının kurucusu Şâh İsmail, «Hatâyi» mahlası ile yazdığı şiirlerle, Azeri lehçesinde Türk dilinin büyük şairlerindendir. Aynı lehçeyi kullanan Fuzûlî, sırasıyla Akkoyunlu, Safevi ve Osmanlı Türk imparatorluklarında yaşar. Bilhassa Bağdat'ta oturur. Türk lirik şiirini zirvesine çıkarır. Minyatür ressamlarının bütün çağlarda yetişen en büyüğü, Bihzâd, asrın başlarında Safevi hizmetinde ölür."

2018 basımı 10. sınıf tarih ders kitabında şair sultanlar bölümünde Yavuz Sultan Selim'in henüz şehzadeliği sırasında Şah İsmail için nazım şekli ile o zamana kadar görülmemiş bir şiir yazdığı belirtilmiştir. Şiir yukarıdan aşağıya ve soldan sağa aynı şekilde okunabilme özelliğine sahiptir. Sözü edilen şiirin okunuşu ve anlamı verilmiştir:[28]

Sanma şâhım herkesi sen sadıkâne yâr olur.

Herkesi sen dost mu sandın belki ol ağyar olur.

Sadıkâne belki ol cihanda serdar olur.

Yâr olur, ağyâr olur, serdâr olur, dîdâr olur.

Şahım sen herkesi sadık dost olur sanma.

Dost mu sandın sen herkesi belki düşmanın olur.

Belki o kişi âlemde sözü geçen olur.

Dost olur, düşman olur, sözü geçen olur, hükümdar olur.

Şah Tahmasb

İncelenen kitaplarda Safevi devletiyle ilgili ikinci olarak Şah Tahmasb öne çıkmaktadır. Önceki kitaplarda Tahmasb adı çok fazla vurgulanmamakla birlikte Doğu siyaseti anlamında İran'daki yönetimin Osmanlı Devletini nasıl zorladığı sıklıkla belirtilmiştir. Osmanlı Devleti'nin Kanuni Sultan Süleyman döneminde doğu siyaseti anlatılırken genel prensibinin İran ile barış halinde yaşamak olduğu ancak İran Şahının Osmanlıların Avusturya ile mücadelesinden faydalanmak

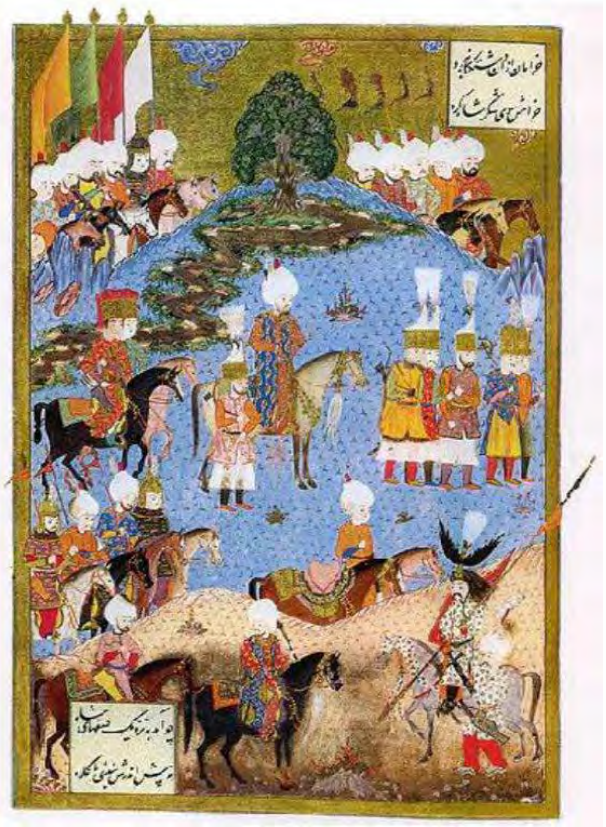
27 Yılmaz Öztuna, 1971, s. 400.

28 Erol Yüksel vd, 2018, s. 112.

isteyerek Tebriz'i alması üzerine Kanuni ve Sadrazam İbrahim Paşa'nın Tebriz'i geri almaları ve Bağdat'ı da Türk topraklarına katmaları vurgulanmaktadır.[29]

1952 basımı kitapta ise Kanuni döneminde İran'la ilişkilerde karşılıklı olarak uygulanan diplomasinin savaşları yeniden başlattığı belirtilirken Şah Tahmasb'a karşı tutumu da ifade edilmiştir.[30] Kanuni, padişah olduğu zaman Şah İsmail Padişahın cülusunu tebrik etmediği için Kanuni'nin de onun yerine geçen oğlu Şah Tahmasb'ın şahlığını tebrik etmediği açıklanmıştır. Kanuni'nin Alman seferi sırasında İran sınırında bazı karışıklıklar çıktığı, iki taraftan da bazı beyler ve emirlerin birbirlerine sığınması neticesinde İran'la savaşların yeniden başladığı belirtilmiştir.

1976 basımı kitapta Tahmasb adı verilmemekle birlikte dönemine ilişkin Safevi devletinin gücü vurgulanmıştır. Çaldıran Savaşı *"1514 darbesi"* [31]olarak ifade edilmiş, *"1533'e kadar 19 yıl, dünyanın Türkiye'den sonra gelen 2. devleti durumundaki İran Türk Safevi imparatorluğunu hareketsiz kıldığı"* belirtilmiştir. Bu anlatımda da görüldüğü gibi İran'daki yönetimin gücü kabul edilmekle birlikte Osmanlı karşısında Çaldıran Savaşı yenilgisinin unutulmadığı *".... İran, Çaldıran'ı asla unutmamıştı. Osmanlı'ya karşı meydan muharebesi kabul etmiyordu. Safevi stratejisi bu idi. Tebriz, Osmanlı sınırına çok yakın olduğu için, Şah İsmail'in oğlu ve halefi devrinde İran, taht şehrini daha içeriye, Kazvin'e almıştı."* şeklinde açıklanmıştır.

Kanuni'nin İran Seferini Gösteren Minyatür

Yine aynı kitapta Kanuni'nin İran seferlerinde ne kadar zorlandığı ve Safevi Devleti'nin gücü Kanuni'nin 1548-49'daki İran seferinde (11. Sefer-i Hümayun) Tebriz'in, 4. defa işgal edilmesi ve (27 Temmuz 1548) Van'ın alınması *" Almanya sınırına ve Atlas*

29 Mansel, vd.,1942, s.55.
30 Oktay, 1952, s. 87.
31 Öztuna, 1976, s. 96.

Okyanusu'na varmış bir Türkiye'nin ancak Van'ı alabilmesi, doğuda Safevi Türk imparatorluğunun gücü hakkında bir fikir verir "[32] şeklinde ifade edilmiştir.

Safevi Hükümdarı Tahmasb

1998 basımı kitapta ise Tahmasb dönemi anlatılırken Anadolu'daki Şiiler ile Safevi Devleti arasındaki ilişkilerin devamından söz edilmiş ve iki ülke arasındaki düşmanlık vurgulanmıştır:[33] Osmanlı Devleti için büyük bir sorun olan Bozok, Babazünnün ve Kalenderoğlu isyanlarının Safevi Devleti tarafından desteklendiği belirtilmiştir. Şah İsmail'in birçok başvurusuna rağmen Osmanlı Devletinin barışa yanaşmadığı, bundan dolayı iki ülke arasındaki düşmanlığın devam ettiği söylenmiştir.

Buna göre Şah İsmail'in ölümü ile yerine geçen oğlu Tahmasb zamanında düşmanca tavırları devam etmiş, bir İran beyinin Osmanlılara, Bitlis emirinin Safevi Devleti'nin tarafına geçmesiyle sınır olayları yeniden başlamış (1532) ve bunun üzerine Kanuni Sultan Süleyman, 1533 yılında İran seferine karar vermiştir.

2012 basımı kitapta[34] da Osmanlı- İran ilişkilerinin bozulma sebepleri olarak Tahmasb'ın Şah İsmail'in yerine Safevi tahtına çıkarak Osmanlı topraklarına saldırması, Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bildiren Bağdat valisini öldürmesi ve Avusturya ile ittifak kurma-

Osmanlı Ordusunun Tebriz'e Girişi

32 A.g.e., s.98.
33 Kalaycı, 1998, s. 43.
34 Meb, 2012, s.73.

sı gösterilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın İran üzerine dört büyük sefer düzenleyerek Bağdat, Karabağ, Revan ve Nahçıvan'ı ele geçirmesi üzerine İran'ın barış istemek zorunda kaldığı belirtilmiştir.

Aynı kitapta Osmanlı Devleti'nin İran ile yaptığı ilk resmî antlaşma olan Amasya Antlaşması'na (1555) da değinilmiştir. Bu antlaşmaya göre Karabağ, Nahçıvan, Revan ve Bağdat'ın Osmanlı Devleti'nde kalacağı, antlaşmanın 25 yıl süreceği belirtilmiştir. Kitapta ayrıca Kanuni'nin İran seferini gösteren Türk Tarih Kurumunun resmi internet sitesinden alınan bir minyatür de kullanılmıştır.[35]

2018 basımı 10. sınıf tarih ders kitabında Irakeyn Seferi (1534-1535) anlatılırken Safevi hükümdarı Tahmasb'ı gösteren minyatür işaret edilerek Şarlken ve Ferdinand'a elçiler gönderdiği ve Osmanlılar aleyhine ittifak arayışında bulunduğu belirtilmiştir.[36]

Aynı kitapta İran (Tebriz) Seferi (1548) anlatılırken de Irakeyn seferi sonrasında Safevilerin karşı saldırıya geçtiği ve Tebriz dahil birçok yeri aldığı vurgulanırken Osmanlı ordusunun Tebriz'e girişini gösteren bir minyatüre işaret edilmiştir.[37]

Osmanlı-İran Savaşları ve Antlaşmalar

Osmanlı Devleti'nin 17. ve 18. Yüzyılda doğu siyaseti başlıkları altında Safevi devleti ile ilgili olarak Osmanlı-İran savaşları ve antlaşmalar öne çıkmaktadır. Söz konusu yüzyıllarda kuruluş ve yükseliş dönemlerinin aksine Osmanlı Devletinde padişahlara ilişkin bir dönemlendirmeden ziyade yüzyıl şeklinde bir dönemlendirme söz konusudur. Ders kitaplarında sıklıkla Osmanlı Devleti'nin duraklama dönemi olarak adlandırılan 17. yüzyılda İran'ın Osmanlı'daki karışıklıklardan yararlanarak savaşa cesaret ettiği belirtilmiştir. 1942 basımı kitapta bu durum şöyle açıklanmaktadır:[38]

> XVI ncı asrın ikinci yarısında aralık aralık devam eden İran- Osmanlı harpleri 1590'da Osmanlılar için karlı bir barışla son bulmuştu. İran hükümdarı Şah Abbas, XVII nci asrın başlarında Osmanlıların bir taraftan Avusturya'ya karşı harpte bulunmalarından diğer taraftan da Anadolu'da başkaldıran eşkıyalarla uğraşmak zorunda kalmalarından istifade ederek savaşa başladı (1603). Tebriz ve Erivan az zamanda İranlıların eline geçti. 1611'de imzalanan barış şartlarını İran gözetmedi. 1617 de harp yeniden başladı. Bir yıl sürdü. İran Şahı imzasını koyduğu yeni anlaşmayı da Bağdad'ı almakla

35 Cazgır,vd, 2012. s.73.
36 Erol Yüksel vd, 2018, s.148.
37 A.g.e., s.148.
38 Mansel, vd.,1942, ss. 87-88.

> bozmuş oldu (1622). Osmanlı-İran harplerinin sağlam bir anlaşma ile neticelenmesi Murad IV ün Bağdat ve Revan'ı geri almasından sonra 1639'da imzalanan Kasrışirin Muahedesiyle mümkün oldu. Bu muahedeye göre Revan ve Azerbaycan İran'a, Bağdat, Musul ve Diyarbakır Osmanlı Devleti'ne bırakıldı.

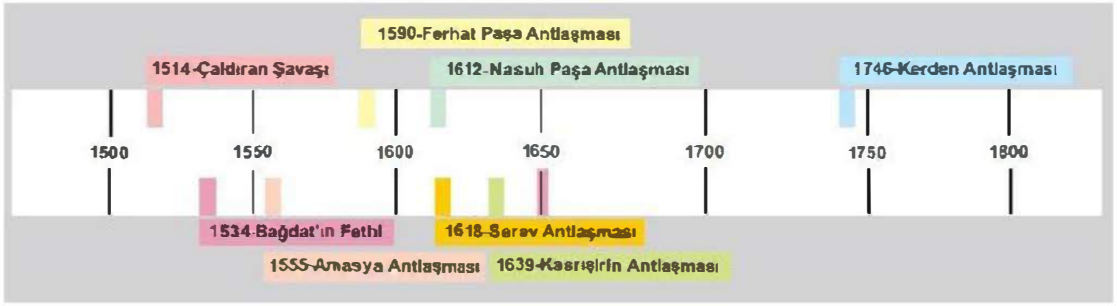
Bu alıntıda da görüldüğü gibi Safevi Devleti yerine İran vurgusu yapılmış, Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu zor durumdan faydalanan fırsatçı, zor anı kollayarak savaş açıp toprak ele geçiren bir devlet imajı çizilmiştir. Kasrı şirin antlaşmasının IV. Murad'ın Bağdat ve Revan' ı geri alma başarısı üzerine gerçekleştiği de belirtilmiştir.

1976 basımı kitapta IV. Murad'ın "Bağdat Fatihi" unvanına sahip olması haklı bir gurur vesilesi olarak verilmiştir: [39]

> ..IV. Murad "Revan Seferi" denen ilk sefer-i hümayuna çıktı (28 Mart-27 Aralık 1635). Kuzeyde İran'ı ezdikten sonra çok büyük hazırlıklarla "Bağdad Seferi" denen 2. sefer-i hümayuna girişti. 15 Kasımda Bağdad'a geldi ve çok kanlı muharebelerden sonra şehri aldı (24 Aralık 1638) "Bağdad Fatihi" unvanını hak etti.

1987, 1998, 2003 basımı kitaplarda da benzer şekilde 17. yüzyıl Osmanlı-İran savaşlarında mezhep çatışmalarından ziyade çıkar çatışmaları resmedilmiş, bunların sonucu ardı ardına seferler, toprakları kazanıp antlaşmalarla paylaşmalar şeklinde verilmiştir.

2012 basımı kitapta 1555 sonrası Osmanlı-İran ilişkilerini gösteren bir zaman şeridi kullanılmıştır.[40] 1500 ve 1800 yılları arasında İran ile yapılan antlaşmaları gösteren zaman şeridi iki ülkenin diplomatik ilişkilerinin yoğunluğuna işaret etmesi bakımından önemlidir.

Osmanlı- İran Antlaşmaları

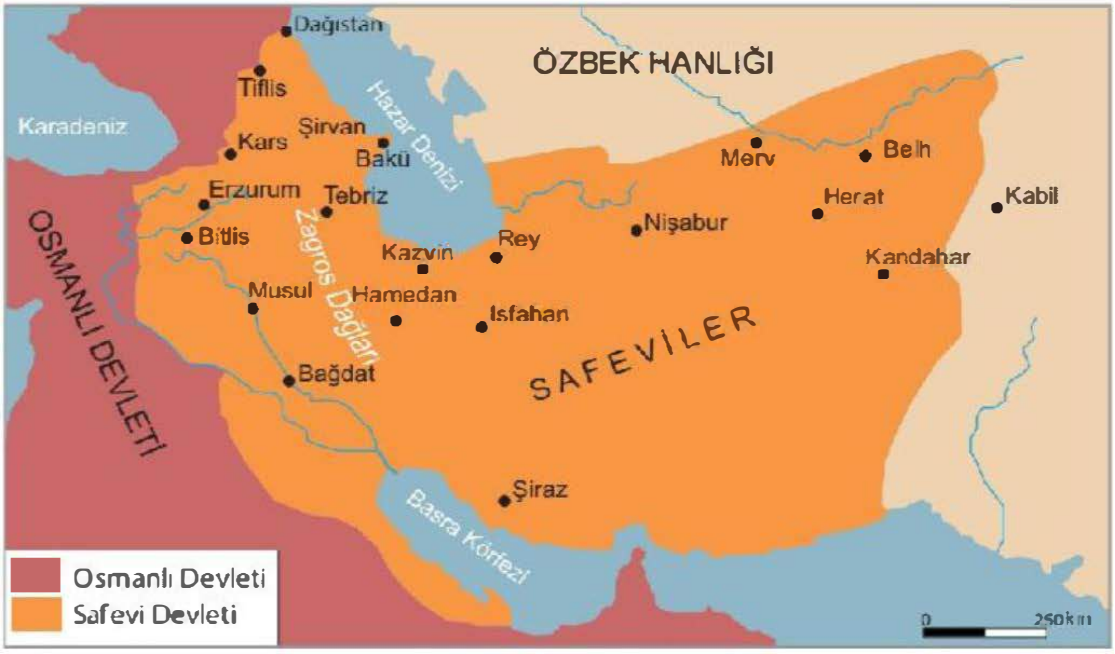
2018 basımı 11. sınıf tarih ders kitabında Osmanlı Devleti'nin Safevi ile mücadelesinin sebepleri olarak Safevi Devleti'nin kuruluşundan itibaren Osmanlı

39 Öztuna, 1976, s. 121.
40 Cazgır vd, 2012,s.97.

şehzadelerini kışkırtması, İpek Yolu üzerinde denetim kurması, Osmanlı Devleti aleyhine ittifaklara girmesi ve Şiilik propagandası yapması gösterilmiştir.[41]

Yine aynı kitapta III. Murat Dönemi'nde (1574-1595) Safevilerin Osmanlı Devleti topraklarındaki yıkıcı, bölücü faaliyetleri ve İran topraklarından geçen ticaret kervanlarını yağmalamalarının savaşları tekrar başlattığı belirtilmiştir. 1590'da imzalanan Ferhat Paşa Antlaşması ile Tebriz, Karabağ, Dağıstan ve Şirvan gibi yerlerin Osmanlı Devleti'nin eline geçtiği, Osmanlı Devleti'nin bu antlaşma ile doğudaki en geniş sınırlarına ulaştığı vurgulanmıştır.

17. yüzyıl Safevi haritası verilerek Safevi Devleti'nin Osmanlı aleyhine genişleyen sınırları gösterilmiştir.[42] III. Mehmet Dönemi'ndeki (1595-1603) iç isyanlar ile Osmanlı-Avusturya mücadelesini fırsat bilen Safevilerin Tebriz, Nahcivan ve Erivan'ı ele geçirdiği belirtilmiştir. Haritaya işaret edercek I. Ahmet Dönemi'nde (1603-1617) Safevilerin saldırılarının uzun süreli savaşlara dönüştüğü söylenmiştir.

17. Yüzyıl Safevi Haritası

1952 basımı kitapta *"Pasarofça Antlaşmasından sonra Osmanlı Devleti'nde Lale Devri başladı. Biz Lale Devri'ni yaşarken İran'da da Safeviler'le Sünni Müslümanlar arasında bir mezhep kavgası çıkmıştı"* şeklindeki ifadeyle biz ve öteki net bir biçimde ortaya konmaktadır. Aynı kitapta mezhep çatışmalarına ilişkin detaylar da verilmektedir.[43] Devrin Safevi hükümdarı Şah Hüseyin'in İran Sünnilerini zorla Şii yapmaya çalıştığı, Kafkasya ve Azerbaycan'da bulunan Sünnilerin Şah'la

41 Laçin, vd, 2018, s. 14
42 A.g.e., s.15.
43 Emin Oktay, 1952, s.157

başa çıkamayacaklarını anlayınca Osmanlı'dan yardım istediği belirtilmektedir. Doğudaki karışıklıklar ile Rusya ve Osmanlı'nın tutumu şöyle açıklanmıştır:

> ...Doğuda Afganistan'da bulunan Sünniler ise isyan ettiler. Bunların başına geçen Mahmut Han, Kandahar'ı zapt ederek hükümdarlığını ilan etti. Bu suretle Afganistan'ın temelleri atıldı. Mahmut Han İsfahan üzerine yürüyerek Şah Hüseyin'i esir etti. Hüseyin'in oğlu Şah Tahmasp ise Yukarı İran'a çekilerek Mahmut Han'la mücadeleye başladı. İran'ın bu durumundan istifade etmek isteyen Deli Petro, Kafkasya'ya girerek, Derbent ve Bakü taraflarını işgal etti. İran'ın iç işlerinin karışması, Ruslar'ın Kafkasya'ya inmeleri üzerine Osmanlı Devleti de harekete geçti. Osmanlı Orduları Hoy, Kirmanşah taraflarını zapt ederek Kafkasya'ya girdiler.

1987 basımı kitapta da 18. yüzyıldaki mezhep çatışmaları benzer açıklamalarla verilmektedir:[44]

> XVIII. yüzyılın başında İran'ın başında Şah Hüseyin bulunuyordu. Şah Hüseyin Azerbaycan ve Kafkasya'daki bazı Sünni Müslümanları Şii mezhebine döndürmek için baskı yapıyordu. Bu topluluklar Osmanlı Devleti'nden yardım istemişlerdi. Diğer taraftan Afganistan'da da Mahmut Han, Şah Hüseyin'e karşı isyan etmiş ve kendi hükümdarlığını ilan etmişti. İsfahan'ı alan Mahmut Han, Şah Hüseyin'i de ele geçirmişti. Ancak Şah Hüseyin'in oğlu Tahmasb Afşar Türklerinin başkanı Nadir Han'ın desteği ile İran'ı tekrar denetimine almaya çalışıyordu. İran'daki bu iç savaşlar ve karışıklıklar Rusların ve Osmanlıların dikkatini çekti. Osmanlı Devleti, Van, Erzurum ve Bağdat Beylerbeyine emir vererek İran'ın bazı kısımlarını zapt etmelerini istedi. Ruslar da Kafkasya'dan İran'a girmişlerdi.

1998 basımı kitapta Şirvan ahalisindeki Sünni halkın Şii saldırılarına karşı Osmanlılardan yardım istediği, İran'ın Afganlarla savaşmalarından yararlanan Osmanlı Devleti'nin İran'a savaş açarak Revan, Tiflis, Kirmanşah ve Hamedan'ı aldığı belirtilmiştir.[45]

2012 basımı kitapta 18. yüzyıldaki Sünni-Şii mezhep çatışmasından söz edilmemiştir. Rus Çarı I. Petro'nun özellikle Prut Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ne yenilerek Karadeniz ve Balkan topraklarında genişleyemeyeceğini anladığı ve bunun için yönünü İran'a çevirdiği belirtilmiştir.[46] İran'ın karışıklık içinde olduğunu öğrenen Rus Çarının bu karışıklıktan yararlanarak İran'a girdiğini ve İran'ın kuzeybatı eyaletlerini ele geçirdiği vurgulanmıştır. Osmanlı Devleti'nin Rusya'yı bölgeden uzaklaştırmak ve yayılışını engellemek amacı ile İran seferine çıktığı ve İran'ın Kafkasya topraklarına girerek Rusya'nın daha güneye inmesini engellediği söylen-

44 Şirin, 1987, s. 162.
45 Şenol Kalaycı, 1998, s. 72.
46 Cazgır, vd., 2012. s.127.

miştir. Böylece Osmanlı Devleti bölgede dengeleri koruyan, tehditleri engelleyen bir güç olarak tasvir edilmiştir.

2018 basımı 11. sınıf tarih ders kitabında Osmanlı Devleti'nin İran'a müdahale sebebi olarak 1723 yılında mezhepsel baskıdan dolayı kendinden yardım isteyen grupları himaye etmek ve İran topraklarının bütünüyle Rusya'nın eline geçmesini önlemek olduğu belirtilmiştir.[47] Önceki yılların ders kitaplarında olduğu gibi mezhep çatışmalarına ilişkin detaylar verilmemiştir. İran'da Nadir Han'ın yönetimi ele geçirerek kendini İran Şahı ilan etmesi ve böylece Safevi Devleti'nin son bulup Afşar Hanedanlığının kurulmasından söz edilmiştir.

Sonuç

Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze kadar yaklaşık onar yıllık arayla basılan lise tarih ders kitapları incelendiğinde Safevilere ilişkin bilgi içeriğinde çok büyük değişikliklerin olmadığı tespit edilmiştir. Sınır komşusu olan Şii Safevi Devleti kuruluşundan yıkılışına kadar Sünni Osmanlı Devleti için bir tehdit olarak algılanmıştır. Bir Türk Devleti olmasına rağmen Türk heterodoks inancı bağlamında Safevi Devleti daha çok, öteki ve düşman unsur olarak nitelendirilmiştir.

Ders kitaplarında Osmanlı Devleti'nin 16. 17. ve 18. yüzyıl Doğu siyasetinde önemli yeri olan Safevi Devletine ilişkin Şah İsmail ve Çaldıran Savaşı, Şah Tahmasb, Osmanlı-İran Savaşları ve antlaşmalar öne çıkmıştır. Şah İsmail'in Yavuz Sultan Selim ile yaptığı Çaldıran savaşında aldığı büyük yenilgi bütün kitaplarda vurgulanmış, Çaldıran bir zafer olarak nitelendirilmiştir. Şii Safevi Devletinin Anadolu'da karışıklıklar çıkararak Sünni Osmanlı Devleti için nasıl bir tehdit oluşturduğu sıklıkla resmedilmiştir. Şah Tahmasb'ın adı cumhuriyetin ilk kitaplarında doğrudan vurgulanmasa da Kanuni Sultan Süleyman döneminde İran'ın Osmanlı Devleti'ni zora soktuğu belirtilmiştir. Sonraki kitaplarda da Şah İsmail'in yerine geçen oğlu Şah Tahmasb'ın düşmanca tavırlarının devam ettiği, dolayısıyla da İran'a haklı sebeplerle seferler düzenlendiği söylenmiştir. 17. ve 18. Yüzyıl Osmanlı-İran ilişkileri tamamıyla savaş ve antlaşmalarla verilmiş, savaşların sebebi olarak mezhep çatışmaları kadar siyasi rekabet ve çıkar çatışmaları gösterilmiştir. Günümüze kadar farklı yıllara ait ders kitaplarında Safevilerin sunumuna ilişkin benzerliklerin olması dikkat çekicidir. Özellikle son dönem basılan kitaplarda iki devlet arasındaki mücadelenin mezhepsel çatışmadan ziyade siyasi ve ekonomik kaygılardan olduğunun vurgulanması da önemlidir. Yine son dönem kitaplarında Safevi Devletine ilişkin bölümlerde görsellerin varlığı ve sunumu da olumlu

47 Laçin vd, 2018.s. 48.

yöndedir. Safevi Devleti anlatılırken harita, minyatür, temsili resim ve görseller oldukça tarafsız bir anlatımla sunulmuştur.

Safevi devletinin kültürel katkıları sınırlı da olsa kitaplarda yer bulmuştur. Özellikle 16. yüzyıl Türk asrı dönemi, Türklerin bütün tarih içinde büyüklüklerinin zirvesine eriştikleri zaman olarak tasvir edilmiştir. İran'daki Safevi Devleti'nin Osmanlılar, Şeybaniler ve Timuroğulları gibi çok kudretli siyasi teşekküllerden biri olduğu, büyük servetleri ve köklü kültür hareketleri ile Türk âlemini bütünledikleri belirtilmiştir. Osmanlı Devletinin doğu siyasetinde önemli bir unsur olan İran'a ilişkin çok sayıda yeni araştırma yapılmaktadır. Söz konusu araştırmaların tespit edilerek ders kitaplarında yer bulması tarih eğitimine önemli katkılar sunacaktır.

TARİH DERS KİTAPLARINDA ORTA AVRUPA İMAJI: MACARİSTAN, AVUSTURYA VE POLONYA

Doç. Dr. Sezai ÖZTAŞ - Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

Avusturya, Macaristan ve Polonya[1] gibi Orta Avrupa ülkeleri, geçmişte Türklerin ilişki kurduğu coğrafyalardandır. Bu bölümde Türkiye'de 1930'lu yıllardan günümüze kadar liselerde okutulan tarih ders kitaplarındaki görsel ve metinlerdeki anlatılardan-ifadelerden hareketle Macaristan, Avusturya ve Polonya imajı incelenmiştir.

Macaristan

Macarlar, bağımsız olarak sürdürdükleri hayatlarının başlangıcından beri, çeşitli Türk kavimlerinin komşusu olmuş, Türklerin etkisi altında kalmış ve bu ilişkiler yüzyıllar boyunca devam etmiştir.[2] İncelenen lise tarih ders kitaplarında dönem dönem konu başlıklarının adı değişse bile genel olarak Macarlarla ilgili konu başlıkları şöyledir: Kavimler Göçü, Diğer Türk Devletleri, Sırpsındığı Savaşı (1364), Birinci Kosova Savaşı (1389), Niğbolu Savaşı (1396), Segedin Antlaşması (1444), Varna Savaşı (1444), İkinci Kosova Savaşı (1448), Belgrad›ın Kuşatılması (1456), Bosna Seferleri (1363-1364) Belgrad›ın Fethi (1521), Mohaç Muharebesi (1526), Zigetvar Seferi (1566), Karlofça Antlaşması (1699), Birinci Dünya Savaşı (1914-1918), Doğu Avrupa Ülkelerindeki Değişimler, AB›nin Genişlemesi, Mülteci Sorunu ve Bu Soruna Devletlerin Yaklaşımı.

1931 baskılı *Tarih II*'de *Garbî Asya ve Şarkî Avrupa Türk Devletleri* ana başlığı altında yer alan *Macarlar* alt başlığında *"Macarlar, Fino-Uğriyen ve Türk-Uğur kabilelerinin karışmasından doğmuş bir kavimdir. Türk-Bulgarların ecdadı olan bu Türk Uğurlar, Fino-Uğriyenlerden evel daha yüksek bir medeniyet derecesine gelmiş olduklarından, eski Macarlar kültür itibarile daha ziyade Türk sayılabilirler"*[3] şeklinde ifade edilmekte ve en eski Macar kelimeleri arasında avcılığa ve balıkçılığa ait tabirler Fino-Uğriyen aslına mensup olduğu halde hayvan yetiştirmeye ve ziraate ait tabirlerin Türk aslından olması buna delil olarak gösterilmektedir. 1931 baskılı *Tarih III*'te de *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu* başlığı altında yer alan *Osmanlıların*

1 Geçmişteki adıyla Lehistan.

2 Éva Çsáki, "Macarların Eski Tarihine, Eski-Türk Macar İlişkilerine Dair", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Sayı: 30, 2004, s. 188.

3 Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, *Tarih II Ortazamanlar*, MEB Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s. 69.

Zuhûrunda Avrupanın Ahvali alt başlığında Macarların aslında Türk soyuna mensup olduğu belirtilmekle beraber muhtelif kavimlerle devamlı temasları neticesinde lisanları karışık bir lehçe haline geldiği vurgulanmıştır.[4] Günümüze kadar okutulan lise tarih ders kitaplarında Macarların, 11. yüzyılın başlarına kadar Türk olarak görülmesi ile ilgili benzer ifadeler yer almaktadır.[5] Günümüzde okutulan Ortaöğretim Tarih 9 ders kitabının *Kavimler Göçü* ana başlığı altında yer alan *Macarlar* alt başlığında ise "*Fin-Ugor kavimlerinin bir bölümü Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara inerek Onugurlarla kaynaşmıştır. IX. yüzyılın başlarında Hazar egemenliği altında olan Macarlar, Peçeneklerin baskısıyla batıya doğru göç etmiştir. 896'da Macaristan'a yerleşen Macarlar, Hristiyanlığı benimseyerek Türk kimliğini kaybetmiştir.*"[6] değerlendirmesinde bulunulmuştur. Görüldüğü üzere 1930'lardan günümüze Türk tarih ders kitaplarında Macarlar, 11. yüzyılın başlarında Hristiyanlığı kabul edene kadar Türk olarak değerlendirilmektedir.

Türklerle Macarlar'ın ilk kez karşı karşıya geldiği Sırpsındığı Savaşı'nın (1364) sonuçları genellikle "*Balkanlarda Macar etkisinin/hakimiyetinin kırıldığı, Makedonya kapılarının Türklere açıldığı, hızlı ilerleme imkanının sağlandığı*"[7] ifadeleri ile değerlendirilmiştir. Birinci Kosaca Savaşı (1389) sonucunda ise *Türklerin Balkanlardan kolaykolay atılamayacağının anlaşıldığı,*[8] Türklerin Balkanlarda ilerlemesinin ivme kazandığı,[9] *Balkanların Türk toprağı haline geldiği,*[10] *ve Tuna'nın güneyindeki Balkan topraklarında Türklere karşı koyacak önemli bir güç kalmadığı*[11] vurgulanmaktadır. 1396'da Niğbolu'da kazanılan zafer sonrası Avrupalılar, yaklaşık yarım asır boyunca Osmanlı Devleti'ne karşı bir ordu göndererememiş, II. Murad döneminde Haçlı ordusu ile yapılan Varna Savaşı (1444) ve İkinci Kosova Savaşı (1448) sonucunda "*Türklerin Balkanlardaki hakimiyeti kesinleşmiştir.*"[12]

4 Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, *Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı-Türk Tarihi*, MEB Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s. 8.

5 Altan Deliorman, *Tarih Lise I*, Bayrak Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 1992, s. 100-101; Kâzım Yaşar Kopraman vd., *Tarih Lise 1*, MEB Devlet Kitapları, Ankara, 2000, s. 49-50; Nihat Çetin vd., *Genel Türk Tarihi*, MEB Devlet Kitapları, Ankara, 2008, s. 33; Yasemin Okur vd., *Ortaöğretim Tarih 9. Sınıf*, MEB Devlet Kitapları, İstanbul, 2009, s. 96.

6 Erol Yüksel vd., *Ortaöğretim Tarih Ders Kitabı 9*, MEB Devlet Kitapları, Ankara, 2018, s. 118.

7 Niyazi Akşit, *Tarih Lise II. Sınıf*, Remzi Kitabevi, İstanbul, t.y., s. 195; Kemal Kara, *Osmanlı Tarihi 1*, Önde Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 21; Kâzım Yaşar Kopraman vd., *Tarih Lise 2*, MEB Devlet Kitapları, İstanbul, 2001, s. 17; Vildan Cazgır vd., *Ortaöğretim Tarih 10. Sınıf*, MEB Devlet Kitapları, İstanbul, 2009, s. 11; Erol Yüksel vd., *Ortaöğretim Tarih 10*, MEB Devlet Kitapları, Ankara, 2018, s. 61.

8 Kâzım Yaşar Kopraman vd., *Tarih Lise 2*, s. 17.

9 Ahmet Yılmaz, *Ortaöğretim Tarih 10. Sınıf*, İlke Basım Yayım Dağıtım, Ankara, 2018, s. 58.

10 Kemal Kara, *Osmanlı Tarihi 1*, s. 21.

11 Vildan Cazgır vd., *A.g.e.*, s. 13.

12 Emin Oktay, *Tarih Lise II*, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1985, s. 231-232, 241-242; Kemal Kara,

Belgrad'ın Fethi (1521) ile *"Avrupa'da önemli bir üs elde edilirken, Orta Avrupa'nın yolu açılmıştır."*[13]

Fransa Kralı I. Fransuva'nın Alman İmparatoru Şarlken'e esir düşmesi üzerine I. Fransuva'nın annesinin Kanuni Sultan Süleyman'dan yardım istemesi, Mohaç Muharebesi'nin (1526) sebebi olarak gösterilmektedir. Bu konunun aktarımı sırasında son dönemlerde yazılan tarih ders kitaplarında, 16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin gücünü vurgulayabilmek adına Kanuni Sultan Süleyman'ın Fransa Kralı Fransuva'ya gönderdiği mektup yer almakta ve öğrencilere mektuptan hareketle *"XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin gücü hakkında neler söyleyebilirsiniz?"*[14] sorusu yöneltilmektedir.

Türk-Macar ilişkileri açısından Mohaç Muharebesi (1526) yeni bir dönemin başlangıcı niteliğindedir. Osmanlı Devleti'nin Mohaç Muharebesi'ni kazanması sonucu Macaristan Osmanlı hakimiyetine girmiştir. Mohaç Muharebesi, *"Kanuni'nin 13 seferinin en ünlüsü"*[15] olarak ifade edilmiş, anlatımı kuvvetlendirmek için görseller ile desteklenmiştir. Bu görseller genelde temsili resimler olup savaşı tasvir eden görsellerdir. *"Mohaç Muharebesi sonrası Macaristan'ın bir buçuk asırdan fazla Osmanlı idaresinde kaldığı (1526-1699)"* ifade edilmektedir. Bu anlamda Mohaç Muharebesi'nin Türk tarihi açısından öneminin belirgin bir şekilde vurgulandığı görülmektedir.

Mohaç Meydan Muharebesi (Temsili) (2018)

Osmanlı Tarihi 1, s. 24, 37-40; Kâzım Yaşar Kopraman vd., *Tarih Lise 2*, s. 17, 21-22; Vildan Cazgır vd., *A.g.e.*, s. 22-23; Erol Yüksel vd., *Ortaöğretim Tarih 10*, s. 63; Ahmet Yılmaz, *A.g.e.*, s. 58.

13 Kemal Kara, *Osmanlı Tarihi 1*, s. 66; Kâzım Yaşar Kopraman vd., *Tarih Lise 2*, s. 30; Vildan Cazgır vd., *A.g.e., s. 69;* Ahmet Yılmaz, *A.g.e.*, s. 128.

14 Vildan Cazgır vd., *s. 68;* Ahmet Yılmaz, *A.g.e.*, s. 132.

15 Yılmaz Öztuna, *Tarih III*, MEB Devlet Kitapları, İstanbul, 1976, s. 89.

Osmanlı Devleti'nin 1526'da Mohaç Muharebesi'ni kazanması sonucu Macaristan'ın Osmanlı hakimiyetine girmesi, Macaristan coğrafyasında uzun yıllar devem edecek olan Osmanlı-Avusturya mücadelelerini başlatmıştır.[16] Habsburg idaresinin protestan Macarlara saldırılarına karşı mücadeleye girişen İmre Thököly'in yardım isteğinin Osmanlı tarafından desteklenmesi, Osmanlı Devleti'nin Macaristan'dan çekilme sürecini başlatacak gelişmelerin yaşanmasına sebep olmuştur. Merzifonlu Kara Mustafa komutasında bir ordu Viyana'yı kuşatmış (1683), kuşatmanın başarısızlıkla sonuçlanması üzerine Avusturya, Rusya, Lehistan, Venedik ve Malta'nın dahil olduğu bir Kutsal İttifak oluşturulmuştur. Osmanlı Devleti, Kutsal İttifak devletleri ile 16 yıl savaşmış, bu savaşların sonunda Karlofça Antlaşması imzalanmıştır (1699).[17] Antlaşmanın Avusturya ile ilgili kısmına göre[18] "*Temeşvar ve Banat hariç Macaristan'ın tamamı Avusturya'ya verildiği*"[19] belirtilmektedir. Osmanlı'nın Macaristan'ı kaybetmesi Karlofça Antlaşması'nın en ağır maddesi olarak nitelendirilmiştir.[20]

Karlofça Antlaşması sonucunda Macaristan topraklarının kaybedilmesi ile Osmanlı Devleti'nin Orta Avrupa'daki hakimiyeti de sona ermiştir. Bu süreçten sonra Macarlar, bağımsızlık mücadelesine girişmişlerdir. Avusturya'nın 1848 Macar ihtilalini bastırmasına rağmen Macarlar bağımsızlık isteklerinden hiçbir zaman vazgeçmemiş ve 1867'de bağımsızlıklarını kazanmışlardır. 1867 Ocak ayından itibaren Avusturya'nın adı Avusturya-Macaristan İmparatorluğu[21] olmuştur. Macaristan; Avusturya'dan tamamen kopmamış, ikili (düalist) bir devlet sistemi kabul edilmiş, ayrı başkentleri olmuştur.[22]

16 Osmanlı-Avusturya ilişkilerine Avusturya başlığında ayrıntılı şekilde değinilecektir.

17 Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, *Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı-Türk Tarihi*, s. 69-70; Arif Müfid Mansel vd., *Yeni ve Yakın Çağlar*, MEB Maarif Matbaası, İstanbul, 1942, s. 88-89; Ekrem İnal ve Nurettin Ormancı, *Yeni ve Yakın Çağlar*, Ders Kitapları Türk Ltd. Şti., İstanbul, 1951, s. 102; Yılmaz Öztuna, *A.g.e.*, s. 137; Emin Oktay, *Tarih Lise III*, Atlas Yayınevi, İstanbul, t.y., s. 125; Kemal Kara, *Osmanlı Tarihi 1*, s. 124; Kâzım Yaşar Kopraman vd., *Tarih Lise 2*, s. 53; Vildan Cazgır vd., *A.g.e.*, s. 110; Ali Laçin vd., *Ortaöğretim Tarih Ders Kitabı 11*, MEB Devlet Kitapları, Ankara, 2018, s. 24.

18 Bu başlıkta Kutsal İttifak ve Karlofça Antlaşması'na Macaristan çerçevesinde değinilmiştir. Avusturya ve Polonya başlıklarında da Kutsal İttifak ve Karlofça Antlaşması'na Avusturya ve Polonya çerçevesinde değinilecektir.

19 Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, *Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı-Türk Tarihi*, A.g.e., s. 69; Enver Ziya Karal, *Yeni ve Yakın Çağlar*, MEB Maarif Basımevi, İstanbul, 1957, s. 75; Yılmaz Öztuna, *A.g.e.*, s. 137; Emin Oktay, *Tarih Lise III*, s. 125; Kemal Kara, *Osmanlı Tarihi 1*, s. 123-125; Kâzım Yaşar Kopraman vd., *Tarih Lise 2*, s. 53; Vildan Cazgır vd., *A.g.e.*, s. 108; Ali Laçin vd., *A.g.e.*, s. 24.

20 Kemal Kara, *Osmanlı Tarihi 1*, s. 124.

21 1867'den Macaristan'ın bağımsızlığına kadar olan ilişkiler Avusturya başlığı altında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Osmanlı Devleti ilişkileri olarak incelenmiştir.

22 Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997, s. 318.

a. Ders Kitaplarında Olumlu Yaklaşımlar

Budin'in fethi üzerine Kanuni Sultan Süleyman, Budin'i doğrudan Osmanlı idaresine bağlamak yerine Osmanlı hakimiyetini kabul eden Jan Zapolya (Yanoş)'yı Macar kralı olarak atamıştır.[23]

Kanuni Sultan Süleyman ve Macar Yanoş (2003)

Habsburg idaresinin protestan Macarlara saldırılarına karşı mücadeleye girişen İmre Thököly'in yardım isteğinin Merzifonlu Kara Mustafa tarafından geri çevrilmediği ve desteklendiği vurgulanmıştır.[24]

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Avusturya ile Saint Germain (Sen Jermen) Antlaşması (10 Eylül 1919), Macaristan ile ise Triannon (Tiriyanon) Antlaşması (4 Haziran 1920) imzalanmış, bu antlaşmalar çerçevesinde Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Macaristan bağımsız olmuştur.[25]

23 Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, *Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı-Türk Tarihi*, s. 39; Enver Ziya Karal, *Yeni ve Yakın Çağlar*, MEB Maarif Basımevi, İstanbul, 1957, s. 33; Emin Oktay, *Tarih Lise III*, s. 85; Kemal Kara, *Osmanlı Tarihi 1*, s. 67; Vildan Cazgır vd., *A.g.e.*, s. 69; Erol Yüksel vd., *Ortaöğretim Tarih 10*, s. 144; Ahmet Yılmaz, *A.g.e.*, s. 128.

24 Ekrem İnal ve Nurettin Ormancı, *A.g.e.*, s. 102; Emin Oktay, *Tarih Lise III*, s. 123; Kâzım Yaşar Kopraman vd., *Tarih Lise 2*, s. 53; Vildan Cazgır vd., *A.g.e.*, s. 109; Ali Laçin vd., *A.g.e.*, s. 21.

25 Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, *Tarih IV Türkiye Cumhuriyeti*, MEB Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s. 4; Enver Ziya Karal, *Yeni ve Yakın Çağlar*, s. 192; Yılmaz Öztuna, *A.g.e.*, s. 262; Emin Oktay, *Tarih Lise III*, s. 290; Mükerrem K. Su ve Kâmil Su, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Kanaat Yayınları, İstanbul, 1973, s. 8; Kâzım Yaşar Kopraman vd., *Tarih Lise 2*, s. 79; Vildan Cazgır vd., *A.g.e.*, s. 207; Yasemin Okur vd., *Ortaöğretim Çağdaş Türk ve Dünya*

Yakın döneme ilişkin Macaristan ile ilgili konular da lise tarih ders kitaplarında yer bulmuştur. Macaristan'da komünist idarenin yıkılması şu şekilde açıklanmaktadır: *"Macaristan, Helsinki Deklarasyonu'nun oluşturduğu ortamda dış dünyaya açıldı. Sonrasında glasnost-perestroyka etkisiyle ülkede bir demokrasi ortamı oluştu. Bu ortamda yapılan ilk çok partili seçimlerde Komünist Partinin %8,5 oy alarak seçimi kaybetmesiyle ülkedeki komünist idare yıkıldı."*[26] AB'nin genişlemesi çerçevesinde birliğin siyasi ve ekonomik alanını genişletip küresel güç olmak için üye ülke sayısını arttırma yoluna giderek, 2004 genişlemesinde Macaristan'ın AB'ye tam üye olduğundan bahsedilmektedir.[27]

b. Ders Kitaplarında Olumsuz Yaklaşımlar

1931'de basılan Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı-Türk Tarihi'nde *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu* başlığı altında yer alan *Haçlı Taarruzlarına Karşı Muvaffakıyetle Mukabele: Murat II* alt başlığında İkinci Kosova Savaşı bahsinde *"Yanoş'un Varna'nın intikamını almak istediği"*nden, *"Osmanlı Devleti'nin yeni bir Haçlı ordusu ile Kosova'da çatıştığı"*ndan bahsedilmekte ve savaşın sonunda *"XVIII inci asra kadar, Tunayı geçip Osmanlılara taarruz edecek bir Hıristiyan kuvveti artık çıkmadığı"*[28] ifade edilmektedir. Görüldüğü üzere Macarlar ve Avrupalılar ile ilgili Hristiyan vurgusu ön plandadır.

1942'nin tarih ders kitabında 1521 yılında Macarlara savaş açılması ile ilgili anlatımda Macarların, Türklerin Rumeli'ye geçmelerinden itibaren *"inatçı bir dayanıklık göstermeye ve fırsat buldukça saldırılar yapmaya başladıkları"*[29] şeklinde olumsuzlama vardır.

Mohaç Muharebesi'nin (1526) aktarımında ise son dönemlerde yazılan kitaplardan geriye doğru gidildikçe *"düşman"* vurgusunun daha belirginleştiği görülmektedir. 1931-1951 yılları arasındaki lise tarih ders kitaplarında Osmanlı ordusunun Kanuni Sultan Süleyman'ın idaresinde, Mohaç'ta (1526) büyük bir Macar ordusunu *"mahvettiği"*[30], *"perişan ettiği"*[31], *"darmadağın ettiği"*[32] ifade edil-

---

Tarihi, MEB Devlet Kitapları, Ankara, 2009, s. 6; Sevtap Gamsız, *Ortaöğretim T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük*, Netbil Basım ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 2012, s. 38; Akif Çevik vd., *Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 12*, MEB Devlet Kitapları, Ankara, 2018, s. 49.

26 Emrullah Alemdar ve Savaş Keleş, *Ortaöğretim Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi*, MEB Devlet Kitapları, Ankara, 2018, s. 225.

27 *A.g.e.*, s. 232-233.

28 Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, *Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı-Türk Tarihi*, s. 22-23.

29 Arif Müfid Mansel vd., s. 51.

30 Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, *Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı-Türk Tarihi*, s. 39.

31 Arif Müfid Mansel vd., s. 51.

32 Ekrem İnal ve Nurettin Ormancı, s. 34.

mektedir. 1952'den sonra uzun yıllar okutulan Tarih Lise III'te ise *Osmanlı-Macar Münasebetleri: Belgrat Kalesi'nin ve Macaristan'ın Fethi* ana başlığı altında yer alan *Mohaç Meydan Muharebesi ve Macaristan'ın Fethi* alt başlığında *"Osmanlı ordusu çok tedbirli ve planlı hareket ediyordu. Nihayet düşmanın iyice hırpalandığını gören Türk ordusu mukabil taarruza geçerek üç taraftan sarılan düşmanı kâmilen imha etti. Kaçabilenlerin çoğu bataklıkta boğuldular."*[33] şeklinde ifadeler yer almaktadır. *"Hırpalanmak", "kâmilen imha etmek"* gibi kelimelerin geçtiği yaklaşık bir sayfalık konu anlatımında 11 kez *"düşman"* kelimesinin kullanıldığı vurgulu bir ötekileştirme dikkat çekmektedir.

Günümüzde okutulan 2018 tarihli *Ortaöğretim Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi* ders kitabında Macaristan'ın mültecilere yaklaşımı hakkındaki olumsuz tavrı da ortaya konulmaya çalışılmıştır. *"2015'te Suriyeli mültecilerin Avrupa'ya gitmek istemesine karşılık Macaristan'ın, Sırbistan sınırına duvar öreceğini açıkladığı"*[34] ifade edilmiş, mültecilere karşı olumsuz tutumları, mülteciye çelme takan Macar gazeteci görseli ile desteklenmiştir.

Sırbistan-Macaristan Macar Gazeteci (2018)

Avusturya

Avrupa'nın geneline hükmeden güçlü Habsburg Hanedanı'nın yönetim merkezi konumunda olan ve Orta Avrupa'da yer alan Avusturya, Doğu ile Batı güçlerinin stratejik geçiş bölgelerine hakimdi. Avusturya, Birinci Kosova Muharebesi'nde (1389) müttefik orduların mağlubiyetinden ilk defa rahatsız olmuş ve Osmanlı Devleti'ni Haçlı Seferleri'yle durdurmayı denemiştir. Bu safhada Osmanlı-Avus-

33 Emin Oktay, *Tarih Lise III*, s. 84.
34 Emrullah Alemdar ve Savaş Keleş, *A.g.e.*, s. 262.

turya ilişkileri, Avusturya'nın Haçlı Seferleri'ne, asker göndererek yardım etmesinin dışında hemen hemen yok denecek kadar azdı.[35]

İncelenen lise tarih ders kitaplarında dönem dönem konu başlıklarının adı değişse bile genel olarak Avusturya ile ilgili konuların dağılımı şöyledir: Birinci Viyana Kuşatması (1529), Almanya Seferi (1532), İstanbul Antlaşması (1533), Haçova Savaşı (1596), Zitvatorok Antlaşması (1606), Vasvar Antlaşması (1664), İkinci Viyana Kuşatması (1683), Karlofça Antlaşması (1699), Pasarofça Antlaşması (1718), Osmanlı-Avusturya Savaşı (1736-1739), Belgrad Antlaşması (1739), Osmanlı-Avusturya Savaşı (1788-1791), Ziştovi Antlaşması (1791), Viyana Kongresi (1815), Berlin Antlaşması (1878), Birinci Dünya Savaşı (1914-1918), AB›nin Genişlemesi.

Osmanlı Devleti ile Avusturya ilişkileri Kanuni Sultan Süleyman döneminde Mohaç Muharebesi (1526) ile başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin Mohaç Muharebesi'ni kazanması sonucu Macaristan'ın Osmanlı hakimiyetine girmesi, Osmanlı ve Avusturya'nın Balkanlar ve Orta Avrupa üzerinde hakimiyet mücadelelerini başlatmış ve bu mücadeleler 18. yüzyılın sonuna kadar sürmüştür.

Macaristan'da ilerleyerek Budin'i alan ve Budin'i doğrudan Osmanlı idaresine bağlamayan Kanuni Sultan Süleyman'ın, Osmanlı hakimiyetini kabul eden Jan Zapolya'yı Macar kralı olarak ataması[36] ve Avusturya Kralı Ferdinand'ın Jan Zapolya'nın krallığını tanımaması üzerine Birinci Viyana Kuşatması (1529) gerçekleştirilmiştir. Bu anlamda Avusturya ile ilk ciddi temas Birinci Viyana Kuşatması olmuştur.

Birinci Viyana Kuşatması (Hünernâme)

1931'de basılan *Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı-Türk Tari-*

35 Ali Laçin vd., *A.g.e.*, s. 20.

36 Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, *Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı-Türk Tarihi*, s. 39; Enver Ziya Karal, *Yeni ve Yakın Çağlar*, s. 33; Ekrem İnal ve Nurettin Ormancı, *A.g.e.*, s. 35; Emin Oktay, *Tarih Lise III*, s. 85; Kemal Kara, *Osmanlı Tarihi 1*, s. 67; Vildan Cazgır vd., *A.g.e.*, s. 69; Erol Yüksel vd., *Ortaöğretim Tarih 10*, s. 144; Ahmet Yılmaz, *A.g.e.*, s. 128.

hi kitabından itibaren günümüze kadar basılmış olan tarih ders kitaplarının hemen hemen hepsinde Birinci Viyana Kuşatması konusunun öğrencilerin zihninde daha kalıcı hale gelebilmesi adına aşağıdaki görsel ile desteklendiği görülmüştür.

Osmanlı Devleti, Birinci Viyana Kuşatmasından bir sonuç elde edememiş, kuşatmanın kaldırılıp İstanbul'a dönülmesi sonrası Ferdinand'ın tekrar Macaristan'a saldırması üzerine Alman Seferi'ne (1532) çıkılmış, Avusturya'nın barış teklif etmesi üzerine İstanbul Antlaşması (1533) yapılmıştır. Avusturya'nın, imzalanan İstanbul Antlaşması ile *"Osmanlı Devleti'nin üstünlüğünü kabul ettiği"* belirtilmiştir.[37] Bu antlaşma Osmanlı diplomasisinin bir zaferi olarak değerlendirilmiş ve Avusturya arşüdükü Ferdinad'ın protokol bakımından Osmanlı sadrazamına eşit sayılacağı özellikle vurgulanmıştır.[38]

1596'da Haçova Muharebesi ile başlayan hakimiyet mücadelesi, 1606'da imzalanan Zitvatorok Antlaşması ile sona ermiştir. Zitvatorok Antlaşması; *"Osmanlı Devleti'nin dış politikada prestij kaybettiği, Osmanlı Devleti'nin Macaristan'dan toprak elde etme gayretinden vazgeçtiği gibi Avusturya'nın ödemekle mükellef olduğu vergilerin kaldırılmasını da kabul ettiği, bu kazanımların Avusturya'nın siyasi protokolde büyük devlet olduğunun kabul edilmesini, Osmanlı Devleti ile diplomatik protokolde eşit olmasını sağladığı ve anlaşmayla iki devlet arasındaki diplomatik ilişkilerde mütekabiliyet esasının belirleyici olduğu"*[39] ifadeleriyle değerlendirilirken, Osmanlı Devleti'nin Avusturya karşısında üstünlüğünün bu antlaşma ile sona erdiği vurgusu yapılmaktadır. Zitvatorok Antlaşması'ndan sonra Avusturya'nın Erdel'e müdahalesi üzerine tekrar savaş çıktığı, Avusturyalılar'ın barış yapmak durumunda kaldığı ve Vasvar Antlaşması'nın (1664) imzalandığı belirtilmiştir.[40]

Avusturya idaresindeki Macarların ihtilal yapmaları ve Osmanlı Hükümeti'nden yardım istemeleri, Avusturya ile tekrar savaşa sebep olmuş ve Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın komutasındaki Osmanlı ordusu Viyana'yı kuşatmış fakat başarılı olamamıştır (1683). Bunun üzerine Avusturya, 1683'te Lehistan, Rusya, Venedik ve Malta'nın oluşturduğu Kutsal İttifak'ta yer almış, 16 yıl

37 Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, *Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı-Türk Tarihi*, s. 39; Enver Ziya Karal, *Yeni ve Yakın Çağlar*, s. 34; Yılmaz Öztuna, *A.g.e.*, s. 91; Emin Oktay, *Tarih Lise III*, s. 85-86; Kemal Kara, *Osmanlı Tarihi 1*, s. 68-69; Kâzım Yaşar Kopraman vd., *Tarih Lise 2*, s. 31; Vildan Cazgır vd., *A.g.e.*, s. 69; Erol Yüksel vd., *Ortaöğretim Tarih 10*, s. 144-145; Ahmet Yılmaz, *A.g.e.*, s. 128; Ali Laçin vd., *A.g.e.*, s. 13.

38 Emin Oktay, *Tarih Lise III*, s. 86; Kemal Kara, *Osmanlı Tarihi* 1, s. 68-69; Vildan Cazgır vd., *A.g.e.*, s. 70; Erol Yüksel vd., *Ortaöğretim Tarih 10*, s. 145; Ahmet Yılmaz, *A.g.e.*, s. 128; Ali Laçin vd., *A.g.e.*, s. 13.

39 Yılmaz Öztuna, *A.g.e.*, s. 117; Kemal Kara, *Osmanlı Tarihi* 1, s. 112-113; Kâzım Yaşar Kopraman vd., *Tarih Lise 2*, s. 52; Ali Laçin vd., *A.g.e.*, s. 13-14.

40 Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, *Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı-Türk Tarihi*, s. 61; Kâzım Yaşar Kopraman vd., *Tarih Lise 2*, s. 52; Ali Laçin ve diğ, *A.g.e.*, s. 21.

süren savaşların sonunda Karlofça Antlaşması imzalanmıştır (1699). Antlaşmanın Avusturya ile ilgili kısmına göre *"Temeşvar ve Banat hariç Macaristan'ın tamamının Avusturya'ya verildiği"*[41] belirtilmektedir. Karlofça Antlaşması sonucunda Osmanlı Devleti'nin *"batıda ilk kez toprak kaybettiği"* ve *"Orta Avrupa'daki hakimiyetinin sona erdiği"* vurgusu hemen hemen incelenen her tarih ders kitabında yer bulmuştur.[42]

18. yüzyılda Avusturya, *"taarruza geçerek Tuna'yı atlamak ve Balkanları nüfuz ve idaresi altına almak"*[43] istemiş, 18. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı Devleti'ne karşı Venedik ve Rusya ile ittifaklar yaparak Macaristan topraklarını ele geçirmeye başlamıştır. Yüzyılın başlarındaki Avusturya ilişkileriyle ilgili *"1715 yılında Osmanlı Devleti'nin Venedik'e savaş açması üzerine Avusturya'nın Venedik'in yanında yer alarak Osmanlı Devleti'ne savaş açtığı, Avusturya ile Osmanlı Devleti arasında 1718'de Pasarofça Antlaşması imzalanarak Banat kıt'ası, Eflak'ın batı, Sırbistan'ın ve Bosna'nın kuzey kısımlarının Avusturyalılara verildiği"*[44] ifade edilmektedir. 1736'da Osmanlı Devleti Rusya'ya savaş açmış, Rusya ile Avusturya'nın ittifak yapmaları üzerine Avusturya ile de savaşılmış ve savaşın sonunda Avusturya ile Belgrad Antlaşması (1739) imzalanmıştır.[45] 1788'de başlayan ve benzer bir ittifakla Rusya ile Avusturya'nın birlikte hareket ettikleri savaşın sonucunda, Avusturya ile Ziştovi Antlaşması (1791) imzalanmıştır.[46] Bu antlaşma Osmanlı ile Avusturya arasındaki imza edilen son antlaşmadır.

---

41 Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, *Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı-Türk Tarihi*, s. 69; Arif Müfid Mansel vd., *A.g.e.*, s. 89; Ekrem İnal ve Nurettin Ormancı, *A.g.e.*, s. 102; Enver Ziya Karal, *Yeni ve Yakın Çağlar*, s. 75; Yılmaz Öztuna, *A.g.e.*, s. 137; Emin Oktay, *Tarih Lise III*, s. 125; Kemal Kara, *Osmanlı Tarihi 1*, s. 123-124; Kâzım Yaşar Kopraman vd., *Tarih Lise 2*, s. 53; Vildan Cazgır vd., *A.g.e.*, s. 110; Ali Laçin vd., *A.g.e.*, s. 24.

42 Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, *Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı-Türk Tarihi*, s. 69-70; Arif Müfid Mansel vd., *A.g.e.*, s. 89; Ekrem İnal ve Nurettin Ormancı, *A.g.e.*, s. 102; Enver Ziya Karal, *Yeni ve Yakın Çağlar*, s. 75; Yılmaz Öztuna, *A.g.e.*, s. 137; Emin Oktay, *Tarih Lise III*, s. 126; Kemal Kara, *Osmanlı Tarihi 1*, s. 124; Kâzım Yaşar Kopraman vd., *Tarih Lise 2*, s. 53; Vildan Cazgır vd., *A.g.e.*, s. 110; Ali Laçin vd., *A.g.e.*, s. 24.

43 Bedriye Atsız ve Hilmi Oran, *Tarih IV Yeni ve Yakın Çağlar Tarihinden Seçilmiş İçtimaî ve Siyasî Meseleler*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1953, s. 101.

44 Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, *Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı-Türk Tarihi*, s. 73; Enver Ziya Karal, *Yeni ve Yakın Çağlar*, s. 75; Yılmaz Öztuna, *A.g.e.*, s. 143; Emin Oktay, *Tarih Lise III*, s. 157-158; Kemal Kara, *Osmanlı Tarihi 1*, s. 136; Kâzım Yaşar Kopraman vd., *Tarih Lise 2*, s. 54; Vildan Cazgır vd., *A.g.e.*, s. 121; Ali Laçin vd., *A.g.e.*, s. 47.

45 Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, *Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı-Türk Tarihi*, s. 73; Enver Ziya Karal, *Yeni ve Yakın Çağlar*, s. 102; Yılmaz Öztuna, *A.g.e.*, s. 145; Emin Oktay, *Tarih Lise III*, s. 160-162; Kemal Kara, *Osmanlı Tarihi 1*, s. 139-140; Kâzım Yaşar Kopraman vd., *Tarih Lise 2*, s. 55; Vildan Cazgır vd., *A.g.e.*, s. 129.

46 Enver Ziya Karal, *Yeni ve Yakın Çağlar*, s. 106; Yılmaz Öztuna, *A.g.e.*, s. 155; Emin Oktay, *Tarih Lise III*, s. 166-168; Kemal Kara, *Osmanlı Tarihi 1*, s. 145; Kâzım Yaşar Kopraman vd., *Tarih Lise 2*, s. 58; Vildan Cazgır vd., *A.g.e.*, s. 138.

Macaristan bölümünde de ifade ettiğimiz gibi 1867 Ocak ayından itibaren Avusturya'nın adı Avusturya-Macaristan İmparatorluğu olmuştur. 1878'de yapılan Berlin Antlaşması ile *"Bosna-Hersek'in yönetiminin Avusturya'ya bırakıldığı"*[47], *"bir süre sonra ise Avusturya'nın, Bosna-Hersek'i topraklarına kattığını açıkladığı (1908)"* ifade edilmektedir.[48]

a. Ders Kitaplarında Olumlu Yaklaşımlar

Viyana Kongresi'nden (1815) sonra *"Avusturya'nın Osmanlı Devleti'nden toprak ele geçirme politikasını bırakarak Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasına yöneldiği, özellikle Balkanlardaki milliyetçilik hareketlerine karşı çıktığı"* vurgulanmakta, *"bünyesinde birçok millet barındırdığı, milliyetçilik hareketlerinin Avusturya'nın parçalanmasına sebep olabileceği"*[49] belirtilmektedir.

Birinci Dünya Savaşı'nda *"Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun, İttifak Devletleri grubunda yer aldığı"*[50] ifade edilmekte, incelenen tüm tarih kitaplarında Birinci Dünya Savaşı'nın Avusturya-Macaristan İmparatorluğu özelinde sebeplerinden birinin ve savaşı başlatan kıvılcımın *"Avusturya-Macaristan İmparatorluğu veliahdı Ferdinand'ın Saraybosna'da bir* Sırp milliyetçisi tarafından öldürülmesi» olduğu belirtilmektedir.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile aynı grupta savaşa katılması savaş sırasında müttefiklik ve dostluk ilişkilerinin geliştirilmesine sebep olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'ndaki bu müttefiklik ve dostluk ilişkileri Galiçya, Makedonya ve Romanya Cepheleri bahsinde genellikle *"Osmanlı Devleti'nin müttefikleri Bulgaristan, Almanya ve Avusturya-Macaristan'a yardım etmek amacıyla savaştığı""*[51] şeklinde ders kitaplarına yansımıştır.

---

47 Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, *Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı-Türk Tarihi*, s. 133; Enver Ziya Karal, *Yeni ve Yakın Çağlar*, s. 152; Yılmaz Öztuna, *A.g.e.*, s. 184-186; Emin Oktay, *Tarih Lise III*, s. 139; Kemal Kara, *Osmanlı Tarihi 1*, s. 188; Kâzım Yaşar Kopraman vd., *Tarih Lise 2*, s. 63; Vildan Cazgır vd., *A.g.e.*, s. 178; Ali Laçin vd., *A.g.e.*, s. 106.

48 Kâzım Yaşar Kopraman vd., *Tarih Lise 2*, s. 63-64.

49 A.g.e., s. 63.

50 Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, *Tarih IV Türkiye Cumhuriyeti*, s. 1-2; Enver Ziya Karal, *Yeni ve Yakın Çağlar*, s. 190; Yılmaz Öztuna, *A.g.e.*, s. 255; Emin Oktay, *Tarih Lise III*, s. 286; Ahmet Bekir Palazoğlu ve Osman Bircan, *Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 1*, Bem Koza Eğitim Basım Yayın, Ankara, 1997, s. 13; Kemal Kara, *Osmanlı Tarihi 1*, s. 199; Kâzım Yaşar Kopraman vd., *Tarih Lise 2*, s. 76; Vildan Cazgır vd., *A.g.e.*, s. 196; Kemal Kara, *Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük*, Önde Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 22; Ali Laçin vd., *A.g.e.*, s. 114; Akif Çevik vd., *A.g.e.*, s. 31.

51 Ahmet Bekir Palazoğlu ve Osman Bircan, *A.g.e.*, s. 17; Kemal Kara, *Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük*, s. 32; Vildan Cazgır vd., *A.g.e.*, s. 205; Akif Çevik vd., *A.g.e.*, s. 41.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Avusturya ile imzalanan Saint Germain (Sen Jermen) Antlaşması'na göre *"Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun parçalandığı"* ve *"Macaristan'ın bağımsız olduğu"* belirtilmektedir.[52]

Türkiye'nin Batı Avrupa ülkelerine işçi göndermesi de lise tarih ders kitaplarında yer bulmuş, Türkiye'nin Avusturya'ya işçi göndermek üzere 1964'de ikili antlaşma yaptığı belirtilmiştir.53 AB'nin genişlemesi çerçevesinde birliğin siyasi ve ekonomik alanını genişletip küresel güç olmak için üye ülke sayısını artırma yoluna giderek, 1995 genişlemesinde Avusturya'nın AB'ye tam üye olduğundan bahsedilmektedir.[54]

b. Ders Kitaplarında Olumsuz Yaklaşımlar

İstanbul Antlaşması (1533) problemleri çözmemiş, Osmanlı-Avusturya ilişkileri 1593'te Orta Avrupa'da hakimiyet kurma mücadelesi sebebiyle tekrar bozulmuş, 1596'da Haçova Muharebesi yapılmıştır. 1995-2002 yılları arasında okutulan Osmanlı Tarihi 1 kitabında *III. Mehmet Döneminin Siyasi Olayları* ana başlığı altında yer alan *Haçova Meydan Savaşı* alt başlığında *"Savaşın ilk günü bir sonuç alınamadı; ikinci günü ise savaş, düşmanın lehine dönüştü. Bu sırada Avusturya askerleri, Osmanlı ordugâhına kadar girmişlerdi. Bu durumu gören geri hizmetliler (oduncular, baltacılar, aşçılar, hayvan bakıcıları), ellerine geçirdikleri aletlerle düşman üzerine saldırıya geçtiler. Avusturya ordusunda büyük bir kargaşa başladı. Bundan faydalanarak karşı hücuma geçen Osmanlı kuvvetleri, düşmanı ağır bir yenilgiye uğrattılar (1596)."*[55] şeklinde ifadeler yer almaktadır. Bu ifadelerde düşman vurgusu ön plana çıkmakla birlikte ellerine geçirdikleri aletlerle bile savaşabilen kahraman Türk hizmetlileri imajı da yaratılmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu ifadelere bakıldığında Avusturyalıların ötekileştirildiği söylenebilir.

17. yüzyıl boyunca Avusturya'ya karşı girişilen savaşların ekonomik anlamda büyük harcamalara yol açtığı[56] ve gelirleri azalttığı için Osmanlı ekonomisini zayıflattığı da vurgulanmıştır.[57]

Osmanlı Devleti'nin Avusturya ve diğer Orta Avrupa devletleri ile yaptığı mücadeleler Haçlı ordusu ile yapılan mücadeleler olarak vurgulanmıştır. Bu vurgu

52 Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, *Tarih IV Türkiye Cumhuriyeti*, s. 4; Enver Ziya Karal, *Yeni ve Yakın Çağlar*, s. 192; Yılmaz Öztuna, *A.g.e.*, s. 262; Emin Oktay, *Tarih Lise III*, s. 290; Mükerrem K. Su ve Kâmil Su, *A.g.e.*, s. 8; Kâzım Yaşar Kopraman vd., *Tarih Lise 2*, s. 79; Vildan Cazgır vd., *A.g.e.*, s. 207; Yasemin Okur vd., *Ortaöğretim Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi*, s. 6; Sevtap Gamsız, *A.g.e.*, s. 38; Akif Çevik vd., *A.g.e.*, s. 49.

53 Emrullah Alemdar ve Savaş Keleş, *A.g.e.*, s. 200.

54 *A.g.e.*, s. 232.

55 Kemal Kara, *Osmanlı Tarihi 1*, s. 85 86.

56 Altan Deliorman, *Osmanlı Tarihi II*, Bayrak Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 1996, s. 57.

57 Ali Laçin vd., *A.g.e.*, s. 74.

özellikle 1931 tarihli Türk Tarih Tetkik Cemiyeti'nin yazdığı *Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı-Türk Tarihi* adlı ders kitabında *Belgrad Muahedesi* bahsinin girişinde doruğa çıkmıştır: *"Karlofça Muahedesi ile biten büyük harpte, bütün hıristiyan âlemi Papanın da istimdat ve teşvikile İmparator etrafında Türkler aleyhine toplanmıştı. Bu müttefikler heyetine yukarda söylendiği veçhile "İttifakı Mukaddes" namı verilmişti; Türkler aleyhine yürüyen ordu, tam bir Haçlılar ordusu idi."*[58]

Polonya

Osmanlılar'ın Lehistan, Leh vilayeti/memleketi dedikleri Polonya 10. yüzyılda Polanlar, Vislanlar, Masovlar (Masowier) ve Horvatlar (Rusça: Lehler/Leehen/Ljachen) gibi Slav ağırlıklı kavimlerin giderek bir araya gelmesi ve ortak değerlerde buluşan bir kitle haline dönüşmesiyle tarih sahnesine çıkmaya başlamıştır.[59]

İncelenen lise tarih ders kitaplarında dönem dönem konu başlığının adı değişse bile genel olarak Polonya ile ilgili konuların dağılımı şöyledir: Varna Savaşı (1444), Hotin Seferi (1621), Hotin Antlaşması (1621), Kamaniçe Seferi (1672), Bucaş Antlaşması (1672), İkinci Hotin Savaşı (1673), İkinci Viyana Kuşatması (1683), Karlofça Antlaşması (1699), Birinci Dünya Savaşı (1914-1918), İkinci Dünya Savaşı (1939-1945), Doğu Avrupa Ülkelerindeki Değişimler, AB›nin Genişlemesi.

Lise tarih ders kitaplarında Osmanlı Devleti ile Lehistan ilişkileri II. Murat dönemi ile (1421-1451) başlatılmakta, *Osmanlı Devleti'nin; Macarlar ve Lehlilerin önderliğinde oluşturulan Haçlı birliği ile Varna Savaşı'nda (1444) savaştığı, savaşı Osmanlıların kazandığı, kral Ladislas'ın savaşta hayatını kaybettiği* bilgisi yer almaktadır.[60]

Lehistan, 1683'te Avusturya, Rusya, Venedik ve Malta'nın oluşturduğu Kutsal İttifak'ta yer almış, yapılan savaşların sonunda Karlofça Antlaşması imzalanmıştır (1699). Antlaşmanın Lehistan ile ilgili kısmına göre *"Ukrayna ve Podolya'nın Lehistan'a verildiği"*[61] belirtilmektedir. Böylece Osmanlı-Lehistan ilişkileri bakımından yeni bir döneme girilmiş, *"Osmanlı Devleti Kazaklar üzerindeki egemenliğini kaybetmiş, öte yandan da Kırım ve prenslikler tehdit altında kalmıştı."*[62]

58 Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, *Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı-Türk Tarihi*, s. 74.

59 Kemal Beydilli, "Polonya-Tarih", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 309.

60 Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, *Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı-Türk Tarihi*, s. 22; Yılmaz Öztuna, *A.g.e.*, s. 47; Kara, *Osmanlı Tarihi 1*, s. 39; Kâzım Yaşar Kopraman vd., *Tarih Lise 2*, s. 21-22; Vildan Cazgır vd., *A.g.e.*, s. 23; Ali Laçin vd., *A.g.e.*, s. 16.

61 Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, *Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı-Türk Tarihi*, s. 69; Enver Ziya Karal, *Yeni ve Yakın Çağlar*, s. 75; Yılmaz Öztuna, *A.g.e.*, s. 137; Emin Oktay, *Tarih Lise III*, s. 126; Kemal Kara, *Osmanlı Tarihi 1*, s. 124; Kâzım Yaşar Kopraman vd., *Tarih Lise 2*, s. 53; Vildan Cazgır vd., *A.g.e.*, s. 110; Ali Laçin vd., *A.g.e.*, s. 24.

62 Ali Laçin vd., *A.g.e.*, s. 24.

a. Ders Kitaplarında Olumlu Yaklaşımlar

16. yüzyıl Osmanlı-Lehistan ilişkilerinin en dostane dönemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dostane ilişkiler lise tarih ders kitaplarında olumlu bir şekilde yansıtılmıştır. Osmanlı Devleti'nin Rusya ile mücadeleleri sırasında Lehistan'ın *"iki ülke arasında bir tampon devlet durumunda olması"* sebebiyle Osmanlı Devleti'nin *"Lehistan'ın bağımsızlığından yana olduğu"* ifade edilmektedir.[63] Lehistan kralının ölmesi üzerine, Sokullu Mehmet Paşa'nın, Erdel Beyi Baturi'yi Lehistan kralı seçtirmesi ile Lehistan'ın, 1575'te Osmanlı himayesine girdiği ve 1587'ye kadar Osmanlı himayesinde kaldığı belirtilmektedir.[64]

Osmanlı Devleti tarafından İkinci Viyana Kuşatması (1683) başlayınca Leh Kralı Jan Sobieski'nin Avusturya ordusuna yardım etmesi ile ilgili anlatımda da Lehliler ile ilgili olumlu göndermeleri görebilmek mümkündür. İkinci Viyana Kuşatması›nda *"Kırım süvarilerinin vazifelerini iyi yapmamaları yüzünden Leh Kralı Jan Sobieski'nin kuvvetleri tarafından Osmanlı ordusunun ani bir baskına uğratılarak çekilmeye mecbur olduğu ve Jan Sobieski'nin teşviki ile Osmanlı Devleti'ne karşı bir kutsal ittifak teşkil edildiği"*[65] ifade edilerek Leh Kralı Jan Sobieski'nin İkinci Viyana Kuşatması'ndaki rolü ve Kutsal İttifak'ın kurulmasındaki teşviki vurgulanmakta ve adeta kahramanlığı takdir edilmektedir. Aynı ders kitabının sonraki sayfalarında *"İkinci Viyana Muhasarasını (1683) muvaffakıyetsizliğe uğratan en mühim darbe, Osmanlılara, Avusturyalılar tarafından değil, İslav Lehliler tarafından vurulmuştu: Sobyeski ordusu ile Viyana'yı kuşatanları arkadan baskına uğratmış olmasaydı, Kara Mustafa Paşa'nın kazanması, Roma Çasarlığının payitahtlarından biri olan ve Kanuni Süleyman ordularını ricate mecbur eden bu büyük şehri, Viyana'yı, zaptetmesi pek muhtemeldi."*[66] yorumu yapılarak bu vurgu pekiştirilmekte ve Leh Kralı Jan Sobieski'nin bu başarısı, neredeyse Osmanlı'nın kuşatmadaki başarısızlığının sebebi olarak gösterilmektedir.

18. yüzyılda Osmanlı Devleti Lehistan topraklarının paylaşılması sürecinde Lehistan'ın dostu olarak kalmış, Lehistan'ın egemenliğini destekleme politikası gütmüştür. Bu komşuluk ilişkileri çerçevesinde Rusya ile savaşılmak durumunda kalındığı da vurgulanmıştır. Bu durum kitaplarda *"1768'de Ruslar karşısında başarılı olamayan Lehlerin bir bölümü, Osmanlı topraklarına sığındılar. Bunları izleyen Rusların, sınırı geçip Lehler ile birlikte Türkleri de öldürmeleri üzerine, Rusya'ya savaş açıldı (1768)."*[67] şeklinde ifade edilmiştir.

---

63 Kâzım Yaşar Kopraman vd., *Tarih Lise 2*, s. 56.
64 Kemal Kara, *Osmanlı Tarihi 1*, s. 83.
65 Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, *Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı-Türk Tarihi*, s. 62.
66 Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, *Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı-Türk Tarihi*, s. 68.
67 Kemal Kara, *Osmanlı Tarihi 1*, s. 142.

18. yüzyılda Lehistan topraklarının, Avusturya, Prusya ve Rusya arasında paylaşılarak Lehistan'ın bağımsızlığını yitirmesi sonucu Lehistan'ın bağımsızlığını kazanmak için giriştiği mücadelelerde Osmanlı Devleti'nin Lehistan'ın bağımsızlığından yana olduğu vurgulanmıştır. 20. yüzyılda Rusya, Avusturya-Macaristan ve Alman imparatorluklarının dağılması sonucunda Polonya'nın bağımsız olması lise tarih ders kitaplarına kısa bir şekilde yansımıştır. İkinci Dünya Savaşı ile ilgili olarak Polonya'ya ayrı bir alt başlık olarak yer verilmemekle birlikte, İkinci Dünya Savaşı ve İkinci Dünya Savaşı›nda Türkiye başlıklarında *"İkinci Dünya Savaşı'nın Almanya'nın 1 Eylül 1939'da Polonya'yı işgali ile başladığına"*[68] ve "İkinci Dünya Savaşı›nda Polonya›nın Yahudi nüfusunun yaşadığı sıkıntılara"[69] değinilmektedir.

Yakın döneme ilişkin Polonya ile ilgili olumlu ve önemli gelişmeler de lise tarih ders kitaplarına yansımıştır. Yakın dönem gelişmelerinden Polonya'da komünist idarenin yıkılması şu şekilde açıklanmaktadır:

> Jeopolitik ve stratejik önemi dolayısıyla SSCB'nin Polonya üzerindeki denetim ve kontrolü fazlaydı. Polonya'daki en ufak bir demokratik harekete dahi sert müdahaleler yapılmaktaydı. Helsinki Deklarasyonu'nun etkisiyle oluşan hürriyet ortamında tersane işçilerinin 1980'de başlattığı grevler çatışmalara dönüştü. ABD'nin göstericilere destek verdiğini ilan etmesiyle olaylar daha da büyüdü. İktidara karşı muhalefetin artması üzerine 1989'da yapılan "Yuvarlak Masa Görüşmeleri" ile demokratik koşullar oluşturuldu. 1990'da yapılan demokratik cumhurbaşkanlığı seçimlerinde %25 oy alan Komünist Parti seçimi kaybetti. Böylece Polonya'da da komünist idare yıkılmış oldu.[70]

Yine yakın dönem gelişmeleri ile ilgili olarak Polonya'nın AB'ye tam üye olmasına da değinilmekte ve AB'nin genişlemesi çerçevesinde birliğin siyasi ve ekonomik alanını genişletip küresel güç olmak için üye ülke sayısını artırma yoluna giderek, 2004 genişlemesinde Polonya'nın AB'ye tam üye olduğundan bahsedilmektedir.[71]

---

68 Enver Behnan Şapolyo, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1918-1950*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1950, s. 168;

Enver Ziya Karal, *Yeni ve Yakın Çağlar*, s. 209; Yılmaz Öztuna, *A.g.e.*, s. 266; Mükerrem K. Su ve Kâmil Su, *A.g.e.*, s. 162; Enver Ziya Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1918-1965*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1981, s. 212; Yasemin Okur vd., *Ortaöğretim Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi*, s. 49; Akif Çevik vd., *A.g.e.*, s. 163; Emrullah Alemdar ve Savaş Keleş, *A.g.e.*, s. 67.

69 Emrullah Alemdar ve Savaş Keleş, *A.g.e.*, s. 72, 77.

70 Emrullah Alemdar ve Savaş Keleş, *A.g.e.*, s. 225.

71 *A.g.e.*, s. 232-233.

b. Ders Kitaplarında Olumsuz Yaklaşımlar

İncelenen lise tarih ders kitaplarında Polonya ile ilgili olumsuzlama örnekleri yok denecek kadar azdır. Avrupalı devletlerle zaman zaman Osmanlı Devleti'ne karşı ittifaklar içerisinde yer almaları hasebiyle bazı olumsuzlama ifadeleri görülmektedir. 17. yüzyılın ilk yarısında ilişkilerin biraz gerginleştiği anlatımlarda göze çarpmaktadır. İlişkilerin gerginleşmesinin ve II. Osman'ın 1621'de Hotin Seferi'ne çıkmasının sebebi *"Lehistan'ın, Osmanlı himayesinde bulunan Boğdan, Eflak ve Erdel'in iç işlerine müdahalesi ve Osmanlı-Avusturya savaşlarında Avusturya'ya yardım etmesi"*dir.[72] Yapılan mücadelede iki taraf yenişememiş ve Hotin Antlaşması yapılmıştır (1621). Bu tarihten sonraki ilişkiler şöyle ifade edilmiştir:

> Osmanlı-Lehistan mücadelesi ufak sınır çatışmaları şeklinde devam etmiş, 1669'da Lehistan'ın, Rusya ve Habsburglar'la yakınlaşması üzerine Osmanlı Devleti yeniden bu devlete karşı tedbirler almıştır. Lehistan'ın bu yakınlaşmalardan aldığı destek ile 1672'de Osmanlı Devleti'nin himayesindeki Ukrayna'ya saldırması üzerine Osmanlı Devleti, Lehistan'a sefer düzenleyerek Kamaniçe Kalesi'ni ele geçirmiş, Lehistan barış istemek zorunda kalmış ve 1672'de Bucaş Antlaşması imzalanmıştır.[73]

Kamaniçe Kalesi/Ukrayna (2018)

Bucaş Antlaşması ile *"Podolya'nın Osmanlı'ya bırakılmasının, Ukrayna'nın Osmanlı'nın egemenliğindeki Kazaklara bırakılmasının, Lehistan'ın her yıl Osmanlı'ya vergi vermesinin kabul edildiği; vergi maddesini Lehistan Diyet*

72 Emin Oktay, *Tarih Lise III*, s. 119; Kemal Kara, *Osmanlı Tarihi 1*, s. 115.
73 Ali Laçin vd., *A.g.e.*, s. 17.

Meclisi'nin onaylamaması üzerine yeniden başlayan savaşların dört yıl sürdüğü, 1676'da Bucaş Antlaşması vergi maddesi hariç aynen kabul edildiği" bilgisi yer almıştır.[74] Bu antlaşmanın Osmanlı Devleti'nin *"batıda toprak kazandığı son antlaşma"*[75] olduğu vurgusu yapılmaktadır.

17. yüzyılda Lehistan Devleti (2018)

Sonuç

İncelenen lise tarih ders kitaplarında Macaristan, Avusturya ve Polonya'ya ilişkin konu dağılımı; ilişkilerin ve mücadelelerin arttığı Orta Çağ ve Yeni Çağ üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin 1526'da Mohaç Muharebesi'ni kazanması sonucu Macaristan'ın Osmanlı hakimiyetine girdiği, bu hakimiyetin Macaristan coğrafyasında uzun yıllar devam edecek olan Osmanlı-Avusturya mücadelelerini başlattığı, Karlofça Antlaşması sonucunda Macaristan topraklarının kaybedilmesi ile Osmanlı Devleti'nin Orta Avrupa'daki hakimiyetinin sona erdiği vurgulanmıştır. Bu dönemde Lehistan ile zaman zaman ilişkiler

74 Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, *Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı-Türk Tarihi*, s. 62; Enver Ziya Karal, *Yeni ve Yakın Çağlar*, s. 73; Emin Oktay, *Tarih Lise III*, s. 120; Kemal Kara, *Osmanlı Tarihi 1*, s. 119; Kâzım Yaşar Kopraman vd., *Tarih Lise 2*, s. 52; Vildan Cazgır vd., *A.g.e.*, s. 108; Ali Laçin vd., *A.g.e.*, s. 17.

75 Emin Oktay, *Tarih Lise III*, s. 120; Kemal Kara, *Osmanlı Tarihi 1*, s. 119; Kâzım Yaşar Kopraman vd., *Tarih Lise 2*, s. 52; Vildan Cazgır vd., *A.g.e.*, s. 108; Ali Laçin vd., *A.g.e.*, s. 17.

gerginleşse de genelde dostane ilişkiler kurulduğu, 16. yüzyılın Osmanlı-Lehistan ilişkilerinin en dostane dönemi olduğu, 18. yüzyılda da Osmanlı Devleti'nin Lehistan topraklarının paylaşılması sürecinde Lehistan'ın dostu olarak kaldığı ve Lehistan'ın egemenliğini destekleme politikası güttüğü belirtilmeye çalışılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı ve sonraki dönem Macaristan, Avusturya ve Polonya ile ilgili konuların çok kısa şekilde lise tarih ders kitaplarına yansıdığı görülmüştür. Yakın döneme ilişkin Orta Avrupa ülkelerindeki gelişmeler de kısa şekilde lise tarih ders kitaplarında yer bulabilmiştir. Bu çerçevede Macaristan ve Polonya'da komünist idarenin yıkılması; Macaristan, Avusturya ve Polonya'nın AB'ye tam üye olması ve bu ülkelerin mülteci sorununa yaklaşımlarına değinilmiştir.

Türklerin; Macaristan, Avusturya ve Polonya ile yaptıkları mücadelelerin, zaman zaman Haçlı Seferleri olarak olumsuz biçimde nitelendirildiği ve ders kitaplarında ülkeler ve halkları ile ilgili anlatımlarda düşman vurgusunun ön plana çıktığı görülmüştür. Bununla birlikte, bu devletler ile ilgili imajın 1930'lu yıllardan günümüze olumlu yönde değiştiği ve lise tarih ders kitaplarında ötekileştirmelerin bugün daha az yer aldığı da görülmektedir.

Geçmişten günümüze doğru gelindikçe incelediğimiz tarih ders kitaplarının baskı kalitesinin arttığı, ders kitaplarında incelediğimiz konular ile ilgili görsellerin çoğaldığı, bilgi düzeyi dışında (analiz, sentez vb.) soruların yer almaya başladığı görülmektedir.

TARİH DERS KİTAPLARINDA DÜVEL-İ MUAZZAMA: ALMANYA, FRANSA, İNGİLTERE

Dr. Öğr. Üyesi Akif PAMUK - Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi İrem PAMUK - Sağlık Bilimleri Üniversitesi

Türk tarih ders kitaplarında diğer ülkelere dair algının ne olduğu, dönemin egemen söyleminin bu ülkelere bakışını somut şekilde yansıtmaktadır. Bu bölümde, 1930'lardan günümüze Türkiye'de okutulmuş ve okutulmakta olan tarih ders kitaplarında "Düvel-i Muazzama" yani *Büyük Güçler*, *Büyük Devletler* olarak nitelendirilen Germen- Prusya- Almanya, Fransa ve İngiltere'ye dair tarihsel inşanın nasıl şekillendiği ve bu ülkelere dair imajın nasıl inşa edildiği incelenmiştir. Tarihsel süreçte Türk tarih ders kitaplarında Almanya, Fransa ve İngiltere'ye bakışın nasıl olduğu ders kitaplarından alıntılar eşliğinde ele alınmıştır.

Lise tarih ders kitapları incelendiğinde Almanya, Fransa ve İngiltere ile ilgili konuların belirli dönemlerde yoğun şekilde yer aldığı görülmektedir. Örneğin Kavimler Göçü konularının aktarıldığı dönemde Germenler ön plandayken, Osmanlı Devleti tarafından Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde batıya yapılan seferlerde Fransa ve Almanya oldukça ön plandadır. Benzer bir durumu I. Dünya Savaşı konularının aktarımında da görmek mümkündür.

Tarih ders kitaplarının yazıldığı günün şartlarına göre geçmişi inşa ediş biçimleri temel farklılıkları ortaya çıkarsa da Almanya, Fransa ve İngiltere'nin söylem repertuarlarının tarihsel olarak sürekliliğinden bahsetmek mümkündür.

İlk Karşılaşma: Kavimler Göçü

Türkiye'deki tarih ders kitaplarında tarihsel olarak Almanya, Fransa ve İngiltere ilk olarak Kavimler Göçü bağlamında karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlam, farklı dönemlerde farklı biçimlerde yazılmıştır. Genel itibarıyla ağırlıklı olarak neden sonuç ilişkisinin kullanıldığı bu bölümde tarih ders kitabı yazarlarının hemfikir olmadığı temel konu, modern öncesi topluluklarla modern toplulukların örtüşmemesidir. Kimi tarih ders kitaplarında[1] "Vizigotlar, Ostrogotlar, Franklar, Burgundlar, Vandallar, Angllar ve Saksonlar" Germenlerin bir kolu olarak tanımlanırken, bazı tarih ders kitaplarında[2] ise bu kavimlerin krallığa dönüştüğü ifade

1 Niyazi Akşit, *Tarih II Orta Çağ*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1951, s.6-8.

2 "Avrupa'da Frank, Vizigot, Ostrogot, Sakson gibi Germen krallıkları kurulmuş ve bu kral-

edilmektedir. Bu bölümde aynı zamanda siyasi tarih anlatısıyla betimlemeler yapılmıştır. *Tarih I Tarihtenevvelki Zamanlar ve Eski Zamanlar* kitabında[3] Tuna ve Ren Ötesindeki Irklar başlığında şöyle aktarılmaktadır: "*Kırımlıların İtalya'yı istilalarından beri (M.E. 113-101) Romalılar, şimal hudutlarından endişeye düşmüşlerdi. Anlaşılmıştı ki, bu hudutların gerisinde çabuk çoğalan ve daima başka topraklar aramaya hazır kavimler yaşıyordu. Bu kavimler şunlardı:1- Germen ırkı; bunun iki kolu vardır. Töton, Got, 2- Islav ırkı, 3- Türk ırkı.*"[4]

Aynı zamanda Germenler şu şekilde yer almaktadır:

> Sezar fetihlerini kuvvetlendirmek için Germenleri ezmek istedi. Çünkü bunlar daima Ren ırmağını geçmeğe teşebbüs ediyorlardı."[5] "Renin yukarı kısmı boyunca bir kavim yerleşmiş görünür ki, bu kavim, muhtelif alaman kavimlerinin menşei olmuştur... Romalılar Hazar Denizinden, Tuna ve Rene kadar bütün Avrupanın şimalini içine alan geniş ülkelere Germanya derlerdi."[6]..."Germanyanın Tuna ve Ren taraflarında hudutları tesbit olunmuştu; fakat şarka doğru uzayan geniş ovaları, 'Kavimler Kapısı' ile şarktan gelen türk göçlerine ve muhacemelerine karşı tamamile açıktı; Kavimler Kapısı, Ural dağlarının son cenup eteklerile, Hazar Denizi arasıdır.[7]

Tarih II Ortazamanlar ders kitabında ise detaylı olarak sosyo kültürel özelliklere ve gündelik yaşantıya da yer verilmektedir:

> Çok zamanlar sora Tuna vadisile şarktan gelen kavimler sayesinde taşa cila verildi ve taştan keskin aletler yapıldı. Artık ziraat ve hayvan terbiyesi başladı. Hububattan ekmek yapıldı. Bu devrin eserlerine her tarafta, bilhassa Fransanın cenubugarbisinde ve Bretanyada tesadüf olunur...Bu adamlar cidden san'atkar idiler; mağaralarda onlara ait hayvan resimleri, kilden yahut fildişinden yapılmış küçük heykeller bulunmuştur. Bugün Fransa dediğimiz topraklarda ilk san'at eserleri bunlar olmuştur.[8]

---

lıklar; siyasi üstünlüğü ele almıştır." Erol Yüksel, Mehmet Ali Kapar, Ferhat Bildik, Kazım Şahin, Leyla Şafak, Murat Ardıç, Özgür Bağcı, Süleyman Yıldız, *Ortaöğretim Tarih 9 Ders Kitabı*, MEB Yayınları, 2018, s.114.

3 M. Tevfik Bey, Samih Rifat Bey, Akçuraoğlu Yusuf Bey, Reşit Galip Bey, Hasan Cemil Bey, Afet Hanımefendi, Baki Bey, İsmail Hakkı Bey, Reşit Saffet Bey, Sadri Maksudi Bey, Şemseddin Bey, Şemsi Bey ve Yusuf Ziya Bey, *Tarih I Tarihtenevvelki Zamanlar ve Eski Zamanlar*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s.341.

4 A.g.e. s.341.

5 A.g.e. s.311.

6 A.g.e. s.341-342.

7 A.g.e. s.342.

8 M. Tevfik Bey, Samih Rifat Bey, Akçuraoğlu Yusuf Bey, Dr. Reşit Galip Bey, Hasan Cemil Bey, Afet Hanımefendi, Baki Bey, İsmail Hakkı Bey, Reşit Saffet Bey, Sadri Maksudi Bey, Şemseddin Bey, Şemsi Bey ve Yusuf Ziya Bey, *Tarih II Ortazamanlar*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s.15.

Tarih II Ortazamanlar ders kitabında, diğer ders kitaplarında yer almayan, en çok dikkat çeken bölümler ise Germenlerin ahlakları ve Frankların ahlakları başlıklı bölümlerdir. Germenler için ilgili kitapta şunlar aktarılmaktadır:

> Germenler, şayanı hayret bir surette biribirine benziyorlardı. Uzun boylu ve mavi gözlü idiler. Saçları sarı veya kızıl idi. Tenleri beyaz, yanakları pembe idi. Sakallı ve uzun saçlı idiler. Ekserisi elbise olarak sırtlarına sadece bir hayvan postu atarlardı. Kolları ve bacakları çıplaktı. Erkeklerinin işi gücü avcılık ve muharebe idi. *Misafirperver idiler*: fakat çabuk kızarlardı ve şedit idiler. Çok içerlerdi. Bir nevi bira ile sarhoş olurlardı. *Muzafferiyetlerini zevk ve eğlence ile bitirirlerdi.* Çocuklarına avcılık ve muhariplikten başka bir şey öğretmezlerdi. Gotlar rün denilen işaretlerden mürekkep bir alfabe kullanırlardı (rünik). Kadınlar, çok *muhteremdi.* Hatta kendilerine *peygamberlik* hassaları atfolunurdu. Rahibelerin büyük tesirleri vardı.[9]

Germenlere yüklenen özelliklere bakıldığında misafirperver olmalarından, uzun boylu olmalarından tenlerinin beyaz olmasına ve yanaklarının pembeliğine kadar pozitif anlamlar, Germen kadınlarının tasvirinde bambaşka bir boyuta ulaşmaktadır. Germen kadınlar, muhterem olarak nitelendirilirken peygamberlik özelliklerinden bile bahsedilmektedir. Neredeyse Türk imajına yakın bir imaj yüklenen Germenlerin dini farklılıkları görmezlikten gelinmiş ve bira kullanımı ve sarhoş olmaları zaferlerini kutlamayla ilişkilendirilerek mazur görülmüştür. Diğer taraftan yine aynı kitapta Frankların ahlakları ile ilgili şunlar aktarılmaktadır:

> Franklar, Gol şimalinde yerleştikleri zaman, hâlâ menşelerindeki ahlaklarını ve itikatlarını muhafaza ediyorlardı; kıralları kabilelerin en asil ailelerinden intihap olunurdu. Kırallar intihap olunduktan sora Ortaasyada türk adetleri veçhile, kalkan üstünde havaya kaldırılıp ordugahta gezdirilirdi. Kıral her şeyden evel bir kumandandı: hazar zamanında onun salahiyeti kurultayla tahdit olunurdu. Franklar avcı idiler, dinleri Germenlerinkinin ayni idi.[10]

Frankların ahlakına dair tanımlama yapılırken kullanılan Ortaasya Türk adetleri vurgusu, Frankların özelliğinden çok Ortaasya Türklerini olumlama olarak görülmektedir. Aynı başlığı taşıyan iki bölüm birlikte değerlendirildiğinde Germenlere yüklenen pozitif imajın Franklarda karşılığının olmaması ilgili ders kitabının yazarlarının kişisel tercihleriyle ve dönemin Almanya'ya yüklediği anlamlarla ilişkili olduğu söylenebilir. İlginç olan bir diğer nokta ise diğer toplulukların ahlaklarından bahsedilmemesidir. Ayrıca diğer tarih ders kitapları incelendiğinde, Kavimler Göçü konularının anlatımında neden sonuç ilişkisi ve kavrama düzeyinde bilgiler verilerek imaj üretimine dair anlatılara ulaşılamamıştır.

9 A.g.e. s.19
10 A.g.e. s.35

Haçlı Seferleri: Düşman Olarak Almanya, Fransa ve İngiltere'nin İnşası

Tarih ders kitaplarında kronolojik olarak Haçlı Seferleri, Almanya, Fransa ve İngiltere'nin ilk kez öteki/düşman olarak tanımlandığı bölümdür. Siyasi tarih anlatısının ağırlıklı olduğu bölümde, yer yer küçümseyici ifadelerin kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca Haçlı Seferleri anlatısı Türkler yerine Müslüman Türklerin Almanya, Fransa ve İngiltere ile ilk karşılaşmalarını konu edinmektedir.

> Sen- Bernar namında mutaassıp bir rahip, Fransada ve Alamanyada, dolaşarak halkı sefere teşvik etti. Fransa Kıralı Lui VII. ile Alamanya İmparatoru Konrat III. İkinci Haçlı Seferi ordularının başına geçtiler. Kudüs yolunu tuttular. Konrat III. Fransızları beklemeden Anadoluya geçti, Konya civarında Türkler tarafından tamamen imha edildi."[11] "Avrupada yeni bir Haçlı seferi kararlaştırıldı. Bu sefere başlıyan Alamanya İmparatoru Frederik Barbaros 100,000 kişilik bir ordu ile Anadoluya geçti. Kılıç Aslan II. baskınlarla alaman ordusunu imha etti. Frederik Barbaros müverrihlerden bazılarına göre 'Sidnüs= Tarsus' çayında ve bir kısım müverrihlere göre de, Silifkede Ermerek çayında yıkanırken boğuldu. Türklerin elinden kurtulabilen Alamanlar Akkâya kadar gittiler ve orasını muhasara ettiler. Fransa Kıralı Filip Ogüst ve İngiltere Kıralı Aslanyürekli Rişar, daha kısa ve daha emin olduğu için deniz yolunu tercih ettiler. Fransa Kıralı, Cenovadan, İngiltere Kıralı Marsilyadan gemilere bindiler. Sicilyada Mesinada birleştiler, oradan Akkâya gittiler. Orasını zaptettiler. Fransa Kıralı hastalığını behane ederek Fransaya döndü. Rişar kaldı, her türlü vahşet ve hunharlığı tatbik etti; fakat Kudüsü Türklerden alamadı.[12]

Yukarıda yer alan III. Haçlı Seferi anlatısında Frederik Barbaros'un ölümü için "*yıkanırken boğuldu*" ifadesi küçümseyici bir ifade olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı anlatı içinde Fransa Kralı Filip Ogüst'ün hastalığı bahane ederek ülkesine dönmesi vurgusu yine küçümseyici ifadeler arasında gösterilebilir. İngiltere Kıralı "Aslanyürekli" Rişar ile ilgili kullanılan "*her türlü vahşet ve hunharlığı tatbik etti*" ifadesi ise öteki olarak inşa edilişin örneğini oluşturmaktadır. Haçlı Seferleri anlatısının geri kalan bölümünde siyasi tarih anlatısı, örnekte görüleceği üzere devam etmektedir: *"Altıncı Sefer Alamanya İmparatoru Frederik II. tarafından sevkolundu. Bu adam Türklerle, Papanın aforozuna rağmen, muharebe etmedi, müzakereye girişti ve birçok menfi şartlar kabul etti. Neticede Türkler Kudüse sahip oldu."*[13]

Haçlı Seferleri anlatısının geneline bakıldığında nedensellik ilişkisinin kurulmasında Müslüman ve Türk coğrafyasının zenginlik ve bolluk içinde olduğu, İpek ve Baharat yollarının Türklerin ve Müslümanların elinde olduğu vurgusu birçok

11 A.g.e., s.226.
12 A.g.e., s.227.
13 A.g.e. s.228.

tarih ders kitabında ön plana çıkmaktadır.[14] Kurulan bu nedensellik, Haçlı Seferlerinin asıl nedenin ekonomik gerekçeler olduğunu, dini gerekçelerin ise seferleri meşrulaştırmak için kullanıldığı anlamını ortaya koymaktadır. Ayrıca Haçlı Seferlerinin nedenleri arasında papaların çağrı ve kışkırtmalarının[15] olduğu söylemi sıklıkla tekrarlanmaktadır. Bu söylem repertuarı, Müslümanlık karşısında öteki olarak Hristiyanlığın konumlanmasında etkili olmuştur. Ayrıca Haçlı Seferleri sırasında haçlıların gaddarlığına karşı, "*Türklerin kendilerinden daha uygar ve ileri, güzel ahlaklı, mert, cesur, faziletli, konuksever, zayıflara ve kimsesizleri, kadınlara ve çocuklara el kaldırmayan hangi dinden olursa olsun, bu gibi kişileri koruyan*"[16] kişiler olması, Haçlı Seferlerinin sonuçlarına değinildiği bölümde dile getirilmiş ve "biz" kategorisinin en iyi özellikleri taşıdığı varsayımından hareketle Haçlıların "öteki"liği tahkim edilmiştir. Böylelikle Almanya, Fransa ve İngiltere "öteki" kategorisinde dini kimlikleri ile inşa edilmişlerdir.

Osmanlı Karşısında Almanya, Fransa ve İngiltere

Osmanlı Devleti ile Fransa ve Almanya'nın erken dönem karşılaşmalarındaki konumları asli değil, tali birer konumdur. Daha çok Balkanlar ve Orta Avrupa'ya hâkim olmaya çalışan Osmanlı Devleti karşısında yer alan rakiplerine yardım eden Fransa ve Almanya söylemi Yıldırım Bayezid Dönemine tekabül eder. Aşağıdaki anlatı bunun örneğini göstermektedir:

> ...fransız şövaliyelerinden, Alamanlardan, Lehlerden ve daha başka hıristiyan kavimlerden mürekkep 60-70 bin kişilik büyük bir müttefikler ordusu Tunayı geçip Niyboluyu muhasara ettiği sırada, Yıldırım Bayazıt, osmanlı ordusu ile gelip yetişti...Niybolu meydan muharebesinde (1395) Haçlı müttefikler tamamen mağlup ve münhezim oldular...Fransız şövaliyelerinden bir kısmı esir düştü. Aralarında Fransa kıralının biraderi Kont dö Növer ile en yüksek zadegandan birtakım dükler ve kontlar vardı. Yıldırım bunlara alaylı nasihatler verip, bir hayli fidyei necat aldıktan sora hepsini salıverdi.[17]

Bu anlatıda, Fransız ve Alman şövalyeler ötekinin/düşmanın yanında yer alan haçlı birliğine destek veren bir role sahiptir. Yıldırım Bayezid'in onlara nasihatler verip, fidye karşılığı serbest bırakması "biz" kategorisinin erdemleri arasında gösterilmiştir.

14 Emin Oktay, *Tarih Lise II,* Atlas Yayınevi, İstanbul, 1982. s. 161; *Ortaöğretim Tarih 9 Ders Kitabı,* 2018, s.79.
15 A.g.e. Tarih Lise II, s.169.
16 A.g.e. s.169.
17 A.g.e. s.18-19

Almanya, Fransa ve İngiltere'nin Osmanlı Tarihi anlatısı içinde konumlarının değişmesi, Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu ve onlarla mücadeleye giriştiği Osmanlı altın çağına yani Kanuni Sultan Süleyman Dönemine tekabül eder.[18] Avrupa'da Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünün zirvesinde olduğu *Muhteşem Sultan I. Süleyman devri*[19] algısı oldukça yaygın olmakla birlikte tarih ders kitaplarında bile bu şekilde geçmektedir. İlk ve en yoğun karşılaşmalar Kanuni Dönemi'nde gerçekleşmiş ve bu karşılaşmalar, özellikle Almanya ve Fransa olmak üzere, Avrupa Devletleri üzerinde kalıcı bir etki bırakmıştır.

"1532'de sefere çıkan Kanuni, Alman İmparatoru Şarlken veya onun kardeşi olan Avusturya Arşidük'ü Ferdinand ile meydan savaşı yapmak için Almanya içlerine kadar ilerlemiştir ancak ne Şarlken ne de Ferdinand, Kanuni'nin karşısına çıkma cesaretini gösterememiştir. Osmanlı ile başa çıkamayacağını anlayan Ferdinand, barış istemek zorunda kalmıştır."[20] Avrupa'nın en güçlü devleti olan Almanya bile Osmanlı Devleti'nden korkmaktadır. Osmanlı Devleti bu dönemde korkutan düşmandır, Avrupa ülkeleri ise cesaretsiz ve Osmanlı ile başa çıkamayacak kadar güçsüzdür. Hatta kendi aralarındaki mücadelelerde Osmanlı Devleti'nden yardım bile istemektelerdir: *"Fransa Kralı I. Fransuva da Osmanlı Devleti'nin gücüne sığınmış ve yardım istemiştir. Osmanlı Devleti, Fransa için kurtarıcı rolündedir. I. Fransuva, Şarlken'e esir düştüğünde Kanuni'ye mektup yazarak yardım istemiş ve Kanuni de mektubuna olumlu karşılık vermiştir. Bunun üzerine Macaristan üzerine sefere çıkan Kanuni Sultan Süleyman, Mohaç Zaferi ile I. Fransuva'yı esaretten kurtarmıştır."*[21]

Fransa çaresiz ve muhtaç bir durumdadır ve Osmanlı Devleti, onun kurtarıcısıdır. Ancak I. Fransuva'nın istekleri bununla bitmemiş ve ekonomik, ticari ve hukuki birtakım ayrıcalıklar da istemiştir. Fransa'yı kendi yanına çekerek Avru-

---

18 Ortaçağ anlatısında Almanya ve Fransa imajı bütüncül bir Avrupa söylemi içinde merkezi devletlerin olmayışına referans vererek üstten bakışı içermektedir. Bu üstten bakış, Rönesans ve Reform hareketlerinde kendisini alttan alta önce tarafsız hale, Aydınlanma ve sanayi devrimi sonrasında ise hayranlığa bırakacaktır.

19 Christine Dzubiel, Benedikt Giesing, Jan Hesse- Stachowiak, Thomas Kahl, Maren Kollenbrandt, Georg Langen, Vadim Oswalt, Matthias Schwengelbeck, Stefanie Rhode, Michael Sauer, Nils Vollert, Martin Wicke ve Peter Witzman, *Geschichte und Geschehen Oberstufe Nordrhein-Westfalen*, Ernst Klett Verlag, Stuttgart, 2014.

20 Kemal Kara, *Lise Tarih 2*, Önde Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.45.

21 A.g.e. 2008, s.47.

Bu anlatı, *Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı- Türk Tarihi* kitabında şöyle geçmektedir. "Fransa Kıralı Fransuva I. Türkleri Macaristan aleyhine harbe teşvik etti...Fransuva Türkleri Macarlara saldırtmakla, Alaman İmparatoruna karşı kendine bir müttefik bulmuştu. Fransuva ve Şarlken arasındaki muharebeler, Türklerin yardımı sayesinde Fransanın galebesile neticelendi. Kanuni Süleyman, Macaristanda Mohaçta (1526) büyük bir Macar ordusunu mahvettikten sonra..." s.38-39.

pa Hristiyan birliğini parçalamayı planlayan Kanuni, 1535'te Fransa ile anlaşmış ve bazı ayrıcalıklar (kapitülasyon) tanımıştır.[22] Kapitülasyonlar söz konusu olduğunda tarih ders kitaplarının kurduğu nedensellik ilişkisi önem taşımaktadır. Kapitülasyonların her ne kadar haçlı birliğini parçalamak için kurulan siyasi bir ittifakın ekonomik ayrıcalıklarla desteklenmesi için verildiği ifade edilse de bu nedensellik tarih ders kitaplarında çok da kabul görmemektedir, Kronolojik dizgeye bağlı olarak yazılan ders kitapları daha sonraki dönemlere atıflar vererek sanayi devrimi karşısında Osmanlı üretim sisteminin düştüğü sıkıntıyı gerekçelendirmek için kullanmaktadır: *"Zamanla diğer ülkelere de tanınan bu ayrıcalıklar, Osmanlı Devleti'nde el sanatlarının çökmesine, atölyelerin kapanmasına, çok sayıda kişinin işsiz kalmasına neden oldu."*[23]

Osmanlı Devleti ve Fransa arasındaki bu ilişki, tarih ders kitapları tarafından çok da kabullenilmemektedir. Bu durum gerek kapitülasyonların aktarılmasında kronolojik olarak daha yakın döneme referanslarla gösterilmiş, gerekse bu ittifak Kral Fransuva imajıyla desteklenmiştir. Bu bağlamda bu anlatıda üretilen temel imaj Kral Fransuva'nın ikiyüzlülüğüdür. Nitekim Fransa ile bu yakın ilişkiler ve ittifak sürerken ve Kanuni Fransuva'yı Şarlken'in elinden kurtarmışken diğer yandan Fransuva ikiyüzlü bir politika yürütmekteydi.

> Süleyman zamanında Fransa Kıralı bulunan Fransuva I. mukaddes Roma-Germen yani Alaman imparatoru intihap olunmak istiyordu. Hatta imparator intihap olunursa büyük bir Haçlılar ordusu başında Türkler aleyhine yürüyeceğini de ilan edip duruyordu. Fransuva intihabatta kazanamadı; üstesine rakibi Beşinci Karlosun eline esir düştü (1525). Bunun üzerine Fransa Kıralile Osmanlı İmparatoru, Habsburglar aleyhine uyuştular; bundan Fransızların "an'anevi siyaset" dedikleri, Türklerle dostluk siyaseti ortaya çıktı. Bu dostluk, XIX. asrın sonlarına kadar bazı fasılalarla hemen dört asır devam etmiştir; fakat Fransızlar, türk dostluğu siyasetinde iki yüzlülükten

22 A.g.e. *Lise Tarih 2*, 2008, s.47. Bu durum, *Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı-Türk Tarihi* kitabında şöyle aktarılmaktadır: "Bu ittifaktan, Osmanlılar çok faideleneme-diler; fakat Fransızlar, müttefikleri Sultan Süleymandan kendilerinin 1535 Kapitülasyonu dedikleri bir fermanı almıya muvaffak oldular. Bu ferman sayesinde Fransızlar, osmanlı memleketlerinin bütün limanlarında ticaret etmek imtiyazını kazanıyorlardı; başka devletlerin gemileri, osmanlı deniz ve limanlarında ancak fransız bayrağı altında ticaret edebileceklerdi. Fransız tebaası katoliklere, mezheplerince ibadet hürriyeti temin edildikten başka, Kudüs ve Beytullahım (İsanın doğduğu farzolunan yer) kiliselerinin muhafazası hakkı da fransız tebaasına veriliyordu. Bu müsaadeler, soradan çok geniş tefsir olunarak Fransanın şark ticaretini adeta inhisara alması ve osmanlı tebaasından olan hıristiyanları da adeta himayesi altında bulundurması gibi bir şekle getirildi. Fransaya verilen müsaadeler, Osmanlı Devleti zayıfladıkça, başka hıristiyan devletleri tarafından da talep edildi ve istihsal olundu; böylece Osmanlı Devletinin harici ticareti ve tebaası üzerindeki kaza hakkı takyit edildi; bu ise istiklalinin bir kısmını kaybetmek demekti" s.40-41.

23 A.g.e. *Lise Tarih 2*, 2008, s.48.

> ayrılmadılar. Fransuvanın esareti üzerine validesi, Sultan Süleymana müracaatle, muavenet rica etmişti. Bu ricanın ertesi sene (1526), Osmanlılar, Mohaç zaferile başlıyan büyük Nemçe seferine çıkmışlardı. Fakat ayni senede Fransa Kıralı, İmparatorla Madrit sulhünü aktetti. Sulh muahedesinin bir maddesinde Kıralın İmparatorla; müttefikan protestanlar ve Türkler aleyhine yürüyeceği yazılı idi![24]

10. sınıf tarih ders kitabında[25] İnalcık'tan aktarılana göre bu dönemde Şarlken, Fransuva'yı Hristiyanlığın büyük düşmanı ile ittifak yapmakla suçluyorken Fransuva ise Osmanlı ile gizli görüşmeler yapmasına rağmen bu ittifakı yalanlıyordu. Bu ikiyüzlü politikanın farkında olan Kanuni ise mektuplarında kralın ikiyüzlü politikasının farkında olduğunu ifade ediyor ancak çok da üstelemeyerek Hristiyan dünyasını bölünmüş halde tutan bu ittifakı bozmak istemiyordu. Diğer taraftan bu ittifakı meşrulaştırma örneklerine de rastlanmaktadır:

> Mesela, Kanuni Süleymanın muasırı olan, hıristiyan aleminde protestanlık mezhebini çıkaran Alaman rahibi Luter gibi beşeriyetin salâh ve necatı için fedakarane çalışmış pek büyük bir adam bile 'Türkler gelip te Alamanyada adilane idarelerini acaba tesis etmezler mi?' ümidini besliyordu: O zamanların Alamanları, İstanbulun fethi arefesinde Rumlar gibi, alaman imparatorunun ve alaman feodal beylerinin zalimane idareleri altında bulunmaktan ise, Türklerin hükmü altına geçmek evlâdır, diye düşünüyorlardı.[26]

Siyasi tarih anlatısının ana çerçevesi Fransa ile ittifak üzerine oturmakla birlikte, dönemin en önemli askeri gücünün Osmanlı Devleti olduğu ders kitaplarının hemfikir olduğu konulardandır: "*...Fransız müverrihi Driyo (Drieault) diyor ki: "XVI. asır, Türklerin büyük asrıdır...türk kavmi kendisine...geniş bir İmparatorluk kurdu."*[27]

Tarih ders kitaplarında satır aralarında ya da direkt olarak savaşılan Almanya'dan çok Fransa ve özelde Fransuva'nın ikiyüzlülüğü vurgusu daha sonraki olaylarda ders kitabı yazarlarının referans noktasını oluşturmaktadır. Kıta Avrupası'nda yer alan devletlerle yapılan ittifaklara tarih ders kitaplarında şüpheyle yaklaşılmaktadır. Tarih ders kitapları, ideolojik aygıt olarak düşünüldüğünde günümüz Türkiye toplumunun Düvel-i Muazzamaya dair duyduğu güvenin belirleyicilerinden birisi, bu dönemde üretilen Fransuva algısıyla kişiselleşen ikiyüzlü siyasettir. Bu söylemin, günümüzde Batı'yla ilişkilerde dile getirilen Batı'nın ikiyüzlülüğü ifadelerinin tarihsel olarak kaynağı olduğu söylenebilir.

---

24 A.g.e. *Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı- Türk Tarihi*, s.40

25 Erol Yüksel, Mehmet Ali Kapar, Ferhat Bildik, Kazım Şahin, Leyla Şafak, Murat Ardıç, Özgür Bağcı, Süleyman Yıldız, *Ortaöğretim Tarih 10 Ders Kitabı,* MEB Yayınları, 2018, s.143.

26 *Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı- Türk Tarihi*, s.52

27 A.g.e. s.57

Almanya, Fransa ve İngiltere Karşısında Değişen Dengeler

Almanya, Fransa ve İngiltere karşısında değişen dengelerin alt bağlamını ve rasyonalize edilme süreci Rönesans ve Reform başlığında ortaya koyulmuştur. Ortaçağ'da Almanya, Fransa ve İngiltere'ye dair üstten bakış, önce yerini dengelemeye ve daha sonra da hayranlığa bırakacaktır. Siyasi anlatı içinde ikiyüzlü olarak sunulan Fransuva, daha dışarıdan bir bakışla sanki başka bir devlet adamıymış gibi sunulmuştur. Rönesans anlatısına bakıldığında Osmanlı modernleşmesinin takip ettiği yöntemi görmek mümkündür. Devlet adamlarının yenilik taraftarı olmalarının temel dinamiği yine tarih ders kitaplarında ikiyüzlü olarak adlandırılan Fransuva'nın izlediği yolun örnek alınmasıdır. Ayrıca Almanya'daki Rönesanstan bahsederken Almanların dindar olduğu vurgusu sonraki tarih anlatılarında ortaya çıkacak olan medreseli-mektepli ikiliğinde tarih ders kitaplarının takınacağı tutumun göstergelerindendir. Anlatıların genel söylemi dikkate alındığında, Ortaçağ söyleminin terk edildiği ve onun yerine yeni bir söylem repertuarı olarak Almanya, Fransa ve İngiltere'deki gelişmelerin ve yeniliklerin örnek alınmasına dair imaların bulunduğu söylenebilir.

Genel olarak Reform anlatısına bakıldığında Almanya, İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Devleti karşısında güç kazandığı ve Altın Çağ anlatısının aksine Almanya, Fransa ve İngiltere'nin örnek alınacak ülkeler statüsüne yükseldiği söylenebilir. Böylelikle Almanya, Fransa, İngiltere ve Osmanlı Devleti arasındaki değişen dengelerin rasyonel zemini oluşturulmaya çalışılmıştır.

Klasik dönem anlatısında yer alan muktedir Osmanlı Devleti Rönesans ve Reform anlatısında da görüleceği üzere 18. yüzyılda yerini eşitler arasında politik birlikteliklere bırakmıştır. Tarihsel anlatıda iki farklı bağlamda denge politikalarının örneklerini görmek mümkündür. Bu bağlamlardan ilki siyasi olaylardır. Bu denge politikası anlatısını tüm tarih ders kitaplarında görmek mümkündür:

> "...Fransa- Avusturya ve İsveç- Rusya mücadeleleri, ve Prusya ile İngilterenin Avusturya ve Rusyaya zıt olan menfaatleri, Habsburg ve Romanofların Osmanlı İmparatorluğundan pek büyük parçalar koparark, 'Şark Meselesi'ni sırf kendi menfaatlerine uygun bir tarzda halletmelerine mani oldu; amma, Osmanlı Devletinin tedricen ve mütemadiyen mühim zayiata uğrıyarak gerilemesinin önünü alamadı.[28]

Tarih ders kitaplarında denge siyasetinin rasyonalize edilmesi ise neden sonuç ilişkileriyle sağlanmıştır. Anlatı içinde İngiltere'nin denge siyaseti şu ifadelerle ortaya çıkmıştır:

28 Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı- Türk Tarihi, s.72.

> İngilizler, iptidada Ruslara mütemayil iken onlar da nihayet tehlikenin ehemmiyetini anladılar ve Osmanlı tarafına temayül eder oldular. Kaynarca Muahedesini müteakıp, Fransızlar, Kırımın, osmanlı sultanlarına olan rabıtası büsbütün kesilmemek için, Selim II zamanında osmanlı padişahlarına intikal eden islam hilafeti kuvvetinden istifade olunmasına çalıştılar...Osmanlı Devleti bir türk ve müslüman memleketini elinden kaçırdıktan sonradır ki ecnebilerin, bilhassa Fransızların teşvikile halifelik sıfatından bir faide çıkarmak ümidine düştü.[29]

Bu anlatıda dikkat çeken, daha önceki bölümlerde ikiyüzlü olan Fransa imajına istismarcı sıfatının da eklenmesidir. Bu sıfat farklı bölümlerde ortaya çıkmaktadır:

> Osmanlıların Merkezî Avrupadan çıkarılmasına harben muavenet etmiş olan Fransa, Avusturyanın Pasarofça Muahedesile Tunayı aşıp Balkanlarda ilerlemek ve Rusyanın da Karadenize çıkmak yoluna girdiğini görünce, an'anevi şark siyasetine, yani Osmanlılarla dostluk siyasetine dönmek zaruretini hissetti; çünkü bir taraftan Avusturyanın, diğer taraftan Rusyanın Osmanlı Devletine galebe ile şarka hakim olmaları, Fransanın XVI. asırdan, Kanuni Süleyman devrindenberi, şarkta iktisaden haiz olduğu mümtaz vaziyetini bozacaktı. Bunun içindir ki Belgrat muahedenameleri aktolunurken Fransa, Osmanlı Devletine siyasi yardımda bulundu. Bu devirde, Fransanın şarkla ticareti çok tevessü etmişti. Fransanın bu tarzı hareketi iktisadi menfaatlerini müdafaa içindi. Fransa bu tavassutunun mükâfatı olarak, evvelce aldığı kapitülasyonları tecdit ve ahkâmını genişleterek ebedileştirdi (1740).[30]

Bu denge politikası anlatısında dikkati çeken özellik, dönem anlatısı içinde geleceğe referans verme biçimlerinin tüm ders kitaplarında yer almasıdır. Denge politikası anlatısında Almanya, İngiltere ve Fransa'nın politik birlikteliği ekonomik nedenlere bağlanmaktadır. Bu anlatıda istismarcı söyleminin muhatabı Fransa'dır. Devamında ise İngiltere bu anlatının bir parçası haline gelmiştir. *"XVIII. asırda osmanlı ülkesini...iktisaden en çok istismar eden ise Fransa Devleti idi...İngiltereye gelince,...eski siyasetini değiştirdi; o da Osmanlı Devletinin Rusyaya karşı muhafazasını, harici siyasetinde bir prensip olarak kabul etti."*

Tarih ders kitabında yer alan bu anlatı yeterince etkili olmamış ki ticaret ilişkileri anlatıyı güçlendirmek için kullanılmıştır: *"Fransız dostluğunun, temel taşı ve Fransanın Osmanlı memleketlerini istilalardan korumak istemesinin asıl sebebi işte, bu ticari mübadele idi."*[31] Anlatıda temel sav açıkça ifade edilmiştir. Bu anlatının devamında İngiltere ve Almanya'nın (Prusya) eklenmesi sanayi devrimiyle rasyonalize edilmek istenmiştir.

29 A.g.e., s.87.

30 A.g.e., s.74-75.

31 *Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı- Türk Tarihi*, s.115.

> XVIII. asır sonlarına doğru buharın keşfile sanayie tatbiki, İngiltere ve Fransa gibi sanayice en ziyade ilerlemiş memleketlerde buharlı fabrika sanayini ihdas ederek masnuatın çabuk, bol ve ucuz imaline yol açmıştı...buhardan istifadeyi bilmiyen ve sanayice geride kalan geniş Osmanlı İmparatorluğu, bu sanayi devletlerinin hayat ve inkişafları için muhtaç oldukları bir kıt'a haline gelmişti. Bunun içindir ki Fransa ve İngiltere ve bunları müteakip sanayileşen Avusturya ve Prusya osmanlı memleketlerinin, Osmanlı Hükumeti idaresi altında kalarak, kendilerine ham eşya hazırlıyan ve kendilerinin mamulatını satınalan bir ticaret sahası, bir istismar mıntakası halinde yaşamasını menfaatlerine muvafık buluyorlardı. Fransa, Osmanlı Hükumetinin bekası imkanından nevmit olunca, ayni sahayı mahmisi olan Mısır Valisi Mehmet Ali Paşanın idaresi altına geçirterek, istismarını teyit etmek ve rakiplerini bu sahadan uzaklaştırmak istemişti; fakat görüldüğü veçhile muvaffak olamamıştı.[32]

Denge siyaseti söyleminde Almanya (Prusya)[33] İngiltere'ye ve Fransa'ya nazaran daha iyi bir imaj sahibidir:

> Osmanlı Devleti XVIII. yüzyılda, Avrupa'nın yeni devletlerinden biri olan Prusya ile de bazı ilişkilerde bulundu...Güçlü ordusu ile Avrupa'da başarı kazanan Prusya, Avusturya'ya karşı giriştiği mücadelede Osmanlı Devleti ile işbirliği yapmak istedi. Osmanlı Devleti bu tür bir ittifaka yanaşmadı. Fakat sonunda iki devlet arasında bir ticaret antlaşması imzalandı (1761).[34]

Hatta denge siyasetinin ticari nedenselliğine Rusya karşıtlığı da eklenmiştir: "*Rusya, Osmanlı Devletini adeta himayesi altına almıştı*...İşte buna mani olmak içindir ki iktisat ve siyasetçe şarkla alakadar Avusturya, Fransa ve İngiltere ile XVIII. asır sonlarından beri kuvvetlenip, şark işlerine ehemmiyet veren Prusya, bu hal tarzının aleyhinde bulundular...Osmanlı Devleti beş büyük Avrupa devletinin müşterek himaye ve müdahaleleri altına düşmüş oldu."[35] Bu anlatı daha sonra önce Düvel-i Muazzamaya ve sonrasında ise emparyalist devlet imajına dönüşecektir.

---

32 A.g.e. s.116.

33 "Osmanlı Devleti ile Prusya (Almanya) arasındaki siyasi münasebetler 1718 senesine kadar uzanmaktadır. Prusya'nın yükselişi Osmanlı Devleti'nin güç kaybettiği döneme rastlar. Prusya, Avusturya ve Rusya'nın yayılmacı politikalarından rahatsız oldu. Bundan dolayı Prusya Osmanlı Devleti ile askerî ve ekonomik alanlarda münasebetlerini daha da geliştirdi. Almanya, millî birliğini kurduktan sonra da Osmanlı Devleti ile olan dostane ilişkilerine devam etti. Osmanlının parçalanmasını istemeyen Almanya'nın politikaları iki devletin yakınlaşmasına zemin hazırladı." Ali Laçin, Bedrihan Önal, Bülent Demir, Erdal Erdem, Mikail Kaplan, Murat Arıca, Salih Gündoğdu, Veli Aydemir, Yahya Karakaya ve Yusuf Çakmak, *Ortaöğretim Tarih 11 Ders Kitabı*, MEB Yayınları, 2018, s.123.

34 Kazım Yaşar Kopraman, Bahaeddin Yediyıldız, Yurdagül Alpaslan, H. Yavuz Ercan, Özer Ergenç, Reşat Genç, Özkan İzgi, Halil Metin, Rifat Önsoy ve Rifat Turgut, *Tarih 2 Ders Kitabı*, MEB Yayınları, Ankara, 1993, s. 49.

35 *Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı- Türk Tarihi*, s.111-112.

Siyasi tarih anlatısında denge politikası ve istismarcı imajları kullanılırken Osmanlı yenileşme hareketlerinde üçüncü tekil şahsın kullanıldığı ve onlar gibi olmak söyleminin ön plana çıktığından bahsedilebilir. Başlangıçta adı konulmayan bu yenilik hareketleri birçok ders kitabında benzer biçimde ifade edilmiştir: *"Elçilikle Fransaya gönderilmiş olan Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi ve oğlu Sait Mehmet Efendi, Versay saray ve köşklerinin, bahçe ve havuzlarının ziynet ve ihtişamını, orada geçirilen hayatın şaşaa ve ezvakını söyleyip bitiremiyorlardı. İbrahim Paşa ve onun telkini altında kaynatası Ahmet III, Boğaziçinin bazı kısımları ile Kağıtane deresi civarını, Versaya benzetmek üzere imara kalkıştılar; o zamanın devlet ricali ve zenginleri de onlara uydular."*[36]

Klasik dönem anlatısında ikiyüzlü olarak ve denge politikaları söyleminde istismarcı olarak nitelendirilen Fransızların Versay sarayına duyulan imrenme ve özenme söylemi üstünlüğün kaybedilişinin dışavurumudur. Benzer bir anlatı bu alıntıyla zirveye çıkmıştır:

> Selim III. (1789-1808) zamanında ordu ve donanmanın ciddi bir surette, Avrupa askeri sanayi ve teşkilatına göre, tanzimine tevessül olundu; İsveç ve Fransadan mühendisler getirtildi...bahriye ve hendesehane (topçu ve istihkam) mektepleri canlandırılarak, fransız zabitlerinin idareleri altına konuldu. Riyazıyeye ve harp san'atine müteallik fransızca bir hayli kitap türkçeye tercüme edilip bastırıldı. Bu mekteplerde fransızca okutulmıya başlandı. 400 cildi mütecaviz seçme fransız eserleri getirtilip bu mekteplerin kütüphanelerinde muallim ve talebenin istifadesine vazedildi...fransız bahriye mühendisleri tarafından, Fransanın Tulon Tersanesinde muteber usule göre İstanbul Tersanesinde gemiler inşa edildi; Tophanei Amirede fransız ordusunca kabul edilen Griboval sisteminde toplar döküldü...Fransız Cümhuriyetinin osmanlı padişahı nezdine gönderdiği sefir İstanbula birçok mühendisler, muallim zabitler ve topçu ustalarile geldi; beraberinde toplar da getirdi. Bu fransız muallimlerin nezareti altında 800 kişilik bir topçu müfrezesile bir süvari kıt'ası ve bir piyade taburu teşkil edildi...bunlara 'Nizamı Cedit askeri' namı verilmişti (1796).[37]

Başlangıçta Versay Sarayı'na dair duyulan imrenme ve benzeme süreci askeri alanın tamamını kapsayacak şekilde bu anlatıda inşa edilmiştir. Frankofon dünyanın merkez alındığını gösteren bu anlatı ikili bir söylem repertuarını barındırmaktadır: Siyasi tarih anlatısında ikiyüzlü ve istismarcı olan Fransa gerçek yaşamda örnek alınacak bir devlet yapısına sahiptir.

---

36 A.g.e. s.76.

37 A.g.e. *Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı- Türk Tarihi*, s.89-90.

Denge Politikalarının Faili Olarak Almanya, Fransa ve İngiltere ve Şark Meselesi

19. Yüzyıl, tarih anlatısı içinde bir önceki yüzyılda adı konulmayan Almanya, Fransa ve İngiltere ile Osmanlı arasındaki ilişkinin adının denge politikası olarak konulduğu yıllardır. Söylem repertuarına bakıldığında ise öteki olarak düşmanın inşası ve emperyalist devlet söyleminin ortaya çıktığı dönemdir. Birçok tarih ders kitabında denge politikası vurgusuna rastlanmaktadır.[38] Yüzyılın ikinci yarısından sonra bu söylem şark meselesine evrilecektir. Siyasi tarih anlatısı içinde farklı olaylardan farklı konumlanmalar bu dönemin söylem repartuarının en önemli özelliğidir. Bu örneklerden ilki Napolyon Bonapart'ın Mısır Seferi'dir: *"Napolyon'un komuta ettiği Fransa donanması, Osmanlı devleti'nin hiç beklemediği bir zamanda Mısır'ı ele geçirdi (1798)."*[39] Napolyon'un Mısır Seferi çoğu örnekte şaşkınlıkla karşılanmıştır:

> Napolyon 1798 yılında Türk Fransız dostluğunu hiçe sayarak ansızın Mısır'ı işgal etti…Napolyon, Fransız ticaretine zarar yapan Memlükleri cezalandırmak üzere Mısır'ı işgal ettiğini ilan ediyor ve Padişaha karşı hürmeti olduğunu ilave ediyordu…Babıali Fransızların Mısır'ı almak isteyeceklerine bir türlü inanmadı. Bu sebeple zamanında tedbir alınamadı."[40] "…Bu hareketin bir garabeti de, Fransız Cümhuriyetine karşı Avrupa devletlerinin ekserisi husumet ilan ettikleri halde, Osmanlı İmparatorluğu kadim fransız dostluğunu idame etmiş ve cümhuriyeti hemen tasdik ve hatta cümhuriyetle bir de ittifak akteylemişti. Osmanlı Devletinin müttefiki olan Fransa ise, bir osmanlı eyaletini askerle ve harple işgale kalkışmış demekti![41]

Tarih ders kitabında müttefik olan Fransa'nın, bir Osmanlı eyaleti olan Mısır'ı işgale kalkışması söylem repertuarında denge politikasının sıkıntılı bir süreç olduğu ve her an değişebilecek dengeler dolayısıyla ilgili ülkelere karşı güvensizliğe dönüştüğünün göstergelerindendir. Yine aynı anlatının devamında şu ifadeler yer almaktadır:

---

38 "19.yüzyılda Osmanlı iyice zayıfladı. Değişen koşullar karşısında güçlü devletler yanında yer alarak dengeyi sağlamaya çalıştı. İngiltere, Fransa ve Rusya ile ittifaklar yaptı (denge politikası)" Kemal Kara, Lise Tarih 2, Önde Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.82. "Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda Avrupa devletleri arasındaki çıkar çatışmalarının etkisi altında kaldı. İzlediği denge politikası bazı güçlüklerden kurtulmasına yardımcı oldu. Bu politika doğrultusunda İngiltere, Fransa ve zorunlu kalınca da Rusya ile ittifaklar yaptı." Kazım Yaşar Kopraman, Bahaeddin Yediyıldız, Yurdagül Alpaslan, H. Yavuz Ercan, Özer Ergenç, Reşat Genç, Özkan İzgi, Halil Metin, Rifat Önsoy ve Rifat Turgut, *Tarih 2 Ders Kitabı*, MEB Yayınları, Ankara, 1993, s. 56

39 Kazım Yaşar Kopraman, Bahaeddin Yediyıldız, Yurdagül Alpaslan, H. Yavuz Ercan, Özer Ergenç, Reşat Genç, Özkan İzgi, Halil Metin, Rifat Önsoy ve Rifat Turgut, *Tarih 2 Ders Kitabı*, MEB Yayınları, Ankara, 1993, s. 51

40 Niyazi Akşit, *Lise Kitapları Tarih III Yeni ve Yakın Çağlar*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1951, s. 122

41 *Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı- Türk Tarihi*, s.90-91.

Jeneral Napolyon Bonapartın Mısıra taarruzu ile bozulmuş Osmanlı-Fransız ittifakı, Bonapartın Fransızlar İmparatoru ilan edilmesini (1804) müteakıp, bu kurnaz jeneralin, mahirane siyasetile tekrar tecdit edilmişti... İngilizler, Rusların müttefiki olduklarından, bir donanmaları ayni senede (1807), Çanakkale Boğazını geçerek İstanbul önlerine geldi. Zorla Osmanlı Saltanatını İngiliz-Rus itifakı tarafına imale etmek istedi.[42]

Kavalalı Mehmet Ali Paşa ve Fransız Subayları (2003)

42 A.g.e. s.94. Bu ittifakın farklı versiyonları şöyledir: "Napolyon, Mısır seferinden sonra tekrar Türklerin dostluğunu kazanmak istedi. Osmanlılar da müttefikleri bulunan Rusya ve İngiltere'den çekindikleri için, Fransa ile anlaşmanın lüzumuna kani idiler. Çünkü İngiltere'nin Mısır'a yerleşmek istediği biliniyordu... "Bir İngiliz donanması Çanakkale Boğazını geçerek İstanbul önlerine geldi (1807)...İngilizler bir şey yapamıyacaklarını anladıklarından, son süratle geldikleri yoldan geri döndüler...İngilizler, bu başarısızlıklarını temizlemek için Mısır'a asker çıkardılar ve İskenderiye'yi zaptettiler."... "Napolyon'la Rus çarı Osmanlı topraklarını paylaşmak için anlaşıyorlardı. Osmanlı devleti Fransa'nın dostluğuna güvenerek Rusya'ya harb açmış bulunuyordu...Napolyon Rus Çarı ile yaptığı Tilsit andlaşmasında Türk dostluğunu feda etti (1807)...Osmanlılar bu andlaşmaları öğrenince Fransa ile müttefik olmanın bir fayda sağlamıyacağını anladılar. İngiltere ile bozulan dostluk münasebetlerini düzelttikten sonra, Rusya ile harbe devama karar verdiler." Niyazi Akşit, Lise Kitapları Tarih III Yeni ve Yakın Çağlar, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1951, s. 150- 153. Başka bir versiyonda şöyledir. "Rusya ile Fransa arasında Tilsit Antlaşması yapıldı (1807)... Hatta Fransa ile Rusya arasında Osmanlı Devleti'nin topraklarını paylaşma görüşmeleri yapıldı. Bu durumda Osmanlı Devleti, İngiltere'ye yaklaştı." Kazım Yaşar Kopraman, Bahaeddin Yediyıldız, Yurdagül Alpaslan, H. Yavuz Ercan, Özer Ergenç, Reşat Genç, Özkan İzgi, Halil Metin, Rifat Önsoy ve Rifat Turgut, *Tarih 2 Ders Kitabı*, MEB Yayınları, Ankara, 1993, s. 52.

İttifaklara bir diğer örnek de Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanıdır.

> ...osmanlı ordusu, Prusyalı mülazim Moltke gibi harp san'ati mütehassıslarının fikir ve reylerinden ziyade müneccimlerin saçmalarına istinaden hareket ettiğinden, Halep civarında Nizip meydan muharebesini kaybetti (1839)... Rus donanma ve askerinin İstanbul boğazında bulunduğunu gören Avrupa devletleri, bilhassa Avusturya, İngiltere ve Fransa çok telaşa düştüler...Sultan Mahmut ile Mehmet Ali Paşa arasında çıkan kavgaya müdahale ettiler... Rusyanın Osmanlı Saltanatı üzerinde hakim bir vaziyet almak ihtimalinden ürken Avusturya, İngiltere, Fransa Devletleri nihayet Rusyayı da irza ederek Osmanlı Hükumetine müşterek bir nota verdiler (1839). Bu notada Osmanlı Devleti menafiinin kendileri tarafından müdafaa edileceğini beyan ve Babıaliyi hodbehot hareket etmekten içtinaba davet ettiler.[43]

Benzer biçimde Kırım Savaşı öncesi ve sonrasında da bu ittifak söylemlerinin sürdüğü bir çerçeveye oturur.[44] Bu söylemin sona erişi ise 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi ve 1878'de imzalanan Berlin Anlaşmasıdır.[45]

Tarih ders kitaplarında bu ittifaklar ve devletlerin farklı konumlanmaları neredeyse birbirinin aynısı olarak dile getirilmiştir. İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı izlediği siyaset benzer biçimde tüm tarih ders kitaplarında yer almaktadır.

43 A.g.e. *Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı- Türk Tarihi*, s.110.

44 "Mısır Meselesi'nin kesin olarak çözülmesinden Kırım Savaşı'na kadar uzanan süre Osmanlı Devleti için bir barış dönemidir (1841-1853). Osmanlı Devleti, İngiltere ve Fransa ile yakın ilişkiler geliştirmeye devam ediyordu." ... "1854'te Kırım Savaşı devam ederken Osmanlı Devleti içine düştüğü mali sıkıntılardan dolayı ilk kez dış borçlanmaya başvurdu. İlk dış borç İngilizlerden alındı." Ali Laçin, Bedrihan Önal, Bülent Demir, Erdal Erdem, Mikail Kaplan, Murat Arıca, Salih Gündoğdu, Veli Aydemir, Yahya Karakaya ve Yusuf Çakmak, *Ortaöğretim Tarih 11 Ders Kitabı*, MEB Yayınları, 2018, s.96 ve 150. "İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti ile tecavüzi ve tedafüi bir ittifak muahedesi aktederek (1854) ordu ve donanmalarını İstanbula gönderdiler ve Rusyaya harp ilan ettiler." A.g.e. *Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı- Türk Tarihi*, s.120.

45 "Avrupalı büyük devletler Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma siyasetinden vazgeçtiğini 1878 Berlin Antlaşması ile açıkça ortaya koydu...Osmanlı Devleti'ni parçalamak ve toprakları üzerinde kukla devletler kurmak isteyen Avrupalı güçler hedeflerine varmak için birçok yöntem denemiştir." Ali Laçin, Bedrihan Önal, Bülent Demir, Erdal Erdem, Mikail Kaplan, Murat Arıca, Salih Gündoğdu, Veli Aydemir, Yahya Karakaya ve Yusuf Çakmak, *Ortaöğretim Tarih 11 Ders Kitabı*, MEB Yayınları, 2018, s.106-107. Berlin Antlaşması aynı zamanda İngiltere, Fransa, Almanya'nın Osmanlı iç işlerine müdahalenin yasal zemin oluşturduğu anlatısı birçok ders kitabında yer almaktadır. "İngiltere için önemli sayılan, bölgedeki topraklara sahip olmak ya da hiç olmazsa buralarda etkisini güçlendirmekti. Bu yeni politikayı yürütmek için İngiltere, Ermeni sorununa daha fazla eğildi. İngiltere'nin yeni politikası Osmanlının Almanya'ya yakınlaşmasına neden oldu." Kemal Kara, *Lise Tarih 2*, Önde Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.136. "Berlin kongresinde her devlet Osmanlılardan bir ülke koparırken, Fransızlar da Tunus'a yerleşmek istediler...ve işgal ettiler. Osmanlı Devleti protesto etmekten başka bir şey yapamadı (1881)." Niyazi Akşit, *Lise Kitapları Tarih III Yeni ve Yakın Çağlar*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1951, s. 168- 169.

Ekonomik nedenselliklerin kurulduğu bu anlatıda, geleceğe referans veren ifadelerle daha sonraki dönemin müttefikleri ve düşmanları tanımlanmaya çalışılmıştır.

> İngiltere 19. Yüzyılda büyük bir sömürge imparatorluğu kurmuştu. Hindistan'a giden en kestirme yol, Osmanlı Devleti topraklarından geçiyordu. Bu yolların Osmanlı gibi güçsüz bir ülkenin elinde olması yolların güvenliği açısından İngiltere için önemliydi. Aynı zamanda Osmanlının hammadde ve Pazar olanaklarından yararlanıyordu. Rusya'nın Boğazlar ve Balkanlar üzerindeki istekleri İngiltere'yi huzursuz ediyordu. Bu nedenle İngiltere, 1878 yılına kadar Osmanlı devletinin toprak bütünlüğünden yana bir siyaset izledi, sonrasında bu siyaseti değiştirdi çünkü Almanya Osmanlı yakınlaşmasından rahatsız oldu. Osmanlı Almanya etkisi altına girerse sömürgelerine giden yolların tehlikeye düşeceğini düşünüyordu. Kıbrıs ve Mısır'ı işgal etti, çeşitli grupları desteklemeye başladı, Birinci Dünya Savaşında Osmanlı topraklarını paylaşmaya yönelik gizli antlaşmalar yaptı ve savaş sonrasında da Osmanlı topraklarını işgale başladı.[46]

Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı izlediği siyaset ise şöyle ifade edilmiştir:

> 19. Yüzyıl başlarında Fransa, çıkarları doğrultusunda Osmanlı Devleti'ne karşı ikiyüzlü bir siyaset izledi. Bu yüzyılda sömürgeciliğe yönelen Fransa'nın amacı, özellikle Kuzey Afrika'daki Osmanlı topraklarını ele geçirmek ve sömürgecilikte en büyük rakibi olan İngiltere'nin, sömürgeleriyle bağlantısını kesmek için Mısır'a yerleşmekti. ... Rus Çarı ile görüşmeler yaptı. 1827 Navarin Olayı'na karışan devletler arasında Fransa da bulunuyordu. Osmanlının içinde bulunduğu bu güç durumdan yararlanan Fransa 1830 Cezayir'i, 1881 Tunus'u işgal etti. Osmanlı karşıtı teşkilatlanmalarda Ermenilere büyük destek sağladı. Osmanlının paylaşılmasına yönelik gizli antlaşmalarda yer aldı.[47]

Almanya'nın bu anlatı içinde durumu ise farklıdır:

> Almanya, siyasi birliğini geç tamamladı. Sömürgeler elde etmede geç kaldı. 19. Yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı'ya yakınlaşma siyaseti izledi. Siyasal

46 Kemal Kara, *Lise Tarih 2*, Önde Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.115. İngiltere'nin politikasıyla ilgili farklı bir versiyon şöyledir. "İngiltere XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savundu....bu politikasını 1877- 1878 Osmanlı- Rusya savaşından sonra değiştirdi. Osmanlı Devleti'nin parçalanması için çaba harcayan devletlerle işbirliği yaptı. Kıbrıs ve Mısır'ı işgal etti. Rusya'nın destekleyip kışkırttığı Ermenileri, İngiltere de savundu. İngiltere, Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin topraklarını gizli olarak paylaşan devletler arasında yer aldı. Savaştan sonra da Osmanlı topraklarını işgale başladı." Kazım Yaşar Kopraman, Bahaeddin Yediyıldız, Yurdagül Alpaslan, H. Yavuz Ercan, Özer Ergenç, Reşat Genç, Özkan İzgi, Halil Metin, Rifat Önsoy ve Rifat Turgut, *Tarih 2 Ders Kitabı*, MEB Yayınları, Ankara, 1993, s. 55.

47 Kemal Kara, *Lise Tarih 2*, Önde Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.115.

ve ekonomik çıkarları vardı: Padişahın halifelik gücünden yararlanarak İngiliz sömürgelerindeki Müslümanları ayaklandırmak ve İngilizlerin buradan çıkarılmasını sağlamak. Geniş topraklara ve kalabalık nüfusa sahip Osmanlı, Alman endüstrisi için iyi bir hammadde kaynağı ve pazarı olabilirdi. 19. Yüzyıl sonlarına doğru İngiltere, Osmanlının toprak bütünlüğünü savunma siyasetini bıraktı. Bunun üzerine Osmanlı, Almanya'ya yakınlık duymaya başladı. Bağdat demir yolunun yapım işi Almanya'ya verildi. Almanya, düşündüğü siyasal ve ekonomik çıkarları elde edebilmek için, Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü savundu. Osmanlı'nın askeri yönden güçlenmesine yardımcı oldu. Bu amaçla Osmanlı Devleti'ne askeri uzmanlar gönderdi. Bu yakınlaşma, Osmanlı'nın 1. Dünya savaşında Almanya yanında yer almasında etkili oldu.[48]

Yukarıdaki söylem repertuarlarından da görülebileceği gibi Almanya, İngiltere ve Fransa konjonktürel olarak müttefik görülmüştür. Anlatının akışına bakıldığında ise İngiltere ve Fransa kendi ulusal çıkarları için çaba sarf eden ve güvenilmez müttefikler olarak görülmektedir. Diğer taraftan Almanya'nın sunumunda ise her ne kadar konjonktürel bir müttefik olarak görülse de satır aralarına bakıldığında İngiltere ve Fransa'ya göre daha tarafsız bir anlatım tercih edilmiştir.

1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra Şark Meselesi söylemi sıklıkla dile getirilmiştir. Bu bağlamda Fransız İhtilali'nin milliyetçi fikirlerinin[49] Almanya, İngiltere ve Fransa tarafından Balkan toplumlarına yayıldığı ve I. Dünya Savaşına giden

48 A.g.e., s.117. Almanya'nın politikasıyla ilgili başka bir versiyon şöyledir. "XIX. Yüzyılın son çeyreğinde İngiltere, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasından vazgeçti. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Almanya'ya yakınlık duymaya başladı. Bu durum, Almanya'nın da çıkarlarına uygundu. Almanya, İngiltere'nin Hindistan yolunu kesmek için çaba harcadı. Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunur gözüküp kendisine ekonomik ve siyasi çıkar sağlamaya çalıştı. Osmanlı Devleti tarafından Bağdad'a demiryolu yapımının Almanya'ya verilmesi, bu ülkeye önemli imkanlar sağladı. Almanya, Osmanlı Devleti'ni askeri alanda güçlendirmek için uzmanlar gönderdi. Bu yakınlaşma, Osmanlı Devleti'nin, Almanya'nın yanında Birinci Dünya Savaşı'na girmesinde etkili oldu." Kazım Yaşar Kopraman, Bahaeddin Yediyıldız, Yurdagül Alpaslan, H. Yavuz Ercan, Özer Ergenç, Reşat Genç, Özkan İzgi, Halil Metin, Rifat Önsoy ve Rifat Turgut, *Tarih 2 Ders Kitabı*, MEB Yayınları, Ankara, 1993, s. 56

49 "Hele 1789 fıransız ihtilalinin ortaya attığı, hürriyet ve müsavat, milliyet ve istiklal idealleri de, şehirlerde yaşıyan ve Avrupa ile ticari münasebette bulunan hıristiyan tebaanın kulağına geldi; ve onlar tarafından yavaş yavaş başka hıristiyan reayaya da neşrolundu. Müslüman Osmanlılar, Fransa ihtilaline dair hiçbir sarih fikir edinmedikleri zamanlarda bile, Galatanın, Fenerin, Bükreşin ve Adalar Denizinin Avrupa ile münasebette bulunan Rumları, bu vakıanın mahiyetini az çok öğrenmiş bulunuyorlardı." Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı- Türk Tarihi, s.99. "Fransız İhtilali ile ortaya çıkan ve yayılan milliyetçilik akımının etkisiyle Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılarak bağımsız duruma gelen Yunanistan, Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan, aralarındaki anlaşmazlıklara son verdiler. Balkan devletleri, Türkleri Rumeli'den atmak amacıyla anlaştılar..." Kemal Kara, *Lise Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük*, Önde Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.18.

yolun taşlarının döşendiği söylenebilir. Bu bölümde siyasi tarih anlatısının ön planda olduğu ve satır arasında Fransa ve İngiltere'ye karşı kışkırtıcı sıfatının yakıştırıldığı söylenebilir. Tarih ders kitaplarında bu durum şöyle ifade edilmektedir:

> "Şark Meselesi kapsamında Türkleri Balkanlar'dan çıkarmak İstanbul'u geri alma düşüncesiyle hareket edildi."[50], "Rumlar arasında milliyetçilik düşüncesinin yayılmasında Rusya ve Fransa etkili olmuştur."[51] "Yunan İsyanı'nın bastırılması üzerine İngilizler, Fransızlar ve Ruslar işe karıştılar. Bu devletler, Osmanlı Devleti'nden Yunanistan'ın bağımsızlığının tanınmasını istediler. II. Mahmut, bu isteği kabul etmedi. Bunun üzerine İngiltere, Fransa ve Rusya, Yunanistan'ın özerk bir prenslik olması ve Türklerin Yunanistan'dan çıkarılması konularında anlaştılar. Bu üç devlet, isteklerini zorla kabul ettirmek için, donanmalarını Mora kıyılarına gönderdiler. Navarin Limanı'nda bulunan Osmanlı ve Mısır donanmalarını yaktılar (1827)."[52]

Balkan Devletleri ile ilgili söylem repertuarında Yunanlılara özel başlık açılmış ve Yunan isyanlarını İngiltere, Fransa ve Almanya tarafından desteklenmesi nedensellik ilişkisi içinde sunulmuştur:

> İngiltere, Fransa, Alamanya gibi Avrupa memleketlerinin orta ve yüksek mekteplerinde ötedenberi eski yunan lisan ve edebiyatı tedris olunurdu. Kadim Yunanın hayatı süslenip bezenerek, olduğundan daha medeni ve parlak gösterilirdi. Kadim yunan filozofları, şairleri, hatipleri, müverrihleri okutulup tefsir edilir ve eski yunan harplerinin mubalağalı hikayeleri hakikat gibi öğretilirdi.....Hasılı bütün Avrupanın bazı içtimai tabakalarını, bir yunan muhipliğidir sardı. Bu fikir cereyanının Avrupa devlet adamlarına da az çok tesiri oldu... Yunan ihtilalinin başlarında, Rusya, Fransa ve İngiltere Devletleri ihtilalcilere mütemayil değilken, sonradan ihtilalciler lehine adeta birbirlerile müsabakaya girişmişlerdir. Bunun sebebi şu idi: İngiltere ve Fransa Osmanlı Devletinin gittikçe zayıfladığını, Rusların yakın şarkı istila ile Akdenize çıkmaları ihtimalinin arttığını görüyor ve bunun için Ruslara karşı Akdenizde kendilerine merbut ve minnettar bir Yunan Devletinin teessüsünü istiyorlardı.[53]

Yunanistan'a özel başlık açılmasını, tarih ders kitabının 1931 yılında yazılmış olması ve Kurtuluş Savaşı'ndan çıkan bir ülkenin yakın geçmişe dair düşüncelerinin ortaya çıkışı olarak görmek mümkündür. Fransa, diğer Balkan isyanlarına

---

50 Ali Laçin, Bedrihan Önal, Bülent Demir, Erdal Erdem, Mikail Kaplan, Murat Arıca, Salih Gündoğdu, Veli Aydemir, Yahya Karakaya ve Yusuf Çakmak, *Ortaöğretim Tarih 11 Ders Kitabı*, MEB Yayınları, 2018, s.94.

51 Kazım Yaşar Kopraman, Bahaeddin Yediyıldız, Yurdagül Alpaslan, H. Yavuz Ercan, Özer Ergenç, Reşat Genç, Özkan İzgi, Halil Metin, Rifat Önsoy ve Rifat Turgut, *Tarih 2 Ders Kitabı*, MEB Yayınları, Ankara, 1993, s. 53.

52 Kemal Kara, *Lise Tarih 2*, Önde Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.107.

53 *Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı- Türk Tarihi*, s.102.

benzer biçimde Sırpların isyan etmesinde de kışkırtıcı roldedir.[54] Bu isyanların çıkışında nedensellik ilişkilerinden bir diğeri de azınlık okullarıdır. Azınlık okulları son dönem tarih ders kitaplarında birer ideolojik aygıt olarak şöyle tanımlanmışlardır:

> XIX. yüzyıldan itibaren Batılı güçler Şark Meselesi çerçevesinde Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecini hızlandırmak için "eğitim" faktörünü kullanmaya başladı. Bu amaç doğrultusunda Avrupalı devletler, Osmanlı ülkesinde, azınlık ve yabancı devlet okulları açtılar. Misyonerlik faaliyetleri kapsamında ilk olarak, devlette uyum içinde yaşayan Hristiyan ahali hedef seçildi...Bu okullardaki çocukların bazıları verilen eğitimler sonucunda geleceğin birer isyancısı olacaktı.[55]

Bu durum, 19. Yüzyılın başında İngiltere ve Fransa için üretilen güvenilmez müttefik algısının, Balkan uluslarını milliyetçilik bağlamında kışkırtan birer dış mihrak haline gelme sürecidir. I. Balkan Savaşları'na dair anlatıda bu durum daha da üst seviyeye taşınmaktadır.[56] Buradaki anlatıyla Almanya, İngiltere ve Fransa birer dış mihrakın yanı sıra isyancıların hamisi durumundadır.

Bir Müttefik İki Düşman

Türkiye'de tarih ders kitaplarında Almanya, Fransa ve İngiltere imajının en belirginleştiği dönem I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı dönemlerinin aktarıldığı anlatılardır. Bir önceki dönemin söylem repertuarında denge politikalarının aktörü olan Fransa ve İngiltere, dış mihrak ve isyancıların hamisi olan imajları düşmana dönüşmüştür. Bu iki devletten farklı olarak Almanya ise müttefik kategorisinde inşa edilmiştir. Bu müttefiklik ilişkisinde ise Almanya'nın Osmanlı Devleti'nden istifade etmek istemesi ön plandadır. Tarih ders kitapları bu yeni konumlanma için nedensellik anlatısı oluşturmaktadır. Nedensellik ilişkisinin kullanılması bu yeni konumlanmayı rasyonalize etmektir.

---

54 Kazım Yaşar Kopraman, Bahaeddin Yediyıldız, Yurdagül Alpaslan, H. Yavuz Ercan, Özer Ergenç, Reşat Genç, Özkan İzgi, Halil Metin, Rifat Önsoy ve Rifat Turgut, *Tarih 2 Ders Kitabı*, MEB Yayınları, Ankara, 1993, s. 52.

55 Ali Laçin, Bedrihan Önal, Bülent Demir, Erdal Erdem, Mikail Kaplan, Murat Arıca, Salih Gündoğdu, Veli Aydemir, Yahya Karakaya ve Yusuf Çakmak, Ortaöğretim Tarih 11 Ders Kitabı, MEB Yayınları, 2018, s.110.

56 Görüşmenin kesilmesi üzerine "Düvel-i Muazzama" (İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya-Macaristan, Almanya ve İtalya) olarak adlandırılan altı büyük devlet Osmanlı Devleti'ne ortak bir nota verdi. Bu notayla Osmanlı Devleti üstü kapalı olarak tehdit edilmiş ve devletten I. Balkan Savaşı'ndaki kayıplarını kabul etmesi istemiştir." Ali Laçin, Bedrihan Önal, Bülent Demir, Erdal Erdem, Mikail Kaplan, Murat Arıca, Salih Gündoğdu, Veli Aydemir, Yahya Karakaya ve Yusuf Çakmak, *Ortaöğretim Tarih 11 Ders Kitabı*, MEB Yayınları, 2018, s.121

> Abdülhamidin son zamanlarda çok temayül gösterdiği alaman siyasetinin İstanbulda tesir ve nüfuzu eksilmiş, Genç Türkler, İngiltere ve Fransaya heyecanlı muhabbet izharına başlamış olduklarından, İngilizler de İttihat ve Terakkiye iptida biraz güleryüz gösterdiler...Fakat vaziyet pek çabuk değişti. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Alamanlarla dostlaştı...Osmanlı imparatorluğu, Alamanya ile bir ittifakname imzalıyarak, harbe dahil oldu...Alaman Islah Heyeti ve kendisini bunların nüfuzuna kaptırmış olan Osmanlı Harbiye Nazırı Enver Paşa, bir an evel harbe girmek taraftarı idiler.[57]

Bu ittifak anlatısı oluşturulurken Almanya'nın Osmanlı tarafında yer almasında da politik nedenselliklerin kullanıldığı göze çarpmaktadır.[58] Benzer bir anlatıda Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne yakınlaşmasında halifelik vurgusu şu şekilde sunulmuştur: *"Alamanya Devleti Büyük Harp esnasında, müttefiki Sultanın, Halifelik sıfatından istifade etmek arzusunda bulundu: Halife namına birtakım fetva ve beyannameler yazdırıp, muhtelif müslüman lisanlarına tercüme ettirerek, bütün dünya müslümanlarına dağıttırdı."*[59]

Osmanlı Devleti'nin Almanya ile ittifak yapması ise iki farklı söylemle rasyonalize edilmeye çalışılmaktadır. Bunlardan ilki Fransa ve İngiltere'nin daha güvenmez oluşunun sonucu olarak Almanya ile yakınlaşan bir Osmanlı Devleti'nin varlığıdır: *"Osmanlılar Berlin Antlaşmasından sonra İngiltere ve Fransızlara güvenilemeyeceğini anlamışlar, Almanya'ya yakınlık göstermeye başlamışlardı. O zaman iktidarda bulunan İttihat ve Terakki Partisi'nin ileri gelenleri, savaşı Almanya'nın kazanacağını sanıyorlar ve bu devlete karşı yakınlık duyuyorlardı...Özellikle Enver Paşa savaşa girilmesini istiyordu."*[60] Diğer söylem repertuarı ise İttihat ve Terakki Partisi'nin ve özellikle Enver Paşa'nın Alman hayranı olmasının sonucu olarak Almanya ile ittifak kurulmasıdır: *"Osmanlı İmparatorluğu'nun en güçlü adamı*

57 M. Tevfik Bey, Samih Rifat Bey, Akçuraoğlu Yusuf Bey, Dr. Reşit Galip Bey, Hasan Cemil Bey, Afet Hanımefendi, Baki Bey, İsmail Hakkı Bey, Reşit Saffet Bey, Sadri Maksudi Bey, Şemseddin Bey, Şemsi Bey ve Yusuf Ziya Bey, *Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı-Türk Tarihi,* Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s.148- 149

58 Kemal Kara, *Lise Tarih 2,* Önde Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.147. Konumlanmaların değişikliği ile ilgi başka bir anlatı şöyledir. "Almanya, birliğini kurduktan sonra, Avrupa'nın en güçlü devletlerinden biri oldu... Almanya endüstride çok ilerlemişti. Ucuz ve iyi mal üretiyor, dünya pazarlarını İngiltere'nin elinden almaya çalışıyordu. Kuvvetli bir ordu ve donanma da hazırlamıştı. Diğer Avrupa devletleri gibi o da sömürgeler elde etmek istiyordu. Osmanlı İmparatorluğu üzerinde etkili olarak Yakındoğu ülkelerinde ve Balkanlarda İngiltere ve Fransa'da zararına büyük kazançlar sağladı. Almanya'nın gün geçtikçe güçlenmesi, gerginliği daha çok artırdı. Artık savaşın çıkması kaçınılmaz duruma geldi." Niyazi Akşit, *Ortaokullar için Milli Tarih II,* MEB Yayınları, Ankara, 1992, s.132.

59 M. Tevfik Bey, Samih Rifat Bey, Akçuraoğlu Yusuf Bey, Dr. Reşit Galip Bey, Hasan Cemil Bey, Afet Hanımefendi, Baki Bey, İsmail Hakkı Bey, Reşit Saffet Bey, Sadri Maksudi Bey, Şemseddin Bey, Şemsi Bey ve Yusuf Ziya Bey, *Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı-Türk Tarihi,* Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s.152.

60 Niyazi Akşit, *Ortaokullar için Milli Tarih II,* MEB Yayınları, Ankara, 1992, s.133.

Enver Paşa romantik ve aşırı Alman hayranı idi. Savaşı Almanların kazanacağını sanıyordu. Almanya'nın yanında savaşa girilecek olursa son zamanlarda kaybedilen yerlerin bir bölümü yeniden kazanılabilirdi...Enver Paşanın başını çektiği grup Almanlarla gizli bir bağlaşma anlaşması imzalamayı başardı."[61]

Osmanlı Devleti ve Almanya arasındaki bu ittifak ilişkisi tarih ders kitaplarında olumlu karşılanmamaktadır. Bu ittifakın gerçekçi olmadığı kronolojik dizge içinde daha sonraki sonuçlara referans vererek aktarılmıştır. "*Almanya her ne kadar askerlik bakımından güçlü ise de denizlerde egemen değildi. Avrupa'nın ortasında sıkışıp kalmış bir devletti. Ham madde ve insan gücü sınırlıydı.*"[62] Benzer biçimde Almanya'nın savaş sürecindeki yaklaşımları da bu ittifakın benimsenmediğini ortaya koymaktadır. "*Osmanlı Karargahı Umumisi Alamanların emri altında gibi idi: Osmanlı ordusunun mühim kuvvetleri hariçte ve uzak cephelerde kurban edildi; Alamanlar yalnız kendi maksat ve emellerinin hususüne baktılar ve ana vatanımızın müdafaasını zafa uğrattılar.*"[63] Böylelikle kerhen yapılan bir ittifakın öznesi müttefik olunan çıkarcı Almanya imajı inşa edilmiştir.

Resim 3.26: İngilizler, Sina ve Filistin cephelerinde yerli halkı Osmanlılara karşı kışkırtmışlardır.

İngilizler ve Yerli Halkın Kışkırtılması (2004)

61 Mükerrem K. Su ve Ahmet Mumcu, *Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1981, s.12. Bu anlatının farklı versiyonları şöyledir. "İttihat ve Terakki'nin en güçlü adamı olan Enver Paşa, Alman hayranıydı. Enver Paşa'nın düşüncesine göre, savaşı Almanya kazanacaktı. Almanya'nın yanında savaşa girilirse daha önce kaybedilmiş olan yerler geri alınabilirdi." Kemal Kara, *Lise Tarih 2*, Önde Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.149-150.

62 Mükerrem K. Su ve Ahmet Mumcu, *Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1981, s.17.

63 M. Tevfik Bey, Samih Rifat Bey, Akçuraoğlu Yusuf Bey, Dr. Reşit Galip Bey, Hasan Cemil Bey, Afet Hanımefendi, Baki Bey, İsmail Hakkı Bey, Reşit Saffet Bey, Sadri Maksudi Bey, Şemseddin Bey, Şemsi Bey ve Yusuf Ziya Bey, *Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı-Türk Tarihi*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s.151.

Fransa ve İngiltere'nin işgalci imajlarının ortaya çıktığı anlatılar ise savaş sürecini aktaran bölümlerdir.[64] Bununla birlikte İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Devleti'nin topraklarını paylaşmak için yaptıkları gizli anlaşmalar İngiltere ve Fransa'nın emperyalist devlet imajının açık ve net bir biçimde inşa edildiği anlatılardır:

> İngiltere ile Fransa arasında Osmanlı Devleti'nin topraklarını paylaşmaya yönelik Sykes-Picot Antlaşması ve Balfour (Balfur) Deklarasyonu, Orta Doğu'nun şekillenmesindeki önemli yapı taşlarından oldu. Bölge, Osmanlı Devleti'nin tasfiyesi ile emperyal devletler olan İngiltere ve Fransa'nın paylaşım alanı hâline geldi. İngiltere, Arap halkını Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandırmak için...birtakım antlaşmalar yaptı. Araplara, Arap Devletleri Konfederasyonu kurmayı vadederek bazı Arap aşiretlerini bağımsızlıklarını elde etmeleri için kışkırttı.[65]

İngiltere ve Fransa'nın emperyalist imajının son dönemin ders kitaplarında yer alması mevcut egemen söylemin etkisiyle açıklanabilir. Diğer taraftan işgalci imajın belirginleştiği olaylar arasında İstanbul'un işgali, savaş sonrası Osmanlı Devleti'nin topraklarının paylaşılması, işgaller ve işgallere karşı yürütülen mücadeleler örnek olarak gösterilebilir.

> ...İstanbul şehri işgal altına alındı...Fransız kıtalarını karşılamak üzere bir kısım azınlıklar Galata rıhtımını doldurdular. Fatih Sultan Mehmet, beyaz bir at üzerinde İstanbul surlarından girdiği için Rumlar ona bir nazire olmak üzere Franşe Despere'ye beyaz bir at hediye ettiler. Franşe Despere bu beyaz at üzerinde azınlıkların gösterileri arasında Beyoğluna çıktı. Bir kısım azınlıkların göstermiş oldukları bu coşkun taşkınlıklar, Türk'ün vicdanında derin yaralar açtı....Bu acı sahneyi gören büyük Türk edibi Süleyman Nazif, Hadisat gazetesinde 'Kara bir gün' adlı ateşin bir yazı neşretti. Bu yazısında 'Fransız generalinin dün şehrimize gelmesi üzerine bir kısım vatandaşlarımızın icra ettikleri nümayiş, Türk'ün ve İslam'ın kalbinde ve tarihte sonsuz olarak kanıyacak bir yara açtı. Aradan asırlar geçse, bugünkü acıklı halimiz neşe ve ikbale dönmüş olsa, yine bu acıyı hissedecek, bu acıklı teessürümüzü çocuk ve torunlarımıza nesilden nesile ağlıyacak bir miras olarak bırakacağız!' diyordu. İşgal orduları bu hareketleriyle milli izzetinefsimizi yaraladılar.[66]

---

64 İşgal öncesi anlatılarda savaşın sonucunu beklemeden işgal planlarının yapıldığı ifade edilmektedir. "Osmanlı İmparatorluğu Birinci Cihan savaşına girince itilaf Devletlerinden İngiltere, Fransa, Rusya, Türk topraklarını paylaşmak üzere aralarında gizli anlaşmalar yaparak birtakım senetler imza ettiler... Fransa ve İngiltere İzmir'i Yunanlılara vermeğe karar verdi." Enver Behnan Şapolyo. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (Dördüncü Baskı).* Rafet Zaimler Kitabevi, İstanbul, 1969, s.10-11.

65 Emrullah Alemdar ve Savaş Keleş, *Ortaöğretim Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi 12 Ders Kitabı*, MEB Yayınları, Ankara, 2018, s.33.

66 Enver Behnan Şapolyo. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (Dördüncü Baskı).* Rafet Zaimler Kitabevi, İstanbul, 1969, s. 8-10.

Fransa'nın işgalci imajı inşa edilirken İstanbul'un fethine ve Fatih Sultan Mehmet'e referans verilmesi aynı zamanda Müslüman kimliği karşısında işgalci Hristiyan kimliğinin inşa edilmesi açısından önemlidir. Ayrıca bir önceki bölümde isyankârların hamisi konumunda bulunan Fransa, hamiliğini yaptığı Rumlar tarafından coşkuyla karşılanmıştır. Böylelikle hem bir önceki dönemin dış mihrak imajı güçlendirilmiş hem de Rumlar iç mihrak olarak inşa edilmiştir. Ayrıca İstanbul'un işgaline karşı düzenlenen mitingler de işgalci imajının örneklerindendir. "*Bir Fransız taburu da Ayasofya camiinin önüne ağır makineli tüfeklerini dizip silahbaşı etmişti.*"[67] Bu ifadeler aşağıdaki fotoğraf eşliğinde sunulmuştur.

Beyazıt meydanında Fransız tankları (1969)

İngiltere'nin sunumu da Fransa'nın sunumuyla benzerlik taşımaktadır. "*16 Martta da İngilizlerin İstanbul'u resmen işgal etmelerine karşı Meclis bir şey yapamadı.*"[68] İngiltere'nin işgalci imajına ek olarak bir önceki dönemin dış mihrak ve kışkırtıcı rolü yeniden hatırlatılmaktadır. Fransa'nın hamisi olduğu Rumların aksine İngiltere'nin hamiliğini yaptığı İngiliz Muhibler Cemiyeti bu anlatıda dikkat çekmektedir.[69] Böylelikle İngiltere imajında olması gereken iç mihraklar da anlatı içinde tamamlanmaktadır. İngiltere ve Fransa'nın emparyalist ve işgalci imajları aynı zamanda ikiyüzlü siyasetleri ile tahkim edilmiştir.[70]

67 Age., s.13.
68 A.g.e., s.38.
69 Age., s.16.
70 Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, *Tarih IV Türkiye Cümhuriyeti*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s.5.

Türkiye'deki tarih ders kitaplarında İngiltere ve Fransa imajı emparyalist[71], işgalci ve ikiyüzlü olarak inşa edilmiştir. Bu imajların inşası, Kurtuluş Savaşı konularında da devam etmiştir.[72]

Müttefikin Dönüşümü ve Demokrasi Sınıfına Geçiş

I. Dünya Savaşı'nda Türkiye'deki tarih ders kitaplarında müttefik olarak inşa edilen Almanya II. Dünya Savaşı'nda Hitler'le özdeşleştirilerek savaşın başlatıcısı olarak sunulmuştur. Nedensellik ilişkilerinin sıklıkla kullanıldığı siyasi tarih anlatısında Türkiye ve Almanya ilişkileri 18. ve 19. Yüzyıl denge siyasetini hatırlatır biçimde inşa edilmiştir.

> Almanlar 'hayat sahası' diye bir laf ortaya atıp, bütün milletleri kuşkulandırdılar...Almanlar cihanı kana boyamak üzere 1 Eylülde ordularıyla Polonya hudutlarından ilerlediler. Derhal İngiltere ve Fransa, Almanya'ya harb

71 "İngilizler de milli mücadeleyi ciddiye almıyorlardı. Onlara göre Anadolu'daki ayaklanma, müstemlekelerinde vukua gelen isyanlar gibiydi." Enver Behnan Şapolyo. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi* (Dördüncü Baskı). Rafet Zaimler Kitabevi, İstanbul, 1969, s.46.

72 "Fransızlar Adana'yı işgal ettikten sonra bir kısım kuvvetleriyle Antep, Maraş ve Urfa'ya doğru harekete geçtiler. 22 Şubat 1919 tarihinde Fransız kıtaları birdenbire Maraş'a girdi. Fransız komutanına azınlıklar bir ziyafet vermişlerdi. Ziyafette Fransız komutanı, azınlıklardan bir kızla dans etmek istedi. Fakat kız: "Sizinle dansetmek isterim, fakat Türk bayrağının dalgalandığı bir yerde değil, Maraş kalesinde Fransız bayrağını gördüğüm zaman!" dedi. Komutanın emri üzerine Maraş kalesindeki Türk bayrağı indirildi. 28 Kasım 1919 Cuma günü sabahleyin uykularından uyanan Türkler kale burcunda Türk bayrağının yerinde Fransız bayrağını görünce galeyana geldi. Bu hadiseden müteessir olan bir Avukat, bir beyanname yazıp namaza gelenlere dağıttı. Bu ateşli beyannameyi cemaat okudu. İmam, halka şunu söyledi: "Kalelerinde hür bayrağı dalgalanmıyan, esir bir memlekette Cuma namazı kılınamaz!" bu söz üzerine caminin avlusuna toplanmış olan binlerce halkın milli vicdanında bir galeyan hâsıl oldu. Önlerinde imamları olduğu halde kaleye doğru ilerlediler. Bir delikanlı yerde duran Türk bayrağını alıp yerine astı... Artık Maraşlılar milli mücadeleye başladılar. Bazı mahallelerin Fransız karargahı ile rabıtası vardı... Yangını gören Fransızlar şehri şiddetli bir bombardımana tuttular. Fransızlar Maraş'ın üzerine durmadan gülle yağdırmakta idiler, yangın da Maraş'ı ateş ve kül yığınına döndürdü. Milli Kuvvetler Fransızları geri püskürttüler...Fransızlar kuvvetlerini alarak Islahiyeye doğru yollandılar." Enver Behnan Şapolyo. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi* (Dördüncü Baskı). Rafet Zaimler Kitabevi, İstanbul, 1969, s.61-62. "Antebi işgal eden Fransız neferlerinden biri, bir Türk kadınına tecavüz etti. Yedi yaşındaki oğlu Mehmet, Fransızlara hücum etti. Fakat bu çocuğu süngüleyip öldürdüler. Bu cinayet üzerine bütün dükkanlar kapanarak, şehirde bir galeyan başgösterdi. Şahin adında bir yedeksubay, Antep'e gitmek üzere yola çıkan bir Fransız kıtasıyla mücadeleye karar verdi... Fransız kıtası çok zayiat verdi... Fransızlar bütün toplarıyla masum halkı şiddetli bir top ateşine tuttular. Fransız kumandanı, kaleye teslim bayrağı çekilmesini bildirdi. Türkler cevap olarak: "Verdön, Fransızlar için ne ise, Antep de bizim için odur. Şehri almak istiyorsanız, gelin alın. Türkün ne olduğunu görünüz!" dediler. Kaleye de bir Türk bayrağı çektiler. Fakat Fransızlar daha şiddetli bombardımana başladılar...Antep teslim oldu." Enver Behnan Şapolyo. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi* (Dördüncü Baskı). Rafet Zaimler Kitabevi, İstanbul, 1969, s.63-64.

> ilan etti... Alman Sefiri 'Fon Papen' Alman- Türk dostluğu için Ankara'da durmadan faaliyette bulundu...18 Haziran 1942'de Türk- Alman saldırmazlık paktı imza edildi... Görülmemiş bir cehennem Avrupa'yı sarmıştı. Her iki tarafın masum halkı bombardımanların tesiriyle ölüyorlardı...Artık Almanya'da maneviyat kalmamıştı...[73]

Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'nın aktörlerine karşı tutumu daha önce bahsedilen denge siyasetini hatırlatmaktadır.

> "Türkiye II. Dünya Savaşı'nda tarafsız kalmadı, yalnızca savaş dışı kaldı. Türk dış politikası dönemin başından sonuna kadar savaşın gidişatına göre değişiklikler gösterdi. O anda hangi taraf güçlüyse ülkenin genel yaklaşımı ona göre ayarlandı...Türkiye 18 Mart 1940'ta Almanya'yla bir ticaret antlaşması yaptı."[74] "Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında 19 Ekim 1939 tarihinde 'Ankara Paktı' imza edildi. Bu pakt tam bir savunma andlaşması idi...Türkiye, Ankara Paktına sadık kaldı. Müttefikler Türkiyeye modern silahlar verecekti. Fakat bu vaatlerini yerine getiremediler."[75] "...Almanlar Balkanlara tamamen hakim oldular. Bu durum karşısında Almanlar Türkiye sınırlarına dayanmış oldular...Almanlar Türk topraklarının tamamiyetine saygı göstereceklerine dair bir teminat verdiler...Nihayet Türkiye ile Almanya arasında 18 Haziran 1941'de bir dostluk andlaşması imza edildi. Bu andlaşmaya göre Almanlar Türkiye'nin toprak bütünlüğüne saygı göstereceklerdi. Türkiye de buna mukabil Almanya ile muharip devletler arasında tarafsız kalacaktı... birinci dünya savaşından ders alınarak bu savaşta tarafsız kalındı."[76]

Görüldüğü üzere I. Dünya Savaşı'nda müttefik olarak görülen Almanya bu müttefik imajından farklılaşarak düşman kategorisine dönüşmüştür. Diğer taraftan Fransa ve İngiltere I. Dünya Savaşı sırasında emparyalist, işgalci ve ikiyüzlü imajlarından bu dönemde arındırılmıştır. "İkinci Cihan Savaşı devam ederken Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, İngiltere ve Fransa Hükümetleriyle Ankara Paktını imza etmişti. Bu üç taraflı yardım muahedesiyle Türkiye demokrasiler sınıfına geçmiş oldu. Demokrasilerle bu sıkı dostluk bağları Türkiye'nin sosyal yapısında yeni bir hukuk görüşü meydana getirdi."[77] İngiltere ve Fransa ile imzalanan Ankara Paktı Türkiye için demokrasiler sınıfına geçiş olarak tanımlanmıştır. Bu imaj II. Dünya Savaşı sonrası soğuk savaş dönemimde devam etmiştir. Türkiye'deki tarih ders kitaplarında bu pozitif imajlar kullanılırken Türkiye ile ilişkili olmayan siyasi

73 Enver Behnan Şapolyo. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi* (Dördüncü Baskı). Rafet Zaimler Kitabevi, İstanbul, 1969, s.164-169.

74 Emrullah Alemdar ve Savaş Keleş, *Ortaöğretim Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi 12 Ders Kitabı*, MEB Yayınları, Ankara, 2018, s.88- 89.

75 Enver Behnan Şapolyo. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (Dördüncü Baskı)*. Rafet Zaimler Kitabevi, İstanbul, 1969, s.172.

76 Age., s.173.

77 Age., s.174.

olayların aktarımında İngiltere ve Fransa'nın negatif imajları (işgalci) inşa edilmeye devam etmiştir[78].

II. Dünya Savaşı sırasında inşa edilen Almanya imajı ise Almanya'ya giden Türkiye kökenli misafir işçilerin göç öyküleri ile dönüşüme uğramıştır:

> Türkiye, Batı Avrupa ülkelerine işçi göndermek üzere Almanya ile 1961'de... ikili antlaşmalar yapmıştır...Türkiye'nin yurt dışına işçi göçüne sıcak bakmasının en önemli nedeni işçilerin yetişmiş insan gücü olarak dönecekleri Türkiye'de kalifiye eleman olarak çalışmalarının sağlanmasıydı. Bunun yanında ortaya çıkan önemli gelişmelerden biri de döviz transferi oldu.[79]

Böylelikle II. Dünya Savaşı anlatılarında negatif imajların yerine pozitif imajlara sahip olan İngiltere ve Fransa'ya Almanya'da katılmıştır. Soğuk savaş dönemi anlatılarında da İngiltere, Fransa ve Almanya'ya dair dost ve müttefik söylemi devam etmiştir.

Sonuç

Türkiye'de okutulan lise tarih ders kitaplarında Almanya, Fransa, İngiltere imajları incelendiğinde, farklı söylem repertuarlarından bahsetmek mümkündür. Kronolojik olarak bakıldığında üstten bakışın Osmanlı klasik döneminde yoğunlaştığı, ötekileştirici yaklaşımın ve çizilen negatif imajların Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yoğun olarak kullanıldığı söylenebilir. Siyasi tarih anlatısının bir sonucu olarak savaş dönemlerinde yoğunlaşan imajlar bilim, teknoloji ve kültür tarihi konuları söz konusu olduğunda ise tarafsız/üçüncü tekil şahıs ifadeleri olarak sunulmuştur. Almanya, Fransa, İngiltere ile ilgili olarak üretilen imajların başka bir ortak özelliği ise çoğu zaman aynı söylem repertuarı içinde üç ülkenin birlikte kullanılması ve genellemeler olarak tarihsel yargıların üretilmesidir. Ta-

78 Hindistan'da Mahatma (Büyük Ruh) Gandi'nin mücadelesi bunlardan birisidir. 18. yüzyılın ortalarından beri İngiliz sömürgesi olan Hindistan'da yerli halk İngiliz yönetimine karşı çetin mücadeleler verdi. 20. yüzyılda İngilizleri bölgeden atmak için Hint halkının direnişine Mahatma (Büyük Ruh) Gandi önderlik etti... İngiliz sömürgesi olan Hindistan, bağımsızlığını kazanmak amacıyla I. Dünya Savaşı'nda İngiltere'ye 985 bin asker verdi. Savaş sonrası İngiltere, Hindistan'a vadettiği hakları vermedi. Gandi, Ahmedabad'a yerleşti ve Hint halkının kendi kendini yönetmesi yönünde fikirlerini yaydı. İngilizlerin yaptığı uygulamalara karşı pasif direniş başlattı...Halkı İngiliz kurumlarını ve ürünlerini boykot etmeye, kamu görevlerinden istifa etmeye, devlet okullarındaki çocuklarını geri almaya, vergileri ödememeye, İngiliz unvan ve rütbelerini terk etmeye çağırdı. Gandi bu süreçte defalarca hapse atıldı." Emrullah Alemdar ve Savaş Keleş, *Ortaöğretim Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi 12 Ders Kitabı,* MEB Yayınları, Ankara, 2018, s.114 - 115.

79 Emrullah Alemdar ve Savaş Keleş, *Ortaöğretim Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi 12 Ders Kitabı*, MEB Yayınları, Ankara, 2018, s.200.

rihsel olayların ve karşılaşmaların yoğunluğu bu üç devlete dair üretilen imajların belirleyicisidir.

Tarih ders kitaplarının yazarlarının ve yazıldığı dönemin yaygın söylemine göre imajlar farklılıklar gösterse de Almanya, Fransa ve İngiltere'nin söylem repertuarlarının tarihsel olarak sürekliliğinden bahsetmek mümkündür. Tarih ders kitabı yazarı, geçmişi bütün olarak ele almakta ve metni kaleme aldığı dönemin yargılarını geçmişteki olayların nedenselliğini ortaya koyarken kullanmaktadır.

İmajları ortaya koyan söylem repertuarlarına bakıldığında ise üç dönemden bahsetmek mümkündür. Bu dönemlendirme, siyasi olarak güçlü olmanın getirdiği üstten bakış dönemi (Ortaçağ ve Osmanlı klasik dönemi), dengelenme dönemi (Rönesans ve Reform) ve hayranlık (Aydınlanma çağı ve Sanayi devrimi) dönemidir. Bu söylem repertuarlarında dikkat çekici ortak özellik ise Almanya, Fransa ve İngiltere ile yapılan ittifaklara tarih ders kitabı yazarlarının şüpheci bakışıdır. Bu şüpheci bakışın günümüzde toplumda ilgili devletlere olan bakışın inşasında etkisi olduğu söylenebilir. Her ne kadar Almanya, Fransa, İngiltere için üretilen imajlar birçok genellemeyi içinde barındırsa da her ülkeye dair belirgin yönler de taşımaktadır.

Fransa için küçümseyici ifadelerin ilk olarak kullanılmaya başlandığı anlatı Haçlı Seferleri anlatısıdır. Fransa Kralı Filip Ogüst'ün hastalığı bahane ederek ülkesine dönmesi vurgusu yine küçümseyici ifadeler arasında gösterilebilir. Fransa imajı klasik dönem anlatısında belirginleşmeye başlamaktadır. Osmanlı Devleti ve Fransa arasındaki ilişki siyasi tarih anlatısı olarak kapitülasyonlarla şekillenmekte ve Fransuva özelinde kişiselleşmektedir. Fransuva bu anlatıda *ikiyüzlü* olarak sunulmuştur. Kapitülasyonların sürekli hale gelmesiyle birlikte bu imaja *istismarcı* sıfatı eklenmiştir. Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesi üzerine bu ikili ilişkide Fransa *güvenilmez bir müttefik* olarak sunulmuştur. 19. Yüzyıl anlatılarında Fransa'ya dair üretilen *güvenilmez bir müttefik* imajı Balkan uluslarını milliyetçilik bağlamında kışkırtan bir *dış mihrak* ve *iç mihrakların hamisi*ne dönüşmüştür. I. Dünya Savaşı ile birlikte Fransa *düşman* olarak inşa edilmiş, *işgalci* ve *emperyalist bir devlet* olarak tanımlanmıştır.

İngiltere'ye dair imajlar Fransa'ya dair üretilen imajlarla paralellik taşımakta ve siyasi tarih anlatıları içinde Fransa ile birlikte sunulmaktadır. Haçlı Seferleri anlatısı içinde İngiltere Kralı *Aslanyürekli* Rişar için *"her türlü vahşet ve hunharlığı tatbik etti"* ifadesi ile üretilmeye başlayan negatif imajlar, 19. Yüzyılda *güvenilmez müttefik* olarak tanımlanmış, Fransa'ya benzer biçimde Balkan uluslarını milliyetçilik bağlamında kışkırtan bir *dış mihrak* ve *iç mihrakların hamisi*ne dönüşmüştür.

I. Dünya Savaşı ile birlikte Fransa gibi *düşman* olarak inşa edilmiş, *işgalci* ve *emperyalist bir devlet* olarak tanımlanmıştır.

Fransa ve İngiltere için üretilen olumsuz imajların kullanımı İngiltere ve Fransa ile imzalanan Ankara Paktı ile sona ermektedir. Bu dönemden sonra Fransa ve İngiltere *demokrasi sınıfı*ndaki devletler olarak görülmüş, soğuk savaş döneminde 18. Yüzyılı hatırlatır biçimde denge siyasetinin bir benzeri olarak *müttefik* kapsamında değerlendirilmiştir. Ancak her iki devletin *güvenilmez* oluşu geçmişe referans vererek devam etmiş, *işgalci* imajları farklı siyasi tarih anlatıları içinde vurgulanmıştır.

Türkiye'deki tarih ders kitaplarında Almanya anlatısı ise Fransa ve İngiltere örneklerinden farklı bir biçimde inşa edilmiştir. Fransa ve İngiltere'den farklı olarak Almanya ile I. Dünya Savaşı'nda ittifak yapılması bu inşanın farklılaşmasının temel nedenlerinden birisidir. Fransa ve İngiltere'ye dair açık olarak pozitif imajların kullanılmamasına rağmen Almanya için belirgin biçimde pozitif imajların kullanıldığı görülmektedir. Nitekim Almanya'ya/Germenlere[80] Kavimler göçünde neredeyse Türk imajına yakın bir imaj üretilmiştir. Bu imajın inşa edilişinde tarih ders kitabının yazıldığı dönemin etkisi büyüktür. Ayrıca 19. Yüzyıl sonlarına doğru İngiltere'nin, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunma siyasetini bırakması üzerine Almanya'ya duyulan yakınlık Almanya'nın müttefik kategorisinde inşa edilmesine olanak sağlamaktadır. Bu anlatının sunumunda Almanya *konjonktürel bir müttefik* olarak görülmüş ve negatif imajlar kullanılmamıştır. Bununla birlikte I. Dünya Savaşı'nda müttefik olarak görülen Almanya, II. Dünya Savaşı anlatılarında bu müttefik imajından öteki kategorisine dönüşmüştür.

II. Dünya Savaşı anlatısı Fransa ve İngiltere'nin I. Dünya Savaşı sırasında *emparyalist, işgalci* ve *ikiyüzlü* imajlarından arındırıldığı bir dönemi işaret eder. Diğer taraftan Almanya'nın negatif olan imajı ise Almanya'ya giden Türkiye kökenli misafir işçilerin göç öyküleri ile dönüşüme uğramıştır. Böylelikle II. Dünya Savaşı anlatılarında negatif imajların yerine pozitif imajlara sahip olan İngiltere ve Fransa'ya Almanya da katılmıştır. Soğuk savaş dönemi anlatılarında da İngiltere, Fransa ve Almanya'ya dair dost ve müttefik söylemi devam etmiştir.

80 Misafirperver olmalarından, uzun boylu olmalarından tenlerinin beyaz olmasına ve yanaklarının pembeliği vb.

TARİH DERS KİTAPLARINDA RUSYA[1]

Doç. Dr. Özgür AKTAŞ - Kafkas Üniversitesi

Türkiye'de akademik tarihçilikte ve tarih ders kitaplarında Türk-Rus ilişkileri önemli yer tutmaktadır. Bu çalışmada Türkiye'de 1930'lu yıllardan günümüze kadar lise tarih derslerinde okutulan kitaplarda Türk-Rus ilişkilerinin nasıl işlendiği, özellikle tarihçilik anlayışındaki değişimler bağlamında nasıl ele alındığı üzerinde durulacaktır. Ders kitaplarında Ruslara ilişkin öne çıkan konular olumlu, olumsuz ifadeler ve ilgili görseller bağlamında sunulacaktır. Çalışmada elde edilen veriler "Rusların etnik kökeni", "Panslavizm", "Şark Meselesi", "Savaşlar", "Antlaşmalar", "Denge politikası", "Türk Dünyası ve Rusya", "Komünizm", "Son Zamanlar" temalarında sunulmuştur.

Rusların Etnik Kökeni

Ulus devletlerin tarihçilik anlatısında etnik köken meselesi önemli yere sahiptir. Türk Tarihi ve Tetkik Cemiyeti'nin hazırladığı *Tarih II* kitabında, Ruslar milli kimliğini kazanmadan önceki dönemde yani Slav kavimleri bağlamında değerlendirilmiştir. "*Beşinci Yüzyıl'dan sonra batıya göçen Ruslar Bulgarlarla karışmıştır. Kurulan büyük topluluğun başında Frank Somoa adlı bir lider bulunmaktaydı. Fakat bu birlik dağıldığında Ruslar tekrar kabile halinde yaşamaya başlamıştır.*" Tarih II ders kitabına göre 9. Yüzyılın başında Rusların başına geçen Rus beyleri (Kynezler) Türk'tür.[2] Yine Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti tarafından hazırlanan *Tarih III* ders kitabında ise şöyle denilmiştir:

> Lehistan'ın şark ve şarkı şimalisi, yani bugün Sosyalist Sovyetler Cumhuriyeti Birliği denilen siyasi manzumenin idare ettiği eski Rusya memleketi, 12. ve 14. Asırlarda Türk Altınordu hanlarına tâbi idi. Rus beyleri, hanın tâbilerinden başka bir şey değillerdi. Rusya'nın Avrupa kısmında bile ahalinin ekseriyeti Türk cinsindendi; hâkim zümre Türklerdi. Rusya'da sakin Islav kabileleri başsız idi. IX. Asırda peyda olan Rus beyleri (knyazları) Hazar

1 Bu çalışma "*Cumhuriyet Devri Tarih Ders Kitaplarında Rusya İmgesi*" adlı yüksek lisans tezinin verilerine 2010 ve 2018 yılı tarih ders kitaplarında yer alan verilerin eklenmesiyle oluşturulmuştur.

2 Türk Tarihi ve Tetkik Cemiyeti, *Tarih II*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931,s.312.

> Türklerinin Rus kabilesindendir. Bunlardır ki ilk Rus devletini kurmuşlar ve isimlerini bu devlete unvan olarak bırakmışlardır.[3]

Tetkik Cemiyeti tarafından hazırlanan kitaplarda Rus beylerinin Türk olduğunu söylemesine rağmen, tarih yazımında Rusların ilk yöneticilerinin Slav veya Norman asıllı olduğu tartışmaları mevcuttur.[4] İsmet İnönü döneminde 1940'larda yazılan tarih ders kitabına göre Slavlar, Roma hudutlarının kuzeyinde çabuk çoğalan ve daima başka topraklar arayan kavimdir.[5] Kuzey ırk ailesine mensup olan bu topluluk mavi gözlü ve uzun kafalı olup demirin yayılmasına da katkı sağlamıştır.[6] Demokrat Parti iktidarı zamanında 1950'lerde yazılan ders kitabında Rus dili hakkında bilgi verilmiş, Rusçanın Hint -Avrupa ailesine ait olduğu belirtilmiştir.[7] Kitaplarda Rus alfabesinin gelişimi hakkında bilgi verilmezken 2010 yılında basılan Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi ders kitabında Kiril Alfabesinin harflerine yer verilmiş 1928 yılında Rusların Türk Dünyası ile Türkiye'nin bağını kesmek için Türk Cumhuriyetlerinde Kiril Alfabesini kullandığı ve Rus dilini bir asimile aracı yaptığı vurgulanmıştır.[8]

Panslavizm

Cumhuriyet Devri boyunca tarih ders kitaplarında vurgulan en önemli konulardan birisi Rusya'nın ırki ve mezhebi yakınlık duyduğu toplumları, Osmanlı Devleti'nden koparark kendi hâkimiyeti altına alma amacı güden Panslavizm politikasıdır. 1931 yılında Tetkik Cemiyeti tarafından yazılan *Tarih III* ders kitabına göre durum şöyledir:

> Ruslar 15. yüzyılın ortalarına kadar Altınordu Devleti'ne tabiydiler. III. İvan son Bizans İmparatoru Konstantin'in kız kardeşi ile evlenerek Ortodoks İmparatorluğuna mirasçısı oldu. Onun oğlu IV İvan taç giyme töreninde kendisini Çar ilan etti Kazan ve Astrahan Hanlığı'nı istila etti, Moskova Çarlığı güçlendi. Artık Çarların en büyük amacı Türklerden İstanbul'un fethinin intikamını almaktır.[9]

---

3 Türk Tarihi ve Tetkik Cemiyeti, *Tarih III*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1931, s. 8-9.
4 Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, s.XX.
5 Şemsettin Günaltay, *Tarih I*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1939,s. 400.
6 Arif Müfid Mansel, Cavid Baysun ve Enver Ziya Karal, İlk Çağ Tarihi, Maarif Matbaası, İstanbul, 1943, s.5.
7 Bedriye Atsız ve Hilmi Oran, *Tarih I İlkçağ*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1953, s.11.
8 Okur vd, Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi, Ankara, MEB, 2010, s.12.
9 TTTC, *Tarih III*, s.41.

III. İvan (2018)

Rus Çarı I. Petro (2018)

Rusya, I. Petro ile sıcak denizlere inmek, bütün Slavları tek bayrak altında birleştirme ideolojisi gütmüş, bunun için sürekli mücadele vermiştir. Rusya bu dönemde modernleşmiş, güçlenmiş, Çar lakabı alan hükümdarları Roma'nın varisi olmuştur. 1930'lu yılların tarih ders kitaplarına göre Rusya'nın amacı, Osmanlı Devleti'nden toprak almak, sıcak denizlere inmek, Bizans'ı diriltip ona hamilik yapmak olarak açıklanmıştır.[10] Kendisi için "deli" lakabı da kullanılan Petro'nun bastığı madalyaya Grek İmparatoru unvanını işlemesi diğer Rus çarlarına Doğu Roma'nın halefi oldukları ve Bizans'ı tekrar diriltme hedefi göstermiştir. Kesin olmayan bir iddianameye göre Deli Petro Rusya'nın politikasını belirlemiş, Karadeniz, Boğazlar, Doğu Anadolu ve İran'ın zapt edilerek Akdeniz ve Hint Okyanusu'na Rusya'nın açılması gerektiğini belirtmiştir.[11] Azak Kalesi'nin kaybedilmesiyle Ruslar Karadeniz'e el atmıştır. Osmanlı Devleti güçten düştükçe Rusya ideolojisine adım adım yaklaşmış Osmanlı Yönetiminden Rus, Sırp, Hırvat, Sloven, Karadağlı, Leh, Çek, Ukrayna, Bulgar halklarının kurtarılması ideali I. Nikola ve Çar I. Alexander tarafından da devam ettirilmiştir[12]

10 TTTC, *Tarih III*, s. 71.

11 TTTC, *Tarih III*, s.143.

12 Vicdan Cazgır, İlhan Genç, Mehmet Çelik, Celal Genç ve Şenol Türedi, *Tarih 10*, MEB, 2010, s.155-156.

Çar I. Nikola (2018)

Çariçe II. Katerina (2016)

Panslavizm ideolojisi o kadar benimsenmiştir ki asıl imparator olan kocasını öldürerek başa geçen Rus Çariçesi II. Katerina[13] torununun ismine Konstantin adını vermişti. Avusturya ile yapılan anlaşmaya göre Konstantin, Bizans İmparatorluğu kurulduktan sonra tahta geçecek kişiydi.[14]

2018 yılında yazılan tarih ders kitabında ise "Kuzeyden gelen tehlike: Rusya" başlığı altında Rusya'nın Osmanlı politikası 15. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar ayrı bir başlık altında anlatılmıştır.[15] Rus Çarı I. Nikola Osmanlı Devleti'nin kısa süre içerisinde yıkılacağını düşünüyordu. St Petersburg'da İngiliz elçisine "*Kollarımız arasında hasta bir adam var. Çok hasta size açıkça söyleyeyim ki gereken bütün tedbirleri almadan önce onu günün birinde kaybetmemiz büyük felaket olacaktır. Osmanlı Devleti ansızın ölebilir*"... diyerek Osmanlı Devleti için "hasta adam" tabiri kullanılmaya başlamıştır.[16] Genellikle tarih ders kitapları Panslavizm ideolojisini I. Petro'dan başlatırken 1931 yılında yazılan *Tarih III* ders kitabı ve 2018 yılında basılan 11. sınıf tarih ders kitabı III. İvan'ı ilk ideolog olarak göstermiştir. 2018 kitabına göre Moskova Knezi III İvan 1492 senesinde Moskova'da güçlü bir devlet kurması, Bizans Prensesi Sofya ile evlenmesi Moskova'nın İstanbul'a halef olacağı düşüncesini ortaya çıkarmış, artık Moskova Üçüncü Roma olarak tanımlanmaya başlanmıştır.[17] Rusya 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'yla İstanbul'da daimi elçi bulundurma hakkı elde etmiş, istediği şehirde konsolosluk açma imkânına kavuşmuş Balkan halkları ile etkileşime geçerek Panslavizm idealine yaklaşmıştır.[18] Tarih ders kitaplarında Panslavizm politikasına yaklaşım benzerlik göstermiştir.

13 T.T.T.C, *Tarih III*, s.85.
14 Kemal Kara, *Osmanlı Tarihi I*, Önde Yayıncılık, 1998, s.145.
15 Laçin vd, s.116.
16 *a.g.e.*, s.97.
17 *a.g.e.*, 116.
18 a.g.e, s.50.

Şark Meselesi

Şark Meselesi tarih ders kitaplarında önemsenen diğer önemli bir konudur. Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti tarafından 1931 yılında yazılan kitaba göre Şark Meselesi, II Mahmut'un Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa ile olan savaşı sonunda siyasi bir olaya haline gelmiştir.[19] Rusya amacına ulaşmak Yunan ve Sırp isyanlarının fikir babası olmuş bu iki ulusun Osmanlı Devleti'nden ayrılması için en büyük desteği vermiştir. 18. yüzyıl sonunda ise Rusya'nın Şark Meselesi fikri Avusturya, Fransa, İngiltere ve Prusya tarafından da benimsenmiştir.[20] 2005 tarihinde yazılan tarih ders kitabında ise ilk kez 1815 Viyana Kongresi ile ortaya atılan ve siyasi bu meselenin 1071 tarihine kadar uzandığı vurgulanmıştır. Kitaba göre Rus imajı ile özdeşleşen Şark meselesi bayraktarlığını Rusya'nın yaptığı ideoloji olup Panslavizm politikasıyla benzer amaçlara hizmet etmektedir. Bu ideolojinin ilk amacı Avrupa'yı Türklerden kurtarmak ikinci aşaması ise Anadolu topraklarını Türklerden almaktır. 1683 yılında Viyana'da Türklerin yenilgiye uğramasıyla birinci devre bitmiş ikinci devre başlamıştır. [21] 2018 kitabına göre ise Çarlık Rusya 1774 yılında çok büyük bir kazanım sağlayarak, İstanbul'da daimi elçilik açma, Hristiyan Ortodoks mezhebini himaye etme, boğazlardan serbestçe geçme hakkını elde etmiştir. Rusya Şark Meselesi kapsamında sıcak denizlere inme, Asya'yı ele geçirmek, Bakanları himâye etmek, İstanbul'u alarak Bizans Devletini yeniden kurmak, Ortodoksların hamiliğini yapmak ve Türkleri Anadolu'dan çıkarmak idealine sahip olmuştur. [22]

Savaşlar

Tarih ders kitaplarında en fazla yer tutan konulardan birisi de Osmanlı- Rus savaşlarıdır. *Tarih III* ders kitabında savaşlarla ile ilgili ekler bölümünde Rusya ile ilgili "Navarin'de Osmanlı Donanması" ve "Plevne Müdafaası'ndan bir sahne" olmak üzere iki görsel kullanılmıştır. 1931 yılında basılan *Tarih III* kitabına göre *"Avrupa'nın güçlü devletleri arasına geç bir tarihte giren Moskoflar (Ruslar) bir zamanların en güçlü ordularını yenip Avrupa'nın ortalarına kadar yayılan Osmanlı ordularını mağlup ettikleri gibi Osmanlı Ordusunun modernleşme çabalarına da büyük darbe vurdular."*[23]

19 T.T.T.C, *Tarih III*, s.111.
20 TTTC, *Tarih III*, s.112.
21 Cazgır, Yavuz ve Ceyhun, *a.g.e.*, s.59.
22 Laçin vd, *a.g.e.*, 2018, s.94
23 TTTC, *Tarih III*, 1931, s.89.

1998 yılında yazılan *Osmanlı Tarihi I* adlı tarih ders kitabında "II, Viyana Kuşatması'nı ve "Navarin baskınını" gösteren iki temsili resim kullanılmıştır.[24]

2005 yılında yazılan ders kitabında savaşlarla ilgili doğrudan görsel yoktur. Bu kitaba göre Prut Seferi'nde Rus Ordusunu imha etme fırsatı kaçırılmıştır.[25] 1736-1739 Savaşı'nda ise Osmanlı Devleti Kırım güçlerinin ve İsveç'in desteğini alarak Rusya'ya karşı zafer kazanmıştır.[26]

2010 yılına kadar yazılan tarih ders kitaplarında Rus Çarlığı'nın yayılma politikası görülürken 2010 tarihinde yazılan Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi ders kitabında Sovyetler Birliği'nin yayılmacılığı görülebilmektedir. Sovyetler Birliği kendi ekonomik ve sosyal anlayışına göre dünyayı biçimlendirmeye çalışmaktadır. Bu amaca ulaşmak için gerekirse savaşa bile girebilmektedir.[27]

2010 yılında yazılan tarih ders kitabında diğer ders kitaplarında yer almayan 1768 yılında Osmanlı-Rus Savaşı'nı gösteren temsili resim yer almıştır. Bu kitapta İkinci Viyana Kuşatması ve Rus Çarı Petro'nun ağzından Rusların İsveç ve Osmanlı Devleti'nin topraklarını ele geçirme idealine yer verilmiştir.[28] Rusların Karadeniz Orta Asya ve Kafkaslardaki Türk topraklarını ele geçirmeleri eş zamanlı bir tarih şeridi üzerinde gösterilmiştir.[29] Rus Donanmasının Çeşme baskını, Rus çarı I. Aleksandr, Kırım Savaşı Tablosu, Florance Nightingale, Kırım Savaşı'nda Abdülmecit'i karşı müttefikleriyle at üzerinde gösteren tablo, Berlin Kongresi temsi resmi Rus savaşları kapsamında kullanılan görsellerdir. Nene Hatun ise Osmanlı Rus Savaşı'nın kadın kahramanı olarak temsil edilmiştir. [30]

Azak Kalesi (2018)

Rus Donanması'nın Çeşme Baskını (2018)

24 Kara, 1998, s.120, 172.
25 Vicdan Cazgır, Servet Yavuz ve Niyazi Ceyhun, *Lise Tarih 2*, MEB, Ankara, 2005, s.46.
26 Vicdan Cazgır, İlhan Genç, Mehmet çelik, Celal Genç ve Şenol Türedi, *Tarih 10*, MEB, 2010, s.129.
27 Okur vd, 2010, s.82.
28 Cazgır vd, s.119.
29 *a.g.e.*, s.129.
30 *a.g.e.*, s.176.

2016 yılında yazılan ders kitabında ise II. Viyana Kuşatması, Rus Çarı I. Petro, 1736-1739 Osmanlı-Rus Savaşı, Çeşme Vakası, Viyana Kongresi, II. Katerina, Navari'nde Osmanlı donanmasının yakılması, Sinop Baskını, Sivastopol Kuşatması, Florance Nightingale, Osmanlı ve Rus delegelerinin Ayastefanos'ta görüşmeleri Osmanlı- Rus savaşları kapsamında yer almış temsili resimlerdir.

2018 yılında yazılan tarih ders kitabında Çar Petro, Azak Kalesi, Prut Savaşı, 1768-1774 Osmanlı -Rus Savaşı Haritası, I. Nikola, Kırım Savaşı, Tersane Konferansı, Prens Mençikof, Rus Çarı II. İvan savaşlar bağlamında yer bulmuş görsellerdir. Tarih ders kitabında 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Ruslara karşı mücadele eden Gazi Osman Paşa, Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Nene Hatun'un temsili resimlerine yer verilmiştir.[31] Türk- Rus savaşlarında stratejik öneme sahip olan kaleler de vardır. Azak Kalesi ve Kars Kalesi için kanlı vuruşmalar yaşanmış bu kaleler birçok kez taraflar arasında el değiştirmiştir. Çarlık döneminde yazılan Rusya tarih ders kitaplarında Türklerle Ruslar arasındaki savaşın sorumluluğu daima Türklere yüklenmiştir.[32]

2018 tarihinde yazılan tarih ders kitabında Rusya nükleer güç imgesiyle ve sahip olduğu silahlarla temsil edilmiştir. Kitaba göre *SSCB 1949'da atom bombasını yaparak, MİG-1 ve MİG-3 avcı uçaklarını tasarlayarak, 1953 yılında da hidrojen bombasını geliştirerek nükleer güç olmuştur.*[33] Sovyetler Birliği ABD'nin ittifaklarına karşı; Kominform (1947), COMECON (1949), Molotof Paktı (1955), Varşova Paktı (1955) gibi organizasyonları kurarak cevap vermiştir.[34] SSCB kültürel, bilimsel alanda ve uzay çalışmalarında da ABD ile beraber dünyanın iki süper gücünden birisidir. 1957'de ilk uydusu Sputnik'i yörüngeye yerleştiren, 1961 tarihinde de Yuri Gagarin'i uzaya göndermeyi başaran Ruslar uzayda rekabeti başlatmıştır.[35]

Antlaşmalar

Rusya ile Osmanlı Devleti arasında yapılan antlaşmaların her biri siyasi dengeleri değiştirecek etkiye sahip olmuştur. Bu durumun en büyük kanıtı Osmanlı-Rusya ilişkilerini anlatan ders kitaplarında antlaşmalara ayrılan yerdir.

Antlaşmalar Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti tarafından yazılan *Tarih III* kitabında tarih analiz edilirken diğer tarih ders kitaplarında genellikle maddeler halinde sunulmuştur. Antlaşmaların öğretiminde en fazla kullanılan yöntem antlaşma

31 Laçin vd, *age* s.102.

32 Verana Başaran, Çarlık Dönemi Rus Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı İmgesi, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* Cilt: 2, Sayı: 3, s.210.

33 Alemdar ve Keleş, s. 78.

34 *a.g.e.,* s.109.

35 *a.g.e.,* s.132.

sonrasında sınırların haritalarla gösterilmesidir. Tetkik Cemiyeti'nin yazdığı *Tarih III* kitabında Ayestafenos Antlaşması, Berlin Antlaşması ile 1622-1922 Osmanlı İmparatorluğunun küçülmesi ve ortadan kalkması başlıklı renkli haritada birçoğu Rusya ile yapılmış 22 antlaşma yer almıştır.[36] Emin Oktay tarafından yazılan *Tarih III* ders kitabında ise siyah beyaz olarak renklendirilen haritalarda Türk-Rus mücadelesinin en yoğun yaşandığı Kırım ve Kuzey Kafkasya haritası, 1739 Belgrad Antlaşması haritası, Osmanlı-Rus savaşları haritası, Bükreş ve Edirne Antlaşması haritası ile Ayestefanos ve Berlin Antlaşmaları haritaları yer almaktadır[37]. Kemal Kara tarafından 1998 yılında yazılan *Osmanlı Tarihi I* kitabında Küçük Kaynarca, Edirne ve Berlin Antlaşmaları sonucunda toprak değişim haritalarına yer verilmiştir. Cazgır, Yavuz ve Ceyhun tarafından 2005 yılında yazılan ders kitabında Küçük Kaynarca ve Berlin Antlaşmaları görülmektedir. Kemal Kara tarafından 2007 tarafından yazılan ders kitabında Belgrad, Küçük Kaynarca, Edirne, Berlin Antlaşmalarına yer verilmiştir. Cazgır vd tarafından 2010 yılında yazılan *Tarih 10* ders kitabında 18. ve 19. yüzyılda Rusya ve Osmanlı Devleti haritası ile Küçük Kaynarca Antlaşmasına yer verilirken 2018 yılında yazılan *Tarih 11* kitabında sadece Berlin Antlaşması haritasına yer verilmiştir.

Küçük Kaynarca Antlaşması'na göre Osmanlı Devleti (2010)

Denge Politikası

Türkler güçlenen Rusya'nın önünü alabilmek için denge politikasını başarı ile kullanmışlardır. Denge politikası kimi zaman da Avrupalı devletlere karşı Rusya ile işbirliği yapmak şeklinde gerçekleştirilmiştir. Rusya ve İngiltere Osmanlı top-

36 TTTT, *tarih III*, s.129, 150.
37 Emin Oktay, *Tarihsiz*, s.68-164.

raklarının bir diğerinin eline geçmesindense Türklerde kalmasını tercih etmişlerdir.

Türk Tarihi ve Tetkik Cemiyeti tarafından 1931 yılında hazırlanan *Tarih IV* kitabında Türkler ile Ruslar arasında Milli Mücadele döneminde gerçekleşen işbirliğinden bahsedilmiştir. Çarlık Rusya'nın yıkılmasıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Rusya Sovyetli Fedaratif Sosyalist Hükümeti arasında her iki yönetimin hakkını koruyan antlaşmalar imzalanmıştır. Cumhuriyet ideolojisine göre yazılmış olan *Tarih IV* ders kitabına göre Ruslar Kars Antlaşması'nı imzalamak için beklemiş Türk ordularının Sakarya Savaşı'nı kazanmasıyla antlaşma imzalamış [38] olduğunu belirterek Sovyet rejiminin çıkarlarına göre hareket ettiğini de vurgulamıştır.

2005 yılında yazılan ders kitabında ise Osmanlı Devletinin güçten düştüğü ve büyük devletlere karşı tek başına mücadelede zorladığı zaman artık denge politikasına yöneldiği belirtilmiştir. Fransa ile Kanuni Sultan Süleyman devrinden devam eden dostluk uzun yıllar devam etmiş, Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı İngiltere ile de dostluk geliştirmiştir. İngiltere, Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerinde yayılma politikalarına birçok kez kendi çıkarı için engel olmuştur. Kimi zaman ise Osmanlı Devleti, İngiltere ve Fransa'ya karşı Ruslarla işbirliği yapmıştır. En dikkat çeken olay Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa ile mücadelede Ruslardan yardım istenmesidir. II. Mahmut ezeli düşmanından yardım istemesini "*Denize düşen yılana sarılır*" cümlesiyle ifade etmiştir.[39]

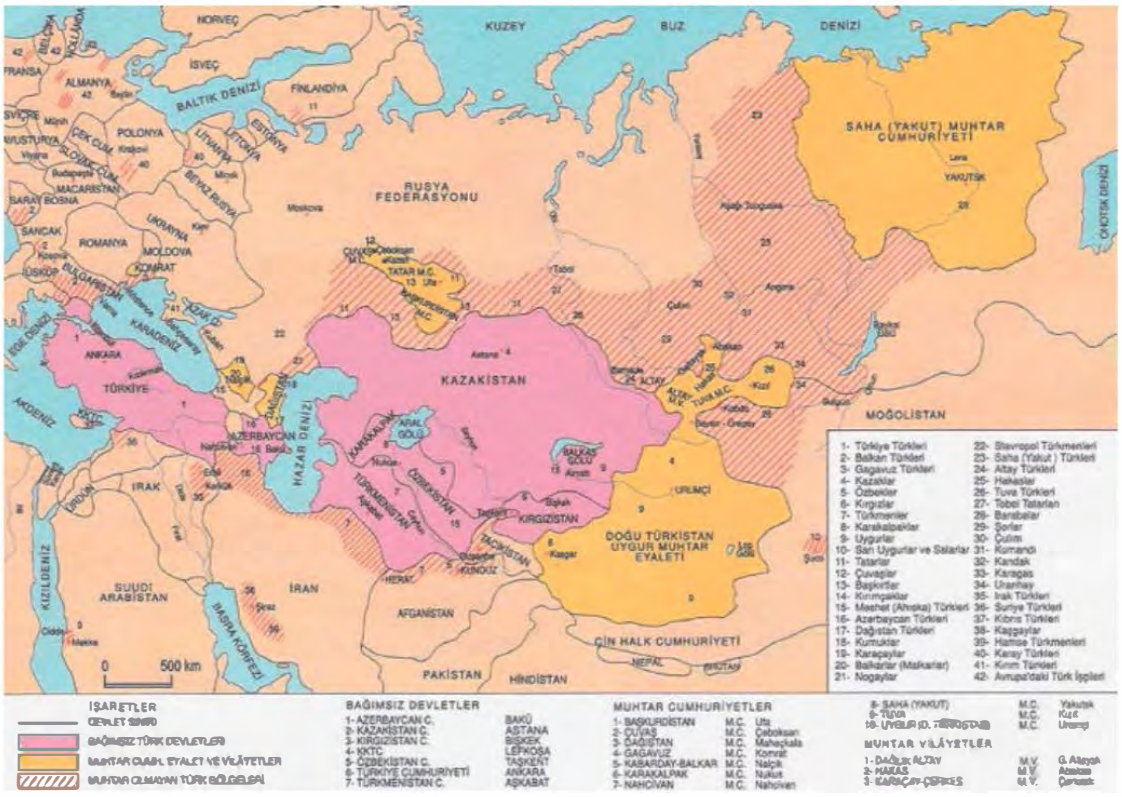
2018 yılı tarih ders kitabı İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye savaşın gidişatına göre SSCB, İngiltere ve Almanya ile ittifaklar yapmış veya ittifaklara aykırı faaliyetlerde bulunduğunu belirterek,[40] Türkiye'nin tarafsızlık politikasından ziyade kazanan tarafta olmayı istediğini vurgulayarak olaya yeni bir yorum katmıştır. Kitaba göre İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye Sovyetler Birliğine karşı denge politikasını Amerika Birleşik Devletleri ve NATO ittifakıyla kurmuştur. Ancak 1964 yılında ABD Başkanı Johnson Mektubu'nun hayal kırıklığı yaratmış[41] ABD'nin menfaati bittiği anda veya SSCB ile pazarlık söz konusu olduğunda Türkiye'yi kolayca harcayabileceğini gösterdiği[42] söylenerek ABD ile olan müttefikliğin samimiyeti tartışılmıştır. Yine de Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesi nedeniyle Moskova'da yapılan olimpiyat oyunlarını seksen ülke ile protesto ederek her şeye rağmen Türkiye, Batı İttifakının bir parçası olduğunu göster-

38 Türk Tarihi ve Tetkik Cemiyeti, *Tarih IV*, Devlet Matbaası, 1931, s.104.
39 Cazgır, Yavuz ve Ceyhun, *a.g.e.*, s.57.
40 Alemdar ve Keleş, Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi, Ada Matbaacılık, Ankara, 2018, s.89.
41 *a.g.e.*, s.189.
42 Alemdar ve Keleş, s.163.

miştir.[43] Ders kitaplarından da anlaşılabileceği gibi Osmanlı Devleti döneminde Rus Çarlığı'na karşı İngiltere müttefik iken, Cumhuriyet döneminde ise Sovyetler Birliği'ne karşı ABD müttefik olmuştur.

Türk Dünyası ve Rusya

Tarih Ders kitaplarında en fazla yer alan konular arasında Türk topraklarının Ruslar tarafından işgal edilmesi konusu gelmektedir. Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti tarafından hazırlana *Tarih II Orta Zamanlar* ders kitabında Türk dünyasının Rusya tarafından hâkimiyet altına alınmasının en büyük nedenlerinde birisinin Timur ile Toktamış arasında yaşanan savaş sebebiyle olduğu yazılmıştır. Bu savaşın suçu Toktamış'a yüklenirken, Timur'un Moskova'ya beklenen seferi yapmaması nedeniyle Rusların çok önemli avantaj elde ettiği belirtilmiştir.[44] 1991 yılından itibaren tarih ders kitaplarının arkasına eklenen Türk dünyası haritası genç nesillere verilen bir mesaj olarak yorumlanmıştır.

Türk Dünyası Haritası (1998)

Atatürk'ün Sovyetler Birliği'nin dağılacağını gördüğü ve bu toprakları kapsayan büyük bir Türk Devletinin kurulacağına yönelik bir ideali olduğu, bu ideal Atatürk'ü Samsun Lisesi ziyaretinde Türklerin Anayurdunu gösteren bir harita

43 *a.g.e.*, s.131.
44 TTTC, *Tarih II Orta Zamanlar*, Devlet Matbaası, s, 77, 312.

önünde çalışırken gösteren fotoğraf ile sembolleştirilmektedir. TTTC tarafından hazırlanan ders kitabında böyle bir ideal vurgulanmamış olmasına rağmen 2010 tarihinde yazılan ders kitabında Atatürk'ün SSCB'nin yıkılacağını ve Türkiye'nin hazırlıklı olmasını belirten okuma parçasına yer verilmiştir[45] yine bu kitapta Türkiye'nin Orta Asya ile ilgilenmesinin Rusya'nın bölgede ağırlığını azalttığı yönünde çok iddialı değerlendirme yapılmıştır.[46] 2010 yılında yazılan ders kitabında Sovyetler Birliği'nin Orta Asya'yı önce istila sonra da asimile ettiğine yer verilmiştir. Kitapta Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Türk cumhuriyetlerine de yer verilmiştir. Günümüzde okutulan 2018 tarihli tarih ders kitabına göre 16. yüzyıldan başlayarak Rusya'nın Türk dünyasına karşı politikası "parçala ve yut" olarak formülüne dayanmaktadır.[47] Kitaba göre Bolşeviklerin eşitlik ve halkların kendini yönetmesi bir kandırmacadan ibaretti."*1924'te hareket Ruslar tarafından bastırılmış olmakla beraber direniş aralıklarla 1935'e kadar devam etti. 1936'da Sovyet Türk devletleri kurularak SSCB'ye bağlandı ve Türkistan milli mücadelesi tamamen sonlandırıldı.*[48] Türkiye'nin Türk Dünyasına yönelik söyleminin hem Türk devletlerinden kabul görmediği hem de Rusya ve Çin'i tedirgin ettiğinden Türkiye'nin daha yumuşak bir politikaya döndüğü belirtilmiştir.[49]

Ermeni Meselesi ve Rusya

Tarih ders kitaplarına yer verilen en önemli konulardan birisi de Türk-Ermeni ilişkileri ve bu ilişkilerde Rusların oynadıkları roldür.1931 yılında yazılan *Tarih III* ders kitabında Ermenilerin Osmanlı Devleti'nde yapılan ıslahatları yeterli bulmadıkları, ihtilalci komiteler kurdukları, Muş yöresinde olay çıkardıkları, İstanbul'da bazı devlet dairelerine bombalı saldırı yaptıkları bilgisi verilmiştir. *Tarih III* ders kitabına göre bu dönemde Rusya Ermenilere değil Babıaliye yardım etmiştir. Çünkü Ermenilerin Rus topraklarında da milli bir devlet kurma ideali vardır, Rusya'da kargaşa çıkaran bir kısım Ermeni Rusya'dan Doğu Anadolu'ya geldiği bilgisi eklenmiştir.[50]

1998 yılında yazılan *Osmanlı Tarihi 1* ders kitabında ise Ermeni Meselesinin 1878 yılından sonra başladığını yazmıştır. Savaşta Rus ordusunda bulunan Ermeniler, Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermenileri isyana teşvik etmiştir. Rusya,

45 Yasemin Okur, Akın Sever, Ertan Aydın, Hakan Kızıltan, Mehmet Aksoy, ve Mehmet Öztürk, Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi, MEB, Ankara, 2010, s.208.
46 Okur vd, *a.g.e.*, s.179.
47 Alemdar ve Keleş, s.23.
48 *a.g.e.*, s.27.
49 *a.g.e.*, s.225.
50 TTTC, 1932, s.137.

Balkanlarda istediğini elde edemeyince Doğu Anadolu'ya yönelmiş Ermenilerde yararlanarak Akdeniz'e inmek istemiştir.[51]

2005 tarihinde yazılan tarih ders kitabına göre Rusya Akdeniz'e inmek için Ermenileri en büyük müttefik olarak görmekteydi, bu amaçla Doğu Anadolu'da bir Ermeni Devleti kurmak amacı güdüyordu. 1877-1878 Savaşı'nda Ermenileri kışkırtan Ruslar bu sayede Batum, Kars ve Ardahan'ı ele geçirmiştir.[52]

2010 yılında yazılan tarih ders kitabında Türkiye ile Rusya'nın, Azerbaycan-Ermenistan arasındaki sorunda farklı kutupta olduğu vurgulanmıştır. Stalin döneminde Karabağ'ın demografik yapısı değiştirilmiştir. Karabağ'da ve Hocalı da yapılan katliamlara Rusya sessiz kalırken Türkiye Azerbaycan'ın yanında yer almıştır.[53]

2011 yılında yazılan kitaba göre ise Rusya Berlin Kongresi'yle Ermeni Meselesini uluslararası kamuoyuna taşımıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda Rus ordularında Osmanlı ve Rusya'dan katılan Ermeni gönüllüler vardı. Osmanlı Devleti Rus-Ermeni işbirliğini engellemek için önlemler almıştır. Tehcir Kanunu'nun en önemli amaçlarından birisi de budur[54]. 2018 yılındaki ders kitabına göre Rusya, Ermeni tehcirini soykırım olarak meclisinde tanımış, Türk diplomatların şehit edilmesine sessiz kalmıştır. Aralarında Rusya'nın da olduğu bazı devletler meclislerinde sözde Ermeni soykırımını kabul etmişlerdir.[55]

Komünizm

Komünizm Türkiye'deki siyasi tartışmalarda öne çıkan konulardan birisi olmuştur. Türk Tarihi ve Tetkik Cemiyeti tarafından basılan *Tarih IV* kitabında Türkiye'nin ideolojisinin Cumhuriyet rejimi olduğu belirtilerek Komünizm ve Sosyalizm gibi akımlarla arasına mesafe koymuştur. Buna rağmen Sovyetlere tarih ders kitaplarında en geniş yer bu dönemde verilmiştir.[56] "Rusya Sovyetli Fedaratif Sosyalist Cumhuriyeti" ile dostluğa ve karşılıklı saygıya dayalı politika *Milli Türkiye Bolşevik İhtilali'nin kendi memleketine sirayet etmesine müsaade edemezdi, Bolşevik Rusya'da milli cereyanın Rusya'ya cereyanına müsait olamazdı*[57] denilerek vurgulanmıştır. Bu ifadeler Rusların Türkiye'de Komünist faaliyetler yürütmemesi

51 Kara, *Osmanlı Tarihi I*, Önde Yayıncılık, 1998, s. 190
52 Cazgır, Yavuz ve Ceyhun, a.g.e., s. 67.
53 Okur vd, *a.g.e.*, s.182.
54 Komisyon, *Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük*, Ada Matbaacılık, Ankara, 2011, S.23.
55 Alemdar ve Keleş, *a.g.e.*,s. 198.
56 Mustafa Şahin ve Mehmet Soysal, "Türkiye'de Tarih Ders Kitaplarında Sovyet/Rus İmgesi Soviet/Russian Image in Turkey History Textbooks", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 11, Say: 61, 2018, s.332.
57 TTTC, *Tarih IV*,s.549.

gerektiği ve Türkiye'nin de Sovyet topraklarında Turancı faaliyetler yürütmeyeceğine, Türk dünyasına dair söylem geliştirmeyeceğine dair ifadelerdir. Bununla beraber Çerkez Ethem ve Halk İştirakuyun Fırkası'ndan bahsedilirken ülkede çıkarılmak istenen kargaşaya Sovyet Rusya'nın neden olduğu üstü kapalı bir şekilde vurgulanmıştır. Yeşilordu Cemiyeti'ne mensup kişilerin "Yenidünya" adıyla Komünizm çizgisine yakın bir gazete çıkardığı belirtilmiştir. Yeşilordu Teşkilatı'na bağlı Nazım Bey'in Halk İştirakuyun Fırkası diye milli olmayan bir teşkilat kurduğu belirtilmiştir. Ayrıca mecliste Rus etkisine kapılan aşırı solda milletvekilleri olduğu vurgulanmıştır. Bu kitapta ayrıca devletçilik sisteminin Türkiye'ye has bir yapısı olduğu belirtilerek Komünizm veya Sosyalizm gibi akımların Türkiye'de kabul görmeyeceği vurgulanmıştır.[58] Sovyetler Birliği döneminde yazılan Rus tarih ders kitaplarında ise Türklerin Sovyetler Birliği'nden Milli Mücadele'de destek gördüğü, Mustafa Kemal tarafından verilen özgürlük mücadelesinin işçi ve köylüler tarafından destek görmesine rağmen Türkiye'nin kapitalist sistemi tercih ederek Sovyetler Birliği'nde hayal kırıklığına neden olduğu dile getirilmiştir.[59]

Atatürk sonrasında Sovyetlere yönelik "mesafeli dostluğun" yerini, biraz daha tarihsel ötekileştirmenin aldığını söylemek mümkündür. İnönü ve Demokrat Parti dönemlerindeki tarih ders kitaplarında Osmanlı Devletine en büyük zarar veren ve zor durumda bırakan devletin Rusya olduğunun dikkatle vurgulandığı görülmüştür. Buna bağlamda, Rusların sürekli "sıcak denizlere inme politikası" çerçevesinde Osmanlı topraklarını hedef haline getirdiği ve bundan dolayı ulaştığı yerlerde asimilasyon politikası izlediği açıkça belirtilmiş, Osmanlı Devleti için Rus çarının "hasta adam" tiplemesi imajına yeniden vurgu yapılmıştır. Atatürk döneminde dostane atıflarda bulunulmasına rağmen, konjektörün değişmesiyle Rusya ile karşıt kutuplarda yer alınması sonucu İnönü döneminden başlayarak Sovyetler Birliği "diktatörlük" olarak anılmaya başlamıştır. Bu durum Şahin ve Soysal'a göre Demokrat Parti döneminde ifadelerin giderek sertleşmesi biçiminde ortaya çıkmıştır. [60]

Demokrat Parti dönemi Türkiye'nin Batı ittifakıyla tam işbirliği içinde olduğu döneme denk gelmektedir. Bu dönemde yazılan tarih ders kitabında Doğu Avrupa'nın Sovyetler tarafından ele geçirilmesi ve Sovyetlerin işgalci hedefi üzerinde durulmaktadır. "*Ruslar, Macaristan'ı, Romanya'yı, Yugoslavya'yı, Çekoslovakya'yı ve Bulgaristan'ı işgalleri altına aldırlar. Halk sefalete düştü. Bu defa dünyada bir de Komünizm tehlikesi baş gösterdi. Amerikalılar ne kadar anlaşmak*

58 TTTC, *Tarih IV*, s.s. 69,88.

59 Nigâr Maharramova Cengiz ve Ahmet Şimşek, "Sovyetler Birliği Dönemi'nde Rusya'da Okutulan Tarih Ders Kitaplarında Türk İmajı", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 26, s.62

60 Şahin ve Soysal, *a.g.m.*, s. 338.

istedilerse de Ruslar antlaşmaya yanaşmadılar. Kitabın son konusu ise Kore Savaşı ile bitmektedir[61]. Enver Ziya Karal ise Türk-Rus dostluğunun Rusların Kars, Ardahan ve Boğazlarla ilgili emelleri yüzünden bozulduğunu dile getirmiştir.[62]

2010 yılında yazılan Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi ders kitabı Sovyetler Birliği tarihini içeren ilk ders kitabıdır. Bu ders kitabında gelişen teknolojinin ve eğitim bilimlerinde yapılan çalışmaların da etkisiyle karikatür, resim, fotoğraf gibi görsel ögelere yer verilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndaki Rusya'nın rolü, Bolşevik İhtilali, Lenin ve Stalin'in ekonomi politikası, Sovyetlerin Türkistan'da yayılması, İkinci Dünya savaşı, Soğuk Savaş Dönemi, Sovyetlerin yayılması ve Sovyetlerin yıkılması konuları yer almıştır. Sovyetler Birliği'nin genellikle ABD kısmen de Çin ile yaptığı rekabet vurgulanmıştır. Tarih ders kitaplarında Rus kültürü, toprak biçimi, Rus edebiyatı genellikle ihmal edilmiştir, bu kitapta Maksim Gorki'nin Ana adlı romanından alıntı yapılarak Rusya'nın ekonomik ve siyasi açıdan düştüğü zor durum betimlenmiştir.[63] Kitaba göre Komünist rejimle yönetilen Sovyetler Birliği 1979 yılında Afganistan işgali ile yeni bir sürece girmiştir. Savaş, ABD ile yapılan silahlanma ve uzayda rekabet, verimsiz üretim sistemi Sovyetler Birliği'ni hırpalamıştır. Mihael Gorbaçov Glastnost ve Perestroika diye adlandırılan reformlarla devleti toparlamaya çalışmış ancak kendisine kaşı yapılan darbe bu reformları engellemiştir. 19 Ağustos 1991 yılında Kremlin'e 1917'den önceki Rus bayrağı çekilmiş, 1917 yılında Lenin'le başlayan bir tarihi süreç 1991 yılında Mihael Gorbaçov'la sona ermiştir.[64]

Lenin halka hitap ederken (2010)

Mihael Gorbaçov (2010)

Cumhuriyet tarihi ders kitaplarında Sovyetler Birliği'nin sisteminin sosyalizm mi yoksa Komünizm mi olduğu tartışmalarına rastlanamazken, 2018 yılında basılan Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi ders kitabında, Sovyetler Birliği'nin rejimi olarak nitelendirdiği Komünizm için şöyle tanımlama yapılmıştır: "Özel mülkiyete

61 Enver Behnan Şapolyo, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1950)*, Milli Eğitim Basımevi, 1953, s.175, 183.
62 Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s.223.
63 Okur *vd*, s.8.
64 *a.g.e.*, s.176.

dayalı kapitalist sistem yerine sınıfsız, ortak mülkiyete ve servetin gereksinimlere göre bölüşülmesine dayalı olan politika olarak tanımlanan Komünizm Rusya'da Vladimir Ilyiç Ulyanov tarafından uygulamaya konulmuştur."

2018 tarih ders kitabına göre İhtilal yapan Bolşeviklerin lideri Lenin, Müslüman Türk toplumları yeni siteme entegre edebilmek için milletlerin kendi kaderlerini tayin etme hakkı politikasıyla ikna etmiştir, ancak bu bir aldatmacadır.[65] Türkiye'nin Kore Savaşı ve NATO'ya katılmanın Sovyet tehdidi nedeniyle mecbur olduğu vurgulanmakta, ancak Türkiye'ye yapılan NATO yardımıyla milli sanayinin darbe yediği vurgulanarak Batı ile ittifakın samimiyeti sorgulanmaktadır. [66]

Son Zamanlar

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Türkiye ve Rusya Federasyonu arasında yeni bir süreç başlamıştır. ABD'nin bölgeye yönelik politikaları ve Rusya'nın tekrar toparlanarak bıraktığı boşluğu telafi etmesine şahit olunmuştur. Türkiye ise Orta Asya ile ilgilenmesinin kanıtı olarak tarih ders kitaplarının arkasına Türk dünyası haritasının eklenmesi ve Türk cumhuriyetlerinin tarihine daha fazla yer verilmesi gösterilebilir.

1990 yıllar Türkiye'nin içeride terörle mücadelesi ve dışarıda Ermeni iddialarıyla mücadelesine sahne olmuştur. Osmanlı tarihi veya Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ders kitaplarında Rusya, Ermeni Meselesi ve Pontus Rum Meselesinin doğal bir destekçisi konumundadır. 2010 yılında yazılan Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi ders kitabında Sovyetler Birliği'nin dağılması konu alınmıştır. Mihail Gorbaçov'un dağılmayı engelleme çabaları, Boris Yeltsin'in yeni bir döneme geçme mücadelesi vurgulanarak Sovyetler Birliği'nden kopan Doğu Avrupa ve Türk devletleri ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün Türk cumhuriyetlerinin bağımsız olacağına yönelik sözünün arkasından Azerbaycan bağımsızlığının sembol isimleri olan Mehmet Emin Resulzade, Ebulfez Elçibey ve Bahtiyar Vahapzade'nin resimlerine yer verilmesi manidardır.

1990'lı yıllar Rusya'nın tekrar büyük güç olma mücadelesine sahne olmuştur. Çeçenistan ve Rusya arasındaki savaş, Rusya'nın ise Yugoslavya İç Savaşı'nda Sırplardan yana tutum alması, Azerbaycan-Ermenistan Savaşı'nda Ermenistan'ı desteklemesi Türkiye ve Rusya ilişkilerine olumsuz olarak yansımıştır. Kitapta Gorbaçov, Boris Yeltsin ve Vladimir Putin'in fotoğraflarına yer verilmiştir. Genelde dünya stratejisi özelde ise Türk- Rus ilişkilerinin en önemli öğelerinden olan enerji konusu da ders kitabına yer almıştır. Kitaba göre "Mavi Akım Projesi", iki ülke

65 Alemdar ve keleş, *a.g.e.*, s.24.
66 Alemdar ve Keleş, *a.g.e.*, 137.

arasında çok büyük ticari faaliyet olsa da Türkiye Batılı devletler ile Rusya'nın doğalgazdan doğan stratejik gücünü başka alternatiflerle dengelemeye çalışmıştır.[67]

Günümüzde ise Suriye İç Savaşı nedeniyle Rusya ile olan ilişkiler kırılgan bir zeminde devam etmektedir. Özellikle Suriye rejimi konusunda Türkiye ile Rusya'nın yaşadığı görüş ayrılığı tarih ders kitabında belirtilmiştir:

> Esed rejimi; BM Güvenlik Konseyi daimi üyesi olan Rusya ve Çin'den aldığı destekle ayakta kalabilmiştir. Suriye'ye yaptırım ve uluslararası müdahaleyi olanaklı kılacak karar tasarılarının konsey tarafından kabul edilmesini engelleyen Moskova, Esed rejimine silah ve mühimmat teslim etmiştir[68].

Sonuç

Türklerle Ruslar tarihin uzun dönemi boyunca etkileşim halinde bulunmuştur. Ruslarla ilişkiler kimi zaman olumlu kimi zaman da olumsuz bir seyir göstermiştir. Bu nedenle Rus tarih ders kitaplarında Türk imgesi, Türk tarih ders kitaplarında Rus imgesi bu doğrultuda şekillenmiştir. Ders kitaplarında anlatım kimi zaman siyasi konjonktüre göre de biçimlenmiştir. Tarih ders kitaplarında Rusya'nın kültürel yapısı, edebiyatı, toprak sistemi gibi konular ele alınmamış siyasi tarih anlatısı baskın olmuştur.

Bilindiği üzere, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında Osmanlı Devleti'nden kalan tarih ders kitapları kullanılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihçilik anlayışını yansıtan kitaplar 1931 yılında Türk Tarihi Tektik Cemiyeti tarafından bastırılmıştır. Atatürk dönemi Cumhuriyet ideolojisini savunan, genç nesillere aktaran *Tarih IV* ders kitabında Rusya'ya karşı sert cümleler yoktur. Devletlerin birbirlerine karşı saygılı davranmaları gerektiğine inandıkları anlaşılmaktadır. Ancak siyasal hayatta Rusların desteklediği sol hareketlere dikkat çekilerek bu oluşumların gayri milli olduğu dile getirilmiştir.

İsmet İnönü dönemi yeni bir tarih anlayışının başlangıcı olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan en büyük korkulardan birisi de Türkiye'nin Sovyetler Birliği tarafından işgal edilebileceği korkusudur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere ve Fransa'nın ağır darbe yemesiyle dünyanın yeni süper güçleri ABD ve Sovyetler Birliği olmuştur. Sovyetler Birliği'nin büyük bir güç haline gelmesi, Türkiye'ye yönelik tehditleri ve ideolojisi ülkede bir Rus korkusuna kadar varmıştır. Bu durumda Türkiye Batı ittifakına yaklaşmış doğal olarak bu durum ileriki yıllarda Demokrat Parti zamanında tarih yazımına da yansımıştır.

---

67 Okur vd, *a.g.e.*, s.208.

68 Alemdar ve Savaş Keleş, *a.g.e.*, s.261.

Demokrat Parti dönemi Türkiye'nin tercihini Batı İttifakı'ndan yana koyması nedeniyle Sovyetler birliği olumsuz öteki olarak tanımlanmıştır. Bu dönem Türk-Amerikan ilişkilerinin tarihteki en iyi olduğu dönem olarak kabul edilebilir. Bu durum Enver Behnan Şapolyo tarafından yazılan ders kitabında görülebilir. 1964 yılından sonra ise Yunanistan ile ilişkilerin kötüleşmesi Türk tarihsel romanlarında Bizans'a karşı zaferlerin kazanıldığı temaları ortaya çıkarmıştır. Bu hikâyeci anlatım tarzı tarih ders kitaplarına da yansımıştır.[69] 1960'lı yıllarda temelleri atılan 1970 yıllarda ise düşünsel yapısı şekillenen Türk-İslam Sentezini merkez alan tarih yazımı "Türk ve İslâm tarihini bir potada harmanlayan bir anlayışı" ortaya çıkarmıştır.[70] Buna ek olarak Ermeni meselesinin ortaya çıkışı, Komünizm akımının devletçe tehdit olarak algılanması tarih eğitimini etkilemiştir.[71] Bu dönemde sol örgütlerin sosyalist ülkelerce kışkırtıldığı iddiası ve 1974 Kıbrıs Harekâtı'na Sovyetler Birliği'nin karşı çıkması soğuk ilişkilerin başlıca nedeni olmuştur.[72] Ancak tarih ders kitapları Atatürk'ün ölümüne kadar yazıldığı için yakın döneme yeterinde yer ayrılmadığı için 1970'li yıllarda basılan tarih ders kitaplarında Sovyetler Birliği algısını incelemek oldukça zordur.

Türkiye ve Rusya Federasyonu Yugoslavya İç Savaşı, Azerbaycan-Ermenistan çatışmasında karşı cephede olmuştur. Bu yıllarda Türkiye'ye yönelen terör tehditi ve Ermenilerin uluslararası camiada sözde soykırım iddialarını kabul ettirme çabaları Türkiye için en büyük tehdit olmuştur. Bu nedenle tarih ders kitapları Ermeni Meselesi ve Pontus Rum konularında öğrencilere bilgilendirici okuma parçalarına yer ayırmışlardır.[73]

2010 ve 2018 yılında yazılan ders kitaplarında Ruslara ait görsellerin ders kitaplarında yer almasında Türkiye'ye Komünizm rejiminin ihraç olabileceği düşün-

69 Prut Savaşı anlatılırken Deli Petro'nun zor durumda olduğu fakat "*O'nu bu tehlikeli durumdan sonraları karısı olan Katerina adlı güzel bir kadın kurtardı. Katerina Baltacı Mehmet Paşa'ya elçiler gönderdi. Kendisi de bizzat onu ziyaret etti. Paşaya birçok değerli hediyeler sundu. Yalvararak, gözyaşı dökerek barış istedi...* denilerek tarihi olaylar hikayeci bir tarzda sunulmuştur. Emin Oktay, *Tarih III*, İstanbul, tarihsiz, s.73.

70 Etienne Copeaux, *Tarih ders kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, S.58.

71 Ahmet Özcan, 196-1970'lerde popüler tarihçilik. *Türkiye'de Tarih Eğitimi* (Ed. Ahmet Şimşek), Ankara, 2017, s.245.

72 Alemdar ve Keleş ,*a.g.e.*, s.189.

73 Kemal Kara, Tarih 2, Önde yayıncılık, İstanbul, 1997. Bu kitapta Osmanlı tarihine ayrılmakla beraber kronolojinin dışına çıkılarak Pontus Rum Meselesi ve Ermeni Meselesi ile ilgili olarak geçmişten 1980'li yıllara kadar değerlendirme yapılmıştır. Ermenilerin sadık millet olduğu ancak büyük güçler tarafından kışkırtıldığı belirtilmiş, ASALA'nın faaliyetleri ve Türk diplomatlarına karşı saldırılar ile sözde soykırım çalışmalarına değinilmiştir. Pontus meselesi de detaylı olarak ele alınmış bu bölgenin Yunanistan'la tarihi bir bağı olmadığı belirtilmiştir. Bu meselelerin doğu sorununun bir parçası olduğu belirtilerek en büyük destekçilerinden birisinin de Rusya olduğu vurgulanmıştır.

cesinin ortadan kalması, Sovyet sembollerinin artık propaganda amacına hizmet edebilme ihtimalinin ortadan kalkmış olması da önemlidir. 2010 yılında yazılan tarih ders kitabında Lenin, Stalin, Kruşçev, Mihail Gorbaçov ve Vladimir Putin'in görsellerine yer verilirken Stalin, beş görselle ancak olumsuz bir tarzda en fazla yer bulan figür olmuştur. 2018 yılında yazılan tarih ders kitabında Lenin, Stalin ve Kruşçev'in fotoğraflarını kullanılmıştır.

TARİH DERS KİTAPLARINDA YUNANLILAR VE YUNANİSTAN

Doç. Dr. Ş. Gülin KARABAĞ - Gazi Üniversitesi

Türkiye'de tarih ders kitaplarında, millî kimlik oluşturmak adına en fazla öne çıkan "öteki" kimliği Yunanlılardır denilebilir. Tarih ders kitaplarında Yunan/ Yunanlılar/ Yunanistan ilgili konular; Eskiçağ Yunan Uygarlığıyla, Osmanlı tarihi içinde Mora/Yunan İsyanı ve Balkan Savaşlarıyla, Türkiye Cumhuriyeti tarihi içinde Kurtuluş Savaşıyla ve son dönemde Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi içinde Soğuk Savaş, Yumuşama Dönemi ve 1990 sonrasında Türk-Yunan ilişkileri olmak üzere farklı konularda karşımıza çıkmaktadır.

Erken Cumhuriyet Dönemi Yunan/Yunanlı İmgesi

Yunanlılarla ilgili konular ilk olarak 1929'da Maarif Vekâleti'nin kararı ile hazırlanan *Umumi Tarih* lise 1. sınıf ders kitaplarında yer almaktadır. Ali Reşat tarafından hazırlanan kitapta Yunanlılar ile ilgili konu "Yunanlılar ve Makedonyalılar"; Ahmet Refik'in yazdığı kitapta ise "Yunanlılar" başlığı altında yer almıştır. Bu dönemin tarih anlayışının bir özelliği olarak, İslam tarihinin sınırları insanlığın geçmişini kapsayacak şekilde genişletildiği için Yunan uygarlığı da ayrım gözetilmeksizin diğer tüm uygarlıklar gibi detaylı olarak ele alınmıştır. Meşrutiyet döneminin ürünü olan bu kitaplarda genel tarih, Avrupalı tarihçilerin özellikle Fransız genel tarih kitaplarının çerçevesi içinde kalmış hatta pek az değişikliğe uğratılarak eleştirel bir süzgeçten geçirilmeksizin aynen aktarılmışlardır.[1] Bu nedenle de liselerde Avrupa merkezli bir tarih öğretimi egemenliğini korumuş, özellikle ilkçağ tarihine, genel tarihe ve Avrupa tarihine, Türk tarihinden daha fazla yer ayrılmıştır.[2]

1929'da hazırlanan *Umumi Tarih*[3] kitabının içeriğinde Yunanlılar,[4] "Yunanlılar ve Makedonyalılar" şeklinde ve detaylı olarak ele alınmıştır. Yunanlılarla ilgili

1 Erdal Aslan, Atatürk Döneminde Tarih Eğitimi- I: "Türk Tarih Tezi" Öncesi Dönem (1923-1931), *Eğitim ve Bilim*, Cilt 37, Sayı 164, s.337, 2012.

2 Mesut Çapa, 2002). "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Tarih Öğretimi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 29-30, Mayıs-Kasım 2002.

3 Ali Reşat, *Lise Kitapları: 1. Sınıf, Umumi Tarih*, Maarif Vekâleti Yayınları, Devlet Matbaası, İstanbul, 1929.

4 336 sayfalık bu kitapta Yunanlılar konusuna 67 sayfa ayrılmıştır.

olumsuz bir ifade yer almayan kitapta, Yunan coğrafyası anlatılırken Anadolu'da Ege sahillerinde de çeşitli şehirler kurdukları belirtilmiştir.[5]

Ali Reşat'ın lise 3. sınıflar için hazırladığı *Umumî Tarih* ders kitabında ise Mora İsyanı konusunda Yunan, "asi" olarak nitelendirilmiştir.[6] Yine 1929'da basılan *Umumi Tarih*[7] ders kitabında "Yunanlılar"[8] başlığıyla ve ayrıntılı bilgiler yer almıştır. Bu kitapta Yunan ırkının "Hindü-Avrupai" olduğu, buradan "Asya ve Avrupa'ya yayıldıkları"; "yakın zamanda yapılan araştırmalarla da otothon (bulundukları topraktan yetişme) olmadıkları"; "milattan yirmi asır evvelinde" "yarı vahşi bir halde" oldukları ve "yavaş yavaş vahşetten sıyrıldıkları" belirtilmektedir.[9] Hatta bu kitapta Yunan/Yunanlı/Yunanistan imgesi "salim", "faziletli", "çevik" gibi ifadeler ve çeşitli görsellerle olumlu bir imgeyle sunulmuştur:[10]

> Yunanlılar bu manevi faziletlerden maada, pek büyük askerî evsafa da maliktiler. Gerek Ispartalılar gibi ömürlerini askerliğe hasretmek, ve gerek cismanî kuvvetlerinin inkişafı için salim bir hıfzı sıhhate riayet eylemek suretile, Yunanlılar daha çocukluklarından itibaren en büyük yorgunluklara tahammül etmeyi bilirlerdi. Her nevi silahları kullanmakta maharet sahibi oldukları gibi, vücutları da daimi bir jimnastikle çevik halde idi.

Perikles

Parthenon

5 a.g.e., s. 123, 140.

6 Ahmet Refik, *Lise Kitapları: 1. Sınıf, Umumi Tarih*, Maarif Vekâleti Yayınları, Devlet Matbaası, İstanbul, 1929.

7 Ahmet Refik, *Lise Kitapları: 1. Sınıf, Umumi Tarih*, Maarif Vekâleti Yayınları, Devlet Matbaası, İstanbul, 1929.

8 451 sayfalık bu kitapta Yunanlılar konusuna 93 sayfa ayrılmıştır.

9 a.g.e., s. 79-80.

10 a.g.e., s.117, 123, 136.

Türk Tarih Tezi Anlayışının Etkili Olduğu Dönemde Yunan/Yunanlı İmgesi

Bu dönemde ümmetten millete geçiş ve millî kimliğin oluşturulması için millî kültürün vurgulanması söz konusudur. Türk millî kültürünün tarih ve dil alanlarında ortaya konulan tezlerle güçlendirilmesine ve öne çıkarılmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır.[11] Bu amaçla topluma "Türk" olduğu hatırlatılmaya, Batı tarafından sarı ırk ve ikinci sınıf olarak görülen Türk halkının ezilmiş olan onurunun yeniden kazandırılmasına çalışılmış; köklerine yönelik araştırmalar başlatılmıştır. Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti (Türk Tarih Kurumu) öncülüğünde liseler için dört cilt ders kitabı hazırlanmıştır. Bu kitapların birinci cildi *Tarihten Evvelki Zamanlar ve Eski Zamanlar* olarak adlandırılmış olup Yunanlılarla ilgili konu, "Ege Havzası" başlığıyla verilmiş, 384 sayfanın 75 sayfası ayrılmıştır. Kurtuluş Savaşı öncesinde itilaf devletlerinin Anadolu'nun batısının Türklere ait olmadığı iddiaları sonucu bu bölgeyi Yunanlıların işgal etmesine karşılık Kurtuluş Savaşı'nın kazanılması ile pratikte bu iddiaya son verilmiştir. Ancak aynı zamanda daha önce belirtildiği üzere Türk Tarih Tezi ile teorik olarak da Anadolu'nun bir Türk varlığı olduğu ispatlanmaya çalışılmış dolayısıyla önceki ders kitaplarından farklı olarak, birinci ciltte kökeni Türk olan bir "Yunanlı" imgesi çizilmiştir:[12]

> "Grek lisanında ve Yunan coğrafyasında başka lisanlarda manası olmıyan kelimelerin türkçe olduğuna kanaat verecek emarelere tesadüf olundu." "Buna nazaran Greklerin kendi cetlerı zannettikleri İyonlar türk büyükleri Akalar, Ekeler, İyeler olmak lazımgelır. Mahal ve memleket isimlerinden alâka uyandıran bazı kelimeleri de zikredelim. "İşte Yunan Yarımadası'nın eski ahalisi, bu saydığımız Egeler, Akalar, ve Torların karışmasından hasıl olmuş bir kütle idi. Bütün bu unsurlar aynı ırktandı; yani menşeleri Orta Asya olan Türk ırkından idiler."

Ege havzasında oluşan medeniyetin eskiden kabul edildiği gibi bağımsız bir Yunan medeniyeti olmadığı kitabın farklı yerlerinde, bilimsel olduğu özellikle vurgulanarak ispatlanmaya çalışılmıştır:[13]

> İşte Yunan Yarımadasının eski ahalisi, bu saydığımız Egeler, Akalar ve Torların karışmasından hasıl olmuş bir kütle idi. Bütün bu unsurlar, ayni ırktandı; yani menşeleri Ortaasya olan türk ırkından idiler. Bugünkü Grek denilen kavmin, kendilerinin ceddi olarak zikrettikleri Elenler (Hellenes) Tor Elle-

11 Kemal Koçak, *Cumhuriyetten Günümüze Tarih Anlayışı ve Ortaöğretim Kurumlarında Tarih Öğretimi (1923-1992)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1998, s.39-40.

12 Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, *Tarih I: Tarihtenevelki Zamanlar ve Eski Zamanlar*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s. 185.

13 A.g.e. s. 187-188.

> rinin Akalarla karışmasından sonra meydana çıkan bir isimdir.... Bugünkü Greklerin taşıdıkları Grek ismi de Yunanistan'a göç edip yerleşmiş olan muhtelif Türk kabilelerinden birinin adı olan Krak'tır.

Ayrıca "*Ortaasya'da çağatay lehçesinde krakçı, yağmacı ve hırsız demektir. Grek kelimesinde de Avrupalılar bu manayı muhafaza ediyorlar*"[14] denilmekte; dillerinin de Grekçe değil, eski Orta Asya Türkçesi olduğu ifade edilmektedir.

Safran'a[15] göre Yunanlıların antik kültürlerinin sürekliliği ve Anadolu topraklarının kendilerine ait olduğu iddiasıyla ortaya çıkmaları, Türkleri böyle bir tarihsel söyleme ister istemez zorlamıştır.

Bu serinin üçüncü kitabı olan *Tarih III: Yeni ve Yakınçağlar*[16]'ın içeriğinde Yunanlılara, "Yunan Ayaklanması", "Mora Ayaklanması", "Osmanlı-Yunan Savaşı" ve "Balkan Savaşları" başlıkları altında 10 sayfayı geçmeyecek şekilde yer verilmiştir. Konu ayaklanmalar ve ayaklananlar da "Yunanlılar" olduğu için imge "asiler" şeklinde ifade edilmiş; ancak Türklerin adil yönetimi altındayken 18. yüzyıldan itibaren haksızlıklara uğradıkları, Rusların kışkırtması ve Avrupa'nın desteği sonucu ayaklandıkları da belirtilmiştir. Ayaklanmanın ya da daha sonra kimi kitaplarda kullanıldığı gibi "isyan"ın köklerinin dışarıda gösterilmesi, böylece "isyan"ın Yunan tarih ders kitaplarında iddia edildiğinin tersine Osmanlı'daki olası aksaklıklardan ileri gelme ihtimali göz ardı edilmiş olmaktadır.[17] Bu nedenle bu kitapta ve daha sonraki pek çok kitapta göreceğimiz gibi isyan öncesi Yunanlıların durumu üzerinde çok durulmaksızın "kışkırtma", "destek", "teşvik" gibi kelimeler kullanılmış ve aslında gizli olarak "nankör", "arkadan vuran", "hain" bir Yunanlı imgesi çizilmiştir. Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması ve Balkan Savaşları da doğrudan olumsuz ifade kullanılmamakla birlikte benzer bir çerçevede anlatılmıştır.

Serinin son kitabı olan *Tarih IV*[18]'de "Türkiye Cumhuriyeti" başlığıyla hala ülkede etkisi sürmekte olan İstiklal Harbi'nin öncesi ve sonrası anlatılmaktadır. Bu nedenle doğaldır ki Yunanlı imgesi Mustafa Kemal'in II. İnönü Savaşı sonrası İsmet İnönü'ye cephedeki başarısından dolayı gönderdiği telgrafta da açıkça belir-

---

14 ay. yer.

15 Mustafa Safran, "Türkiye'de Tarih Öğretimi ve Eğitimi", Ed. M. Safran ve D. Dilek, *21. Yüzyılda Kimlik, Vatandaşlık ve Tarih Eğitimi*, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2008, s.16.

16 Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, *Tarih III: Yeni ve Yakınçağlar*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.

17 Betül Ayanoğlu, *Türk-Yunan Tarih Ders Kitaplarında Karşılaştırmalı Öteki*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Yıldız Tenik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011.

18 Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, *Tarih IV: Türkiye Cumhuriyeti*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.

tildiği gibi[19] "istilacı" bir "düşman" hatta "Haçlı" olarak karşımıza çıkmaktadır.[20] Diğer taraftan serinin birinci cildinde detaylı şekilde işlenen "Anadolu'nun asıl sahibinin Türkler" olduğu iddiası burada da vurgulanmaktadır.[21]

Daha önceden belirtildiği gibi iki ülke de "biz" ve "öteki" söylemi çerçevesinde millî kimliğini inşa ettiği için bu noktada "düşman öteki"nin öne çıkarılması ve "biz"den farklı özelliklerinin vurgulanması önemlidir. Bu sebeple "düşman" imgesini pekiştirecek ifadeler kullanılmıştır:[22]

> Yunanlılar, İnönü mağlûbiyetlerinin hıncını, Garbı Anadoluda ve Karadeniz mıntakasında "Pontus Cumhuriyeti„ ismini verdikleri Rumlarla karışık mıntakada köylerimizi yakmak, müdafaasız insanları öldürmek [1] ve açık İnebolu şehrini topa tutmakla almak istediler.

Duyuşsal yönler öne çıkarılarak "düşman" imgesinin altı çizilmiştir:[23]

> Filhakika ordularımız, kısmı küllisi ile Uşaktan garba, îzmire doğru ilerliyerek rasgeldiği yerde düşmanı perişan ediyordu.... Gazi Paşa kumandası altındaki Türk Ordularının 15-20 gün gibi kısa bir müddet zarfında 200,000 kişilik Yunan ordularını kat'î olarak imha etmesi ve Garbî Anadoluyu tamamen temizlemesi gibi bir vakıa, cihan tarihinde yoktur denebilir.

Özellikle "İzmir Yangını" ile ilgili olarak Yunanlılar suçlanmakta ve "*Yunanlılar çekilirken işgalleri altındaki kasaba ve köyleri yakıp yıkmışlardı. Garbî Anadoludaki Rum ahali de Yunanlılarla birlikte kaçmışlardı*"[24] denilmektedir. Son olarak konuyla ilgili imgeleri destekleyecek bir görsel kitabın sonundaki ekler bölümünde sunulmuştur.[25]

---

19 "Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makûs talihini de yendiniz. İstilâ altındaki bütün topraklarımızla birlikte vatan, bugün müntehalarına kadar zaferinizi te'sit ediyor. Düşmanın hırsı istilâsı, azim ve hamiyetinizin yalçın kayalarına başını çarparak hurdehaş oldu." *Tarih IV: Türkiye Cumhuriyeti*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931., s.82. Yine s.101'de "*Bundan sora Yunanlılar Türk Ordusunun harekâtına tâbi olmak zaruretine düşmüşlerdi. Bu zaruret ise bihassa bir istilâ ordusu için mağlûbiyet ve felâketin başlangıcıdır.*" denilmektedir.

20 a.g.e., s. 29.

21 Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, *Tarih IV: Türkiye Cumhuriyeti*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s.31.

22 a.g.e., s. 93, 98-99.

23 a.g.e., s.119.

24 a.g.e. s.120.

25 a.g.e., Ekler bölümü s.30.

38. YUNANLILAR TARAFINDAN YAKILAN YENİŞEHİRDEN BİR MANZARA.

Diğer taraftan, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin Batılılaşma hedefinden ve uluslararası camiada akılcı ve barışçı bir politika izlemesinden dolayı bu dönemde bile Yunanlıların "*bir garez ve hınçla değil, genel 'düşmanlar' kategorisi içinde*" ele alındıkları söylenebilir.[26]

Hümanizma Akımının Etkili Olduğu Dönemde Yunan/Yunanlı İmgesi

Atatürk'ün ölümünden sonra dünyada yaşanan siyasî ve sosyal olayların etkisi ile şekillenen dış politikada, Batı yanlısı bir duruş benimsenmiştir. Bu politika beraberinde "Hümanizm" akımını getirmiştir. Yeni olan bu kültürel akım, Anadolu kültür kaynağını Grek-Latin uygarlığında görmektedir. Türklerin etnik geçmişinden ziyade Anadolu'nun geçmişini ele almak isteyenler bu görüşü kısmen de olsa kabul etmiştir. Burada Türk Tarih Tezi'nden büyük bir kopuş yoktur. Ancak, dünyadaki birçok uygarlığın Türk olduğuna yönelik iddialar ve Türklerle bir şekilde bağlantısı kurulan medeniyetlere ait bölümlerin büyük bir çoğunluğu ders kitaplarından çıkartılmıştır. Bununla birlikte Türk medeniyetinin dünyada birçok medeniyete beşiklik ettiğine ve Türk ırkının üstünlüğüne dair görüşler yerini korumuştur.

1939 yılında Maarif Vekilliği Talim ve Terbiye Heyeti'nin yeni bir kararı ile müfredatta değişiklikler yapılmış ve bu müfredata uygun olarak Şemsettin Günal-

26 Tanıl Bora, "*Milli Kimliğin Kuruluş Döneminde Resmi Metinlerde "Yunan Düşmanlığı" Neden Eksikti, Nereye Gitmişti?*", *Defter Dergisi*, Sayı: 32, 1998 Kış, s. 35.

tay[27] tarafından liseler için *Tarih 1* kitabı yazılmıştır. Bu ders kitabında Yunanlılar ile ilgili konu "Ege Havzası" başlığı altında 74 sayfa olarak ve daha önceki kitaplardaki konu akışına benzer şekilde verilmiştir. Günaltay hala devam etmekte olan Türk Tarih Tezinin etkisiyle "*Ege kültürünün menşei şarktır. Bu menşe, Anadolu ve Sümer yoliyle Ortaasya'ya dayanmaktadır*" diyerek Minos, Adalar, Miken ve İyon medeniyetlerinden oluşan Ege Medeniyeti yani Yunanlılar "Orta Asyalı" olarak tarif etmiştir.[28] Hatta dünya medeniyetinin kaynağının Yunan medeniyeti olduğu hakkındaki genel kanaatin yanlış olduğu ve "*...eski Yunan medeniyetinin menşeinin de Anadolu tarikiyle Mezopotamya ve buradan Orta Asya Medeniyetine dayandığı, yani ilk ana kültür merkezinin Orta Asya, ikinci merkezin de Mezopotamya olduğu hakkındaki*"[29] gerçeğin ortaya çıktığı vurgulanmıştır. Bu dönemde her ne kadar ülke olarak gelişimin yönü batı olarak çizilmişse de Batı uygarlığının Türk milletini küçümseyişi karşısında bir kendini gösterme gayreti hala devam etmektedir. Diğer taraftan dört ciltlik tarih kitaplarının yazımında yer alan Günaltay'ın hala bu kitapların etkisinde olması da tabiidir.

Mansel vd.[30] tarafından 1943'de lise birinci sınıflar için hazırlanan İlk Çağ Tarihi ders kitabında yine konu içeriği çok geniş alınmış, Günaltay'da olduğu gibi aynı başlıkla 215 sayfalık kitapta 65 sayfa yer ayrılarak verilmiştir. Türk Tarih Tezinin savunucularından olan Mansel vd. tarafından son 50 yılda yapılan araştırmalarla "*Giritliler ve Yunanistan'da oturan Anadolulu insanlar, II'nci binde yine Giritliler ve Yunanistan'ı istila etmiş olan Akalar tarafından yaratılmış olduğunu ve bu medeniyetlerin Yunan medeniyetinin kökünü teşkil ettiği*"[31] ortaya konulmuştur.

Bu dönemde kültürde "Hümanizma" akımıyla millî köklerden kopularak Greko-Latin kaynaklara dönülmüştür. Böylece Atatürk'ün başlattığı Orta Asya'ya dayandırılan millî kültür politikası yerine evrensel kültür mantığıyla Latin ve Yunan hümanizması ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Örneğin Mansel vd.'nin *Tarih I* kitabı %29 değerindeki oranla Ege bölgesine en fazla yer veren kitap durumundadır. Kitapta din, edebiyat, sanat ve bilimin ağırlıkta olduğu Yunan kültürel tarihi detaylı şekilde sunulmuştur. İkinci sırayı %22 ile Günaltay'ın *Tarih I* kitabı almaktadır.[32]

27 Şemsettin Günaltay, *Lise Kitapları Tarih 1.*, Maarif Vekaleti Yayınları, Maarif Matbaası, Ankara, 1939. Bu kitap Maarif Vekilliği Talim ve Terbiye Heyetinin 2/7/1939 tarihli kararı ile ders kitabı olarak basılmıştır.

28 a.g.e., s. 230; Yücel Kabapınar, "Başlangıcından Günümüze Türk Tarih Tezi ve Lise Tarih Kitaplarına Etkisi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, 1992, s. 165.

29 Şemsettin Günaltay, *Lise Kitapları Tarih 1.*, Maarif Vekaleti Yayınları, Maarif Matbaası, Ankara, s.74.

30 Arif Müfid Mansel, Cavid Baysun ve Enver Ziya Karal, *Lise Kitapları Eski Çağ Tarihi, Birinci Sınıf,* Maarif Vekâleti Maarif Matbaaası, İstanbul, 1943.

31 a.g.e., s. 94.

32 Ertuğrul Oral ve Kibar Aktın, "*1930-1950 Dönemi Ortaöğretim Tarih Ders Kitaplarında Tarihçilik Anlayışı*", Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1,

1947'den itibaren bu bakış açısıyla tarih ders kitaplarında Batı tarihine daha fazla yer verilerek ilkçağda Yunan ve Latin medeniyetine ayrılan bölümler iyice genişlemiştir[33]. Bunun bir sonucu olarak tarih öğretiminde/ders kitaplarında Yunan ve Roma tarihi ve medeniyeti, Türk tarih ve medeniyetinin önüne geçmiştir. 1947 yılında Niyazi Akşit ve Emin Oktay'ın[34] ilkini 1950'de yazdığı *Tarih 1* kitabı, 1985'lere kadar (35 yıl) büyük bir değişikliğe uğramadan liselerde okutulmuştur. Bu kitabının konularına göre dağılımına bakıldığında, Türk Tarihi %4, Eski Anadolu Tarihi %8, Yunan Tarihi %40, Roma Tarihi %40 ve diğer konuların %8 oranında verildiği görülmektedir.[35] M.Ö. 12. yüzyıldan itibaren Yunan ve Roma medeniyetleri bütün yönleriyle işlenirken, Türk tarihinin yok denecek kadar az ele alınmış olmasının dönemde etkili olan "Hümanizma" akımının açık bir göstergesi olduğu söylenebilir.

Türk-İslam Sentezi Anlayışının Etkili Olduğu Dönemde Yunan/Yunanlı İmgesi

Türkiye'de yaşanan siyasal ortamın bir sonucu olarak özellikle tarih derslerinde "Hümanizma" akımı etkisini kaybetmiş ve Aydınlar Ocağı tarafından bir "Türk-İslam Sentezi" anlayışı ortaya konulmuştur[36]. Hem 27 Mayıs 1960 darbesi, hem de 12 Mart 1971 muhtırası sonrası, ülkede meydana gelen olaylara karşı önlem almada tarih eğitimi etkili bir çözüm olarak değerlendirilmiş ve tarih ders kitaplarında halkı millî bir düşünce etrafında birleştirme amacı önem kazanmıştır. Bu dönemin öne çıkan tarih ders kitabı yazarları ve ders kitapları lise 1 ve 2. sınıflar için, İbrahim Kafesoğlu ve Altan Deliorman - *Tarih I* ve *Tarih II*, lise 3. sınıf için ise Yılmaz Öztuna - *Tarih III*'tür.

Kafesoğlu ve Deliorman[37] tarafından lise birinci sınıflar için 1976'da hazırlanan *Tarih Lise I* ders kitabında Yunanlılar ile ilgili konu "Adalar Denizi Medeniyeti" başlığı ile 15 sayfa olarak yer almıştır. Kitapta Miken Devri anlatılırken yine Akaların Yunanistan'a yerleştiklerinden bahsedilmekte ancak daha önceki kitaplarda olduğu gibi Akaların Orta Asya'dan geldikleri belirtilmemektedir. Bu kitapta Yunan/Yunanlı imgesi ile ilgili olumlu ya da olumsuz bir ifade kullanılmamış zaten kısa olan konu özet şeklinde anlatılmıştır.

2010, s. 235.

33 Etienne Copeaux, *Türk Tarih Tezinden Türk-İslâm Sentezine*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s.29.

34 Niyazi Akşit ve Emin Oktay, *Tarih-Lise I*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1959.

35 Nevzat Köken, *Cumhuriyet Dönemi Tarih Anlayışları ve Tarih Eğitimi (1923-1960)*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2002, s. 235.

36 İlhan Tekeli, *Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek*, Dost Kitabevi, Ankara, 1998, s.14.

37 İbrahim Kafesoğlu ve Altan Deliorman, *Tarih Lise I*, MEB, Ders Kitapları, 1976.

Öztuna'nın[38] yazmış olduğu *Tarih III* kitabında "Türk-Rus Savaşı (1809-12) Sırp ve Yunan İhtilallleri" başlığı altında "*Romanya'da ihtilal çıkartan Yunanlıların derhal ezildiği*", 1826'da Yunan ihtilalinin söndürüldüğü "ancak büyük Avrupa devletlerinin bu defa resmen Yunan işine müdahale edecekleri ve ihtilal ateşini yeniden canlandıracakları" ifade edilerek Yunanlar daha önce belirtildiği gibi hem Ruslar hem de Avrupalılar tarafından desteklenen bir millet olarak yansıtılmışlardır.[39] "Navarin Baskını, Türk-Rus Savaşı, Edirne Anlaşması" başlıklı bölümde ise aşağıda görüldüğü üzere Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması duyuşsal bir dille ve Yunan imgesi "asi" ve "bağımsız" olmaya kışkırtılmış hatta zorlanmış olarak ifade edilmiştir:[40]

> Bugünki üçte biri kadar büyüklükte (49.424 km2), 1.100.000 nüfuslu fakir bir krallık olarak ortaya çıkar. Kendisini yaratan Rusya, İngiltere ve Fransa'ya sığınıp onları kışkırtarak büyümek idealini kurulduğu andan beri yürütmeye başlar. Önce Mora ve Kiklad adalarından müteşekkil ve Sırbistan gibi Türkiye'ye tabî bir Yunanistan yapmak isteyen Büyük Devletler, sonradan Bab-ı Âlî'yi Attika yarımadası ile Ağrıboz adasını da bu devlete vermeye ve yeni devletin tamamen müstakil olmasına zorlarlar.

"Balkan Savaşı" konusunda ise aşağıdaki görsel hariç olumsuz bir ifade kullanılmamıştır.[41]

Balkan Savaşı'nda Yunanlılar'ın yakıp yıktıkları Serez.

38 Yılmaz Öztuna, *Tarih Lise III*, MEB, Devlet Kitapları, 1976.
39 a.g.e., s.159.
40 a.g.e., s. 168.
41 Yılmaz Öztuna, *Tarih Lise III*, MEB, Devlet Kitapları, 1976, s. 204.

1960 sonrası dönemde darbe Türkiye Cumhuriyeti kitaplarına eklenirken, 1980'den sonra "*Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*" dersi tarih dersinin bir parçası olarak okutulmak yerine bağımsız bir ders olarak "*T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük*" adıyla okutulmaya başlanmıştır. Ancak bu dersin Yunanlılara değinen içeriğinde büyük bir değişiklik yapılmamıştır. Farklı olarak Şapolyo'nun[42] yazdığı *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi* kitabında önceki dönemde sıklıkla kullanılan "düşman" ifadesi yerine "Yunan Ordusu, Yunan kuvvetleri, Yunan tarafı, Yunan hatları, Yunanlılar" gibi ifadeler kullanılması ve Yunanlılarla ilgili daha nötr bir imaj çizilmesi dikkat çekicidir. "İzmir'in İşgali" ve "Zararlı Cemiyetler" konularındaki bazı pasajlarda da Yunanlılar Avrupa tarafından "kayrılmış" ya da "çeteci" imajıyla yansıtılmıştır:[43]

> Trabzon dağlarında bulunan Pontus çeteleri Türkleri kesmeğe başladılar. Bütün bu Rum teşkilatı nihayet "Mavri Mira- Kara Baht" Cemiyeti şeklini aldı. Bu cemiyet doğrudan doğruya Yunan Hükümetinden aldığı talimat ve paralarla iş görmekteydi. Gayesi Türkiye'de çeteler teşkil ederek Yunanlılara yardım etmekti.

Kitapta "düşman" imgesine ağırlıklı olarak "İzmir'in Kurtuluşu" konusunda "Gediz'de düşman tümeni perişan edildi", "düşmanın birinci, ikinci ve yedinci tümenleri kaçıyordu", "özyurdumuz olan güzel Anadolu düşmandan temizlenmişti" şeklinde rastlanmaktadır.[44]

Su ve Mumcu'nun[45] *Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi* kitabı 12 Eylül 1980 sonrası yönelinen "Türk-İslam Sentezi"ni ve bu anlayışın milliyetçilik yönünü daha fazla öne çıkarmış, başlangıçta Yunanlıların Osmanlı düzeninde barış içinde yaşadığı, milliyetçi akımlar ve dış güçlerce kışkırtıldığı belirtilmiştir. Kitapta özellikle İzmir'in İşgali sürecinde Yunan/Yunanlı imgesi açıkça "haçlı", "kukla", "çıkarcı", "düşman", "fırsatçı","zararlı", imalı bir şekilde de "hırslı", "nankör", "göz diken", "yalancı", "sahtekar", "işbirlikçi", "zalim" gibi ifadelerle yansıtılmıştır.[46] Örneğin;

> Kışla ve Hükümetten sonra saldırı sırası Türk mahallelerine, türk mağaza ve dükkanlarına gelmişti. Buralara da saldıran düşmanlar bir yandan soygunculuk yapıyor, bir yandan da masum halkı öldürüyorlardı. Böylece Türklerin asla unutmayacağı Yunan zulmü bütün dehşetiyle başlamış oluyordu.

---

42 Enver Behnan Şapolyo, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Refet Zaimler Kitap Yayınevi, İstanbul, 1963.

43 a.g.e., s. 13, 17.

44 a.g.e., s. 98, 100.

45 Mükerrem Kamil Su ve Ahmet Mumcu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, MEB Basımevi, İstanbul, 1981.

46 a.g.e., s.7, 26-28.

Kitapta verilen bu bilgilere ek olarak bir de okuma parçası konmuş, burada Amiral Bristol Raporu verilmiştir:[47]

> "Yüzyıllardan beri Türklerle Rumlar arasındaki düşmanlık, olayların sık ve vahşice olmasına sebep olmuştur. Yalnız Rumları sorumlu tutmak insafsızlık olur." "Menemen katliamında (toptan öldürme) tek sorumlu Rumlardır. Bu katliam önceden düzenlenmiş ve hazırlanmış değildir. Bununla birlikte Yunan Komutanlığı Bergama olayı dolayısiyle askerin ne derece heyecana düştüğünü bildiğinden bu sonucu gözçönünde tutarak önceden gerekli tedbirleri almak ve savunmasız bir çok Türkün öldürülmesine engel olmak zorunda idi." "Olayın gerçek ve ilk sebebini din düşmanlığında aramak gerekir. Yunanlılar bu duygunun açığa çıkmasına engel olmak için hiç bir şey yapmamışlardır. İşgalleri, uygarca bir görevi yerine getirmek niteliğini koruyacak yerde bölgeyi ele geçirme ve haçlı savaşı şeklini almıştır."

Küreselleşmenin Etkili Olduğu Dönemde Yunan/Yunanlı İmgesi

Bu dönemin en önemli özelliği S.S.C.B.'nin dağılmasıyla birlikte dünya dengelerinin değişmesi ve ülkeler arasında kültürlerarası etkileşimin hızlanmasıdır. Bu durum tarih eğitimini de etkilemiş ve 1993 yılında bir müfredat değişikliğine gidilmiştir. Tarih ders kitaplarında S.S.C.B.'den ayrılarak bağımsızlığını kazanan Türk devletlerine daha geniş yer verilmiş dolayısıyla kitaplardaki ağırlık Anadolu odağından Orta Asya odağına kaydırılmıştır. Bu odak değişimi sonucu müfredatta Ege Uygarlığı konusu Türkiye tarihinin bir parçası olarak "Eskiçağlarda Türkiye ve Çevresi" başlığı altında verilmiş ve kısaltılmıştır. Milli Eğitim Bakanlığının bu programa uygun tarih ders kitabı yazması için topladığı komisyon alanında uzman akademisyenlerden oluşması yönüyle tarih ders kitaplarında duyuşsal ifadelerden arınarak bilimsel dili öne çıkarmıştır.

1993'te Kopraman vd.[48] tarafından hazırlanan *Tarih Lise 1* ders kitaplarında konunun "Eski Çağlarda Türkiye ve Çevresi" Ünitesi içinde ve "Eski Çağlarda Türkiye'nin Çevresindeki Kültür ve Medeniyetler" kapsamında "Ege ve Yunanistan" başlığı ile toplam 5 sayfada yer aldığı görülmektedir. Görüldüğü gibi diğer uygarlıklar gibi Yunan uygarlığı da bu uygarlığın Anadolu'daki izleri, Anadolu'da yerleştiği şehirler ve buralardaki ekonomik ve kültürel faaliyetleri çerçevesinde ele alınmıştır. Ayrıca Mezopotamya ve Anadolu uygarlıklarının Yunan uygarlığına etkisi özellikle vurgulanmıştır:[49]

47 a.g.e., s.29-30.

48 Kazım Yaşar Kopraman, Bahaeddin Yediyıldız, H. Yavuz Ercan, Özer Ergenç, Reşat Genç, Özkan İzgi ve Rıfat Önsoy, *Tarih Lise 1*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993.

49 a.g.e., s.31, 33 ve 34.

> "Yunanlılarda çok tanrılı bir din mevcuttu. Dini inanışlar kaynağını Anadolu, Mezopotamya ve Girit'ten almışlardır. Tanrıların çoğu doğu kökenlidir. Yunan tanrıları Eski Ön Asya tanrıları gibi ölümsüz olmalarına rağmen insan boyutlarına indirilmiştir." "Yunanlılar yazıyı M.Ö.VIII. yüzyıl başlarına doğru Fenikelilerden alarak kullanmışlardır. Edebi metinlerin yazıyla tespit edilmesi ancak bir asır sonra gerçekleşmiştir. Edebi türler içerisinde en eskisi Homeros'un İlyada ve Odise destanlarıdır. Bu iki destan Anadolu'nun batı kıyılarında ortaya çıkmıştır." "Felsefe mevcut bilgilerin insanları tatmin etmemesi üzerine Batı Anadolu'da doğmuş, sonra Yunanistan'a geçmiştir."

Kopraman vd'nin[50] *Tarih 2* kitabında ise her ne kadar Yunanlılar yerine "Rumlar" ifadesi kullanılmışsa da sonuçta Yunanlılar, "Yunan İsyanı (Megali-İdea)" başlığı altında gizli bir "nankör" imgesi ile ele alınmıştır:

> Rumların Osmanlı Devleti içinde sahip oldukları haklara bakıldığında, onların isyan etmek için daha az sebepleri olduğu görülür. Çünkü Rumların özel bir durumu vardı. Onlar daha çok Mora yarımadası ve çevresindeki adalara yerleşmişlerdi. Dil, din ve ticaret hürriyetine sahip olan Rumlar, refah içindeydi.

"Osmanlı-Yunan Savaşı" başlığı altında ise Yunanistan Balkan devletleri arasında "Megali-İdea" doğrultusunda "*başkentimize göz diken tek devlet*" olarak karşımıza çıkmaktadır.[51]Kitapta Yunanistan'ın Osmanlı'ya karşı ayaklanmasının arkasındaki sebepler/devletler de açıkça belirtilmiştir.[52]

2005'te Maden vd. [53] tarafından hazırlanan *Tarih Lise 1* kitabında da benzer bir anlatım söz konusudur. "Ege ve Yunanistan" konusu "Eski Çağlarda Türkiye'nin Çevresindeki Kültür ve Medeniyetler" başlığının altında toplam 7-8 sayfada kısa kısa değinilerek anlatılmıştır. Bu kitapta da Yunan medeniyetinin Mezopotamya, Mısır ve Anadolu medeniyetlerinden oluştuğu belirtilmektedir[54]. Bu dönemde T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük kitaplarında değişiklik olmamış "Türk-İslam Sentezi" anlayışıyla yazılan önceki kitaplar okutulmaya devam edilmiştir.

Pedagojik Yönelimler Döneminde Yunan/Yunanlı İmgesi

2004 yılından itibaren geliştirilmeye başlanan öğretim programları, yapılandırmacı bir yaklaşımla ve dünyadaki çağdaş eğilimler doğrultusunda ha-

50 Kazım Yaşar Kopraman, Bahaeddin Yediyıldız, H. Yavuz Ercan, Özer Ergenç, Reşat Genç, Özkan İzgi ve Rıfat Önsoy, *Tarih Lise 2*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993, s. 53.

51 a.g.e., s. 61.

52 a.g.e., s. 53 ve 63.

53 Mehmet Maden, Mustafa Kablan ve Akın Sever, *Tarih Lise 1*, MEB Devlet Kitapları, Ankara, 2005.

54 a.g.e., s. 25, 31, 33, 36.

zırlanmıştır. Bireyin yeni öğrendiği bilgiyi önceden öğrendiklerinin üstüne yapılandırması şeklinde tanımlanabilen yapılandırmacı programla; bilginin sorgulanması, yorumlanması, analiz edilmesi gibi üst düzey düşünme becerileri temel alınmıştır. Bu bağlamda, tarih dersinin kazanımlarının düzenlenmesinde, öğretim yöntemlerinde, ders kitapları ve öğretim materyallerinde ve ölçme-değerlendirme yöntemlerinde önemli yenilikler hedeflenmiştir. Tarih dersi açısından en önemli gelişme ise 12. Sınıflar için Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi dersinin konulması olmuştur. Böylece Yunanistan ile ilişkilerimiz sadece Kurtuluş Savaşı ve sonrasıyla kısıtlı kalmayarak Kıbrıs sorunu, Ege Adaları meselesi, kıta sahanlığı, FIR hattı gibi yakın dönem konuları çerçevesinde de ele alınmıştır.

Yapılandırmacı programa uygun olarak yazılan ilk kitap Okur vd.[55] tarafından yazılan *Ortaöğretim Tarih 9* kitabıdır. Kitabın ikinci ünitesi olan "Uygarlığın Doğuşu ve İlk Uygarlıklar"da Ege ve Yunan Uygarlığı toplam 4 sayfa olarak işlenmiş ve gayet bilimsel bir dille Yunan/Yunanlı imgesi "demokrasi" ve "kültür" ile eşleştirilerek verilmiştir. Yapılandırmacı anlayışın gereği olarak konu "Olimpiyatlar", "Parşömen" ve "Hades" ile ilgili okuma parçalarıyla ilgi çekici hale getirilmiştir.

Aynı yıl Cazgır vd.[56]'nin yazdığı *Ortaöğretim Tarih 10* kitabında "Yunan İsyanı" başlığı altında konu kısa ve öz biçimde sunulmuş, Yunanlılar ise ilk kez karşımıza çıkan "Helen Çocukları" imgesiyle yansıtılmıştır:[57]"*Avrupa devletleri Rumları Rönesans ile tanıdıkları eski Yunan uygarlığının torunları olarak görüyor ve Helen Çocukları nitelemesini yapıp onlara sempati ile bakıyorlardı.*"

Önceki kitaplardan farklı olarak bu kitapta "Yunan İsyanı" ve Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması konularının ardından 2006 tarihli bir gazete haberi paylaşılarak "*Yukarıdaki haberden de anlaşıldığı gibi Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcı olan 19 Mayıs gününü sözde "Pontus Rum Soykırım Anma Günü" ilan eden Yunanistan'ın Türkiye toprakları üzerindeki emelleri devam etmektedir*" denilmiştir. "Pontus İddiaları ve Gerçeği" konusuna yer verilmiştir. Burada Yunan/Yunanlı imgesinin "yayılmacı", "işgalci", "ayrılıkçı", "militan" ve "çeteci" şeklinde yansıtıldığı görülmektedir.[58]

Komisyon[59] tarafından yeni programa uygun şekilde hazırlanan *Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük* kitabında genel olarak Yunan/Yunanlı

55 Yasemin Okur, İlhan Genç, Tuğrul Özcan, Mevlüt Yurtbay ve Akın Sever, *Ortaöğretim Tarih 9*, MEB Devlet Kitapları, İstanbul, 2009, s. 60-62.

56 Vicdan Cazgır, İlhan Genç, Mehmet Çelik, Celal Genç ve Şenol Türedi, *Ortaöğretim Tarih 10*. MEB Devlet Kitapları, İstanbul, 2009.

57 a.g.e., s. 156.

58 a.g.e., s. 159-160.

59 Komisyon, *Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük*, MEB Devlet Kitapları, İstanbul, 2012.

imgesi ile ilgili olumsuz bir ifade kullanılmamıştır. Pontus Meselesi bu kitapta da ele alınmış olup Yunanistan'ın geçersiz ve temelsiz soykırım iddiaları üzerinde durulmuş ve bunların bilim dışı olduğu belirtilmiştir.

Kitapta Yunanalılar "düşman" yerine, daha çok Yunan ya da Yunanlı şeklinde ifade edilmiş, özellikle "Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Savaşı" başlığında ifadelerin nötr ve bilimsel olmasına dikkat edilmiştir.

Okur vd.[60] tarafından 2010'da hazırlanan Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi 12 kitabında Yunan/Yunanlı imgesi "Balkan Antantı" başlığı altında düşman yerine "dost" olarak sunulmuş, "Marshal Yardımı", "NATO'ya Giriş", "Balkan Paktı" gibi konularda da aynı kaderi paylaştığımız bir ülke olarak yansıtılmıştır:

> 30 Ekim 1930 günü, Türkiye ve Yunanistan arasýnda Dostluk, Tarafsızlık ve Uzlaştırma Antlaşması'nın imzalanması Balkan devletleri arasında dayanışmanın gerçekleştirilmesinde önemli bir gelişme oldu. Atatürk ve Venizelos'un önderliğinde Türk-Yunan dostluğu gelişti... Venizelos, Türk-Yunan ilişkilerinde ve Yakın Doğu'da barışın sağlanmasındaki büyük katkılarından dolayı Atatürk'ü 12 Ocak 1934'te Nobel Barış Ödülü'ne aday gösterdi.

O zamana kadar programa ve ders kitaplarına ilk defa giren "Kıbrıs Meselesi" "Yumuşama Dönemi ve Sonrası" ünitesi içinde "Türk Dış Politikası" çerçevesinde ele alınmıştır. 1954'ten itibaren Türk-Yunan ilişkilerinin bozulduğu belirtilerek "Kıbrıs Meselesi" anlatılmış ve ifadesiyle özellikle "Enosis" hareketini yıllarca gündemde tutan ve düşmanlığı körükleyen bir Yunan imgesi çizilmiş ve [61] "*Kıbrıs'ta Yunan kilisesi, Patrikhane ve Yunan Hükümeti tarafından desteklenen Enosis hareketi, yıllar boyunca kilise ve okullarda yeni nesillere tanıtılmıştır.*"

Ayrıca "gerilla savaşı" yapmak üzere kurulan EOKA örgütünün Yunanistan tarafından Türklere karşı desteklenmesi vurgulanmıştır. Kıbrıs Türklerinin "1964-1974" arasında yaşadıkları özetlenerek dönemin şartları açıklanmış, dönemin gazetelerinden örnekler ve bir Kıbrıs gazisiyle yapılan röportaj verilmiş, araştırma eserlerinden alıntılar yapılmış, böylece yakın tarihteki Türk-Yunan gerginliği/düşmanlığı gerekçeleriyle birlikte sunulmuştur.[62]

Özellikle dünya kamuoyunda 1974 Kıbrıs Barış Harekatı'nda Türklerin "işgalci" olarak görülmesine karşı söylem geliştirilmiş ve "müdahaleci" olanın Yunanlılar olduğunun altı çizilmiştir.[63]

---

60 Yasemin Okur, Akın Sever, Ertan Aydın, Hakan Kızıltan, Mehmet Aksoy ve Mehmet Öztürk, *Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi 12*, MEB Devlet Kitapları, Ankara, 2010, s. 34, 86, s.103, 105.

61 a.g.e., s.169.

62 ay.yer.

63 a.g.e., s. 155.

Türk-Yunan ilişkileri kapsamındaki konular hassas konular olduğu için kitapta kullanılan dile, bilgilere ve görsellere özellikle dikkat edildiği görülmektedir. Bu nedenle olumsuz ifadelerin kullanılmamasına önemle özen gösterildiği dikkati çekmektedir:[64]

> "Yine 1990 sonrası Yunanistan'ın Türkiye'ye yönelik terör faaliyetlerine destek olması iki ülke ilişilerini olumsuz etkilemiştir. Ayrıca Yunanistan, Türkiye'nin AB'ye tam üyeliği konusunda veto yetkisini kullanmaktadır. Bu durum iki ülke ilişkilerini daha da gergin bir hâle getirmiştir. Ocak 1996'da Ege Denizi'ndeki Kardak Kayalıkları yüzünden Türkiye ve Yunanistan savaşın eşiğine kadar gelmiştir."

Bütün bu olumsuz olaylara rağmen, Ağustos 1999'da meydana gelen Marmara Depremi sonrasında dostluk ve barış çerçevesine ilişkilerin iyileşmeye başladığından ve AB sürecinde Yunanistan'ın rolünden bahsedilmiştir:[65]

> Günümüzde Yunanistan, Türkiye ile arasındaki sorunları AB süreci içerisinde çözmeyi düşünmektedir. 1999 sonrası sınır ticareti ve karşılıklı insan hareketliliği artmıştır. Türkiye ve Yunanistan arasında geçtiğimiz yıllarda başlayan yakınlaşma süreci iki ülke arasındaki düzenli görüşmelerle sürdürülmektedir. Türkiye, ikili ilişkilerdeki iyileşmenin gelecek dönemlerdeki tüm sorunların çözümlenmesini sağlayacak şekilde sürmesini istemektedir. Bu durumun iki ülkenin yanı sıra bölgenin barış, istikrar ve güvenliğinin devamı için gerekli olduğunu düşünmektedir.

2018 yılında yapılan program güncellemesine paralel olarak tarih ders kitapları da değişmiştir. Yüksel vd. tarafından bu programa uygun şekilde 2018'de hazırlanan *Tarih 9*[66] kitabında Yunan/Yunanlılar "İlk Çağda Başlıca Medeniyet Havzaları" başlığının altında göç, ticaret, güç, siyasi organizasyon, askeri ve sosyal yaşam gibi temalarla kısa kısa yer verilerek ele alınmıştır. Laçin vd.[67] tarafından yazılan *Tarih 11* kitabı da 9. Sınıfta olduğu gibi yine temalar şeklinde hazırlanmıştır. Bu çerçevede Yunanlılarla ilgili konular "Osmanlı Devleti'nin Siyasi Varlığına Yönelik Tehditler" başlığı altında "1821 Rum İsyanı ve Yunanistan'ın Kurulması" şeklinde sunulmuştur. Bu kitapta Yunan/Yunanlı imgesi yerine Rum imgesi öne çıkarılmış Yunan ifadesi çok az kullanılmıştır. Burada "isyancı" olarak bir kaç yer-

64 a.g.e., s. 213.

65 a.g.e., s. 214.

66 Erol Yüksel, Mehmet Ali Kapar, Özgür Bağcı, Ferhat Bildik, Kazım Şahin, Leyla Şafak, Murat Ardıç ve Süleyman Yıldız, *Tarih 9*, MEB Devlet Kitapları, Ankara, 2018.

67 Ali Laçin, Bedrihan Önal, Bülent Demir, Erdal Erdem, Mikail Kaplan, Murat Arıca, Salih Gündoğdu, Veli Aydemir, Yahya Karakaya ve Yusuf Çakmak, *Tarih 11*, MEB Devlet Kitapları, Ankara, 2018.

de belirtilmesinin dışında olumsuz ifade kullanılmamıştır:[68] "*Osmanlı donanmasının yakılmasından özellikle Rusya, Fransa ve isyancı Yunanlılar memnun kaldı.*"

Son program değişikliğine uygun olarak Alemdar ve Keleş[69] tarafından yazılan *Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi* ders kitabı bir önceki ders kitabı içeriğine benzemekte ancak daha az gazete ve alıntı kullanıldığı görülmektedir. Adalar ve Kıbrıs Meselesi konularının ele alaındığı bölümde Yunanistan'da yaşayan Türk azınlığa yapılan siyasî baskılar ve uygulanan politikalardan örnekler verilerek ve aşağıdaki görsel kullanılarak baskıcı/sindirici bir Yunan/Yunanlı imgesi yansıtılmıştır[70].

Sonuç

İmge özneye göre dışarıda olandır. Bu nedenle doğal olarak "öteki"dir. Türkiye ve Yunanistan çerçevesinden imge incelemesi çalışmalarına bakıldığında karşılaşılan temel durum karşıdakinin "düşman" ve "öteki" olarak algılanması ve millî kimliğin/"biz"in inşasına bu algılamanın önemli katkıda bulunduğudur.

Bölümde de görüldüğü gibi tarih ders kitaplarında Yunan imgesinin, farklı dönemlerde yaşanan siyasî gelişmelere bağlı biçimlendiği söylenebilir. Örneğin henüz Kurtuluş Savaşı'ndan yeni çıkan Türkiye Cumhuriyeti'nin erken dönem tarih kitapları Yunan uygarlığını yabancı kitapların etkisiyle oldukça geniş şekilde ve olumlu bir imgeyle ele almıştır. Yeni bir tarih anlayışıyla oluşturulmaya çalışılan Cumhuriyetin "Türk Tarih Tezi" çerçevesinde Türk Tarih Kurumu'na yazdırılan

68 a.g.e., s. 96.

69 Emrullah Alemdar ve Savaş Keleş, Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi 12, MEB Devlet Kitapları, Ankara, 2018.

70 a.g.e., s. 193.

dört ciltlik tarih kitapları ise Anadolu'nun ve hatta Yunanlıların Türk olduğu iddiasını öne sürmüştür. Bu etki bir sonraki dönemde de devam etmekle birlikte "Hümanizma" akımı çerçevesinde tarih kitaplarında Yunan uygarlığının da içinde bulunduğu Ege uygarlıklarına geniş bir yer verilmiş, Batılılaşma gayesiyle Türk tarihi ise yok denecek kadar azaltılmıştır. Bu durum hem bir tepki olarak hem de dönemin siyasî koşulları gereğince "Türk-İslam Sentezi" anlayışını doğurmuş ve kitaplarda Ege uygarlıklarına verilen yer büyük oranda azaltılarak Türk tarihi konularına ağırlık verilmiştir. 1990'lı yıllarda S.S.C.B.'nin dağılmasıyla bilikte oldukça hız kazanan "Küreselleşme" döneminde tarih ders kitaplarındaki içerik kapsamı bu gelişmeler doğrultusunda bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetleri de katılarak genişletilmiş ve Yunan uygarlığı Anadolu ile bağlantısı nispetinde ele alınmıştır.

Son olarak 2000'li yıllara damgasını vuran "Yapılandırmacılık" anlayışı öğretimin niteliğini değiştirerek daha bilimsel ve çağdaş yaklaşımların tarih ders kitaplarına yansımasını sağlamıştır. Bu dönemde en önemli değişiklik Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi dersinin Tarih Dersi Öğretim Programları içinde yer alması olmuştur. Böylece Türk-Yunan ilişkileri sadece Kurtuluş Savaşı ve sonrası gelişmelerle değil, yakın tarihe kadar gelen ve Kıbrıs Meselesinden AB ilişkilerine kadar tüm konuları içeren bir yelpazede ele alınmıştır.

TARİH DERS KİTAPLARINDA İTTİHAT-TERAKKİ VE "TRİUMVİRA": ENVER, CEMAL VE TALAT PAŞALAR

Dr. Öğr. Üyesi A. Erinç Erdal YILDIRIM - Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

1930'lu yıllar, genç ulus-devletin temellerinin sağlamlaştırıldığı bir dönemdi. Yönetici kadronun en önemli meselelerinden olan Türk milletine yeni bir kimlik kazandırmaya giriştiği bu dönemde eğitim, özellikle tarih dersleri kritik bir önem kazanmıştı. Genç Cumhuriyet'in temel ilkeleri doğrultusunda oluşturulacak resmi tarih anlayışı, genç nesillere yeni bir kimlik ve ortak bir bellek kazandırmayı amaçlıyordu. İmparatorluktan ulus devlete geçiş süreci olarak da tanımlanabilecek yeni bir düzenin kurulması sırasında, 'eski' ve 'yeni' biçiminde bir ayrım yapılmış ve Cumhuriyet dönemi, Osmanlı geçmişinden kesin bir kopuş olarak tanımlanmıştır. Bu geçiş sürecinde yeni bir gelenek 'icat edilmiş' ve eski, yeni düzeni meşrulaştırmak için kötü ve yetersiz olarak nitelendirilmiştir. Söz konusu resmi tarih, Türk Tarih Tezi adıyla formüle edilmiştir[1]. Bu anlayış ekseninde 4 cilt olarak hazırlanan yeni tarih ders kitapları 1931yılından itibaren okutulmaya başlanmıştır.

Osmanlı tarihini konu edinen *Tarih 3*[2] kitabında (1931), Jön Türklerin tarih sahnesine çıkışı Abdülhamit'in istibdadıyla ilişkilendirilmiş; onun "keyfi, muvaffakıyetsiz, şerefsiz ve sıkıcı idaresi"nin (s. 140) birtakım Osmanlı aydınını muhalefete sevkettiği ifade edilmiştir. Kitapta Jön Türklerin örgütlenmesine ilişkin verilen temel bilgiler, birtakım nüanslarla birlikte, 2000'lere kadar aynı kalmıştır. Kitapta "Genç Türkler" olarak anılan bu ekip, Abdülhamit'in hafiye ve polis örgütünün takibine rağmen, imparatorluk bünyesinde sınırlı ölçüde örgütlenebilmiş; dışarıda ise gazeteler aracılığıyla özgürce eleştirel görüşlerini ifade edebilmiştir. Osmanlı Hükümeti, her ne kadar çeşitli yöntemlerle bu örgütlenmeyi ortadan kaldırmaya çalıştıysa da bunu başaramamıştır.

Jön Türklerin siyasi programı, Mithat Paşa'nın Kanunu Esasisi'ni tekrar hayat geçirmektir. Ancak bu kitapta Jön Türkler eleştirel bir biçimde, modern Avrupa tarihini incelemediklerinden dolayı, Kanun-u Esasi'nin uygulanmasında çıkan aksaklıkları Abdülhamit istibdadına bağladıkları ileri sürülmüştür. Bu ekibin, 'çok farklı unsurları barındıran Osmanlı tebaasının 20. yüzyıl başında birleşip bir millet oluşturması hayaline hâlâ kapılıyor' olmaları da eleştiriyle karşılanmıştır. Başka bir deyişle, Jön Türkler milliyetçilik çağında, hala bir imparatorluk perspektifiyle

1 Türk Tarih Tezi'nin oluşum süresi hakkında ayrıntılı bilgi için bak. Büşra Ersanlı, *İktidar ve Tarih Türkiye'de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, Afa Yayınları, İstanbul, 1996

2 *Tarih III*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931

hareket ediyor oldukları için yerilmişlerdir. Örgüt ikiye ayrıldıktan sonra "Pariste bulunan ve üç beş kişiden ibaret olan Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin memleket dahilinde ciddi hiçbir tesiri" olmadığı (s.140) iddia edilerek, Cemiyet nitelik ve nicelik bakımından önemsizleştirilmeye çalışılmıştır.

Kitapta, Mustafa Kemal'in Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ni örgütleme süreci ve bu cemiyetin İttihat ve Terakki ile ilişkisine ise geniş bir yer ayrılmıştır. Söz konusu anlatıya göre Selanik'e geldikten sonra İttihat ve Terakki içinde çalışan Mustafa Kemal, Meşrutiyet'in ilanını gerçekleştirmiş olan ordunun asıl görevine dönerek ülke savunmasına hazırlanması ve siyasetle kesinlikle uğraşmaması gerektiğini savunmuştur (s.142). Ancak bu fikri, İttihat ve Terakki'nin diğer ileri gelenlerininkiyle uyuşmamıştır. Onlar, İttihat ve Terakki'nin esas temelinin ordu olduğunu ileri sürüyorlardı. Kitabın yazarlarına göre Mustafa Kemal'in bu konuda ısrarcı olmasını haklı kılan çok önemli bir nokta da şuydu: Memlekete kahramanlıklar yapmış görevlilerin kendilerini her şekilde devlet adamlarından üstün görmeleri doğaldı. Bu da şüphesiz memlekette ve orduda anarşiyi ifade ederdi. Bu sebepten devlet yönetiminde ordu ve siyaseti ayırma konusunda çeşitli mücadelelerden sonra Mustafa Kemal artık sonu gelmeyen günlük siyaset tartışmalarından çekilerek asker olarak kalmayı tercih etmişti (s.143).

İncelenen tüm kitaplar arasında, sadece bu kitapta sivil/asker ayrımına özel bir vurgunun yapıldığı görülmekte; ayrıca İttihat ve Terakki içindeki Mustafa Kemal muhalefetinin de bu meseleden kaynaklandığı iddia edilmektedir. Bu, kitabın yazıldığı dönemin koşulları dikkate alındığında, son derece anlaşılır bir durumdur. 1924 yılında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu; Mustafa Kemal'in eski silah arkadaşları olan Kâzım Karabekir, Rauf (Orbay) Bey, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa ve Refet (Bele) Paşa'ın ordu mensubiyeti ile milletvekilliğinden birini seçmek durumunda bırakılması sonucu gerçekleşmiştir[3].

Kitapta 31 Mart Olayı da bu çerçevede ele alınmış ve Mustafa Kemal'in bu konudaki ısrarlı tutumunun ispatı olarak sunulmuştur. İstanbul'da Meclisi korumakla görevlendirilen askeri birliklerin, "Halifenin taassup aleti olmakta gecikmedikleri" ve çok kısa bir süre içinde hürriyetperverleri İstanbul'da din adına boğazlamağa başladıkları ifade edilmiştir. Bu gerici ayaklanma, ayrıca doğrudan Abdülhamit ile ilişkilendirilmiş ve ayaklanmanın bastırılmasında öncü kuvvet olan Hareket

3 Bilindiği gibi 1924 Anayasasına göre bir milletvekili devlet memuru olamazdı. Bu sebepten Mustafa Kemal'in bir beklentisi de; parti içindeki bu muhalif kesimin milletvekilliğinden istifa edip orduya geri dönmeleri, bu şekilde muhalefeti uzaklaştırmak idi. Oysa bu gerçekleşmemiş, bu kişiler ordu görevlerinden istifa edip yeni parti kurma hazırlığına girişmişlerdi. Mustafa Kemal bu gelişmeyi, üç yıl sonra okuyacağı Büyük Nutuk'ta "Paşalar Komplosu" olarak niteleyecekti. Sina Akşin, Ed. *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1987. s. 98.

Ordusu'nun İstanbul'u *mürtecîlerden* temizledikten sonra Abdülhamit'i indirip yerine Mehmet V'i geçirttiği belirtilmiştir (s.143).

Kitapta dikkat çeken bir konu da Trablusgarp Savaşı'nı ele alış biçimidir. İtalya'nın Trablusgarp'i işgal girişiminin ardından bölgeye İstanbul'dan yönlendirilen takviye kuvvet içerisinde yer alan kişiler arasında Mustafa Kemal'in olduğu belirtilmiş, birlikte hareket ettiği Enver Paşa'nın isminden ise hiç bahsedilmemiştir (s.144). Bu, önceki dönemin lider kadrosunun yok sayılarak, yeni dönemin liderinin kültleştirilmesinin bir sonucu olarak görülebilir.

Kitapta, Meşrutiyet döneminde içeride yaşanan siyasal gelişmeler ayrıntılarıyla anlatılmıştır. Bu dönemde kimi yapısal reformlar gerçekleşmiş, ancak mali ve adli alanda Avrupalı uzmanlar getirtilmesine rağmen "ciddi bir iş" de yapılamamıştır. Bu dönemin iç siyasetinde en çok göze çarpan olaylar ise, Meclis'te ve toplumsal hayatta had safhaya vamış olan "*fırka kavgaları*"dır. İttihat ve Terakki; bir yandan Hürriyet ve İtilâf Partisiyle, diğer yandan imparatorluk içindeki azınlıkların milliyetçi örgütlenmeleriyle sürekli çatışmıştır (s.145). Hatta bu mücadelelere ordunun müdahale ettirilmesi ile ordunun siyasete karışması gibi "çok zararlı bir çığır" açılmıştır (s.146).

Kitapta çok partili hayatın ve siyasi parti mücadelelerinin bu şekilde olumsuz bir yaklaşımla ele alınması, 1930'ların iç ve dış koşulları göz önüne alındığında, anlaşılır bir durumdur. Özellikle SCF deneyimi ve ardından yaşanan Menemen Olayı sonrası muhalefete hiç sıcak bakılmıyordu. CHP, 1927 tarihli kurultayında parti-devlet bütünleşmesine doğru önemli bir adım atmıştı. Ayrıca içinde bulunulan iki savaş arası dönemde, 1929 Dünya Ekonomik Bunalımıyla birlikte demokrasinin itibar kaybettiği bir zaman dilimi yaşanmaktaydı.

Kitapta İttihat ve Terakki ve Türk milliyetçiliği ideolojisini benimseme sürecine de uzunca yer verilmiştir. Milliyetçiliğin resmi ideoloji olarak benimsenmesinde Balkan Savaşlarının etkisine dikkat çekilerek, bu savaşlardan sonra İttihat ve Terakki yöneticilerinin Osmanlı tebaası olan müslim ve gayrimüslim unsurların "Osmanlıcılık" ideolojisini benimseyip yaşaması imkansızlığını, "nihayet idrak edebildi"ği belirtilmiştir. Daha sonrasında Arnavut, Arap ve Kürt gibi Müslüman etnik grupların bile kendi milli davalarının peşine düşmeleri, İttihat ve Terakki'nin Türkçülük fikrine de "kulak asmaya başlamasında" önemli bir etkiye sahip olmuştur (s.146). Bu dönemde İttihat ve Terakki, Osmanlıcılık fikrinin imparatorluğu bir arada tutma konusunda geçerliliğini yitirdiğini fark ettikten sonra "İslamcılık" siyasetine başvurmuştur. Diğer yandan ise Osmanlıcılık siyasetini izlemeye devam ederek "Türkçülük" idealini açık ve net biçimde uygulamaktan *çekinmiş ve* "esassız bir oportünizm (*idarei maslahat*) siyasetine kapılarak" siyasi çizgisini kesin biçimde oluşturamamıştır (s.147).

Kitapta, İttihat ve Terakki'nin siyasetinde "idare-i maslahat" anlayışının temel bir unsur olduğu birden fazla yerde vurgulanmıştır. Bu bağlamda partinin din siyaseti örnek gösterilmiş; "bir taraftan *lâik* denilebilecek bazı teşebbüslerde bulunurken, diğer taraftan bazı halk tabakalarının *dini taassubunu okşayan* icraattan da geri durmadığı" ileri sürülmüştür (s.147). Aslında Jön Türkler içerisindeki ideolojik yönelimlere baktığımızda, hiçbir zaman tek bir akıma bağlı kalıp diğerlerini dışarıda bırakmak gibi bir durumun yaşanmadığını görüyoruz. Bu akımlar arasında geçişkenlikler vardı; çoğunun Osmanlıcılığı akılcı bir şekilde savunurken aynı zamanda romantik bir Pantürkist ve dindar bir Müslüman olması bir çelişki veya tutarsızlık değildi[4]. Ancak kitapta yer alan bu yaklaşım, Erken Cumhuriyet'in yönetici ekibinin kendini, bir önceki dönemi olumsuzlayarak meşrulaştırma hamlelerinin bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kitapta, '*Enver Paşa*, kendisini fazlaca Almanların nüfuzuna kaptırmış olduğundan', İttihat ve Terakki'nin 1. Dünya Savaşı öncesi süreçte Almanlara yakınlaştığı ve bir an önce savaşa onların yanında girmek taraftarı olduğu ifade edilmiştir (s.149). Savaşta Sarıkamış ve Kanal cephesinde yaşanan felaketlerde sorumlu olarak görülen Enver ve Cemal Paşalar ağır bir dille suçlanmıştır. Yaşanan tüm bu hezimetler deneyimsizlikleri ve hayalperestliklerinden kaynaklanmış; sonuçları da hiçbir şekilde telafi olunamamıştır (s.151). Bu felaketler de Enver Paşa'nın sahip olduğu Alman hayranlığına bağlanmıştır. Sadece bu kitapta değil, bu yazı kapsamında incelenen kitapların tamamında -Enver Ziya Karal'ın yazdığı kitaplar hariç- yer alan bu *hayranlık* vurgusuna değinmekte yarar var. Feroz Ahmad[5] tarafından da eleştirilen bu yaklaşım, devletler arasındaki ilişkinin dostluk/düşmanlık yerine çıkarlar ekseninde şekillendiği gerçeğini göz ardı etmektedir. Dolayısıyla İttihat ve Terakki yöneticileri arasında hayranlıktan ziyade, dönemin koşulları dikkate alınarak fayda hesabının güdüldüğünü söylemek daha doğru olur. Örnek vermek gerekirse, 93 Harbi'ne kadar kendi toprak bütünlüğünü destekleyen İngiltere ve Fransa ile yakınlaşmayı daha makul gören Osmanlı devlet adamları, özellikle Balkan Savaşları sonrasında bu güçlere yaslanarak siyaset yapılamayacağını fark etmiş ve çıkarları doğrultusunda Almanlarla birlikte hareket etmeye yönelmişti. Benzer şekilde İttihatçılar 1. Dünya Savaşı'na kadar bu ülkelerle iktisadi veya siyasi çıkarları ölçüsünde, belli dönemlerde yaklaşma ve uzaklaşma stratejisi izlemişlerdi.

Erken cumhuriyet döneminde, Atatürk ve yeniden oluşan kadronun tabiri caizse İttihat ve Terakki karşıtlığında şüphesiz 1926'daki İzmir Suikastinin de bü-

4 Erik J. Zurcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi,* Çev. Yasemin S. Gönen, İletişim, İstanbul, 2004, s. 187

5 Feroz Ahmad, "İttihat ve Terakki'nin Dış Politikası (1908-1919)", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,* Cilt. 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 295.

yük etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Ders kitaplarına etki eden bu gelişmenin diğer yandan yeni kurulan devletin meşruiyetini, Osmanlı sultanlığı yanında diğer bir devri sabık olarak İttihat ve Terakki karşıtlığı üzerinden inşa çabasının da etkili olduğu söylenebilir. Kitapta, 2. Meşrutiyet dönemine hakim olan olumsuz imaj, dönemin sonunu anlattığı şu cümlelerde daha açık biçimde görülmektedir:

> Malûmat ve tecrübenin fıkdanından, Osmanlı memleketlerde Avrupanın ahvaline ve dünyanın tekâmül cereyanlarına vukufsuzluktan neş'et eden bu tezebzüp, İttihat ve Terakkinin ciddi bir iş görmesine mânidi. Hele *iktisadı ve mali* meselelerde, *sırf ampirik* (ilme müstenit olmıyan ameli) sureti haller aranarak, iktisadi ve mali vaziyet, Abdülhamit zamanından daha fena bir hale getirilmişti. İşte bu ve buna mümasil sebeplerledir ki İmparatorluğun İkinci Meşrutiyet devri de, ciddi bir semere bırakmadan, tarihe karışıp gidecektir (s.147).

İnönü'lü Yıllar: Konsolidasyon Dönemi

Atatürk döneminin bu savunmacı tarih anlayışı, ölümünden sonra giderek daha bilimsel bir temele dayanacak; Osmanlı ve İslam kimliğine ve kültürüne yönelik olumuz yargılar ve tepkisel duruş giderek azalmaya başlayacaktır. Osmanlı geçmişiyle önemli ölçüde uzlaşmanın adımlarının atıldığı bu dönemde Tanzimat dönemi ve sonrasını kapsayan modernleşme hareketleri, Türk modernleşmesinin bir parçası olarak sahip çıkılmaya başlanmıştır. Belirgin bir politik misyona sahip bir komisyona hazırlatılan 1931–1932 baskılı ders kitapları 1942 yılında kaldırılmıştır. Dönemin ihtiyaçlarını karşılayacak yeni kitapların hazırlanması görevi ise, Türk Tarih Kurumu üyesi olan ve çeşitli Avrupa ülkelerinde tarih öğrenimi görmüş üç akademisyen olan Arif Müfit Mansel, Cavit Baysun ve Enver Ziya Karal'a verilmiştir[6].

Karal'ın kaleme aldığı 1942 tarihli *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*[7] adlı ders kitabında içeriğin bir önceki kitaba oranla oldukça azaltıldığı görülmektedir. Bunun en önemli sebebi, kitabın yarısının aynı dönemde Avrupa tarihindeki gelişmelere ayrılmış olmasıdır. Abdülhamit yönetimi ve 2. Meşrutiyet'in ilanına giden süreç ile 2. Meşrutiyet dönemi toplam iki sayfada anlatılmıştır. Abdülhamit'in istibdat yönetimi, "hiçbir kuvvetle bastırılamıyan bir hürriyet tepkisi uyandır"mış, bu tepki ise İkinci Meşrutiyet'in ilânına sebep olmuştur (s. 173).

Kitapta Jön Türkler arasındaki ideolojik farklılıklar – Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük – birer cümlede belirtilmiştir. Daha çok olgusal bilgilere yer veri-

6 Erinç E. Yıldırım, *İnönü Dönemi'nde Tarih ve Eğitim: Tarih Alanında Süreklilik ve Değişimler*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2014.

7 Enver Ziya Karal, *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi, III. Sınıf*, Maarif Vekâleti, Ankara, 1942.

len kitapta, 31 Mart Vakası da tek cümlede; Abdülhamit'in, gerici bir zümrenin çıkardığı ayaklanmadan faydalanarak Meşrutiyeti de kaldırmak istemesi üzerine, Selânik'ten gelen Hareket Ordusu tarafından isyanın bastırıldığı ve Abdülhamit'in tahttan indirilerek yerine Mehmet V'in padişah yapıldığı şeklinde açıklanmıştır (s.173). Ayaklanma sonrası ülkeyi doğrudan yönetmeye başlayan İttihat ve Terakki bu dönemde Türkçülüğe önem vermiş, ancak yine de Osmanlıcılık ve İslamcılığı da imparatorluğu kurtarmak için araç olarak kullanmaya devam etmiştir. Aynı açıklama, Enver Ziya Karal'ın 1957 tarihli *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*[8] ders kitabında da yer alacaktır (s. 170). Daha önce belirttiğimiz bilimsel temellere oldukça yakın duran bu yaklaşımı, Karal'ın akademik ve entelektüel niteliklerine bağlamak mümkündür.

1. Dünya Savaşı konusu toplam 1,5 sayfada anlatılmıştır. Bu kitapta Enver Paşa'nın Alman hayranlığı vurgusu yer almamakla beraber, son zamanda Osmanlı üzerinde gelişen Alman etkisinden ve bu etkiyle İttihat ve Terakki yöneticilerinin 1. Dünya Savaşı'na Almanların yanında girmesinden edilmiştir. Buna göre Osmanlı yöneticileri arasında Balkan yenilgisinin etkilerini silmek ve başarı sağlamak için savaşa girme taraftarı olanların başında Enver ve Talât Paşalar geliyordu. Onların girişimleriyle bir Alman-Türk ittifakı imzalanmış, böylece savaşa girmek için önemli bir adım atılmış oldu (s. 163). Yine aynı vurguyu Karal'ın 1957 tarihli kitabında da görmekteyiz (s. 158).

Demokrat Parti ve Sonrası

Bilindiği gibi, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Türkiye yeni bir toplumsal ve siyasal atmosfer içine girmiştir. Türkiye'nin iki kutuplu dünyada Batı Bloğu içerisinde konumlanma tercihinin siyasal, toplumsal, iktisadi, kültürel kimi sonuçları olmuştur. Elbette bu durumun tarih anlayışı ve ders kitaplarındaki söylem üzerinde büyük etkileri olacaktır. Türk Tarih Tezi ile Türk-İslam Sentezi arasındaki uzun bir geçiş evresi olarak değerlendirebilecek olan bu dönemde[9] öğrencilere Türklerin kahramanlıklarla dolu şanlı tarihinin öğretilmesi gerektiği anlayışı yavaş yavaş yerleşmeye başlamıştır. 1950 ve 1960'lar boyunca resmi ve akademik söylemde giderek güçlenen bu anlayış, Türk-İslam Sentezinin de temellerini oluşturmuştur. İşte bu geçiş döneminde 1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi bir dönüm noktası olmuş ve tarih ders kitapları değişime uğramıştır. Mansel-Baysun-Karal üçlüsünün okuttuğu ders kitapları yerine Niyazi Akşit ve Emin

8 Enver Ziya Karal, *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*, Maarif Basımevi, İstanbul, 1957

9 Tercan Yıldırım, *Meşrutiyet'ten Günümüze Tarih Ders Kitaplarında Türk Kimliğinin İnşası*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Eğitimi Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2014, s. 218

Oktay'ın kitapları geçmiş ve 1976 yılına kadar kesintisiz okutulmuştur. Bu kitaplar 1976-1980 yılları arası öğretimden kaldırılmış; 12 Eylül askeri darbesinden sonra tekrar öğretime dahil edilerek 1990'ların başına kadar kullanılmıştır[10].

Bu yazı çerçevesinde incelenen Akşit ve Oktay'ın 1954 tarihinde öğretmen okulları için hazırladığı *Tarih II*[11]; Emin Oktay'ın 1964 yılında yazdığı *Tarih Lise 3 Yeni ve Yakın Çağlar*[12] ile Niyazi Akşit'in 1970 tarihli *Tarih 3 Yeni ve Yakınçağlar*[13] adlı ders kitapları büyük ölçüde örtüşmektedir[14]. Her üç kitaba göre; Abdülhamit istibdadına karşı, özellikle yüksekokullu gençler arasında gizlice örgütlenen İttihat ve Terakki'nin kuruluş amacı, Osmanlı İmparatorluğu içinde bulunan bütün kavimleri din ve mezhep farkı gözetmeden birleştirmek ve Meşrutiyeti tekrar kurmaktı (1954: 141). Ancak Abdülhamit cemiyet üyelerini hafiyeleri aracılığıyla sıkı bir kontrol altına aldırmış; ele geçenleri zindanlara attırmış veya uzak yerlere sürdürmüştü. Bu sebepten üyelerin çoğu yurt dışına kaçıp oralarda gazeteler aracığıyla görüşlerini yayma yoluna gitmişlerdir (1964: 260). O dönemde Mustafa Kemal'in Şam'da ve daha sonra Selanik'te siyasi çalışmalarını sürdürdüğü Vatan ve Hürriyet Cemiyeti, İttihat ve Terakki ile birleşerek, cemiyet son şeklini almıştır (1954: 141).

Aynı dönemde İngiltere ve Fransa'nın Reval[15] şehrinde buluşup Makedonya'da özerk bir idarenin kurulmasına karar vermeleri, İttihat ve Terakki'nin harekete geçmesine neden olmuştur. Cemiyetin önde gelenleri, Avrupalıları memleket işlerine karıştırmamak için Abdülhamit'ten meşrutiyeti zorla almaya karar vermiş ve bu doğrultuda ilk ihtilâl hareketleri başlamıştır (1964: 261). Bu süreçte, Manastır ve Selanik'teki isyanları örgütleyen öncü figürler olarak Kolağası Niyazi Bey ve Binbaşı Enver Bey'in (Enver Paşa) adları da ilk kez bu kitaplarda zikredilmiştir (1954: 142). Bu anlatıda Reval görüşmelerinin İttihat ve Terakki yönetimi nezdinde ciddi bir sıkıntı yarattığı, bunun sonucunda harekete geçen subayların Abdülhamit'e Meşrutiyet'i zorla ilan ettirdiği vurgusu hakimdir. Söz konusu vurgu ekseninde İttihat ve Terakki'nin faaliyetleri ve meşrutiyetin inanına giden süreç, 1976'ya kadar kullanılan ders kitaplarında aynı çerçevede anlatılacaktır.

10 Eray Alaca, *Türkiye'de Siyasi İktidar Değişikliklerince Ortaöğretim Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı Algısı (1970-1980),* Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitimi Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2015, s. 38-40

11 Niyazi Akşit, Emin Oktay, *Tarih II,* Maarif Basımevi, İstanbul, 1954

12 Emin Oktay, *Tarih Lise 3 Yeni ve Yakın Çağlar,* Atlas Yayınevi, İstanbul, 1964

13 Niyazi Akşit, *Tarih Lise 3 Yeni ve Yakın Çağlar,* Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970

14 Niyazi Akşit'in 1991 yılında yazdığı ders kitabı ise bu kitapların geniş bir özeti niteliğindedir. Niyazi Akşit, *Ortaokullar İçin Millî Tarih II,* Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1991

15 Rus çarı ile İngiltere kralının 9-10 Haziran 1908'de Reval'de (Estonya'nın başkenti Tallinn'in tarihsel adı) buluşarak Osmanlı Devleti'nin durumunu, Boğazlar Meselesi'ni ve Balkanların geleceğini ele aldığı bu görüşmeler sonucunda, Makedonya'da ıslahat yapılması gerektiği karara bağlanmıştır.

Enver Paşa ve Niyazi Bey (1991)

2. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra siyasi faaliyetlerin artışı, Mecliste muhalif grupların oluşumu ve ülkede genel olarak hürriyet havasının esmesi ilk kez bu kitapta daha vurgulu bir biçimde yansıtılmıştır[16]. Bu anlatıya göre halk Meşrutiyetin ilânından son derece memnun kalmış, memlekette büyük bir hürriyet havası esmeye başlamıştı. Gazeteler özgürce yayımlanıyor; herkes, özellikle Abdülhamit hakkında istediğini yazıyordu. Farklı düşüncelerin özgürce ifade edilebildiği bu dönemde İttihat ve Terakki'ye muhalifler daha ziyade "mutaassıp ve muhafazakâr kimselerden" oluşuyor; bunlardan Volkan gazetesi müthiş bir din propagandası yaparak halkı heyecana getiriyordu (1954: 142). Yine bunlardan *Ahrar* adıyla örgütlenen ekip, Meclis içinde ve dışındaki faaliyetleriyle İttihat ve Terakki'nin çalışmalarına engel olmak istiyordu. (1964: 261). Bu faaliyetler İstanbul'da, 31 Mart Vakası olarak anılan 'büyük bir irticai ihtilâlin patlamasına' sebep olacaktı. Bu kitaplarda da ayaklanmacıların "mutaassıplar ve Abdülhamit taraftarları"ndan oluştuğu belirtilerek Abdülhamit'le bir bağ kurulmuştur (1954: 143).

Akşit ve Oktay'ın kitabında İttihat ve Terakki'nin savunduğu ideoloji, Karal'ın kitaplarında anlatılandan farklı şekilde açıklanmıştır. Uzunca bir dönem Osmanlıcılık siyasetini takip eden İttihat ve Terakki'nin, bunun kötü sonuçlar verdiğini deneyimledikten sonra Osmanlıcı kimlik siyasetini terk ederek Türkçülüğü savunmaya başladığı ileri sürülmüştür. İttihat ve Terakki, benzer şekilde dış siyasette de Tanzimat'tan beri takip edilen İngiliz ve Fransız siyasetinden vazgeçerek Alman taraftarlığı yapmaya başlamıştır. Ancak iktidarı çok kısa sürmüş; girdiği savaşlar sonunda topraklarının büyük bir kısmını daha kaybederek sonunda tamamen

16 Akşit ve Oktay'ın kitapları hariç, Meşrutiyetin ilanının halk tarafından nasıl karşılandığı ve daha sonra oluşan özgürlükçü ortam hiçbir kitapta anlatılmamıştır.

parçalanmıştır. Dünya Savaşı sonrasında Cemiyet dağılmış; ileri gelenlerinden, Talât, Enver ve Cemal Paşalar memleketi terk etmek zorunda kalmışlardır (s. 144).

Talat Paşa (1970)

1954 baskılı kitapta Trablusgarp Savaşı'ndan bahsedilirken, İtalyanlara karşı savaşan öncü subaylar arasında sadece Mustafa Kemal'in adı anılmıştır (s. 144). Tıpkı 1931 ve 1942 tarihli ders kitaplarında olduğu gibi, bu kitapta da Enver Paşa'dan söz edilmemesi dikkat çekicidir. Bu durum daha sonraki kitaplarda değişecektir.

1964 baskılı kitapta ise, 2. Meşrutiyet dönemi anlatılırken daha önceki kitaplardan farklı olarak, ilk kez Bab-ı Ali Baskınından söz edilmiştir. Herhangi bir yorum belirtilmeden anlatılan bu konuda; 1. Balkan Savaşı sırasında Avrupalıların, Osmanlı Devletinden Edime ve adalardan vazgeçilmesi talebine Kamil Paşa Kabinesinin olumlu yaklaşması sebebiyle İttihat ve Terakki'nin Babıâliye bir baskın düzenleyerek Kâmil Paşa Kabinesini devirdiği belirtilmiştir. Yeni kurulan Mahmut Şevket Paşa kabinesi Avrupa devletlerinin bu talebini reddetmiş ve sonucunda savaş yeniden başlamıştır (s. 245)[17]. 27 Mayıs sonrası kaleme alınan bu kitabın, Türkiye tarihinde hükümet darbelerinin biricik olmadığı mesajını verme kaygısı taşıdığı düşünülebilir.

Kitaplarda 1. Dünya Savaşı konusunun anlatımında, tıpkı önceki kitaplarda olduğu gibi İttihat ve Terakki yöneticilerinin Alman tarafgirliğinin altı çizilmiştir. Paşalar savaşı kazanacağı kesin gözüyle baktıkları Almanya'nın yanında savaşa girerek, kayıplarını telafi etme yoluna gitmişlerdi (1954: 151).

Osmanlı Devleti 1. Dünya Savaşı'nda "emsalsiz zaferler" kazanmış, ancak sonunda onu da kaybetmiştir. Tüm bu süreçte yönetimde olan ve memleketi felâkete sürükleyen İttihat ve Terakki liderleri savaş sonunda vatan ve milleti düşmanlarla baş başa bırakarak her biri bir tarafa kaçmışlardır. Bu suretle 600 seneden beri devam eden koca Osmanlı İmparatorluğu tamamen dağılmış, memleket düşman işgali altına girmiştir (1964: 263).

17 Bab-ı Ali Baskınına ilişkin benzer bir açıklama bir de Kemal Kara'nın ders kitabında (2003) yer almaktadır. Kitapta o dönem iktidarda bulunan Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin, Balkan devletlerinin Edirne dahil bütün Rumeli'yi alma talebini kabule hazırlanırken İttihat ve Terakki'nin bir baskınla yönetimi ele geçirdiği açıklanmıştır.

Türk-İslam Sentezine Doğru

1970'ler, Türkiye siyasetinde 12 Mart Muhtırasıyla başlayacak bir milliyetçi-muhafazakar bir dönüşüme tanıklık edecektir. 1975 yılı itibarıyla 12 Eylül darbesine kadar siyasal hayatta Milliyetçi Cephe Hükümetleri etkin olacaktır. Bu dönüşümün ideolojik sonucu ise, 1980 ile iyice kurumsallaşıp resmiyet kazanacak olan Türk-İslam Sentezi sayılabilir.18 1970'te İbrahim Kafesoğlu öncülüğünde kurulan Aydınlar Ocağı'nın, hümanist ve evrenselci yaklaşıma tepki olarak geliştirdiği bu anlayış; kendine özgü, köklü ve zengin milli kültürümüzün yeni kuşaklarca benimsenmesi ve korunup geliştirilmesine öncelik vermekteydi19. Dinsel ve milli öğelerle bezeli yeni tarih algısı ise; özgücü (partikülarist) bir nitelik taşıyordu. Derin tarihi kökleri olan Türklük ve İslam'ı milli kültürün vazgeçilmez öğeleri olarak gören sentezci yaklaşımın tarih alanındaki izdüşümünü20, önde gelen temsilcilerinden İbrahim Kafesoğlu ve Osman Turan'ın çalışmalarında izlemek mümkündür21.

Yaşanan bu ideolojik dönüşüm doğrultusunda, 1975 yılında MEB tarafından öğretim amaçları ve ders kitaplarında uyulması gereken kurallar belirlenmiştir. Kitapların istenilen içerikte olmasını sağlamak için, o zamana kadar uygulanan yarışma yönteminden vazgeçilerek lise tarih kitapları Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu, Altan Deliorman ve Yılmaz Öztuna'ya yazdırılmıştır[22]. Yılmaz Öztuna'nın kaleme aldığı *Tarih III*[23] adlı kitap, 1976 tarihinden itibaren liselerde okutulmaya başlanmıştır. Bu kitapta tarih anlatısının, kullanılan dil ve üslubun çok büyük ölçüde değiştiği görülür. 2. Meşrutiyet'in, 'III. Ordu'nun genç subayları ile hükümdarın kan dökmekten çekinmesinin' sonucunda ilan edildiği belirtilmiştir. Abdülhamit'in, Makedonya ve Selanik'te yönetime karşı isyanlar sonucunda Meşrutiyet'i ilan etmek zorunda kalması değil; bu yönde bir tercihinin ve İttihat ve Terakki ile ortak hareketinin söz konusu olduğu izlenimi uyandırıldığı görülür. Kitapta rejim değişikliğinin imparatorluğu kurtarmak amacıyla yapıldığı, ancak bunun başarılamadığı belirtildikten sonra Meşrutiyet ile Abdülhamit dönemleri arasında bir

18 Bozkurt Güvenç, Gencay Şaylan, İlhan Tekeli, Şerafettin Turan, *Türk-İslam Sentezi*, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1994.

19 Erinç E. Yıldırım, "İnönü Dönemi'nin "Resmi Olmayan" Tarihi: Muhafazakarların Dün Algısı", *Turkish Studies*, Cilt: 9, Sayı: 4, 2014, s. 1212

20 Söz konusu ideolojinin ders kitaplarına nasıl yansıdığı konusunda ayrıntılı bilgi için bak. Etienne Copeaux, Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine, Çev. A. Berktay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s. 55-57

21 Türk İslam Sentezi'nin temel argümanlarını Kafesoğu ve Turan'ın şu kitaplarında bulabiliriz: İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1997; Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkuresi Tarihi*, Ötüken Neşriyat İstanbul.

22 Ahmet Şimşek ve Fatih Yazıcı "Türkiye'de Tarih Öğretiminin Dünü, Bugünü", *Türkiye Yazarlar Birliği Akademi Dil, Tarih ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 8, 2013, s. 22

23 Yılmaz Öztuna, *Tarih III*, MEB, Ankara, 1976

karşılaştırmaya gidilmiştir. Abdülhamit dış politikada "müstesna bir deha", denge politikasını 30 yıl boyunca oldukça başarılı bir şekilde sürdürerek imparatorluğu büyük tehlikelerden koruyabilen bir kişiliktir. Bu ise, "*yeni rejimin beceremiyeceği işler arasındadır*" (s. 192). Abdülhamit başta olmak üzere, Osmanlı padişahlarının yüceltildiği ve idealize edildiği bu anlatı biçimini[24], kitabın genelinde görmek mümkündür. Burada 2. Meşrutiyet'in ilan edildiği Türkiye, daha önceki kitapların tam tersi biçimde "*devlet idaresi şirâzesinden çıkmış bir imparatorluk*" olarak nitelendirilmiştir (s. 192). Bu bağlamda Meşrutiyet sonrası yapılan ilk seçimlerin "*çeşitli ilkellik ve yolsuzluklarla*" yapıldığı ileri sürülmüştür. 31 Mart Vakası da kitapta sadece bir paragrafta ele alınmış; isyancılara yönelik oldukça yumuşatılmış ifadeler kullanılmış ve Abdülhamit'le bağlantılı olmadığı özellikle vurgulanmaya çalışılmıştır. "*Padişahın en küçük ilgisi*" olmadığı halde tahttan indirildiği ve böylelikle İttihat ve Terakki yöneticilerinin "*maksatların en büyüklerinden birinin hâsıl olduğu*" ifade edilmiştir (s. 199). Bu sayede, Abdülhamit'in ayaklanma ile hiçbir ilgisi olmadığı; İttihat ve Terakki yöneticilerinin asıl amaçlarının da gayrımeşru biçimde padişahı tahttan indirmek olduğu iddia edilmiş oluyordu. Bu kısa anlatımda olayın Ahrar Fırkası veya *Volkan* gazetesi ile ilişkisine ve taraftarların Abdülhamit lehine sloganlarına hiç yer verilmemesi ayrıca dikkat çekicidir.

Kitapta Balkan Savaşları'nın anlatımında da tek taraflı yaklaşımla İttihat ve Terakki yönetimini suçlayan ifadelere yer verildiği görülmektedir. Savaşın Osmanlı imparatorluğu aleyhine seyretmesi ve kaybedilmesi "*hiç beklenmedik bir durum*" olarak tanımlanmış ve bu sonuç, sadece subaylar arasındaki ayrılığa ve "*fecî askerî ve diplomatik hataların*" yapılmasına bağlanmıştır. Balkan devletlerinin birleşmesine Osmanlı imparatorluğunun engel olamaması ise "en büyük hata"dır. Hatta bu birleşme olduğu takdirde bile Türk ordusunun düşmanı kolayca ezmesi gerekmektedir. Sonuçta, aslında her durumda kolaylıkla kazanılabilecek olan bu savaşın kaybedilmesi tamamen İttihat ve Terakki'nin ve yönetimindeki ordunun beceriksizliğine bağlanmıştır (s. 201).

Savaş sürerken yaşanan Bab-ı Ali Baskını ile İttihat ve Terakki, bir darbeyle hükümete el koymuştur (s. 201). O dönemki Kamil Paşa hükümetinin Edime ve adalar konusunda taviz verme olasılığına, daha geri planda ise İttihat ve Terakki ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasındaki siyasi rekabete ve iktidarda sınırlı etkisi olan İttihat ve Terakki'nin yönetimi doğrudan ele alma hedefine değinilmemesi; bu hükümet darbesinin dönemin koşulları bağlamında tam anlaşılamamasına yol açmaktadır. Buna karşılık, daha önceki ders kitaplarda hiç yer almayan, İttihat ve Terakki'nin bundan sonraki dönemde suikast, sürgün gibi yöntemlerle muhalifleri

24 Yücel Kabapınar "Bir İdeolojik Mücadele Alanı Olarak Lise Tarih Kitapları II", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 107, 1992, s. 29

temizleme politikaları anlatılmaktadır. Yine kitapta Enver Paşa'dan övgüyle söz edilmiş ve daha 33 yaşını doldurmamış bir kurmay yarbay olarak harbiye nâzırı olduğu ve orduyu düzenlemek için büyük önlemler aldığı belirtilmiştir (s. 202, 211). Bu sayede, Atatürk döneminde yok sayılan İttihat ve Terakki önderi, çizilen olumlu imajla görünür hale getirilmiştir.

Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Damat Enver Paşa (1976)

1. Dünya Savaşı ve imparatorluğun sonu anlatılırken yine Abdülhamit dönemiyle karşılaştırmaya gidilmiştir. 10 Şubat 1918'de ölen Abdülhamit'in cenaze töreni "muhteşem" olmuştur. "*Artık kendisini takdir etmiye ve anlamıya başlıyan İttihatçı liderler*" de törene katılmış; halk, "huzur, refah ve sulh içindeki yaşadığı eski hükümdarın ardından samimi gözyaşları" dökmüştür (s.208). Hatta İttihat ve Terakki de o dönemde eski siyasetini temelinden değiştirmiş ve Abdülhamit aleyhindeki yayınlar yasaklanmıştır. "Hâkaan-ı Sâbık"tan daha saygılı bir dille bahsedilmeye başlanmış; Enver ve Talat, 2. Abdülhamit'i takdir eder görünmüşlerdir. (s. 211). Bu şekilde, hem halkın eski huzurlu ve barış içindeki dönemin hasretini çektiği, hem de İttihat ve Terakki yöneticilerinin de bir tür pişmanlıkla eski devrin ve hükümdarının kıymetini anladığı mesajının verildiği görülmektedir.

İttihat ve Terakki'nin bu dönemde imparatorluğu bir arada tutmak için güttüğü çeşitli siyasetler, daha önceki kitaplardan çok farklı bir şekilde, yine olumsuz bir imaj çizilerek anlatılmıştır. "*İktidara el atan, fakat tamamen ele almıya da cesaret edemiyen*" İttihat ve Terakki, "*ittihâd-ı anâsır*" propagandası yapıyordu. Bu siyasetin iflâsını, her taraftan ihanetlere uğramak suretiyle görecek olan tecrübesiz parti, bir kaç yıl sonra İslâmcı ve Türkçü/Turancı politikaya yönelecektir (s. 193). Görüldüğü üzere, Cemiyet tamamen cesaretsiz ve deneyimsiz olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca cemiyetin İslamcı bir politika izlediği iddia edilerek yanlış bilgi verilmiştir. Her ne kadar Jön Türkler içerisinde İslamcı bir damar olsa da, İttihat ve Terakki yönetiminin hiçbir zaman İslamcılık ekseninde siyaset gütmediği bilinmektedir.

Kitapta yer alan bir diğer ilk, ayrı bir konu olarak Ermeni Meselesinin ele alınmasıdır. Bilindiği gibi 1970'lerde Türk diplomatlarına yönelik ASALA terörü ortaya çıkmıştı. 1975 yılında kurulan ASALA, dünyanın çeşitli yerlerinde Türk diplomatlarına yönelik saldırılar düzenlemeye başlamıştı. Bu sırada Ermeni dias-

porası çeşitli ülkelere "Ermeni soykırımı"nı tanıması için baskı yapıyordu. İşte bu konunu ders kitaplarına girmesinin sebebi, Ermeni tezlerine karşılık Türk tezlerini yeni kuşaklara anlatmak, öğretmekti.

Kitapta, yüzyıllardır imparatorluk toprakları içinde huzur içinde yaşayan Ermenilerin, kimi kışkırtmalar sonunda Doğu Anadolu'da ayaklanmalar çıkardığı ve Abdülhamit yönetiminin bu olaylarda son derece sert önlemler aldığı belirtilmiştir. Bu konuda Abdülhamit'i haksız yere suçlayan ve kendisine «Kızıl Sultân» diyen İttihatçılar da benzer bir politika izlemek durumunda kalmışlardır. Yine kitapta Sason İsyanının lideri Hamparsum Boyacıyan'ın, 13 yıl sonra İttihatçılar tarafından Harput milletvekili yapılması, "*Türkiye tarihine mahsus garabetlerden biri*" (s. 196) olarak yorumlanmış ve bu şekilde İttihat ve Terakki'nin Ermeni komitacıları desteklediği ima edilmiştir.

Yukarıda da görüldüğü gibi, İttihat ve Terakki yönetimini çeşitli bağlamlarda Abdülhamit devriyle karşılaştıran Öztuna, bu döneme ilişkin olumsuz yargılarını daha da ileriye taşıyacak ve neredeyse tamamen karanlık bir dönem olarak betimleyecektir:

> Ancak İttihad ve Terakki, II. Abdülhamîd'in aşırı düşmanı olmakla beraber, tamamen monarşisttir. İçlerinde tek cumhuriyetçi yoktur. Hepsi Osmanoğulları'na bağlıdır ve imparatorluğu, meşrûtî bir monarşiden ayrı düşünememektedirler. Ancak bu meşrûtî monarşi (taçlı demokrasi), ölü doğmuştur ve kâğıt üzerinde kalmıya mahkûmdur. Bir tek kişiden, sonradan İttihatçılar›ın bile hak verdikleri II. Abdülhamîd'den boşalan iktidar, bir kaç yıl geçmeden Îttihad ve Terakkice doldurulmuş, sonunda sadece Enver - Talat - Cemal üçlüsünün eline geçmiştir. Sultân Hamîd'in karanlık, fakat kansız istibdâdından sonra Türkiye, bir kaç ay rahat nefes almıştır. Ama daha 1908 yılı dolmadan karanlık bulutlar çökmüş, imparatorluk bir siyasî idamlar, sürgünler, siyasî suikasdler ülkesi hâline gelmiştir. Çok büyük millî felâketler, sırf beceriksizlikler, cehâletler ve sâbit fikirler yüzünden, imparatorluğun üzerine çökmekte gecikmiyecektir. (s. 193)

1980 askeri darbesi sonrasında ders kitapları da bu anlayış çerçevesinde hazırlanmış; lise tarih kitaplarında Türklerin tarihi her türlü olumsuzluktan arındırılmış bir şekilde, bir *kahramanlık ve doğruluk tarihi* olarak ele alınmıştır[25]. Öztuna'nın kitabında Osmanlı idaresini ve toplum yapısını her açıdan yüceltme çabası 1980 darbesi sonrası biraz değişime uğramakla birlikte[26]; olayları dinsel öğelerle açıklama, belirli tarihsel figürleri yüceltme ile geçmişe özlem devam ede-

25 Yücel Kabapınar "Bir İdeolojik Mücadele Alanı Olarak Lise Tarih Kitapları III", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 108, 1992, s. 41

26 Tercan Yıldırım, a.g.e., s. 307

cektir. 1981 sonrası hazırlanan tarih ders kitaplarının da ana eksende 1976 öncesi ders kitaplarıyla büyük benzerlikler taşıdığı söylenebilir.

Yazının bundan sonraki kısmında, 1981-2007 arasında kullanılan ders kitaplarında çizilen İttihat ve Terakki ve Enver-Talat-Cemal Paşalara dair imaj; aynı zamanda kitaplar arasında görülen kimi farklılıklar/özgünlükler aktarılmaya çalışılacaktır. Ancak ilk önce, bu dönemde basılan kitaplardan bir miktar ayrılan ve Öztuna'nın kitabıyla yaklaşım açısından daha çok benzerlikler barındıran İsmet Parmaksızoğlu'nun 1981 baskılı *Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi*[27] adlı kitabına değinilecektir.

İsmet Parmaksızoğlu'nun kitabında İttihat ve Terakki'nin kuruluş süreci, diğer kitaplardan farklı bir şekilde, ağırlıklı olarak Balkanlar'da bağımsızlıklarını isteyen milliyetçi isyanlar ve Büyük Güçler'in imparatorluk topraklarını paylaşma planları ardından gelen aydın tepkisine dayandırılmaktadır. Kitapta Abdülhamit döneminin istibdat yönetimine olan muhalefetten hiç söz edilmezken, örgütün kuruluş amacı sadece Abdülhamit tarafından kapatılan meclisin yeniden açılmasıyla ve meşrutiyet yönetiminin kurulmasıyla ilişkilendirilmiştir (s. 14). Meşrutiyet döneminde toplumsal, siyasal ve kültürel alanlarda atılan adımlardan hiç söz edilmediği kitapta Meşrutiyet yılları – ve buna bağlı olarak İttihat ve Terakki yönetimi – genel anlamda iç ve dış politikada kaotik bir atmosferin hakim olduğu bir dönem olarak resmedilmiştir. Azınlıkların ve yabancı devletlerin imparatorluk topraklarını parçalama emelleri taşıdığı, içeride ise Hürriyet ve İtilaf Partisi veya İslamcılar gibi muhalefet arasında Meşrutiyet yönetiminin "boğulduğu" ileri sürülmüştür. O dönemde yaşanan 31 Mart Vakası anlatılırken; ayaklanmayı kışkırtan aktörlere veya bastırmak için gelen Hareket Ordusu'nun öncü isimleri olan Mahmut Şevket ve Mustafa Kemal Paşalara hiç değinilmemiş olması dikkat çeken diğer unsurlar arasındadır (s. 15).

Diğer yandan Balkan Savaşları'nın sonuna doğru yaşanan Bab-ı Ali Baskını, özellikle Öztuna'nın kitabıyla karşılaştırıldığında daha olumlu ifadelerle anlatılmıştır. O sırada devletin dağılmak üzere, ekonominin çökmüş, ordunun dağılmış olduğu; bu ortamda yönetime el koyan İttihat ve Terakki'nin meclisi işler hale getirdiği, dağılan orduyu yeniden ele aldığı ve sıkı bir disiplin sağladığı belirtilerek sürece dair olumlu bir imaj çizilmiştir (s. 23-24).

Mükerrem K. Su ve Ahmet Mumcu'nun hazırladığı 1981 tarihli *Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi*[28] kitabında dikkat çeken bir nokta, 1. Dünya Savaşı anlatı-

27 İsmet Parmaksızoğlu *Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi,* Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1981.

28 Mükerrem K. Su, Ahmet Mumcu, *Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi,* Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1981

lırken, Enver Paşa'nın savaşa girme noktasındaki sorumluluğunun belirgin bir şekilde altının çizilmesidir. "Romantik ve aşırı Alman hayranı" olan Enver Paşa'nın izniyle İngiliz donanmasından kaçan iki Alman savaş gemisi İstanbul'a sığınmıştır. Tarafsız olduğu için Osmanlı Devletinin bu iki gemiyi elinde tutması, mürettebatını da gözaltına alması gerekirken, gemiler satın alınmıştır (s. 12). Daha sonra bu gemiler Enver Paşanın gizli bir buyruğu ile Karadeniz'e çıkmış, "*ortada hiç bir sebep yokken*" Rus limanlarını topa tutmuş; dolayısıyla "*Osmanlı İmparatorluğu Almanlar ve Enver Paşa tarafından bir oldubittiye getirilmiş*"tir (s. 13). Yine Akşit ve Oktay'ın kitapları hariç daha önceki kaynaklarda pek vurgulanmayan konu, savaş sonrası Enver-Talat-Cemal Paşalara ne olduğu idi. Kitapta savaşın kaybedildiğini, her şeyin bittiğini gören İttihat ve Terakki önderlerinin gizlice yurdu terk ettiği belirtilerek, bu durum da netliğe kavuşturulmuştur (s. 20).

Mustafa Kemal, Hareket Ordusu ile İstanbul'a geldiği sırada (1981)

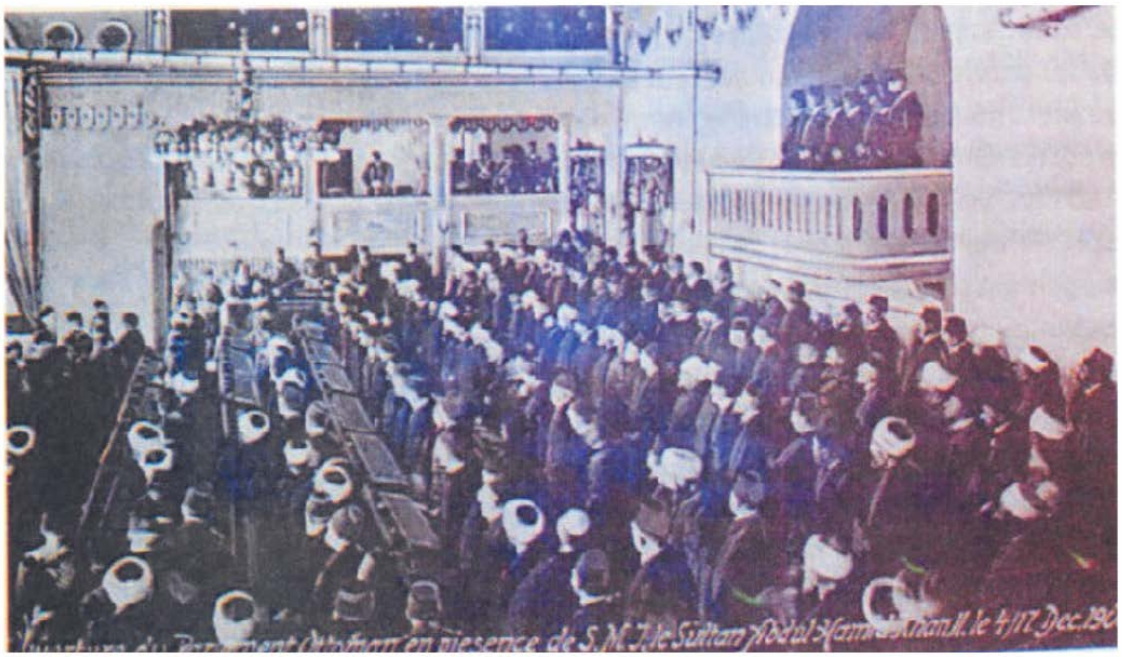
Kazım Yaşar Kopraman ve ekibinin (2001) hazırladığı *Tarih 2*[29]; Vicdan Cazgır ekibinin (2005) hazırladığı *Lise Tarih 2*[30] ile Kemal Kara'nın (2007) kaleme aldığı *Lise Tarih 2*[31] kitaplarının büyük benzerlikler taşıdığı görülmektedir. Bu kitaplarda, daha önce sadece Akşit ve Oktay'ın kitaplarında gördüğümüz; Abdül-

29 Kazım Yaşar Kopraman vd. *Tarih 2*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 2001

30 Vicdan Cazgır, Servet Yavuz, Niyazi Ceyhun, *Lise Tarih 2*, Devlet Kitapları, Ankara, 2005

31 Kemal Kara, *Lise Tarih 2*, Önde Yayıncılık, İstanbul, 2007. Bu kitap ile aynı yazarın 2003 yılında yazdığı Osmanlı Tarihi kitabı aynı içerik ve çizgidedir. Kemal Kara, *Lise Osmanlı Tarihi*, Önde Yayıncılık, İstanbul, 2003

hamit istibdadına karşı İttihat ve Terakki'nin Meşrutiyeti yeniden ilan etmek için hareketlenmesini ve bu aşamada Makedonya ve Selanik'te ayaklanmayı örgütleyen figürlerden Niyazi ile Enver beylerin öneminin vurgulandığı görülmektedir.[32] 2007 baskılı kitapta ek olarak Cemiyetin kuruluşunda Mekteb-i Tıbbiye'nin önemi ve kurucu liderlerin isimleri belirtilmiştir.

Sultan Abdülhamit Meclis-i Mebusanda (2007)

2001 baskılı kitaptaki anlatıya göre İkinci Meşrutiyet'in ilânı halk tarafından sevinçle karşılanmış, herkes bir barış döneminin geldiğine ve işlerin düzeleceğine inanmıştır. Ancak İttihat ve Terakki, meclisin yeniden açılması dışında "*gerçek bir program*" hazırlamadığından, birçok konuda görüş ve karar birliği sağlanamamıştır. Kitapta, "*gerici bir ayaklanma*" olarak tanımlanan 31 Mart Olayı'nın, İttihat ve Terakki'nin millî bir politika izleyeceğinden çekinen bazı Avrupa devletleri tarafından da desteklendiği ileri sürülmüştür. Bu olayın Hareket Ordusu tarafından bastırılmasından sonra, Kanun-i Esasi'nin bazı maddeleri değiştirilmiş; Bakanların, meclise karşı sorumlu oldukları kabul edilmiştir. Padişahın meclisi açma ve kapama, kişileri sürgüne gönderme, savaş ve barış kararı alma yetkileri de sınırlandırılmıştır. Bu dönemde, padişahın varlığına rağmen bütün güç ve iktidar, İttihat ve Terakki'nin eline geçmiştir.[33]

32 Kazım Yaşar Kopraman vd. 2001, s.70; Vicdan Cazgır, Servet Yavuz, Niyazi Ceyhun, 2005, s.69; Kemal Kara, 2007, s. 126.

33 Kazım Yaşar Kopraman vd. a.g.e., s.71; Vicdan Cazgır vd., a.g.e., s.70.

Hareket Ordusu'nun bir Bataryası Dolmabahçe Meydanında (2003)

Kitaplar arasında yukarıda ifade edilen benzerlikler dışında, 2007 baskılı kitapta 2. Meşrutiyet döneminin toplumsal ve kültürel atmosferine daha önceki kitaplardan çok daha geniş bir yer verilmiş ve daha akademik bir dille anlatılmıştır. Dönemin siyasal akımlarının anlatıldığı Turancılık ve Türkçülük alt başlıklarında ise, dönemin önde gelen aydınları ve İttihat ve Terakki liderlerinin bu ideolojilerden nasıl etkilendikleri ve bu doğrultuda ne gibi adımlar attıkları kapsamlı bir şekilde açıklanmıştır. Bu çerçevede daha önceki kitaplardan farklı olarak, Enver Paşa'nın Kafkas cephesindeki yürüttüğü mücadelenin de Turancılıkla ilişkisi kurularak bilimsel bir çerçevede anlatılmıştır. Yine aynı bilimsel yaklaşımla bu ideolojileri besleyen damarlardan Türkoloji çalışmaları; dil, edebiyat ve tarih alanındaki çalışmalar ve bu faaliyetlerin Türklük bilincinin imparatorluk topraklarında yayılmasındaki önemli rolleri açıklanmıştır. Meşrutiyet sonrası kurulan Türk Yurdu Derneği ve üyeleri arasında Ermeniler ve doğu bilimcilerin yer aldığı Türk Derneği gibi örgütlerin kuruluş amaçları ve faaliyetlerine yer verilmiştir. Türkçülüğün Türk ulusçuluğuna dönüşmesinin İttihat ve Terakki sayesinde olduğu vurgulanmış ve bu dönemde gerçekleştirilen tüm faaliyetlerin Cumhuriyet Dönemi Türkçülüğünü hazırladığının altı çizilmiştir (s. 145-146). Bu anlatıda daha bilimsel bir yaklaşımla; siyasi tarihin yanında düşünce hayatındaki gelişmelere yer verilmiş ve bu düşünsel atmosferin siyasete etkisinden söz edilmiştir. Bu tercihin altında, 2003 yılında çalışmalarına başlanan ve 2005 yılından itibaren kademeli olarak uygulamaya konulan program değişikliğinin yattığı söylenebilir. Söz konusu değişikliğe bağlı olarak yazılan ders kitapları, eğitim amaçları ve yaklaşım-

ları bakımından öncekilerden ciddi anlamda farklılıklar içermekteydi. Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarının ilk yıllarına denk gelen bu dönem, AB uyum yasaları çerçevesinde daha barışçıl ve demokrasi, insan hakları gibi temel değerlerin öğretilmesinin önemini vurgulayan bir eğitim yaklaşımı öngörüyordu[34]. Yine de şunu vurgulamakta yarar var: İncelenen ders kitaplarının neredeyse tamamının anlatısında, 2. Meşrutiyet döneminde iç siyasette yaşanan gelişmeler ile yapılan savaşların merkeze alındığı görülmektedir. 1908 Devrimi ile birlikte siyasal, toplumsal, hukuki, iktisadi, kültürel vb. yapısal dönüşümlerden ve bu amaçla yapılan reformlardan bahsedilmemiştir.

Harbiye Nazırı Enver Paşa, Mustafa Kemal'in Emrindeki Subaylardan Birine Madalya Takarken (2007)

Bunun yanında, 2005 ve 2007 baskılı kitaplarda, Öztuna'nın kitabında olduğu gibi Ermeni Sorunu'nun ayrıntılı olarak ele alındığı görülmektedir. Kitaplardaki anlatıya göre, Ruslar başta olmak üzere Fransa, İngiltere gibi devletlerin kışkırtmasıyla Ermeniler, 19. yüzyıl başında Doğu Anadolu'da ayaklanmalar çıkarmaya başlamıştır. Dahiliye Nezareti'nin, 24 Nisan 1915'te Ermeni komite merkezlerinin kapatılmasına, belgelerine el konulmasına ve komite elebaşlarının tutuklanmasına ilişkin yayınladığı genelge, kitaplarda geniş yer bulmuştur. Başkomutan Vekili Enver'in kaleme aldığı genelgede; Hınçak, Taşnak ve benzeri komiteler ile şubelerinin kapatılacağına ve evraka el konulacağına, ileri gelen Ermenilerin tutukla-

34 Her ne kadar yeni program evrensel değerlere gönderme yapmış olsa da, programda yer alan "millî kimliğin korunması gerekliliğini kavratmak"; "millî birlik ve beraberliğin önemini kavratmak" gibi amaçlar, 1993 tarihli öğretim programından çok da farklı olmadığını göstermektedir. Şimşek ve Yazıcı, agm., s. 29

nacağına ve sakıncalı görülenlerin kaçmalarına fırsat verilmeyip Divan-ı Harbe gönderileceğine ilişkin bilgiler yer almaktadır.[35] Alınan önlemler de sonuç vermeyince 27 Mayıs 1915 tarihinde Tehcir Kanunu çıkarılmış ve göç ettirme sırasında devlet her türlü güvenlik ve iaşe önlemini almıştır. Bu amaçla Dahiliye Nezareti tarafından çeşitli yönetmelikler yayınlanmıştır.[36] Kanunun savaş koşullarında olağanüstü bir karar olarak uygulanması, "Dahiliye Nazırı Talat Paşa'nın, çok ağır sorumluluğu tek başına üzerine almaktan kaçınma"dığının da göstergesidir (2007: 153). Ermenilerin nakil ve yerleştirme ile ilgili işlemlerinde ordunun hiçbir ilgisi olmayıp, süreç mülki memurlar tarafından yürütülmüştür. Buna rağmen Ermenilere her türlü yardımın sağlanması ve olası tecavüzlerin önlenmesi noktasında Cemal Paşa büyük yardımlar sağlamıştır (2007: 153). Bu anlatı resmi tezlerle tamamen uyumlu olup, yaşanan olayların sorumluları olarak adları zikredilen Enver, Talat ve Cemal Paşaları aklar niteliktedir.

Sonuç

Tarık Zafer Tunaya'nın deyişiyle Cumhuriyet için *siyasal laboratuvar*[37] işlevi gören 2. Meşrutiyet dönemi, Cumhuriyet'in tarihsel ve düşünsel altyapısını hazırlamıştır. Ancak Cumhuriyet'in ilk yıllarının resmi tarih anlayışı, bu birikimi göz ardı eder. Burada elbette kendisi de İttihat ve Terakki üyesi olan Mustafa Kemal Paşa'nın Enver-Talat-Cemal Paşaların oluşturduğu dairenin dışında bırakılmasının ve bu üçlünün (triumvira) imparatorluğu felakete sürükleyen savaşlara soktuğu söyleminin etkisi olduğu söylenebilir[38]. Ancak bu göz ardı edişin altındaki en önemli şey ise 1930'larda formüle edilip kimi değişimlerle 80'lere kadar varlığını sürdüren ve bu tarihsel mirası reddiye dayanan Türk Tarih Tezi anlayışıdır. Dolayısıyla, yaşanan siyasi ve toplumsal değişimin önemi ile yerleşik tarih anlayışında bu dönemin edindiği yer arasında ciddi bir orantısızlık olduğunu söylemek mümkündür[39].

Kurucu kadro öncülüğünde oluşturulan ve kendi meşruiyetini sağlamak amacıyla kopuşçu bir yaklaşımla kurgulanan yeni tarih tezi, Atatürk'ün ölümüyle büyük ölçüde terk edilmişti. Milli Şef Döneminde yazdırılan yeni ders kitapları Osmanlı ve İslam geçmişiyle uzlaşıyor; Jön Türklerin öncülüğünde yaşanan Meş-

35 Cazgır, Vicdan vd., s.76; Kemal Kara, 2007, s.152.

36 Cazgır, Vicdan vd., a.g.e., s.77.

37 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul, 1996, s.97-98

38 Selim Deringil, *Simgeden Millete II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*. İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.273

39 Hasan Sungur "Geçmişten Günümüze Lise Tarih Ders Kitaplarında İttihatçılık Algısı", *Turkish Studies*, Cilt: 11, Sayı: 11, 2016, s. 103

rutiyet birikimine de kucak açıyordu. 1950'ler Türkiye tarihinde yeni bir sayfa açsa da, Niyazi Akşit ve Emin Oktay'ın yazdığı ve Cumhuriyet tarihinde en uzun süre okutulan yeni tarih kitapları, büyük ölçüde 1940'ların tarih yaklaşımını benimsiyordu. Bu anlamda tarih ders kitaplarında önemli bir kırılmayı, Yılmaz Öztuna'nın yazdığı ve 1976 yılından itibaren kullanılmaya başlanacak yeni kitap temsil edecektir. 1980'lerde resmi ideolojiye dönüşecek olan Türk-İslam Sentezinin sözcülüğünü yapan kitap, İttihat ve Terakki'yi Abdülhamit karşıtlığı üzerinden resmediyor ve bunu, ikinciyi yüceltip idealleştirerek yapıyordu. Bu tarih anlayışı, Türk siyasal hayatında yeni bir dönemi simgeleyen 2000'lerin başına kadar sürecektir.

TARİH DERS KİTAPLARINDA ARAP İMAJI

Doç. Dr. Yasin DOĞAN - Pamukkale Üniversitesi

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, kurulduğu 1923'ten sonra Ankara merkezli yeni bir milli devlet olmanın gerektirdiklerini uygulamaya koyarken diğer taraftan siyasi, kültürel, ekonomik ilişkiler bağlamında yüzünü batıya çevirmeye başlamış ve Batı dünyasıyla bütünleşme olma yolunda ilerlemiştir. Bu yüzünü batıya dönüş ve ulus devlet olma sürecinde Arapların ders kitaplarındaki imajının nasıl olduğu bu bölümde ele alınmıştır. Arapların tarih kitaplarımızdaki anlatısı, hem dönemsel olarak azalmadan devam etmiş, hem de ilk bahsedilen dönemden günümüze kadar Türk tarihiyle sürekli kesişmelerle devam etmiştir. Türklerle Araplar, yüzyıllar boyunca paylaşılmış bir tarihle yaşamışlardır. Her ortak yaşam türünde görülebileceği gibi, ilişkiler, "tam bir uzlaşmadan", "en ödünsüz kine" kadar çeşitlilik arz edebilmektedir. Copeaux'un belirttiği gibi Türk tarih ders kitaplarında Arapların imajını yansıtmanın önemi iki temel konuda odaklanmaktadır. Bunlardan birincisi, bir halkın diğer bir halkın tarihini sahiplenme derecesi üzerinde insanı düşündürmektedir; ikincisi ise kendisini Müslüman dünyanın ilk laik cumhuriyeti ilan eden bir devletin yayımladığı ders kitaplarında İslam dini nasıl sunulmaktadır?[1]

İlk olarak İslamiyet'in doğuşu sürecinde Arap toplumunu tanıtmaya başlayan ders kitapları şu ana konulara odaklanmıştır: Türklerin İslamiyet'le tanışması, Türklerin İslamiyet'i kabul etmesi, Arapların dünya bilim mirasına katkıları, Türklerin Araplardan İslam dünyasının koruyuculuğu rolünü devralması, Haçlı seferleri, Müslüman Türk ve Müslüman Arapların devletlerarası ilişkileri, Osmanlı coğrafyasında yaşayan Araplar, Halifeliğin Osmanlı Devletine geçmesi, Osmanlı Devletinin yıkılış sürecinde Arapların rolü, Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan sonraki süreçte Araplar, Filistin davasıyla başlayan Türk-Arap ilişkileri. Bu durum, kronolojik olarak 1400 yıllık bir zaman dilimine serpilmiş bir imajın izlerini sürmeyi gerektiriyor.

Lise tarih ders kitapları kapsamında ele alınan Arap imajının, toplumun aktüel hayatında da mevcut bir yere sahip olduğu düşünülmektedir. Işık'ın Türk öğrencilerin Arap algısıyla ilgili çalışması konuya örnek gösterilebilir.[2] Bu çalışmada ele

1 Etienne Copeaux, Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) *Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*, Çev. Ali Berktay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003,s.203

2 Hasan Işık, "Türkiye'de Okutulan Tarih Ders Kitaplarındaki Araplarla İlgili Konulara Dair Öğrencilerin Görüşleri ve Arap Algısı", *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1, 2017, ss.196-211.

alınan konular, İslamiyet'ten önceki Arap tarihi ve toplumu, İslamiyet'in doğuşu, Türklerin Müslüman olması, Halifeliğin başlangıcı ve bitişi, Osmanlı Devletinin yıkılma sürecinde Şerif Hüseyin'in isyanı şeklinde kronolojik olarak değerlendirilecektir.

Şüphesiz ki tarih ders kitaplarında Arap imajı, tarih tezlerine göre farklılaşabilmiştir. Türk Tarih Tezi[3], Hümanist Dönem[4] ve Türk- İslam Sentezinin yansıtıldığı ders kitaplarındaki temel aktörlerden biri Arap imajıdır. Bu açıdan her iki tarih tezinin ve hümanist yaklaşımcı bakışın anlaşılması açısından Arapların nasıl ele alındığını görmek gerekmektedir. Konu bağlamında Türk Tarih tezinin genel çerçevesini ve bu tezin hedeflediği amaçları dönemin lise tarih kitaplarının (*Tarih I-IV*) önsözünde görebiliriz:

> Bin yıldan fazla süren "İslamlık- Hristiyanlık davalarının doğurduğu husumet duygusu ile mutaassıp müverrihler bu davalarda asırlarca İslamlığın pişdarlığını yapan Türklerin tarihini kan ve ateş maceralarından ibaret göstermeğe savaştılar. Türk ve islam müverrihler de Türklüğü ve Türk medeniyetini İslamlık ve islam medeniyeti ile kaynaştırdılar; İslamlığa takaddüm eden (İslam Öncesi Türk tarihi kastedilmektedir) binlerce yıla ait devreleri unutturmayı ümmetçilik siyasetinin icabı ve din gayreti vecibesi bildiler. Daha yakın zamanlarda Osmanlı imparatorluğuna dahil bütün unsurlardan tek bir milliyet yaratmak hayalini güden Osmanlılık cereyanı da Türk adının anılmaması, milli tarihin yalnız ihmal değil, hatta yazılmış olduğu sayfalardan kazınıp silinmesi yolunda üçüncü bir amil halinde diğerlerine eklendi.[5]

Burada Türk tarih tezinin, okullarda mevcut olumsuz durumu değiştirme çabası olduğu vurgulanmıştır.

Hümanist dönemde ise Eski Anadolu, Yunan, Roma ve diğer dünya uygarlıklarıyla eş değer kıymette Türk tarihine ve İslam tarihine yer verilmiştir. Dönemin yazarlarından Oktay ve Akşit'in kitabında[6] ilkçağlardan Roma imparatorluğunun yıkılmasına kadar ki tarih 220 sayfa ile ele alınırken, Türk-İslam tarih tezi dönemindeki ders kitaplarında örneğin Şahin'in (1992) kitabında[7] 50 sayfa içerisinde ele alınmıştır.

---

3 Ahmet Şimşek, "Türk Tarih Tezi", *Türkiye'de Tarih Eğitimi*, Ed. Ahmet Şimşek, Pegem Akademi Yay. Ankara 2017, ss.105-122; Ahmet Şimşek, "Birinci Dünya Savaşı'nda Araplar Türklere İhanet Etti" Söyleminin Türk Tarih Tezi Çerçevesinde Epistemolojik Analizi", *Türk-Arap Müşterek Değerleri Sempozyumu,* 12-15 Haziran 2013 Amman Üniversitesi, Amman 2013, (www.academia.edu adresinden alınmıştır.)

4 A. Erinç Erdal Yıldırım, "Milli Şef (İsmet İnönü) Dönemi Tarih Eğitimi (1938-1950)", *Türkiye'de Tarih Eğitimi*, Ed. Ahmet Şimşek, Pegem Akademi Yay. Ankara 2017, ss.133-171

5 Heyet, *Tarih IV,* Devlet Matbaası, İstanbul 1931, s.V-VI

6 Emin Oktay, Niyazi Akşit, *Tarih Lise 1*, Remzi Kitabevi Yayıncılık, İstanbul 1972

7 Tahir Erdoğan Şahin, *Ders Geçme ve Kredi Sistemine Göre Tarih I*, Koza Eğitim Yayıncılık, Ankara 1992,

Uzun bir süre sonra Milliyetçi Cephe Hükümetlerinin etkisiyle görünür olan Türk-İslam Sentezinin,[8] ders kitaplarına yansıtılmasıyla ilgili resmi bakışı, İbrahim Kafesoğlu ve Altan Deliorman'ın yazmış olduğu *Tarih Lise II* (1976) ders kitabının önsözünde dönemin Talim ve Terbiye Kurulu başkanı Rıza Kardaş'ın yazısında görmek mümkündür. Bu yazıda, Milli Eğitim Temel Kanununun amaçları arasında Türk Milletinin milli ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen fertler yetiştirilmesine vurgu yapmış, bunu gerçekleştirmek için milli birlik ve bütünlüğün önemine değinilmiştir. Yazıda, "*bugünkü Türkiye'den daha küçük bir Türkiye'ye rıza gösterme yen bir anlayış bütünlüğü içinde Milli Eğitim Temel Kanunu genel amaçları paralelinde eğitimimizi milli* hüviyetine kavuşturmak ve muhtevasını da kendi gerçeklerimizin ifadesine imkân ve zemin hazırlayacak duruma getirmek[9] maksadıyla hazırlandığı vurgulanmıştır. Dikkat edilen bir husus yazıda Milli kelimesinin koyu yazılarak belirginleştirilmesi, diğer bir husus ise bu önsözün 26 Ağustos 1976 tarihinde yazıldığının önsözün altında gösterilmesidir.

Arap Toplumu

1926-27, milli tarih anlayışının ilk örneklerinin ders kitaplarında yansımaya başladığı yıllardır. 1929 yılında yayınlanan *Tarih II* ders kitabında Arap toplumu konusu dini, siyasi, sosyal ve ekonomik yönleriyle anlatılmıştır. Kitapta Araplarla ilgili oldukça olumsuz tanımlamalardan sonra, kısaca Arapların şiir ve edebiyat alanında iyi oldukları bilgisinin yer alması aslında dengeli bir sunumu gözetmediğini gösterir.[10] "Gayri-medenilik" vurgusunun öne çıktığı bu anlatımda olduğu gibi, klasik İslam tarihi kaynaklarında da İslam öncesi Arap toplumu için buna benzer yorumlara yer verilmiştir. Ayrıca Arap yarımadasında ilkel denilebilecek tek bir devletin olduğu da bilimsel bilgilere uygun değildir. 1930'ların başında uzak dönem Arap tarihiyle ilgili kaynakların yetersiz olmasından da kaynaklanmış olabilir. Türk Tarih Kurumunun *Tarih I-IV* serisi içerisinde yer alan *Tarih II* kitabında (1931) ise İslam tarihi 106 sayfalık bir bölümde ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Burada;

> Araplar, Ahlak ve Adetleri" konu başlığında "Araplar Sami ırkındandırlar. Büyük kısmı Bedevi denilen göçebelerden ibarettir. Arabistan'ın haşin iklim ve tabiatı bu göçebelerin hayat ve adetlerindeki ilkelliği devam ettirmiş ve korumuştur. Bedevîler çadırlarda yaşarlar. Süt, bulgur, bulunan yerlerde hurma, külde pişmiş arpa ekmeğiyle geçinirler. Kertenkele ve çekirge de yer-

8 Bülent Akbaba, "1960 -1970'lerde Tarih Eğitimi", *Türkiye'de Tarih Eğitimi*" Ed. Ahmet Şimşek, Pegem Akademi Yay. Ankara 2017, ss.209-251, s.215

9 İbrahim Kafesoğlu, Altan Deliorman, *Tarih Lise II,* MEB Devlet Kitapları, İstanbul 1976, önsöz

10 Heyet, *Tarih II,* Talebe El kitabı Serisi, Devlet Kitapları, İstanbul 1929, s.4-5

> ler. Bütün işleri kadınlar görür. Bedevî Arapların en büyük toplumsal oluşumu kabiledir. Kabilenin irsî bir reisi bulunur. Bu reis her türlü davaya bakar. Kabileler arasında birbirlerini imhaya kadar varan kavgalar eksik değildir. Birkaç kabilenin savaş maksadıyla birleşerek Kait, Emir, Seyit namları verilen bir reisin idaresinde yaşadıkları da olmuştur; fakat yine her kabile kendi bağımsızlığını korur. Araplarda kâhinler, şairler ve irsi şerifler vardır.[11]

Bir önceki ders kitabına göre İslam öncesi Arap toplumuyla ilgili olumsuz yaklaşımın burada da devam ettiği söylenebilir. Cahiliye dönemi tabirinin burada farklı şekilde kullanıldığı göze çarpmaktadır. Aynı konu Kafesoğlu ve Deliorman'ın yazdıkları kitapta (1976), Arapların küçük bir kısmının vahalarda, büyük çoğunluğunun ise çöllerde Bedevi olarak yaşadığını, başka ülkelerin topraklarına saldırılar yaptıklarını belirtmektedir. Arapların, İslam öncesi dönemdeki dini ve sosyal yapılarının kabilelerden oluştuğu hakkında kısa bilgi verilerek geçiştirilmiştir.[12] İlk dönem kitaplarla kıyaslandığında 1976'daki kitapta hem yüzeysel bilgiler verilmiş hem de Cahiliye ve ilkellik vurgusuna yer verilmemiştir. Emin Oktay'a (1979) göre "cahiliye devri Arapları", küçük kızları diri diri toprağa gömmektedir.[13]

Tarih I kitabında (1992) ise Arap toplumunun, İslam tarihi ünitesi içerisinde ayrıntılı bir şekilde açıklandığı görülmektedir. Bu kitapta İslam öncesi dönemde Arabistan'da kurulmuş olan Main, Saba, Himyeriler, Nebatlılar, Tedmürlüler ve Gasssaniler hakkında birer paragraflık bilgiler verilmiştir. Bu bilgilere bakıldığında Arap yarımadasında iptidai bir devlet olduğunun ifade edildiği Erken Cumhuriyet dönemi ders kitaplarından farklı bir şekilde yaklaşıldığı gözlenmiştir. Bilgilerdeki ayrıntıların artmasında İslam tarihçilerinin çalışmalarının yer bulmasının etkisinin olduğu düşünülmektedir. Bu ders kitabında kız çocuklarının tamamen diri diri toprağa verildiği bilgisi yumuşatılmış ve *bazı kabilelerde ilk kız çocuğunun diri diri toprağa gömüldüğü* şeklinde ele alınmıştır.[14] İslam öncesi Arap toplumunun yarımada dışında ticaret yapabilecek bir ilişki ağı olduğu çok eskiden yazıyı kullandıkları, şiir ve hitabet başta olmak üzere edebiyatta ileri oldukları ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir.

2004 tarih ders kitaplarında ise, 1990"lı yıllardan itibaren, Arap toplumuyla ilgili yansıtılmak istenen imajın daha çok tarihsel olguları açıklamak[15] suretiyle hareket ettiği söylenebilir. *Tarih 9* kitabına (2008) göre *"...Halkın şehirde yaşayan-*

11 Heyet, *Tarih II,* Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, Devlet Kitapları, İstanbul 1931, s.80

12 İbrahim Kafesoğlu, Altan Deliorman, *Tarih Lise II,* MEB Devlet Kitapları, İstanbul 1976, s.13

13 Emin Oktay, *Tarih II,* Atlas Yayınevi, İstanbul, 1979.

14 Tahir Erdoğan Şahin, *Ders Geçme ve Kredi Sistemine Göre Tarih I,* Koza Eğitim Yayıncılık, Ankara 1992,s.119

15 Kopraman, Kazım Yaşar ve Yediyıldız, Bahattin ve Ercan, Yavuz ve Ergenç, Özer ve Genç, Reşat ve İzgi, Özkan ve Önsoy, Rıfat, *Tarih Lise 1*, MEB Devlet Kitapları, İstanbul 2004, s. 73

larına medeni, çölde yaşayanına ise bedevi denilirdi. İslam öncesinde yazı dili olarak Arapça kullanılırdı. Mekke Medine ve Taif şehirleri ticaret sayesinde oldukça zenginleştiler. Haram aylarda Mekke'de kurulan panayırlar kısa süreli de olsa barışı ve hoşgörüyü sağlardı."[16] Arap toplumunun yazı dilinin olduğu bilgisinin verilmesi, ilkellikle ilişkili ilk dönem söylemine göre bakışın değiştiğine bir örnektir. Ayrıca kız çocuklarının diri diri toprağa gömüldüğüne dair bilgilere kitaplarda artık rastlanmamaya başlanmıştır.

Günümüz tarih ders kitaplarında ise gerek olgusal bilgilerin öne çıkarıldığı, gerekse Arap toplumunun İslam öncesi toplumsal yapısının vurgulandığı bilgiler, görsel içeriklerle desteklenerek verilmeye çalışılmıştır. Günümüzde (2018) okutulmaya devam edilen Tarih 9 ders kitabında da İslam tarihinin bir ünite olarak tasarım ve içerik olarak özen gösterilerek hazırlandığı söylenebilir. Burada son 30 yılda yayınlanmış ders kitaplarında olduğu gibi İslam öncesi Arap toplumu ile ilgili verilen bilgiler, yorum ve görüş yansıtmayacak şekilde olgusal yaklaşımla ele alınmıştır. Bu kitapta dikkate değer olan bir husus *"Arabistan'da görülen yerleşik yaşam tarzına hadarilik(Şehirlilik) denilirdi...Hadariler de kabile anlayışıyla kümelenmiş olarak yaşamalarına rağmen kabile reisinin yönetiminden ziyade kabile meclisi tarafından yönetilir ve önemli kararlar oy çokluğuyla alınırdı."*[17] 2018 yılında yazılan kitapta verilen bu bilgiye bakıldığında, Arapların karar alma mekanizması bakımından istişareyle karar veren bir toplum olmaya dönük davranışlarının algılanabileceği söylenebilir.

2017 yılına gelindiğinde ise İslam öncesinde şehirde yaşayan Arapların medeni anlayışa götürecek kararlar alabilecek bir kültüre sahip olduğu, kız çocuklarının bazı kabilelerde öldürüldüğü gibi bilgilere dönüştüğü görülmüştür. Günümüze yaklaştıkça Araplar hakkında ders kitapları daha çok olgulardan oluşan bilgiler sunarken, yorum ve görüşler doğrudan vurgulanmamıştır. Ayrıca Türk Tarih tezi döneminin etkisindeki kitaplarda Araplar hakkındaki olumsuz duygu ve düşüncelerin öne çıktığı bilgiler zamanla dengelenerek Arapların hem geri kalmış (gayrimedeni) hem de gelişmiş yapıları birlikte sunulmuştur.

İslamiyet'in Doğuşu

Öncelikle Hz. Muhammed'in hayatının tarih ders kitaplarındaki anlatımının hangi bağlamda Arap imajının bir parçası olduğu düşüncesini netleştirmek gerekir. Hz. Muhammed'in sadece Arapların peygamberi olmadığı, fakat Arap toplumuna gönderilmiş bir peygamber olduğu bir tarihi olgudur. Erken Cumhuriyet

16 Yasemin Okur, İlhan Genç, Tuğrul Özcan, Mevlüt Yurtbay, Akın Sever, *Ortaöğretim Tarih 9,* MEB Yayınları İstanbul 2008, s.105.

17 Mehmet Ali Kapar vd., *Ortaöğretim Tarih 9,* MEB Yayınları, Ankara 2017, s. 143

döneminin ders kitaplarında pozitivist bakışın etkisiyle, İslamiyet'in doğuşuna yönelik anlatı oluşturma denemesi *Tarih II* ders kitabında görülmüştür. Kitapta (1931) yer alan şu bilgilere bakıldığında, Hz. Muhammed'in peygamberlik öncesi hayatıyla ile ilgili bilgilerin uydurma kulaktan dolma olduğu savunulmuştur:

> "Muhammed'in çocukluğuna ve gençliğine ait bilgilere sonradan katılmış çok uydurma şeyler vardır; onun vatandaşlarını dine davete başladıktan sonraki hayatı daha çok bilinmektedir." "Muhammed'in koyduğu esasların toplu olduğu kitaba Kur'an denir. Bu esasları içeren cümlelere ayet, ayetlerden meydana gelen parçalara da sure derler. İslam rivayetlerinde bu ayetlerin Muhammed'e Cebrail adında bir melek aracılığıyla Allah tarafından vahiy, yani ilham edildiği kabul olunur."[18]

Osmanlıdan, 1920'lerin ortalarına kadar lise düzeyinde eğitim veren idadilerde İslam tarihinin[19] başlangıcını oluşturan Hz. Muhammed anlatısı, 1930'larda birden değişmiştir. Akbaba, bu durumu, ilk dönem ders kitaplarında dini konuların tamamen aşırı seküler bir bakışla yansıtılma kaygısı ve toplumun değerleri gözetilmeksizin dışında kalınan bir dünyanın tarifi şeklinde ele almıştır.[20] Burada Hz. Muhammed'den bahsedilirken herhangi bir saygı ve tazim ifadesine yer verilmediği görülmektedir. Bu yaklaşımın daha yumuşatılmış ve keskinliği törpülenmiş ölçüde dönemin ortaokul ve ilkokul ders kitaplarında da yer verildiği bilinmektedir.[21] Aktaş'ın yorumunda, bu ifadelerde Hz. Muhammed'in İslam dinini kendisinin icat ettiği ve doğruluğuna yalnızca şahsi olarak kanaat getirdiği, tıpkı Taoizm ve Konfüçyanizm gibi şahıslara ait bir ahlaki öğreti sistemi, ilahi olmayan bir beşerî düşünce sistemi geliştirdiği (*Muhammed'in koyduğu esaslar*) anlatılmak istenmiştir. Seküler toplumun inşası için ders kitaplarında bu türlü din karşıtı ifadelere yer vermekten kaçınılmadığı gözlenmiştir.[22] Copeaux'un dediği gibi dönemin yazarları başlangıçta doğruluğunu sorguladıkları fikrin nihayetinden insanları derinden etkilediğini kabul eder bir tutum sergilemişlerdir.[23]

1940'lı yıllarda da durum devam etmiştir. Hz. Peygamber'in İslam dinini tebliğe başlaması, seküler bir anlatımla devam etmekle beraber tarih ders kitapların-

18 Heyet, *Tarih II,* Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, Devlet Kitapları, İstanbul 1931, s.89-90

19 İbrahim Caner Türk, "Tanzimat Dönemi Tarih Eğitimi", *Türkiye'de Tarih Eğitimi,* Ed. Ahmet Şimşek, Pegem Akademi Yay. Ankara 2017, ss.9-36, s.15

20 Bülent Akbaba, "Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluşundan Günümüze Lise Tarih Ders Kitaplarında Türk-Arap İlişkilerinin Sunumu ve Arap İmajı", *GEFAD,* 2014, Cilt: 34, Sayı: 3, s.337

21 Ahmet Refik Altınay, Çocuklara Tarih Bilgisi İlkokul 4. Sınıf, İstanbul, 1932, s. 77-78

22 Yusuf Ziya Aktaş, Uğur Ünal, "1931-1977 Yılları Arasında Türkiye'de Okutulan Tarih Ders Kitaplarında Hz. Muhammed Anlatısı" *Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi,* 5/2, 2018, s. 51.

23 Etienne Copeaux, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine,* Çev. Ali Berktay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları İstanbul, 2000.

da anlatımı daha yumuşatıldığı görülmektedir.[24] Burada yine Hz. Muhammed'e tazim konusunda bir hassasiyet gösterilmemekle beraber, en azından İslam dininin esasları şeklinde ifade edilerek bu dinin esaslarının Hz. Muhammed tarafından oluşturulduğu algısını doğurmaktan kaçınılmıştır. 1920'lerde ve 1930'larda ötekileştirici dilin yanlışlığının fark edildiği, bu bakıştan yavaş yavaş vazgeçilmeye başlandığının izleri olarak ifade edilebilir. Örneğin, Ortaokul 2. sınıflar için hazırlanmış bir tarih kitabında (1952) ise şöyle denmiştir: *"İslam tarihçileri, Hz Muhammedin Hira dağındaki mağarada kırk yaşında kendisine Allah'tan vahiy geldiğini yazarlar."*[25] Dönemin bir başka ders kitabında (1958) ise şu ifadeler yer almıştır: *"Gaibten bir ses geldi ve Cebrail adlı bir melek, ona Tanrı'nın buyruklarını bildirmeğe başladı ki, bu olaya vahiy denilmektedir. Muhammed, bu vahiyle peygamber seçilmiş oluyordu."*[26] Emin Oktay'ın (1969) lise tarih ders kitabında ise kısaca şöyle anlatılmıştır: *"Bir gün mağarada ibadet ile meşgulken kendisine Cebrail adlı melek göründü ve Kuran'ın ilk ayetlerini getirdi."*[27].

Tarih ders kitaplarının dini değerlerle harmanlanarak değerler manzumesiyle yoğrulup milliyetçi maneviyatçı bakışla ele alındığı dönem, 1970'lerdeki Türk-İslam Sentezi dönemidir. Bu dönemin bakışını yansıtan ders kitaplarında Kafesoğlu ve Deliorman (1976) peygamberliğin tebliğ edilmesini ve vahiy konusunu şöyle sunmuştur:

> Kırk yaşına bastığı yıl, ramazan ayının 27. gecesi, yine Hira'daki mağarada iken nurdan bir varlık (Cebrail) kendisine seslendi. Vahyin başlangıcı bu olaydır. Hz. Muhammed'in anlattığına göre, Cebrail Onu üç kere kuvvetle sıkmış ve okumasını söylemişti. Hz. Muhammed okuma bilmediğini söyleyince, Cebrail demişti ki: "Rabbinin adı ile oku... O, insanı bir kan pıhtısından yarattı. Oku... Senin Rabbin niyetsiz kerem sahibidir... İnsana bilmediği şeyleri öğretti...(El A'lak Suresi)[28]

1929'larda başlayan İslam peygamberliğinin Hz. Muhammed'in bir uydurması olduğu yaklaşımı, 1940'larda İslam ananesine dayandırılarak kısmen aşılmış, 1950'lerde İslam tarihçilerin bilgilerinden yararlanılarak dönüşüm başlamış, 1960'lardan itibarense bunun yaşanmış gerçek bir olgu olduğu, 1970'lerde ayet gösterilerek sunulmuştur. Artık sürecin anlatımında sorgulama ve ima ortadan kalkmıştır. Erken dönem tarih ders kitaplarında ve Hümanizm olarak da ifade edilen 1938-1950 yılları arasını kapsayan dönemin kitaplarında İslami terminolo-

24 Ali Haydar Taner, *Ortaokul İçin Tarih 2,* Maarif Matbaası, İstanbul 1940, s.42
25 Ekrem İnal, Nurettin Ormancı, *Ortaokul Ortaçağ Tarihi,* Ders Kitapları Yayınları İstanbul 1952, s.48-49
26 Hilmi Oran, *Ortaokul İçin Tarih II,* Remzi Kitabevi, İstanbul 1958, s.55
27 Emin Oktay, *Tarih Lise II,* Atlas Yayınevi, İstanbul 1969,s.62
28 İbrahim Kafesoğlu, Altan Deliorman, *Tarih Lise II,* İstanbul 1976, s.16

jiden de kaçınıldığı görülmüştür. Örneğin Mekke'nin Fethi, Mısır'ın Fethi, İran'ın Fethi konuları işlenirken *"Fetih"* kelimesi yerine *"Zapt"* (Mekke'nin zaptı vb.) kelimesi tercih edilmiştir. Bu durumun laik bir yönetim anlayışında ders kitaplarında dini referanslı kavramlardan uzak durulduğunun göstergesidir. Buna örnek olarak *Arap İmparatorluğu, Arap Müslümanlar, Araplar* gibi millet kavramını öne çıkaracak kavramlar gösterilebilir. Bu kavramların 1970'lerden itibaren İslam Devleti, Müslümanlar, fetihler şeklinde kullanıldığı göze çarpmakta ve Türk- İslam Sentezinin ders kitaplarında yansıtıldığını görülmektedir.

Türklerle Arapların Münasebetlerinin Başlaması

Türklerle Arapların ders kitaplarında ilk karşılaşmaları, kısa süre zarfında Arap yarımadası dışına yapılan fetihlerle (630-640'lı yıllar) başlamıştır. Ancak Türklerin kitleler halinde Müslümanlığı kabul etmesinin 900'lü yıllarda gerçekleştiği olgusunun, her dönem için düşündürücü bir yanının olduğu muhakkaktır. Bu noktada İslamiyet'i nasıl kabul ettik sorusuna ders kitaplarının vermiş olduğu cevaplar açıklanmaya çalışılmıştır. Tarih kitaplarında toplumların din değiştirmeleri veya yeni bir dini benimsemeleri doğal olaylardaki süreçler gibi sistematik ve öngörülebilir şekilde yansıtılması düşünülemez. "751' de Türklerle Müslüman Araplar, Çinlilere karşı aynı safta yer alarak savaştılar. Savaşın sonucunda Türkler İslam dinine girmeye başladı" retoriğiyle inanç düzeyinde bir değişim basit bir anlatıyla geçiştirilemez görünmektedir. Bu bakımdan tarih ders kitaplarında bu anlatının nasıl şekillendiği görmek önemlidir.

Hz. Osman dönemiyle birlikte İslam tarihi konularının içerisinde Türklerle ilişkili ilk bilgilere rastlanmaktadır. 1940 yılında hazırlanmış tarih ders kitabında şeklinde kısa bilgiler yer almaktadır:

> Araplar İran'ın içlerine doğru ilerlemeye başladılar. Nihavent şehri civarında verilen muharebede Sasaniler büyük bir bozguna uğradılar. Hükümdarları Türklerin yanına kaçtı. Bu suretle İranda Sasani devleti nihayet buldu ve Araplar şarkta Türkeline kadar ilerlemiş oldu.[29]

İlk dönem ders kitaplarında Türklerle Arapların karşılaşmalarının Emeviler döneminden önce gerçekleştiği bilgisi olmakla beraber ancak hangi Türk devletleriyle karşılaştıklarından bahsedilmeden verilmiştir. Burada Türklerle Müslümanların karşılaşması yerine, Araplar şeklinde ifade edildiği, bunun bir dini yayma girişimi yerine siyasi bir mücadele algısı oluşturabileceği gözetilmektedir. Bu ifa-

29 Ali Haydar Taner, *Ortaokul İçin Tarih 2*, Maarif Matbaası, İstanbul 1940, s.51; kitabın bir başka yerinde *"Osman Devrinde İslam hudutları garpte Trablusgarbe şarkta ise Horosana dayanıyordu. Şimdi Araplar Türklerle karşılamağa başlamışlardı."* şeklinde gösterilmiştir. s.52

denin özellikle tercih edildiği 1940'larda yazılan başka kitaplarda da aynı şekilde kullanıldığı görülmektedir. İbrahim Kafesoğlu ve Altan Deliorman'ın (1976) Hz. Osman'ın fetihlerini anlatırken "İran ve *Ermeniyenin fethi tamamlandı, doğuda Horosan ve Harezm fethedildi*"[30] *şeklinde* verdikleri bilgiye bakıldığında daha önce zapt edildi ele geçirildi şeklinde Müslümanların Orta Asya'daki ilerlemeleri fetih kavramıyla birlikte ele alınmıştır. Ayrıca Türklerle Arapların ilk karşılaşması olduğuna dair bir vurgu yapılmadığı da görülmektedir. Güncel olarak kullanılan *Tarih* 9 ders kitabında ise *"Hz. Osman zamanında Türklerle yapılan mücadeleler onların İslam'a girmelerine mani oldu."*[31] şeklinde bir cümlelik bilgiyle Türk ve Arapların ilk karşılaşmaları muğlakta bırakılmıştır.

Bugün lise düzeyinde bir ders kitabında Türklerle Arapların ilişkileri konuları ele alındığında büyük bir çoğunluğun aşağıdaki sorulara çok ehemmiyet vermeyecekleri düşünülebilir. Emeviler Türk illerine niçin saldırdılar? Türkler Emevilerin bu tür saldırılarına niçin tüm zorluklara rağmen karşı koyamadılar? Türklerin Emevilere karşı düşmanlığı neden ileri geliyordu? Oysa bu soruların cevaplarının Erken Cumhuriyet Dönemi *Tarih II* (1931) kitabını incelediğimizde oldukça anlamlı geldiği görülmektedir.

> Arapçılık siyasetini takip eden Emeviler devrinde Araplar Türklere, İslam dinini kabul edenlerine dahi aşağılayan gözle bakmak istemişlerdi; hâlbuki Türkler kendilerini Araplardan çok yüksek görürlerdi. ...Bir asra yakın devam eden bu tahripkâr Arap istilasının biricik ve uğursuz sonucu şu oldu: Türkellerindeki yüksek medeniyet bütün eserleriyle beraber mahvoldu. Bunca bayındır ve zengin şehir birer birer harabe haline geldi.....Arapların istila amaçlarını İslamlığın yayılması gibi dinî bir ülküye atfetmek kesinlikle doğru değildir. Özellikle Emevî halifelerine, inanmadıkları ve çok kere aşağıladıkları Muhammed dininin yayılması gibi bir amaç atfetmek, gerçekten çok uzaklaşmaktır. Onlar yalnız zengin ve bayındır ülkeleri talan etmek, gittikçe genişleyen bütçelerine yeni yeni gelir kaynakları bulmak gibi alçakça emeller arkasında koşmuşlardır. Asırlardan beri hâkim yaşayan Türkler, doğal olarak bu çapulcuların hükmü altına giremezlerdi. İslam dinini kabul ederek efendilikten mevaliliğe (köleliğe) inemezlerdi. Bunun içindir ki Emeviler bir asra yakın bir müddet uğraştıkları halde Türkler arasında İslam dinini yayamamış ve küçük Türk beyliklerini bile hâkimiyetleri altına alamamışlardır. Türkler ancak kendilerini köle yapmak isteyen Arapların efendisi olmaya karar verdikten sonradır ki, kütle halinde İslam dinine girmişlerdir.[32]

30 İbrahim Kafesoğlu, Altan Deliorman, a.g.e. s.27

31 Mehmet Ali Kapar, Erol Yüksel, Ferhat Bildik, Kazım Şahin, Leyla Şafak, Murat Ardıç, Özgür Bağcı, Süleyman Yıldız, Ortaöğretim *Tarih 9,* MEB Yayınları, Ankara 2017, s. 155

32 Heyet, *Tarih II,* Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, Devlet Kitapları, İstanbul 1931, s.145-146

Yukarıda alıntılanan metne bakıldığında tarihsel olguların yorumlarla açıklandığı ve yorumların doğrudan mesaj olarak verildiği bir dil kullanılmıştır. Bu metin üzerinden öğrencilere tarih şuuru verilmek istendiği apaçıktır. Bu şuurun özünde Türk milletinin tarihsel duruşunun bütün olarak sadece İslam tarihinin içerisinde aranmaması, gerektiğinde bu tarih karşısında da (Emevilerle yapılan mücadeleler) onurlu duruşunun var olduğu mesajı öne çıkarılarak verilmek istendiği söylenebilir. Dönemin siyasal bakışının ve insan yetiştirme politikasının etkisi bu metinde net bir şekilde görülmektedir. Burada kullanılan dil alt yaş gruplarına hitap eden ilkokul ders kitaplarında da belirgin bir şekilde yansıtılmıştır:

> Dört halife devrinde Araplar Suriye'yi, Mısır'ı aldılar. İran üzerine yürüdüler. Oradan Türklerin oturdukları yerlere kadar ilerlediler. Türkleri kah muharebe ile kah tatlılıkla Müslüman etmeye çalıştılar. Müslüman olmayanları kestiler. Türklerin çoğu işte böyle Müslüman oldular.33

Başka bir ilkokul kitabında ise kendilerini savunan Türklerin kılıçtan geçirildiği anlatılmıştır.[34] İlkokul kitaplarında hikâyeci anlatımlar öne çıktığı gibi bolca görsel kullanılmıştır. Ayrıca daha önce iddia edilmemiş bazı bilgilerin de ilk kez tarih ders kitaplarında görmek mümkündür. Örneğin 1940 tarihli ortaokul tarih ders kitabında şöyle denmiştir:

> Afrika'nın kuzeyindeki Tunus, Cezayir ve Fas ülkelerinde Berber Türkleri yaşıyorlardı. Bu Türkler Araplarla çok çarpıştılar. Fakat sonunda yenildiler ve Müslüman oldular. Berber Türklerinden olan Ziyyadoğlu Tarık Emevi ordusunda yetişmiş ünlü bir komutandı. Yanına Türk bahadırlarını alarak Cebelitarık boğazını geçti ve İspanyaya çıktı. [35]

Ders kitabında Tarık Bin Ziyad şeklinde kullanılmamış olması yeni soyadı kanununa atıf yapacak bir şekliyle kullanılmaya özen gösterildiğini düşündürdüğü gibi çocukların somut şekilde anlamalarına yardımcı olmayı da göz önünde bulundurmuş olmayı düşündürmektedir. Ayrıca 1930'lu yılların Anadolu kavimlerinin Türk olduğunun iddia edildiği, pek çok milletin köken olarak Türk olduğu düşüncesinin etkisini Berberilerin ve Tarık Bin Ziyad'ın Türk olduğu örneğinde görmek şeklinde yorumlanabilir.

İbrahim Kafesoğlu ve Altan Deliorman (1976) Emevi halifesi Yezid zamanında İslam ordularının Horosanı geçip Harezm ve Buhara'ya kadar ilerlediklerini belirtmekle yetinmiş[36]

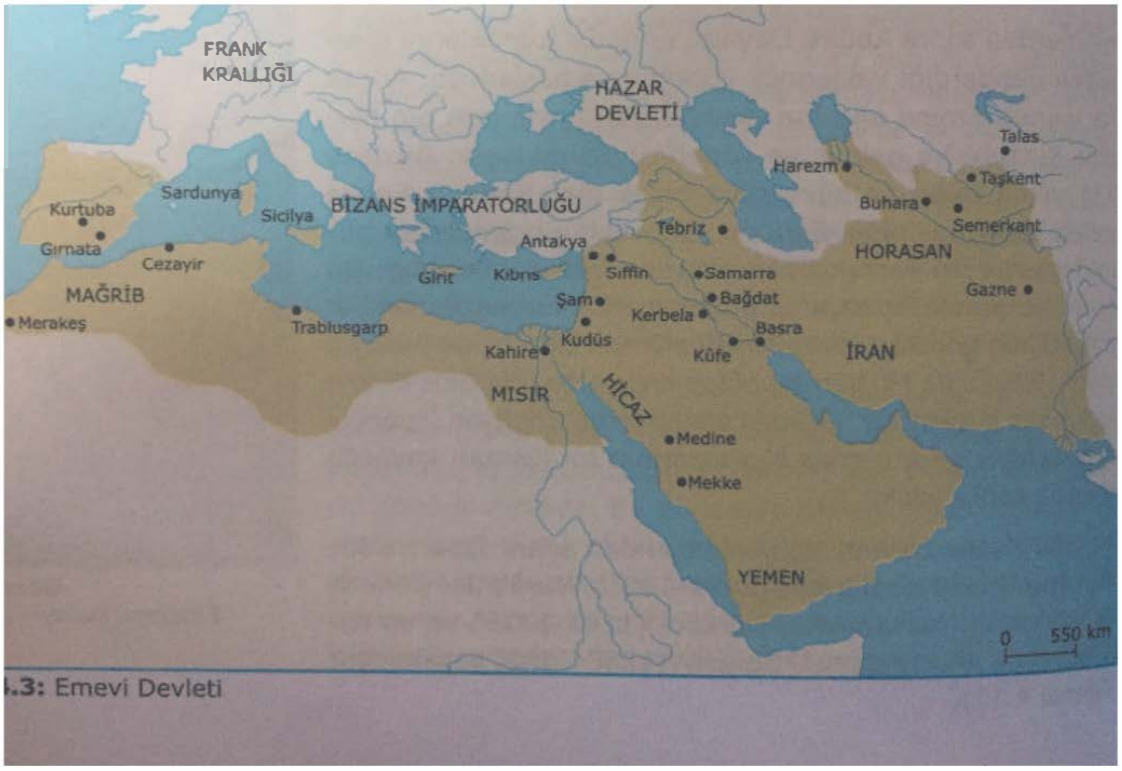
33 Ahmet Refik Altınay, Çocuklara Tarih Bilgisi İlkokul 4. Sınıf, İstanbul 1932,s.79

34 Faik Reşit Unat, Kamil Su, *Tarih 4. Sınıf*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1945,s.98-99

35 Ali Haydar Taner, *Ortaokul İçin Tarih 2*, Maarif Matbaası, İstanbul 1940, s.97

36 İbrahim Kafesoğlu, Altan Deliorman, a.g.e. s.34-40

Horasan bölgesi komutanlığına getirilen Kuteybe bin Müslim'in tayin savaşlar birden alevlendi. İslamlar Maveraünnehire hakim oldular ve doğuda Talas'a kadar akınlara başladılar. Ancak bu harekât Araplarla silahlı mücadeleye girişen başta Türgişler olmak üzere Türkler karşısında kesin bir başarıya ulaşamadı. Neticede İslam orduları savunmayı tercih etmek zorunda kaldılar.

Emeviler (2017)

Tahir Erdoğan Şahin (1992) *Tarih 1* ders kitabında İslam ordularının Orta Asya'da ve Kafkasya'da Türklerle sık sık karşı karşıya gelmesini, bu münasebetlerin savaş şeklinde olsa bile Türklerin Müslümanlığı tanımalarına önemli katkıları[37] olduğu noktasına taşıyarak Erken Cumhuriyet Dönemi anlayışının oldukça uzağında bir bakış sergilemiştir. Arap orduları yerine İslam orduları kelimesinin kullanılmaya başlanması buradan İslam fetihleri kavramıyla birlikte vurgulanması daha önceki bakışların değiştiğinin örnekleridir. Tarih ders kitaplarında Türklerin, Emeviler tarafından kılıçtan geçirilerek öldürülme tehdidiyle İslam dinini benimsetilmeye çabalandığının öne çıktığı erken cumhuriyet dönemi anlatısı değişmiş, Emeviler dönemindeki karşılıklı mücadeleler şeklinde sadeleştirerek ayrıştırmadan olayların yüzeysel ve duygulardan arındırılmış bir şekline dönüştürülmüştür.

37 Tahir Erdoğan Şahin, *Ders Geçme ve Kredi Sistemine Göre Tarih I,* Koza Eğitim Yayıncılık, Ankara 1992,s.131

Muhtemelen zaman içerisinde Emevilerle yapılan mücadelenin öne çıkarılmasının bir öneminin kalmadığı söylenebilir.

VII. yüzyıldan itibaren Müslüman Araplar ile Türkler arasında siyasî ve kültürel ilişkiler başlamıştır. VIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra, Türk-Arap yakınlaşması olmuş, Türkler arasında İslâmiyet daha hızlı biçimde yayılmıştır. XIII. yüzyıldaysa Ön Asya'da Moğol İstilâsı başlar. 1258'de Cengiz Hanin torunu Hülagü'nün Bağdat'ı işgal edip, halife ve yakınlarını öldürtür. Yukarıdaki resim Arap-Moğol çatışmasını belgelemektedir (XIII.yy.).

Arap-Moğol Çatışması (1992)

Talas Savaşı

Tarihimizde Türklerin İslamiyet'i kabulüne sebep olan olay 751 Talas savaşı olarak en yaygın bildiklerimizin başında gelmektedir. Bu durumun ayrıntısı ise bir çırpıda akla gelmeyecek kadar bilindiği ya da hayalimizdeki yerinin kitaplarda nasıl aksettirildiği dikkate değerdir. Talas savaşıyla ilgili incelenen kitaplarda farklı yorumlara açık örnekler aşağıda gösterilmiştir:

> 747 yılında Çin ordusu Türkistan seferine çıktı. Bunun üzerine burada yaşayan Türkler (Uygurlar), Abbasilerin Horosan valisi Ebu Müslim'den yardım istediler. Ebu Müslim Salih bin Ziyad komutasında bir orduyu Çinlilere karşı gönderdi. İslam ordusu ile Çin ordusu 751 Talas bölgesinde karşılaştılar. Bölgedeki Türklerin de yardım ettiği İslam ordusu Çinlileri bozguna uğrattı. Çinlilerin geri çekilmesiyle Türkistan kurtarıldı. Talas savaşı ile Türk Müslüman ilişkilerinde savaşın yerini barış almıştır. Bundan sonra yakın bir dostluk başlamıştır. Ticarete önem verilmiş her alanda kaynaşma sağlanmıştır.[38]

38 Tahir Erdoğan Şahin, *Ders Geçme ve Kredi Sistemine Göre Tarih I*, Koza Eğitim Yayıncılık, Ankara 1992, s.147-148

Bu anlatıya bakıldığında Çin karşısında zayıf duruma düşen Uygurların, Abbasilerden yardım istemesi üzerine Çinlilerle Abbasilerin savaşa tutuştuğu, savaşın yapıldığı bölgedeki Türklerin de savaşta Abbasilerle aynı safta savaştığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Abbasi askeri birliklerine İslam ordusu tabiriyle yaklaşıldığının altını çizmek gerekmektedir:

> Uygur Hükümdarı Moyen-Çur, Türk boylarını yönetimi altına aldı. Bu sırada Orta Asya hâkimiyeti için Çinlilerle Araplar arasında mücadele vardı. Türk tarihinin dönüm noktalarından birisi olarak kabul edilen Talas savaşında 751 yılında Çinliler Abbasilere yenilince Orta Asya'dan çekilmek zorunda kaldılar. Bu boşluktan yararlanan Uygurlar bölgedeki Tarım havzasını ele geçirdiler.[39]

2005 yılında yayınlanan Tarih ders kitabında ise anlatıya göre Orta Asya hâkimiyeti için Çinlilerle Müslümanların mücadelesi öne çıkarılmaktadır. Bu anlatıda Araplardan yardım isteyen Uygur kağanından bahsedilmemiştir. Ayrıca savaşa Türk askerlerinin ya da civardaki Türklerin katılıp katılmadığı ifade edilmemiştir. Çinlilerin yenilip geri çekilmesinin dolaylı olarak Uygurların yararına olduğu anlaşılmaktadır. Yani Doğrudan bir Arap yardımı yerine savaş sonucunda oluşan boşluğun doldurularak fırsata çevrildiği de anlaşılabilir. Ayrıca Araplarla Türkler arasında oluşması beklenen bir dostluk ilişkisi de anlatıda yer almamıştır:

> VIII. yüzyılın ortalarına doğru Orta Asya üzerinde Abbasiler ile Çinliler arasında bir mücadele söz konusuydu. Orta Asya üzerindeki bu güç mücadelesi 751'de Müslüman Araplarla Çinliler arasında savaşa dönüşmüştü. Talas savaşı adı verilen bu savaşta Karluk Türklerinin Müslüman Arapların yanında yer alması ile Çinliler Türk Arap ittifakına karşı büyük bir yenilgiye uğrayarak Orta Asya üzerindeki hâkimiyet mücadelesinden vazgeçmek zorunda kaldılar. Talas savaşından sonra Türkler İslam dinini yakından tanıma imkânına kavuşarak kitleler halinde Müslüman olmaya başladılar.[40]

2008 yılında yayınlanmış olan *Tarih II* ders kitabının anlatısının yer aldığı yukarıdaki alıntıya bakıldığında ise oluşabilecek algı daha öncekilerden biraz farklıdır. Bu anlatıda ilk sözü edilen ders kitabından farklı olarak Uygur Türklerinin Çinlilere karşı Araplardan yardım taleplerine yer verilmediği, Araplarla Çinlilerin savaşında Karluk Türklerinin Araplara yardım ederek savaşı kazanmalarına yardımcı olduğu algısı oluşabilmektedir. Aslında Türklerin birbiriyle mücadele eden iki devletten birini tercih ederek Araplardan yana yer aldığı düşüncesini oluşturabilmektedir. Bu bakış eski yıllardan edindiğimiz Arap Çin savaşında düşman olarak eskiden tanıdığımız devlete karşı düşmanımın düşmanı dostumdur anlayı-

39 Komisyon, *Tarih Lise 1*, MEB Yayınları, Ankara 2005, s.52

40 Vicdan Cazgır, Servet Yavuz, Niyazi Ceyhun, *Tarih Lise 2*, MEB Yayınları, Ankara 2008,s.134

şının yansıması olarak görülebilir. En nihayetinde Türklerin, Araplarla Çinlilerin yapmış olduğu savaşta Araplara yardım eden bir pozisyonu olduğu düşüncesini akla getirebilmektedir:

> Uygurlar döneminde Çinliler batıya doğru ilerlemeye başladılar. Çinlilerin bu ilerleyişi esnasında geçtikleri bölgelerdeki Türklere sert tutumları ve özellikle de Taşkent'teki Türk hükümdarını öldürmeleri üzerine Türkler Müslümanlardan yardım istedi. Bunun üzerine Karluk Türkleri tarafından desteklenen Müslüman Araplar ile Çinliler arasında meydana gelen Talas savaşından (751) sonra yerini dostluğa ve işbirliğine bıraktı. Sağlanan bu barış ortamında İslamiyet'in Türkler arasında yayılması hızlandı.[41]

Bu son anlatıda ise Arapların Çinlilerle savaşmasının gerekçesi olarak Uygurların yardım istemesi anlaşılmaktadır. Genel olarak bu savaşın, Türklerle Arapların, Emeviler döneminden gelen hasmane ilişkilerin düzelmesine vesile olduğu algısını güçlendirdiği söylenebilir. Ayrıca İbrahim Kafesoğlu ve Altan Deliorman'ın tarih ders kitabında Türklerin Müslüman olması başlığı altında Talas savaşının yapıldığı yeri haritada göstermelerine içerikte bahsetmemeleri dikkate değer bir başka bilgidir.

Halifelik

Modern ulus devlet sürecinde halifelik kurumun varlığı ve temsil makamı sorgulanmaya başlanmış, bu durum ders kitaplarına da yansımıştır. 1929 yılında öğretmenler tarafından dönemin Maarif Bakanlığınca hazırlatılan *Tarih II* kitabında "Cümhuriyet Devri" başlıklı konuda halifeliğin kurulması şöyle anlatılmaktadır.

> Muhammet'in vefatından sonra Mekke Müslümanları ile Medine Müslümanları arasında ihtilaf çıkmış her iki tarafta Muhammedin yerine geçecek zatın yani Halifenin kendilerinden olmasında ısrar eylemeğe başlamıştı. İhtilaf Ebubekir'in namzet gösterilmesi ile bertaraf edilmiş ve herkes Ebubekir'in hilafetini kabul eylemişti. Muhammet erkek evlat bırakmadan ölmüştü. Fakat damadı Ali, amcası Abbas gibi yakın akrabaları mevcut olduğu halde Ebubekirin hilafete intihap olunması islamiyette cümhuriyetin esas olduğunu göstermektedir.[42]

Konunun başlığı dahil, ele alınışına bakıldığında konjonktüre göre geçmişteki bir olaydan siyasete faydalanmanın izleri açıkça görülmektedir. Saltanat rejiminin kaldırılarak onun yerine cumhuriyet idaresinin halkın bilincinde ihdas edilme sürecinin başladığı bu dönemde, bu söylem, durumu yansıtmaktadır. Bu-

41 Mehmet Ali Kapar vd., Ortaöğretim *Tarih 9,* MEB Yayınları, Ankara 2017, s. 27
42 Heyet, *Tarih II, Talebe El Kitabı Serisi,* Devlet Kitapları, İstanbul 1929,s.11

rada toplumda bilinen halifelikten farklı olarak Cumhuriyetin, halkın nezdinde meşrutiyetini pekiştirmek adına ön plana çıkartılması ve bunun için tarihsel referans gösterilmesi söz konusudur. Özellikle seçim kavramının İslam tarihinde büyük değeri olan şahsiyetlerle ilişkilendirilmesi, halka cumhuriyeti dini referanslar açısından da benimsetmenin bir yolu olarak görülmüştür. Hz. Muhammed'in kan bağı olan akrabaları yaşadıkları halde devlet başkanı seçilmemesi, bu akrabalarının devleti yönetmede doğal mirasçılar olarak görülmemesi düşüncesini ön plana çıkartıp saltanatı sorgulatmayı amaçladığı söylenebilir. Aslında Erken dönem tarih ders kitaplarından günümüze "*Dört halife dönemi bir nevi cumhuriyet yönetimidir*" anlayışının belirgin ifade etme ya da dolaylı ifade etme şeklinde son 90 yıldır devam ettiği görülür. Buna benzer ifadeler, 1928 yılında ilkokul 4. sınıflarda okutulmasına Milli Talim ve Terbiye Dairesi tarafından onay verilen Çocuklara Tarih Bilgisi kitabında da benzer ifadelerle yer almıştır: "*Araplar Muhammedin yerine kendilerine bir Halife (peygamber vekili), intihap ettiler. Cümhuriyetle idare olundular. Arapların İlk Cumhur reisleri Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali'dir. Bu dört zat Muhammed'in en sevdiği kimselerdir.*"[43] Bu anlatıda küçük yaştaki çocuklara, dört halifenin Cumhur reis olarak görev yaptıkları, hem somutlaştırarak hem de amaca uygun biçimde sunulmuştur.

1940'lara gelindiğinde tarih ders kitaplarında halifeliğin seçiminde kullanılan kavramları birebir eşleştirmeden benzetmeye doğru yönelme görülebilir. Bu kitapta dikkat edilecek hususların başında daha önceki kitapta cumhuriyet devri isimli bir başlık altında konu anlatılırken aradan geçen on yıl içerisinde cumhuriyetle yönetme ifadesi "bir çeşit seçim" kavramıyla ifade edilmiştir. Özellikle bu halifelerin kendilerinden sonra kendi soyundan gelen kişileri göreve getirmedikleri (*Bunlardan hiçbiri, devleti elinde tutan sülaleler teşkil etmemişlerdir*),[44] düşüncesinin öne çıkarılmak istendiği söylenebilir. Ancak halifelik konusuyla ilgili örtük olarak algılanan önemli bir nokta da halifenin din başkanı mı yoksa devlet başkanı mı sıfatı ve görevlerine sahip olduğudur. Daha önceki metinlerde bu konu belirtilmemiş ancak Taner (1940) ders kitabında "*peygamberin halefi*" ifadesiyle din ve devletle ilgili görevlerinin hangi kısmıyla ilişkili olduğunu açık bir şekilde ortaya koymamıştır. Ayrıca Hz. Ebubekir'in halife seçilme kriteri olarak ifade edilebilecek özellikleri içerisinden sadece Hz. Muhammed hasta iken cemaate namaz kıldırma yani imamlık görevini yerine getirmeyi gerekçe göstermesi de dini bir görev olduğu algısına hizmet edebileceği söylenebilir. 1976 yılında hazırlanan tarih ders kitabında ise Halifelerin dini ya da devlet işlerini yürütmek için mi başa geçtikleri noktasında bir bilgi yer almamaktadır.[45]

43 Ahmet Refik Altınay, Çocuklara Tarih Bilgisi İlkokul 4. Sınıf, İstanbul 1932,s. 78-79
44 Ali Haydar Taner, *Ortaokul İçin Tarih 2*, Maarif Matbaası, İstanbul 1940, s.49-50
45 İbrahim Kafesoğlu, Altan Deliorman, a.g.e. s.24

1990'lara gelindiğinde tarih ders kitaplarında halifelik konusu şöyle anlatılmıştır: *"Otuz yıl kadar süren bu döneme Dört halife dönemi (Hulefa-i Raşidin) denir. Bu halifeler seçimle iş başına gelmişlerdi."*[46] Dört halife dönemi ilk defa Hulefa-i Raşidin olarak tanımlanmaya başlanmış ayrıca seçimle iş başına gelme konusunda geçmiş kitaplardan gelen aktarım devam etmiştir. 2005 yılında hazırlanan lise 1. Sınıf ders kitabında daha önce süregelen bazı kavramsal muğlaklıkların giderilmeye hassasiyet gösterildiği anlaşılmaktadır.[47]

2000'li yıllara gelindiğinde daha önceki anlatılarda oluşabilecek algıların bir kısmının netleşmesi açısından ifadelerin özenle seçildiği görülmektedir. Mesela halifenin yöneticilik statüsü dini ve dünyevi konuları kapsayacak mıydı? Dini konuları da kapsayan görevin sınırları neyle çizilecekti? Seçilen halifenin kriterleri sadece namazda cemaate imamlık yapmakla mı ilgiliydi? Bu soruların cevaplarını metin içerisinde açık ve anlaşılır şekilde izini sürmek mümkündür. Ayrıca seçim kavramı ilk kitaplardan beri temel ilişkili konu olarak verilmeye devam edilmekteydi. 2008 yılında hazırlanan ortaöğretim 9. Sınıf tarih ders kitabında aynı cümleler değiştirilmeden tekrarlanmış ancak seçim kavramı farklı bir anlatımla ifade edilmiştir: "İslam Devletinin Hz. Muhammed'den sonra devlet başkanlığı sorununun bir çeşit seçimle çözümlenmesi dönemine göre ileri bir uygulamadır." [48]

Günümüzde okutulmaya devam eden ortaöğretim *Tarih 9* ders kitabında (2017) ise halifeliğin oluşturulması şu şekilde alınmıştır:

> Hz. Peygamber, islamı tebliğ ederken Müslümanların dünyevi işlerini de düzene koymuştur. İslam devletinin devlet başkanlığı ve Ordu komutanlığı görevlerini de üstlenen Hz. Muhammed'in vefatıyla İslam devletinin başkanının kim olacağı sorunu gündeme gelmiştir. Yapılan görüşmeler neticesinde Hz. Ebubekir halife seçilmiştir. Halife terim olarak İslam devletlerinde Hz. Muhammed'den sonraki devlet başkanlığı kurumunu ifade eder bu kurumun başkanına da Halife denir.

Ayrıca metnin sonunda "Dört halife döneminin Cumhuriyet dönemi" olarak nitelendirilmesinin gerekçeleri neler olabilir?[49] şeklinde bir soru sorulmuştur. 90 yıl önceki tarih ders kitaplarından bugüne halifeliğin kurulmasıyla ilgili gelinen noktaya bakıldığında cumhuriyet dönemi nitelemesinin devam ettiği, ancak önceki kaygılar ile ilgili olmadan günümüzde bilimsel bir anlayışla ele alındığı tam olarak devlet başkanlığı kavramının karşılığı olarak algılanması vurgusu öne çıkmaktadır.

46 Tahir Erdoğan Şahin, *Ders Geçme ve Kredi Sistemine Göre Tarih I,* Koza Eğitim Yayıncılık, Ankara 1992,s.127

47 K•misyon, *Tarih Lise 1,* MEB Devlet Kitapları, İstanbul 2005, s.83

48 Yasemin Okur vd., Ortaöğretim Tarih 9, MEB Yayınları İstanbul 2008, s.116

49 A.g.e., s.154

Osmanlı Devleti'nin Halifeliği Alması

Halifelik kurumu, popüler tarih ve akademik tarih platformlarında sıklıkla olmasa da gündem olma özelliğini taşıyan bir konudur. Osmanlı Devletinin halifeliği kendi bünyesine nasıl aldığı tarih ders kitapları aracılığıyla bunun nasıl bir algıya yol açabildiği incelenmiştir.

Yılmaz Öztuna (1976), Halifeliğin Osmanlılara geçişini "*Yavuz Mercidabık savaşından sonra Halep'e girdi (28 Ağustos 1516) Ertesi gün Halep Ulu Cami'nde kendisini İslam Halifesi ilan ettiren Cuma Hutbesini okuttu. Bu suretle Hazreti Peygamberin vefat ettiği 632'den beri Araplara ve 750 yılından beri de Abbasi hanedanına ait olan hilafet Türklere ve Osmanoğulları'na geçmiştir.*"[50] şeklinde işlemiştir. Aynı tarihte hazırlanan bir başka lise tarih ders kitabında ise halifeliğin Osmanlı Devletine geçişi, "*Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim Mısırı fethettikten sonra Son Osmanlı Halifesi Mütevekkili beraberinde İstanbul'a getirdi. Halifelik Osmanlılara geçti.*"[51] şeklinde oldukça farklı bir anlatımla ele alınmıştır. Öztuna bu halifeliğin siyasi bir güç yoluyla elde edilebildiğini dolaylı şekilde belirtmiştir. 1995 yılında kredili ve ders geçme sistemine göre hazırlanmış tarih ders kitabında ise halifeliğin geçişi "*Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethiyle birlikte Halifelik makamı Osmanlı padişahlığına ve dolayısıyla Türklere geçmiştir. Son Abbasi Halifesi III. Mütevekkil Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi dönüşünde Ayasofya'da yapılan bir merasimle halifeliği Yavuz Sultan Selim'e devretmiştir.*"[52] şeklinde daha ayrıntılı bilgiyle sürecin boşlukta kalan boyutları eksik bırakılmadan ele almıştır. 2005 yılında hazırlanan *Lise Osmanlı Tarihi* ders kitabında ise "*Yavuz Sultan Selim İstanbul'a hareketinden önce Kahire'deki Halife ve akrabalarını idari tedbir olarak İstanbul'a getirdi.*"[53] demiştir. Burada halifelik kavramının Osmanlı'ya geçişinden bahsedilmemiştir. Kemal Kara 2007'de hazırladığı kitabında "*Mısır seferinin önemli sonuçları arasında Abbasi halifesi ve kutsal emanetler İstanbul'a getirildi.*"[54] ifadesiyle bir cümleyle konunun muğlaklığı açık hale getirmeden anlatmıştır. Halifeliğin Osmanlı padişahlarına geçip geçmediği bilgisi verilmemiştir. 2008 yılındaki Tarih II ders kitabında ise "*Mısır seferi sonucunda Mekke, Medine ve Kudüs Osmanlı Devletine bağlandıktan sonra buralarda Yavuz Sultan Selim adına hutbe okunarak padişahlığı ve halifeliği tanındı.*"[55] görüşüyle olaya başka bir boyut getirilmiş daha önce belirtilmeyen bir alternatif sunulmuştur. 2008 yılında hazırlanan *Liseler için*

50 Yılmaz Öztuna, *Tarih Lise 3,* MEB Yayınları, Ankara 1976,s. 80

51 İbrahim Kafesoğlu, Altan Deliorman, a.g.e. s.39

52 Veli Şirin, *Ders Geçme ve Kredi Sistemine Göre Liseler İçin Tarih 2*, Gendaş Yayıncılık İstanbul 1995,s. 39

53 Ahmet Başaran, Ali Sert, Lütfi İlgün, *Liseler için Osmanlı Tarihi*, MEB Yayınları, İstanbul 2005,s. 33

54 Kemal Kara, *Lise Tarih 2,* Önde Yayıncılık, İstanbul 2007,s.42

55 Vicdan Cazgır, Servet Yavuz, Niyazi Ceyhun, *Tarih Lise 2*, MEB Yayınları, Ankara 2008,s.19

Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ders kitabında da olayın gelişimi daha öncekilere benzer bir ifadeyle açıklanmıştır:

> 1517 yılında Yavuz Sultan Selim Mısır'ı alarak Memluk devletine son verdiğinde orada halife 3. Mütevekkil bulunuyordu. Halifeyi kutsal emanetlerle birlikte İstanbul'a getirdi. İstanbul'a gelen halife Mütevekkil halifeliği Yavuz Sultan Selime devrettiğini söyledi. Böylece halifelik Osmanlı devletine geçti.[56]

Son 40 yılda yayınlanmış lise tarih ders kitaplarında halifeliğin Osmanlı Devletine nasıl geçtiği sorusuyla ilgili anlatılar incelendiğinde, olayın 4 farklı şekilde gerçekleşmiş olduğu algısı ortaya çıkmaktadır. Halifeliğin, Osmanlı Devletine Mercidabık savaşı sonunda (1516) Halep Ulu Caminde Yavuz Sultan Selim adına okunan hutbeyle geçtiği, Mısır seferi sonrası son Abbasi Halifesi 3. Mütevekkil'in İstanbul'a getirilerek devir teslim töreniyle Yavuz Sultan Selim'e halifeliği devrettiği, Mercidabık savaşı sonucunda Mekke, Medine ve Kudüs'te Yavuz Sultan Selim adına hutbe okutularak halife ilan edildiği ve son bir görüş olarak da Mısır'daki halifenin ailesiyle birlikte İstanbul'a getirildiği şeklinde sıralanabilir. Bunlardan sonuncusu, İstanbul'a ailesiyle birlikte getirilen Mısırdaki halifenin durumunun ne olduğunun açıklanmaması belirsizlik doğurmuş olabileceği söylenebilir. O bilgiyle yetinen bir öğrencinin Mısırdan getirtilen halifenin İstanbul'da da halifeliği devam ettirip ettirmediği ya da ne kadar süreyle devam etmiş olabileceği konusunda bir ek bilgiye ihtiyacı olduğu görülecektir.

Sonuç olarak ders kitaplarında bu konu birkaç cümlenin etrafında dönen önemli olmayan bir olgu olarak ders kitaplarında yansıtılmış ayrıca daha önceki bilgilerdeki tutarsızlıklar ve çelişkiler ilerleyen zamanlarda yazılan ders kitaplarında netleştirilme kaygısından uzak ele alınmıştır. Yirminci yüzyıla gelindiğinde uzun bir süredir ders kitaplarında dikkat çekmeyen bir anlatının içerisinde kaybolan halifeliğin işlevselliği ve varlığı bağlamında, tekrar ders kitaplarının önemli bir anlatısı olmaya başladığı görülmüştür. Bu boyutu konunun sonunda 1. Dünya savaşında Araplarla ilgili ders kitaplarının imajının içerisinde ele alınmıştır.

Şerif Hüseyin'in İsyanı

Türkiye'de Araplarla ilgili algının en yoğunlaştığı konuların başında 1. Dünya savaşında Hicaz bölgesinde Mekke Şerifi Hüseyin'in Osmanlı Devletine karşı isyan etmesi ve İngilizlerle birlikte Osmanlı ordusuna karşı savaşması yer almaktadır. Bu olayla ilgili tarih ders kitaplarındaki anlatının ilk izleri Türk Tarih Cemiyeti tarafından hazırlanan ve Türk Tarih Tezinin resmi ağızdan yansıması olan *Tarih*

56 İdris Aktin, Muhittin Çakmak, Mustafa Genç, *Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük*, MEB Yay. Ankara 2008, s.155

III kitabında (1931) karşımıza çıkmaktadır. Kitapta konu, İslamcılık fikir akımıyla ilgili başlığın altında ilişkilendirilmeye başlanmıştır. Bu kısımla ilgili doğrudan alıntının olması gerekenden fazla tutulması bir nevi daha sonraki yıllarda yazılmış olan kitaplardaki bilginin asli kaynağı olmasıyla ilgilidir. Nitekim 1940'lı 50'li yıllara ait tarih ders kitaplarının girişinde *Tarih III* kitabındaki bilgiler esas alınarak yazılmıştır şeklinde açıklamalar yapıldığı görülmüştür.

> Osmanlılık idealinin meşrutiyet rejimi ile de tahakkukuna imkân bulunmadığı vakalarla tezahür edince İslamlık ve Müslümanlar birliği fikrine daha ziyade sarılındı…Bu fikir Abdülhamit ve Müşavirleri tarafında işlendi. Hatta tatbik olunmak istendi. Abdülhamit dahilde ve hariçte Müslümanlığa fazla ehemmiyet verir göründü….Esası Türk Osmanlılardan müteşekkil İttihat ve terakki Fırkası gayritürk Müslümanlarla gayrimüslimleri fazla ihtiva eden İtilaf ve Hürriyet fırkası ile mütemadiyen çarpıştı. Bu mücadelelere ordu dahi müdahale ettiriliyordu. Bu suretle ordunun siyasete karışması gibi çok zararlı bir çığır açılmıştı. Kavimler arasındaki nizalar meclis duvarlarından harice çıkarak Arnavut, Ermeni, Arap ve hatta Kürt meseleleri tahaddüs etti. …Fakat bu meseleler tamamen hallolmadı. Görülüyor ki imparatorlukta ikinci defa meşrutiyetin ilanı ile bütün tebaaya siyasi hukuk verilmiş olmasına rağmen muhtelif kavimlerin uyuşup imtizaç ederek bir Osmanlı milleti teşkiline çalışması şöyle dursun aradaki niza ve münaferetler artmış ve meşrutiyet devrine kadar milli iddiaları az olan Müslüman gayritürkler dahi milliyete müstenit istiklal davasına girişmişler ve hatta fiili hareketlere bile geçmişlerdi.[57]

Osmanlı Devletinin toplumsal sınıflanması Müslimler ve Gayrimüslimler şeklinde ayrılmaktaydı. Bu kitapta Türkler, Türk olmayan Müslümanlar ve Gayrimüslimler şeklinde bir yeni sınıflamanın yapıldığı görülmektedir. 1. Dünya Savaşındaki Şerif Hüseyin'in isyanının temellerinin İttihat ve Terakki Partisinin başında bulunduğu meşrutiyet yönetiminin yanlış politikalarına da dayandırıldığı görülebilmektedir. Meselenin kendisine geldiğimizde, *Tarih III* kitabında I. Dünya Savaşında Şerif Hüseyin liderliğindeki Arap isyanı ve Osmanlıya karşı İngilizlerle birlikte hareketi aşağıdaki alıntıda yer almıştır.

> Alamanya büyük harp esnasında müttefiki sultanın halifelik sıfatından istifade etmek arzusunda bulundu. Halife namına bir takım fetva ve beyannameler yazdırıp muhtelif Müslüman dillerine tercüme ettirerek bütün dünya Müslümanlarına dağıttırdı. ….Fetva ve beyannamelere pek kulan asan bulunmadı. (bu kısmı özellikle italik yazılmıştır.)….. Hindistanın Cezayir'in ve Tunusun Müslüman askerleri (bu kısmı özellikle italik yazılmıştır.) hiçbir dini ıstırap duymadan, halifenin memleketlerine taarruz ve ordularına

57 Heyet, Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlar, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti Yayınları, Maarif Matbaası Ankara 1941, s.296

> hücum ettiler. Hatta Osmanlıya doğrudan doğruya tabii olan Müslümanlar bihassa Araplar, Hilafete ihanetle düşmanlarının tarafına geçip Osmanlılar aleyhine harbe iştirak ettiler. Bunların başında Peygamber sülalesinden geldiğini idda eden Mekke Şerifi (bu kısmı özellikle italik yazılmıştır.) ve oğulları da vardı!.. Bu vakıa açık ve kati olarak gösterdi ki hilafet fikrinin bütün Müslümanların hayatında artık bir kıymet ve ehemmiyeti kalmamıştır öteden beri Osmanlı Devletinin ciddi bir işine yaramıyan bu silah artık terkedilmesi lazım gelen beyhude ve zararlı bir ağırlıktan ibarettir. [58]

Şimşek'in de belirttiği gibi yukarıdaki metin, 1. Dünya Savaşı sırasında yardım almak amacıyla Osmanlı sultanının halifelik makamını kullanmak istemesinin Osmanlı açısından hiçbir anlamının olmadığının iddiasını taşımaktadır. Hatta öyle ki İngiliz ve Fransız sömürgesinde yaşayan Müslümanların bile Osmanlı Devletine saldırmakta bir beis görmediklerini söylemekle, İslam'ın kardeşlik bağının aslında hiçbir değerinin ve anlamının kalmadığı, hiç işe yaramadığı üstü kapalı biçimde dile getirilmiştir. Devamında "düşman" (İngilizler) ile anlaşan Arapların da Müslüman olmalarına karşın Hilafetin merkezi olan Osmanlı Devletine karşı savaştıkları vurgulanmıştır. "İslam'a yüzyıllardır hizmet etmiş olan Türklere peygamberin torunu bile ihanet edebiliyorsa, Hilafetin hiçbir değeri ve anlamı kalmamıştır" imasını vermiştir. Çiçek'in de altını çizdiği üzere bununla amaçlanan sadece peygamberin torunu olan Şerif Hüseyin'in değil, onun mensup olduğu millet olan Arapların ötekileştirilmesi amaçlanmıştır.[59] Böylelikle İslam'ın sağlamış olduğu kardeşliğin artık geçmişte kaldığı, Şerif Hüseyin girişiminin bunu kanıtladığı anlatılmak istenmiştir.[60] Osmanlı toprağı dışındaki Müslümanların beyhude, Osmanlı bünyesindeki Arap Müslümanların tavrını ise zararlı olduğu şeklinde değerlendirilmiştir. Bu sonuç bir slogan şeklinde gelecekteki tarih kitaplarında da işin ana fikri olarak vurgulanmaya devam etmiştir. Türk Tarihi Tetkik Cemiyetinin *Tarih III* kitabındaki bu fikri kısmen yumuşatılarak ilkokul kitaplarında da 1940'lı yıllarda sürdürülmüştür. *"Harp sıralarında Almanlarında kışkırtması ile halife adına çıkartılan fetvalara islam dünyasından hiç kulak asan olmamıştı. Halifeliğin köhne, faydasız ve belki zararlı olduğu bu suretle de anlaşılmış oluyordu."*[61] Halifeliğin daha önce zararlı olduğu vurgusunun yumuşatılarak belki zararlı olduğu noktasında ele alınması 1940'lı yıllarda hümanist eğitim yaklaşımının etkisiyle katı laik çizgideki esnemelerin etkisiyle gerçekleşmiş olabileceği düşünülmektedir. Emin Oktay ve Niyazi Akşit'in 1969'da yazdıkları *Tarih II* kitabında ise ilk etapta olguları verdikten sonra bütün Arapları ötekileştirdiği dili kullanmaya devam

58 A.g.e,, s.309

59 M. Talha Çiçek, "Erken Cumhuriyet Dönemi Ders Kitapları Çerçevesinde Türk Ulus Kimliği İnşası ve "Arap İhaneti", *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Sayı:32, 2012, s.184

60 Ahmet Şimşek, "Birinci Dünya Savaşı'nda Araplar Türklere İhanet Etti".. Amman 2013.

61 Komisyon, *Tarih V. Sınıf*, Maarif Matbaası, İstanbul 1945, 163-164

etmiştir.[62] Aynı bilgileri Emin Oktay'ın başka ders kitabından aynı şekilde ele aldığı görülmüştür[63]. Ayrıca İngilizlerin kışkırtmasının bir sonucu gerçekleştirdiği vurgulanmıştır. Uzun süre (44 yıl) boyunca okutulan Enver Ziya Karal'ın *Türkiye Cumhuriyet Tarihi* kitabında Birinci Dünya Savaşında Şerif Hüseyin'in isyanını bazı kitaplarında[64] "İslamlar" bazı kitaplarında ise "Araplar" şeklinde kullandığı görülmüştür. Karal kitaplarında Arapların İtilaf Devletleri kuvvetleriyle birlikte cihan savaşında Osmanlı Devletine karşı savaştığı bilgisiyle yetinmiştir. Görece 1931'deki tarih ders kitaplarındaki yorumlanarak verilen bilgilerin değişerek kısa yüzeysel olgusal bilgilere dönüştüğü anlaşılmaktadır.

12 Eylül hemen sonrasında yayınlanan İnkılap tarihi ders kitapları içerisinde İsmet Parmaksızoğlu'nun yazdığı kitapta (1983), bu olay daha ayrıntılı ve bütüncül bir bakışla birçok boyutuyla birlikte ele alınmıştır. Ders kitabında Osmanlı son döneminde Araplardan bahisler meşrutiyet yönetiminin milliyetçi akımları durduramadığı verilen hürriyetlerin diğer balkan milletleri gibi Arapları da bağımsızlıkları için coşturduğu şeklinde belirtiliyordu. Balkan savaşının sonuna doğru Arapların yaşadığı bütün iller bağımsızlık çabalarıyla kaynaştığı vurgulanmıştır.[65]Şerif Hüseyin'in isyanıyla ilgili tarihsel sürecin birbirini etkileyen olgularla ilişkili bir şekilde verildiği[66] görülmektedir. Burada dolaylı olarak İngilizlerin Mısır Valisi Mac Mahon'la yapılan gizli antlaşmanın görünen yüzüyle arkasındaki beklenen çıkarların bir arada ele alındığı da belirtilmiştir. 1993 tarihinde yayınlanan *Tarih I* kitabında ise "*...bazı Araplar Türk askerine ateş açmaktan geri durmadı*"[67] denmiştir. 2000 yılında hazırlanan Lise 2 tarih kitabında ise Osmanlı ordusunun Kutsal yerleri (Mekke ve Medine şehirleri kastediliyor) korumak için İngilizlerle savaştığı ve İngilizler tarafından kışkırtılan Araplarla mücadelenin başarısızlıkla sonuçlandığı[68] şeklinde kısa ve yüzeysel bir anlatım yapılmıştır. Ayrıca bu durumun İslamcılık siyasi görüşünün çöküşüyle ilişkili bir şekilde verilmiştir. Daha önceki birkaç kitapta olduğu üzere belirgin olmayacak şekilde Osmanlı ordusunun bu cephede savaşmasının sebebi kutsal yerlerin korunması olarak ifade edilmiştir. 2005 yılında yayınlanan *Osmanlı Tarihi* ders kitabında ise İngilizlerin Arapları, Osmanlı devletinden ayırmak için Şerif Hüseyin'i ayaklandırdığı hem İngilizlerle hem de

62 Emin Oktay, Niyazi Akşit, *Tarih II,* MEB Yayınları, İstanbul 1969,s.153
63 Emin Oktay, *Tarih III,* Atlas Yayınevi, İstanbul 1969,s.249
64 Enver Ziya Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1923-1944),* Milli Eğitim Matbaası, İstanbul 1945,s.105; Enver Ziya Karal Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1954
65 İsmet Parmaksızoğlu, *Ortaokul Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük*, Devlet Kitapları, İstanbul 1983,15-16
66 A.g.e., s.24-25
67 Komisyon, *Lise Tarih I,* MEB Yay., İstanbul 1993, s.64
68 Komisyon, *Lise II Tarih*, MEB Yay., İstanbul 2000, s.81

Şerif Hüseyin ile mücadele edildiği şeklinde kısaca bahsedilmiştir.[69] 2008 yılında yazılan *Lise İnkılap Tarihi* ders kitabında da buna benzer bilgiler verilmiş ayrıca Şerif Hüseyin'in isyan etmesinin arkasında İngilizlerle imzalanan antlaşmanın ve vaatlerinin içeriğine yer verilmiştir.[70]

2014 yıllarında yazılan İnkılap Tarihi ders kitabında da yukarıdaki bilgilerle benzer ifadelerle[71] öteki söylemi yerine, olgular ve sonuçları belirtilmiştir. Son olarak 2018 yılında yayınlanan ders kitabına bakıldığında 1931 yılındaki konunun lise kitaplarında ilk yer alışından itibaren geçen yaklaşık 90 yıllık süre sonunda söylemde büyük bir farklılaşma olduğu göze çarpmaktadır. 90 yıllık zaman içeresinde ilk başlangıçtaki anlatıyla karşılaştırıldığında güncel söylem, İngilizlerin vaatleriyle bazı Arapların (Arap kabilelerinin) isyana katıldığı (2000'li yıllarda yazılan başka ders kitaplarında da Şerif Hüseyin'in başını çektiği isyana bazı Arapların katıldığı) şekline dönüşmüştür. Halife sıfatıyla Osmanlı padişahının cihat çağrısının istenilen etkiyi göstermediği şeklinde konunun olguları ölçüsünde yorumlandığı anlaşılmıştır. Ayrıca bugüne kadar ki birçok ders kitabında "Osmanlı Devleti'nin Kutsal yerleri korumak için savaştığı cephe olarak ifade edilen Hicaz cephesinde kimin savaştığı geçiştirilmiştir. Yaklaşık 90 yıllık bir süreçte ilk kez bir ders kitabında Fahrettin Paşa'nın Medine Savunması açık ayrıntılı bir şekilde verilmiş görsellerle desteklenmiştir. Yine ilk kez Arapları Osmanlılara karşı kışkırtan İngilizler'in ajanı Lawrence ismine 2018 yılında yayınlanan ders kitabında rastlamış oluyoruz.[72] Bu noktada olayın tarihsel karar verme ve değerlendirme boyutunun öne çıkarılmadan en ayrıntılı olgularla açıklanma yolu tercih edildiği söylenebilir.

Şerif Hüseyin (2010)

Türk ders kitaplarında Arap algısının oluşmasında en keskin dönüşümün, 12. Sınıflar için hazırlanan Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi[73] kitabında (2010) yer alan bilgilerle olduğu söylenebilir. Bu kitap diğerlerine göre konuyu daha geniş ve de-

69 Ahmet Başaran, Ali Sert, Lütfi İlgün, *Osmanlı Tarihi,* MEB Yay., Ankara 2005,s. 124

70 İdris Aktin, Muhittin Çakmak, Mustafa Genç, *Lise 3 Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük,* MEB Yay., İstanbul 2008, s.25

71 Komisyon, *Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük,* MEB Yay., Ankara 2014, s.25

72 Akif Çevik, Gül Koç, Koray Şerbetçi, *Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük,* MEB Yay., Ankara 2018, s.40

73 Yasemin Okur, Akın Sever, Ertan Aydın, Hakan Kızıltan, Mehmet Aksoy, Mehmet Öztürk, Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi, 12. Sınıf, MEB Yayınları, Ankara 2010, s.14-16

rinlemesine ele alarak yansıtmıştır. Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Devleti'ne karşı isyan ve devamında savaşla sonuçlanmış olan siyasi ve askeri faaliyetlerinin ayrıntılı bir şekilde sunulmasına fırsat tanımıştır. Diğer kitaplarda en fazla bir ya da iki kısa paragrafla ele alınan konunun bu kitapta birkaç sayfada görsellerle desteklenerek sunulduğu görülmektedir. Bununla birlikte Mac Mahon ile Şerif Hüseyin'in yapmış oldukları antlaşmasının maddelerine ve birbirleriyle mektuplaşmalarına birinci elden kaynak olarak ders kitaplarında ilk kez rastlanmaktadır. Ayrıca İsyanı başlatan Şerif Hüseyin'e ve onun çocuklarına ait fotoğraf görsellerine de bu kitapta yer verilmiştir. Konu, İngiliz-Arap ilişkisi ve bunun uygulaması bağlamında büyük devletlerin Ortadoğu'yu paylaşma amaçlı siyasi proje ve faaliyetlerinin bütünüyle bağlayarak sunulmuştur.

Görsel Kaynaklarda Arap Algısı

Görseller ve içerdiği mesajlara bakıldığında Arap imajıyla ilgili geçmişten günümüze doğru artarak ders kitaplarında yoğun bir kullanımın olduğu göze çarpmaktadır. Son 10 yıl içerisinde yayınlanan ders kitaplarında hemen hemen her sayfada birer görselle, işlenen konunun desteklendiği görülmektedir. Daha çok mekânsal görsellerin kullanıldığı bu görsellerde Kâbe'nin farklı dönemlere ait resim ve fotoğraflarının yer aldığı, İslam dininin bilinen önemli cami ve mescitlerinin günümüzde çekilmiş görsellerine yer verildiği ortaya konulmuştur. Ayrıca Abbasiler tarafından Türkler için kurulmuş olan Samarra Camii'nin temsili çiziminin ve günümüzdeki fotoğrafının en sık kullanılan görsellerden biri olduğu söylenebilir.

Görsel 4.25
Beytü'l-hikme (Minyatür)

Beytülhikme (2017)

Samarra (1976)

Arap toplumu algısını görseller aracılığıyla anlatma noktasında Bedevilerin yaşamına dair görsellerin öne çıktığı söylenebilir. Görsellerin içerisinde haritalar en önemli öğelerin bir diğeridir. İslam öncesi Arap yarımadası ve burada kurulmuş devletlerden, 1. Dünya savaşındaki Osmanlı Devletinin savaştığı cephelere kadar birçok konuda haritalarla anlatımlar desteklenmiştir. Özellikle İslam fetihlerinin doğuya Türklerin yaşadığı bölgelere doğru ilerlemesini gösteren haritalarda dönemin önemli devletlerinden olan Bizans imparatorluğu gösterilirken o bölgede hangi Türk devletlerinin yer aldığını göz önünde bulundurmadan yansıtmaları da ayrıca dikkate değer bir konudur. Tam tersi durum Türk devletlerini gösteren haritalarda özellikle Büyük Selçuklu Devleti zamanı da dahil olmak üzere komşu devletler içerisinde Abbasi Devletine yer verilmediği görülmektedir. Buna ilaveten eski zamanlardan itibaren Arabistan tabirinin coğrafi bir isim olarak da Arap yarımadası yerine kullanıldığı görülmektedir. Uygurlara ait bilgileri destekleme için Uygur devleti haritasında Talas savaşının anlatımı yapılmasına rağmen haritada yeri gösterilmemiştir. Ancak birinci elden kaynak olarak İslam medeniyetinin önemli sanat eserlerinden olan minyatürlerin ders kitaplarında sadece birkaç yerde kullanılmış olması dönemi gerçekçi tasvir etme noktasında görsel algıyı beslemekte yetersiz kaldığı düşünülmektedir.

Sonuç

Türk ders kitaplarındaki Arap imajıyla ilgili bulgulardan yola çıkılarak kısa bir değerlendirme yapıldığında, burada incelenen birbirinden farklı kitapların, süreç içerisinde anlatılarının değiştiği görülmüştür. Lise tarih ders kitaplarında Türk-Arap ilişkilerinin sunumu ve Arap imajının aktarımı tarihsel süreç göz

önünde bulundurulduğunda geçmişten günümüze doğru gelindikçe yüzeysel anlatılar daha detaylı olgularla yer değiştirmiştir. Farklı dönemlerdeki anlatıların günümüze doğru bu olgulara dayandırılmasının ardında ortaya çıkan yeni bilgilerin kullanılmasının da etkisi olmuştur.

Türk Tarih ders kitaplarındaki Arap imajının şekillenmesinde, arkasındaki Türk Tarih Tezinin güçlü etkisi birçok olayda rahatlıkla fark edilmiştir. İlk dönemin anlatılarını günümüzün yoğun ve geniş tarih bilgisiyle kıyaslayıp eleştirmekle birlikte toplumun geleceği için bir çıkış yolu aramanın gayesiyle yola çıkıldığını anlayışla karşılamak gerektiği düşünülmektedir. Günümüze geldiğimizde Arap imajının yorum, açık ve örtük mesaj içerme kaygısından uzak, Türk İslam Sentezinin etkisiyle şekillendirilmeye devam etmektedir. Bu noktada Şerif Hüseyin'in Osmanlıya karşı isyanının ele alındığı konuda 1931 yılında olayın ana öznesi Araplar olarak öne çıkartılırken, 2018'e gelindiğinde İngilizlerin öne çıkartılarak anlatılan konunun geri planında Araplara yer verilmiştir.

Türk tarih ders kitaplarında belli başlı birkaç konu dışında Arap milleti ya da devleti şeklinde net biçimde Arap imajının ortaya çıkarılması hayli güçtür. Bunda Türklük ve İslamlığı birlikte ele alan bir dilin kullanılmasının etkisi olmuştur. Örneğin Haçlı Seferleri konusunda Arapları farklı, Türkleri farklı birbirinden ayrılmış bir şekilde kitaplarda görebilmek zordur. Aynı şekilde Müslüman Arap Âlimler, Müslüman Âlimler ya da Müslüman Türk Âlimler diye bir ayrımı kitaplarda sistematik olarak görememenin ardında millet kökenli kimlik yerine din kökenli kimlikleriyle bu bilim insanlarının tanıtılıyor olması yatmaktadır.

Son olarak ders kitaplarında Türk Arap ilişkileri açısından bazı önemli tarihsel olayların anlatımındaki yüzeysellik ve basitlik toplumdaki ilgi ve kemikleşmiş kalıp yargılara ciddiyetle yaklaşılmadığını göstermektedir. Bunun en iyi örnekleri halifeliğin Osmanlıya geçmesinin anlatımı ve Talas Savaşının anlatımında görülmüştür. Görsellerin yansıttığı imaj ise ağırlıklı olarak dini temsille ilişkili olmuştur. Belirgin bir ötekileştirmenin görsellerle yapılmadığı, Arap imajının yansıtmasında görsellerin etkisinin görece az olduğu sonucuna varılmıştır. Ancak İslamiyet'i temsil eden dini yapıların görselleri aracılığıyla Araplarla ilgili olumlu bir imajın örtük olarak oluşabileceği de söylenebilir.

TARİH DERS KİTAPLARINDA İSRAİLOĞULLARI VE İSRAİL DEVLETİ

Doç. Dr. Hasan IŞIK - Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

İsrailoğulları konusu Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze kadar ders kitaplarında farklı isimlerde yer verilen bir konudur. Bu konu daha çok İbraniler başlığı altında kimi zaman Beniisrail, kimi zaman İsrailoğulları, kimi zaman da Yahudiler, bazen tek başına Museviler gibi ifadeler ile ders kitaplarında yer almıştır. İlk defa İsrailoğulları (Beni İsrail), Yahudi gibi başlıklı konuların 1929'da Milli Eğitim Bakanlığı'nın, o zamanki adı ile Maarif Vekâleti, ilgili kararı ile hazırlanan *Umumi Tarih* lise ders kitaplarında yer aldığı görülmüştür. Ali Reşat ve Ahmet Refik tarafından hazırlanan iki ayrı kitapta İsrailoğulları ile ilgili ele alınan konu "İbraniler" başlığı altında yer almıştır. Ali Reşat tarafından hazırlanan *Umumi Tarih*[1] kitabının içeriğinde İbraniler'in[2] Filistin'e gelmeden önceki tarihleri, Filistin'e gelişleri, İsrailoğulları tarihinin kaynakları, Filistin'e geldikten sonra İbranilerin kurduğu devlet, Kudüs şehrinin ele geçirilişi ve buranın Yahudiler için siyasi ve dini bir merkez haline gelmesi, Beni İsrail Devleti'nin İsrailiye ve Yahuda olarak ikiye ayrılması ve bu iki devletin yıkılışı, Beni İsrailin din ve ibadet gibi konulara yer verilmiştir. Yine 1929'da basılan ve Ahmet Refik tarafından hazırlanan lise 1. sınıflar için *Umumi Tarih*[3] başlıklı ders kitabında da "İbraniler"[4] başlığı altında İsrailoğulları ile ilgili önceki ders kitabı ile yakın bir içeriğe yer verildiği görülmüştür. Bu kitapta öncekinden farklı olarak son konu "Yahudilerin Medeniyeti" başlığı altında yer almıştır.

1939 yılında Maarif Vekilliği Talim ve Terbiye Heyeti'nin yeni bir kararı ile günümüz ifadesi ile müfredatta değişiklikler yapılmış ve bu tarihten sonra Şemsettin Günaltay tarafından liseliler için *Tarih 1*[5] kitabı yazılmıştır. Bu ders kitabında İsrailoğulları ile ilgili ele alınan konu "İbraniler"[6] başlığı altında yer alan konular-

1 Ali Reşat, *Lise Kitapları: 1. Sınıf, Umumi Tarih,* Maarif Vekâleti Yayınları, Devlet Matbaası, İstanbul, 1929.

2 İbraniler konusuna 13 sayfa ayrılmıştır. Bu kitabın yazıldığı yıllar özellikle İngiltere'den Filistin'e Yahudi göçlerinin hızlandığı yıllardır.

3 Ahmet Refik, *Lise Kitapları: 1. Sınıf, Umumi Tarih,* Maarif Vekâleti Yayınları, Devlet Matbaası, İstanbul, 1929.

4 İbraniler konusuna 8 sayfa ayrılmıştır.

5 Şemsettin Günaltay, *Lise Kitapları Tarih 1.,* Maarif Vekaleti Yayınları, Maarif Matbaası, Ankara, 1939. Bu kitap Maarif Vekilliği Talim ve Terbiye Heyetinin 2/7/1939 tarihli kararı ile ders kitabı olarak basılmıştır.

6 İbraniler konusuna 12 sayfa ayrılmıştır.

da bir kısım değişiklik yapılarak hemen hemen önceki iki kitaba yakın bir içeriğine yer verildiği tespit edilmiştir. Bu ders kitabında da son konu olarak "Yahudizm ve Mahiyeti" başlıklı farklı bir konuya yer verilmiştir.

Mansel vd[7] tarafından 1943'de lise birinci sınıflar için hazırlanan İlk Çağ Tarihi ders kitabında ise konu içeriği çok azaltılarak "İbraniler"[8] başlığı ile önceki kitaplardaki içerik özetlenerek genel olarak verilmiştir.[9] Kafesoğlu ve Deliorman tarafından lise birinci sınıflar için 1977'da hazırlanan *Tarih Lise I*[10] ders kitabında ise İsrailoğulları ile ilgili konu *"Musevilik ve Hristiyanlık"*[11] başlığı ile yer almıştır.[12] Kopraman vd.[13] tarafından hazırlanan 1994'te *Tarih Lise 1*[14] ve 2005'te Maden

7 Arif Müfid Mansel, Cavid Baysun, Enver Ziya Karal, *Lise Kitapları Eski Çağ Tarihi, Birinci Sınıf,* Maarif Vekâleti Maarif Matbaaası, İstanbul, 1943.

8 İbraniler konusuna 2 sayfa ayrılmıştır. 4 sene önce Şemsettin Günaltay tarafından 1939'da yazılan ders kitabında İsrailoğullarına 8 sayfalık bir yer ayrılmış iken çok uzun bir süre geçmeden bu derece bir içerik azaltılmasına gidilmesinde İkinci Dünya Savaşı ve Hitler'in Yahudi politikalarının etkisinin olduğu düşünülebilir.

9 Mansel, Baysun ve Karal'ın lise 1. sınıflar için 1943'te kaleme aldıkları *Eski Çağ Tarihi* ders kitabındaki İbraniler, Yahudiler, İsrailoğulları içerikli konunun daha önceki umumi tarih başlıklı iki kitaba göre özetlendiği, önceki kitaplarda yeri geldiğince rivayet ya da Tevrat'ın verileri olarak belirtilen bölümlerin bu ders kitabından çıkarıldığı, sadece İsrailoğullarının siyasi tarihinin özetlenerek verildiği görülmüştür.

10 İbrahim Kafesoğlu, Altan Deliorman, *Tarih Lise I,* MEB, Ders Kitapları, 1977.

11 İsrailoğulları konusuna 1,5 sayfa ayrılmıştır.

12 1977 yılında Kafesoğlu ve Deliorman tarafından hazırlanan *Tarih Lise I* ders kitabında da konuya ayrılan oranın 1943'te Mansel, Baysun ve Karal'ın hazırladıkları kitaba göre daha da azaltılarak konunun bir buçuk sayfada özetlendiği görülmüştür. Hatta daha önce direk İbraniler, İsrailoğulları gibi kullanılan başlıklarında kullanılmasından vaz geçildiği, artık bu yılda konunun Musevilik dini ile ifade edilerek bir din tanımlamasına indirgendiği görülmüştür.

13 Kazım Yaşar Kopraman, Bahaeddin Yediyıldız, H. Yavuz Ercan, Özer Ergenç, Reşat Genç, Özkan İzgi, Rıfat Özsoy, *Tarih Lise 1,* Milli Eğitim Basımevi, 1994.

14 Daha önceden, 1977 yılında Kafesoğlu ve Deliorman tarafından hazırlanan ders kitabında İbranilere ayrılan oranın önceki dönemlere göre azaltılarak 1,5 sayfaya indirildiği belirtilmişti. 1994 yılında ise bu bir buçuk sayfalık içeriğin Kopraman vd. tarafından yazılan kitapta yarım sayfadan daha aza indirgendiği, İbraniler ile ilgili konunun "Fenikeliler-İbraniler" başlığı altında Fenikeliler ile beraber özet halinde verildiği görülmüştür. 1994'te kaleme alınan bu ders kitabının 2005 yılına kadar basıldığı ve konunun ayrı oranda ve aynı içerikte okutulduğu görülmüştür. Ayrıca bu lise 1 tarih ders kitabında daha önceki ders kitaplarından farklı olarak ayrı bir yapıda konunun organize edildiği de belirlenmiştir. 1994 yılından önceki tarih ders kitaplarında tek başlık altında bütün İbraniler konusu verilirken bu tarihten sonra "Eski Çağlarda Türkiye'nin Çevresindeki Kültür ve Medeniyetler" başlığı altında; devlet yönetimi, din ve inanış, sosyal ve ekonomik hayat, yazı-dil-edebiyat, bilim ve sanat başlıkları altında eski çağ medeniyetlerinin ayrı ayrı anlatıldığı görülmüştür. Bu çerçevede İbraniler konusu da her bir alt başlığın altında her defasında "Fenikeliler ve İbraniler" şeklinde yer almıştır. Burada dikkat çeken bir nokta ise "Sosyal ve Ekonomik Hayat" başlığı altında diğer eski çağ medeniyetlerine yer verilirken burada Fenike ve İbraniler başlığının yer almamasıdır. İbraniler ile ilgili anlatılan bütün içerik bir araya getirildiğinde ise konunun yarım sayfadan daha az bir yer tuttuğu görülmüştür.

vd.[15] tarafından hazırlanan *Tarih Lise 1* ders kitaplarında konunun "*Eski Çağ'larda Türkiye'nin Çevresindeki Kültür ve Medeniyetler*" başlığı altında "İbraniler ve Fenikeliler" başlığı ile yer aldığı görülmüştür.[16]

Aydın vd. [17] tarafından 2006'da hazırlanan *Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük* ders kitabında konuyla ilgili *"Azınlıklar Tarafından Kurulan Cemiyetler"* başlığı altında Musevi (Alyans) Cemiyeti'nden bahsedilmiştir. Okur vd.[18] tarafından 2008'de hazırlanan *Ortaöğretim Tarih Lise 9* ders kitabında ise "*İlk Çağ Uygarlıkları*" başlığı altında "İbraniler"[19] başlığı içerinde konu yer almıştır. Okur vd.[20] tarafından 2010'da hazırlanan Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi 12 ders kitabında ise yirminci ve yirmi birinci yüzyıldaki Yahudi ve İsrail tarihi daha çok Orta Doğu'daki gelişmeler altında verilmiştir.[21] Kapar vd. tarafından 2017'de ha-

15 Mehmet Maden, Mustafa Kablan, Akın Sever, *Tarih Lise 1,* MEB Devlet Kitapları, Ankara, 2005.

16 2005 yılında basılan ve 2008 yılına kadar okutulduğu tespit edilen Maden vd., tarafından yazılan ders kitabında İbraniler ile ilgili konunun hemen hemen içerik olarak bir kaç değişiklikle birlikte Kopraman vd. tarafından yazılan kitap içeriği ile benzer olduğu, konu başlıklarında bazı değişiklikler yapıldığı görülmüştür. Önceki ders kitabında yokken 2005 yılında hazırlanan bu kitapta en başta yer alan İbraniler başlığı Fenikeliler başlığından ayrılarak müstakil olarak ve "Diğer Doğu Akdeniz Medeniyetleri" başlığı altında yer almıştır. Ayrıca müstakil olarak yer verilen İbraniler başlığı altındaki konunun 1994'te basılan ders kitabındaki konuya göre daha detaylandırıldığı ve konunun İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan İsrail Devleti'nin kuruluşuna kadar getirildiği görülmüştür. Maden vd. ve Kopranan vd. tarafından hazırlanan ders kitaplarında konunun "Devlet Yönetimi, Din ve İnanış, Sosyal ve Ekonomik Hayat, Yazı, Dil ve Edebiyat, Bilim ve Sanat" şeklinde alt başlıklar altında İbranilere yer verilmiştir.

17 İdris Aydın, Muhittin Çakmak, Mustafa Genç, *Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük,* MEB Ders Kitapları, 2006. Bu ders kitabının 2006-2008 yıllarında okutulduğu tespit edilmiştir.

18 Yasemin Okur, İlhan Genç, Tuğrul Özcan, Mevlüt Yurtbay, Akın Sever, *Ortaöğretim Tarih 9,* MEB Devlet Kitapları, İstanbul, 2008.

19 2008 yılında basılan ve 2015 yılına kadar okutulduğu tespit edilen bu kitapta konunun organizasyon edilişinin 1994 yılından önce olduğu gibi "İbraniler" başlığı altında ve bütün yönleri ile tek başlık altında verildiği, 1994 ve 2008 arasında denenen "Eski Çağlarda Türkiye'nin Çevresindeki Kültür ve Medeniyetler" başlığı altında her bir eski çağ medeniyetinin ayrı anlatılmasının terk edildiği görülmüştür.

20 Yasemin Okur, Akın Sever, Ertan Aydın, Hakan Kızıltan, Mehmet Aksoy, Mehmet Öztürk, Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi 12, MEB Devlet Kitapları, Ankara, 2010.

21 Bu kitapta 20 yüzyılda Orta Doğuda oluşan Manda yönetimi ve Büyük Devletlerin Durumu, Orta Doğu'da Soğuk Savaş Dönemi gelişmeler ve İsrail'in Kuruluşu öncesi ve sonrası gelişmeler, Sultan Abdülhamid'den Herzl'e verilen Tarihi Cevap, Arap-İsrail Savaşları ve Filistinden Göç, Filistin Sorunu ve Orta Doğu Barış Görüşmeleri, Türkiye'nin Orta Doğu Politikası ve İsrail Devleti ile ilişkileri, Filistin sorununun günümüze kadar devam etmesi gibi başlıklara yer verilmiştir. Bu ders kitabının içeriği, Cumhuriyetin ilk yıllarından 2010 yılına kadarki ders kitaplarında konu ile ilgili yer verilmeyen bir içeriğe sahiptir. Bu ders kitabı İsrail, Yahudilik ve Theodor Herzl konuları açısından ilkleri barındırmaktadır. "Siyonist Örgütü" ifadesine ilk defa bu ders kitabında yer verilmiştir.

zırlanan *Tarih 9*[22] ders kitabında konu ise *"Kadim Dünyada İnsan"* başlığı ile tema merkezli olarak ele alınmıştır. Tema merkezli konuların ele alındığı kitapta İsrail oğulları sadece "Kanunlar Doğuyor", "Göç" ve "İlk Çağ'ın Tüccar Toplulukları"[23] başlıkları altında yer verilmiştir.

1-İsrailoğulları (Beniisrail)

a. Ders Kitaplarında Olumsuz Yaklaşımlar

Cumhuriyet dönemi lise tarih ders kitaplarında İsrailoğulları'nın tanımlanması ve kökeni, tartışılan konulardan biridir. Bu konuda yıllara göre ders kitaplarında farklılıklar olduğu da görülmüştür. Örneğin lise 1. sınıflar için Reşat tarafından 1929 hazırlanan *Umumi Tarih* ders kitabında "İbranilerin Gelmesi" başlığıyla Beniisrail'liler "*Tarihin lâyıkile tayin edemediği bir zamanda, milattan evvel 1400 ile 1500 arasında şarktan gelen bir* ***göçebe kavm olan*** Beniisrailliler *Filistini* ***istila etti"***[24] şeklinde "istilacı" olarak ifadele edilmiştir. Aynı yıl Refik tarafından kaleme alınan lise 1. sınıf ders kitabında ise "İbraniler Filistin'e sair kavmlerden sonra geldiler, oraya ***zorla yerleştiler***"[25] denilerek Reşat'ın ifade ettiği istilacı konusu tekrar edilmiştir. Reşat'ın hazırladığı ders kitabında ayrıca "Kenanelinin Zaptı" başlığı ile de "*Filistine gelmiş olan Beniisrail bir kavm teşkil etmemekte idi. Her birinin ayrı reisleri olan ve* ***alelâde*** *yalnız başlarına harbeden birtakım kabilelere ayrılmıştır.* ***Gûya*** *bu kabileler Yakubun on iki evladının torunlarıydılar*"[26] şeklindeki ifadeleri ile bu kavmin sıradan bir kavim olduğu belirtilmiş ve Yahudi tarihinde bahsedilen konu da "***Gûya"*** ifadesi ile yalanlanmıştır. 1929 yılında Refik'in hazırladığı ders kitabında ayrıca İsrailoğulları kavminin medeni açıdan gelişmemiş bir kavım olduğu "*Yahudilerin ilme ve san'ate kabiliyetleri azdı. Komşuları Mısırlılar,*

22 Mehmet Ali Kapar, Erol Yüksel, Ferhat Bildik, Kazım Şahin, Leyla Şafak, Murat Ardıç, Özgür Bağcı, Süleyman Yıldız, *Tarih 9*, MEB Devlet Kitapları, Ankara 2017.

23 2017'de hazırlanan bu ders kitabı 2018'de ve 2019'da da okullarda okutulmuş ve 2008 yılında basılan Okur vd., tarafından yazılan *Ortaöğretim Tarih 9* ders kitabındaki İbraniler konusundan farklı bir yapıda ve içerikte yer verildiği görülmüştür. Bu farklılığın oluşmasında 2017'de yazılan *Tarih 9* ders kitabının tema merkezli bir yapı ile yazıldığı, ilgili temanın açıklaması yapılırken yeri geldiğince sadece eski çağ medeniyetlerinin örnek verilerek yer aldığı görülmüştür. Bu çerçevede İbraniler hakkında hiçbir tanımlayıcı veya giriş niteliğinde bilgi verilmeden sadece "Kanunlar Doğuyor" başlığı altında İbranilerin dini inancından kısaca bahsedilip "On Emir" üzerinde durulmuştur. Daha sonra ikinci bir konu olarak göç teması altında Filistin'den yapılan Yahudi göçleri üzerinde durulmuş ve son bir konu olan "İlk Çağda Tüccar Topluluklar" teması altında ise Yahudilerin ticarette öne çıkmasından bahsedilmiştir.

24 Reşat, a.g.e., s. 55.

25 Refik, a.g.e., s. 56.

26 Reşat, a.g.e., s. 57.

Asuriler ve Fenikeliler onların üstatları mesabesinde idiler"[27] şeklinde dile getirilmiş ve İsrailoğullarının yaşadıkları dönem itibariyle diğer medeniyetlerin gerisinde olduğu ima edilmiştir.

İsrailoğullarının ilk yıllarını anlatan Yahudi kaynakları, 1939'da Günaltay tarafından yazılan *Lise Kitapları Tarih 1* [28] kitabında eleştirilmiştir. Günaltay İbranilerin ilk yılları ve kökenleri meselesini yeni ve daha bilimsel veriler ile ele almış, İsrailoğullarının kaynaklarına eleştiri getirmiştir. Ayrıca 1929'da yazılan ders kitaplarındaki konuların 1939'da yazılan bu ders kitabında yeni bulgular ile de güncellendiği de görülmüştür. Buradaki değişimin bir sebebinin de o dönemin gündeminde olan kafatası çalışmalarından elde edilen verilerin ve İbranilerin kafatası tiplerinin tarihsel kanıt olarak kullanılmasının olduğu düşünülmüştür. Ayrıca bu ders kitabında bazı tanımlamalarda "*An'aneye göre...*" ifadesi kullanılarak İsrailoğulları kaynaklarında verilen bilgilerin tarih biliminin verilerinin dışında olduğu belirtilmiştir. Önceki iki ders kitabında olduğu gibi bu kitapta da İsrailoğullarının medeni bir kavim olmadığı ima edilmiştir. "Tarihi hakikat" başlığı ile İbraniler hakkındaki tarihsel veriler bu ders kitabında eleştirilmiş ve bu konu ile ilgili şu ifadelere yer verilmiştir:[29]

> Son tetkiklere nazaran İbranilerin ataları Şimali Mezopotamya'nın dağlık mıntıkalarında yaşıyan Sutular'dı. ...Sutular geniş kafalı yani brakisefal insanlardı. Bunlar kafaları ve burnun kemerliliğini gösterecek şekilde basık ve arkaya mütemayil alınlarıyla Sami tiplerden ayrılıyorlardı. Fakat Samilerle ihtilat ettikten sonra tedricen bunların dillerini almış ve tesalüple cismani tahavvüllere de maruz kalmışlardı... Öteden beri, İbranilerin Mezopotamya'nın cenup kısmında bulunan Ur sitesinden gelmiş bir kavim oldukları kabul edilmekteydi. Fakat ilk İbranilerin göçebe insanlardan mürekkep olmasına ve eski Ur sitesinin medeniyet ve kültür itibariyle yüksek bir derecede bulunmasına istinat edenler bu eski iddiayı kabul etmemektedirler. İbranilerin muhtelif ırkların kaynaşmaları mahsulü oldukları, aralarında kafatasları dolikosefalden Hiper brakisefale kadar mütehavvil insanlar görülmesinden anlaşılmaktadır. İbranilerin ilk devirleri hakkındaki rivayetler, menkıbe mahiyetini geçmemektedir. Esasen eski Mısır vesikalarında

27 Refik, a.g.e., s. 62.

28 1929 baskılı lise tarih ders kitaplarından ziyade 1939 tarihinde basılan bu tarih ders kitabında İbraniler ibaresi yerine daha çok İsrailoğulları tabirinin kullanıldığı görülmüştür. Ayrıca daha sonra Kafesoğlu ve Deliorman tarafından 1977'de hazırlanan *Tarih lise 1*'ders kitabında ise kavram olarak daha çok "Musevilik" kelimesinin öne çıkarıldığı hatta daha önce Cumhuriyetin ilk yıllarında kullanılan "İbraniler" ana başlığının kullanılması yerine "Museviler ve Hıristiyanlık" başlığının tercih edildiği görülmüştür. Bu başlık altında Yahudilik kavramı da konunun en son cümlesi olarak; "Musevilikle Yahudilik zamanla eş mana kazanmıştır" şeklinde ifade edilmiştir; Bkz. Kafesoğlu ve Deliorman, a.g.e., s.72.

29 Günaltay, a.g.e., s. 190, 191, 193, 194.

> ne İbranilere, ne Yusuf'a, ne de Musa idaresinde İsrailoğullarının Mısırdan kaçışlarına dair hiçbir kayit yoktur. Maamafih menkıbenin Beni İsrail boylarından birine ait olması ihtimalini ileri süren müellifler vardır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında İsrailoğullarının tarihinden bahsedilirken kaynak olarak Tevrat'ta anlatılan İsrailoğulları tarihine yer verilmiş olsa da ders kitaplarında bu kaynağa eleştirel bir yaklaşımda da bulunulmuştur. Örneğin, Reşat'ın hazırladığı *Umumi Tarih* ders kitabında her ne kadar Beniisrail dini daha önceki bölümlerde olumlu anlatılmışsa da yazar tarafından ders kitabında bu dinin kitabına şöyle eleştiriler getirilmiştir:

> Tevrat Beniisrail tarihinin birinci derecede membaıdır. Fakat bu kitapta yazılı olan vak'alar bitmez tükenmez münakaşalara sebep olmuştur. Alimler Beniisrailin tarihi Tevrat'ta yazılı olduğu gibi değil, büsbütün başka türlü olduğunu ispat etmişler; Tevrat'ın rivayetleri doğru olmadığı, hele Tevrat muharrirlerinin tarihi vak'aları tasnifte çok yanıldıkları meydana koymuşlardır.

Bunun yanında aynı ders kitabında "Tarihin Verdiği Malûmat" başlığıyla Tevrat'ta Benisrail ile ilgili anlatılardaki tutarsızlıklar da özellikle Mısır metinlerinden oluşan tarihsel belgeler ile ortaya konulmaya çalışılmış, bu çerçevede Tevrat'ta Benisraillilerin göç etme, asıl yaşadıkları yer vb. konuları hakkında çıkarımlara gidilmiştir. Reşat tarafından hazırlanana ders kitabında Tevrat'a kaynak eleştirisinde bulunulsa da aynı yıl yazılan Refik'in kaleme aldığı ders kitabında ise hiçbir şekilde Tevrat'a eleştirel bir yaklaşımda bulunulmamıştır. Günaltay tarafından 1939'da yazılan *Tarih 1* kitapta da tarihsel bir kaynak olarak Tevrat'a eleştiriler getirilmiştir:

> ...Kudüs yeni baştan Yahuva ve Baal taraflarının kanlı mücadelelerine sahne oldu. Bu mücadeleler esnasında başhaham Helkiyas (Helcias), harap havralardan birinin enkazı altından Tevrat'ın mühim aksamından olan Tesniye kitabını buldu. Yahut kendi yazdığı eseri Tesniye kitabı diye tam zamanında meydana çıkardı... Erdeşir zamanında dönen Esdras (Üzeyr), ile M.E. 445 te dönen Nehamiya adlı peygamberler, İran hâkimiyeti altında ruhani bir idare kurdular. Esdras, kaybolan tevratı buldu. Daha doğrusu mevcut parçaları şifahi an'anelere, kendi duygusuna göre tamamladı (M.E. 458).[30] On yedinci asırdan itibaren Tevrat hakkında serbestçe yapılan tetkikler, bu kitaplarda Musa devrine ait bazı eski parçalar bulunmakla beraber, heyeti umumiyelerinin Musadan sonraki devirlerde tertip edilmiş ve muhtelif kalemlerden çıkmış olduklarını meydana koymuştur.[31]

Cumhuriyet dönemi lise tarih ders kitapları incelendiğinde Eski Çağ tarihi konularında İbraniler işlenirken kimi zaman Filistin'den ayrıldıktan sonraki du-

30 Günaltay, a.g.e., s. 201.

31 a.g.e., s. 205.

rumlarına değinildiği ve günümüze kadar konunun getirildiği kimi zaman ise bu konunun atlandığı ya da yok sayıldığı görülmüştür. Bu konuda ortak bir yaklaşımın olmadığı, ders kitaplarında farklılık arz ettiği görülmüştür.

Günaltay tarafından 1939'da yazılan *Lise Tarih 1* ders kitabında Babil esaretinden Yahudilerin kurtuluşundan, tekrar Kudüs'e dönüşlerinden, İran hâkimiyeti altında ruhani bir idare kurmalarından bahsedilerek konu sonlandırılmaktadır. Fakat 1929'da Maarif Vekilliğince basılan Kabataş Lisesi ibaresi ile *Tarih 1* başlıklı kitapta Filistin'de yok olan İsrail devletinden bahsedildikten sonra güncel olarak kitabın basıldığı tarihe kadarki Yahudilerin durumundan şöyle bahsedilmiştir:

> Yahudiler, Kudüs'ün tahribinden sonra da yaşadılar. Dünyanın her tarafına yayıldılar... Yahudiler Avrupa'nın muhtelif memleketlerine dağıldılar. Vardıkları yerlerin servetlerini avuçları içine almaya çalıştılar, bu sebepten her yerde hakaret gördüler. Her millet, Yahudilerin ihanetlerini anladı, onları memleketlerinden çıkarmaya çalıştı. Yahudiler en ziyade, Portekiz, Almanya, Lehistan ve bir de **Türkiye**'de yaşayabildiler.[32]

Bu içerik daha sonrasında uzunca bir zaman yer almamıştır. Ancak 1976 yılında Öztuna tarafından hazırlanan *Tarih Lise III* başlıklı ders kitabında ilk defa İkinci Dünya Savaşı ve Hitler Almanyası konuları çerçevesinde Yahudilere "... *Gene de Nazi Almanya'nın ezilmesi, tamamen Birleşik Amerika'nın savaşa katılması ile mümkün olmuştur. Hitler bunu da hesap edememiş, Yahudilerin ve Batı Avrupa demokrasilerinin Birleşik Amerika'daki nüfuzunu anlayamamış*"[33] şeklinde değinilmiştir. Daha sonra ise 1977'de Kafesoğlu ve Deliorman tarafından kaleme alınan *Tarih Lise 1* ders kitabında "*M.S. I. Yüzyılda Yahudiler büyük bir isyan* çıkardılar. Romalılar bu isyanı *kanlı bir şekilde bastırdılar ve Yahudileri ülkelerinden sürdüler. Bütün dünyaya yayılan Yahudiler ancak zamanımızda II. Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsız bir devlet kurabildiler ve adını İsrail koydular*"[34] şeklinde konu yok sayılmamış, 1948 yılında İsrail Devleti'nin kuruluşuna kadar yer verilmiştir. Kafesoğlu ve Deliorman tarafından hazırlanan bu ders kitabından sonrada konu yine atlanmıştır. Örneğin 1994'te yazılan ve 2004 yılına kadar okutulan Kopraman vd. tarafından hazırlanan *Tarih Lise 1* kitabında, Filistin'den kovulan Yahudilerin durumu ve İsrail Devleti'nin kurulması gibi bu içeriklere değinilmemiş ve konu atlanarak sonlandırılmıştır. Bu atlanan konuya 2005 yılında Maden vd. tarafından yazılan *Tarih Lise 1* kitabında ise değinilmiş ve İsrailoğullarının Filistin'den kovuldukları sürecin sonrasına ve İsrail adıyla yeni bir devlet kurulduğuna yer verilerek konu bitirilmiştir. Fakat bu konuya yer verme durumu çok uzun sürmemiş ve 2008 de Okur vd. tarafından yazılan *Tarih* 9 başlıklı ders kitabında ise tekrardan konuya

32 Komisyon, a.g.e., s. 46.
33 Yılmaz Öztuna, *Tarih Lise IIII*, MEB, Ders Kitapları, 1976, s.265.
34 Kafesoğlu ve Deliorman, a.g.e., s. 72.

değinilmediği görülmüştür. İsrailoğullarının Eski Çağ dönemleri anlatılırken kimi zaman günümüzle ilişkilendirilme yapılamakta fakat kimi zaman da bu içeriğe yer verilmediği görülmüştür. Daha sonra Kapar vd. tarafından tema merkezli olarak 2017'de yazılan *Tarih 9* ders kitabında "Göç" teması altında dini baskıdan dolayı göç etmek zorunda kalan Eski Çağ'daki topluluklarından bahsedilirken Yahudi göçleri de örnek olarak yer bulmuş fakat sürgünden sonraki konu burada da atlanmıştır.

1948'de İsrail Devleti'nin kuruluşunun ilanından sonraki dönemlerde yayımlanan ders kitaplarında İsrailoğulları hakkında Eski Çağ Tarihi konusunda verilen geniş içerikten vazgeçildiği görülmektedir. Yapılan incelemede, İsrail Devleti'nin kurulduğu tarihten 1976 yılında Öztuna tarafından hazırlanan *Tarih Lise III* başlıklı ders kitabına kadar İsrailoğulları ile ilgili olumlu ya da olumsuz anlamda bir anlatının izine rastlanamamıştır.

Cumhuriyet dönemi ders kitaplarında atlanan diğer bir konu da, Meşrutiyet döneminde Yahudiler, Theodor Herzl ve Siyonizim konularıdır. Cumhuriyet dönemi lise ders kitaplarında bu konulara sadece üç kitapta yer verildiği tespit edilmiştir. Bu kitaplardan ilki 1983 yılında Parmaksızoğlu tarafından yazılan *Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük* başlıklı ders kitabıdır. Bu ders kitabında "İkinci Meşrutiyet" başlıklı bir konuda daha önce bahsedilmeyen Yahudiler ile ilgili ilk defa şu şekilde bir bilgiye yer verilmiştir: *"Ülkedeki bütün madenler, üretim kaynakları ya yabancı şirketlerin, ya da Rum, Ermeni ve Yahudi azınlıkların eline geçmişti."*[35] 2006 yılında ise Aydın vd., tarafından lise 3 için hazırlanan *Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük* ders kitabında ise daha önce hiçbir ders kitabında yer verilmeyen Yahudiler ile ilgili konu *"Mebusan Meclisinin (Meclis-i Mebusan) bir kısmı Türk ve Müslüman değildi. Rum, Bulgar, Romen, Ermeni, Yahudi, Sırp gibi gayrimüslim (Müslüman olmayan) milletvekilleri olduğu gibi Müslüman fakat Türk olmayan ayrılıkçı milletvekilleri de vardı"*[36] şeklinde yer almıştır. İsrail tarihinde önemli bir figür olan Theodor Herzl'e ve onun bağlamında Siyonizim konusuna Cumhuriyet dönemi ders kitaplarında yer veren sadece 2010 yılında hazırlanan ve 2018 yılına kadar okutulmaya devam eden Okur vd. tarafından hazırlanan Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi 12 başlıklı kitaptır. Burada sadece Theodor Herzl'in II. Abdülhamid nezdinde Yahudiler için Filistin'den toprak tale-

35 İsmet Parmaksızoğlu, Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983, s. 14. Bu ders kitabının 1984 ve daha sonra 1987 yıllarındaki basımı da incelenmiş ve bu konunun 1987 ye kadar ders kitabı olarak okutuldu belirlenmiştir. 1989 ile 2000 yılları arasında okutulan Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük ders kitapları incelendiğinde ise bu konuya rastlanılmamış, İkinci Meşrutiyet başlığı altında verilen bu konunun atlandığı görülmüştür.

36 Aydın vd, a.g.e., s.2.

bine, bunun sonucu Abdülhamid'in Herzl'e yazdığı tarihi mektuba yer verilmiştir. Siyonizm ifadesi ise sadece II. Abdülhamid'in yazdığı mektupta Theodor Herzl'e hitaben "*...Dünya Siyonist Örgütü Başkanı Theodor Herzl...*"[37] ve İngiliz Dışişleri Bakanı Balfour'un 2 Kasım 1917'de Siyonist Federasyonu Başkanı'na gönderdiği mektuptan bahsedilirken[38] iki yerde yer almıştır.

Yine Cumhuriyet dönemi ders kitaplarında kimi zaman atlanılan kimi zaman yer verilen bir konu da "Musevi (Alyans) Cemiyeti"dir. Eski Çağ tarihi içerisinde yer verilen İsrailoğulları konusu dışında güncel olarak Yahudilerden bahseden ilk ders kitabı 1950 yılında Şapolyo tarafından yazılan *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1950)*[39] adlı ders kitabıdır. Bu ders kitabında Milli Mücadele yıllarında kurulan Musevi (Alyans) Cemiyeti'ne yer verilmiştir. 1948'de İsrail Devleti'nin kuruluşuna kadar lise tarih 1 ders kitaplarında Eski Çağ medeniyetlerine geniş bir şekilde İsrailoğullarından vb. bahsedilirken bu tarihten sonra uzunca bir süre bu içeriğe yer verilmemiştir. Fakat 1950'de yazılan bu ders kitabında Türk Kurtuluş Savaşı yıllarında kurulan zararlı cemiyetler konusunda Yahudi Cemiyeti'ne (Musevi/Alyans) yer verildiği görülmektedir. 1950 yılında Şapolyo tarafından yazılan bu ders kitabından sonra yazılan kitaplarda da "Alyans İsrailit" olarak ifade edilen Yahudi cemiyetine uzunca bir dönem yine yer verilmemiştir. Yaklaşık 40 yıl ders kitaplarında hiç yer almayan bu zararlı cemiyetin 2006 yılında Aydın vd. tarafından lise 3 için hazırlanan *Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük*[40] ders kitabında tekrardan yer aldığı tespit edilmiştir. 2006'da yazılan ve 2013' e kadar okutulan bu ders kitabında yer alan Musevi (Alyans) Cemiyeti konusu, 2013'te komisyon tarafından yazılan *Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük*[41] ders kitabında ise yine atlanmış ve bir daha günümüze kadarki ders kitaplarında yer almamıştır.

b. Ders Kitaplarında Olumlu Yaklaşımlar

Reşat 1929'da hazırladığı *Umumi Tarih* başlıklı ders kitabında İsrailoğullarının istilacı ve medeni olmadığını dile getirse de konu İsrailoğullarının dini ve tek tanrıya inanmaları konusuna gelince farklılık gösterdiği, bu konuda olumlama yaptığı gözlenmiştir. "Beniisrail Tarihinin Membaları" başlığı altında Benisirail'in ilk tarihleri anlatılırken "*Bu küçük kavm mukadderatı pek zayıf ve ehemmiyetsizdir. Fakat şark aleminde medeniyet ve bilhassa din noktai nazarından oynadığı rol pek*

37 Okur vd., 2010, a.g.e., s. 91.
38 a.g.e. s. 91-92.
39 Enver Behnan Şapolyo, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1918-1950,* MEB, Milli Eğitim Basımevei Yayınları, İstanbul, 1950, 11.
40 Aydın vd., a.g.e., s. 35.
41 Komisyon, *Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük,* MEB Devlet Kitapları, Ankara 2013.

mühimdir" [42] denilerek din konusunda bir olumlama yapıldığı görülmektedir. Burada ayrıca bulundukları diğer bölgelerdeki toplumlara göre din ve ahlak açısından çok yüksek fikirlere sahip olduklarına değinilmiştir. Reşat tarafından hazırlanan bu ders kitabında "*Beniisrail bir Allah esasına müstenit bir dini tesis etmekle fikri ve manevi noktainazarından bütün şark kavmlerinden ileride olduğunu ispat eylemiştir* [43] denilerek de Beniisrail ile ilgili olumlu bir yaklaşım gösterilmiştir. Lise 1. sınıflar için Refik tarafından 1929'da hazırlanan *Umumi Tarih* ders kitabında ise konularda Reşat'ın hazırladığı kitaptaki kadar detaya girilmeden "Filistin'in Ahalisi, İbraniler" başlığı altında "*Filistin'de en mühim vazife ifa eden kavm, İbranilerdir.*"[44] Şeklinde konu olumlu bir şekilde dile getirilmiştir. Refik aynı şekilde İsrailoğullarının kutsal kitabı için de "*Yahudilerin tarihi vazifeleri dinlerine hizmetlerinden ibarettir... Mukaddes Kitap emsalsiz bir eserdir... Felsefenin ve tarihin menşei Mukaddes Kitap'tadır*"[45] şeklinde olumlamaya yönelik ifadeler kullanmıştır. Aynı şekilde uzunca bir aradan sonra Musevilerin inancının olumlu şekilde ifade edilmesi 2008 yılında Okur vd. tarafından yazılan *Tarih 9* başlıklı ders kitabında da yer almıştır. Bu ders kitabında "Milli Bir Din: Musevilik" başlığıyla "Yorumlayalım" ikonu içerisinde kullanılan "İlk Çağ uygarlıkları içerisinde ilk defa tek tanrılı dine inanan topluluk olma özelliğiyle *ayrı bir yere sahip olan İbraniler farklı coğrafyalarda birçok devletin egemenliğinde yaşantılarını sürdürmüşlerdir. Buna rağmen günümüze kadar vatan ve millet bilincine sahip, asimile olmayan bir topluluktur*" [46] şeklinde ifadelere yer verilmiştir.

1929'da hazırlanan "Umumi Tarih" başlıklı ders kitabında yer alan Yahudiler için kutsal "Ağlama Duvarı"nın görseli İsrailoğulları ile ilgili Cumhuriyet dönemi ders kitaplarında kullanılan ilk görsel olmuştur.[47]

42 Reşat, a.g.s., s. 56.
43 a.g.e., s. 65
44 Refik, a.g.e., s. 56.
45 a.g.e., s. 62.
46 Okur vd., 2008, a.g.e., s. 54.

2-İsrail Devleti[47]

a. Ders Kitaplarında Olumsuz Yaklaşımlar

Cumhuriyet dönemi ders kitaplarına yönelik yapılan taramalarda 1976'daki Öztuna tarafından hazırlanan *Tarih Lise III* kitabına kadar 1948'de kurulduğu ilan edilen İsrail Devletinden bahseden hiçbir ders kitabına rastlanılmamıştır.[48]

47 Reşat, a.g.e., s. 62. 1928'de merkezi Filistin'de bir parlamento ile bütün Arap muhalif grupların bir arada olması için 7. Arap Kongresi yapılır ve bazı kararlar alınır. Fakat bu kararlar 1929 yılında "Ağlama Duvarı" nedeniyle bir isyan çıkması sonucunda uygulanamaz. Ağlama Duvarı nedeniyle çıkan bu isyanda 133 Yahudi ve 116 Arap yaşamlarını yitirir. (Bu konuda Bkz. Fahir Armaoğlu, Filistin Meselesi ve Arap İsrail Savaşları,1948-1988, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1994, s.35-40). Aynı tarihlerde Türkiye'de hazırlanan ders kitabında da "Ağlama Duvarı"nın görselinin kullanılması manidar bulunmuştur.

48 1976 yılında bu kitabın hazırlandığı tarihe kadar İsrail Devleti'nden bahsedilmemesi Türkiye'nin takip ettiği Orta Doğu politikalarından kaynaklanmış olabilir. Türkiye Batı ile ters düşmemek kaydıyla geçmişten gelen bağlar nedeniyle Arapların yanında yer almaya çalışır. Ama II. Dünya Savaşı sonunda Türkiye'nin içinde bulunduğu durum nedeniyle gerek SSCB ve gerekse ABD'nin istekleri doğrultusunda Batı'nın yanında yer almak zorunda kalır. Türkiye 1960 yıllarına kadar Batı yanlısı ve İsrail politikalarında da ABD kararlarına yakın durmuştur. Arap dünyası ile ilişkileri zayıflamıştır. Fakat 1960'lı yıllarda Kıbrıs'ta çıkan olaylar neticesinde Türkiye BM'ye başvurduğunda, Batılı devletlerin desteğini alamaz. II. Dünya Savaş sonrasında koşulsuzca tek taraflı bir dış siyaset izleyen Türkiye Batı'dan ilgi görememesi ile hayal kırıklığına uğrar. Kıbrıs konusundaki anlaşmazlıklar ve görüşmelerde Arap ülkelerinin Türkiye'ye karşı oy kullanmaları sonucunda Türkiye Orta Doğu politikasının eksikliğini hissetmeye başlayarak bu alana yönelmeye başlar. Bundan sonra Türkiye dış siyasette denge politikasına yönelir. Artık Türkiye Arap ülkeleri ile daha sıcak siyasi ve ekonomik işbirliği içine doğru hareket edecektir (Bkz. Fahir Armaoğlu, *Kıbrıs Meselesi, 1954-1959,* AÜSBF Yayınları, Ankara. 1983,s.123, 157-175). Bu denge siyaseti yaklaşımından dolayı bu konunun ders kitaplarında uzunca bir süre yer almaması sonucuna etki etmiş olabilir. 1969 yılında kurulan İslam İşbirliği Teşkilatı'nın Kudüs gündemi ile toplanması ve Türkiye'nin de bu toplantıya katılması ve bu birliğin bir üyesi olması aslında 1960'lı yıllardaki gelişmelerin bir sonucuydu. 1974'te ise Türkiye'nin Kıbrıs Barış Harekâtı'nı başlatması, Batı ve özellikle'de ABD'nin yaptırım uygulamaları ve bunun karşısında Arap Dünyası'nın tavrı Türkiye'nin Orta Doğu politikalarını da hiç şüphesiz etkilemiştir. Örneğin 1974 yılındaki Türkiye'nin "Kıbrıs Barış Harekâtı" sırasında İslam Kalkınma Bankası üye devletleri Türkiye'yi desteklemiştir.1976 yıllarına gelindiğinde ise artık Orta Doğu'da birçok şey değişmeye başlamıştır. Öztuna tarafından ders kitabının hazırlandığı 1976 yılına gelindiğinde Arap-İsrail savaşlarının seyri de değişmeye başlamıştır. Hatta 1976 yılında Mısır'ın İsrail'i siyasi olarak tanıması sonucu her iki ülke arasında barış görüşmeleri bile başlamıştır. Hatta Türkiye 1979 yılında Türkiye'de Filistin Kurtuluş Teşkilatı'nın temsilciliğinin açılmasına bile izin verir duruma gelmiştir. 1980 yılında İsrail Kudüs'ü ilhak edince Türk Hükûmeti bunu protesto ederek Telaviv elçiliğindeki maslahatgüzarlık düzeyini daha aşağı çeker ve İsrail'in Kudüs'ü başkent yapmasına karşın elçiliğini Telaviv'de tutarak Kudüs'teki başkonsolosluğunu da Telaviv'e getirmiştir (Bkz. Oral Sander, *Siyasi Tarih, 1918-1994,* İmge Yay. Ankara, 1998). Ama daha sonraki süreçte örneğin PKK olayı gibi ya da 1991 yılındaki Körfez Savaşı gibi gelişmeler Türkiye'nin Arap ülkeleriyle olan ilişkileri bozulma sürecine girer. Özet olarak ders kitaplarında İsrail Devleti'ne yönelik yaklaşımda Türkiye'nin İsrail Devleti ilişkilerinin inişli çıkışlı izlediği seyir ve Orta Doğu politikalarının etkilerinin olduğu söylenebilir.

1948'de İsrail Devleti'nin kurulması ile ilgili olarak bu ders kitabında "İkinci Dünya Savaşı ve Sonrası" başlığı ile şöyle yer verilmiştir:

> İkinci Cihan savaşı sonrasının en mühim iki hadisesi de Kore Savaşı ile İsrail'in kurulmasıdır... İsrail'in Arap toprakları üzerinde zorla kurulması, günümüze kadar uzanan pek karmaşık problemler yaratmıştır. Hele Nâsır'ın çıkardığı Üçüncü İsrail-Arap savaşında hezimete uğraması, Filistin'in tamamını İsrail işgalinde bırakmış, bu arada Kudüs'ün İslam'ın 3. Büyük kutsal şehri olan Arap kesimi de Yahudi işgaline düşmüştür.[49]

1948 yılında kurulan İsrail Devleti'nden ilk defa bahseden bu kitapta, İsrail'in kurulması ile ilgili "*zorla kurulması*", "*problem yaratmıştır.*", "İsrail işgali" gibi ifadelerin kullanılması dikkat çekici bulunmuştur.

1948 yılında kurulan İsrail Devleti Öztuna'nın 1976'da hazırladığı ders kitabından sonra uzunca bir süre kitaplarda yer almamış ve daha sonra ilk defa Okur vd. tarafından hazırlanan *Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi* 12 ders kitabında yer verilmiştir. Bu kitapta İsrail'in 1948'de kurulması ve bölgenin Yahudi işgaline uğraması, Filistin halkının mülteci konumuna düşmesi konularına değinilmiştir.[50] Bu ders kitabında 1970 ve 1980'li yıllarda yapılan barış görüşmelerinde özellikle İsrail ve Mısır arasındaki görüşmelerin barış anlaşması ile sonuçlanmaması ya da barışın sağlanamaması İsrail'in Batı Şeria'da yeni Yahudi yerleşim merkezleri kurması gibi faaliyetleri ile ilişkilendirmiştir. Ayrıca bölgede gerginliğin artması da İsrail'in Yahudi yerleşim merkezleri kurmansın yanında Kudüs'ün başkent yapması, Golan Tepelerini ilhak ettiğini açıklaması ile açıklanmış ve İsrail'in BM Güvenlik Konseyi kararlarını ve dünya kamuoyunun tepkisini dikkate almamasından dolayı da barışın gerçekleşmedi dile getirilmiştir.[51] Okur vd.'in hazırladığı bu ders kitabında İsrail'in güvenlik gerekçesi ile 2002'de Batı Şeria ile arasına sınır boyunca inşasına başladığı duvar inşaatı için "*Orta Doğuda yeni utanç duvarı*" başlıklı bir yazıya da yer verilmiştir.[52]

---

49 Yılmaz Öztuna, *Tarih Lise IIII*, MEB, Ders Kitapları, 1976, s.269.

50 Okur vd., 2010, a.g.e., s. 136, 138.

51 a.g.e., s. 136, 137, 138,

52 a.g.e., s. 201.

Okur vd. tarafından hazırlanan Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi 12 kitabında "Filistin'den Göç"[53] başlığı altında İsrail işgali üzerine topraklarını ter etmek zorunda kalıp iltica eden Filistinlilere yer verilmiş ve bu konuyu desteklemek için de 1976'da Beyrut'ta mültecilerin yer aldığı bir fotoğraf kullanılmıştır.

Okur vd. tarafından hazırlanan Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi 12 ders kitabında "Orta Doğu" başlığıyla Türkiye'nin İsrail Devleti ile olan son zamanlardaki ilişkileri üzerinde genel olarak durulmuş *"2000'li yıllarda İsrail'in Filistin'e yönelik saldırılarını Türkiye'nin "devlet terörü" olarak nitelendirmesi ve İsrail'in Kuzey Irak'taki oluşumu desteklemesi, Türkiye-İsrail ilişkilerini bozmuştur"*[54] ifadesiyle de bu ilişkilerin bozulması dile getirilmiştir.

53 a.g.e., s. 137.
54 a.g.e., s. 211.

Okur vd. tarafından hazırlanan Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi 12 kitabında "Orta Doğu"[55] başlığı ile Türkiye'nin günümüzde Orta Doğu ve İsrail Devleti ile olan ilişkisi üzerinde durulmuş ve konuya ilişkin olarak da kullanılan karikatür dikkat çekici bulunmuştur. Özellikle de üç ayrı parçadan oluşan karikatürün ilk bölümünde çizilen İsrailli asker imajı manidar bulunmuştur.

Cumhuriyet tarihi boyunca ders kitaplarında İbranilerin haritada tek gösterildiği ders kitabı Maden vd. 2005'de tarafından hazırlanan Tarih Lise 1[56] başlıklı kitaptır.[57]

55 Maden vd., a.g.e., s. 211.

56 a.g.e., s.30

57 Cumhuriyetin ilk yıllarından 2010'a kadar basılan lise tarih ders kitapları üzerine yapılan incelemede Cumhuriyetin ilk yıllarındaki ders kitaplarında İsrailoğulları ile ilgili az da

Sonuç

Cumhuriyetin ilk yıllarında, 1929'da yazılan ve revize edilerek 1939'da tekrar hazırlanan lise 1 için tarih ders kitaplarında, Eski Çağ tarihi başlığı içerisinde İbraniler/İsrailoğulları ile ilgili geniş ve detaylı bilgi verilirken, geçen yıllar içerisinde bunun oldukça azaldığı görülmüştür. Bu durumun 1948'de İsrail Devleti'nin kurulmasına bir tepki olarak oluştuğu düşünülebileceği gibi bu yıllardan sonra genel olarak Eski Çağ tarihine ayrılan oranın da azalmasının etkisinin olduğu da ileri sürülebilir. Fakat 1948 öncesi yazılan lise tarih ders kitapları göz önüne alındığında, burada daha çok İsrailoğullarının dini kaynaklarından ve İsrailoğullarının bakış açısından yararlanılarak İsrailoğullarının tarihinin anlatıldığı iddia edilebilir. Bunun yanında Cumhuriyetin ilk yıllarında "İbraniler" başlığı ile verilen konunun zaman içerisinde "Fenikeliler-İbraniler" şeklinde iki başlık altında, kimi zaman "Museviler-Hristiyanlık" başlığı altında, bazen de konu başlığı kullanılmadan Eski Çağ medeniyetleri başlığı içerisinde yönetim, dil, inanış, soyal ve ekonomik hayat vb. şeklindeki başlıklar altında diğer Eski Çağ medeniyetleri ile beraber verildiği görülmüştür. Son yıllarda okutulan lise 1 tarih ders kitaplarındaki yaklaşımdan dolayı da İbraniler/İsrailoğulları konusunun ilgili temaya örnek vermek amacıyla sadece belli bir iki yanına değinildiği, İsrailoğullarının ortaya çıkışı, Filistin' e gelişleri gibi tarihsel sürecine genel olarak yer verilmediği de tespit edilmiştir.

Özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarındaki ders kitaplarında İsrailoğulların kökeni konusu tartışılmış ve metin içerisinde İbraniler yerine bu topluluğu tanımlamak için Beniisrail, İsrailoğulları, Musevi, Yahudi gibi kavramların kullanıldığı görülmüştür.

Cumhuriyet tarihi boyunca yazılan lise 1 tarih ders kitapları incelendiğinde Eski Çağ konusu işlenirken İsrailoğullarının Filistin'den kovulmalarından ve kovulma şekillerinden bahsedilirken bazen konunun yok sayma veya atlama yoluyla olumsuzlama yapıldığı belirlenmiştir. Yapılan incelemelerde kimi dönemlerde İsrailoğullarının Filistin'den sürülmeleri ve sonrası yaşadıkları konusuna genel olarak değinildiği kimi zaman da hem İsrailoğullarının Roma Devleti'ne isyan ettiği için bu sürülme cezasına çarptırıldıkları hem de Romalıların kanlı bir şekilde şiddetli olarak bu isyanı bastırdığından bahsedildiği görülmüştür. Bazı dönemlerde yazılan ders kitaplarında bu kovulmadan sonra İsrailoğullarının içinde bulundukları durumdan da bahsedilmiştir. Fakat kimi dönem de ise İsrailoğullarının Filistin'den kovulma olayı yok sayıldığı ve bazen de Roma Devleti'nin yaklaşımı-

olsa görsellere rastlanırken, özellikle 1940'dan sonraki uzunca bir süre ders kitaplarında İsrailoğulları ile ilgili görsellere rastlanılmamıştır. Bu tarihten sonra karşılaşılan tek görsel 2005 yılında Maden vd. tarafından yazılan bu Tarih Lise 1 ders kitabındaki haritadır. Daha sonra 2010 yılında Okur vd. tarafından hazırlanan *Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi 12* başlıklı ders kitabında birçok görsele yer verildiği görülmüştür.

nın atlandığı görülmüştür. Kimi zaman da bazı dönemlerde lise 1. sınıf tarih ders kitaplarında Eski Çağ tarihi konularında İsrailoğullarının Filistin'den çıkarıldıktan sonra dünya'nın dört bir yanına dağılmaları ve tekrar 1948'de bu bölgeye gelerek devlet kurmalarına da değinilmektedir.

Lise 3. sınıflar için yazılan tarih ders kitaplarında Meşrutiyet dönemi işlenirken bazı dönemlerdeki ders kitaplarında Yahudi azınlıklarına ekonomiyi ele geçirmeleri açısından değinilirken birçok dönemde bu konu atlanmıştır. Theodor Herzl konusuna ise sadece 2010 yılında okutulmaya başlanan Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi 12 ders kitabı konusunda Herzl'in Abdülhamid'den Filistin'de toprak talep etmesi ve Abdülhamid'in bunun üzerine Herzl'e yazdığı cevabi mektubu çerçevesinde değinilmektedir. Ayrıca bunun dışında Cumhuriyet Tarihi boyunca hiçbir dönemde ve hiçbir ders kitabında bu konu yer almamaktadır. Yine Siyonizm kavramı da 2010'da yazılan bu ders kitabında Theodor Herzl'in II. Abdülkamid'ten Filistin'den toprak talep etmesi konusunda "Siyonist Başkan" olarak Herzl için bu ifade kullanılmakta ayrıca birde İngiliz Dış İşleri Bakanı Balfour'un Siyonist Başkanı'na yazdığı bir mektuptan dolayı Siyonizm kavramı geçmekte ve bunun dışında bu kavrama rastlanmamaktadır.

Ders kitaplarının incelenmesinde İsrailoğulları ile ilgili dikkat çeken bir konu da lise 3. sınıflar için hazırlanan *Türkiye Cumhuriyeti ve İnkılâp Tarihi* şeklinde genelleyeceğimiz Cumhuriyet tarihi ders kitaplarında bazı zamanlar bahsedilen Musevi (Alyans) Cemiyetidir. Bu konuya bazı ders kitaplarında Milli Mücadele yıllarında azınlıkların kurduğu zararlı cemiyetler başlığıyla değinilmektedir. Burada ilginç olan nokta bu zararlı cemiyetten ilk defa 1948 yılında İsrail Devleti'nin kurulmasından sonra yer verilmeye başlanmasıdır. Fakat en dikkat çekici noktada Yahudilerin kurduğu anlatılan bu zararlı cemiyetin ders kitaplarında kimi zaman yer verilirken kimi zaman ders kitaplarından çıkarılmasıdır. En ilginç örnek ise 2007 yılında yazılan tarih ders kitabında bu zararlı cemiyete yer verilmiş ve bu kitap 2013 yılına kadar okutulmuştur. Fakat 2013 yılında bu zararlı cemiyet aynı ders kitabından çıkarılmış ve daha sonra ise ders kitaplarında yer almamıştır.

İsrailoğulları ve özelde İsrail Devleti ile ilgili çağdaş ve en genel güncel bilgilerin verilmeye başlandığı ders kitabı ise 2010 yılında hazırlanan Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi 12 başlıklı ders kitabıdır. Bu kitapta hem İsrail Devleti'nin kurulmadan önceki devletin kuruluş sürecini hazırlayan gelişmelerden hem de 1948'de devletin kurulmasından günümüze kadarki süreçten ilk defa bahsedilmiştir. 1948'den sonra sadece birkaç dönemdeki ders kitabında İsrail Devleti'nin kuruluşundan bahsedilirken 2010 yılında yazılan Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi 12 ders kitabından sonra konu daha detaylı ve geniş oranda yer almıştır.

TARİH DERS KİTAPLARINDA II. ABDÜLHAMİT İMAJI[1]

Bilim Uzmanı Suat ÇATAR

Üzerinde fazlaca spekülasyon yapılan tarihsel şahsiyetlerden biri olan II. Abdülhamit, tarihyazımında kimi zaman diktatör, istibdatçı, hürriyet düşmanı, kızıl bir sultan; kimi zaman da üstün niteliklere sahip, siyaset dehası, ulu bir hakan olarak resmedilmektedir. Bir kesim tarihçiler II. Abdülhamit'i günah keçisi ilan ederken, başka bir kesim ise onu adeta kült bir kişilik olarak idealize eder. Tarihyazımındaki bu ideolojik kutuplaşma konuyu tarihsel gerçekliğinden bir hayli uzaklaştırmaktadır. Öte yandan son yıllarda sayıları bir hayli artan popüler tarih kitapları ve dizi filmlerle ile bu süreç daha da hızlanmış, II. Abdülhamit tabiri caizse siyasetin ve halkın ihtiyaçlarını karşılayan bir endüstri alanına dönüştürülmüştür.[1]

Türkiye Cumhuriyeti lise tarih ders kitaplarında II. Abdülhamit imajının incelendiği bu çalışmada, ders kitaplarındaki konu başlıkları şöyledir:[2]

Türk Tarih Tezi Öncesi Dönemi kapsamında incelenen Hamit ve Muhsin Bey'in 1930 tarihli ders kitabında *"Abdülhamidin idaresi ve siyaseti"*, *"İstibdata karşı mücadele"* ve *"Abdülhamidin hal'i"* gibi başlıklar dikkat çekmektedir.[3] Bu dönemde kullanılan "istibdat" ifadesi, II. Abdülhamit'in ülkeyi zora ve baskıya dayanarak idare ettiğine gönderme yapmaktadır. Türk Tarih Tezi Dönemi'nin önemli bir argümanı olan 1933 tarihli Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin ders kitabında ise II. Abdülhamit dönemi, *"Meşrutiyet, İrtica ve İnhilâl Devri"* üst başlığı atılarak işlenmiştir.[4] Başlıktan anlaşıldığı kadarıyla dönem, bir yandan "gerici" olarak nitelendirilirken; diğer yandan da dağılma ve parçalanmanın yaşandığı bir zaman dilimi olarak değerlendirilmiştir. Türk-İslam Sentezi Dönemi'nde, konu *"İstibdat Devri, Dış Olaylar, II. Meşrutiyet (1878-1908)"* başlığı atında işlenmiş, ancak burada yer alan "istibdat" ifadesi (daha sonra görüleceği üzere) negatif bir anlamda

---

1 Bu bölüm, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Tarih Öğretmenliği Bilim Dalı'nda hazırlamış olduğum yüksek lisans tezinin kısaltılmış ve yeniden düzenlenmiş halidir.

2 Bu çalışmada 1923-1930 yılları arasından seçilen ders kitabı Türk Tarih Tezi Öncesi Dönemi, 1930-1970 yılları arasından seçilen ders kitapları Türk Tarih Tezi Dönemi, 1970-2005 yılları arasından seçilen ders kitapları Türk- İslam Sentezi Dönemi ve 2005-2018 yılları arasından seçilen ders kitabı ise Pedagojik Dönem kategorisinde değerlendirilmiştir.

3 Hamit ve Muhsin, *Türkiye Tarihi*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1930, s. 687-705.

4 Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, *Tarih III*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1933, s. 290.

kullanılmamıştır.[5] Pedagojik Dönem kapsamında incelenen 2017 tarihli ders kitabında ise konu, "*Osmanlı Devleti'nde Anayasal Düzene Geçiş Çabaları ve Siyasi Gelişmeler*" başlığı altında irdelenmiştir.[6] Geçmiş dönemlerin alt başlıklarında II. Abdülhamit'e doğrudan atıf yapılmasına rağmen Pedagojik Dönemde bu duruma rastlanılmamaktadır.

II. Abdülhamit'in Anayasal Sisteme Karşı Tutumu

Türk Tarih Tezi Öncesi Dönemi kapsamında incelenen 1930 tarih ders kitabında, II. Abdülhamit'in Meclis-i Mebusan'ı kapatma nedenini ortaya koyan bir veri bulunmaktadır. Bu veride Sultan Hamit; eleştiriye kapalı, farklı seslere tahammülü olmayan, mutlakiyetçi/despot bir padişah olarak imgelenmiştir. Şöyle ki, ders kitabında meclisinin öteden beri hükümete karşı son derece "*itaatkâr*" olduğu ve bu yüzden "*evet efendim meclisi*" adıyla anıldığı; fakat 93 Harbi'nin devam ettiği sıralarda meclis içerisinde birkaç milletvekilinin eleştirel bir tutum sergilemesinden dolayı Abdülhamit'in meclisi kapattığı ve bazı milletvekillerini de sürgüne gönderdiği ifade edilmiştir.[7]

Türk Tarih Tezi Dönemi'nde ise II. Abdülhamit'in genel olarak anayasal düzenden yana bir tutum içerisinde olmadığı ortaya koyulmuştur. Bu doğrultuda 1947 ve 1965 tarih ders kitaplarında onun, Mithat Paşa'yı sadrazamlıktan azlederek sınır dışı ettiği ve ortada hiçbir gerekçe olmamasına rağmen Osmanlı-Rus savaşının yarattığı ortam içerisinde meclisi kapattırdığı ve istibdat usulleri ile memleketi yönetmeye başladığı ifade edilmiştir. Ayrıca Kanun-u Esasiyi yürürlükten kaldırmamakla birlikte tatbik de etmediğinin altı çizilmiştir.[8]

Yine 1933 tarih ders kitabında II. Abdülhamit'in meşrutiyeti ortadan kaldırması "*gericilik*" olarak nitelendirilmiş ve bu durumun arka planında padişahın ve devlet adamlarının mutlak idareye geleneksel bağlılıklarının ve denetlenmekten hoşlanmayan tabiatlarının yattığı dile getirilmiştir. Ders kitabına göre; "*Dünyanın her tarafında ve her zaman hâkimiyeti elde tutan zümreler, mutlak idareyi elden kaçırmak istemezler...*"[9]

Türk- İslam Sentezi Dönemi'nde ise, Sultan Hamit'in meşrutiyeti ortadan kaldırması oldukça meşru bir zemine oturtulmuştur. 1976 tarih ders kitabına göre, meclisteki yabancı mebusların sayısal üstünlüğü ve bunların makul olmayan ta-

5 Yılmaz Öztuna, *Tarih III,* Devlet Kitapları, İstanbul, 1976, s. 189
6 Sami Tüysüz, *Tarih 10*, Tuna Matbaa, Ankara, 2017, s. 173
7 Hamit ve Muhsin, a.g.e., s. 674
8 A. M. Mansel - C. Baysun - E. Z. Karal, *Yeni ve Yakın Çağlar,* Milli Eğitim Yayınevi, İstanbul, 1947, s. 172, Niyazi Akşit, Tarih III, Remzi Kitabevi, Ankara, 1965, s. 228
9 Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, a.g.e., s. 291

lepleri imparatorluk için bir tehlikedir. Çünkü Osmanlı Devleti'nde anavatan- sömürge ayrımın olmaması parlamenter demokrasinin uygulanmasını neredeyse imkânsız bir hale sokmuştur:

> Milletvekillerinin yarıdan fazlasının Türk olmaması, bunların aşırı istekleri, parlâmentoyu imparatorluğun geleceği için tehlikeli kılmıştı. Zira Osmanlı devletinde anavatan – sömürgeler ayrımı yoktu. İngiltere, Fransa gibi Batı Avrupa devletleri parlâmenter demokrasiyi rahatlıkla tatbik edebiliyorlardı. Zira İngiltere'de parlâmento, sadece Büyük Britanya milletvekillerinden kurulu idi. İngiltere'nin yüzlerce milyon insan yaşayan sömürgeleri bu parlâmentoya tek milletvekili bile sokamıyorlardı. Osmanlı imparatorluğunun anavatan-sömürge ayrımı yapamaması, bu imparatorluğun hem çabuk dağılmasına sebep olmuştur, hem de demokrasiyi imkânsız veya çok güç uygulanır hâle getirmiştir.[10]

Sultan II. Abdülhamit Cuma Selamlığına Giderken (1990)

Bu meşrulaştırmanın 1976 tarih ders kitabında başka açılardan da desteklendiğini görüyoruz. Şöyle ki Sultan Hamit döneminde uluslararası arenada meşrutiyet rejimin çok istisnai olarak görüldüğü şöyle belirtilmiştir:

> ...bu yıllarda demokrasi yalnız birkaç devletin tatbik ettiği bir rejimdi.(Birleşik Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya, İsviçre, Hollanda, Belçika, İsveç, Norveç, Danimarka). Diğer devletlerde meclisler varsa da, yönetim gerçekte parlâmenter değildi. Mesala 1918'e kadar Almanya'da meclislerin bütün üyeleri aleyhte rey verseler, hükûmeti düşüremezlerdi; devleti kayzer (imparator) ile onun seçtiği şansolye (fedaral başbakan) ortaklaşa yönetirlerdi.[11]

Bu ifadeden sonra ise Sultan Hamit'in meşrutiyet rejimini ortadan kaldırmasına eleştirel bir şekilde yaklaşılmasının tarihsel realite ile çelişeceği *"Bu durumu bilmeden veya bilmezden gelerek Sultân Hamîd rejimi hakkında müfrit tenkidlerde bulunmak, tarihî gerçeklere aykırı olur"* ifadesiyle ortaya koyulmuştur.[12]

10 Yılmaz Öztuna, *Tarih Lise III,* Devlet Kitapları, İstanbul, 1976, s. 184
11 Yılmaz Öztuna, a.g.e., s. 192
12 a.g.e., s. 192

Öte yandan Pedagojik Dönem'de de Sultan Hamit'in haklı gerekçelerle parlamentoyu kapatmış olduğu ön plana çıkarılmıştır. Zira 2017 tarih ders kitabında Osmanlı parlamenterlerinin Rus yenilgisinden dolayı hükümeti katı bir şekilde tenkit etmelerinin, bununla beraber savaştan Sultan Hamit'i mesul tutmalarının, gayrimüslim milletvekillerinin bir kısmının resmi dilin Türkçe olmasına karşı çıkmasının ve bazı parlamenterlerin Girit ve Tesalya'nın Yunanistan'a devredilmesine sıcak yaklaşmasının parlamentonun kapatılmasına neden olduğu ortaya koyulmuştur:

> ...93 Harbi adıyla da bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın başlamasıyla birlikte meclis ile Hükûmet arasındaki ilişkiler bozuldu. Bazı mebuslar Osmanlı ●rdusunun Ruslar karşısında uğradığı yenilgiler nedeniyle Hükûmete yönelik sert eleştirilerde bulundular. Ayrıca savaştan padişahın sorumlu olduğunu ileri sürdüler. Diğer yandan gayrimüslim mebuslardan bazıları resmî dilin yalnızca Türkçe ●lmasına itiraz ediyorlardı. Bazıları ise daha ileri giderek Girit ve Teselya'nın Yunanistan'a bırakılmasını istiyorlardı. Bu tartışmalar üzerine II. Abdülhamit Kanun-u Esasi'ye dayanarak 14 Şubat 1878'de Mebusan Meclisi'ni kapatıp Anayasa'yı askıya aldı.[13]

II. Abdülhamit'in Devlet Adamlığı

Türk Tarih Tezi Öncesi Dönemi'nde, II. Abdülhamit istibdatçı /diktatör bir devlet adamı olarak resmedilmiştir. Bu doğrultuda 1930 tarih ders kitabında, Abdülhamit'in hükümetin etkisini sıfıra indirdiği, gittikçe arttan takibat ve baskı ile temel hak ve özgürlükleri ortadan kaldırdığı ve halifeliğe dayanan tek adam rejimi inşa ettiği belirtilmiştir. [14] Ayrıca padişahın hükümeti etkisiz hale getirmesi bir görselle de desteklenmiştir. Aşağıda yer alan görselde devleti Babıali'den daha çok saray içerisinde bulunan büyük mabeyin dairesinin idare ettiğinin altı çizilmiştir.[15]

13 Semih Tüysüz, a.g.e., s. 174
14 Hamit ve Muhsin, a.g.e., s. 681
15 Hamit ve Muhsin, a.g.e., s. 684

Yıldızda büyük mabeyin dairesi
Abdülhamit devrinde devleti idare eden Babıalidcn ziyade bu daire idi, denebilir.

Yıldızda Büyük Mabeyin Dairesi (1930)

Yine 1930 tarih ders kitabında, II. Abdülhamit'in selefleri gibi kendisinin de tahtan indirileceği endişesi taşıdığı için etkili ve geniş yetkilerle donanmış devlet adamlarına yer vermek istemediği, ülke yönetiminde görev alacak sadrazamları ve nazırları kendisine kayıtsız şartsız itaat eden sıradan bir memur olarak düşündüğü ve dolayısıyla ülkeyi tek başına yönetmek arzusunda olduğu şöyle vurgulanmıştır:

> Abdülaziz ile Beşinci Muradın kolaylıkla halolunması Abdülhamit'te nüfuzlu ve salahiyeti vasi sadrazamların kendi nüfuz ve saltanatı için bir tehlike teşkil ettiği kanaatini uyandırmıştı. O halde sadrazam ve nazırlar padişahın arzu ve emirlerini itirazsız yapacak alelada birer memurdan farklı olmamalı, devletin Avrupai şekline rağmen memleket, Yıldız tarafından ve onun istediği tarzda idare edilmeli idi.[16]

Öte yandan aşağıda yer alan görselde II. Abdülhamit bir paranoya durumu içerisinde olduğu ima edilmiştir. Bu doğrultuda onun, *"vehmi"* yüzünden saraydan çıkamaz bir duruma geldiği; ancak halifeliğin gereklerinden saydığı için yalnız cuma selamlığına gittiği vurgulanmıştır:[17]

16 a.g.e., s. 683
17 a.g.e., s. 686

Yıldız Camii (1930)

Türk Tarih Tezi Dönemi'nde de olumsuz bir II. Abdülhamit imajı ortaya koyulmuştur. Örneğin 1933 tarih ders kitabına göre Abdülhamit idaresi *"keyfi, muvaffakiyetsiz, şerefsiz ve sıkıcı"*dır.[18] 1947 tarih ders kitabına göre ise II. Abdülhamit *"istibdat usulleri ile memleketi yönetmiş ve onun devrinde Osmanlı cemiyeti, korku, haksızlık, kin ve iftira içinde buhranlı anlar yaşamıştır."*[19] 1965 tarih ders kitabında durum değişmemiş, Sultan Hamit idaresi *"müstebit"*, *"sıkıcı"*, ve *"başarısız"* olarak tanımlanmıştır.[20]

1947 tarih ders kitabında, II. Abdülhamit'in kendisine kayıtsız şartsız itaat eden; *"sözlerini harfi harfine yürüten"* bir takım kimseleri kullanarak ülkeyi idare ettiğinin altı çizilmiştir.[21] 1952 tarih ders kitabında ise Abdülhamit'in üst düzey devlet adamlarının sivrilmesine meydan vermediği ve hükümeti *"kendi emirlerini yapan ve yayan bir makine haline getirdiği"* ifade edilmiştir.[22]

18 Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, a.g.e., s. 297.
19 A.M.Mansel; C.Baysun ve E.Z.Karal, a.g.e., s. 172.
20 Niyazi Akşit, a.g.e., s. 228, 229
21 A.M.Mansel; C.Baysun ve E.Z.Karal, a.g.e., s. 172
22 Bedriye Atsız ve Hilmi Oran, *Yeni ve Yakın Çağlar*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1952, s. 205

Türk- İslam Sentezi Dönemi'nde II. Abdülhamit her ne kadar da "otoriter", "diktatör" "istibdatçı" ve "mutlakiyetçi" bir padişah olarak tanımlanmış olsa da bu durum genellikle meşru bir zemine oturtulmaya çalışılmıştır. Örneğin 1976 tarih ders kitabında Sultan Hamit'in şahsi yönetiminin Osmanlı İmparatorluğu'nun ömrünü otuz yıl uzattığına ve bu durumun *önemli derecede milli çıkarlar sağladığına değinilmiştir.*[23] Öte yandan padişahın tüm güç ve yetkileri kendinden toplayan otoriter bir yönetim tesis etmesinin kendi tercihinden ziyade toplumsal ve siyasal koşulların bir zorunluğu olduğu *"Büyük felâketleri, şahsî idareler takip eder. 93 felâketinden sonra da öyle oldu. Devlet idaresi Bâb-ı Âlî'den Yıldız'a, hükûmetten padişaha geçti"* ifadesiyle ortaya koyulmuştur.[24] 1990 tarih ders kitabına göre ise Sultan Hamit iç ve dış bunalımlar sebebiyle iç siyasette daha şahsî ve mutlakiyetçi bir politikaya yönelmiştir.[25]

II. Abdülhamit'in Hürriyet Anlayışı

Türk Tarih Tezi Öncesi Dönemi kapsamında incelenen 1930 tarih ders kitabında, II. Abdülhamit'in Müslüman tebaaya yönelik yapmış olduğu baskının dozajını giderek arttırdığı, özellikle Yunan muharebesini kazandıktan sonra edebi kitap ve gazetelerin bile yayımlanmasını yasaklattığı vurgulanmıştır.[26] Bununla beraber yayımlanan gazetelerin ise içeriğinin oldukça kısıtlı bir hale getirildiği *"Gazeteler selâmlık resminden, tevcihattan, romandan ve ilandan başka bir şey yazamaz oldu."* ifadesiyle belirtilmiştir.[27] Padişahın bu tutumunun eğitim üzerinde de kendini gösterdiği, bu doğrultuda öğretmenleri, öğrencileri, derse ilişkin yazılı kaynakları denetim altına aldırdığı, mekteplerden dünya tarihi dersini kaldırdığı ve dini kitapları, hikâyeleri ve masallar dahi incelettiği şöyle ifade edilmiştir: *"Mektepler sıkı bir istibdat ile idare ediliyor muallimler, talebe birçok teftişe tabi tutuluyordu. Tarihi umumi dersleri programdan kaldırılmıştı; dini kitaplar, hikayeler ve masallar bile sansör ediliyordu."*[28] Abdülhamit'in hürriyetler noktasındaki bu negatif tutumunun aşırı korkusundan ileri geldiği ise *"Elhasıl tek bir kelime ile padişah gölgesinden bile korkuyor ve tazyıkını gün geçtikçe bir kat daha arttırıyordu."* ifadesiyle vurgulanmıştır.[29]

23 Yılmaz Öztuna, a.g.e., s. 178,180.
24 a.g.e., s. 189.
25 H.D.Yıldız; C.Alptekin; İ.Şahin ve İ.Bostan, *Tarih III,* Servet Yayınları, İstanbul, 1990, s.204.
26 Hamit ve Muhsin, a.g.e., s. 678.
27 a.g.e., s. 687.
28 a.g.e., s. 679.
29 a.g.e., s. 679

Türk Tarih Tezi Dönemi'nde, Sultan Hamit devrinde ifade ve toplanma özgürlüğünün tamamen ortadan kaldırıldığı ve basın üzerinde ise bir sansür mekanizmasının oluşturulduğu dile getirilmiştir. Bu durum 1965 tarih ders kitabında *"Söz ve yazı hürriyeti diye bir şey kalmamıştı. Üç kişi bir yerde toplanamazdı. Matbuata sansür konmuştu."* ifadesiyle ortaya koyulmuştur.[30] 1933 tarih ders kitabında ise Abdülhamit'e muhalefet eden yazılar yazmak bir yana insanların en doğal sözlerinin bile çarpıtıldığı, yazın faaliyetlerinin politikayla ilgisi olmayan konularla sınırlandırıldığı, gazetelerin padişahın kontrolüne girdiği ve basının ağır bir sansür altında ezildiği şöyle ifade edilmiştir:

> Söz ve yazı hürriyeti hiç kalmamıştı. Bazan en tabii bir söze akla gelmedik manalar verilir, söyleyenin başı belaya uğratılırdı. Müspet ve mücerret ilimlere dair eserlerle aşk ve muhabbet şiir ve hikâyelerinden başka bir şey yazılamazdı. Resmi ve gayri resmi bir hayli gazeteler vardı. Lakin gazetelerin hepsi Padişahın ihsanile yaşar ve mevcut idareye medih ve sena etmekten gayrı, siyasetle alakalı yazılar dercedemezlerdi. Matbuat sıkı bir sansör altında idi. Bazan sansörün hazzetmediği bir makale, bir fıkra hatta bir kelimeden bin mana çıkarılarak, muharririn, gazete sahibinin ve hatta sansörün ceza gördüğü olurdu. Sansör kendisi de ekseriyetle hafiye idi; yalnız resmi vazifesini ifa ile kalmaz, muharrirlerin fikri temayüllerini jurnal etmeği bir "vazifei ubudiyet„ bilirdi.[31]

Türk-İslam Sentezi Dönemi'nde de söylemin değişmediğini görüyoruz. 1989 tarih ders kitabında, II. Abdülhamit'in ülkeyi mutlakıyet ile idare ettiği yıllarda hürriyet ortamının oldukça kısıtlı olduğu, ancak II. Meşrutiyet'in ilanından sonra özgür bir ortama kavuşulduğu *"Memlekette geniş bir hürriyet havası esti. Yüzlerce gazete, dergi çıkmaya başladı. Herkes istediğini söylüyor, yazıyordu."* ifadesiyle ön plana çıkarılmıştır.[32] 2003 tarih ders kitabında ise Sultan Hamit, *"hürriyet düşmanı"* bir padişah olarak imgelenmiş ve onun devrinde basına ve kitaplara konan sansürün *"çığırından çıktığı"* ifade edilmiştir. Ayrıca ülkede konuşma, yazı ve toplantı hürriyetlerine önemli sınırlamalar getirildiği de belirtilmiştir.[33]

II. Abdülhamit'in İstihbarat Anlayışı

Türk Tarih Tezi Öncesi Dönemi'nde Sultan Hamit'in hafiye teşkilatı çok ağır ifadelerle eleştirilmiştir. 1930 tarih ders kitabına göre hafiyelerin uğursuz rolü tarihin hiçbir döneminde görülmemiştir.[34] Bu doğrultuda hafiye teşkilatının bazı

30 Niyazi Akşit, a.g.e., s. 228
31 Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, a.g.e., s. 292
32 Veli Şirin, *Tarih Lise III*, Gendaş Yayınları, İstanbul, 1989, s. 224
33 Kemal Kara, *Osmanlı Tarihi*, Önde Yayınları, İstanbul, 2003, s. 186, Öztuna, a.g.e., s. 192
34 Hamit ve Muhsin, a.g.e., s. 686

kimselere kasıtlı ve asılsız bir şekilde suç yüklediği ve bundan dolayı tutuklananların ve öldürülenlerin olduğu belirtilmiştir. Bu durum *"Türlü türlü iftiralarla hiçbir suale maruz kalmadan nefyedilenler çok oluyordu; hatta denize atıldıkları söylenenler bile vardı."* ifadesiyle ortaya koyulmuştur.[35] Bununla beraber Mithat Paşa'nın da bu yolla cezalandırılıp sonunda Taif'de sürgündeyken öldürüldüğü ise *"Abdülazizin intihar etmeyip katledildiği bahanesile ve katil oldukları güya tebeyyün eden eşhas ile birlikte faili müşterek addolunarak Mithat Paşanın bile idamına hüküm verdirilmiş ve kendisi evvela Taife nefyedilip orada feci bir surette hayatına hatime çekilmiştir."* ifadesiyle belirtilmiştir.[36] Bu ifadelerde Sultan Hamit idaresi, uydurulmuş istihbari bilgilere dayanarak yargısız infaz yapan, düzmece mahkemeler kurdurup suçsuz kimselerin cezalandırılmasını sağlayan bir görüntüyle sunulmuştur. Bu sunum içerisinde *"hatta denize atıldıkları söylenenler bile vardı."* deyişi gerilim yaratabilecek cinstendir. Çünkü bu deyiş Sultan Hamit idaresinde hiçbir suretle can güvenliğinin olmadığı kanaatini uyandırmaktadır.

Yine bu dönemde hafiyeliğin toplumda çok talep edilen bir müessese haline geldiği, yer yer padişahın ihsanına kazanabilmek için gönüllü hafiyelerin de ortaya çıktığı dile getirilmiştir. Ayrıca bu durumun toplumda bir hastalık şeklini aldığı, her tarafta siyasi suçlu arandığı, hafiyelerin birbirlerini bile ihbar etmeye başladıkları, ajanlık yarışının, baskının ve istibdattın dayanılmaz bir duruma geldiği vurgulanmış ve bir kelimeden, kitap veya gazetelerdeki baskı hatalarından dahi manalar çıkarılıp takibat yapıldığının altı çizilmiştir.[37]

İstihbarat noktasında ortaya koyulan bu negatif söylemin Türk Tarih Tezi Döneminde de devam ettiğini görüyoruz. 1933 tarih ders kitabında Sultan Hamit'in iç politika anlayışının hafiye teşkilatını kullanmak suretiyle siyasi olayları engelleme düşüncesine dayandığı *"Abdülhamit devrinin dahili siyaseti, geniş ve muntazam bir hafiye teşkilat ile tebaanın her hareketini tecessüs ederek siyasi vak'aklara imkan vermemek esasına müstenit idi."* ifadesiyle belirtilmiştir.[38] Padişahın bu doğrultuda hoşuna gitmeyecek şekilde hareket edenleri ve şüphelendiği kimseleri kurmuş olduğu hafiye teşkilatı ile zindana attırdığından yahut uzak vilayetlere sürgüne gönderdiğinden bahsedilmiştir.[39] Bununla beraber hafiye teşkilatını kullanmak suretiyle Müslümanların en doğal hürriyetlerine bile sınırlamalar getirildiğinin, evlenme ve sünnet düğünleri gibi en masum toplantılara dahi hafiyelerin

35 a.g.e., s. 678
36 a.g.e., s. 686
37 a.g.e., s. 687
38 Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, a.g.e., s. 291
39 A.M.Mansel; C.Baysun ve E.Z.Karal, a.g.e., s. 172, Niyazi Akşit, a.g.e., s. 228

girdiğinin ve bakanların bile kendi aralarında özel bir konuyu görüşemez duruma geldiğinin altı çizilmiştir.[40]

Türk- İslam Sentezi Dönemi kapsamında incelenen 1976 tarih ders kitabında ise Sultan Hamit'in hafiye denen *"ajanlara"* sahip olduğu vurgulanmış ve bu ajanların faaliyetlerinin Osmanlı imparatorluğunu *"tam bir polis devleti haline getirdiği"* belirtilmiştir. Öte yandan Sultan Hamit'in istihbarat tarzının *"vicdanları sızlatan, çok defa da gülünç olaylara zemin hazırlayan"* bir yapıya büründüğü de ifade edilmiştir.[41]

II. Abdülhamit'in Ekonomi Politikası

Türk Tarih Tezi Öncesi Dönemi'nde, Sultan Hamit'in ekonomi politikası oldukça negatif bir şekilde ortaya koyulmuştur. Bu doğrultuda 1930 tarih ders kitabında Abdülhamit'in kötü yönetiminden dolayı mali sıkıntının baş gösterdiği ve genel sefaletin arttığı vurgulanmış ve faizin yüzde elliye düşmesinden sonra piyasaya sürülen kâğıt paraların da değer kaybettiği ifade edilmiştir. Ayrıca hükümetin düzenli bir şekilde maaş ödeyemeyecek noktaya geldiği, bir senede genellikle altı ya da yedi aylık maaşın ödendiği ve bundan dolayı mağdur olanların sayısının fazla olduğu belirtilmiştir. Bununla beraber devletin bayramlarda, ramazanlarda, padişahın cülusu ve doğum günlerinde gazetelerden memuruna birer maaş vereceğini duyurduğu, bazen vaat edilen bu maaşın bile taksitle ödendiği belirtilmiştir. Devletin içine düştüğü bu mali açmazın yozlaşmaya da neden olduğu; çoğu kimsenin maaş cüzdanının cüz'i bir bedel karşılığında vurguncu sarrafların eline geçtiği ve büyük maliye memurlarının bundan gayrimeşru kazanç elde ettiği kaydedilmiştir.[42]

Türk Tarih Tezi Dönemi'nde 19. yüzyılın başından beridir sürekli olarak düşüşe geçen milli sanayiye en ağır darbeyi Avrupa Devletlerine sağlamış olduğu ticari ayrıcalıklarla Sultan Hamit'in vurduğu dile getirilmiştir. Bu durum 1933 tarih ders kitabında, *"Milli sanayi, Abdülhamit zamanında mahvolmak derecesine geldi; mamul eşyanın hemen hepsi Osmanlı müstehliklerine artık Avrupa fabrikalarından geliyordu. Ticarette Müslüman Osmanlıların hissesi pek az kalmıştı. Zirai istihsallere bile ecnebilerin el attıkları görülüyordu; tütün işi tamamen ecnebilerin kontrolü altına geçmişti."* ifadesiyle vurgulanmıştır.[43]

40 Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, a.g.e., s. 291
41 Yılmaz Öztuna, a.g.e., s. 192
42 Hamit ve Muhsin, , a.g.e., s. 679, 687, 680
43 Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, a.g.e., s. 293

Öte yandan Sultan Hamit devrinde özellikle 93 harbinden sonra halkın vergi veremez duruma geldiği ve bu durumun mali dengenin sağlanmasını ve denk bir bütçenin yapılmasının zorlaştırdığı vurgulanmıştır. Abdülhamit idaresinin, bütçe açığını maaşları ödemeyerek yahut Müslüman tebaaya borçlarını vermeyerek ya da geciktirerek kapatmaya çalıştığı vurgulanmıştır:[44]

Bu dönemde Sultan Hamit idaresinin birtakım kimselere haksız yere kolaylıklar sağlandığı, rüşvete göz yumulduğu ve saraya yakın kimselere ayrıcalıklar tesis edildiği şöyle ortaya koyulmuştur:

> İltimaslılar, yahut kafi rüşvet verebilenler haklarını alabiliyorlar, hakkına ve devletin adaletine güvenenler eli boş kalıyorlardı. İstanbulda ve vilayetlerde Yıldıza mensup olanlar hem maaşlarını oldukça mumtazam alırlar, hem de çabuk terfii rütbe elde ederlerdi. Hele saray muhafızı olan fırka zabitan ve efradı muntazam maaş aldıktan başka, mütemadi "İhsanı şahane„lerle de "taltif„ edilirlerdi. Halbuki diğer memurların, asker ve zabitlerin senede dört, beş aylıkları "tedahülde„ kalırdı.[45]

Türk-İslam Sentezi Dönemi'nde Sultan Hamit'in ekonomi politikası olumlu bir şekilde ele alınmıştır. 1990 ve 2003 tarih ders kitaplarında Sultan Hamit; ülke ekonomisini kalkındırmak için çaba gösteren, Osmanlı Devleti'nin dış borçlarının büyük bir bölümünü olağanüstü bir beceriyle ödeyen bir padişah imajıyla karşımıza çıkmaktadır. Onun döneminde özellikle *"ziraat ve sanayi"* alanlarında pek çok gelişmelerin görüldüğünün altı çizilmiştir. Bu doğrultuda, mevcut silah ve giyim fabrikalarının geliştirildiği, sarayın ihtiyacı için üretim yapan kumaş ve porselen fabrikalarının, halkın satın alabileceği mallar üretmeye başladığı vurgulanmıştır. Ayrıca saltanatının son dönemlerinde özel sermayenin fabrika kurmasının önü açıldığı, bu uğraşların neticesinde, İstanbul'da birkaç tuğla, pamuklu kumaş, çini ve cam fabrikası kurulduğu ortaya koyulmuştur. Fakat bu çabalara karşın dış borçlar ve Avrupa sanayi ile rekabet edilememesi yüzünden ekonomik kalkınmanın gerçekleşmediği ifade edilmiştir.[46]

Bununla beraber Sultan Hamit devrinde, devlet ekonomik açıdan oldukça kötü durumda olmasına rağmen imar ve inşa faaliyetlerine önem verildiği, haberleşme hizmetlerinin ülke geneline yayıldığı ve ulaşımın gelişme gösterdiği belirtilmiştir. Bu doğrultuda ülkenin pek çok yerinde yollar, köprüler, binalar yapıldığından, posta ve telgraf hizmetlerinin imparatorluğun her köşesine kadar götürüldüğünden, ünlü Bağdat ve Hicaz demiryolları bu devirde inşa edildiğinden bahsedilmiştir.[47] Öte yandan 1976 tarih ders kitabında Sultan Hamit'in tutumlu

44 a.g.e., s. 293
45 a.g.e., s. 293
46 H.D.Yıldız; C.Alptekin; İ.Şahin ve İ.Bostan, a.g.e., s. 204, Kemal Kara, a.g.e., s. 256
47 H.D.Yıldız; C.Alptekin; İ.Şahin ve İ.Bostan, a.g.e., s. 204

ekonomi politikasıyla Osmanlı Devleti'nin dış borçlarının büyük bir bölümünü kapatması hayranlık uyandıracak bir durum olarak resmedilmiştir: *"Bu hükümdar, tutumlu siyasetiyle dış borçların en büyük kısmını ödedi. 25.801.885 altın -o zamanki paranın çok büyük olan satın alma gücü de hesaba katılırsa- akıllara durgunluk veren devletin dış borçlarının en büyük kısmını itfâ etti."*[48]

Sultan II. Abdülhamit'in Dış Politika Anlayışı

Türk Tarih Tezi Öncesi Dönemi'nde Sultan Hamit'in barışçıl bir dış politika izlediği vurgulanmış ve onun böyle bir politika takip etmesinin arka planında kendi iktidarını koruma düşüncesinin yattığı dile getirilmiştir. Özellikle felaketle sonuçlanacak bir harbin kendi tahtını tehlikeye sokacağını bildiği için ne pahasına olursa olsun barışın korunmasına özen gösterdiğinin altı çizilmiştir.[49]

1930 tarih ders kitabında, Sultan Hamit'in takip ettiği dış politika doğrultusunda uluslararası ilişkilerde gerginlik yaratmama hususuna özellikle dikkat ettiğini gösteren ifadeler bulunmaktadır. Bu ifadelerde padişahın Osmanlı Devleti'nin üzerindeki dış baskıları, kimi zaman *"idarei maslahat"* ile kimi zaman da bahaneler ileri sürerek geçiştirdiği, çok zorda kaldığında ise yabancı devletlere kerte kerte izinler verdiği, dile getirilmektedir. Ayrıca padişahın, Osmanlı devlet adamlarının dış baskılara karşı koyulması yönündeki tavsiyelerine önem vermediği ve böylece bir devletle ilişkinin kesilmesine yahut savaşa girilmesine imkân ve zaman bırakmadığı vurgulanmıştır.[50]

Türk Tarih Tezi Dönemi'nde ise II. Abdülhamit'in takip etmiş olduğu dış politikanın olumsuz yönleri üç farklı açıdan ortaya koymuştur. Bunlardan birincisi yabancılara sağlanan ticari ayrıcalıkların Osmanlı ülkesindeki en önemli mali ve iktisadi işleri gayri milli bir hale getirdiğidir. İkincisi imtiyazların bazı kimseler için rüşvet ve ranta dönüştüğüdür. Üçüncüsü ise yine bu imtiyazların milli sanayiyi çökerttiğidir.

1933 tarih ders kitabında Abdülhamit'in dış politika anlayışından bahsedilirken onun kendi siyasi statükosunu muhafaza etmek adına Avrupa devletlerinin ekonomik çıkarlarına hizmet etmekten çekinmediği ve bu sayede yabancıların maden işletmek, demiryolu inşa etmek, rıhtım bina etmek, banka şubesi açmak, hava gaz ile ışıklandırma yapmak gibi önemli ekonomik girişimler elde ettiği belirtilmiştir. Ayrıca padişahın yabancılara tanıdığı bu ticari ayrıcalıkların saray ve devlet adamları, bunların akrabaları, mensupları, ve yabancı elçi, tercüman ve ka-

48 Yılmaz Öztuna, a.g.e., s. 310
49 Hamit ve Muhsin, , a.g.e., s. 677, 687
50 a.g.e., s. 687

tipleri için rüşvet, komüsyon ve kar payı almak suretiyle bir rant kapısına dönüştüğünün de altı çizilmiştir.[51]

Türk- İslam Sentezi Dönemi'nde Sultan Hamit'in uluslararası siyasetteki ustalığını ön plana çıkaran ifadeler bulunmaktadır. 1976 tarih ders kitabında onun, dış politikada "*müstesna bir dehâ*" olduğu, "*devletlerin dengesiyle 30 yıl boyunca en mâhir bir şekilde oynadığı* ve *kıl payı denge farklarıyla imparatorluğu büyük tehlikelerden koruduğu*" vurgulanmıştır.[52] 1990 tarih ders kitabında ise Sultan Hamit'in 1885-1908 yılları arasında büyük bir denge politikası uyguladığına; Osmanlı-Alman dostluğuna ağırlık vererek Fransa ve İngiltere'nin Afrika ve Ortadoğu'daki emellerine engel olmaya çalıştığına değinilmiştir.[53]

Sultan II. Abdülhamit'in Fikri ve Siyasi Düşüncesi

Türk Tarih Tezi Öncesi Dönemi'nde Sultan Hamit'in, halkın cahil ve mutaassıp kesimini kendisine bağlama düşüncesiyle bütün saltanatı boyunca hilafet unvanına ve dini nüfuza çok büyük önem verdiği belirtilmiştir. Dahası onun "*Zillûlahı Filâlem*" yani "*tanrının yeryüzündeki gölgesi*" gibi bazıları gülünç fakat hilafeti işaret eden unvanlarından, övgülerden hoşlandığı da dile getirilmiştir.[54]

Türk Tarih Tezi Dönemi'nde de Sultan Hamit'in hilafet düşüncesine sahip olduğu değişik açılardan ifade edilmiştir. 1933 tarih ders kitabına göre padişahın halifelik düşüncesi dünya Müslümanlarının desteğini kazanma ve bu suretle Osmanlı ülkesini koruma esasına dayanıyordu. Bu doğrultuda Abdülhamit'in takiye yaptığı ve dâhilde ve hariçte Müslümanlığa fazla ehemmiyet verir göründüğü belirtilmiştir. Ancak Müslümanların coğrafi olarak çok dağınık, medeniyet bakımından Avrupa toplumlarının gerisinde ve bu toplumlara bağımlı olmalarından dolayı hilafet fikrinin uygulamada Osmanlı devletine ciddi bir yarar sağlamadığı belirtilmiştir. Hatta bu düşüncenin Osmanlı devletine yarardan ziyade zarar getirdiğini şöyle vurgulanmıştır: "*Başta Fransızların, sora İngilizlerin istismara çalıştıkları Hilafet fikri, Abdülhamit tarafından Osmanlı devleti nef'ine kullanılmak istenildi ise de, Avrupa devletlerinin husumetini, dahilde gayrimüslim tebaanın ayrılmak arzularını teşditten başka bir şeye yaramadı.*"[55]

Öte yandan 1933 tarih ders kitabı, Sultan Hamit'in hilafet düşüncesinden dolayı Türklükten ve Türkçülükten söz açanlara kin beslediğini; onun döneminde Türk tarihi ve Türk diline ait konularda yazı yazılamadığını "*Abdülhamit, islamları*

51 Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, a.g.e., s. 292
52 Yılmaz Öztuna, a.g.e., s. 192
53 H.D.Yıldız; C.Alptekin; İ.Şahin ve İ.B•stan, a.g.e., s. 203, 204
54 Hamit ve Muhsin, a.g.e., s. 685
55 Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, a.g.e., s. 296, 297

birleştirmek hülyasına dalmış olduğundan siyasi değil edebi ve ilmi sahalarda bile türklükten ve türkçülükten bahsedenlere buğzederdi; Türk tarihine, Türk lisaniyatına ait bahislerin bile yazılıp neşrolunmasını menetmişti." ifadesiyle ön plana çıkarmıştır.[56] Tarih ders kitabı bu bahis üzerinden Sultan Hamit'i Türk karşıtı, ümmetçi bir padişah olarak resmetmiştir.

Türk- İslam Sentezi Dönemi kapsamı içerisinde incelenen 1990 tarih ders kitabında Sultan Hamit'in Osmanlı padişahları arasında "*hilafet kurumunu*" en fazla kullanan padişah olduğu belirtilmiştir. Onun devrinde İslamcılığın, fikri ve siyasi bir akım olarak geliştiği vurgulanmış, ayrıca Sultan Hamit'in gerek imparatorluk bünyesinde ve gerekse yabancı sömürgesi altındaki Müslümanlara gösterdiği yakın ilginin halkın padişahlık ve hilafet makamına büyük saygı duymasını sağladığının da altı çizilmiştir.[57]

Pedagojik Dönem'de de söylem değişmemiş, 2017 tarih ders kitabında Sultan Hamit'in "*İslamcılık*" adı verilen düşünce akımının en önde gelen temsilcisi olduğu ön plana çıkarılmıştır. Onun bu doğrultuda "*İslam Birliği*" düşüncesini benimsediği ve bu düşünceyi iç ve dış politikada etkin bir şekilde kullandığı belirtilmiştir. Ayrıca Müslümanlar ile Hristiyanlar arasındaki ilişkinin gerginleşmesinin ve Avrupa devletlerinin Müslüman ülkelerin topraklarını işgal etmeye başlamasının, Sultan Hamit'i "*İslam Birliği*" fikrine doğru ittiği de kaydedilmiştir.[58]

Sultan Hamit'in İslamcılık düşüncesini pratikte nasıl uygulamaya döktüğünü gösteren ifadeler mevcuttur. Bu ifadelerde onun dünya Müslümanlarını birleştirmek için panislamist bir politika izlediği ve bu doğrultuda halifelik unvanını ön plana çıkarıp sömürge altındaki Müslümanları kendine doğru çekmeye çalıştığı belirtilmiştir. Ayrıca onun İslamcılık politikasını güderek, bir yandan Osmanlı Devleti'ni güçlendirmek isterken, diğer yandan da Batılı devletleri zayıflatmak düşüncesinde olduğu da ortaya koyulmuştur:

> II. Abdülhamit, İslamcılık düşüncesini hayata geçirmek amacıyla bütün dünyadaki Müslümanları Osmanlı yönetimi altında toplamaya çalıştı. Panislamizm olarak adlandırılan bu siyasetini gerçekleştirmek için de genellikle hâlife unvanını kullandı. Ayrıca Batılı devletlerin sömürgeleştirdikleri ülkelerdeki Müslümanları yanına çekmeye çalıştı. Böylece hem Osmanlı Devleti'ni güçlendirmeyi hem de Avrupa devletlerini zayıf düşürmeyi planladı.[59]

56 a.g.e., s. 303, 304
57 H.D.Yıldız; C.Alptekin; İ.Şahin; İ.Bostan, a.g.e., s. 204, 205
58 Semih Tüysüz, a.g.e., s. 183
59 Semih Tüysüz, a.g.e., s. 183

Bu dönemde Sultan Hamit'in İslamcılık düşüncesinin Osmanlı Devleti'nin göç politikasını da etkilediğine değinilmiştir. Sultan Hamit'in bu düşüncesinin, Müslümanları Osmanlı topraklarına göç etmeye teşvik ettiği, gelenlerin kabulünü ve iskânını kolaylaştırdığı belirtilmiştir. Onun, böyle bir politikayı izlemesinin gerekçesi ise *"Çünkü padişah, bir halife olarak Müslümanları koruyup onlara sahip çıkması gerektiği inancıyla hareket ediyordu."* ifadesiyle ön plana çıkarılmıştır.[60]

Sonuç

Araştırmanın sonucunda, tarih ders kitaplarındaki Sultan II. Abdülhamit imajının Türk Tarih Tezi Öncesi Dönemi'nde negatif olduğu ve bu negatifliğin derecesinin Türk Tarih Tezi Dönemi'nde artarak devam ettiği tespit edilmiştir. Her iki dönemde II. Abdülhamit, istibdatçı, ümmetçi, meşrutiyet karşıtı, diktatör, gerici, başarısız, dış politikada ödün veren, hukuk dairesinin dışında hareket eden, ekonomide hatalar yapan, basın-yayın ve toplanma özgürlüklerine sınırlamalar getiren, kurmuş olduğu hafiye teşkilatı ile topluma nefes aldırmayan bir padişah olarak tanımlanmıştır.

Türk İslam Sentezi Dönemi'nde ise söylemin belirgin bir şekilde yumuşadığı görülmüştür. Bu dönemde, bahsi geçen dönemlerin aksine II. Abdülhamit'in anayasal sistemi ortadan kaldırmasının gerekliliği ortaya koyulmuş, şahsi bir diktatörlük tesis etmesi desteklenmiş, dış politikada bir deha olduğunun altı çizilmiştir. Ayrıca padişahın izlemiş olduğu ekonomi politikasıyla Osmanlı dış borçlarının büyük bir bölümünü kapattığından ve ülke içinde önemli imar ve inşa faaliyetleri gerçekleştirdiğinden bahsedilmiştir. Ancak Sultan Hamit'in hürriyetler ve istihbarat noktasındaki tutumu eleştirilmiştir.

Pedagojik Dönemdeki II. Abdülhamit imajı genel olarak Türk İslam Sentezi Dönemi ile tutarlılık göstermektedir. Bu dönemde Sultan Hamit, eğitime, kültüre, sanata, Müslümanlara ve Türklere önem veren bir padişah olarak resmedilmiştir. Ayrıca diğer dönemlerde sıkça işlenen özgürlük ortamı, istihbarat gibi konulara bu dönemde yer verilmemiştir. Öte yandan bütün dönemlerde Sultan Hamit'in anayasal sistemi ortadan kaldırmaya çalıştığı, otoriterlikle ülkeyi yönettiği, hilafet makamını etkin bir şekilde kullandığı ön plana çıkarılmıştır.

60 a.g.e., s. 185

TARİH DERS KİTAPLARINDA SULTAN VAHDETTİN VE DAMAT FERİT PAŞA İMAJI

Dr. Hasan GÜNAL - Balıkesir Üniversitesi

Son Osmanlı Padişahı VI. Mehmet Vahdettin,[1] yakın dönem Türk tarihinin en fazla *eleştirilen*[2] ve tartışılan isimlerinden biridir. Sultan Vahdettin ile ilgili tartışmalar genelde şu sorular dâhilinde ortaya çıkmaktadır: "*Mustafa Kemal'i Samsun'a ülkeyi kurtarmak için mi gönderdi yoksa İstanbul'dan uzaklaştırmaya mı çalıştı?*", "İngilizlerle iş birliği mi yaptı yoksa zaman kazanmaya mı çalıştı?", "Ülkesinden ayrılmak zorunda mı kaldı yoksa kaçtı mı?", "*Vahdettin hain miydi yoksa vatansever miydi?*"

Vahdettin belirli bir kesimin nazarında "*haindir*". Hatta aslında Birinci Dünya Savaşı'nın bitimine yakın bir tarihte tahta geçtiği hâlde, ülkenin savaş nedeniyle yaşamış olduğu bütün felaketlerin nedeni de odur.[3] Belirli bir kesim ise Vahdettin'i "hain" olarak görmediği gibi bütün yaptıklarını da tabiri caizse "*temize çıkarmak*" uğraşındadır. Öyle ki Vahdettin'in "*İngilizler tarafından silah zoruyla kaçırıldığını bile iddia edebilmektedirler.*"[4] Ayrıca onlara göre Vahdettin "İstiklal Harbi'nin gerçek mimarı ve büyük vatanseverdir..." [5]

Osmanlı tarihinde bazı padişahlar sadrazamlarıyla anılır. Kanuni ile Sokullu Mehmet, III. Ahmet ile Nevşehirli Damat İbrahim ve Abdülmecit ile Mustafa Reşid bu manada akla gelen ilk örneklerdir. Vahdettin'in de birlikte anıldığı sadrazamlarından biri Damat Ferit Paşa'dır.[6] Özellikle Millî Mücadele dönemindeki uygulamaları konuşulduğunda Vahdettin, beş defa sadrazamlığa getirdiği ve aynı zamanda enişte de olan, Damat Ferit Paşa'sız anılmaz. Öyle ki; padişahın ihanet ettiği düşüncesinde olanlar "*Vahidettin ve Damat Ferit haini*" derken, karşı taraf-

---

1 İncelenen ders kitaplarında VI. Mehmet için Vahdettin, Vahdeddin ve Vahideddin gibi farklı isimlendirmeler kullanıldığı görülmüştür. Bölümde bütünlük sağlanması amacıyla yazar Vahdettin ifadesini kullanmış, doğrudan alıntılarda ise ders kitabı yazarlarının kullandığı isimlendirme aynen korunmuştur.

2 Salâhi R. Sonyel, *Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu (AKDTYK), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, s.vii.

3 Murat Bardakçı, Şahbaba, Everest Yayınları, İstanbul, 2015, s.14.

4 Sina Akşin, "Siyasal Tarih (1908-1923)", *Türkiye Tarihi, Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Cem Yayınevi, İstanbul, 2000, s.109.

5 M. Bardakçı, A.g.e., s.14.

6 A.g.e., s.105.

ta yer alanlar ise *"Milli Mücadeleyi beraberce ateşlediklerini"* ifade ederler.[7] İkiliye yönelik söz konusu farklı görüş ve tartışmaların ders kitaplarına nasıl yansıdığını görebilmek adına bu bölümde, Türkiye'de 1925-2019 yılları arasında okutulan lise tarih ders kitapları incelenerek Sultan Vahdettin ve Damat Ferit Paşa imajı ortaya konmaya çalışılmıştır. İncelenen kitaplarda Damat Ferit Paşa ile ilgili bilgilerin genel olarak "İzmir'in İşgali", "Millî Mücadele Dönemi" ve "Sevr Barış Antlaşması" konuları altında verildiği görülmüştür. Vahdettin'in ise bu konulara ek olarak "Mondros Ateşkes Antlaşması" ile "Saltanat ve Halifeliğin Kaldırılması" başlıkları altında ele alınmıştır.

Lise Tarih Ders Kitaplarında Sultan Vahdettin

Türkiye'de cumhuriyetin ilanından sonra yeni rejimin istediği yönde bir toplum oluşturabilmek için eğitim kurumlarında yer alan derslerin içeriğinde önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu değişimin en çok etkilediği derslerden biri de tarih olmuştur.[8] Tarih müfredatlarındaki bu değişimi yeni ders kitaplarının yazımı takip etmiştir. Ancak lise ders kitaplarının yeni anlayışa göre oluşturabilmesi, belirli bir zaman sonra gerçekleşebilmiştir.[9] Bir geçiş süreci olarak da adlandırabileceğimiz bu evrede, Osmanlı Devleti'nin son döneminde de ders kitabı yazan bazı yazarların eserleri okullarda kullanılmaya devam edilmiştir.[10]

Söz konusu yazarlardan Ali Reşad'ın 1925 tarihli *Tarih-i Umumi* kitabında Vahdettin, *"milleti hiç düşünmeyen"* ve *"yabancılara tabi"* bir padişah olarak sunulmuştur.[11] Kitabın devamında ise Vahdettin'in Millet Meclisi'nin saltanatın kaldırılması kararından sonra *"...bir İngiliz harp gemisiyle İstanbul'dan firar etmek suretiyle halifelik ve padişahlık sıfatlarından fiilen kendini ıskat ettiği"*[12] bilgisine yer verilerek, ders kitaplarında uzun süre yer alacak olan *"memleketinden kaçan Vahdettin"* imgesi yavaş yavaş yerleştirilmeye başlanmıştır. Ancak Ali Reşad'ın verdiği bu bilgide bir çelişki bulunmaktadır. Çünkü 1 Kasım 1922'de saltanat kaldırıldığı için Vahdettin zaten padişahlık haklarını kaybetmiş bulunuyordu. Ali Reşad çok değil bu tarihten bir yıl sonra çıkan *Asr-ı Hâzır Tarihi* kitabında ise, Vahdettin'in

7 A.g.e.

8 Erdal Aslan, "Ortaöğretimdeki Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitapları, *Türkiye'nin Ders Kitapları: Ortaöğretim Ders Kitaplarına Eleştirel Bir Yaklaşım,* Cem Yayınevi, İstanbul, 1991, s.175-176.

9 Mesut Çapa, Cumhuriyet' in İlk Yıllarında Tarih Öğretimi, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S 29-30, Mayıs-Kasım 2002,* s.44.

10 Eray Alaca, *Türkiye'de Siyasi İktidarların Değişimine Bağlı Olarak Orta Öğretim (Lise)* Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı Padişahı İmajı: II. Abdülhamit Örneği. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi,* Cilt: 8, Sayı: 14, 2018, s.559.

11 Ali Reşad, *Tarih-i Umumi, Üçüncü Cilt*, Millî Matbaa, İstanbul, 1925, s.430.

12 A.g.e., s.444.

firarını bu kez "*emsalsiz bir ihanette bulunmak*"[13] şeklinde kendi yorumunu katarak açıklamış ve aynı söylem daha sonra kendisinin *Umumi Tarih* kitabında da sürmüştür.[14] Dönemin diğer ders kitabı yazarı Emin Ali'nin *Türkiye Tarihi*'nde ise Vahdettin'e yönelik söylem sertleşmiştir. Söz konusu eserde Vahdettin'e yönelik olarak sarayını ve hayatını kurtarabilmek için "*her türlü zillete katlanan*", yine bu uğurda "*Türkiye'yi idama mahkûm eden Sevr'i kabul eden*", "*düşman*" ve "*hain*" gibi ifadelere yer verilmiştir.[15]

Bu geçiş evresinden sonra cumhuriyetin kurucu kadrolarının hayal ettikleri toplumu inşa etmeye yönelik lise ders kitapları nihayet 1931 yılında hazırlanmıştır.[16] Dört cilt olarak yayınlanan bu kitapların sonuncusu olan *Tarih IV'te* Cumhuriyet Tarihi ele alınmıştır.[17] Nutuk'tan önemli ölçüde yararlanılan bu eser[18] aynı zamanda ilerleyen yıllarda okutulan ders kitaplarının içeriğini de önemli ölçüde etkilemiştir.[19] Ayrıca yeni kurulan cumhuriyet rejimi kendisine meşruiyet sağlamak için "*Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemini öteki olarak kurguladığından*"[20] Vahdettin'e yönelik en ağır ve olumsuz ifadelere bu kitapta yer verildiği söylenebilir. "*Soysuzlaşmış*", "*hain*", "*lanetlenmiş*", "*düşman*", "*sadece nefsini ve hanedanın menfaatlerini düşünen*", "*din ile vatanı koruma duygusuna sahip olmayan*" ve "*Yunanlılarla birlikte hareket edip Türk milletine karşı silâh kullanan*" sözleri çeşitli başlıklar altında yer alan bu ifadelerden sadece bazılarıdır.[21] *Tarih IV* kitabında Millî Mücadele aleyhinde çalışmalar yaptığı da belirtilen[22] Vahdettin için en sert söylemlere "Hilafetin İlgası" başlığı altında yer verilmiştir. İstanbul'un fethi sırasında Vefa sokaklarında savaşarak ölen Bizans'ın son imparatoru Konstantin'in örnek gösterildiği kitapta Vahdettin, ülkeden "*kaçarken*" sarayın hazinelerini kaçırmakla itham edilmiştir. İncelenen diğer kitaplarda Vahdettin'in ülkeden ayrılırken saray hazinelerini birlikte götürdüğüne yönelik herhangi bir bilginin bulunmadığının da belirtilmesi gerekmektedir:

13 Ali Reşad, *Asr-ı Hâzır Tarihi*, Millî Matbaa, İstanbul, 1926, s.465.
14 Ali Reşad, *Umumi Tarih, Üçüncü Cilt*, Millî Matbaa, İstanbul, 1928, s.352.
15 Emin Ali, *Umumî Tarih, Yeni Zamanlar ve Yakın Zamanlar: Üçüncü Kitap Türkiye Tarihi*, Kanaat Kütüphanesi, 1930, s.326, 327, 334, 335, 339, 340.
16 Fatih Yazıcı, "Cumhuriyet Dönemi Tarih Ders Kitaplarında Tarih Yazımı", *Türkiye'de Tarihyazımı*, Ed. Vahdettin Engin ve Ahmet Şimşek, Yeditepe, İstanbul, 2011, s. 202.
17 Büşra Ersanlı, *İktidar ve Tarih: Türkiye'de "Resmî Tarih" Tezinin Oluşumu 1929-1937*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s.126, 133.
18 Yunus Emre Gülay ve Büşra Tutku Akbak, *Cumhuriyetin İlanından Günümüze Ders Kitaplarında Vahdettin (VI. Mehmet) İmajı*, Tübitak Araştırma Projesi, Sakarya, 2014, s.47.
19 Erdal Aslan, A.g.e., 1991, s.177.
20 Eray Alaca, A.g.e., 2018, s.557.
21 Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti (TTTC), *Tarih IV Türkiye Cümhuriyeti*, Maarif Vekaleti Yayınları Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s.14, 15, 40, 57, 65, 84, 105, 124, 159.
22 A.g.e., s.40

> (...) Bizans'ın, taht ve Hristiyanlık namusu için şimdiki Vefa sokaklarında can veren son imparatoru *Kostantin kadar dahi iptidaî şeref tezahürü göstereremeyerek* batırmağa gücünün yetmediği vatandan düşman zırhlısı ile kaçtı ve memleketten giderken "Hilâfet Ordusu" namını verdiği hainler çetesinin denaet maceralarından, vatanperverlerin katlini vacip kılan fetvalardan, Sevr Muahedesinin esaret halklarından başka hatıra götürmedi. Milli saraylardan aşırılarak *Malaya* zırhlısı kamaralarına kaçırılan hazineler vatan hatırası sayılamaz.[23]

1945 yılında Karal, Türkiye Cumhuriyeti tarihini yazmıştır.[24] Mustafa Kemal'in ölümünde sonra Tek Parti döneminde okutulan kitapta, *Tarih IV*'e göre nispeten bir yumuşama görülse de "*iradesiz*", "*korkak*", "*sadece hanedanın huzur ve emniyetini düşünen*" ve "*Millî Mücadele karşıtı*"[25] gibi söylemlerle Vahdettin'e yönelik olumsuz sunum devam etmiştir. Sadece bir yerde isim verilmeden yaptığı faaliyetler nedeniyle dolaylı olarak "*hıyanet çalışmaları*" içinde bulunduğu ima edilen[26] Vahdettin'le ilgili en sert söylemlerden birine yine "Halifeliğin Kaldırılması" başlığı altında yer verilmiştir.[27] Son olarak Karal da Vahdettin'in İstanbul'dan "kaçtığı" bilgisine yer verdiği gibi bu "kaçma" söylemini aşağıda görüleceği üzere kullanmış olduğu bir resimle de desteklemiştir.

Vahdettin Malta'ya Kaçıyor (1945)

23 A.g.e., s.158.

24 Erdal Aslan, A.g.e., 1991, s.178.

25 Enver Ziya Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1944) Lise Kitapları*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1945, s.4, 28, 48-49.

26 A.g.e., s.48.

27 A.g.e., s.105.

Demokrat Parti'nin iktidarda olduğu 1950'li yıllarda Şapolyo'nun eserinde Vahdettin için, "*Millî Mücadele karşıtı çalışmalar yapan*", "İngilizlerden yardım bekleyen", "*Hilafet orduları ile Türk'ü Türk'e kırdırmak isteyen*" ve "ülkeyi idare edecek kudrete sahip olmayan" gibi söylemlerde bulunulmuştur.[28] Ayrıca Şapolyo'nun eserini farklı kılan bazı önemli hususlar bulunmaktadır. Bu hususlardan ilki Mustafa Kemal'in 9. Ordu Müfettişliği ile Samsun'a gitmeden önce Vahdettin ile Yıldız Sarayı'nda yaptığı görüşmedir. Ele alınan önceki kitaplar Mustafa Kemal'in müfettişlik görevini alması noktasında Vahdettin'in ismini bile zikretmezken, Şapolyo'nun bu görüşmeye yer vermesi dikkat çekicidir.[29] İkincisi Vahdettin'in İstanbul'dan ayrılışına ayrıntılı bir şekilde değinilmesidir.[30] Üçüncüsü ise "Sevr Muahedesi" başlığı altında, antlaşmanın imzalanmasından önce toplanan "Şûrayı Saltanat" toplantısında bütün katılımcıları Vahdettin'in kabule yönlendirdiğine yönelik bir imada bulunulmasıdır.[31]

Yine bu dönemde Karal, 1945 tarihli kitabını gözden geçirerek yeniden yayınlamıştır.[32] Karal'ın kitabında, Vahdettin'le ilgili bir okuma parçasına yer verilmiştir. Ali Fuat Türkgeldi'nin *Görüp İşittiklerim* isimli eserinden alınan "Sultan Vahidettin'in Yabancıların Baskısından Şikâyeti" başlıklı parçada, ilk olarak padişahın yabancıların baskısına yönelik serzenişleri "*...Ecnebiler pek îmansız. Gece gündüz ne çektiğimi bir Allah, bir de ben bilirim; bizi tazyik ile Mebuslar Meclisini dağıttırdılar. Fikirlerini ihsas değil âdeta açıktan açığa izhar ediyorlar*"[33] ifadeleri ile yer alarak, yabancı baskısı altında zor durumda kalan bir Vahdettin imajı sunulmuştur. Ancak aynı kitapta bir çelişki olarak, bir yandan yabancı baskısından şikâyet eden Vahdettin imajı sunulurken, bir yandan da onun düşmanlarla iş birliği yaptığına yönelik bilgiler verilmiştir.[34] Okuma parçasının devamında ise bu kez zor bir dönemde tahta geçen ve padişah olma konusunda isteksiz olan bir Vahdettin anlatımı gerçekleştirilmiştir.[35] Karal'ın kitabında ayrıca Vahdettin'in Milli Mücadele'yi engellemek için çıkarılmasına onay verdiği Şeyhülislam Dürrîzade Abdullah'tan alınan fetvanın içeriğine de ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir. Fetvada Millî Mücadele'yi yürütenler "asi" olarak nitelendirilip, öldürülmelerinin şeriata göre farz olduğu belirtilmiştir.[36] Kitabın devamında ise, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının idama mahkûm edildiği, Hilafet Ordusu kurularak millî kuv-

28 Enver Behnan Şapolyo, *Türkiye Cumhuriyeti (1918-1950)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1951, s.47, 48, 78, 111.
29 A.g.e., s.26.
30 A.g.e., s.109, 111.
31 A.g.e., s.68.
32 Erdal Aslan, A.g.e., 178 dipnot 1.
33 Enver Ziya Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1953) Lise Kitapları*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1954, s.15.
34 A.g.e, s.124, 130-131.
35 A.g.e., s.16.
36 A.g.e., s. 79.

vetler üzerine gönderilip kardeş kanı döküldüğü bilgileri verilerek, bu olaylar "ihanet hareketleri" olarak nitelendirilmiştir.[37] Böylelikle Vahdettin doğrudan isim verilmese de hem "Millî Mücadele aleyhtarı" hem de "ihanet içinde olan bir padişah" olarak öğrencilere sunulmuştur.

Aynı dönemin diğer bir ders kitabı Serdarlar ve Çetinkanat ikilisine aittir. Birinci baskısını 1958 yılında yaptıkları ve burada 1980 baskısı incelenen kitaplarında, Mustafa Kemal'i Samsun'a müfettiş olarak gönderen Vahdettin'in aslında kendisinden "kuşku" duyduğu belirtilerek[38], ileride Vahdettin'in Millî Mücadele karşıtı olduğuna yönelik söylemlerine[39] alt yapı hazırlamışlardır. Ardından Mustafa Kemal ile Vahdettin arasındaki görüşme hakkında bilgi veren ikili, "ülkenin ve milletin nasıl kurtarılacağı konusunda kararsız" ve "milletten umut ve kurtuluş bekleyen bir Vahdettin" sunumu yapmışlardır.[40] Kitapta Vahdettin'e yönelik en sert sayılabilecek ifadeler "Saltanat ve Halifeliğin Kaldırılması" konusunda kullanılmıştır. Yazarlar ilgili başlıklarda kendi yorumlarını da katarak "*milletin asla affetmeyeceği*", "*ilk kez düşmana sığınarak kaçan*" ve "*halifelik şerefini düşüren*" bir Vahdettin anlatımı gerçekleştirmişlerdir.[41]

Bu dönemin son ders kitabı yazarları olan Su ve Su ikilisi, doğrudan isim belirtilmese de Millî Mücadele döneminde çıkarılan isyanlardan dolayı "*Anadolu'yu ateşe veren*" ve "*milletin başına felaketler getiren*"[42] gibi farklı söylemler de kullanarak dönemin diğer kitaplarındakine benzer bir Vahdettin sunumunu devam ettirmişlerdir. Ancak Su ve Su, Vahdettin için dolaylı olarak değil doğrudan "*hain*" ifadesini kullanarak 1945 önceki söyleme geri dönüş yapmışlardır.[43] Su ve Su'nun eserinin diğer bir önemli özelliği de "Son Osmanlı Padişahı Vahdettin'in Memleketten Kaçışı"[44] adlı bir başlığa yer verilmesidir. Böylelikle ilk defa bir ders kitabında böyle bir başlık kullanılarak "memleketinden kaçan Vahdettin" imajı öğrencilerin önüne daha büyük puntolarla getirilmiştir.

Türkiye'de 1960-1980 yılları arasında Şapolyo'nun 1960 yılında basımı yapılan kitabında, 1951 tarihli eserindeki Vahdettin sunumu değişmemiştir.[45] Dönemin

37 A.g.e., s.79-80.

38 Neriman Serdarlar ve Fahriye Çetinkanat, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1918-1966*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1980, s.28.

39 A.g.e., s.92, 105.

40 A.g.e., 29-30.

41 A.g.e, s.92, 105.

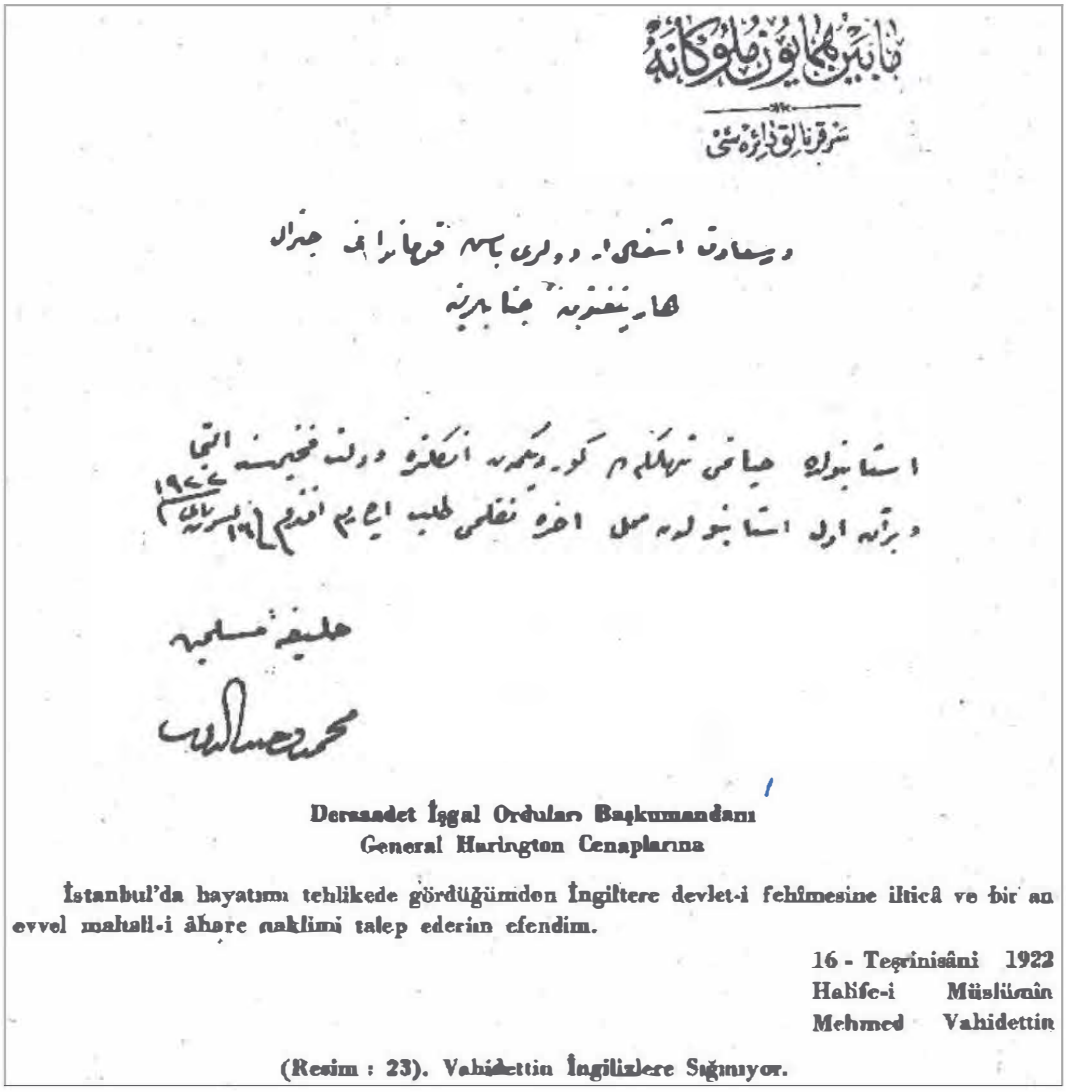
42 Mükerrem Kamil Su ve Kamil Su, *Liseler İçin Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Kanaat Yayınları, İstanbul, 1959, s.65, 105.

43 A.g.e., s.52.

44 A.g.e., s.106.

45 Enver Behnan Şapolyo, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kâğıtçılık Ltd. Şti Yeni Matbaa, İstanbul, 1960.

diğer yazarı olan Karal'ın 1960 basımlı eserindeki[46] Vahdettin imajı da 1954'te tarihli kitabıyla benzerdir. Karal'ın, 1978 basım tarihli eserinde[47] de aynı sunum devam ettirilmekle birlikte önceki kitaplarından farklı olarak ilk kez Vahdettin'in İngiliz İşgal Orduları Komutanı Harington'a göndermiş olduğu sığınma isteği yazısına "Vahidettin İngilizlere Sığınıyor" başlığı ile yer verilmiştir. Karal böylelikle Müslümanların halifesi sıfatını taşıyan Vahdettin, Harington'un yardımı ile Malaya zırhlısına sığındı[48] söylemini kullanmış olduğu bu görsel ile de pekiştirmiştir. Ayrıca bu yazının daha sonra hiçbir ders kitabında kendisine yer bulamadığının da belirtilmesi gerekmektedir.

Devletmeâb İşgal Orduları Başkumandanı
General Harington Cenaplarına

İstanbul'da hayatımı tehlikede gördüğümden İngiltere devlet-i fehîmesine iltica ve bir an evvel mahall-i âhare naklimi talep ederim efendim.

16 - Teşrinisâni 1922
Halife-i Müslimin
Mehmed Vahidettin

(Resim : 23). Vahidettin İngilizlere Sığınıyor.

Vahdettin İngilizlere Sığınıyor (1978)

46 Enver Ziya Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1960) Lise Kitapları*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1960.

47 Enver Ziya Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1965) Lise Kitapları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1978.

48 A.g.e., s.118

1980-2002 yılları arasında Türkiye'deki ders kitaplarından ilki Su ve Mumcu'nun yazarlığını yapmış oldukları eserdir. Vatana ihanet söylemine yer verilmemesi haricinde önceki dönemdeki sunumun devam ettiği kitapta, Vahdettin için olumsuz ifadelerin kullanıldığı başlıklardan biri Sevr Barış Antlaşması olmuştur. Yazarlar, Sevr'i, Saltanat Şûrası'nda kabul ederek *"suç işleyip millî iradeye aykırı bir iş yapmış"* olarak sundukları Vahdettin'in,[49] devletin yok olmasına neden olan bu antlaşmayı nasıl kabul ettiğine de bir türlü anlam verememektedir: *"...Sevr Barışı ile Türk'ün öz yurdu, kesinlikle parçalanmış oluyordu... Osmanlı soyunun son temsilcisi Vahdettin'in böyle bir barış andlaşmasını nasıl kabul ettiği anlaşılır bir davranış değildir."*[50] Su ve Mumcu da geleneği bozmamış, Vahdettin için en sert ve olumsuz olarak nitelendirilebilecek ifadeleri "Saltanat ve Halifeliğin Kaldırılması" başlıkları altında kullanmışlardır. "İngilizlerin elinde bir kukla"[51] ve Padişahlığı kaybedince önce *"bir süre şaşkınlaşmış"* olarak nitelendirilen Vahdettin, sonra da *"dedelerine layık olmayan bir torun"* olarak yorumlanmıştır. Ayrıca Vahdettin'in ülkeden kaçması da *"utanç verici bir olay"* olarak belirtilmiştir.[52]

Dönemin diğer bir yazarı olan Kalecik'in kitabında (1994) ise rüzgâr birden bire tersine dönmeye başlamakta ve karşımıza farklı bir Vahdettin portresi çıkmaktadır. Kalecik'e göre Vahdettin "çaresizliğin içinde bunalmış"[53] bir padişahtır. Bu öyle bir çaresizliktir ki önceki kitaplarda sıkça eleştirilen Vahdettin'in İtilaf Devletleri'nin istediklerini yerine getirmesinin de en önemli nedenidir.[54] Üstelik Vahdettin'in çok çaresiz olduğunu bilen emperyalistler ve Haçlı zihniyeti, Padişahı baskı altına alarak entrikalarıyla bir kardeş kavgası başlatarak "klasik oyunlarını" oynamaktadır.[55] Hatta Kalecikli, önceki yazarların en sert ifadeleri kullanmakta çekinmedikleri ve âdeta *"kılıçlarını çıkardıkları"* "Saltanatın Kaldırılması" başlığında bile Vahdettin'in almış olduğu *"aykırı kararları"* Damat Ferit'in hataları ve "emperyalist oyunlarla" birlikte yine "çaresizliğe" bağlamaktadır. Üstelik incelenen kitaplar içerisinde Vahdettin'in Saltanatın kaldırılmasından sonra ülkeden gidişi ilk kez Kalecik tarafından "kaçma" değil sadece *"ayrılma"* olarak ifade edilmiştir.[56] Vahdettin'in çaresizliğine oldukça vurgu yapan Kalecikli, bu söylemi padişahın resminin bulunduğu bir okuma parçasıyla süslemeyi de ihmal etmemiştir. İlk ola-

49 Mükerrem Kamil Su ve Ahmet Mumcu, *Ortaöğretim Kurumları Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1981, s. 109, 112.
50 A.g.e., s.110.
51 A.g.e., s.176.
52 A.g.e, s.163, 165.
53 Kenan Kalecikli, *Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 1, Ders Geçme ve Kredi Sistemine Göre*, İstanbul, 1994, s.47, 51, 79.
54 A.g.e., s.79.
55 A.g.e., s.51, 110.
56 A.g.e.190.

rak Karal'ın 1954 basımlı kitabında yer verdiği Ali Fuat Türkgeldi'den alınan bu okuma parçası, Kalecik'in kitabında sıklıkla vurgulamış olduğu "çaresizlik içinde bunalmış" Vahdettin imajını tamamlamaktadır. Aşağıda görüldüğü gibi okuma parçası içinde kullanılan önüne bakan ve düşünceli Vahdettin görüntüsü de bu anlatımı pekiştirmektedir.

OKUMA PARÇASI

SULTAN VAHİDEDDİN'İN BASKIDAN YAKINMASI

Resim: 39- Son Padişah Vahideddin.

*"Ecnebiler bu Mebuslar Meclisi'ni müntehap saymıyorlar. "**Siz hakkı hayatınızı muhafaza için faaliyet göstermelisiniz. Eğer lâzım gelen faaliyeti göstermezseniz hakkı hayatınızı da iskat etmiş olursunuz**" diyorlar.*

*Ecnebiler pek imansız. Gece gündüz ne çektiğimi bir Allah bir de ben bilirim. Bizi tazyik ile Mebuslar Meclisi'ni dağıttırdılar. Fikirlerini ihsas değil âdeta açıktan açığa izhar ediyorlar. Ben meşrutî hükümdar olduğum halde, güya mutlak bir hükümdar imişim gibi muamelede bulunuyorlar ve doğrudan doğruya bana müracaat ediyorlar. Meşrutiyetten bahsedince "**Hangi meşrutiyet?**" diye mukabelede bulunuyorlar.(...) Ben milletin ateşli külü üzerine oturdum. Saltanat tahtının minderleri üzerine oturup gömülmedim. Bunlardan kimseye bahsedilmiyor. Millete de malûmat verilmiyor. Elbet bir gün tarih bu hakikatları yazar. Siz eminim olduğunuz için, bu şeyleri mahrem olarak yalnız size söylüyorum.*

Eğer âkilâne, bîgarazâne, bîtarafâne, umuru idare edecek bir halefim olsaydı, ömrümün son devrinde bu ağır yükü Vallah Billah kabul etmezdim. Saltanat taht ile teneşir arasında ne kadar mesafe olduğunu bilirim.

(Ali Fuat Türkgeldi;
Görüp İşittiklerim,
TTK, Ankara, 1949).

Vahdettin'n Baskıdan Yakınması (1994)

Ancak rüzgârın tersine dönme süresi kısa olmuş, Palazoğlu ve Bircan 1996 basımlı kitaplarında "*sadece kendini ve saltanatını düşünen*", "*düşmanlarla iş birliği yapan*" ve "çıkmasına neden olduğu isyanlarla Anadolu'yu kardeşin kardeşi boğduğu bir savaş alanına çeviren" gibi ifadelerle[57] tekrar eski söyleme geri dönüş yapmışlardır. Yazarlar ayrıca çeşitli başlıklar altında özellikle Millî Mücadele karşıtlığına[58] vurgu yaptıkları Vahdettin'le ilgili yeni bir söylem geliştirmişlerdir. Millî Mücadeleye karşı *gerici bir zihniyetle* fetvalar alıp "*tutuculuğu harekete geçirmek*" ve "*dini alet olarak kullanmak*".[59] Kitapta son olarak "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile İstanbul Hükümeti'nin Mücadelesi" başlığı altında Kemal Atatürk'ün bir sözüne yer verilmiştir: *"Muhterem milletime şunu tavsiye ederim ki: Sinesinde yetiştirerek başının üstüne çıkaracağı adamların kanındaki, vicdanındaki asıl cevheri, çok iyi tahlil etmek dikkatinden, bir an feragat etmesin!"*[60] Yazarların devamında Vahdettin ile Damat Ferit Paşa'nın Millî Mücadeleyi engellemek için aldıkları fetva, çıkardıkları isyanlar ve düşmanlarla yaptığı iş birliği hakkında bilgi vererek,[61] öğrencilerin Atatürk'ün bu sözünün muhatabı olarak Vahdettin ve Damat Ferit'i görmelerine neden olabilecek bir sunum yaptıkları söylenebilir.

2002'den günümüze kadar olan dönemde Türkiye'de kullanılan kitaplardan ilki Mumcu ve Su ikilisinindir.[62] Yazarların bu eserleri daha önce ele alınan 1981 basımı kitaplarıyla büyük oranda aynıdır. Sadece 1981 yılındaki kitapta "Saltanatın Kaldırılması" başlığında "*Vahdettin Padişahlık sıfatının kalkması üzerine bir süre şaşkınlaştı*"[63] ifadelerine yeni basımda yer verilmemiştir. Ayrıca yine 1981 basımında Vahdettin'in ülkeden *kaçması* üzerine yazarların yapmış oldukları yorum olan "*...Vahdettin, o şanlı ve kahraman dedelerine lâyık bir torun olmadığını göstermiş, köhnelesen imparatorluğa kendi eliyle son vermiştir*" sözleri de 2003 baskısında kendisine yer bulamamıştır. Bu iki değişiklik dışında Vahdettin için eski söylem devam ettirilmiştir.

Dönemin diğer kitabı Akdin, Çakmak ve Genç üçlüsü tarafından yazılan eserdir.[64] Kitapta başta İngilizler olmak üzere İtilaf Devletlerinin baskısı altında olduğundan görev yapamaz hale gelen ve bir nevi "*eli kolu bağlı olan*" bir Vahdet-

57 Ahmet Bekir Palazoğlu ve Osman Bircan, *Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 1 Ders Kitabı, Ders Geçme ve Kredi Sistemine Göre*, Bem Koza, Ankara, 1996, s.83-84, 123, 195.

58 A.g.e., s.97, 112, 123, 132, 195.

59 A.g.e., s.122, 123.

60 A.ge., s.122.

61 A.g.e., s.122-126.

62 Ahmet Mumcu ve Mükerrem Kamil Su, *T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük, Lise ve Dengi Okullar İçin*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 2003.

63 M. Kamil Su ve Ahmet Mumcu, A.g.e., 1981, s.163.

64 İdris Akdin, Muhittin Çakmak ve Mustafa Genç, Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Lise, MEB Devlet Kitapları, Semih Ofset, Ankara, 2006.

tin imajı resmedilmiştir.[65] Hatta Vahdettin'in almış olduğu bazı kararların nedeni olarak da bu baskı gösterilmiştir.[66] Vahdettin ile ilgili olumsuz ifadelerin yer almadığı kitapta ayrıca onun Sevr'i imzalamadığına birkaç yerde özellikle vurgu yapılmıştır: *"...Yalnız Osmanlı delegelerince imzalanan bu antlaşma ile sözde bağımsız Osmanlı Devleti öngörülmekteydi... Sevr Antlaşması Osmanlı Parlamentosu, Padişah ve Osmanlı Hükûmetleri tarafından onaylanmadı."*[67]

Ancak bir önceki dönemde olduğu gibi Vahdettin'e yönelik olumlu rüzgâr kısa sürmüş ve Kara'nın yazmış olduğu kitapla eski söyleme geri dönülmüştür.[68] Kara'nın eserinde Vahdettin'e yönelik *"işgallere direnmeyip işgalcilerle iş birliği yapmak"*, *"memleketi büsbütün felakete sürüklemek"* ve *"Millî Mücadele'ye karşı ayaklanmalar çıkarmak"* gibi ifadeler kullanılmıştır.[69] Üstelik dört yıl önce öğrencilerin önüne Sevr'i onaylamayan bir padişah olarak getirilen Vahdettin'in bu kez antlaşmayı onayladığı belirtilmiştir.[70] Ancak Kara eski söyleme geri dönüş yapmış olsa da Vahdettin için doğrudan "hain" ifadesini kullanmadığı gibi ülkeden ayrılışını da kaçmak yerine "İngiliz işgal kuvvetlerinden sığınma hakkı isteyip ülkeyi terk etmek" şeklinde ifade etmiştir. Ayrıca bu söylemi "Saltanatın kaldırılmasından sonra İngiliz işgal kuvvetlerine sığınan Vahdettin, oğlu ile Malta Adası'na çıkıyor" isimli bir görselle de desteklemiştir.[71]

Dönemin bir başka yazarı olan Gamsız da isim belirtmeden de olsa *"işgallere karşı teslimiyetçi bir politika izlemek"*, *"tek düşüncesi olan saltanatı devam ettirmek"* ve *"Sevr'i imzalamak"*[72] gibi ifadelerle yine olumsuz bir Vahdettin sunumu yapmaya devam etmiştir. Ayrıca Gamsız, Vahdettin'in Mustafa Kemal'i Samsun'a 9. Ordu Müfettişi olarak gönderirken ülkenin kurtarılmasından ziyade başka amaçlar taşıdığına da vurgu yapmaktadır. *"...Padişah ve Osmanlı Hükûmeti tarafından ona verilen görev, Samsun ve çevresinde güvenliği sağlamak; Türklerin elinde bulunan silah, araç ve gereçleri toplamaktı... Devlet yetkilileri bu görevlendirmeyle ülkeyi kurtarmak için yaptığı çalışmalardan rahatsız oldukları Mustafa Kemal'i İstanbul'dan uzaklaştırmak istiyorlardı."*[73]

---

65 A.g.e, s.43.
66 A.g.e, s.43, 87.
67 A.g.e, s.101, 102, 103.
68 Kemal Kara, Türkiye *Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Lise*, Önde Yayıncılık, İstanbul, 2010.
69 A.g.e., s.61, 104, 170.
70 A.g.e., s.170.
71 A.g.e., s.171.
72 Sevtap Gamsız, *Ortaöğretim T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük*, NetBil Basım ve Yayıncılık, İstanbul, 2012, s.36, 57.
73 A.g.e., s.45-46.

Komisyonun hazırladığı 2012 tarihli kitapta Vahdettin, "*Anadolu'daki işgallere karşı bir şey yapamayan*" ve "İtilaf Devletleri'nin bütün isteklerini yerine getiren" bir padişah olarak sunulmuştur.[74] Kitabın devamında ise "Mustafa Kemal'in Samsun'a Çıkışı" başlığı altında öğrencilere yönelik bir etkinlik verilmiştir. Etkinlikte Mustafa Kemal'in 9. Ordu Müfettişi olarak yapması istenen görevlerden biri "*...Türklerin elindeki silahları toplamak ve İtilaf Devletlerine teslim edilmesini organize etmek*"[75] olarak ifade edilmiş ve ardından Mustafa Kemal'in Nutuk'ta bu hususu destekleyen sözlerine yer verilmiştir.[76] Böylelikle kitapta Vahdettin, Mustafa Kemal'i Anadolu'ya ülkenin kurtuluşu için değil, halkın işgal karşısında başlattığı direnişe karşı tedbirler almak için gönderen bir padişah olarak resmedilmiştir. Ardından Sevr'i kabul ettiğine de vurgu yapılarak olumsuz sunuma devam edilmiştir.[77] Bu olumsuz söylem "Saltanatın Kaldırılması" başlığı altında nispeten yumuşamış ve Vahdettin'in ülkeden ayrılışı için "kaçmak" değil "terk etmek" ifadesi kullanılmıştır.[78] Daha da önemlisi önceki kitaplarda padişahın ülkeden ayrılışı ele alınırken kullanılan ve adeta bir klasik haline gelmiş olan Malta'ya çıkış fotoğrafı yerine Vahdettin'in İstanbul'dan ayrılırken saraydan çıkış anını gösteren bir görsele yer verilmiştir. Fotoğrafta önünde askerlerin selam durduğu ve görevlilerin saygıyla eğildiği bir Vahdettin imajı ilk defa öğrencilerin önüne getirilmiştir.[79] Komisyon'un 2014 tarihli kitabında da 2012 basımlıdakine benzer bir Vahdettin sunumu yapılmıştır.[80]

Vahdettin İstanbul'dan Ayrılırken (2012)

74 Komisyon, *Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük*, MEB Ders Kitapları, 2012, s.32.
75 A.g.e., s.32
76 A.g.e.
77 A.g.e., s.41.
78 A.g.e., s.72.
79 A.g.e., s.71.
80 Komisyon, *Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük*, MEB Ders Kitapları, 2014.

2016 yılına gelindiğinde Balcılar, Kılıç ve Kurt'un yazmış olduğu kitapta, Vahdettin İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ni destekleyen[81] ve Sevr'i kabul eden bir padişah olarak[82] gösterilmektedir. Ayrıca Mondros Ateşkes Antlaşması'nı olumlu görmemesine rağmen saltanatın geleceği kaygısıyla "pasif" kalan olumsuz bir Vahdettin imajı çizilmektedir. Üstelik Vahdettin sadece kendisi pasif kalmamakta halkın da işgalcilere karşı "Türk misafirperverliğini" göstermesini istemektedir. "*Padişah Vahdettin ise antlaşmayı olumlu bulmasa da saltanatın geleceğini düşünerek pasif bir tutum izlemiştir. Yayımladığı bildiride halktan, memlekete medeniyet ve refah getirecek işgal kuvvetlerinin hangi din ve milletten olursa olsunlar Türk misafirperverliğine yakışır bir şekilde karşılanmasını istemiştir...*" [83]

2017'de ise Ürküt tarafından öğrencilerin karşısına, her ne kadar Saltanat Şurası'nda Sevr'in imzalanmasını kabul ettiği belirtilse de[84], farklı bir Vahdettin imajı çıkarılmaktadır. Vahdettin "*güçsüz*", "*yetkisiz*", "*tutsak*" ve "İtilaf Devletleri'nin emirlerini kabul etmekten başka bir çaresi olmayan" bir padişahtır. Üstelik İtilaf Devletleri'nin isteklerini yerine getirmek istemesinin nedeni ülkeyi mümkün olduğunca az kayıpla kurtarmak istemesidir.[85] Böylelikle "*çaresiz*" ve "*ülkesini düşünen*" bir Vahdettin sunumu yapılarak ilk kez Kalecik'in 1994 yılında dile getirdiği söyleme doğru yavaş yavaş geri dönüş yapılmaya başlanmıştır.

Çevik, Koç ve Şerbetçi'nin 2018 tarihli kitaplarında ise Mustafa Kemal'in Vahdettin'le Samsun'a gitmeden önce yaptığı görüşmeye yer verilmiştir. Daha önce Şapolyo'nun (1951) kitabına aldığı bu görüşmenin son bölümü yazarlar tarafından biraz farklı olarak yansıtılmıştır: "*...Şimdi yapacağın hizmet, şimdiye kadar yaptıklarından mühim olabilir. İstersen devleti kurtarabilirsin.- Hakkımdaki teveccühünüze teşekkür ederim. Memleketi kurtarmak için elimden geleni yapacağıma şüphe etmeyiniz.*"[86] Alıntıda görüleceği üzere Vahdettin'in "*istersen devleti kurtarabilirsin*" sözüne Mustafa Kemal'in "*memleketi kurtarmak için elimden geleni yapacağım*" cevabı verdiği belirtilerek Mustafa Kemal'i Samsun'a ülkeyi kurtarmak için gönderen bir Vahdettin sunumu yapılmıştır. Ayrıca aynı yerde "*Okuma parçasını inceleyip Sultan Vahdettin'in Millî Mücadele'ye bakışını değerlendiriniz*"[87] ifadeleri ile öğrencilerde de bu imajın oluşturulmak istendiği söylenebilir. Genelde Vahdettin'e

81 Ersun Balcılar, Murat Kılıç ve Yunus Kurt, *Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük*, Top Yayıncılık, İzmir, 2016, s.45.

82 A.g.e., s.57.

83 A.g.e., s. 38

84 Mahmut Ürküt, *Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük*, Ata Yayıncılık, Ankara, 2017, s.75.

85 A.g.e., s.46-47, 70.

86 Akif Çevik, Gül Koç ve Koray Şerbetçi, *Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 12 Ders Kitabı*, MEB Devlet Kitapları, 2018, s.62.

87 A.g.e.

yönelik olumsuz bir dilin kullanmadığı kitapta padişaha yönelik en sert ifadeler dolaylı olarak da olsa Sevr Antlaşması başlığı altında yer almaktadır. Kitapta ilk olarak Saltanat Şûrası'nda Rıza Paşa haricinde Vahdettin'in de dâhil olduğu diğer üyelerin Sevr Antlaşması'nın imzalanmasını kabul ettikleri bilgisi sunulmuştur.[88] Ardından antlaşmayı imzalayan Osmanlı delegeleri olan Hadi Paşa, Rıza Tevfik ve Reşat Halis'in bir resmine yer verilmiştir[89]. Daha sonra ise Kâzım Karabekir'in Sevr Antlaşması ile ilgili sözleri bir okuma parçası aracılığıyla öğrencilerin karşısına çıkarılmıştır.[90] Bu okuma parçası her ne kadar anlaşmayı imzalayan delegelere yönelik söylenmiş olan *"vatansız, vicdansız üç serseri"* şeklinde bir ifadeyle başlamış olsa da devamında, Vahdettin'in de katılmış olduğu Saltanat Şurası toplantısında Sevr'in imzalanmasını kabul edenler için Kâzım Karabekir'in oldukça sert sözleri bulunmakta ve dolaylı olarak bu sözler Vahdettin'e de yönetilmiş olmaktadır. Yazarların kitaplarının 2019 tarihli yeni basımındaki Vahdettin sunumu da bir önceki baskıyla benzerdir.[91]

2019 yılında öğrencilerin sıralarına gelen diğer bir ders kitabı Demirtaş'a aittir.[92] Demirtaş'ın eserinde de *"Mondros Ateşkes Antlaşması'nın şartlarını ağır bulan"*, *"İngilizlerin baskısı nedeniyle Saltanat Şûrası'nda San Remo taslağını kabul eden"* ve *"...tüm baskılara rağmen Sevr'i onaylamayan"* ifadeleri ile Vahdettin'e yönelik sunum bütünüyle olumlu bir yaklaşıma dönüşmüştür.[93]

Damat Ferit Paşa

Cumhuriyet Dönemi'nde Ali Reşad, *Tarih-i Umumi* kitabında Damat Ferit için *"hain"* ifadesini kullanmış[94] ve bu söylemi *Asr-ı Hâzır Tarihi*'nde sürdürmüştür.[95] Dönemin diğer yazarı Emin Ali ise, Vahdettin'e yöneltmiş olduğu *"hain"* ve *"her türlü zillete boyun eğen"* sözlerini Damat Ferit Paşa için de kullanmıştır.[96] Emin Ali'nin kitabıyla ilgili belirtilmesi gereken önemli bir ayrıntı, Damat Ferit Paşa'nın Fransa'da Sevr Antlaşması'nı imzaladığı bilgisini vermesidir.[97] Oysa bu

88 A.g.e., s.74
89 A.g.e., s.75.
90 A.g.e.
91 Akif Çevik, Gül Koç ve Koray Şerbetçi, *Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 12 Ders Kitabı*, MEB Devlet Kitapları, 2019.
92 Bahattin Demirtaş, Ortaöğretim *T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 12 Ders Kitabı*, Mevsim Yayıncılık, Ankara, 2019.
93 A.g.e., s.41, 72.
94 Ali Reşad, A.g.e., 1925, s.429.
95 Ali Reşad, A.g.e., 1926, s.455.
96 Emin Ali, A.g.e., 1930, s.326, 332.
97 A.g.e., s.335.

hatalı bir bilgidir.[98] Çünkü Sevr'i Rıza Tevfik Bey (Bölükbaşı), Hâdi Paşa ve Reşad Halis Bey imzaladığı gibi antlaşma metninde Damat Ferit'in imzası bulunmamaktadır.[99]

TTTC'nin *Tarih IV* kitabında ise tıpkı Vahdettin'de olduğu gibi Damat Ferit Paşa için kullanılan üslup oldukça sertleşmiştir. "*Hain olma*", "*düşmanlık yapma*" "*ülkeyi İtilaf Devletlerinin emirlerine göre yönetme*", "*İngilizlere itaat etme*" ve "*Millî Mücadele'yi içten vurmaya çalışma*" gibi söylemlerle olumsuz bir Damat Ferit anlatımı yapıldığı söylenebilir.[100]

Tek parti döneminde Karal'ın kitabında da İngiliz Muhipler Cemiyeti'ne katıldığı belirtilen Damat Ferit'in,[101] özellikle Millî Mücadele karşıtlığı ön plana çıkarılmış ve bunun için yaptığı faaliyetler ise "*hıyanet çalışmaları*"[102] olarak nitelendirilmiştir. Hatta kitapta "Damat Ferit Paşa'nın Yeni İhanetleri" diye bir başlığa[103] yer verilmesi dikkat çekicidir. Kitabın devamında Sevr'in Saltanat Şûrası'nda kabul edildiği bilgisi verildikten sonra antlaşmayı imzalayanlar arasında Damat Ferit Paşa'nın adı zikredilmemiştir.[104] Ancak aşağıda görüleceği üzere "Sevr Muahedesi için giden Osmanlı heyeti "Demokrasi" isimli Fransız Kruvazörü'nün güvertesinde" başlıklı resimde, Damat Ferit'in antlaşmayı imzalayan üç delege ile birlikte gösterilmesi, öğrencilerin zihninde Sevr'i imzalayanlar arasında Paşa'nın da bulunduğu düşüncesini oluşturabilecek niteliktedir.

Serv'e Giden Osmanlı Temsilcileri (1945)

Demokrat Parti döneminin yazarı olan Şapolyo da Damat Ferit Paşa'ya yönelik olumsuz dili devam ettirmiştir. Şapolyo eserinde "İzmir'in işgal kararına boyun eğen", "İtilaf Devletleri'nin isteklerini gerçekleştirmeye çalışan", "Milli Mücadele aleyhinde çalışmalar yapan", "düşmanın sözlerine göre hareket eden" ve "İstiklal Savaşı'na hıyanet eden" bir Ferit Paşa anlatımı yapmıştır.[105] Şapolyo ayrıca Mustafa Kemal'in Samsun'a

98 Murat Bardakçı, A.g.e., 2015, s.637.
99 A.g.e, s.637-638.
100 Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti (TTTC), A.g.e., s. 34, 40, 41, 57, 60, 62, 66, 67.
101 Enver Ziya Karal, A.g.e., 1945, s.3.
102 A.g.e., s.48.
103 A.g.e.
104 A.g.e, s.54.
105 Enver Behnan Şapolyo, A.g.e., 1951, s. 4, 38, 47, 48, 108,

gitmeden önce Damat Ferit ile yaptığı görüşmeyi de ilk kez sınıflara taşıyan yazar olmuştur.[106]

Yine bu dönemde Karal, 1954 tarihli eserine Damat Ferit'le ilgili olumsuz düşünceler barındıran bir okuma parçası ile başlamış, ilerleyen sayfalarda ise "*Millî Mücadele hareketini baltalamaya çalışan*" ve "*ihanet hareketleri içinde bulunan*" ifadeleriyle de olumsuz anlatımını devam ettirmiştir.[107]

Bu dönemin diğer ders kitabı yazarları olan Serdarlar ve Çetinkanat da eserlerinde Damat Ferit'in Millî Mücadele karşıtlığını ön plana çıkarmışlardır. Hatta Sadrazamın Mustafa Kemal'i Anadolu'ya gönderirken bile "*kuşku ve tereddüt*" yaşadığını, ikilinin Samsun'a çıkış öncesinde yaptığı görüşme özelinde belirtmişlerdir.[108] Ardından Damat Ferit'in Millî Mücadeleye karşı çeşitli çalışmaları hakkında bilgi veren yazarlar, bu faaliyetleri "*ihanet*" ve "*düşmanlık*" olarak nitelendirmişlerdir.[109]

Aynı dönemde Su ve Su, kitaplarında ilk olarak, dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Saruhan Mebusu iken Birinci Büyük Meclisi'nde yaptığı konuşmadan bazı bölümlere yer vermişlerdir. Bayar konuşmasında Aydın'da "*düşmanların*" maddi ve kutsal değerlere yaptığı saldırılara boyun eğilmesini isteyenleri eleştirip, bu kişilerin Damat Ferit Paşa'yı "*temsil ettiğini*" belirtmektedir.[110] Böylelikle yazarlar, "teslimiyetçi bir Damat Ferit" sunumu ile işe başlamışlardır. Ardından bu sunum "*vatan ve millet sevgisinden mahrum olma*", "*düşmanların merhametine ve himayesine sığınma*", "*düşmanlara bile nefret verme*" ve en son olarak "*hainlik yapma*" şeklindeki ifadelerle daha da olumsuzlaşmıştır.[111]

Türkiye'de 1960-1980 yılları arasındaki yazarlardan biri olan Şapolyo'nun 1960 basımlı eserinde[112] 1951 tarihli kitabındaki Damat Ferit sunumu aynen devam ettirilmiştir. Dönemin diğer yazarı olan Karal'ın da hem 1960[113] hem de 1978[114] basımlı kitaplarındaki Damat Ferit Paşa anlatımı 1954 tarihli eserindeki sunumla örtüşmektedir.

1980-2002 döneminde Su ve Mumcu ikilisinin kitaplarında da Damat Ferit Paşa'ya yönelik olumsuz anlatımın değişmediği hatta daha da sertleştiği görülmektedir. Millî Mücadele karşıtlığının merkezde olduğu bu anlatımda Damat Ferit, İngilizlerle iş birliği yapan, "*Anadolu'ya fesat tohumu atan*", "*çıkardığı fetva ile*

106 A.g.e., s.25-26.
107 Karal, A.g.e., 1954, s.47, 80.
108 Neriman Serdarlar ve Fahriye Çetinkanat, A.g.e., s.28-29.
109 A.g.e., s.36, 51.
110 Mükerrem Kamil Su ve Kamil Su, A.g.e., 1959, s.29.
111 A.g.e., s.36, 56, 62, 65, 73.
112 Enver Behnan Şapolyo, A.g.e., 1960.
113 Enver Ziya Karal, A.g.e, 1960.
114 Enver Ziya Karal, A.g.e., 1978.

halkın ruhunu zehirleyen" "*Sevr'i kabul eden*" ve en son olarak da "*hainlik yapan*" bir sadrazam olarak belirtilmektedir.[115] Su ve Mumcu aynı zamanda kitaplarında Damat Ferit'le ilgili bir okuma parçasına yer veren ilk yazarlar olarak dikkati çekmektedirler. "Damat Ferit Paşa" başlığını taşıyan okuma parçasının girişinde Ahmet Ferit'in, etnik kökenine vurgu yapılmaktadır: "*Ahmet Ferit 1853 yılında İstanbul'da doğdu. Sonradan Müslüman olan Karadağ köylülerinden bir ailenin çocuğudur...*"[116] Mumcu ve Su ikilisi okuma parçasının devamında özellikle Damat Ferit'in Millî Mücadele karşıtlığını vurgulamıştır.[117] Ayrıca yazarlar Damat Ferit'in Millî Mücadele karşıtlığını bilgi olarak vermekle yetinmeyip bir değerlendirme sorusuyla öğrencilere sorgulatmaya çalışmışlardır: "*Damat Ferit Paşa'nın kişiliğini, kurduğu hükümetin tutumunu, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da başlattığı milli mücadele hareketini boğmak için neler yaptığını ve bu davranışların nasıl sonuç verdiğini anlatınız.*"[118] Yine kitapta yer alan bir hazırlık sorusu aynen şu şekildedir: "*Damat Ferit Paşa ile ilgili okuma parçasını inceleyerek onun Türk milletine ne gibi kötülükler yaptığı hakkında düşüncelerinizi açıklayınız.*"[119] Su ve Mumcu'nun böylelikle Damat Ferit Paşa'ya yönelik olumsuz sunumu, bir hazırlık sorusuyla öğrencilere de benimsetmeye çalıştıkları söylenebilir.

Dönemin diğer yazarı olan Kalecikli (1994), Vahdettin'le ilgili olumlu bir sunum yaptığı için yaşananların sorumluluğunu Damat Ferit Paşa'ya yüklemektedir. Kitapta Damat Ferit'in, Millî Mücadele Dönemi'nde affedilmeyecek hatalar yaptığı[120] ve gerçekleri Vahdettin'den saklayarak millete çok zarar verdiği[121] belirtilmektedir. Üstelik yazarın elinde Paşa'nın gerçekleri padişahtan sakladığına yönelik çok önemli bir kanıt da bulunmaktadır. Kalecikli, Mustafa Kemal'in Dâhiliye Nazırı Adil Bey'e göndermiş olduğu telgrafın girişindeki "*Milleti padişahına maruzatta bulunmaktan hainçe men ediyorsunuz...*"[122] sözlerini oluşturmuş olduğu "gerçekleri Vahdettin'den gizleyen Damat Ferit Paşa" anlatımı için referans olarak kullanmıştır.[123] Kalecikli devamında Damat Ferit Hükümeti'nin ülkede yaşanan

115 M. Kamil Su ve Ahmet Mumcu, 1981, A.g.e, s.76, 79, 109.

116 A.g.e., s.77. Ancak buna karşın İbnülemin, Ferit Paşa'nın babasının taşımış olduğu "Seyyid" unvanına dikkat çekerek, "*Karadağ köylüsü bir aile daha sonra Müslüman olabilir ancak aslen Hristiyan olan Karadağlılar seyyid olamaz*" demektedir. Ardından seyyid olmadığı hâlde bu unvanı kullananlar bulunduğunu belirtse de Damat Ferit'in ailesinin bu kesimler arasında olduğunu söyleyebilmek için belge sunulması gerektiğini ifade etmektedir. İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar IV*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1982, s.2029.

117 A.g.e., s.78-79.

118 A.g.e., s.93.

119 A.g.e., s.95.

120 Kenan Kalecikli, A.g.e., 1994, s.39.

121 A.g.e. s.51, 79.

122 A.g.e, s.102.

123 A.ge., s.79,102, 103.

isyanlardaki rolünü *"ihanet hareketleri"* olarak nitelendirdiği gibi,[124] Ferit Paşa'yı da Türk tarihine yakışmayan bir kişilik olarak belirtmiştir.[125]

Bu dönemde Palazoğlu ve Bircan da kitaplarında özellikle Damat Ferit'in Millî Mücadele karşıtlığı ve bu uğurda yaptıkları çalışmalara yer vererek klasik söylemi devam ettirmişlerdir.[126] Ayrıca yazarlar *Büyük Kültür Ansiklopedisi*'nden aldıkları bilgilerle oluşturdukları okuma parçasında Damat Ferit Paşa'nın Sevr'i imzaladığını belirtmişlerdir.[127]

2002'den günümüze kadar olan dönemde Mumcu ve Su'nun eserlerindeki[128] Damat Ferit Paşa anlatımı, ikilinin 1981 basımlı kitaplarındaki sunumla büyük oranda benzerdir. Ancak yeni basımda önceki kitapta Vahdettin'in Damat Ferit Paşa'yı sadrazam olarak ataması için yapmış oldukları kişisel yorum olan *"Böyle birinin Vahdettin tarafından nasıl iş başına getirildiği gerçekten bilinmez bir davranıştır"*[129] şeklindeki sözlerine yer verilmemiştir. Yine bir önceki basımda değerlendirme sorusunda *"boğmak"* ve hazırlık sorusunda *"kötülükler"* şeklinde Damat Ferit Paşa için kullanılan kişisel ifadelere yer verilmemiş ve sorular farklı şekilde sunulmuştur.[130] Bu değişiklikler dışında kitapta Damat Ferit'in Millî Mücadele karşıtlığı ve Sevr'i kabul ettiğine yönelik olumsuz sunum devam ettirilmiştir. Ayrıca bu sunum Sevr Barış Antlaşması başlığı altında yer verilen ve aşağıda sunulan resimde görüleceği üzere "Millî Mücadeleye karşı çıkan ve bu hareketi engellemek için her çareye başvuran ve Sevr Antlaşmasını kabul eden Damat Ferit Paşa" başlıklı bir görselle de pekiştirilmiştir.

Damat Ferid Paşa (2003)

Akdin, Çakmak ve Genç de kitaplarında Vahdettin'e yönelik olumlu bir dil kullandıkları için tüm eleştiri okları doğal olarak Damat Ferit'e yönetilmiştir. Paşa'ya yöneltilen eleştirilerden biri İngilizlerle olan ilişkisidir. Öyle ki bu durum ülkeyi "iki başlı" duruma sokmaktadır.[131] Yazarların Damat Ferit'e yönelttikleri diğer bir eleştiri

124 A.g.e., s.124.
125 A.g.e., s.100.
126 Ahmet Bekir Palazoğlu ve Osman Bircan, A.g.e., 1996, s.104-105, 106, 112, 122-123, 124, 126, 132.
127 A.g.e.. s.106.
128 Ahmet Mumcu ve Mükerrem Kamil Su, A.g.e., 2003.
129 M. Kamil Su ve Ahmet Mumcu, A.g.e., 1981, s.76.
130 Ahmet Mumcu ve Mükerrem Kamil Su, A.g.e., s.104, 105.
131 İdris Akdin, Muhittin Çakmak ve Mustafa Genç, A.g.e, 2006, s.43.

ise Millî Mücadele karşıtlığına yöneliktir [132] ve bu durum Paşa'nın *"vatan haini"* olarak ilan edildiğinin ifade edilmesiyle son bulmaktadır.[133]

Dönemin bir diğer yazarı olan Kara, Vahdettin'e yönelik olumsuz sunumunu Damat Ferit için de devam ettirmektedir. Yazarın *Hayat Ansiklopedisi*'nin 3. cildinden almış olduğu bilgilerle oluşturduğu okuma parçasında, "enişte" ile "kayınbiraderin" el ele vererek *"felaket"* içinde olan ülkeyi *"büsbütün felakete"* götürdükleri belirtilmektedir: *"Damat Ferit Paşa, zaten felâket içinde olan memleketi kayınbiraderi olan Padişah Vahdettin ile birlikte, büsbütün felakete sürükledi..."*[134] Kara da, Damat Ferit için yapmış olduğu anlatımı "İngilizlerle iş birliği yapma", İngiliz himayesini isteme" ve "Millî Mücadele karşıtlığı" üzerine temellendirmiştir.[135] Son olarak kitapta Damat Ferit ile ilgili okuma parçasında, Paşa'nın babasının Bahriye Nezareti Müsteşarı İsmet Efendi olduğu ifade edilerek bir bilgi yanlışlığı yapılmıştır.[136] Çünkü Damat Ferit'in babası Şûrayı Devlet azasından Seyyid Hasan İzzet Efendi olarak bilinmektedir.[137]

Yine bu dönemde liselerde kitapları kullanılan Gamsız'ın 2012[138], Komisyon'un 2012[139] ve 2014[140] ile Balcılar, Kılıç ve Kurt'un 2016 [141] tarihli eserlerinde, "İngiliz yanlısı" ve "Millî Mücadele karşıtı" bir Damat Ferit anlatısı oluşturularak Paşa'ya yönelik olumsuz söylem devam ettirilmiştir.

2017 yılına gelindiğinde Ürküt tarafından yazılan kitapta Vahdettin için olumlu bir sunum yapıldığı için eleştiri okları doğal olarak yine Damat Ferit'e çevrilmiştir. Ürküt, İngiltere'nin önerisi ile Sadrazam olduğunu ifade ettiği Paşa'ya, ardından "İngiliz hayranı olma", "İngiliz Muhipleri Cemiyeti yöneticiliği yapma" ve *"İtilaf Devletleri'nin emirlerini yerine getirme"* gibi eleştiriler yöneltmiştir.[142] Ürküt kitabın ilerleyen sayfalarında da Damat Ferit'i yaşananların sorumlusu haline getiren sunumunu devam ettirmiştir. Öyle ki Millî Mücadele'yi engellemek için fetva çıkarılması, Mustafa Kemal'in idama mahkûm edilmesi ve Kuvayı İnzibatiye ordusunun kurulması gibi çalışmalarda Vahdettin'in adı hiç geçmemekte ve tüm sorumluluk Damat Ferit Paşa'ya yüklenmektedir.[143]

132 A.ge., 80, 81, 94, 95, 96, 97.
133 A.g.e., s.99.
134 Kemal Kara, A.g.e., 2010, s.104.
135 A.ge., s.58, 61, 102-103, 105, 110.
136 A.g.e.
137 İbnülemin Mahmut Kemal İnal, A.g.e., 1982, s.2029.
138 Sevtap Gamsız, A.g.e., 2012, s.43, 54.
139 Komisyon, A.g.e., 2012, s.32, 36, 40.
140 Komisyon, A.g.e, 2014.
141 Ersun Balcılar, Murat Kılıç ve Yunus Kurt, A.g.e., 2016, s.38, 45, 55.
142 Mahmut Ürküt, A.g.e., 2017, s.47.
143 A.g.e., s.72.

2018 tarihli Çevik, Koç ve Şerbetçi'nin eserinde de, Vahdettin'e yönelik Sevr Antlaşması haricindeki olumlu sunumdan dolayı Damat Ferit'le ilgili olumsuz anlatım devam ettirilmiştir. Özellikle Millî Mücadeleye karşı Şeyhülislam'dan alınan fetva konusunda Vahdettin'in ismi yine kaybolmakta ve sorumluluk İngiliz destekçisi olarak belirtilen[144] Damat Ferit'e yüklenilmektedir.[145] Yazarların bu sunumu öğrencilere yönelttikleri *"İstanbul Hükûmeti, Millî Mücadele'ye karşı şeyhülislamdan fetva alırken neyi amaçlamıştır?"*[146] şeklindeki soruyla pekiştirmek istedikleri de söylenebilir. Çevik, Koç ve Şerbetçi'nin eserinin 2019 basımındaki Damat Ferit Paşa sunumu da 2018 baskısı ile aynıdır.[147]

Demirtaş'ın 2019 tarihli kitabında da Vahdettin'e yönelik olumlu sunuma bağlı olarak, Milli Mücadele döneminde "*miting yasağı kararı alma*", Sivas Kongresi'nin toplanmasına mani olma ve Mustafa Kemal ile arkadaşlarını idama mahkûm etme gibi olaylarda padişahın ismi hiç anılmadığı gibi sorumlu olarak Damat Ferit Paşa ve hükümeti gösterilmektedir.[148]

Sonuç

Türkiye'de Cumhuriyetin ilanından sonra yeni rejimin Osmanlı Devleti'nin son dönemini öteki olarak kurgulaması nedeniyle bu durumdan en çok etkilenen Padişahlardan birinin Vahdettin olduğu söylenebilir. Cumhuriyetin ilanından sonra Vahdettin "hain", "ülkeden kaçıp düşmana sığınan", "sadece kendini ve hanedanı düşünen", "Sevr'i kabul eden" ve "Millî Mücadele'ye karşı olan" bir padişah olarak ders kitaplarında yer almaya başlamıştır. Mustafa Kemal'in ölümünden sonra Tek Parti döneminde doğrudan olmasa da "hıyanet çalışmaları" içinde olduğu ima edilen Vahdettin'in Milli Mücadele karşıtlığı da vurgulanmaya devam edilmiştir. Demokrat Parti döneminde de tüm kitaplarda Milli mücadele karşıtlığı ön plana çıkarılan Vahdettine yönelik bazı eserlerde "hain" ifadesi kullanılmazken bazılarında doğrudan veya dolaylı olarak bu söyleme yer verilmiştir. 1960-1980 yılları arasında okullarda kitapları okutulan yazarlar bir önceki dönemdeki söylemlerini değiştirmeden devam ettirmişlerdir. 1980-2002 arasındaki dönemde artık Vahdettin için "hain" ifadesi kullanılmadığı gibi, 1990'ların ortalarından itibaren "ülkesinden kaçan Vahdettin" söylemine de yer verilmemiştir. Ancak Kalecikli (1994) haricinde bu dönemde de Milli Mücadele ve Sevr Barış Antlaşması konularında Vahdettin'e

144 Akif Çevik, Gül Koç ve Koray Şerbetçi, A.g.e., 2018, s.46.

145 A.g.e., s.69.

146 A.g.e., s.71.

147 Akif Çevik, Gül Koç ve Koray Şerbetçi, *Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 12 Ders Kitabı*, MEB Devlet Kitapları, 2019.

148 Bahattin Demirtaş, *Ortaöğretim T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 12 Ders Kitabı*, Ankara, Mevsim Yayıncılık, 2019, s. 56, 60, 68.

yönelik olumsuz sunum sürmüştür. 2002'den günümüze kadar olan dönemde ise tabiri caizse tam bir gelgit yaşanmıştır. Olumsuz bir Vahdettin sunumu ile başlayan bu evre daha sonra yabancı baskısı altında olduğuna ve Sevr'i imzalamadığına vurgu yapılarak olumluya dönmüştür. Ardından Milli Mücadele aleyhtarlığı ve Sevr özelinde olumsuzlaşan sunum 2017'den itibaren tekrar olumlu hale gelmiştir. Öyle ki öğrencilerin önüne Mustafa Kemal'i devleti kurtarmak için görevlendiren ve Sevr'i tüm baskılara rağmen onaylamayan bir Vahdettin imajı çıkarılmaktadır.

Sultan Vahdettin'le bir nevi kader ortaklığı yapan ve aynı zamanda enişte si de olan sadrazamı Damat Ferit Paşa'ya yönelik ders kitaplarındaki söylem ise genel olarak Millî Mücadele karşıtlığı, İngiliz yanlılığı ve Sevr'in kabul edilmesi üzerine temellendirilmiştir. Aynı zamanda Damat Ferit'e yönelik anlatımın Vahdettin için kullanılan söylemden etkilendiğinin de belirtilmesi gerekmektedir. Şöyle ki; Vahdettin için olumsuz söylemde bulunan ders kitapları aynı ifadeleri Damat Ferit için de kullanmışlardır. Vahdettin için olumlu sunumun yapıldığı dönemlerde ise yazarlar Millî Mücadele Dönemi'ndeki tüm sorumluluğu Damat Ferit'e yüklemişlerdir. Anlaşılacağı üzere ders kitaplarında Vahdettin için yapılan sunum olumlu da olsa, olumsuz da olsa Damat Ferit Paşa, tarih ders kitaplarının kötü ve istenmeyen adamı rolünden kurtulamamaktadır.

Son olarak incelenen ders kitaplarında Sultan Vahdettin'le ilgili 23 görsele yer verildiği görülmüştür. Bu görseller içerisinde en fazla kullanılanı Vahdettin'in Malta Adası'na çıkış anı olmuştur. Ders kitabı yazarları metin içerisinde gerçekleştirdikleri söyleme göre padişahın Malta resmini isimlendirmişlerdir. İlk dönemlerde Vahdettin'in ülkeden kaçtığı vurgulandığı için görsellerde de bu ifade kullanılmıştır. Ancak 1990'lardan sonra padişahın ülkeden kaçtığı söylemi terk edildiği için yazarlar görselde bu ifadeyi kullanmamışlardır. Ayrıca son dönemde metin içinde Vahdettin için olumsuz sunum yapan kitaplarda bile padişahın İstanbul'dan ayrılması sırasında askerlerin ve görevlilerin kendisine selam verip, önünde saygıyla eğildiği bir görseline yer verilmesi de dikkat çekicidir.

Kitaplarda Damat Ferit Paşa'nın ise 13 görseline yer verilmiştir. Bu görseller içerisinde en fazla kullanılanlardan biri Paşa'nın *Demokrasi Kruvazörü* ile Paris'e gidişi olmuştur. Bazı ders kitaplarında metin içinde Damat Ferit'in adı Sevr Antlaşması'nı imzalayanlar arasında belirtilmese de, kullanılan görsellerde Paşa'nın antlaşmayı imzalayanlarla aynı karede sunulması ve kullanılan ifadeler öğrencilerin zihninde Sevr'i imzalayanlar arasında Damat Ferit'in de bulunduğu düşüncesini oluşturabilecek niteliktedir.

TARİH DERS KİTAPLARINDA MUSTAFA KEMAL ATATÜRK İMAJI

Doç. Dr. Bülent AKBABA - Gazi Üniversitesi

Bu çalışma Mustafa Kemal Atatürk'ün, Türkiye'de cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze kadar okutulan lise tarih ders kitaplarındaki imajını betimlemeyi amaçlamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nde akademinin dışındaki tarih öğretiminin bütünü düşünüldüğünde lise tarih ders kitaplarının, konunun muhataplarının en önemli başvuru kaynağı olduğu aşikârdır. Bu araştırmanın verileri; Türk Tarih Tezinin ortaya konmasından Atatürk'ün ölümüne kadar olan dönem (1930-1938), İsmet İnönü dönemi (1938-1950), Demokrat Parti dönemi (1950-1960), 1960-1980 arası, 1980 askeri darbesinden 2005 yılına kadar olan dönem, 2005 yılındaki eğitim reformu dönemi ve son güncelleştirmelerin yapıldığı 2018 yılının dâhil edildiği yedi dönemdeki tarih ders kitaplarından elde edilmiştir. Bu yedi dönemde lise tarih derslerinde kullanılan, Türk Tarihi Tedkik Cemiyeti (TTTC) tarafından yayımlanan *Tarih IV*; MEB tarafından yayımlanmış *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi* ve *T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük* kitaplarından çalışma evrenini temsil edebilecek birer kitap, içerik analizine tabi tutulmuştur. Bu analizle siyasi iktidarların müdahalesine açık bir yapıda olan lise tarih ders kitaplarındaki Mustafa Kemal Atatürk imajının olumlama ve olumsuzlama örnekleri, doğrudan alıntılar ve görsel kaynaklarla betimlenmeye, 1930'lardan günümüze kadarki söylemdeki değişim ve süreklilik ortaya konmaya çalışılmıştır.

İncelemeye tabi tutulan tarih ders kitaplarından TTTC tarafından yayımlanan *Tarih IV*, 348 sayfa ana metin, 42 sayfa ek, 176 sayfa görsellerin yer aldığı bölümden mürekkeb toplam 566 sayfadır. Kitabın tamamına yakını doğrudan ve dolaylı olarak Mustafa Kemal Atatürk ile ilişkilendirilebilir durumdadır. Bununla birlikte Mustafa Kemal Atatürk'ün adının doğrudan yer aldığı 12 konu başlığının içeriği toplam 49 sayfadır ve kitabın ana metin bölümünün %14'ünü oluşturmaktadır. Enver Ziya Karal tarafından kaleme alınan ve MEB tarafından 1945'te yayımlanan eser, 195 sayfadır. Mustafa Kemal Atatürk'ün adının doğrudan yer aldığı 16 konu başlığının içeriği toplam 22 sayfadır ve kitabın ana metin bölümünün %11'ini oluşturmaktadır. Enver Behnan Şapolyo'nun 1953'te yayımlanan *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1918-1950* adlı eseri 201 sayfadır. Mustafa Kemal Atatürk'ün adının doğrudan yer aldığı 4 konu başlığının içeriği toplam 27 sayfadır ve kitabın ana metin bölümünün %13'ünü oluşturmaktadır. Enver Ziya Karal, tarafından

kaleme alınan ve MEB tarafından 1971'de yayımlanan eser 254 sayfadır. Mustafa Kemal Atatürk'ün adının doğrudan yer aldığı 11 konu başlığının içeriği toplam 22 sayfadır ve kitabın ana metin bölümünün %9'unu oluşturmaktadır. Ahmet Mumcu ve Mükerrem K. Su tarafından kaleme alınan *T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük* ders kitabı 336 sayfadır. Mustafa Kemal Atatürk'ün adının doğrudan yer aldığı 16 konu başlığının içeriği toplam 81 sayfadır ve kitabın ana metin bölümünün %24'ünü oluşturmaktadır. MEB tarafından bir komisyona yazdırılan ve 2012 yılında yayımlanan *Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük* ders kitabı 250 sayfadır. Mustafa Kemal Atatürk'ün adının doğrudan yer aldığı 22 konu başlığının içeriği toplam 105 sayfadır ve kitabın ana metin bölümünün %42'sini oluşturmaktadır. 2017 yılındaki öğretim programı yenileme ve 2018 yılındaki güncelleme etkinliği sonrası MEB tarafından yayımlanan *Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük* ders kitabı 271 sayfadır. Mustafa Kemal Atatürk'ün adının doğrudan yer aldığı 11 konu başlığının içeriği toplam 33 sayfadır ve kitabın ana metin bölümünün %12'sini oluşturmaktadır.

1934-2018 yılları arasında yayımlanan 7 kitabın Mustafa Kemal Atatürk'ü doğrudan konu alan başlıklarına bakıldığında "Mustafa Kemal'in Hayatı", "Millî Mücadele", "İnkılâplar" konu başlıklarının ve içeriklerinin benzerlik gösterdiği görülmektedir. Bu kitapların konu başlıklarındaki en önemli değişim, 1980 Askeri Darbesi sonrasında 2087[1] ve 2090[2] sayılı Tebliğler Dergilerinde yayınlanmış ve uygulamaya konulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi Programına istinaden yazılmış kitaplardaki Atatürkçülük üniteleridir. 1981-1982 eğitim-öğretim yılında ise bir yönerge[3] ile öğrencilerin Atatürkçü olarak yetişmesi ve Atatürkçülüğü davranış haline getirmeleri vurgulanmış; bu dönemin yeniden Atatürkçülüğe dönüş söylemi tarih ders kitaplarına da yansımıştır. MEB tarafından 2012 ve 2018 yıllarında yayımlanan iki kitaptaki Mustafa Kemal Atatürk ile doğrudan ilişkilendirilen konu başlıklarının içeriğinin toplam kitap içeriğine oranındaki çarpıcı farklılığın sebebi; 2012 yılında yayımlanan kitabın içeriğinin Atatürk'ün ölümü ile sonlandırılması, 2018 yılında yayımlanan kitabın içeriğinin ise Irak ve Suriye'de yaşananlar ve Türkiye'ye yansımalarının 2016 yılına kadar getirilmesidir.

Lise tarih ders kitaplarındaki Mustafa Kemal Atatürk imajı çok sayıda unsur göz önünde bulundurularak değerlendirilebilir. Bu araştırmada bu unsurlardan öğrenci, asker, lider ve dahi alt kategorilerinde değerlendirmeler yapılmaya çalışılmıştır.

1 MEB, Tebliğler Dergisi, S. 2087, 25.5.1981, s.205-210.

2 MEB, Tebliğler Dergisi, S. 2090, 6.7.1981, s.249-250.

3 Ortaöğretim Kurumlarının I, II ve III. sınıfları ile Temel Eğitim Okullarının VIII. sınıflarında okutulmaya başlanan İlköğretim ve Ortaöğretim Kurumlarında Atatürk İnkılap ve İlkelerinin Öğretim Esasları Yönergesi, MEB, *Tebliğler Dergisi*, S.2104, 18.01.1982, s.36-40.

Öğrenci Mustafa Kemal

İncelemeye dâhil edilen tarih ders kitaplarının tümünde öğrenci Mustafa Kemal'e dair olumlu ifadeler mevcuttur.[4] *Tarih IV*'te Mustafa Kemal'in öğrenciliği abartılı bir söylemle dile getirilmiştir: "*Ateşli zekâsı, olağanüstü kabiliyeti, hele matematikte emsalsiz yeteneğiyle sivrilerek öğretmenlerinin dikkatini çekti. Ve her açıdan pek çabuk geliştiğinden hocalar ona bir talebe değil, yetişmiş bir adam ve arkadaş muamelesi yamak zorunda kaldılar.*", "*Mustafa Kemal, öğretmeni Mustafa Efendi bulunmadığı zamanlar onun yerine sınıflarda ders verirdi.*"[5] Bu ifadeler, yeni kurulan devletin kurucusuna yönelik portrenin çocukluğundan itibaren çok özel biri olduğu düşüncesinin yansımalarıdır. Daha sonraki yıllarda yayımlanan lise tarih ders kitaplarında ise bu abartıdan kaçınılmıştır: "*Mustafa, büyük bir istekle girdiği Selanik Askerî Rüştiyesinde çok başarılı bir eğitim hayatı geçirdi. Arkadaşları arasında zekâsı ile kısa sürede kendini gösterdi. Okulda başarılı öğrencilere verilen sınıf çavuşluğu ve müzakerecilik gibi görevlerin üstesinden başarılı bir şekilde geldi. Tüm bunların sonucunda daha çocuk denecek yaşta görev bilinci gelişti ve özgüveni arttı.*"[6] Bu cümlelerle Askeri Rüştiye'deki öğrenciliği abartıya kaçmadan olumlu bir şekilde dile getirilirken; Mustafa Kemal'in Rüştiyeden sonraki askerî eğitim hayatı da övülmektedir:[7] "*Rüştiyeden sonra Mustafa Kemal, Manastır Askerî İdadisini, ondan sonra İstanbul'daki Harb Okulunu bitirdi ve Harb Akademisine girdi. Bütün bu okullarda da matematik, edebiyat ve askerlik derslerinde gösterdiği kabiliyet ile öğretmenlerinin takdirini, arkadaşlarının da hayranlığını kazandı.*"[8]

İncelemeye dâhil edilen kitaplarda Mustafa Kemal Atatürk ile ilgili olumsuzlama ifadelerine, olumsuz olaylara sabitlenme, ötekileştirme örneğine rastlanmamıştır. Bazı konu başlıklarının aktarımında ise yok sayma, hatalı bilgi verme, abartının fazlalığı yüzünden bilginin hatalı hâle gelmesine yönelik örnekler mevcuttur.

İncelenen ders kitapları içinde Mustafa Kemal'in eğitim hayatına dair olumlu ifadelerin en az olduğu örnek MEB'in 2018 yılında yayımladığı kitaptır.[9] İncelemeye dâhil olan diğer kitapların tümünde eğitim hayatının en önemli kırılma noktası olarak aktarılan Selanik Askeri rüştiyesindeki eğitimi, MEB'in 2018'de yayımladığı kitapta övgüden arındırılmış tek cümleyle sunulmuştur. Manastır Aske-

4 TTTC, a.g.e., s.17; Karal, 1945, a.g.e., s.10; Karal, 1971, a.g.e., s.16; Şapolyo, a.g.e., s.16-17; Mumcu ve Su, a.g.e., s.61; MEB, 2012, a.g.e., s.5-8.
5 TTTC, a.g.e., s.17.
6 MEB, 2012, a.g.e., s.5.
7 TTTC, a.g.e., s.17; Karal, 1945, a.g.e., s.10; Karal, 1971, a.g.e., s.16; Şapolyo, a.g.e., s.16-17; Mumcu ve Su, a.g.e., s.61; MEB, 2012, a.g.e., s.6-8.
8 Karal, 1945, a.g.e., s. 10; Karal, 1971, a.g.e., s.16.
9 Bkz. MEB, 2018, s.20-22

ri İdadisinde başarılı bir öğrenci olduğu ifade edilmiş, "*Matematik derslerinde çok başarılı olan Mustafa Kemal'in dil dersleri zayıftı*"[10] değerlendirmesi yapılmıştır.

Asker Mustafa Kemal

Mustafa Kemal'in övgüye mazhar pek çok özelliğinden bir tanesi de iyi yetişmiş ve bilgisini cepheye hakkıyla yansıtmış bir asker olmasıdır. Onun bu özelliği, incelemeye dâhil edilen tüm tarih ders kitaplarında olumlu bir imajla ortaya konmuştur. *Tarih IV*'te yer alan "*Mustafa Kemal'in matematiğe, edebiyata ve güzel söz söylemeye büyük bir yeteneği ve çok merakı vardı; askerlik sanatına gelince, Mustafa Kemal büyük bir asker olarak yaratılmıştı.*" ifadeleri Mustafa Kemal'in kendi ağzından, kız kardeşinin nakliyle "*Ben asker olarak doğdum, asker olarak öleceğim.*" cümleleriyle tasdik edilmiştir. Burada, Mustafa Kemal'in askerliğe yönelik eğitimi göz ardı edilmiş, doğuştan bu iş için yaratıldığına hükmedildiği söylenebilir. *Tarih IV*'te Mustafa Kemal'in askerliğine yönelik abartılı söylemse şöyledir: "*Erkânıharbiye seyahatlerinde, savaş oyunlarında, manevralarda, fiilen hareket müdürlüğü görevini birçok daha yüksek rütbeli subayın ve hatta paşanın katılmasına rağmen daima kolağası Mustafa Kemal Bey yerine getirirdi.*" Bu cümleyle askerî hiyerarşi, neredeyse yok sayılmıştır.

Mustafa Kemal'in 31 Mart Vakasının bastırılmasındaki rolü "*31 Mart irtica hareketini (13 Nisan 1909) bastıran ordunun hazırlanmasında ve yönetiminde önemli ödevler gördü*"[11] şeklinde betimlenmiştir. Bir başka ders kitabında ise "*Meşrutiyete karşı yapılan bu ayaklanmayı bastırmak için Selanik'te kurulan Hareket Ordusunda kurmay başkanı olarak görev aldı. Şam ve Trablusgarp'ta bu tür isyanları bastırmada tecrübeli olan Mustafa Kemal'in Hareket Ordusu için hazırladığı kuruluş ve hareket planı beğenildi. Mustafa Kemal'in de bizzat katıldığı Hareket Ordusu İstanbul'da meşrutiyet karşıtlarını engelledi*"[12] denerek durum daha fazla övgü barındıran şekilde sunulmuştur.

1911-1912 yılları arasında İtalya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuzey Afrika'daki son toprağına saldırması ile başlayan Trablusgarp Savaşı ile ilgili olarak "*Trablusgarp harbine, Mustafa Kemal'in gizlice gittiği, Tobruk Muharebesinin kazanılmasında amil olduğu, binbaşılığa terfi haberini de burada aldığı ve Derne müdafaasını binbaşı olarak idare ettiği*"[13] aktarılmakta ve buradaki askeri mücadeledeki diğer Osmanlı subayları göz ardı edilerek Mustafa Kemal ön plana çıkarılmakta-

10 MEB, 2018, S.21-22

11 TTTC, a.g.e., s.19; Karal, 1945, a.g.e., s.10; Şapolyo, a.g.e., s.18; Karal, 1971, a.g.e., s.17.

12 MEB, 2012, a.g.e., s.9.

13 TTTC, a.g.e., s.20; Karal, 1945, a.g.e., s.10-11; Şapolyo, a.g.e., s.18-19; Karal, 1971, a.g.e., s.17; Mumcu ve Su, a.g.e., s.20.

dır. Diğer kitaplarda, Mustafa Kemal ile birlikte Enver Paşa'dan da söz edilmekte; bununla birlikte Mustafa Kemal'in başarıları şöyle övülmektedir:[14] *"Trablusgarp Savaşı, Mustafa Kemal'in halk arasında tanınmasının da başlangıcıdır. Dönemin en ünlü dergilerinde cephede çekilmiş fotoğrafları yayımlanıyordu*[15]." Bu ifadelerle Mustafa Kemal'in ileriki zamanlardaki askeri başarılarının habercisi olduğu dile getirilmektedir. Bir diğer kitapta ise "*Mustafa Kemal, Enver Bey ve Fethi Bey gibi gönüllü subaylar, Trablusgarp'a giderek halkı örgütleyip İtalyanlara karşı başarılı bir şekilde mücadele ettiler*"[16] ifadeleriyle Trablusgarb'taki mücadele, Mustafa Kemal'in şahsında özelleştirilmek yerine bir grup subayın ortak mücadelesi ve başarısı olarak sunulmuştur.

Mustafa Kemal'in II. Balkan Harbi'ndeki faaliyetleri, bazı ders kitaplarında "*Edirne'nin tekrar geri alınması hareketlerine başarı ile iştirak etti*"[17] minvalinde cümlelerle dile getirilmekte, bazı ders kitaplarında[18] ise Balkan Harbi ve Mustafa Kemal'in buradaki çabası görmezden gelinmektedir.

Mustafa Kemal'in Çanakkale Kara Savaşları'ndaki başarısı ders kitabı yazarlarını ortak bir olumlu söylemde buluşturmaktadır:[19]

> Büyük asker Mustafa Kemal'in dehâsı da bu çarpışmalar sırasında daha iyi anlaşıldı. Onun kat kat üstün düşman kuvvetlerine karşı Anafartalar'da, Arıburnu'nda, Conkbayırı'nda yaptığı savaşlar, Gelibolu Yarımadasının düşman eline geçmesini önledi[20]." "İtilâf devletlerinin 25 Nisan 1915'te Arıburnu'na, 6-7 Ağustosta da Anafartalar'a yaptıkları asker çıkartma hareketlerini önleyen Mustafa Kemal oldu.[21]
>
> Türk Ordusunun Gelibolu'daki başarısı ise şu cümlelerle anlatılmıştır:
>
> Mustafa Kemal'in Türk askerinin yaratılışındaki fedakârlığı, yüksek karakterini en iyi anlayan ve ondan yararlanmasını en iyi bilen Mustafa Kemal'in ulvî dehası sayesinde olmuştur"[22]. "Conkbayırı ve Kocatepe muharebeleri; kudretli Mustafa Kemal'in, yarattığı vatan müdafaasının ölmez şaheserleri olarak tarih sahihlerine geçmiş"[23], "Mustafa Kemal Çanakkale Savaşı'nda

14 Mumcu ve Su, a.g.e., s.20; MEB, 2012, a.g.e., s.12.
15 MEB, 2012, a.g.e., s.12.
16 MEB, 2018, a.g.e., s.28.
17 TTTC, a.g.e., s.21; Karal, 1945, a.g.e., s.11; Karal, 1971, a.g.e., s.17, Şapolyo, a.g.e., s.19.
18 Mumcu ve Su, 2003, s.26; MEB, 2012, s.12-20, MEB, 2018, s.28.
19 TTTC, a.g.e., s.22-23, Karal, 1945, a.g.e., s.11, Şapolyo, a.g.e., s.19; Karal, 1971, a.g.e., s.17; Mumcu ve Su, a.g.e., s.29; MEB, 2012, a.g.e., s.12; MEB, 2018, a.g.e., s.36.
20 Mumcu ve Su, a.g.e., s.29.
21 Karal, 1945, a.g.e., s.11; Karal, 1971, a.g.e., s.17.
22 TTTC, a.g.e., s.22-23.
23 Karal, 1945, a.g.e., s.11; Karal, 1971, a.g.e., s.17.

> Türk ordusunun yazdığı kahramanlık destanının en önemli komutanı ve yönlendiricisi olacaktır."[24]

Bu cümlelerle Gelibolu'daki başarı, Mustafa Kemal'in şahsıyla özdeşleştirilmiştir. Mustafa Kemal'in savaşta gösterdiği cesareti ve liderliği onun Türk milleti tarafından tanınıp Millî Mücadele'nin lideri olarak kabul edilmesinde etkili olmuştur. Millî Mücadele'nin Başkumandanı Mustafa Kemal bu savaşta üstün askerî yetenekleriyle mesleğindeki başarısını kanıtlamıştır.[25]

Mustafa Kemal'in Çanakkale Muharebeleri sonrasındaki askeri başarılarına devam edilmiştir: "*Mustafa Kemal'in askerlik dehası Bitlis ve Muş'un kurtarılması hadisesinde tekrar zuhur etmiştir. Burada Ruslara karşı verilen mücadele Paşa'nın askerlik dehasının en mühim hadiselerinden biri olacaktır.*"[26] Mustafa Kemal'in askeri zekâsının ordunun kumanda heyeti tarafından yeterince idrak edilemeyişinin sonucu olarak Hicaz ve daha sonra Suriye felâketleri meydana geldiği ise[27] "*Mustafa Kemal bozgun içinde dahi büyük bir muvaffakiyet göstermek suretiyle kendi ordusunu kurtardı*"[28] ifadeleriyle dile getirilmektedir.

Mustafa Kemal'in askerlik hayatına yönelik olumsuzlama örnekleri arasında yer alan Balkan Harbi konusundaki anlatıda Mustafa Kemal'in yok sayıldığı örnekler mevcuttur: "*Bulgaristan'a karşı diğer Balkan Devletleri tarafından kurulan ittifaktan faydalanan Osmanlı Devleti, saldırıya geçerek Edirne ve Kırklareli'yi düşman işgalinden kurtardı*[29]." *Osmanlı Devleti orduları, Midye-Enez sınırını aşarak Kırklareli ve Edirne'yi geri aldılar.*"[30]

Lider Mustafa Kemal

Mustafa Kemal'in liderlik vasfı, öncelikle cephedeki başarılarıyla tarih ders kitaplarında yerini bulmuş; O'nun kitleleri bir ülkü uğrunda bir arada tutabilme becerisi yok olmaya yüz tutmuş bir devletin küllerinden yeni bir Türk devletinin inşası ile devam ettirilmiştir.

Tarih IV'te yer alan ifadeler onun liderlik vasıflarını anlatır:

> 31 Ekim 1918'de Yıldırım Orduları Grup Komutanlığına geçti. Artık Osmanlı ordusunun ve Türk milletinin ümit bağlayıp kurtuluş yolunun açıl-

24 MEB, 2012, a.g.e., s.12.
25 MEB, 2012, a.g.e., s.12; MEB, 2018, a.g.e., s.38.
26 MEB, 2012, a.g.e., s.13.
27 Karal, 1971, a.g.e., s.18.
28 Şapolyo, a.g.e., s.22.
29 MEB, 2018, a.g.e., s.28.
30 Mumcu ve Su, a.g.e., s.26.

masını kendisinden beklediği tek bir adam vardı: Mustafa Kemal.[31] Öyle görünür Refii Cevat Bey, öyle görünür. Ama çölden bir hayat çıkarmak lâzımdır. Çöl sanılan bu âlemde saklı ve kuvvetli hayat vardır. O, Türk milletidir. Eksik olan şey teşkilâttır. Bu teşkilât organize edilebilirse vatan da millet de kurtulur. O günlerde, o şartlar içinde İstiklâl Mücadelesi'ne atılıp Türkiye'yi kurtarmaktan söz edenlere karşı herkes benim gibi düşünürdü. O günlerde böyle düşünen tek adam oydu; tek adam.[32]

Tarih IV'te, Mondros Mütarekesi sonrası durum izah edilirken onun liderliğinin ortaya çıkışı şöyle anlatılmıştır:

> Türk milletinin mayasındaki olağanüstü kudret, pek eski geçmişten beri tarihin seyrini değiştiren, dinleri, medeniyetleri ellerinde oynatan kahramanlar halinde belirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu yok olacağı sırada Türk kudreti yine böyle bir temsilcisini yarattı! Mustafa Kemal.[33] Bu kahramanlığı ancak Türk milleti ve milli kudretin timsali olan, o milleti kendinde somutlaştıran Mustafa Kemal gösterebilirdi. Bu Türk Reis'inin en esaslı fikirlerinden birisi, milletler hayatının, ancak kuvvetle, direnmekle, fedakârlıkla korunabileceğidir.[34]

Bu cümlelerle Türk milletinin kadim kültürüne de atıfla, adeta kurtarıcısı ve kurtuluş reçetesi dile getirilmektedir.

Birinci Dünya Savaşı'nın en büyük askeri Mustafa Kemal Paşa,[35] lider imajıyla Türk milleti içinde duygu ve müşterek hedeften doğabilecek Türk mucizesinin gerçekleşebilmesi için etrafında toplanılması ve onunla beraber çalışılması gereken şef[36] olarak tanımlanmaktadır. Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919'da Samsun'a gelişi ise "*Atatürk saat sekizde merkez iskelesinden karaya ayak bastı. Bu uğurlu ayak, Anadolu'nun semasında güneş gibi parladı. Türk milletinin kara talihini yenerek, onu yeni bir hayata kavuşturacak olan Mustafa Kemal, bağrı yanık halkın arasına karıştı*"[37] cümleleriyle teşbih sanatından bir örnekle aktarılmıştır.

Sevr sonrası Anadolu ve İstanbul'daki zihniyet aktarılırken "*Bu köhne ve gerçeklikten uzak zihniyete karşı Türklerin genç ruhlu aydınları, özellikle subayları, memleketin ve milletin kurtarılmasının, ancak Mustafa Kemal'in gösterdiği yolda fedakârca yürüyüp, düşmanlarla bilfiil çarpışarak, onu vatanın kutsal toprakların-*

31 TTTC, a.g.e., s.26.
32 MEB, 2018, a.g.e., s.46.
33 TTTC, a.g.e., s.14.
34 TTTC, a.g.e., s.16.
35 Mumcu ve Su, a.g.e., s.57.
36 Karal, 1945, a.g.e., s.6.
37 Şapolyo, a.g.e., s.27-28.

dan atmakla mümkün olacağını tamamen kavramışlardı"[38] denerek Türk milletinin rehberi ve çizdiği yol tanımlanmıştır.

Kütahya-Eskişehir Savaşları devam ederken ordunun geri çekilmesi emrindeki isabet[39] övülürken, 5 Ağustos 1921'de başkumandan seçilmesiyle bütün kuvvetleri kendinde toplayan Mustafa Kemal'in bu yetkileri ihtiyaçlar dâhilinde kullandığı, içeride ve dışarıda, bazen mevcut durumu anlamamak bazen de düşmanlık eseri olarak ortaya atılan diktatörlük emel ve arzusundan uzak durduğu[40] ve Türk milletinin altı asırdan beri ilk başkumandanı[41] olduğu vurgulanmıştır.

Tarih IV'e göre ise Mustafa Kemal ve arkadaşları, savaşın kazanılması için en önemli etmendi:

> Maddi açıdan bakılınca Sakarya Meydan Savaşının Türkler lehine sonuçlanmak ihtimali yok gibiydi. Fakat Yunanlılarda bulunmayan çok önemli etkenler, Türkler tarafındaydı. Mustafa Kemal gibi bir askerlik dehası ve çelik bir irade, Fevzi ve İsmet Paşalar gibi savaş meydanlarında büyük kıtaların sevk ve idaresinde yetişmiş büyük kumandanlar ve Kâzım, Şükrü Naili, Kemaleddin Sami, Fahreddin, İzzeddin, Derviş ve benzeri gibi kumandanlar, ölümü hiçe sayan fedakâr subaylar ve nihayet ordunun esaslı kitlesini oluşturan Türk milleti gibi bir cevher, o tarafta yoktu.[42]

Türk Başkumandanı Mustafa Kemal'in dehası, dünya askerlik tarihine giren "Topyekûn Savaş"[43] kuralını, "*Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O satıh, bütün vatandır!.. Vatanın her karış toprağı, vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça terk olunamaz*"[44] hatırlattığı cümleleriyle tarihe not düşmüştür.

Türk ordusunun Mustafa Kemal'e inancı büyüktür. "*Her savaşta olduğu gibi büyük taarruzda da başlarında bulunacak olan Büyük Gazi'nin orduyu ve milleti kesin olarak zafere ve selamete ulaştıracağına bütün ordu inanıyordu. Bu inançla ordunun maneviyatı pek yüksekti*"[45] ifadeleriyle dile getirilmektedir. "*26 Ağustos 1071 tarihinde Malazgirt'te "Alp Aslan" Bizans ordularını yenerek Anadolu'yu fethetmişti. 851 yıl sonra da 26 Ağustos'ta "Atatürk" Yunanlıları imha ederek, Anadolu'yu kurtarmıştı*"[46] cümleleriyle Türk tarihinin iki kırılma noktası iki kahramanın şahsında bütünleştirilmiştir.

---

38 TTTC, a.g.e., s.90.
39 a.g.e.,s.95.
40 a.g.e., s.96.
41 Karal, 1945, a.g.e., s.71-72; Karal, 1971, a.g.e., s.109-110.
42 TTTC, a.g.e., s.98-99.
43 MEB, 2012, a.g.e., s.60.
44 TTTC, a.g.e.,, s.99.
45 TTTC, a.g.e., s.118.
46 Şapolyo, a.g.e., s.101.

Mustafa Kemal'in İstiklâl Harbi'ndeki başarısı tarih ders kitaplarına, "Türk Mucizesi" kavramını da kazandırmıştır. *Tarih IV*'te Mustafa Kemal'i bu mucizenin bizzat kendisi olarak tarif edlmesi, ayrıntılarıyla şöyle anlatılmıştır:

> Osmanlı memleketinde bağımsız bir hükümet yoktu; para yoktu; iktisadî kaynaklar kıttı; Osmanlı ordusunda ise merkezî bir kumanda heyeti yoktu, levazım ve teçhizat yoktu, bunları hazırlayacak vasıtalar da yoktu. Bütün bu yokluklara eklenen olumsuz bir etken de Osmanlı memleketinin düşmanlar tarafından kısmen istila ve işgal edilerek, bu açıdan da hükümetin, ordunun ve kamuoyunun düzeninin ihlal edilmiş olmasıdır. Bütün bu olumsuz etkenlerin etkisi altında bulunan bir memlekette Mustafa Kemal, parasız, pulsuz, tek başına, yalnız kendisinin dehasına, irade ve kudretine ve Umumî Harp'teki zaferleriyle Türk milleti içinde kazandığı sevgi, saygı ve nüfuza güvenerek, yeni bir devlet ve ordu kurmaya kalkıştı. Türk milletini bu maksat etrafında topladı; para buldu; asker buldu; teçhizat buldu; levazım buldu; her şey buldu... ve Mustafa Kemal'in 1919 senesi ilkbaharında Samsun'da başladığı başarısı imkânsız gibi görünen bu girişim, 1922 senesi sonbaharında, tam bir başarıyla gerçekleşti. Türk Mucizesi işte budur.[47]

Enver Ziya Karal'ın İsmet İnönü iktidarının devam ettiği 1945'te yayımlanan kitabında ise bu mucizeye İsmet İnönü de katılarak şöyle sunulmuştur:

> Cihan harbinin en hakiki galibinin Türkiye olduğunu ileri sürenler de çok oldu. Sevr'i Lozan ile karşılaştıranlara gelince onlar birinci muahededen ikincisine geçmek için Türkiye'nin yaptığı muazzam hamleyi "Türk mucizesi" diye vasıflandırdılar. Bu mucizenin yaratılmasında Türk milletinin şeflerine olan güveni ve Gazi ile General İsmet aralarında mevcut düşünce, görüş ve anlayış birliği amil oldu.[48]

Aynı yazar 1965'te yayımlanan kitabında ise aynı konuyu "*Sevr'i Lozan'la karşılaştıranlarla gelince onlar birinci muahedenin ikincisine geçmek için Türkiye'nin yaptığı muazzam hamleyi "Türk mucizesi" diye vasıflandırdılar*"[49] şeklinde özetleyerek, hayatta olmayan Mustafa Kemal'e ve iktidarda olmayan İsmet İnönü'ye övgüde bulunma zorunluluğunda olmadığını okuyucuya hatırlatmıştır.

Mustafa Kemal'in gerek askerliğinin, gerek devlet adamlığının hep başarılar içinde geçmesinin bir nedeni de çok iyi bir yönetici ve önder olmasıdır. Yöneticiliği etkileyicidir. İnsanları etki altına alma sanatını çok iyi uygular. Bunu yaparken de bağlı kaldığı kural, dürüstlüktür.[50] Onda hemen hemen bütün önder-

47 TTTC, a.g.e., s.132.
48 Karal, 1945, a.g.e., s.95.
49 Karal, 1971, a.g.e., s.131.
50 a.g.e., s.69.

lerde görülen, gurur ve kendini beğenmişlik kesinlikle yoktur.[51] Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından Meclis'te söylediği nutukla Büyük Millî Kahraman aynı zamanda yüksek bir tevazu kahramanı olduğunu göstermiştir: "*... Bugüne kadar doğrudan doğruya Meclis'in başkanlığında bulundurduğunuz arkadaşınıza ifa ettirdiğiniz görevi cumhurbaşkanı unvanıyla yine aynı arkadaşınıza, bu âciz arkadaşınıza verdiniz...*[52]." Mustafa Kemal demokrat yaradılışlıdır,[53] özgürlük ve demokrasi aşığıdır.[54] Atatürk bir asker olduğu halde, mümkün olduğu kadar savaşın dışında kalmak istemiştir.[55]

Mustafa Kemal'in halkçılığı "*Milletin, kendisine verdiği serveti olduğu gibi yine millete vermiştir. Öyle ki, bu servetin mirasçılarına geçmemesi için özel bir kanun çıkartmıştır. Bu, dünya tarihinde hiçbir devlet adamında görülmeyen bir davranıştır*"[56] ifadeleriyle tüm dünya liderleri için örnek gösterilmiştir. Atatürk'ün bütün dünya için özellikle Müslüman ülkeler için bir örnek[57] olduğu, geri kalmış milletler arasında, özellikle İslam dünyasında inkılapçılık ilkesini benimseme ve uygulama cesareti gösteren liderin yalnız Atatürk olduğu, geri kalmış ülkelerin emperyalist boyunduruğundan kurtulabileceğini Atatürk'ün kanıtladığı[58] ifade edilmiştir. Bu durum Türkiye'de ve farklı ülkelerde üretilen yazılı ve görsel materyallere de yansımıştır.[59]

Mustafa Kemal, Dünya tarihinin en önemli liderlerinden biridir. Büyük güçlere karşı savaş veren, yeni bir devlet kuran ve belki de bundan daha önemlisi çok köklü bir geleneği olan Türk milletini yeni rejimin gerekleri doğrultusunda dönüştürme çabası veren Mustafa Kemal Dünyayı hayrete bırakan büyük bir kültür hareketinin de başöğretmenidir.[60] İncelenen yedi ders kitabında da yer alan aşağıdaki fotoğraflarda Mustafa Kemal, Türk milletine çağdaş dünyayı daha kolay anlama ve kendini anlatma imkânı tanıyacak olan yeni alfabeyi bizzat öğretmektedir. Bu tavrı Onun liderliğinin çok boyutluluğunun ve Türk milletine verdiği ehemmiyetin en açık göstergelerinden biridir.

---

51 a.g.y.
52 TTTC, a.g.e., s.153.
53 a.g.e., s.20.
54 Mumcu ve Su, a.g.e., s.189; MEB, 2018, a.g.e., s.102.
55 Mumcu ve Su, 2003, a.g.e., s.268.
56 Mumcu ve Su, a.g.e., s.70.
57 MEB, 2012, s.119
58 Mumcu ve Su, 2003, s.297
59 a.g.e., s.297.
60 Karal, 1971, a.g.e., s.172.

Mustafa Kemal Kayseri'de Yeni Alfabeyi Öğretirken (1931, 1945, 1971 2002, 2018)

Mustafa Kemal Samsun Lisesi'nde (2010)

Mustafa Kemal Atatürk'ün eşsiz bir lider olmasının kaynaklarından biri de gücünü halktan alması ve halkın arasında olmasıdır. Tüm hayatını Türk milletinin dertlerine adayan Mustafa Kemal, aşağıdaki fotoğrafta görüldüğü üzere tüm ciddiyeti, saygısı ile aracı olmadan yaşlı bir kadını dinlemektedir. Bu kare yurdun farklı yerlerinde defalarca yaşanmış, Türk milletinin eşsiz lideri, bu milletin dertleriyle hemhal olmuş ve bu milletin hak ettiği hayatı yaşayabilmesi için hayatını vakfetmiştir.

Gazi, Anadolu'da Son Yaptığı Gezilerden Birinde Halkın Dertlerini ve Arzularını Dinlerken (1931)

Mustafa Kemal Atatürk Adına Tunus'da Bastırılmış Pul (2012)

Mustafa Kemal Atatürk Adına İran'da Bastırılmış Pul (2012)

Tarih ders kitaplarında çok nadir rastlanan görsel kaynaklardan bir tanesi de posta pullarıdır. Sadece MEB'in 2012 yılında yayımladığı ders kitabında örneklerine rastladığımız posta pulları arasında Arap Dünyasında basılmış yandaki iki pul da yer almaktadır. Tunus ve İran'da basılan bu iki puldaki Mustafa Kemal imajı, O'nun Arap Dünyası'nda da saygıyla anılan bir lider ve yol gösterici olduğunun kanıtıdır.

Mustafa Kemal, karşılaştığı tüm zorluklara rağmen kararlı ve mücadeleci bir şekilde çalışmalarını sürdürmüş,[61] kişiliğine yön veren en önemli özelliklerinden biri akıl ve mantık kurallarının dışına çıkmaması, olayları her bakımdan gerçek yanları ile görüp değerlendirmesi olmuştur. Onun akıl, mantık ve gerçekçilik kavramlarına çok büyük değer vermesi yaratılışının önemli bir özelliğidir.[62] Boş hayalci düşüncelerle değil, gerçekleştirilecek olgulara göre davranmayı, idealistliğinin temeli yapmıştır. Mustafa Kemal'in önemli özelliklerinden biri de ileri görüşlülüğüdür. Kimsenin göremeyeceğini sezmiş ve kavramış, hedefini böylece sürekli olarak yürütmüştür.[63]

61 MEB, 2012, a.g.e., s.25.
62 Mumcu ve Su, a.g.e., s.66.
63 a.g.e., s.68.

Karikatür (2012)

Bu karikatür tarih ders kitaplarında kullanılmaktan imtina edilen görsel kaynaklardan biridir. İncelemeye dâhil ettiğimiz ders kitaplarındaki Mustafa Kemal'e dair iki karikatür örneğinden biri olan bu görselde Mustafa Kemal'in şahsında cumhuriyetin hürriyet, adalet, eşitlik gibi en temel insani unsurları bünyesinde barındıran ve kendisine bağlı olanları en ileri zirvelere götüren bir yönetim şekli olduğu vurgulanmaktadır.

İncelemeye dâhil edilen lise tarih ders kitaplarında Mustafa Kemal'in liderliğine yönelik olumsuzlama örneği olarak iki yok sayma örneği tespit edilmiştir. Bunlardan biri, yıllardır Türkiye'de tartışma konuları arasında yer alan, Mustafa Kemal'in Sultan Mehmed Vahideddin ile görüşmesi meselesidir. Mustafa Kemal'in Yıldız Sarayı'nda Vahdettin'le görüşmesi, padişahın "Şimdi yapacağın hizmet, şimdiye kadar yaptıklarından mühim olabilir. İstersen devleti kurtarabilirsin"[64] şeklindeki beyanı dönemin ünlü bir gazetecisinin tanıklığına dayanarak bir kitaba yansıtılmış olmakla birlikte, diğer tarih ders kitaplarında bu ikiliyi bir araya getirmeme yönünde bir teamül sezilmektedir.

Bir diğer yok sayma örneği ise Mustafa Kemal'in Sevr Antlaşmasının kabul edilemez bir antlaşma olduğu[65] yönündeki düşüncelerinin ders kitaplarına yeterince yansıtılmamasıdır.[66]

Dahi Mustafa Kemal

Mustafa Kemal'in dahi bir insan olduğu defaten dile getirilmektedir. Çanakkale'deki başarısı onun dehasına şöyle bağlanmıştır:

> Türk ordusunun Gelibolu Yarımadasına çıkan düşmanlara karşı kahramanca direnerek büyük bir zafer kazanması, nihayet dünyanın en düzenli ordularıyla en mükemmel donanmalarını geri çekilmek zorunda bırakması,

64 MEB, 2018, a.g.e., s.62.

65 MEB, 2012, a.g.e., s.42; MEB, 2018, a.g.e., s.75.

66 Bkz. TTTC, a.g.e., s.64-65; Karal, 1945, a.g.e., s.53-56; Şapolyo, a.g.e., s.67-70; Karal, 1971, a.g.e., s.85-92; Mumcu ve Su, a.g.e., s.120.

> Türk askerinin yaratılışındaki fedakârlığı, yüksek karakterini en iyi anlayan ve ondan yararlanmasını en iyi bilen Mustafa Kemal'in ulvî dehası sayesinde olmuştur.[67]

Millî Mücadele dönemindeki dahi lider imajı ise, *"Türk milletinin ruhunda doğan millî müdafaa emeli, Mustafa Kemal gibi bir dehanın sevk ve idaresi altında birlik ve düzen içinde gerçekleşmeye başlıyordu"*,[68] *"Dahi askerin üstün bir başarı ile yönettiği Başkumandan Meydan Muharebesinde bir gün içinde Yunan ordusunun önemli bir bölümü yok edildi*[69]" şeklinde dile getirilmektedir. Mustafa Kemal'in dehası rakiplerinin de kabul ettiği bir durumdur: *"Lloyd George, Türk orduları 1922'de Yunan ordularını Akdeniz'e dökünce İngiltere parlamentosunda yaptığı konuşmada; "Arkadaşlar! Asırlar pek nadir olarak dâhi yetiştirir. Şu talihsizliğimize bakın ki o büyük dâhiyi asrımızda Türk milleti yetiştirdi. Mustafa Kemal'in dehasına karşı elden ne gelir?"* der[70]. Atatürk'ün hayatının son aylarını büyük bir üzüntü ile geçirmesine neden olan Hatay sorunu da onun dâhice siyaseti sayesinde çözülmüştür.[71]

"Türklerin vazgeçilmez vatanı olan Anadolu'nun eski tarihinin araştırılması, arkeolojinin ve müzeciliğin geliştirilmesi, kısacası eski Anadolu uygarlıklarına da bağlanmamızı sağlayan etkenler, Atatürk'ün üstün tarih görüşünün eseridir"[72] cümleleri, yıllar içinde bilimsel gerçekliğinin kabul edilemez olduğu; dönemin şartları içinde duygusal bir savunma refleksi olarak da değerlendirilen Türk Tarih Tezinin ortaya atılmasından yaklaşık 75 yıl sonra yayımlanan ders kitabında da izlerini sürdürdüğüne delalettir.

"Atatürk cumhuriyet aşığıydı, daha hiç kimse bu kelimeyi ağzına alamazken, genç Mustafa Kemal, padişahlık rejimine karşı çekinmeden saltanatın kaldırılıp cumhuriyetin kurulması gereğini söyleyebiliyordu[73]" abartılı söylemi de Osmanlı aydınının cumhuriyet kavramını çok daha önceki dönemlerde tartışıyor olması[74] hasebiyle hatalı bilgiye neden olmaktadır.

---

67 TTTC, a.g.e., s.22-23.
68 a.g.e., s.34.
69 Mumcu ve Su, a.g.e., s.165.
70 MEB, 2012, a.g.e., s.15.
71 Mumcu ve Su, a.g.e., s.249; MEB, 2018, a.g.e., s.150.
72 Mumcu ve Su, s.216.
73 Mumcu ve Su, 2003, s.272
74 Bkz. Bahri Ata, "Türkiye'de Cumhuriyet Düşüncesinin 128 Yıllık Tarihî Gelişimi", Türk Yurdu, S.362, Ekim 2017. ss. 18-21.

Sonuç

İncelediğimiz 1932-2018 yılları arasında okutulmuş lise tarih ders kitaplarında Mustafa Kemal'e ilişkin konuların, ders kitaplarındaki muhtevanın büyük bir bölümüyle doğrudan ilişkili olduğu görülmüştür. Bununla birlikte Mustafa Kemal'in adının konu başlığı olarak yer aldığı içeriklerin ders kitaplarında %9 ile %42 arasında bir bölümü kapsadığı fark edilmiştir. Bu kitaplarda yer alan görsellerin içinde Mustafa Kemal Atatürk'ün yer aldığı görsellerin sayısı bütün içinde önemli bir yekûn oluşturmaktadır.

TTTC tarafından yayımlanan *Tarih IV*'ün "Resimler" başlığı altında Mustafa Kemal Atatürk'ün yer aldığı 55 adet fotoğraf bulunmaktadır. Enver Ziya Karal'ın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1944)* eserinde Mustafa Kemal Atatürk'ün yer aldığı 7 adet fotoğraf, 1 adet kartpostal bulunmaktadır. Enver Behnan Şapolyo'nun, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1918-1950* kitabının içeriğinde Mustafa Kemal Atatürk'ün yer aldığı 19 adet fotoğraf bulunmaktadır. Enver Ziya Karal'ın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1965)* eserinde Mustafa Kemal Atatürk'ün yer aldığı 9 adet fotoğraf bulunmaktadır.

Ahmet Mumcu ve Mükerrem K. Su tarafından kaleme alınan *T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük* kitabının içeriğinde Mustafa Kemal Atatürk'ün yer aldığı 39 adet fotoğraf, bir adet resim bulunmaktadır. MEB tarafından 2012'de yayımlanan *Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük* kitabı incelemeye dâhil edilen ders kitapları içinde Mustafa Kemal Atatürk'e dair görsellerin sayı ve tür açısından en zengin kullanıldığı eserdir. Kitap içeriğinde Mustafa Kemal Atatürk'ün yer aldığı 113 adet fotoğraf, 3 gazete haberi, 2 karikatür, 3 pul ve 1 afiş görseli bulunmaktadır. MEB tarafından 2018'de yayımlanan *Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük* kitabının içeriğinde Mustafa Kemal Atatürk'ün yer aldığı 43 adet fotoğraf bulunmaktadır.

Bu görsellerde ortaya konan Mustafa Kemal Atatürk imajı göz önünden bulundurulduğunda, halkın arasında, cephede, okulda, fabrikada, orman çiftliğinde, çocukların ve gençlerin arasında, en önemli toplantılarda, ülkenin geleceği için gerçekleştirilen inkılâpların öznesinde bir insan betimlenmektedir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün eğitim hayatı, askerliği, Millî Mücadeledeki liderliği, yeni bir devlet ve yeni bir rejim inşasındaki mahareti, gerçekleştirdiği inkılâplardaki kararlılığı ders kitaplarında çok sayıda olumlu ifade ile dile getirilmiştir.

Mustafa Kemal'in kişisel özellikleri ise hayatta olduğu dönemde okutulmuş olan *Tarih IV* ile 1980 Askeri Darbesi sonrasındaki yeniden Atatürkçülüğe dönüş

söyleminin ürünü olan Mumcu ve Su'nun eserinde, tüm insanlığa model olacak örnek insan ve lider olarak ele alınmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk döneminde gerçekleştirilen inkılâp hareketlerinin gerekçeleri çoğunlukla Mustafa Kemal'in kendi sözleriyle desteklenmiş, tüm örneklerdeki anlatı, olaylara ve olgulara odaklanarak çoğunlukla Mustafa Kemal övgüsüne fazla yer vermeden ele alınmıştır. Bununla birlikte Mustafa Kemal'e yönelik olumlu ifadeler, Onun yaptığı işin abartılmaya ihtiyacı olmamasına rağmen, eserin yazıldığı dönemde Mustafa Kemal'in hayatta olması, askeri müdahaleler sonrası zorunlu olarak yazılması istenen metinlerin varlığı gibi sebeplerle abartılı ve gerçekten uzaklaşmış biçimlerde de sunulabilmiştir.

Aynı yazarın farklı siyasi iktidarlar döneminde basılmış kitaplarında bile aynı olayların farklı söylemlerle dile getirilmesi konusundaki tutarsızlık, Mustafa Kemal Atatürk ile ilgili imajda diğer konu başlıklarına göre daha stabil kalabilmiştir. İncelenen tarih ders kitaplarında Mustafa Kemal'e dair olumsuzlama ifadeleri oldukça sınırlıdır. Bu durum Mustafa Kemal Atatürk'ün hayatı ve eylemleri göz önünde bulundurulduğunda gayet doğal bir sonuç olarak karşılanmalıdır.

Tarih IV'ün betimlediği Mustafa Kemal Atatürk imajı "*Her millet, büyük adamlar yetiştirmiştir; lakin Türk milleti kadar büyük devlet adamları, büyük kumandanlar yetiştiren hiçbir millet yoktur. Her açıdan bakılırsa Türk milletinin yetiştirdiği en büyük adam Mustafa Kemal'dir*"[75] cümleleriyle özetlenebilir.

Enver Ziya Karal tarafından yazılmış 1945 tarihli eserde Mustafa Kemal Atatürk'e yönelik olumlu ifadeler yer almakla birlikte, mevcut iktidarın varlığı bu olumlu imajın kısmen de olsa İsmet İnönü'nün de katkılarıyla oluştuğunu dile getirmektedir. Aynı yazarın 1971 yılında yayımlanan eserinde ise Atatürk'e yönelik olumlu ifadeler çoğunlukla 1945 baskısındaki kitabın tekrarıdır.

Enver Behnan Şapolyo tarafından kaleme alınan ve Demokrat Parti iktidarı döneminde okutulan eserde, Mustafa Kemal Atatürk'e yönelik olumlu ifadeler bir istisna dışında abartıdan uzaktır, Atatürk imajına yönelik söylemin duygusallıktan uzak olduğu görülmektedir.

Mumcu ve Su'nun kitabında çizilmeye çalışılan Atatürk imajı şu cümlelerle özetlenebilir:

> Tarih boyunca özgürlüğünü korumuş olan Türk milletini, düştüğü bu durumdan kurtaran Mustafa Kemal Atatürk'tür. Mustafa Kemal, önce milletimizi kurtuluş davasına inandırmış, örgütlemiş ve milletinin büyük öz verilerine dayanarak savaşmıştır. Milletimiz için bir ölüm kalım savaşı demek olan Kurtuluş Savaşı zaferle sona ermiş, düşman yurttan kovulmuştur.

75 TTTC, a.g.e., s.133.

> Bundan sonra da Atatürk, yorgun ve yoksul bir durumda olan milletimizi kalkındırmak amacına yönelmiştir.[76]

Mumcu ve Su'nun eseri ile MEB'in 2012'de yayımladığı kitaplardaki müstakil ve geniş hacimli "Atatürkçülük" bölümleri ile genç kuşaklara model olacak bir Mustafa Kemal Atatürk portresi çizilmeye çalışılmıştır. MEB'in 2018'de yayımladığı kitapta ise Türk inkılâbı ve Atatürk ilkelerine ayrılan yer daha sınırlı; Mustafa Kemal Atatürk'e yönelik çizilen imaj ise abartıdan uzak ve daha nesneldir.

İncelemeye dâhil edilen ders kitaplarının yayınlandıkları dönemin siyasal ve ideolojik anlayışını yansıttığı; bu anlayışla birlikte tarih ders kitaplarındaki Mustafa Kemal imajının sürekli olumlu bir yapıda olmakla birlikte, zamana ve zamanın siyasi atmosferine göre değişim gösterdiği söylenebilir.

76 Mumcu ve Su, 2003, s.15.

TARİH DERS KİTAPLARINDA AZINLIKLAR: ERMENİLER, RUMLAR, YAHUDİLER

Doç. Dr. Fatih YAZICI - Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Türkiye'de azınlık denildiğinde, ilk akla gelen topluluklar Osmanlı'nın "*reayayı millet-i selase*" dediği Rumlar, Ermeniler ve Yahudilerdir. Fakat bununla birlikte Süryaniler, Keldaniler, Nesturiler, Ezidiler özellikle dinsel/etnik azınlıklar olarak zikredilebilecek topluluklardır.

Türkiye'nin yakın ya da uzak tarihi, çoğunluk/azınlık ilişkilerinin kimi zaman çatışmalı hale gelen örnekleriyle doludur. Bin yılı aşkın süredir bir arada yaşayan toplulukların, o ülkenin tarih ders kitaplarında yer almaması mümkün değildir. Bu yazıda tek parti döneminden bugüne kadar Rum, Ermeni ve Yahudi toplulukları başta olmak üzere azınlıkların nasıl ele alındığı incelenecektir.

Tek Parti Dönemi Ders Kitaplarında Azınlıklar[1]

Cumhuriyet'in ilk yıllarında tarih öğretiminin, ulus-inşa sürecinin bir parçası olarak görülmesi, ulusun ise etnik temeller üzerinde inşa edilmesi gayreti, 1931'den itibaren yeni bir anlayış çerçevesinde yazılmaya başlanan tarih ders kitaplarında çokkültürlü toplum yapısının göz ardı edilmesine neden olmuştur. Nitekim gerek ulus-inşa sürecinin ve gerekse Avrupa'da yükselen milliyetçiliğin bir yansıması olarak tarih öğretimi "*Türk Milletine, dünya yüzünde insanlığın doğuşundan beri en asil ve yüksek insan tipini kendi ırkının temsil ettiğini... kendi ırkının askerlikte, idarede, siyasette olduğu kadar ilimde, fende, edebiyatta, resim, musiki, mimarlık, heykeltraşlık gibi sanatlerde dahi ne kadar eşsiz bir istidat ile yoğrulmuş olduğunu*" anlatmak zorundadır.[2] Bu etnosentrik anlayış çerçevesinde, ülke içindeki herhangi bir azınlık topluluğun, Türklerin yanında veya yakınında yer bulması mümkün değildir.

1931 yılının tarih ders kitaplarında, Türklerle azınlıklar arasında kurulan ilk ilişkiler beklenildiği üzere Selçuklular dönemindedir. Selçukluların azınlık topluluklarına karşı adaletli ve hoşgörülü davrandığı özellikle vurgulanır: "*Selçuk Devleti, eski türk an'anesine riayet ederek, hükmü altındaki hıristiyanlara karşı ga-*

1 Bu kitap bölümünün 1931-2007 arasını kapsayan ders kitabı incelemesi yazarın *Azınlık Okullarında Tarih Eğitimi ve Çokkültürlülük* adlı kitabından yararlanarak hazırlanmıştır.

2 T.T.T.C., *Tarih IV Türkiye Cümhuriyeti*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s. 258

yet adaletli davranmış, onları ayinlerinde tamamen serbest bırakmıştır."[3] Türklerin Anadolu'ya geldikten sonra, Rumlar dışındaki azınlık topluluklar için bir hami rolü üstlendiği de sıkça belirtilmektedir. Bu durum azınlık tarihçilerin ifadeleriyle de desteklenir: "*Ermeni, süryani, gürcü müverrihleri, "kendilerini mutaassıp, zalim, kibirli Bizanslıların elinden kurtararak dini ayinlerini serbestçe icra etmelerine vesile olan" selçuk padişahlarını çok methederler.*"[4]

Tarih ders kitaplarına göre kendilerine gösterilen adalet ve hoşgörü karşısında azınlıkların Türklere duyduğu muhabbet, Osmanlı döneminde de devam etmiştir. Türk/azınlık ilişkileri bağlamında Osmanlı padişahlarından II. Mehmet'in ayrı bir yeri vardır. Zira sanata verdiği değer nedeniyle Rum şairleri II. Mehmet'e "*rumca şairane methiyeler yazmışlardır*". Hatta tarih ders kitabına göre bazı "*rum vatanperverleri*", eski gücünü kaybeden Doğu Roma'nın "*taze ve kuvvetli türk hakimiyeti altında, eski şan ve şerefini tekrar kazanacağına ümit besliyorlardı.*"[5]

Türkler ve azınlıklar arasındaki ilişki için kullanılan bu ağabey/kardeş söylemi, kronolojik olarak 17. yüzyılın sonuna kadar devam etmektedir. Bu dönemden sonra azınlıklar için kullanılan retorik farklılaşmakta özellikle Rumlar, ticari ilişkilerinden dolayı eleştirilmektedir. Sahip oldukları imtiyazlar ve askerlikten muaf olmaları sebebiyle, bu konuda "*memleketin sahibi Türklere*" göre *faik* (üstün) bir konumda olmalarının yarattığı haksızlıktan bahsedilmektedir.[6] Fatih döneminde "*türk adaletinden korkarak, Bizans devrindeki zalim soygunculuğuna*"[7] devam edemeyen Fener Rum Patrikhanesi ise Osmanlı zayıfladıkça "*hıristiyan tebaa üzerinde nüfuz ve cebrini*" arttırmıştı. Ders kitabında patrikhaneye yöneltilen eleştiriler, diğer azınlık topluluklarına baskı uygulamaları ve böyle Osmanlı yönetimine duyulan hoşnutsuzluğa sebep olmaları, "*Rus Çarlığının propagandacılığını*"[8] yapmaları şeklinde devam eder:

> Hele Fenerli rum beyleri, Osmanlı Devletinin başına en büyük bela kesilmişlerdi." Fener Patikhanesi etrafında toplanan bu Fenerli rum beyleri yani "ırk ve nesilleri karmakarışık olan... bu Bizans döküntüleri"nin "maddi menfaatten gayrı mabudu" olmayıp "pek çabuk cephe değiştirerek, devlete hıyanet edebilecek bir tıynette idiler... Hakikatte pek aşağı ve bayağı maddi menfaatlerin temini maksadile yapılan bütün bu muameleleri, ihtimal ki Bizans İmparatorluğunu imha eden Osmanlı Saltanatından intikam almaktı[9].

3 T.T.T.C., *Tarih II Orta Zamanlar,* Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s. 222.
4 A.g.e., s. 222.
5 T.T.T.C., *Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı-Türk Tarihi,* Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s. 31.
6 T.T.T.C., *Tarih IV Türkiye Cümhuriyeti,* s. 292.
7 T.T.T.C., *Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı Türk Tarihi,* s. 96.
8 A.g.e., s. 97.
9 A.g.e., s. 97-98.

Ders kitaplarının konu edindiği kronolojik aralık, Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke yıllarına geldiğinde ise azınlıklara yönelik eleştiriler artarak devam etmektedir. Bu dönem için azınlıklar "ihanetleri" ölçüsünde ele alınmakta ve ötekileştirme hemen hemen bütün azınlık topluluklarını kapsamaktadır. Ders kitaplarına göre savaş yıllarında "*memleketin her tarafında hıristiyan unsurlar gizli, açık hususi emel ve maksatlarını elde edebilmek için devletin bir an evel çökmesine*" çalışıyorlardı.[10]

Dönemin tarih ders kitaplarına göre "ihanet" kavramının asıl muhatabı olan Ermenilerdir:

> Mondros Mütarekesinden beri, gerek Ermenistan dahilinde, gerek hududa mücavir mahallerde Türkleri kütle halinde öldürmekten" usanmıyordu. Bu sebeple "1920 senesi ilkbaharında Ermenilerin Türklere ettikleri zulümler tahammül olunamıyacak bir hale geldi.[11]

Bu ifadelerden ve ders kitabında yer alan birçok benzerinden de anlaşılacağı gibi, Ermeniler başta olmak üzere azınlıklarla ilgili yapılan ötekileştirme, bir topluluğun tamamını kapsayacak genellemeler yoluyla gerçekleştiriliyordu.

"İhanet"leri çerçevesinde ele alınan gayrimüslimlerin de "*hangi dinden olursa olsun*" Türk kabul edilebileceği 1931 tarihli ders kitaplarında vurgulanmıştır. Fakat bu, o kadar da kolay bir durum olmayıp bazı şartlara bağlanmıştır. Sadece "*türk dili ile konuşan, türk kültürü ile yetişen, türk mefkûresini benimsiyen*" kişiler bu tanım içerisine girebilecektir.[12] Hemen belirtmek gerekir ki tarih ders kitaplarının dini, ayırıcı bir özellik olarak kabul etmemesi dini farklılıklara karşı duyulan saygıdan ziyade ümmet devletinden ulus-devlete geçiş sürecinin bir gereği olarak görülmüştür.

Atatürk'ün ölümünden sonraki tek partili dönemde, Batı medeniyetine ve onun kaynaklarına yönelmeyi amaçlayan kültür ve eğitim politikalarının bir sonucu olarak tarih ders kitapları da önemli bir değişim göstermiştir. *Türk Hümanizmi* olarak adlandırılan bu dönemde, Kemalist tarihyazımı ile aradaki bağların tam anlamıyla koparılmamasına karşın Türk Tarih Tezinin medeniyetin kaynağını Orta Asya'ya dayandıran tarih tasarımının yanına, genel anlamıyla dünya medeniyetini, özelde ise Batı medeniyetini Anadolu coğrafyasına dayandıran bir tarih kurgusu yerleştirilmeye çalışılmıştır.[13]

10 T.T.T.C., *Tarih IV Türkiye Cümhuriyeti*, s. 8.
11 A.g.e., s. 72.
12 A.g.e., s. 182.
13 Yazıcı, "Cumhuriyet Dönemi Tarih Ders Kitaplarında Tarih Yazımı", s. 210

Dönemin Hümanist anlayışının tarih öğretimine bir etkisi olarak, gayrimüslimlerle ilgili olumsuz ifadeler ve bölümler ders kitaplarından çıkarılmıştır.[14] Fakat bu durum, ülkedeki kültürel/etnik farklılıklara karşı ötekileştirmenin son bulduğu anlamını taşımıyordu. Çünkü gayrimüslimlerle ilgili olumsuz ifadeler ders kitaplarından soyutlanırken, onların Türkiye coğrafyasındaki tarihsel varlığı da görmezden geliniyordu.

Tek parti dönemi tarih ders kitapları, azınlık anlatısı bağlamında bir bütün olarak değerlendirildiğinde 1931 tarihli ders kitaplarında, Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke yıllarının, toplumsal hafızada bıraktığı izin etkili olduğu açıkça görülmektedir. Bununla birlikte ulus-inşa sürecinin, farklılıkları ötekileştiren yaklaşımının da azınlıkların tarih ders kitaplarına yansıma biçimindeki bir başka etken olduğu ortadadır. Buna karşın hümanist anlayışın etkili olduğu 1938 sonrasında ise ulus-inşa sürecinin, eğitim politikalarındaki etkisinde nispeten bir azalmanın olduğu göz ardı edilemez. Ayrıca Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemi'nin hatıralarının toplumsal hafızada canlılığını yitirmeye başlaması da, tarih ders kitaplarındaki azınlık söyleminde yaşanan dönüşümün en önemli nedenlerinden biridir.

Türk-İslam Sentezi ve Tarih Ders Kitaplarındaki Azınlık Söylemine Etkileri

Hümanist tarih tasarımının Batıya yönelen ve Türk tarihini geri planda bırakan tarih anlayışı, 1960'lı yıllardan itibaren akademik anlamda ve ciddi biçimde eleştirilmeye başlanmıştır. Bu dönemde Hakkı Dursun Yıldız gibi tarihçiler, dönemin son ilmi araştırmalarıyla ortaya çıkan Türk ilkçağı konularına müfredatta daha fazla yer ayrılması gerektiğini ileri sürmüş, tarih programlarında milli tarihin en önemli bölümlerini oluşturan Karahanlılar, Gazneliler, Selçukluların kısa geçiştirdiğini belirtmişlerdi. Üstelik Osmanlı tarihinde ise kültür ve medeniyet bahisleri eksik bırakılmıştı.[15]

Seçkinlerin Batıcılığını eleştirerek Hümanist akıma tepki gösteren tarihçiler, Türk tarihinin Asyalı ve Müslüman özelliklerine dayanarak Türk-İslam Sentezi akımını yaratmışlardır.[16] Tarihyazım anlayışlarını bu akıma göre kurgulayan tarihçiler, tarihi, her türlü milli ve kişisel yoruma açık sonsuz bir hazine olarak de-

14 Bkz. Arif Müfit Mansel, Cevdet Baysun, Enver Ziya Karal, *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1942; Niyazi Akşit, *Tarih III (Yeni ve Yakınçağlar)*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970.

15 Mustafa Safran, M. "Türk Tarih Öğretimi ve Meseleleri", *Tarih Eğitimi Makaleler ve Bildiriler*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2006, s. 180.

16 Etienne Copeaux, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine*, Çev. A. Berktay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s. 54.

ğerlendirmişlerdir. Dolayısıyla tarih, milli görüşün hedeflerine ve gereklerine göre istenildiği gibi kullanılabilirdir. İnsanlığın evrensel, ortak ve nesnel bir tarihi olmayıp tek tek milletlerin özel milli tarihleri vardır. Bu milli tarih, öteki milletlerin tarihlerinden bağımsız olarak, kendi son hedefine doğru adım adım ilerlemektedir[17].

Milli tarih kaygısıyla kurgulanan bir tarih öğretim anlayışının, azınlık söylemini etkileyeceğini tahmin etmek güç değildir. Nitekim Türk-İslam Sentezi etkisinde hazırlanan tarih ders kitapları da bunun bir örneği niteliğindedir. Dönemin tarih ders kitaplarında azınlıklara yönelik söylemin başat aktörü ise Ermenilerdir.

1976 yılında Yılmaz Öztuna tarafından hazırlanan *Tarih III* ders kitabı ile birlikte "*Ermeni Meselesi*" bölümleri, bir daha çıkmamak üzere tarih ders kitaplarında yerini alır. Ayrı bir okuma parçası olarak da kalcmc alınan bu bölümlcrdc Öztuna'ya göre, II. Abdülhamid döneminde devletin düşmanlarına yeni bir unsur eklenmişti: Ermeniler.

> Bunlar, Türk ve Kürd köylerini de basıp yağmalamıya başladılar. Türk ve Kürdler'i yurdlarını bırakıp gitmiye mecbur etmek için akıl almaz işkencelerle öldürüyorlardı". Bu sebeple "Ermeniler'in Müslüman halka yaptıkları zulümler yanında, haklarında alınan tedbirler hafif kalıyordu". Üstelik "Avrupalı aydınlar içinde de, asrın başlarında barbar Yunanlılar'ı tutanlar olduğu gibi, bu sefer tamamen vahşi bir kavim olan Ermeniler'i destekliyenler görüldü.[18]

Ermenilerin bu "zulümleri" karşısında Türklerle ittifak halinde olan bir topluluk karşımıza çıkmaktadır: Kürtler:

> Sultan Hamid, Ermeniler'e karşı Kürdler'i kullanmak yoluna gitti. Bu suretle hem Türk askeri birlikleri gerilla savaşında yıpratılmıyacak, hem de Kürdler'in, kendilerinin Ermeniler'e karşı silahlandırılması hakkındaki bitip tükenmek bilmiyen talepleri yerine getirilecekti. Bu suretle "Hamidiye Alayları" denen Kürd süvari birlikleri teşkil edildi... Komitecilerin Anadolu'da çıkarttıkları en büyük isyan, 1894 ekiminde Sason'da oldu. Siirt'le Muş arasındaki bu kazada Ermeniler, en büyük nisbeti teşkil ediyorlardı. 12.000 Ermeni ile 15.000 Kürd ve Türk'ün yaşadığı Sason arazisi, Sason Dağlarına dayanan, sarp ve yolsuz bir yer olduğu için, askeri birliklerin hareketine elverişli değildi. İsyan derhal bastırıldı. Fakat 5.000'e yakın Ermeni'nin ve yüzlerce Müslüman'ın hayatına mal oldu. Komiteciler, Türk zulmünü daha şiddetle propaganda edebilmek için, Türk kıyafetine girip Ermeniler'i öldürmekten bile çekinmediler. Sason isyanının lideri Hamparsum Boyacıyan, ha-

17 Şerafettin Turan, "Milliyetçilik Anlayışında Tarih Yazıcılığının Önemi, *Tarih ve Milliyetçilik I. Ulusal Kongresi Bildirileri*, Mersin, 1997 s. 144.

18 Yılmaz Öztuna, *Tarih III*, MEB Devlet Kitapları, Ankara, 1976, s.190-196.

> yatını kurtardı. Bu adamın 13 yıl sonra İttihatçılar tarafından Harput milletvekili yapılması, Türkiye tarihine mahsus garâbetlerdendir. Sason'dan bir ay geçmeden Ermeniler, bu defa Diyarbekir'de ayaklandılar. 1.191 Ermeni'nin öldüğü bu ayaklanma da hemen bastırıldı.[19]

Doğuda yaşanan bu gelişmelere karşılık İstanbul'da başlayan Ermeni ayaklanmasının nasıl bastırıldığını Öztuna, son derece doğal ve sıradan bir olay olarak anlatmaktadır:

> Sultan Hamid, bütün asker, hatta polisi Ermeni mahalle ve evlerinden çektikten sonra, başta İstanbul limanının o zaman çok kalabalık bir kitle teşkil eden hamalları olmak üzere, sivil halktan gönüllüleri, mütecaviz Ermenilerin üzerine saldı. Ateşli silah kullanılmasını kesin şekilde yasaklıyan, mecbur olmadıkça kesici silah da kullanılmamasını istiyen padişah, kalın sopalar dağıttırmıştı. O gece Türkler, yolda ellerine geçirdikleri Ermenileri bu sopalarla hakladılar. Bu suretle birkaç gün ve gece içinde yüzlerce Ermeni öldürüldü. Türkler'den de ölen oldu.[20]

Görüldüğü üzere, Türk Tarih Tezi etkisinde yazılan ders kitaplarında olduğu gibi, Türk-İslam Sentezi döneminde yazılan tarih ders kitaplarında da gayrimüslimlere yönelik ifadeler, genellemeler yoluyla belli bir azınlık topluluğun ötekileştirilmesi sonucunu doğurmuştur. Fakat ilginç bir gelişme olarak Ermenilerin ötekileştirildiği bölümlerde, onlara karşı Türklerle ittifak halinde olarak Kürtler, ilk ve son kez tarih ders kitaplarına girmiş oldu.[21]

12 Eylül askeri darbesinin sonrasında da tarih öğretiminde Türk-İslam Sentezi anlayışına sahip çıkılması, azınlıklarla ilgili söylemin değişmemesine neden olmuştur. Özellikle 1990'lı yıllardan sonra tarih ders kitaplarındaki çeşitlilik artarken, bu kitapların içeriğinde azınlıklara karşı herhangi bir tutum değişikliği olmamıştır.

> 1990'lı yılların ders kitaplarında azınlıklar genellikle *Ermeni Meselesi/Sorunu, Yönetilenler, Azınlık ve Yabancı ●kulları* başlıkları altında ele alınır. Bu başlıklardan birinde Osmanlı Devleti'nin "*Müslüman Anadolu ve Hristiyan Balkanları kendi idareleri altında*" birleştirmek suretiyle kurulduğu ve böylece Anadolu'da yaşayan Hıristiyan topluluklar görmezden gelindikten sonra Osmanlı'nın "*milyonlarca Ortodoks Hristiyanın koruyucusu* olduğu, *itaat ve haraç ödeme şartları yerine getirildiği takdirde, Hristiyan ve Yahudilerin*"

19 A.g.e., s. 196.

20 A.g.e., s. 197.

21 Araştırma kapsamında taranan tarih ders kitaplarında, Öztuna'ya ait tarih ders kitabı dışında "Kürt" kelimesinin sadece "Kürt Teali Cemiyeti" şeklinde geçtiği, fakat ne bu cemiyetle ilgili yapılan açıklamalarda ne de bir başka bölümde "Kürt" kelimesinin kullanılmadığı görülmüştür.

hayatlarının ve mallarının garanti altında olduğu, *"kendi dinlerinde serbest ibadet ve kendi dini kanunlarına göre yaşama hakkı"* verildiği belirtilmiştir.[22]

Gayrimüslim topluluk içerisinde yer alan Ermeniler, *Osmanlı Devleti'ne 93 harbine kadar sadık kaldılar.* Bu sebeple kendilerine *"tebaa-i sadıka"* adı verilmişti.[23] Bütün bu olumlu durumlarına rağmen *"1856 Islahat Fermanı'ndan sonra bazı Avrupa devletlerinin kışkırtması sonucu Ermeniler arasında yavaş yavaş ihtilal fikirleri gelişti."*[24] Bu fikirlerin en önemli gelişim yeri ise azınlık okulları olmuştur. *"Kanun-i Esasi'nin getirdiği özgür ortamdan yararlanan azınlıklar, bu okulların sayılarını hızla artırdılar... Ülkede eğitim birliğinin... sağlanamayışında en büyük engel"* olan azınlık okulları, *"genellikle devletin denetiminden uzak"* olduğu için buralarda *"milliyetçilik düşüncesi hızla yayılırken, aynı zamanda Türk düşmanlığı fikirleri de işleniyordu... Yabancı devletlerin destek ve kışkırtmalarıyla da, bu okullar, bölücü ve yıkıcı faaliyetlerde bulundular."*[25] Üstelik *"azınlıkların ayrı statü ve amaçla okul açmaları"*, sadece eğitim birliğini engellememiş *"Osmanlı vatandaşlığı düşüncesinin hayata geçirilmesini önlemiş, Müslüman ve Hristiyan halk arasındaki farklılığı derinleştirmiştir."*[26]

Dönemin tarih ders kitaplarının ifadeleriyle gerek Avrupalı devletlerin kışkırtmaları ve gerekse azınlık okullarının faaliyetlerinin bir sonucu olarak *"1889 yılından itibaren Ermeni olayları başladı. Doğu Anadolu'da Ermeniler, Türk köylerine saldırdılar. Van, Erzurum, Bitlis'de ayaklanmalar çıkardılar. İstanbul'da, Osmanlı padişahına suikast hazırladılar ve hükümete karşı ayaklandılar."*[27] Bu gibi genelleyici ifadeler aşağıda yer alan örnekte olduğu gibi zaman zaman görsellerle de desteklenmektedir:

22 Erdoğan Merçil, İsmet Miroğlu ve Yusef Halaçoğlu, Tarih II, Altın Kitaplar Yayınevi, Eskişehir, 1992, s. 65.

23 A.g.e.; Kemal Kara, Tarih 2, Önde Yayıcılık, İstanbul, 1999; Kazım Yaşar Kopraman, Bahaeddin Yediyıldız, Yavuz. Ercan, Özer Ergenç, Reşat Genç, Özkan İzgi, Rıfat Önsoy, Tarih 2, Devlet Kitapları, Ankara, 2000.

24 Merçil, Miroğlu ve Halaçoğlu, Tarih II, s. 217.

25 Kara, Tarih 2, s. 252.

26 Yasemin Okur, Mehmet Aksoy, Hakan Kızıltan, Akın Sever, Mehmet Öztürk, Mülver Karaman, Tarih 11, Devlet Kitapları, Ankara, s. 196.

27 Kopraman, Yediyıldız, Alpaslan, Ercan, Ergenç, Genç, İzgi, Metin, Önsoy, Tarih 2, s. 69.

Ermenilerin Yaktıkları Kars Çarşısı (1992)

Bu Tarih ders kitaplarına göre 1914 yılından itibaren Ermeni olayları yeniden şiddetlendi:

> Ruslar Doğu Anadolu'da işgal ettikleri bölgedeki Ermenileri silahlandırarak Türkler üzerine saldırttı... Onbinlerce Türk vahşice katledildi. Batılı devletlerin de kışkırtmasiyle Ermeni çeteleri masum Türk köylerinde katliamlar yaptılar. Ordu ikmal yollarını kapattılar, pek çok yağmada bulundular. Hareketin yaygınlaşması üzerine Osmanlı hükümeti savaş bölgesinde güvenliği sağlamak için 1915'te Anadolu'daki Ermenileri Suriye ve Irak'a nakletti (tehcir). Nakil büyük çapta tren, nehir yolu ve arabalarla gerçekleştirildi. Göç sırasında yiyecek ve doktor ihtiyacı devlet tarafından karşılandı, eşkıya saldırılarına karşı gerekli güvenlik önlemleri alındı. Buna rağmen Ermenilerin nakli Avrupa'ya soykırım olarak yansıtıldı.[28]

Milliyetçi Cephe hükümetlerinin iktidarında yeniden hazırlanan tarih ders kitaplarıyla Türkiye'de tarih öğretiminde belirleyici olan ve etkileri bugün bile hissedilen Türk-İslam Sentezi, milliyetçi bir tarih öğretim anlayışının ürünüdür. Bu durum, ülkedeki azınlıklarla ilgili ötekileştirici ifadelerin tarih ders kitaplarında yeniden yer almasına neden olmuştur. Üstelik erken Cumhuriyet döneminde olduğu gibi, bu durumu açıklayabilecek, savaş şartlarının "toplumsal hafızada bıraktığı iz" gibi rasyonel nedenlere de Türk-İslam Sentezi için söz konusu değildir.

28 Merçil, Miroğlu ve Halaçoğlu, Tarih II, s. 217-218.

Fakat bu anlayışta dönemin politik konjonktürünün etkili olduğu söylenebilir. ASALA terör örgütünün 1973 yılından itibaren Türk diplomatlara yapmış olduğu suikastların bir yansıması olarak tarih ders kitaplarında ötekileştirmenin hedefinde Ermeniler yer almıştır.

Pedagojik Yönelimler Döneminde Tarih Ders Kitaplarında Azınlıklar

2000'li yıllarda Türk eğitimi sistemi, dayandığı felsefi temeller itibariyle önemli bir değişim süreci yaşamıştır. İlköğretimde 2005, ortaöğretimde ise 2007 yılından itibaren uygulanmaya başlanan bu değişimde, kaynağını pozitivist anlayıştan alan davranışçı yaklaşım yerine postmodern ilkelere dayanan yapılandırmacı yaklaşım tercih edilmiştir. Yapılandırmacı yaklaşım temelde bilginin insan zihninden bağımsız olmadığını, her insanın bilgiyi farklı şekillerde yapılandırdığını ve böylece birbirinden farklı doğruların aynı anda var olabileceğini belirtiyordu. Bu durum, tarih ders kitaplarının çoğulcu ve farklılıklara saygıya kapı aralayan bir anlayışla hazırlanacağı beklentisini oluşturmaktaydı. 2007 yılında hazırlanan tarih öğretim programlarında "*Barış, hoşgörü, karşılıklı anlayış, demokrasi ve insan hakları gibi temel değerlerin önemini kavratarak bunların korunması ve geliştirilmesi konusunda duyarlı olmalarını sağlamak*" gibi bu beklentiyi karşılayabilecek amaçlar da yer almıştı.[29]

Ders kitapları bağlamında değerlendirildiğinde ise 2007 ve sonrasında hazırlanan tarih ders kitaplarında gayrimüslimlerin, soykırım iddiaları nispetinde yer alabildikleri görülmektedir. Bunun en somut örneği, MEB tarafından hazırlanan *Tarih 10* ders kitabındaki "*Osmanlı Devleti'nde Yaşayan Topluluklar*" başlığında karşımıza çıkmaktadır. Bu bölümde, haklarında (en azından Türkler tarafından) herhangi bir soykırıma uğrama iddiası bulunmayan Yahudiler kısaca geçiştirilmiş, yine aynı sebeple gündemi meşgul etmeyen Rumlara, Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslim tebaanın önemli bir çoğunluğunu oluşturmasına karşın hiç yer verilmemiştir. Soykırıma uğrama iddiası sürekli parlamento gündemlerinde olan Ermenilere ve İsveç Parlamentosu'nun 11 Mart 2010 tarihinde Süryanilere soykırım yapıldığını kabul etmelerinin ardından 2011 yılında hazırlanan ders kitabında, Cumhuriyet tarihinde ilk kez Süryanilere bir bölüm ayrılmıştır.[30]

Kısaca geçiştirilen Yahudilerin dışında Ermeniler ve Süryanilerle ilgili bölümlerin içeriklerine bakıldığında ise bu bölümlerin, sadece soykırım iddialarına cevap vermek ve bu iddialar karşısında öğrencileri resmi tarih görüşü çerçevesin-

29 Fatih Yazıcı, "2000'lerde Tarih Eğitimi (2000-2017)", *Türkiye'de Tarih Eğitimi*, Ed. Ahmet Şimşek, Pegem Akademi, Ankara.

30 Vicdan Cazgır, İlhan Genç, Mehmet Çelik, Celal Genç, Şenol Türedi, *Tarih 10*, Devlet Kitapları, Ankara, 2011.

de hazırlamak için kaleme alındığı görülmektedir. İlgili bölümde *"I. Dünya Savaşı sürecinde özellikle Rusların ve Avrupalı devletlerin kışkırtmasıyla Süryaniler"*in ayaklandığı belirtildikten sonra *"bu ayaklanmalarda başarılı olamayınca"* büyük kısmının Osmanlı topraklarından ayrıldığı belirtilmektedir. Geriye kalan Süryanilerin ise son yıllarda ekonomik nedenlerle göç ettiğinden bahsedilmektedir. Soykırım iddialarının failleri de işte bu noktada ortaya çıkmaktadır:

> Özellikle yurt dışına göç eden Süryaniler Batı'nın ekonomik refahı içinde yaşamak için o devletlerin siyasi ve dini çıkarlarına alet olmaktadırlar. 1915'te sözde Süryani soykırımı yapıldığını söylemektedirler. Süryaniler I. Dünya Savaşı'nda Rusları destekleyerek taraf olmuşlardır. Süryanilerle mücadele savaş şartları içinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla soykırım söz konusu değildir.[31]

Süryani soykırımı iddiaları bu şekilde hal olunduktan sonra Ermeni soykırımı iddiaları ise aynı bölümde değil, bilindik bir başlık altında ve karşıt iddialarla cevaplanmıştır. Bu başlık Yılmaz Öztuna ile tarih ders kitaplarına giren "Ermeni Sorunu"dur. Ermenilerin, *"Türk köylerine baskınlar yaparak katliama"* giriştikleri yönündeki genelleyici ifadelerle konuya giriş yapıldıktan sonra *Ermeni katliamın*dan kaçmak için göç eden Türklerin, *"yollarda Ermeni çeteleri tarafından"* katledildiklerinden bahsedilir:

> Yine Van'ın Zeve köyünün bütün halkı, kadın çocuk ayrımı yapılmaksızın Ermeniler tarafından öldürüldüler. Çeşitli nedenlerle göç edemeyenlerin de büyük bölümü Ermenilerce öldürülürken özellikle kadınlar çok kötü muameleye maruz kaldılar.[32]

Ermenilere karşı alınan *"önlemler de sonuç vermeyince 27 Mayıs 1915 tarihinde Tehcir Kanunu çıkarıldı... Bu kanunla, bölgedeki Ermenilerden sadece isyan hareketine karışanlar savaş bölgesinden alınıp ülkenin güvenli bölgelerine göç ve yerleşime tâbi tutuldular."* Soykırım iddialarının aksine *"bu uygulama aynı zamanda Ermeni halkın can güvenliğini de sağladı. Çünkü bu çeteler terör eylemine ve isyana katılmayan Ermenileri de öldürüyorlardı."* Kaldı ki *"Osmanlı Devleti'nin Ermenileri yok etme gibi bir niyeti olsaydı göç sırasında ve sonrasında bu kadar önlem alması mümkün olabilir miydi?"*[33]

Bundan sonraki bölümde soykırım iddialarına istatistiklerle cevap verilmektedir. İddia edildiğinin aksine tehcir sırasında;

> 1 milyon 500 bin Ermeni ölmemiştir. Osmanlı istatistiklerinde I. Dünya Savaşı döneminde Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin nüfusu 1

31 A.g.e., s..66.
32 A.g.e., 198-199.
33 A.g.e., 200-201.

> milyon 300 bindir. Bu durumu tarafsız nüfus bilimcileri de onaylamaktadır. Yine kayıtlara göre tehcire tâbi tutulan Ermeni nüfusu 702 bin 900'dür. Ermenilerin tehciri de dâhil bütün bu isyanlar ve savaş sırasında tarafsız araştırmacıların verdiği rakamlara göre 300 bin Ermeni ölmüştür. Bu rakamın yaklaşık 10 bin kişisi bu göç sırasında eşkıya saldırısı ile 30 bine yakın kişi de salgın hastalıklar nedeniyle tehcir esnasında hayatını kaybetmiştir.[34]

Ermeni iddiaları da bu şekilde cevaplandıktan sonra yazarlarımız tabiri caizse bir karşı taarruza geçerek, son derece abartılı rakamlarla asıl katliamı Ermenilerin yaptıklarını belirtmişlerdir:

> Oysa Rus resmi belgelerine göre sadece Erzurum, Erzincan, Trabzon, Bitlis ve Van'da Ermeniler yaklaşık 600 bin Türk'ü katlettiler ve 500 binini de göçe zorladılar. Ermeni ayaklanmalarına destek veren Bogos Nubar Paşa'ya göre aynı dönemde ölen Türklerin sayısı 1 milyon 400 bindir.[35]

Bu ifadelerden anladığımız kadarıyla yazarlar Ermeni iddialarını, rakamların rekabetine indirgeyerek cevaplamaktadırlar.

"Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılınca 31 Aralık 1918'de Geri Dönüş Kararnamesi'ni" çıkardığını belirten yazarlar *"göçe tâbi tutulan Ermeniler geri döndüler ve eski mal ve mülklerini yeniden"* aldıkları gibi bir ifade kullanmaktadırlar ki tehcir edilen tüm Ermenilerin geri döndüğü anlamına gelen bu ifade tarihsel gerçeklikle uyuşmamaktadır.[36] Bütün bunların ötesinde *Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük* ders kitabının, Milli Kurtuluş Savaşı sırasında "Ermenilerle Mücadele"nin ele alındığı "Doğu Cephesi" başlığının, Mehmet Emin Yurdakul'un "Vur" şiiriyle başlaması, bir ötekileştirmenin ötesinde doğrudan bir hedef gösterme olarak değerlendirilebilir:[37]

34 A.g.e., 200-201.
35 A.g.e., 201.
36 A.g.e., 201.
37 MEB, *Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük*, Devlet Kitapları, Ankara, 2011, s. 48

B. DOĞU CEPHESİ

etkinlik

Vur

Ey Türk vur, vatanın bakirlerine
Günahkâr gömleği biçenleri vur!
...
Vur, sen de mukaddes hürriyet için
Dünyanın diktiği bayrak için vur!
Her dinin sevdiği adalet için
Her yerde haykıran bir hak için
vur!

M. Emin YURDAKUL (1920)

Çobanla Bülbül

....
Ağla çoban ağla, ovan kalmadı...
Gözyaşı dök bülbül, yuvan kalmadı...
Çoban dedi: "Ülkelerim gitsede
Kopmaz benden Anadolu ülkesi"
Bülbül dedi: "Düşman haset etse de
İstanbul'da şakıyacak Türk sesi"

Ziya GÖKALP (1920)

Rauf Mutluay, 50 Yılın Türk Edebiyatı, s. 128, 155

Millî Mücadele yıllarında şair ve yazarlarımız şiir ve yazılarıyla Millî Mücadele'ye güç ve ilham kazandırmışlardır. Bunlardan Mehmet Emin Yurdakul ve Ziya Gökalp yukarıdaki şiirlerinde hangi duyguları dile getirmişlerdir?

I. Dünya Savaşı'nın sonunda İtilaf Devletlerinin yenilen devletlere dikte ettirdikleri tek taraflı barış antlaşmalarına ilk karşı çıkan millet Türkler olmuştur. Bu karşı koyuşun ilk zaferi de Doğu Cephesi'nde gerçekleştirilmişir.

Doğu Cephesi (2011)

Birinci Dünya Savaşı'nda Türklere "ihanet" eden sadece Ermeniler değildir. Rumlar da *"Osmanlı Devleti'nin seferberlik çağrısına uymayıp askere gitmediler. Askere gitmeyen Rumlar, çeteler oluşturup cephe gerisindeki Türklere saldırdılar. Ayrıca Yunanistan ve Rusya adına casusluk faaliyetlerinde bulundular."*[38] Rumların bu zararlı faaliyetlerine karşılık *"Yunanistan, Lozan Barış Antlaşması'yla son bulan Pontus iddialarını günümüzde tekrar gündeme getirmeye çalışmaktadır. Doğu Karadeniz'de bir soykırım yapıldığı iddialarını uluslararası alanda savunmaya devam etmektedir."* Yazarlar, hemen bu iddiaya da cevap verirler: *"Yunanistan'ın bu soykırım iddiaları tarihi, kültürel, siyasi ve nüfus yapısı bakımından geçersiz ve temelsizdir."*[39]

Yapılandırmacı yaklaşım teorik olarak temelde çoğulculuğa dayanmaktadır. Bu anlayışa göre hazırlanan tarih ders kitaplarının azınlık söyleminde de bu çoğulculuğun olması beklenir. Fakat 2007 sonrasında hazırlanan ders kitaplarının azınlıklarla ilgili temel kaygısının çoğulculuk değil, resmi tarih söylemini doğrulama ve öğrencilere aktarma olduğunu görülmektedir. Böylelikle azınlıklara yönelik ötekileştirici söylemi daha da belirgin bir hale getirmek pahasına Türk gençliğinin soykırım iddialarına karşı bilinçlendirilmesi amaçlanmıştır.

38 A.g.e., s. 29.
39 A.g.e., s. 29-30.

Bugünün Tarih Ders Kitaplarında Azınlıklar

2007 yılından itibaren hazırlanan tarih ders kitaplarındaki azınlıklarla ilgili rahatsız edici ifadeler, Süryaniler başta olmak üzere çeşitli azınlık dernek ve vakıflarının şikâyetleri üzerine yeniden düzenlenmişti. 2017 yılından itibaren yayımlanan ders kitaplarında da azınlık söylemi bağlamında bir takım değişiklikler göze çarparken bazı kalıpyargıların da sürdürüldüğü görülmektedir. Beklendiği üzere Türklerle azınlık toplulukların ilişkisi, bu dönemin ders kitaplarında da Türklerin Anadolu'ya gelişi ile başlatılmaktadır. 1931 yılının ders kitaplarında olduğu gibi bu dönemin ders kitaplarında da Türklerin azınlık toplulukları üzerindeki koruyucu rolüne vurgu yapılmaktadır. Malazgirt Savaşı öncesinde Anadolu'da Rumlar ve Ermenilerle birlikte Süryaniler, Araplar ve Türklerin bir arada yaşadığı ifade edildikten sonra bu halkların Türklerin gelişinden önce "*ekonomik olarak çok zor durumda*" olduğuna dikkat çekilmektedir:

> Bizans idaresinden bıkan halklar, Selçuklu akınlarına direnmemiştir. Özellikle mezhep farkından dolayı Bizans tarafından büyük baskı ve işkencelere maruz kalan Ermeniler, Türk akınlarına hiç direniş göstermemiş... Bizans'ın adaletsiz idaresi nedeniyle Türklere karşı Bizans İmparatorluğu'nun yanında yer almamıştır.[40]

Tarih ders kitaplarına göre Türklerin Anadolu'daki istikrarsızlığa son vermeleri ve "*adil davranışları... yerli halk üzerinde olumlu etkilerini göstermiş... Süryani, Ermeni ve Rumlar; Bizans idaresine karşı Selçukluları tercih etmiştir.*" Dolayısıyla azınlık toplulukları, kendilerine müsamaha ile yaklaşan "*Türklerin hâkimiyeti altında yaşamaktan memnun olmuştur.*"[41]

Selçuklular zamanında Türklerle azınlık toplulukları arasında başlayan dostane ilişki Osmanlılar zamanında ise artarak devam etmiş, tarih ders kitaplarının ifadesiyle Türkler azınlıkları *himaye* etmeyi sürdürmüştür. Azınlıkların millet sistemi içindeki özerk konumu açıklandıktan sonra Osmanlıların bu topluluklara karşı bir asimilasyon politikası takip etmediği üzerinde durulmuştur:

> Osmanlılar, Hristiyan ve Yahudi nüfusun Müslüman olması için planlı bir çabaya girişmemiştir. Fakat Anadolu'daki Rum köylülerin çoğu kendi istekleriyle zaman içerisinde İslamiyet'i kabul etmiştir. Fethedilen topraklardaki bu değişimin yanı sıra gayrimüslimlerdeki bir diğer değişim de onların Türkçe öğrenmesidir. Türkçe öğrenmek gayrimüslimlere devlet işlerinde birtakım kolaylıklar sağlamıştır.[42]

40 MEB, *Tarih 10 Ders Kitabı*, Devlet Kitapları, Ankara, 2018, s. 16.
41 A.g.e., s. 27.
42 A.g.e., s. 189.

1976 yılından bu yana istikrarlı bir şekilde müstakil bir başlık olarak tarih ders kitaplarında kendisine yer bulan "Ermeni Meselesi", 2017 sonrasının ders kitaplarında da karşımıza çıkmaktadır. "*Batılı devletlerin Şark Meselesi kapsamında sahneye koydukları yeni oyun*" olarak tanımlanan "Ermeni Meselesi" başlığında, alışık olduğumuz üzere Ermenilerin, Osmanlı Devleti'nde *huzur içinde* yaşadıkları, "Millet-i Sadıka" olarak adlandırıldıkları, devlet içerisinde önemli mevkilere *getiril*dikler (geldikleri değil) ifade edilmektedir. Fakat 1878 Berlin Antlaşması'yla birlikte işin rengi değişir ve *Ermeni Meselesi* ortaya çıkar. Bütün bu olumlu ilişkilere karşın neden birden bire *Ermeni Meselesi* diye bir sorunumuz olduğunu açıklama konusunda ders kitapları, daha öncekilerde olduğu gibi yetersiz kalır. Konu Avrupalı devletlerin Ermenileri Osmanlı Devleti'ne karşı *kullanmak* istemesi, *kışkırtması* gibi sadece uluslararası konjonktüre odaklanan sığ bir bakış açısıyla ele alınır ve "*suni olarak ortaya çıkarılan*" bir sorun olarak tanımlanır. Tehcir konusunda ise yine bilindik genellemeler yapılmaya devam eder: "*... Ermeniler isyan başlattı... Ermeniler, başka bölgelerde de isyan çıkardılar... Ermeniler karakollara ve Türk evlerine saldırdılar... Ermenilerin Van'da yaptıkları katliamlar... Ermenilerin, Osmanlı topraklarında yaptıkları katliam ve saldırılar...*" ki bu son ifade aynı sayfa içinde üç kez tekrar edilmektedir[43].

Görsel 3.14: Tehcir Kanunu

Tehcir Kanunu (2018)

Avrupalı devletlerin çıkarları doğrultusunda *kullanılmak*, yalnızca Ermenilerin kaderi olmamıştır. Tarih ders kitaplarına göre bu durum, bütün azınlık grupları için geçerlidir. Özellikle azınlık okulları Avrupalı devletlerin etkilerinin en fazla hissedildiği alan olmuştur: "*Azınlık okullarını kendi çıkarları için kullanmak isteyen yabancı devletler onları maddi ve manevi olarak desteklediler... Azınlıkların da bu duruma meyilli olmaları sonucunda azınlık okulları yabancı devletlerin kontrolüne geçti.*"

Azınlıklarla ilgili zaman zaman rahatsız edici bu ifadelerin yanı sıra kültürel ve etnik farklılıkları bir zenginlik olarak gören, hatta bu durumu Mustafa Kemal'in

43 MEB, *Tarih 11 Ders Kitabı*, Devlet Kitapları, Ankara, 2018, s.106-107.

açık fikirli olmasının nedenlerinden biri olarak kabul eden bir anlayışla da ders kitaplarında karşılaşmamız mümkündür:

> Nüfusunun çoğunluğu Türk olan Selanik'te; Yunan, Ermeni, Bulgar, Yahudi gibi çeşitli din, mezhep ve milletlerden insanlar bir arada yaşamaktaydı. Bu etnik ve kültürel zenginlikle birlikte şehirde farklı kültürlerin yan yana yaşama ortamı sağlanmıştı. Bu sayede Mustafa Kemal yeni ve farklı fikirlere karşı açık olan bir ortamda yetişti.[44]

2017 sonrasında hazırlanan tarih ders kitaplarının azınlık söylemi ile ilgili bir başka değişim, soykırım iddiaları ile ilgilidir. Zaman zaman tarihten çok güncel uluslararası siyasetin konusu haline gelen soykırım iddialarına karşı gençleri bilinçlendirmek için kaleme alınan, bunu yaparken de bazen savunma refleksiyle hareket eden bazen de azınlık gruplarını itham altında bırakan metinlerle bugünün ders kitaplarında artık karşılaşmıyoruz.

Sonuç

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, savaşların toplumsal bellekte yaratmış olduğu etkinin henüz silinmemesinin bir sonucu olarak, azınlıklar çoğunlukla *"ihanetleri"* ile alınan bir iç düşman imgesi olarak tarih ders kitaplarında yer almışlardır. Her ne kadar hümanist kültür ve eğitim politikalarıyla birlikte, azınlıklarla ilgili bu ötekileştirici söylemden uzaklaşılmışsa da Türk-İslam Sentezinin ders kitaplarında egemen olmasıyla aynı söylem yeniden ders kitaplarına yerleşmiş ve bugüne kadar gelmiştir. Türkiye'deki Müslüman olup Türk olmayan kültürel/etnik farklılıkların ötekileştirilme biçimi ise gayrimüslimlerden farklıdır. Bu topluluklar için de görmezden gelinerek ötekileştirilme yoluna gidilmiştir.

2007 yılından itibaren tarih programlarında uygulamaya konulan yapılandırmacı yaklaşımın, demokrasi ve çoğulculuğa dayanan kuramsal arkaplanı, her ne kadar azınlık söyleminin normalleşmesi yönünde bir beklenti oluşturmuşsa da tarih ders kitapları bu beklentiyi karşılayamamıştır. Ders kitabı yazarları azınlıklar konusunda çoğulcu bir bakış açısı sunmak yerine daha çok öğrencileri soykırım iddialarına karşı bilinçlendirmeyi ve karşı argümanlar geliştirmeyi tercih etmiştir. Bugünün tarih ders kitapları ise soykırım iddiaları ile meşgul olmayı bir kenara bırakırken azınlıklarla ilgili 1930'lu yıllardan bu yana süreklilik taşıyan kalıpyargılardan uzak kalamamıştır. Halen tarih ders kitaplarındaki azınlıklarla ilgili temel kurgu, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde kendilerine fazlasıyla hoşgörü gösterilmelerine karşın onların Avrupalı devletlerin çıkarlarına alet oldukları ve dolayısıyla bu hoşgörüyü hak etmedikleri yönündedir.

44 MEB, *12. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitabı*, Devlet Kitapları, Ankara, 2018, s. 23.

Azınlıkların ya da kültürel/etnik farklılıkların tarihteki yeri, Türkiye'de tarih öğretiminin tartışmalı konularının başında gelmektedir. Cumhuriyet dönemi boyunca tarih ders kitaplarının dayandığı öğretim anlayışı ise azınlıklar konusunda genel hatlarıyla iki yoldan birini tercih etmektedir: Resmi tarihin tekil bakış açısını sunma ya da görmezden gelme.

Yukarıda yapılan incelemede tekil bakış açısının daha çok soykırım tartışmalarında gündeme geldiği ve öğrencilerin herhangi bir "kafa karışıklığı" yaşamalarını önlemeyi amaçladığı söylenebilir. Oysaki bütün tartışmalı konularda olduğu gibi azınlıklar konusunun da tarih derslerinde çoklu bakış açılarıyla ele alınması gerekir. Her farklı bakış açısının eşit ölçüde saygıyı hak ettiği bir anlayışta öğrenciler, eleştirel düşünme ve tarihsel analiz gibi becerilerini, azınlıklar bağlamında da kullanabilirler.

Tarih ders kitaplarının tercih ettiği ikinci yol olan görmezden gelme ise toplumun, farklılıklara dayanan yapısının sınıf ortamına yansımaması anlamına gelir. Böylelikle öğrenci, toplumdaki kültürel farklılıkların hangi tarihsel süreçlerle meydana geldiğini, birbirinden farklı kültüre sahip insanların, toplumun ortak değerlerine nasıl katkı sağladığını tarih derslerinde öğrenemeyecektir. Öğrencinin sosyal hayatında sürekli karşılaştığı kavram ve durumlara tarih derslerinde yer verilmemesi, önemli bir pedagojik eksikliğe sebep olmaktadır ki, tarih öğretiminin öncelikli amaçlarından biri, öğrencileri içinde yaşadıkları toplumun koşullarına hazırlamaktır.

Cumhuriyet dönemi tarih ders kitapları bir bütün olarak değerlendirildiğinde öğrencileri, Anadolu coğrafyasının bin yılı aşkın bir süredir devam eden çokkültürlü yapısını öğrencilere aktarmada ve onları kültürel farklılıklara hazırlamada yeterli olduğu söylenemez. Ötekileştirildikleri bir ders kitabıyla, parçası haline gelemedikleri bir toplumun tarihini öğrenmek zorunda kalan azınlık öğrencilerinin durumu ise çok daha farklıdır.

TARİH DERS KİTAPLARINDA ÇERKEZ ETHEM İMAJI[1]

Dr. Hasan GÜNAL - Balıkesir Üniversitesi

Doç. Dr. Ramazan KAYA - Atatürk Üniversitesi

Çerkez[2] Ethem, yakın dönem Türk tarihinin üzerinde *"çok konuşulan"*[3] ve tartışılan[4] simalarından birisidir. Öyle ki, belirli kesimler Çerkez Ethem'i *"vatan haini"* olarak görürken, belirli kesimler ise onun *"halk kahramanı"* olduğunu ifade edebilmektedir.[5] Çerkez Ethem olayı aynı zamanda *"hassas"* bir konudur.[6] Çünkü *"Ethem Bey"* ve kardeşleri için Çerkez ifadesinin kullanılmasından dolayı ülkemizde yaşayan bazı Çerkez vatandaşlarımız rahatsız olabilmektedir.[7] Bu bölümde, Türk tarihinin tartışmalı ve hassas konularından biri olan Çerkez Ethem olayının, 1930'lardan günümüze kadar tarih ders kitaplarındaki seyri incelenmiştir. İncelenen kitaplarda Çerkez Ethem'e yönelik bilgilerin genel olarak "Düzenli Ordunun Kurulması", "Türkiye Büyük Millet Meclisine karşı Çıkan Ayaklanmalar" ve "Birinci İnönü Savaşı" başlıkları atında verildiği görülmüştür. Ayrıca 1960'lı yıllara kadar, bir ders kitabı haricinde, Çerkez Ethem "Yeşil Ordu" başlığı altında da ele alınmıştır.

Lise Tarih Ders Kitaplarında Çerkez Ethem

Cumhuriyetin ilanından sonra yeni rejimin hazırlatmış olduğu *Tarih 4* kitabında Çerkez Ethem'in Millî Mücadele döneminde Anzavur'un takibinde ve Düz-

1 Bu bölüm, 10-12 Ekim 2019 tarihleri arasında Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi'nde düzenlenen VI. Tarih Eğitimi Sempozyumu'nda sunulan "1930'lardan Günümüze Tarih Ders Kitaplarında Çerkez Ethem İmajı" isimli bildirinin yeniden düzenlenerek genişletilmiş hâlidir.

2 İncelenen ders kitaplarının bazılarında Çerkez, bazılarında ise Çerkes ifadesi kullanıldığı görülmüştür. Bölümde bütünlük sağlanması adına yazarlar Çerkez ifadesini kullanmış, doğrudan alıntılarda ise ders kitabı yazarlarının kullandığı ifadeler aynen korunmuştur.

3 Selahattin Duman, Önsöz, içinde Ergun Hiçyılmaz, Çerkez Ethem Yeşil Ordu ve Bolşevik Taburu, Destek Yayınevi, İstanbul, 2013, s.15.

4 Yücel Kabapınar, Tarih Öğretiminde Üçüncü Yol Olanaklı mıdır? Cumhuriyet Dönemi Tarih Ders Kitaplarında Abdülhamit'in "Pozisyonuna Bakmak", *Kimlik Belirleyen Derslerde Kanıt Temelli Öğrenme*, Pegem Akademi, İstanbul, 2019, s.4.

5 Cemal Şener, Çerkes Ethem Olayı, Ant Yayınları, İstanbul, 1994, s.11.

6 Ahmet Efe, Çerkez Ethem, Bengi Kitap Yayın, İstanbul, 2017, s.xv.

7 Şener, a.g.e., s. 124.

ce isyanında hizmetleri olduğu ve bu çabalarının *"takdir edildiği"* belirtilmiştir.[8] Kitabın devamında ise Çerkez Ethem ve kardeşlerinin bu takdirlerden dolayı gururlanarak bazı hülyalara kapıldıkları, kumandanlarının sözlerini dinlemedikleri, valiler dâhil herkese emirler vermeye başladıkları ve emirlerini yerine getirmeyenleri idamla tehdit ettikleri vurgulanmıştır.[9] Bu faaliyetlerinden dolayı *"anarşi unsuru"* hâline gelmeye başladığı belirtilen Çerkez Ethem, ayrıca çeşitli yerlerde *"Büyük Millet Meclisi'ne isyan eden"*, *"asi"*, *"Türk Devletine karşı, hayâsız, hadnaşinas ve küstah hareketleri olan"*, *"Yunanlılara iltica eden"*, *"düşman hizmetine giren"*, *"Türk ordusuna saldırı düzenlettiren"* ve *"hain"* olarak nitelendirilmiştir.[10] *Tarih 4* ile ilgili belirtilmesi gereken son husus Çerkez Ethem'in *"Yeşil Ordu Cemiyeti"* ile ilişkisi üzerinedir. Kitapta Çerkez Ethem, kuruluşunda Rusya'da ortaya çıkan *"komünist"* fikirlerin etkisi olduğu belirtilen bu cemiyetin kurucuları arasında gösterilmiştir.[11]

Karal da 1945 tarihli kitabında ilk olarak Çerkez Ethem'in Anzavur'un takibinde, Düzce ve Yozgat isyanlarının bastırılmasındaki başarıları nedeniyle elde etmiş olduğu *"şöhrete"* vurgu yapmıştır. Devamında ise tıpkı *Tarih 4*'te olduğu gibi Çerkez Ethem'in bu başarılarından dolayı gururlanıp *"Büyük Millet Meclisi Reisi'ni astıracağını söylemesi"* gibi olumsuz faaliyetleri hakkında bilgi vermiştir.[12] Üstelik *Tarih 4* kitabında Ali Fuat Paşa'nın başarısızlıkla sonuçlanan Gediz taarruzunu *"belki de... Ethem'in tesiri"* ile yaptığı belirtilmişken,[13] Karal kitabında taarruzu Çerkez Ethem'in yaptırdığını ifade etmiştir.[14] Tüm bu faaliyetleri *"anarşi unsuru"* olarak nitelendiren Karal, "Çerkes Ethem Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne karşı silaha sarılıyor" başlığı altında ve devamında, her ne kadar *"hain"* olarak nitelendirmese de, Mustafa Kemal'in bütün uzlaştırıcı çabalarına rağmen düzenli orduya katılmayıp *"isyan eden"* ve Yunanlılara sığınan bir Çerkez Ethem sunumu yapmıştır.[15] Çerkez Ethem'in *"Yeşil Ordu"* ile ilişkisini ayrı bir başlık altında ele alan Karal, cemiyetin kurulması noktasında Rus ve *"komünist"* tesirden bahsetmese de Yeşil Ordu'nun fikirlerini yaymak için Eskişehir'de çıkarılan *"Yeni Dünya"* gazetesinin *"komünizme"* meyilli olduğuna vurgu yapmıştır.[16] Karal ayrıca iç isyanlara karşı kurulduğunu ve ilk zamanlarda faydalı olarak görüldüğünü belirttiği bu cemiyetin

8 Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti (TTTC), *Tarih IV Türkiye Cümhuriyeti*, Maarif Vekaleti Yayınları, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s.68.
9 A.g.e.
10 A.g.e., s.68, 69, 71, 72, 74, 75, 88.
11 A.g.e., s.67-69.
12 Enver Ziya Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1944) Lise Kitapları*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1945, s.49, 50, 64.
13 Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti (TTTC), *Tarih IV*, s.69.
14 Enver Ziya Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1944) Lise Kitapları*, s.50.
15 A.g.e., s.50, 64.
16 A.g.e., s. 49-50.

zamanla gizli hâle gelerek bazı *"kötü duygu ve düşünceli insanları"* bünyesine kattığını ifade etmiştir ki bu insanlardan biri de Çerkez Ethem'dir:

> Yeşil Ordu siyasi ve askerî bir kurul idi. İç isyanlar sebebiyle teşekkül etmişti... Faydalı gibi görünen bu cemiyetin çalışmasına ilk anlarda müsaade edildi. Fakat zaman geçtikçe, cemiyet gizli bir karakter aldı... Kötü duygu ve düşünceli kimseleri içine aldı. Bunlar arasında Çerkes Ethem ve kardeşleri de vardı.[17]

Demokrat Parti'nin iktidarda olduğu yıllarda ders kitabı yazarlığı yapan Şapolyo da 1951 tarihli eserinde Salihli Cephesini savunma, Anzavur'u yenilgiye uğratma, Bolu ve Yozgat isyanlarını bastırma gibi başarılarını vurgulayarak *"büyük şöhret kazanan"* bir Çerkez Ethem sunumu ile konuya giriş yapmıştır.[18] Ayrıca yazar aşağıda görüleceği üzere bu bilgilerin yer aldığı sayfaların birinde "Alaşehir Kongresinde Çerkez Ethem ve diğer Efeler" başlıklı bir görsele de yer vermiştir.

Alaşehir Kongresinde Çerkez Ethem ve diğer Efeler (1951)

Şapolyo devamında, *"Kuvayı Seyyare"* komutanının düzenli orduya katılmak istemediğine vurgu yapıp, diğer olumsuz çalışmalarına da yer vererek Çerkez Ethem için *"gemi azıya alma"*, *"memleket için tehlike oluşturma"* ve *"isyan etme"* gibi ifadeler kullanmıştır.[19] Yazar eserinde ayrıca, Mustafa Kemal'in yaşanan sorunları

17 A.g.e, s.49.

18 Enver Behnan Şapolyo, *Türkiye Cumhuriyeti (1918-1950)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1951, s.54, 55, 79, 80, 191.

19 A.g.e., s.80, 83, 191.

ortadan kaldırmak için Çerkez Ethem'e yapmış olduğu tekliflere de yer vermiştir: *"Çerkez Ethem'e, Kuvayı Seyyarenin bir kolordu haline konularak kendisine kolordu komutanlığı pâyesi verileceğini söyledi. Çerkez Ethem bu teklifi reddetti. Bu defa milletvekili olmasını söyledi ise de Ethem buna da razı olmadı..."*[20] Şapolyo daha sonra onun bazı askerleri esir alıp terhis ettiği bilgisini de vererek, Kuvayi Milliye ile Nizami kuvvetlerin birbirine düşmesini *"düşmanların arayıp da bulamadığı bir durumun doğuşu"*[21] olarak nitelendirmiş, en sonunda da Çerkez Ethem'in "düşmana katılmasını" *"memleketine ihanet etme"* olarak belirtmiştir.[22] Şapolyo da Çerkez Ethem'in *"Yeşil Ordu"* ile olan ilişkisini ayrı bir başlık altında ele alıp yine Rus etkisi ve *"komünizme"* vurgu yaptığı gibi önceki ders kitaplarında adı geçmeyen Enver Paşa'ya yer vermiştir:

> O zamanlar Ankara'da "Yeşil Ordu" unvanı ile bir cemiyet kuruldu. Bu cemiyet, Rusların Kızıl Ordusuna mukabil bir Yeşil Ordu teşkiline çalışıyordu. Atatürk bu cemiyeti dağıttı. Fakat Çerkez Ethem, Yeşil Ordunun propagandasını yapmağa başladı. Kafkasya taraflarından Enver Paşa'nın bir Yeşil Ordu toplayarak cepheye geleceğini halka söylüyordu...[23]

Karal 1945 basımlı ders kitabını gözden geçirerek yazdığı 1954 tarihli eserinde,[24] Çerkez Ethem'e yönelik önceki söylemini devam ettirmiştir. Ancak yazarın yeni kitabında önceki basımda bulunmayan bazı bilgilere yer verdiği görülmektedir. Bunlardan ilki düzenli orduya katılmak istemeyen Çerkez Ethem'in başında bulunduğu *Kuvayı Seyyare*'yi savunmak için söylemiş olduğu sözlerdir:

> Kuvayı Seyyare ne bir tümen ne de muntazam bir kuvvet haline getirilemez; bu serserilerin başına ne bir subay ne de hesap memuru koymak mümkün olmakla beraber kabul ettirilmesi imkânı da yoktur. Çünkü subay gördüler mi Azrail görmüşçesine isyan ediyorlar. Bizim müfrezelerimiz Pehlivan Ağa, Ahmet Onbaşı, Sarı Mehmet, Halil Efe, Topal İsmail gibi adamlar tarafından idare edilmektedir. Ve bölük eminleri de yazdığını okuyamaz ve okuduğunu yazamaz adamlardan müteşekkildir. Ve sen yapmıyorsun diye bunları tebdili imkânı da yoktur. Kuvayı Seyyarenin şimdiye kadar olduğu gibi gelişi güzel idare edilmesi lâzımdır.[25]

Karal devamında kendi yorumunu da katarak *Kuvayı Seyyare*'nin *"bu perişan haline rağmen"*, Ethem ve kardeşlerinin birliklerini düşman saldırılarına karşı koyabilecek tek kuvvet olarak gördüklerini ve düzenli orduların düşman karşısında

20 A.g.e., s. 82-83.
21 A.g.e., s.83.
22 A.g.e., s.84.
23 A.g.e., s.80.
24 Enver Ziya Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1953) Lise Kitapları*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1954.
25 A.g.e., s.91.

"çil yavrusu gibi dağılacağını" ifade ettiklerini belirtmiştir.[26] Kitaptaki önceki basımda bulunmayan diğer bilgiler; Ethem'in yenilgiye uğraması üzerine İstanbul Hükümeti'ne başvurarak Yunanlılarla birlikte Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne karşı savaşmak iznini istediğinin belirtilmesi,[27] *"Yeşil Ordu Cemiyeti"*nin ortaya çıkışında *"komünistliğe"* vurgu yapılması[28] ve "Ethem'in İsyanı" adlı bir başlığın kullanılıp bu konuda daha ayrıntılı bilgi sunulmasıdır.[29]

Dönemin diğer yazarları olan Serdarlar ve Çetinkanat, 1950'li yıllarda okutulan ve bu bölümde 1980 baskısı incelenen kitaplarında Çerkez Ethem için *"düzenli orduya karşı çıkma"*, *"başkaldırma"*, *"isyan etme"*, *"Yunanlılarla müttefik olma"* ve kötü amaçlara sahip üyelerin bulunduğu *"Yeşil Ordu Cemiyeti'nin kurucusu olma"* gibi ifadelere yer vermişlerdir.[30] Ancak Serdarlar ve Çetinkanat ikilisi önceki ders kitabı yazarlarının aksine *"Yeşil Ordu"* cemiyetinin kurulmasında Rus ve *"komünizm"* fikirlerinin etkisine atıfta bulunmamışlardır.[31] Yazarlar ayrıca kitaplarında Çerkez Ethem ve kardeşlerinin Yunanlılarla *"birleşmesini"*, Millî Kuvvetlere katılma kararı alan diğer çete reislerinin tutumu ile kıyaslayarak onları *"vatan haini"* olarak nitelemişlerdir.

> Asi Ethem kuvvetleri üzerine harekete geçildi. Albay İsmet ve Refet Beyler yönetimindeki kuvvetler asileri dağıtarak Kütahya'yı işgal ettiler. Asiler Gediz'e doğru çekilmeğe başladılar. Yunanlılarla birleşmek fikrinde olmayan bir kısım çete reisleri ve asiler Milli Kuvvetlerimize katıldılar. Çerkez Ethem de kardeşleri ve adamlarıyla Gördes civarında Yunanlılara sığındılar. Bu vatan hainleri, ihtirasları yüzünden millî varlığımızı çiğneyen düşmanlarla birleşmekten bile çekinmemişlerdir...[32]

Yine bu dönemde Su ve Su ikilisi 1959 tarihli eserlerinde Çerkez Ethem'e yönelik *"düzenli ordunun kurulmasına karşı çıkma"*, *"başarısız Gediz taarruzunun yapılmasına etki etme"*, *"Türkiye Büyük Millet Meclisine isyan etme"*, *"sinsice hareket etme"*, *"asi olma"*, *"Yunanlılar karşısında Türk Hükümeti'ni zor durumda bırakma"* ve *"Yunanlılara sığınarak hıyanetlerini ispat etme"* gibi söylemlerde bulunmuşlardır.[33] Önceki ders kitabı yazarları gibi Yeşil Ordu Cemiyeti'ni ayrı bir başlık altında ele alan Su ve Su da bu teşkilatın kurulmasında Rus ve *"komünizm"*

26 A.g.e.
27 A.g.e., s.92
28 A.g.e., s.91.
29 A.g.e.
30 Neriman Serdarlar ve Fahriye Çetinkanat, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1918-1966*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1980, s.54, 55, 68.
31 A.g.e., s.53-54.
32 A.g.e., s.55.
33 Mükerrem Kamil Su ve Kamil Su, *Liseler İçin Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Kanaat Yayınları, İstanbul, 1959, s.71, 72, 73.

etkisine vurgu yapmamışlardır.[34] Yazarların ders kitabını Çerkez Ethem olayı özelinde farklı kılan iki önemli husus bulunmaktadır. Bunlardan ilki üzerlerine kuvvet gönderilmeden önce Mustafa Kemal ile Çerkez Ethem ve milletvekili olan abisi Reşit Bey arasında meydana gelen olaylara ilk kez yer verilmesidir. Kitapta önce Mustafa Kemal'in trenle Ankara'dan Bilecik'e hareket etmesi, Çerkez Ethem'in hasta olduğu gerekçesiyle bu toplantıya katılmak istememesi üzerine zorla trene alınması, tren Eskişehir'e vardığında Mustafa Kemal'in uyumasını fırsat bilen Çerkez Ethem'in ortadan kaybolması hakkında bilgi verilmiştir. Devamında ise Mustafa Kemal'in İsmet Bey'i Eskişehir'e çağırıp gelişen olaylar hakkında bilgi alması, Albay İsmet'in Çerkez Ethem kuvvetlerinin komuta kademesinde yer alan kişilerin *"isyankâr tavırları"* hakkında bilgi vermesi ve bunun üzerine Reşit Bey'in kardeşlerini savunarak onları birer *"kahraman olarak"* nitelendirip kimsenin emri altına girmeyeceklerine yönelik ifadeleri kullanması sunulmuştur.[35] İkinci husus ise Karal'ın 1945 tarihli eserinin aksine Su ve Su ikilisi, *"Büyük Millet Meclisi Reisi'ni asacağım"* sözünü kardeşi Tevfik'in söylediğini belirtmişlerdir.[36]

Türkiye'de 1960-1980 yılları arasında okullarda ders kitabı olarak kullanılan Şapolyo'nun 1960 basım tarihli eserindeki[37] Çerkez Ethem anlatımı, 1951 tarihli eserindeki anlatımla örtüşmektedir. Yine aynı dönemde Karal'ın 1960 tarihli *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1960)*[38] ve 1978'de basımı yapılan *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1965)*[39] eserlerindeki Çerkez Ethem anlatımı 1954'te yazmış olduğu kitaptaki anlatımla benzerdir.

12 Eylül 1980 askerî darbesinden sonra yenilenen öğretim programlarına bağlı olarak liseler için hazırlanan ilk ders kitaplarını yazan Mükerrem Kamil Su ve Ahmet Mumcu ikilisi de,[40] Çerkez Ethem'in Millî Mücadele döneminde Anzavur ve Yozgat ayaklanmalarında yapmış olduğu hizmetler hakkında bilgiler vererek konuya başlamışlardır.[41] Yenilenen öğretim programlarının etkisiyle ilk kez bu kitapta "Kuva-i Milliye Yanlısı Olup Sonradan Ayaklananlar" isimli bir başlığa yer verilmiş-

34 A.g.e. s.58-59.

35 A.g.e. s.72-73.

36 A.g.e. s.59.

37 Enver Behnan Şapolyo, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kâğıtçılık Ltd. Şti Yeni Matbaa, İstanbul, 1960.

38 Enver Ziya Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1960) Lise Kitapları*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1960.

39 Enver Ziya Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1965) Lise Kitapları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1978.

40 Erdal Aslan, "Ortaöğretimdeki Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitapları, *Türkiye'nin Ders Kitapları: Ortaöğretim Ders Kitaplarına Eleştirel Bir Yaklaşım*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1991, s.179.

41 Mükerrem Kamil Su ve Ahmet Mumcu, *Ortaöğretim Kurumları Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1981, s.98, 101.

tir. İlgili başlık altında *"Kuva-i Millîye birliklerinin sadece şeflerine bağlı oldukları, otorite altına girme alışkanlıklarının olmadığı ve kendi başlarına hareket ettiklerinden verilen emirlere uymadıkları"* belirtilmiştir. Ardından Su ve Mumcu, Demirci Mehmet Efe ve Kuva-i Millîyecilerin *"en önemlisi"* olarak nitelendirdikleri Çerkez Ethem hakkında bilgi verip neden ayaklandıklarını açıklamışlardır: *"Vatansever olmakla birlikte, yalnız kendi düşüncelerine ve çıkarlarına göre davranan bu şeflerin bazıları, Ankara'nın otoritesine giremediklerinden, sonunda ayaklandılar."*[42] Yazarlar devamında Çerkez Ethem için daha önce gösterdiği başarılar nedeniyle *"şımarmış"*, *"karanlık ruhlu"*, *"ne derecede vatansever olduğunu yakınları ile birlikte Yunanlılara sığınarak gösteren"* ve *"İzmir ve Atina'da Yunan emellerine hizmet ederek ömrünü tamamlayan"* ifadelerini kullanmışlardır.[43] Ayrıca Su ve Mumcu, Mustafa Kemal'in düzenli orduya katılması hâlinde Çerkez Ethem'i affetmeye hazır olduğunu ama onun *"şaşılacak bir hainlik yapıp"* Yunanlıların emri altına girip düzenli birliklere saldırınca mecburen üzerine kuvvet yollandığını belirtmişlerdir.[44] Yazarlar bu anlatımlarını aşağıda görüldüğü gibi "Yunanlılara birlik olup TBMM'ye karşı ayaklanan Çerkez Ethem" isimli bir resimle de pekiştirmişlerdir. Su ve Mumcu'nun kitabıyla ilgili belirtilmesi gereken son husus, incelenen eserler arasında, belki de dönemin siyasi ve toplumsal ikliminin etkisiyle, *"Yeşil Ordu Cemiyeti"* konusuna değinmeyen ilk eser olmasıdır. İlk kez Mumcu ve Su'nun kitabıyla rafa kaldırılan *"Yeşil Ordu"*nun tekrar öğrencilerin önüne gelmesi için uzunca bir sürenin geçmesi gerekecektir.

Resim : 35. Yunanlılarla birlik olup TBMM'ne karşı ayaklanan Çerkez Ethem

Yunanlılarla Birlik Olup TBMM'ne Karşı Ayaklanan Çerkez Ethem (1981)

1990'lı yıllardan günümüze kadar olan dönemin ilk ders kitabı yazarı olan Kalecik'in kitabında Çerkez Ethem hakkında ilk olarak Kuvayı İnzibatiye, Bolu, Düzce, Yozgat ve Konya ayaklanmalarında *"önemli katkıları olduğu"* ve bu nedenle de *"haklı bir ün kazandığı"* bilgilerinin yer aldığı görülmektedir.[45] Kalecikli, eserinin devamında ise Çerkez Ethem'in düzenli orduya katılmama, Mustafa Kemal'e

42 A.g.e., s.104.
43 A.g.e., s.127-129.
44 A.g.e., s.127-128.
45 Kenan Kalecikli, *Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 1, Ders Geçme ve Kredi Sistemine Göre*, İstanbul, 1994, s.120, 156.

"yakışıksız sözler söyleme", *"vatana gösterdiği yararlılıkları kişisel çıkarı için kullanma"*, *"valilere emir verme"*, *"halktan para toplama"*, ve *"başına buyruk işler yapma"* gibi olumsuz faaliyetlerini açıklamıştır. Ardından Mustafa Kemal'in batı cephesine giderek onunla cephe komutanını uzlaştırma çabasının ve milletvekillerinden oluşan "Öğüt Kurulu"nun arayı bulma çalışmalarının sonuçsuz kalması üzerine Çerkez Ethem'e karşı harekete geçmekten başka bir çare kalınmaması bilgileri verilmiştir. Ancak Kalecikli kitabında Çerkez Ethem için ayaklanan, *"asi"* veya *"hain"* ifadelerini kullanmamış ve sadece Yunanlılara sığındığını belirtmiştir.[46]

1990'lı yıllarda ders kitapları okutulan Palazoğlu ve Bircan ikilisi de ilk önce Düzce ve Yozgat ayaklanmalarındaki katkılarına ve Yunanlılarla yaptığı mücadeleye vurgu yaparak *"Milli Mücadeleye büyük hizmetleri olan"* bir Çerkez Ethem anlatımıyla konuya başlangıç yapmışlardır.[47] Öyle ki Çerkez Ethem'in Yozgat ayaklanması sırasında uygulamış olduğu *"sert"* ve *"acımasız"* davranışlar yazarlar tarafından *"anlaşılabilir"* olarak görülmektedir: *"Ethem Bey ayaklanma bölgesine hareket etti... Kendi yöntemlerine göre ve son derece sert tedbirlere başvurarak asileri cezalandırmaya başladı. Aynı günlerde Yunan saldırısının başladığı düşünülürse Ethem Bey'in böylesine kritik bir dönemde Ankara'yı arkadan vurmak isteyenlere karşı uyguladığı acımasız politika kolaylıkla anlaşılabilir."*[48] Ancak bu anlatım tarzı diğer kitaplarda olduğu gibi düzenli ordu konusuna gelince değişmekte Çerkez Ethem'in *"uyumsuzluğunun bu noktada başladığı"*, daha sonra *"gitgide yolunu şaşırdığı"* ve milletvekillerinin yer aldığı *"nasihat heyetinin"* çabaları da bir işe yaramayınca üzerine kuvvet gönderildiği belirtilmektedir.[49] Yazarlar kitaplarında Çerkez Ethem'in ayaklandığını, *"Yunanlılara sığınıp işbirliği yaptığını"* belirtmişler[50] ve her ne kadar metin içinde *"asi"* ifadesini kullanmasalar da aşağıda sunulan Birinci İnönü Muharebesi'nin gösterildiği haritada görüleceği üzere *"Asi Ethem"* nitelendirmesine yer vermişlerdir. Palazoğlu ve Bircan'ın kitabını Çerkez Ethem özelinde önemli kılan bir husus da bulunmaktadır. Çünkü incelenen kitaplar içerisinde, belki de ülkemizde yaşayan Çerkez vatandaşlarımız göz önünde bulundurularak, ilk ve son kez Çerkez Ethem ayaklanmasının herhangi bir etnik nedeninin bulunmadığı yani *"bir Çerkezlik sorununun kesinlikle söz konusu olmadığı"* ve bu ayaklanmanın *"otorite mücadelesi"* ile büyük ölçüde *"duygusal nedenlerden"* kaynaklandığı vurgulanmıştır. Ayrıca yazarlar bu vurguya rağmen ayaklanmanın

46 A.g.e., s. 146-147.

47 Ahmet Bekir Palazoğlu ve Osman Bircan, *Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 1 Ders Kitabı, Ders Geçme ve Kredi Sistemine Göre*, Bem Koza, Ankara, 1996, s.127-129, 156.

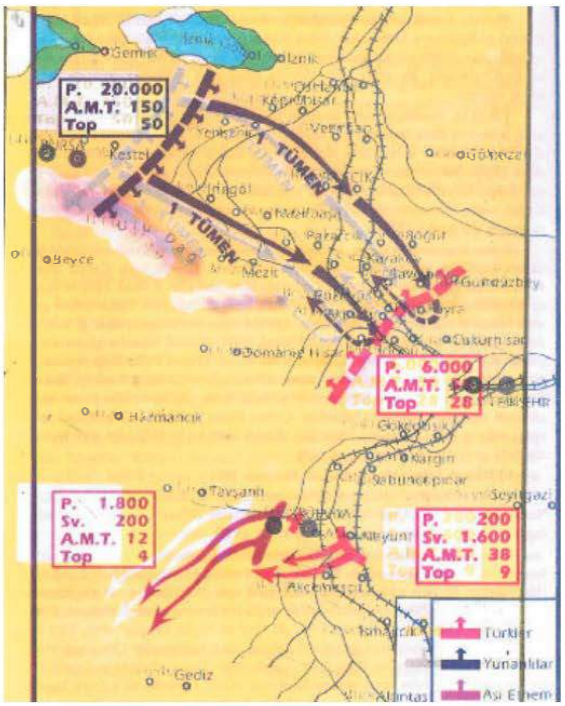
48 A.g.e., s.129.

49 A.g.e., s. 156-157.

50 A.g.e., s.157.

Millî Mücadeleye en az diğer ayaklanmalar kadar büyük zararı olduğunu da belirtmişlerdir:

> Bu ayaklanma özü ve sebepleri bakımından Millî Mücadele içindeki diğer ayaklanmalardan farklıdır. Herhangi bir bölgesel nedene dayanmadığı gibi etnik sebepleri de yoktur. Yani bir "Çerkezlik" sorunu kesinlikle söz konusu değildir. Bunların dışında İngiltere ve İstanbul'un propagandasından da söz edilemez. Çerkez Ethem'in ayaklanması "otorite mücadelesinden kaynaklanan" ve geniş ölçüde duygusal nedenlere dayanan bir ayaklanmadır. Ancak, Millî Mücadele'ye olan zararı, diğer ayaklanmalar kadar fazla olmuştur.[51]

Birinci İnönü Muharebesi (1996)

2000'li yılların ilk ders kitabı yazarları olan Mumcu ve Su'nun eserlerindeki[52] Çerkez Ethem anlatımı 1981 basım tarihli ders kitaplarındaki anlatım ile büyük ölçüde benzeşmektedir. Ancak önceki kitaplarında Çerkez Ethem için dile getirdikleri *"karanlık ruhlu adam"* ve *"ne derecede vatansever olduğunu yakınları ile birlikte Yunanlılara sığınarak göstermiştir"* ifadelerini[53] yeni eserlerinde kullanmamışlardır. Yine önceki baskıda yer alan iki değerlendirme sorusundan biri olan *"Birinci İnönü Muharebesinin ne zaman ve nasıl olduğunu, Çerkes Ethem kuvvetlerinin bu muharebede oynadığı olumsuz rolü ve muharebenin sonucunu açıklayınız"* şeklindeki soruya[54] yeni kitaplarında yer vermemişlerdir.

2006 yılına gelindiğinde Akdin, Çakmak ve Genç üçlüsü özellikle TBMM'ye karşı ortaya çıkan çeşitli ayaklanmaların bastırılmasında *"büyük başarılar"* gösterdiğini belirttikleri Çerkez Ethem'in daha sonra düzenli orduya katılmayıp *"isyan ettiğini"* ifade etmişlerdir.[55] Yazarlar ayrıca herhangi bir isim belirtmeden *"bazı*

51 A.g.e., s.156.

52 Ahmet Mumcu ve Mükerrem Kamil Su, *T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük, Lise ve Dengi Okullar İçin*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 2003.

53 Mükerrem Kamil Su ve Ahmet Mumcu, *Ortaöğretim Kurumları Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1981, s. 129.

54 A.g.e., s.139.

55 İdris Akdin, Muhittin Çakmak ve Mustafa Genç, *Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Lise*, MEB Devlet Kitapları, Semih Ofset, Ankara, 2006, s.96, 98, 104, 114.

gazete ve örgütlerle işbirliği içine girdiğini" belirttikleri[56] Çerkez Ethem'in *"can güvenliği nedeniyle yurdu terk ettiğini"* ifade etmişlerdir.[57] Ayrıca Akdin, Çakmak ve Genç; Çerkez Ethem'in ailesinin Kafkasya'dan gelerek Bandırma'ya yerleştiğini belirterek onun etnik kökenine vurgu yapan ilk ders kitabı yazarları olmuşlardır.[58]

Kara, 2010 yılında basımı yapılan kitabında klasik söylemi devam ettirerek Millî Mücadele'nin başlangıcında iç ayaklanmaların bastırılmasında *"büyük başarılar"* gösteren Çerkez Ethem'in daha sonra düzenli orduya katılmak istemeyerek ayaklandığını belirtmiştir.[59] Yazar ardından *"cephe komutanlarını tanımaması"*, *"millî birlikle beraberliği tehlikeye düşürecek hareketlerde bulunması"*, *çeşitli kademedeki yöneticilere emirler vermesi* ve *"halktan zorla para toplaması"* gibi davranışları hakkında bilgi verdiği Çerkez Ethem'in yanındaki kuvvetlerle Yunanlılara sığınıp Atina'ya gittiği bilgisini sunmuştur.[60]

Gamsız, 2012 basım tarihli kitabında ilk olarak Gediz Muharebesi kaybedilince Çerkez Ethem'in *"başarısızlığı birlikte savaştığı ordu birliklerine yükleyerek düzenli ordu aleyhinde propaganda yaptığı"* bilgisine yer vermiştir.[61] Yazar devamında düzenli ordu birliklerine dâhil olmayıp *"isyan eden"* Çerkez Ethem'in ayaklanma bastırılınca önceden savaştığı Yunanlılara sığınarak Millî Mücadele dönemindeki bütün hizmetlerini heba ettiğini de belirtmiştir: *"...Çerkez Ethem daha önce savaştığı Yunan güçlerine sığındı. Bu davranışı yüzünden daha önce Millî Mücadele'de aktif bir rol üstlenen Çerkez Ethem'in bütün hizmetleri boşuna gitmiş oldu..."*[62] Gamsız bu bilgiyi verdikten hemen sonra öğrencilere yönelik *"Çerkez Ethem ve Demirci Mehmet Efe ayaklanmalarının Millî Mücadele sürecine etkileri ile ilgili düşünceleriniz nelerdir?"* sorusuna yer vererek konuyu bitirmiştir.[63]

Yine 2012 yılında öğrencilerin sıralarına gelen Komisyon'un kitabında *"halk arasında en çok bilinen"* Kuvayı Milliyeciler olarak Demirci Mehmet Efe, Parti Pehlivan, Gaddar Pehlivan, Halil Efe, Şahin Bey, Kara Fatma ve İpsiz Recep isimleri zikredilmiş ve Çerkez Ethem söz konusu listede kendisine yer bulamamıştır.[64] Kitabın devamında Anzavur ve Kuvayı İnzibatiye ayaklanmalarının bastırılma-

56 A.g.e., s.114.
57 A.g.e., s.114-115
58 A.g.e., s.114.
59 Kemal Kara, *Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Lise*, Önde Yayıncılık, İstanbul, 2010, s.122, 139.
60 A.g.e., s.127, 139, 140.
61 Sevtap Gamsız, *Ortaöğretim T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük*, NetBil Basım ve Yayıncılık, İstanbul, 2012, s.65.
62 A.g.e., s.66.
63 A.g.e.
64 Komisyon, *Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük*, MEB Ders Kitapları, 2012, s.28.

sında ismi zikredilen Çerkez Ethem, ayrıca düzenli orduya katılmak istemediği için ayaklanan Kuvayı Milliyecilerden biri olarak belirtilmiş ve çıkardığı *"isyan"* başarısız olunca da kardeşleriyle birlikte *"Yunanlılara sığınmak zorunda kaldığı"* ifade edilmiştir.[65] Komisyonun ders kitabının 2014 yılındaki yeni basımında da 2012 tarihli eserdekine benzer bir Çerkez Ethem sunumu yapılmıştır.[66]

2016 yılında Balcılar, Kılıç ve Kurt üçlüsü tarafından yazılan ders kitabında çok değil iki yıl önce adı Kuvayı Milliyeciler arasında zikredilmeyen Çerkez Ethem artık söz konusu isimlerle birlikte *"yerel halk kahramanı"* olarak anıldığı gibi aşağıda görüleceği üzere bu hususa dair bir fotoğraf karesinde kendisine yer bulmayı da başarmıştır: *"İşgal kuvvetlerine ve azınlık çetelerine karşı ülkenin her yanında Çerkez Ethem, Demirci Mehmet Efe, Yörük Ali Efe, Gaddar Pehlivan, Şahin Bey, Karayılan, Kara Fatma ve İpsiz Recep gibi yerel halk kahramanları önderliğinde direniş birlikleri oluştu."*[67] Yazarlar kitabın devamında ise önceki sayfalarda yerel halk kahramanları arasında gösterdikleri Çerkez Ethem'in düzenli orduda yer almak istemediği için ayaklanma çıkardığını, böylelikle Yunanlıların saldırısına fırsat verdiğini ve en son olarak da Yunanlılara sığındığını ifade etmişlerdir.[68]

Çerkez Ethem *Demirci Mehmet* *Kara Fatma* *İpsiz Recep*

Çerkez Ethem ve Diğer Yerel Halk Kahramanları (2016)

Dönemin diğer yazarı olan Ürküt, 2017 basımlı eserinde Yozgat isyanının sona erdirilmesine katkı verdiğini belirttiği Çerkez Ethem'in daha sonra tıpkı Demirci Mehmet Efe gibi düzenli orduya katılmayarak *"isyan ettiğini"* belirtmiştir.[69] Yazar bu söylemini aşağıda görüldüğü gibi "İç isyan çıkaranlardan Çerkez Ethem ve Demirci Mehmet Efe" isimli bir resimle de pekiştirmiştir. Ürküt son olarak is-

65 A.g.e., s.40, 53.

66 Komisyon, *Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük*, MEB Ders Kitapları, 2014.

67 Ersun Balcılar, Murat Kılıç ve Yunus Kurt, *Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük*, Top Yayıncılık, İzmir, 2016, s.42.

68 A.g.e., s. 65.

69 Mahmut Ürküt, *Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük*, Ata Yayıncılık, Ankara, 2017, s.73, 88.

yan ederek Yunanlıların saldırısına fırsat oluşturan Çerkez Ethem'in düzenli ordu birlikleri tarafından "*Yunanlılara sığınmak zorunda bırakıldığını*" dile getirmiştir.[70] Ayrıca yazar "*Çerkez Ethem ve Demirci Mehmet Efe'nin düzenli orduya karşı ayaklanmalarının Millî Mücadele sürecine etkileri ile ilgili düşünceleriniz nelerdir?*" şeklinde bir soruya da eserinde yer vermiştir.[71]

İç isyan çıkaranlardan Çerkez Ethem (Refet Paşa'nın solunda) ve Demirci Mehmet Efe (Refet Paşa'nın sağında) (2017)

2018 yılında Çevik, Koç ve Şerbetçi de ders kitaplarında Kuvayı Millîye şefini "*yerel halk kahramanları*" arasında gösterdiği gibi önceki ders kitaplarından tam anlamıyla bir kopuş gösterip ilk kez "Çerkez" ifadesine yer vermeyip eserlerinde sadece "Ethem" ismini kullanmışlardır: "*...Kuvay-ı Millîye birlikleri, yerel halk kahramanlarının liderliğinde, gönüllülük esasına göre oluşmuştu... Özellikle Ege Bölgesi'nde, Karadeniz'de ve Güney Cephesi'nde; Ethem, Demirci Mehmet Efe, Yörük Ali Efe, Şahin Bey, Kara Fatma ve İpsiz Recep isimleri öne çıkan yerel halk kahramanlarıdır.*"[72] Yazarlar ayrıca aşağıda görüleceği üzere kullandıkları görsellerde de sadece Ethem ifadesine yer vererek bu anlatımı kuvvetlendirmek istemişlerdir. Çevik, Koç ve Şerbetçi üçlüsü ayrıca en son Karal'ın 1978 tarihli eserinde yer verdiği "*Yeşil Ordu Cemiyeti*" ve "*Yeni Dünya*" gazetesini uzun yıllar sonra öğrencilerin sıralarına getiren yazar grubu olmuşlardır. Yazarlar her ne kadar "*komünizme*" vurgu yapmasalar da cemiyetin kuruluşunda Rus etkisini belirttikleri gibi Ethem'in de bu hareketin lideri yapılmak istendiğini ifade etmişlerdir.[73] Çevik, Koç ve Şerbetçi son olarak düzenli ordu içerisinde yer almak istemeyen Ethem ve kardeşlerinin "*isyan ettiklerini*", böylelikle Yunanlılara

Ethem (2018)

70 A.g.e., s.88, 89.

71 A.g.e, s.88.

72 Akif Çevik, Gül K●ç ve K●ray Şerbetçi, *Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 12 Ders Kitabı*, MEB Devlet Kitapları, 2018, s.58.

73 A.g.e., s.79.

fırsat doğurduklarını, başarılı olamayınca da Yunanlılara sığındıklarını belirtmişlerdir.[74] Çevik Koç ve Şerbetçi'nin 2019 yılında yeni basımı yapılan eserlerindeki[75] "Ethem" sunumu da 2018 yılındaki eserle aynıdır.

2019'un diğer bir ders kitabı yazarı Demirtaş da "Çerkezliğini" vurgulamadığı Ethem'in düzenli orduya katılmak istemediğinden ayaklanıp *"isyan ettiğini"* belirttikten sonra *"kuvvetleri etkisiz duruma getirilince kaçarak Yunanlılara sığındığını"* yazıya dökmüştür.[76] Ayrıca yazar her ne kadar metin içinde sadece Ethem ifadesini kullansa da kitapta Abdurrahman Çaycı'nın *Millî Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi* isimli eserinden alınıp düzenlenen bir alıntıda "Çerkez Ethem" ifadesinin yer aldığının da belirtilmesi gerekmektedir.[77]

Sonuç

Türkiye'de 1931-2019 yılları arasında okutulan lise tarih ders kitaplarında her ne kadar Millî Mücadele dönemindeki ayaklanmaların bastırılmasında oynadığı rol belirtilse de daha sonra bu başarılarından dolayı düzenli orduya katılmak istemeyen bir Çerkez Ethem sunumu yapılmıştır. 1990'lı yılların ortalarına kadar Çerkez Ethem'in düzenli orduya katılmaması "isyan" ve Yunanlılara sığınması ise, bir ders kitabı yazarının eserlerinin haricinde, "vatan hainliği" olarak nitelendirilmiştir. 1990'lı yılların ortasından günümüze kadar olan dönemde ise düzenli orduya katılmadığı için "ayaklanma" ," başına buyruk olma" ve "isyan etme" gibi kelimelerle anlatımı yapılan Çerkez Ethem'e bir ders kitabı haricinde "vatan hainliği" suçlaması yapılmamıştır. Söz konusu ders kitabının da Çerkez Ethem'in "vatan haini" olarak sunulduğu dönemde yazılan bir eserin yeni basımı olduğunun belirtilmesi gerekmektedir. Ayrıca 2016 yılından itibaren bazı ders kitaplarında yerel halk kahramanları arasında gösterildiği gibi 2018 ve 2019 basım tarihli ders kitaplarında "Çerkez" ifadesine yer verilmeyip sadece Ethem olarak sunumunun yapılması dikkat çekicidir. Yıllar önce Türk İnkılap Tarihi'nde terminoloji meselesi isimli makalesinde Köstüklü bu hususa dikkat çekerek *"Çerkes Ethem isyanı diyerek, Çerkes olarak bilinen vatandaşlarımızı suçlamaya kimsenin hakkının olmadığını düşünüyoruz... Çerkes Ethem İsyanı yerine Ethem Bey İsyanı... şeklinde isimlendirme yapılmalıdır... Prensip itibariyle mümkün olduğu kadar suçlamaları genelleştirmekten kaçınmalıyız, özele indirgemeliyiz..."* ifadelerini kullanmıştır.[78] Bunun

74 A.g.e., s.80.

75 Akif Çevik, Gül Koç ve Koray Şerbetçi, *Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 12 Ders Kitabı*, MEB Devlet Kitapları, 2019.

76 Bahattin Demirtaş, Ortaöğretim *T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 12 Ders Kitabı*, Mevsim Yayıncılık, Ankara, 2019, s. 67, 82.

77 A.g.e., s. 80.

78 Nuri, Köstüklü, Atatürk ve Milli Mücadele'yi anlamak veya Türk İnkılap Tarihi'nde terminoloji meselesi, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Kasım 2000*, 48, s.897.

haricinde Çerkez Ethem 1980'li yıllara kadar, iki ders kitabı haricinde, Yeşil Ordu konu başlığı altında da ele alınmış ve daha sonra uzun yıllar ders kitaplarında ismi duyulmayan bu cemiyet 2018 tarihli eserle tekrar öğrencilerin sıralarına getirilmiştir. İncelenen ders kitaplarında Çerkez Ethem'in 12 görseline yer verildiği belirlenmiştir. Söz konusu görsellerde Çerkez Ethem'e yönelik "Yunanlılarla birlik olup ayaklanan" (Su ve Mumcu, 1981) ve "iç isyan çıkaran" (Ürküt, 2017) nitelemelerine rastlanmıştır. Bunun yanı sıra ders kitaplarındaki haritalarda da "Çerkez Ethem Ayaklanması" (Kalecikli, 1994) ve "Asi Ethem" (Palazoğlu ve Bircan, 1996) ifadelerinin kullanıldığının belirtilmesi gerekmektedir. Bunların dışındaki görsellerde bu türden ifadelere rastlanmamıştır.

GENİŞLETİLMİŞ KAYNAKÇA

Ağayev, Elnur, "Azerbaycan'da Tarih Ders Kitaplarında Türk Millî Mücadelesi", *Sakarya Zaferi ve Haymana III*, Haz. Temuçin F. Ertan, Sedef Bulut, Ankara, 2015.

Ağayev, Elnur, *Sovyet İdeolojisi Çerçevesinde Türk Cumhuriyetlerinin Tarih Yazımı ve Tarih Eğitimi: Azerbaycan Örneği*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2006.

Ahmad, Feroz, "İttihat ve Terakki'nin Dış Politikası (1908-1919)", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

Ahmet Refik, *Lise Kitapları: 1. Sınıf, Umumi Tarih*, Maarif Vekâleti Yayınları, Devlet Matbaası, İstanbul, 1929.

Aka, İsmail *Timurlular*, TDV İslam Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/timurlular#1 (Erişim Tarihi: 30.07.2019).

Aka, İsmail, *Timur ve Devleti*, TTK Basımevi, Ankara, 1991.

Akça, Neval, *Demokrat Parti İktidarından 1980 İhtilaline Eğitim Politikaları ve Bu Politikaların Tarih Ders Kitaplarına Yansıması*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2007.

Akçura, Yusuf, "Tarih Yazmak ve Tarih Okutmak Usullerine Dair", *Birinci Türk Tarih Kongresi*, (Konferanslar, Müzakere Zabıtları), Maarif Vekaleti, (t.y), s.597-602

Akdağ, H. *Tek Parti ve Demokrat Parti Dönemi Lise Tarih Ders Kitaplarının Muhtevası.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2005).

Akdin, İdris; Çakmak, Muhittin ve Genç, Mustafa, Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Lise, MEB Devlet Kitapları, Semih Ofset, Ankara, 2006, 2008.

Akdoğu, Onur, *Yılmaz Öztuna*, Akademi Kitabevi, İzmir, 1990.

Akkoç, A., *Tarih Yazımı ve Tarih Eğitimi Açısından Tarihsel Bilgi:1930-1950 Arası Lise Tarih Kitapları.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2008.

Akman, Taylan Ş., "Türk Tarih Tezi Bağlamında Erken Cumhuriyet Dönemi Resmî Tarih Yazımının İdeolojik ve Politik Karakteri", *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergi*si, Cilt: 1, Sayı: 1, 2011, s.80-109.

Aksakal, H., "Recep Peker'in İnkılap Tarihi Dersleri Üzerine Düşünceleri", *Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 2, 2010, s.87-99.

Akşin, Sina, (Ed.) *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1987.

Akşin, Sina, "Siyasal Tarih (1908-1923)", *Türkiye Tarihi, Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Cem Yayınevi, İstanbul, 2000.

Akşit Niyazi, *Lise Kitapları Tarih III Yeni ve Yakın Çağlar*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1951.

Akşit Niyazi, *Ortaokullar için Milli Tarih II*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.

Akşit, Niyazi *Tarih Lise II Ortaçağ*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1985.

Akşit, Niyazi ve Emin Oktay, *Tarih-Lise I*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1959.

Akşit, Niyazi ve Oktay, Emin Oktay, *Tarih I, İlkçağ*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1953.

Akşit, Niyazi ve Oktay, Emin, Tarih I. İlk Çağ, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1960, 1968, 1978, 1981.

Akşit, Niyazi ve Oktay, Emin, *Tarih Lise II*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1952.

Akşit, Niyazi ve Oktay, Emin, *Tarih Lise I*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1952, 1989.

Akşit, Niyazi, *Ortaokullar İçin Millî Tarih II*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1991.

Akşit, Niyazi, *Tarih II Orta Çağ*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1951, 1961, 1969, 1978.

Akşit, Niyazi, *Tarih III (Yeni ve Yakınçağlar)*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970.

Akşit, Niyazi, *Tarih III*, Remzi Kitabevi, Ankara, 1965,1985,.

Akşit, Niyazi, *Tarih Lise II*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1954, 1985, t.y.

Akbaba, Bülent, "Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluşundan Günümüze Lise Tarih Ders Kitaplarında Türk-Arap İlişkilerinin Sunumu ve Arap İmajı", *GEFAD*, Cilt: 34, sayı: 3, 2014, ss.337-356.

Akbaba, Bülent, "1960 -1970'lerde Tarih Eğitimi", *Türkiye'de Tarih Eğitimi*, Ed. Ahmet Şimşek, Pegem Akademi Yay. Ankara 2017, ss.209-251.

Aktaş, Özgür, *Cumhuriyet Devri Tarih Ders Kitaplarında Rusya İmgesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars, 2006.

Aktaş Özgür, "Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Tarih Ders Kitaplarında Rusya İmgesi", *Milli Eğitim Dergisi*, Sayı: 199, s.186-206.

Aktaş, Özgür, "Demokrat Parti Dönemi Sovyetler Birliği ve ABD İle İlişkilerin Cumhuriyet Tarihi Ders Kitaplarına Yansıması, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Prof. Dr. Reşat Genç Özel Sayısı-II, 2009, s.1582-1603.

Aktaş, Yusuf Ziya ve Ünal, Uğur, "1931-1977 Yılları Arasında Türkiye'de Okutulan Tarih Ders Kitaplarında Hz. Muhammed Anlatısı", *Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, 2018, ss.46-65.

Alaca, Eray, "Cumhuriyet Dönemi Lise Tarih Ders Kitapları Üzerine Bir Değerlendirme", *International Online Journal of Educational Sciences*, Cilt: 9, Sayı: 4, ss.988-1007.

Alaca, Eray, "Tarih Ders Kitaplarında Kimlik Söylemi", *Turkish History Education Journal*, Cilt: 7, Sayı: 2, ss.682-688.

Alaca, Eray, "Orta Öğretim Tarih Ders Kitaplarında Bir Öteki Olarak İran /Safeviler", *Turkish Studies* Cilt: 10, Sayı:11 Summer 2015, ss. 79-96.

Alaca, Eray, "An Evaluation of High School History Textbooks in the Republic Period", *International Online Journal of Educational Sciences*. Cilt: 9, Sayı: 4, 2017, ss. 988-1007.

Alaca, Eray, "Türkiye'de Siyasi İktidarların Değişimine Bağlı Olarak Orta Öğretim (Lise) Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı Padişahı İmajı: II. Abdülhamit Örneği", *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 14, 2018, ss.555-577.

Alaca, Eray, *Türkiye'de Siyasi İktidar Değişiklikleri ve Ortaöğretim Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı Algısı (1970-1980)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2015.

Alaslan, Funda ve Şimşek, Ahmet, "Tarihyazımı, Metodolojisi ve Felsefesiyle İlgili Türkçe Eserler Bibliyografyası", *TUHED* (Turkish History Education Journal) , Cilt. 2, Sayı: 2, 2013, s.129 – 191.

Alaslan, Funda; Şimşek, Ahmetve Çamdeviren, Şenel, "Türk Maarif (Eğitim) Şuralarında Tarih Eğitimi", *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, 2012, s.189-225.

Alemdar Emrullah ve Keleş Savaş, *Ortaöğretim Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi 12 Ders Kitabı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2018.

Alemdar, Emrullah ve Savaş Keleş, Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi 12, MEB Devlet Kitapları, Ankara, 2010.

Ali Reşad, *Asr-ı Hâzır Tarihi*, Millî Matbaa, İstanbul, 1926.

Ali Reşad, *Tarih-i Umumi, Üçüncü Cilt*, Millî Matbaa, İstanbul, 1925.

Ali Reşad, *Umumi Tarih İkinci Cilt*, Yeni Matbaa, İstanbul, 1928.

Ali Reşad, *Umumi Tarih, Üçüncü Cilt*, Millî Matbaa, İstanbul, 1928.

Ali Reşat, *Lise Kitapları: 1. Sınıf, Umumi Tarih*, Maarif Vekâleti Yayınları, Devlet Matbaası, İstanbul, 1929.

Ali Reşat, "Mekteplerde Tarih Tedrisatı", *Tedrisat Mecmuası*, Cilt: 3, Sayı: 20, 1328 Mayıs, s.49-64.

Alkan, Mehmet Ö., "II. Meşrutiyet'te Resmi İdeoloji, Resmi Tarih ve Eğitim", *Türkiye'de Tarihyazımı* (2. Baskı). Ed. V. Engin, A Şimşek, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2013, ss.221-336.

Allouche, Adel, *Osmanlı-Safevi İlişkileri: Kökenleri ve Gelişimi*, Anka Yayınları, İstanbul, 2001.

Alpargu, M., "Türkiye ve Azerbaycan Tarih Ders Kitapları Üzerine Bazı Gözlemler", *Atatürk Dergisi*, Cilt: 5, Sayı:3, 2007, ss.1-13.

Alper, Ali Fahrettin, "İlk Mekteplerde Tarih Tedrisatı", Çev. B. Ata ve Ş. Şahan. *Türk Yurdu Dergisi* Sayı: 175, 2002, ss.91-99.

Althusser, Louis, İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları, Çev. Alp Tümertekin, İthaki Yayınları, İstanbul, 2003.

Altınay, Ahmet Refik, Çocuklara Tarih Bilgisi İlkokul 4. Sınıf, İstanbul, 1932.

Arabacı, H., "Ukrayna Ortaokul ve Lise Tarih Ders Kitaplarında Türkler", *Turkish History Education Journal*, Cilt: 8, Sayı: 1, 2019, ss.27-59.

Arı, Bülent, *Religion And Nation-Building in The Turkish Republic: A Comparison Of The High School Textbooks Of 1930-1950 and 1950 – 1960*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010.

Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997.

Armaoğlu, Fahir, *Filistin Meselesi ve Arap İsrail Savaşları (1948-1988)*, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1994.

Armaoğlu, Fahir, *Kıbrıs Meselesi 1954-1959 Türk Hükümeti ve Kamu Oyunun Davranışlar*, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1983.

Arslan, A. "Türkiye'de Tarih Bölümü'nün Kuruluşu", *Cumhuriyetin 80. Yılında Üniversitelerde Tarih Öğrenimi, Araştırmaları ve Yayınları Semineri–Bildiriler*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 2004.

Aslan, Betül, "Türkiye'de Milli Tarih Anlayışı Bağlamında Dünden Bugüne İnkılap Tarihi Dersleri", *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 9, 2004, s.81-109.

Aslan, Erdal, "Ortaöğretimdeki Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitapları, *Türkiye'nin Ders Kitapları: Ortaöğretim Ders Kitaplarına Eleştirel Bir Yaklaşım*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1991.

Aslan, Erdal, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Ders Kitapları", *Eğitim ve Bilim Dergisi*, Cilt: 35, Sayı: 58, 2010, s.215-231.

Aslan, Erdal, "Osmanlı'nın "Mekatib-i iptidaiye"sinden Türkiye Cumhuriyeti'nin "İlk Mektepler" ine Geçişte Tarih Programlarında Değişim, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* Cilt: 12, Sayı: 48, 2011, s.749-777.

Aslan, Erdal, "İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Sürecinde Ortaöğretim Tarih Programlarında Değişim I: Orta Mektep", *Turkish Studies*, Cilt: 7, Sayı: 2, 2012, s.99-128.

Aslan, Erdal, "Atatürk Döneminde Tarih Eğitimi- I: "Türk Tarih Tezi" Öncesi Dönem (1923-1931)", *Eğitim ve Bilim,* Cilt 37, Sayı: 164, 2012, ss.331-346.

Ata, Bahri, "Tarih Öğretiminin Tarihi (1869-1922 Dönemi)", *Türkiye'de Tarih Eğitimi Araştırmaları El Kitabı* Eds. İ. H. Demircioğlu ve E. Demircioğlu, Pegem A Yayıncılık, Ankara, 2017, ss. 1-28.

Ata, Bahri (Ed.), *Ignatius Loyola ve Cizvit Okullarının Eğitim Anlayışı*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2016.

Ata, Bahri, "1943'teki İkinci Milli Eğitim Şûrası'nın Tarih Eğitimi Kararlarından Birinin Uygulanması: Bir Histomap'in Yapım Öyküsü", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, Cilt: 8, Sayı: 2, 2008, s.335-353.

Ata, Bahri, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Bir Ders Araç ve Gereçleri Lojistik Merkezi: Maarif Kütüphanesi (1872-1895)", *Tarihin Peşinde: Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,* Sayı: 1, 2009, s.27-36.

Ata, Bahri, "Öğrenci Anılarında Tarih Öğretmenleri ve Uygulamaları (1882-1957)", *TUHED*, Sayı: 1, 2012, s.73-98.

Atsız Bedriye, Oran Hilmi, *Tarih I İlkçağ*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1953.

Atsız, Bedriye ve Oran, Hilmi, *Tarih IV Yeni ve Yakın Çağlar Tarihinden Seçilmiş İçtimaî ve Siyasî Meseleler*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1953.

Atsız, Bedriye ve Oran, Hilmi, *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1952.

Attar, Aygun, Şah İsmail'in Kültür Mirası, http://soyledik.com/tr/makale/4817/sah-ismailin-kultur-mirasi--prof-dr-aygun-attar.html (Erişim Tarihi:01.08.2019)

Avcı Akçalı, A. ve Çam, İ. D. "II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet Dönemleri Eğitim Anlayışları Bağlamında Mizancı Murad ve Ahmet Refik (Altınay) Umumi Tarih Ders Kitapları", *III. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu,* Sakarya Üniversitesi, Sakarya, Haziran 2014.

Avcı, E. ve Yetimoğlu, K. C. "Meşrutiyet Dönemi Tarih Öğretimi", *III. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu*, Sakarya Üniversitesi, Sakarya, 2014, Haziran.

Ayanoğlu, Betül, *Türk-Yunan Tarih Ders Kitaplarında Karşılaştırmalı Öteki*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011.

Ayaz, T. *Milli Eğitim Şuralarında Tarih Öğretimi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu, 2009.

Aydın, İdris; Çakmak, Muhittin ve Genç, Mustafa, *Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük*, MEB Ders Kitapları, 2006, 2007.

Aydın, Suavi, "Cumhuriyet'in İdeolojik Şekillenmesinde Antropolojinin Rolü: Irkçı Paradigmanın Yükselişi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, Ed. A. İnsel İletişim Yayınevi, İstanbul, 2006.

Aydın, Suavi, "Aydınlanma ve Tarihselcilik Problemleri Arasında Türk Tarih Yazıcılığı: Feodalite Örneği", *Toplum ve Bilim, Kış*, 2002, s. 39-80.

Aydın, Suavi, "Türk Tarih Tezi ve Halkevleri", *Kebikeç*, Sayı: 3, 1996, s. 107-130.

Ayyıldız, Suzan. "Bulgaristan'da Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı İmajı", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 176, Ağustos-2008, ss.48-55.

Balcılar, Ersun; Kılıç, Murat ve Kurt, Yunus, *Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük*, Top Yayıncılık, İzmir, 2016.

Balcılar, Ersun, *Tarih Öğretiminde "Başkaları" ve Türkiye'deki Uygulamaları*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1997.

Balta, E. ve Demir, S. "Tarih, Kimlik ve Dış Politika: Rusya Federasyonu Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Türk İmajı", *Bilig*, Sayı:76, 2016, ss.1-32.

Barbarosoğlu, N. (Ed.), *Tarih Öğretiminde Çoğulcu ve Hoşgörülü Bir Yaklaşıma Doğru*. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 2003.

Bardakçı, Murat, Şahbaba, Everest Yayınları, İstanbul, 2015.

Başaran Alpugan, B. "Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarih Yazıcılığı ve Tarih Kitapları, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 8, 1999, s.262-270.

Başaran, Ahmet, Sert, Ali ve İlgün, Lütfi, *Liseler İçin Osmanlı Tarihi*, MEB, Devlet Kitapları, İstanbul 2000, 2004, 2005.

Başaran, Verana, "Çarlık Dönemi Rus Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı İmgesi", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 3, ss.199-219.

Başoğlu, Nurhan, *Lise Tarih Kitaplarında Kadının Görünmezliği, Orta Asya Türk Kadın Tarihi*, (Yayınlanmammış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1996.

Baymur, Fuat, *Tarih Öğretimi*, Maarif Matbaası, Ankara, 1943.

Berktay, Fatmagül, *Tarihin Cinsiyeti*, Metis Yayınları, İstanbul 1999.

Berktay, Halil, "Tarih Çalışmaları», *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, Cilt: IX, 1983, s.2456-2478.

Beydilli, Kemal, "Polonya-Tarih", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 309-317.

Bilgin, Nuri, "Kimlik Arayışı Olarak Resmi Tarih", *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları*, Yay. Haz. Salih Özbaran, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.

Birinci Türk Tarih Kongresi, Konferanslar ve Münakaşalar, Maarif Vekâleti, İstanbul, 1932.

Birinci, Ali, *Tarih Yolunda*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2001.

Black, Luisa, "Tarih Öğretim ve Öğreniminde Yöntem Sorunları", *Tarih Eğitimine Eleştirel Yaklaşımlar*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 28-33.

Bolay, Süleyman Hayri, "Türk *İnsanının ve Cemiyetinin Teşekkülünde Dinin Rolü*", *Milliyetçiler Büyük İlmi Kurultayı- III (1978): Eğitim ve Din Hayatı: Tebliğler Açıklamalar Müzakereler*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1981.

Bora, Tanıl, "Milli Kimliğin Kuruluş Döneminde Resmi Metinlerde "Yunan Düşmanlığı" Neden Eksikti, Nereye Gitmişti?", *Defter Dergisi*, Sayı: 32, Kış 1998, ss.35-42.

Boykoy, Seher, "Türkiye'de 1939-1945 Yıllarında Tarih Öğretim Programları ve Tarih Ders Kitaplarının İncelenmesi", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 21, 2011.

Bozkurt, B., "Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte CHP ve Eğitim Sistemindeki Gelişmeler (1946-1950)." Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Sayı: 9, 2010.

Cazgır, Vicdan; Yavuz Servet ve Ceyhun Niyazi, *Lise Tarih 2*, Devlet Kitapları Yayınevi, Ankara, 2005, 2006.

Cazgır, Vicdan; Genç, İlhan; Çelik, Mehmet; Genç, Celal; Türedi, Şenol, *Orta Öğretim Tarih 10 Ders Kitabı*, MEB Yayınları, Ankara, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012.

Cengiz, Maharramova Nigâr ve Şimşek Ahmet, *Sovyetler Birliği Dönemi'nde Rusya'da okutulan tarih ders kitaplarında Türk İmajı*. Cumhuriyet tarihi Araştırmaları Dergisi, Cilt:13, Sayı: 26, s.37-67.

Copeaux, Etienne, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine*, Çev. A. Berktay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, 2000, 2016.

Çakır, İbrahim Etem, *"Fatih Dönemi Teşkilat Kanunnamesi- Kanunname- i Ali Osman ve Osmanlı Devleti'nde Kardeş Katli"*, *I. Uluslararası Hünkâra Vefa Sempozyumu*, Kocaeli, 2013, ss.193-209.

Çakırtaş, Osman, *Ders Geçme ve Kredi Sistemine Göre Osmanlı Tarihi 1 (Siyasi)*, Koza Eğitim ve Yayıncılık Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti., Ankara, 1993.

Çakırtaş, Osman, *Osmanlı Tarihi 1*, Koza Eğitim ve Yayıncılık San. ve Tic. Ltd. Şti. Ankara, 1993.

Çankaya, Ali, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Cilt: III, Ankara, 1968-1969, s.745-749.

Çapa, Mesut, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Tarih Öğretimi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 29-30, Mayıs-Kasım 2002, ss.39-55.

Çapa, Mesut, "Türkiye'de 1930 Öncesi Tarih Öğretimi", *Toplumsal Tarih*, Sayı:129, Eylül 2004, s.80-87.

Çapa, Mesut, "Fuat Köprülü'nün Yazdığı Tarih Ders Kitapları: Millî Tarih'ler", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı:5, Şubat 2005, s. 17-49.

Çapa, Mesut, "Fuat Köprülü'nün Yazdığı Tarih Ders Kitapları: Millî Tarih'ler", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2005, Sayı:5, s.17-49.

Çapa, Mesut, "Ders Kitapları", *Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü Atatürk Dönemi*, Cilt:2, Ankara, 2009, s.685

Çapa, Mesut, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne Geçiş Sürecinde Türkiye'de Tarih Öğretiminin Tarihçesi", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:2, Sayı:3, Ocak 2012, s.1-28.

Çapa, Mesut, Türkiye'de Tarih Ders Kitaplarında Türklerin Anayurdu ve Orta Asya Türk Tarihi", *Türk Kültürü*, Cilt: V, Sayı:2, Güz 2012, s.61-82.

Çapa, Mesut, "Erken Cumhuriyet Döneminde Tarih Eğitimi (1923- 1938)", *Türkiye'de Tarih Eğitimi*, Ed. Ahmet Şimşek, PegemA Yayınları, Ankara. 2017.

Çapa, Mesut, "Tarih Öğretiminin Yeniden Sorgulanması: İkinci Maarif Şûrası'nda Tartışmalar ve Sonuçları", *V. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu*, 10-12 Mayıs 2018, İstanbul, Tam Metin Bildiriler, Eds. Ahmet Şimşek vd. 2018, ss.512-528.

Çayır, K. "Avrupalı Olmadan Önce Biz Olmalıyız": Yeni öğretim Programları ve Ders Kitapları Işığında Yeni Türkiye Modernleşmesine Dair Bir Okuma. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 4, 2009, ss.1659-1690.

Çayır, K. "İnsan Hakları ve Demokrasi Kültürünün Geliştirilmesi: Ders Kitaplarının Yazımı", *Ders Kitaplarında İnsan Hakları: İnsan Haklarına Duyarlı Ders Kitapları İçin*, Ed. M. T. Bağlı ve Y. Esen, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003, ss.21-45.

Çelik, H. Seçkin, "İnönü Döneminde Resmî Tarih Yazımına Yönelik Yeni Yaklaşımlar: Bir Revizyonun Analizi", *CTAD (Journal of Modern Turkish History Studies)*, Cilt: 12, Say:24, Ankara, 2016.

Çelik, H., Çelik, M. "Devrim Sonrası İran Ortaokul Tarih Ders Kitaplarında Türklere İlişkin Söylemlerin Analizi", *Turkish History Education Journal*, Cilt: 4, Sayı: 2, 2015, ss.202-224.

Çencen, Namık, "Irak'taki Tarih Ders Kitaplarında Türk Tarihine Genel Bakış", İkinci Orta Doğu Semineri Dünden Bugüne Irak, Elazığ, 2004.

Çetin, Nihat ve Diğerleri, *Liseler İçin Genel Türk Tarihi*, MEB Devlet Kitapları, Yenigün Matbaacılık, 3. Baskı, Ankara, 2008.

Çetin, Nihat; Kutluay, Mustafa ve Avlar, Mestan, *Liseler İçin Genel Türk Tarihi*, (İkinci Baskı). Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 2001.

Çevik, Akif, Koç, Gül ve Şerbetçi, Koray, Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 12 Ders Kitabı, MEB Devlet Kitapları, 2018, 2019.

Çiçek, M. Talha, "Erken Cumhuriyet Dönemi Ders Kitapları Çerçevesinde Türk Ulus Kimliği İnşası ve "Arap İhaneti", *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 32, 2012/1, s.169-188.

Çsáki, Éva, "Macarların Eski Tarihine, Eski-Türk Macar İlişkilerine Dair", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Sayı: 30, Nisan-Mayıs-Haziran 2004, ss. 187-191.

Davis, James C., *Taş Devrinden Bugüne Tarihimiz, İnsanın Hikayesi*, Çev. Barış Bıçakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

Deliorman, Altan, *Genel Türk Tarihi 1,* Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım, İstanbul, 1995.

Deliorman, Altan, *Genel Türk Tarihi 2*, Bayrak Basım/Yayın/Tanıtım, İstanbul, 1995.

Deliorman, Altan, *Osmanlı Tarihi II*, Bayrak Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 1996.

Deliorman, Altan, *Tarih I*, Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım, İstanbul, 1994.

Deliorman, Altan, *Tarih Lise I*, Bayrak Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 1992, 1994.

Deliorman, Altan, *Tarih Lise II*, Bayrak Basım Yayım Tanıtım, İstanbul, 1991.

Demircioğlu, İsmail Hakkı, "Türkiye'de Tarih Eğitiminin Tarihi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: 12, 2008, s.431-450.

Demircioğlu İsmail Hakkı ve Turan İbrahim, (Ed.), *Tarih Öğretiminde Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı,* Pegem A Yayıncılık, Ankara, 2012.

Demircioğlu, İsmail Hakkı, "Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye'de Tarih Öğretiminin Genel Amaçlarının Karşılaştırmalı bir Değerlendirmesi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt: 16, Sayı: 2, s.134-135.

Demircioğlu, İsmail Hakkı, "Osmanlı Devletinde Tarih Yazımının Tarih Öğretimi Üzerine Etkileri", *Millî Eğitim*, Sayı: 193, 2012, s.115-125.

Demircioğlu, İsmail Hakkı, "Tarih Ders Kitabı Yazımında Yeni Yaklaşımlar", *Karadeniz Araştırmaları,* Sayı: 38, 2013, s.119-133.

Demircioğlu, İsmail Hakkı, "Türkiye'de Tarih Eğitimi: Sorunlar ve Çözüm Önerileri", *Yeni Türkiye,* Sayı: 59, 2014, s.1177-1186

Demirtaş, Bahattin, Ortaöğretim *T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 12 Ders Kitabı,* Mevsim Yayıncılık, Ankara, 2019.

Deringil, Selim, *Simgeden Millete II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

Dinç, Sait, "Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihinde V. Milli Eğitim Şûrası ve Uygulamaları" (5 - 14 Şubat 1953), http://turkoloji.cu.edu.tr, Erişim tarihi: 12.07.2017.

Doğan, Necmettin ,"Osmanlı'dan Cumhuriyete Ders Kitaplarında Devlet Kavramının İktidar-Eğitim İlişkisi Açısından İncelenmesi, *Kuram ve Uygulamalarda Eğitim Bilimleri (KUYEB),* Cilt: 11, Sayı: 4, 2011, Güz, s.2069-2090.

Doğan, Nuri, *Ders Kitapları ve Sosyalleşme (1876-1918)*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994.

Doğanay, Kaya Fatma, Rüşdiye Mekteplerinde Tarih Dersi. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 25, 2010, s.107-119.

Doğaner, Yasemin, "Yüksek Öğretimde Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Dersi Öğretiminde Karşılaşılan Problemler ve Yeni Yaklaşımlar-Hacettepe Üniversitesi Örneği", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* Cilt: 21, Sayı: 62, 2005.

Dönmez, Cengiz ve Oruç, Şahin, *II. Meşrutiyet Dönemi Tarih Öğretimi (Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuasına Göre),* Gazi Kitabevi, Ankara, 2006.

Dugan, Seda, *Türkiye'de 1990 Sonrası Lise Tarih Ders Kitapları ve Tarih Öğretimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005.

Dukas, Michael, İstanbul'un Fethi- Dukas Kroniği, Çev. V. Mirmioğlu, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2013.

Duman, Selahattin, Önsöz, *Çerkez Ethem Yeşil Ordu ve Bolşevik Taburu*, Ergün Hiçyılmaz, Destek Yayınevi, İstanbul, 2013.

Durak, Koray, "The Representation of Byzantine History in High School Textbooks in Turkey", *Byzantine and Modern Greek Studies*, Cilt:3, Sayı:2, 2014, ss.245-264.

Dzubiel Christine, Giesing Benedikt, Hesse- Stachowiak Jan, Kahl Thomas, Kollenbrandt Maren, Langen Georg, Oswalt Vadim, Schwengelbeck Matthias, Rhode Stefanie, Sauer Michael, Vollert Nils, Wicke Martin ve Witzman Peter, *Geschichte und Geschehen Oberstufe Nordrhein-Westfalen*, Ernst Klett Verlag, Stuttgart, 2014.

Efe, Ahmet, *Çerkez Ethem*, Bengi Kitap Yayın, İstanbul, 2017.

Eldem, Ethem, *"Osmanlı Tarihini Türklerden Kurtarmak", Cogito (Tarihyazıcılığı)*, Sayı: 73, 2013,ss. 260- 282.

Emecen, Feridun M., "Bir Rönesans Hükümdarı Fatih Sultan Mehmet", *.tr Dergisi*, 2017, ss. 52-55.

Emin Ali, *Umumî Tarih, Yeni Zamanlar ve Yakın Zamanlar: Üçüncü Kitap Türkiye Tarihi*, Kanaat Kütüphanesi, 1930.

Engin, Vahdettin & Şimşek, Ahmet, *Türkiye'de Tarihyazımı*, (3. Baskı) Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2017.

Engin, Vahdettin, "İlkokullarda Tarih Müfredatı Meşrutiyetten Günümüze Kısa Bir Tarihçe", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı:3, 2000, s.283-298.

Erdönmez, Celâl, "Kıbrıs Tarihi Ders Kitaplarında Osmanlı Devrinde Kıbrıs'a Yapılan Sürgünlerle İlgili Bazı Tespitler", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 15, 2007, s.65-90.

Ergezer, Nevin, *Tarih 2*, Ocak Yayınları, Ankara, 1995.

Ergezer, Nevin, *Tarih 1*, Ocak Yayınları, Ankara, 1995.

Ergin, A. ve Gözütok, D. İlköğretim Ders Kitaplarının Değerlendirilmesi (Hayat Bilgisi Örneği), *Türkiye'de ve Almanya'da İlköğretim Ders Kitapları*, Türk-Alman Kültür İşleri Kurulu Ankara, 1996.

Erinç, Erdal Yıldırım, İnönü Döneminde Tarih ve Eğitim: Tarih Anlayışında Süreklilik ve Değişimler, ODTÜ Yayıncılık, 2014.

Erkan, Serdar, "Osmanlı Döneminde Tarih Öğreniminin Tarihçesi", *1. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu*, Atatürk Üniversitesi, Erzurum 2010, Haziran.

Eroğlu, Haldun, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Tarih Anlayışı ile İlgili Bazı Görüşler", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 29/30, 2002, s.75-85.

Ersanlı, Büşra, *İktidar ve Tarih Türkiye'de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, Afa Yayınları, İstanbul, 1992, 1996.

Ersanlı, Büşra, *İktidar ve Tarih, Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Erşan, M. "Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi-CTAD,* Cilt: 6, Sayı 12, Güz. 2010.

Esen, Yasemin, "Okul Bilgisi ve Ders Kitapları", *Ders Kitaplarında İnsan Hakları: İnsan Haklarına Duyarlı Ders Kitapları İçin,* Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 5-19.

Eyice, Semavi, "Türk Tarihinin Ana Hatları", *Belleten,* Cilt: XXXII, Sayı: 128, 1968.

Faroqhi, Suraiya, "Giriş", *Cambridge Türkiye Tarih,* Cilt: 2, 2016, ss. 27- 44.

Faruk, Sümer ve Yüksel, Turhan, *Tarih Lise 1*, Ders Kitapları Anonim Şirketi, İstanbul, 1986.

Frangoudaki, A. "Tarih Ders Kitaplarında Ulusal "Ben" ve Ulusal "Öteki". *Tarih Eğitimi ve Tarihte "Öteki" Sorunu,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 96-105.

Gamsız, Sevtap, *Ortaöğretim T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük*, Netbil Basım ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 2012.

Gatina, V., *Rus Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı/Türk İmgesi.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009.

Genç, Reşat, "Tarih Öğretimimiz Nasıl Olmalıdır?" *Tercüman Milli Eğitim Sempozyumu,* İstanbul 1984.

Goody, Jack, *Rönesanslar,* Çev. Bahar Tırnakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

Gök, F. *75 Yılda İnsan Yetiştirme, Eğitim ve Devlet,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.

Gölgesiz Gedikler, Hülya ve Tekin, Saadet, "Türkiye'de Orta Öğretim Kurumları Ders Kitaplarında I. Dünya Savaşı'nın Öğretimi" Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Cilt: XVIII, Sayı: 37, 2018-Güz, ss. 475-510.

Grousset, René, *Bozkır İmparatorluğu Attila/Cengiz Han/Timur,* Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1980.

Gülay, Yunus Emre ve Akbak, Büşra Tutku, *Cumhuriyetin İlanından Günümüze Ders Kitaplarında Vahdettin (VI. Mehmet) İmajı,* Tübitak Araştırma Projesi, Sakarya, 2014.

Günaltay, Şemsettin, *Lise Kitapları Tarih I*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1939.

Gündoğdu, Abdullah; Bulduk, Orhan Üçler., *Lise Tarih 1 Ders Kitabı,* Tutibay Yayınları, İstanbul, 2004, 2007.

Gündüz, Şinasi, (Ed.), *Yaşayan Dünya Dinleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007.

Güneş, Ahmet ve Özbek, Süleyman, *Tarih 2*, Tutibay Yayınları, Ankara, 2003.

Güngör, Besime A. *1980-2000 Dönemi Orta Öğretim Tarih Ders Kitapları ve Dönemin Tarihçilik Anlayışı,* Yayınlanmamış Yüksel Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi İstanbul, 2005.

Güngör, Erol, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, (14.baskı) Ötüken Yayınları, İstanbul, 1980.

Güngör, Erol, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, (19.baskı) Ötüken Yayınları, İstanbul, 1975.

Gürbüz, Y. Emre, "Öteki Tarihin Gözüyle: Azerbaycan Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Akkoyunlu Savaşları", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 183, March 2009, ss. 78-83.

Gürkan, Hasan *Türkiye'de Tarih Öğretimi İlköğretim Ders Kitapları (1869-1950)* Karahan Kitabevi.

Gürkan, Hasan, "Türkiye'de İlkokullarda Tarih Öğretimi Ders Kitapları Örneği (1869-1920)" *Tarihin Peşinde,* Sayı 18 2017 Sayfalar 117-136

Güven, İsmail ve Akagündüz, Ümüt, "Osmanlı Devleti'nde Kadınlara Yönelik Tarih Öğretimi Çabaları ve Ali Seydi Bey"in Kızlara Mahsûs Târîh-İ Osmânî Adlı Eseri", Ankara Üniversitesi Osmanlı Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı: 26, 2009, s.141-164.

Güven, İsmail, *Türkiye'de Devlet Eğitim ve İdeoloji,* Siyasal Kitabevi, Ankara, 2000.

Güvenç, Bozkurt; Şaylan, Gencay; Tekeli, İlhan; Turan, Şerafettin, *Türk-İslam Sentezi*, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1994.

Güvenli, Gülsün ve Tanrıöver, Hülya Uğur, "Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet", *Ders Kitaplarında İnsan Hakları II*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, ss. 97- 174.

Hamit ve Muhsin, *Türkiye Tarihi*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1930.

Hayit, Baymirza, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi,* TTK Basımevi, Ankara, 2004.

Hayta, N. ve Karabağ, Ş.G. "Tarih Ders Kitapları Nasıl Analiz Edilmelidir?", *Konu Alanı Ders Kitabı İnceleme Kılavuzu,* Ed., N.Hayta Nobel Yayınevi, Ankara, 2003, ss.31-45.

Helvacıoğlu, F. *1928'den 1994'e Ders Kitaplarında Milliyetçilik.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1994.

Işık, Hasan, "Türkiye'de Okutulan Tarih Ders Kitaplarındaki Araplarla İlgili Konulara Dair Öğrencilerin Görüşleri ve Arap Algısı", *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 6, sayı: 1, 2017, ss.196-211.

Işık, Tutkun Y. *Geçiş Dönemi Tarihçisi Olarak Ahmet Refik Altınay (1880-1937),* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2002.

İbrahimoğlu, Zafer, *Gayrimüslim Azınlıklara Göre Türkiye'de Vatandaşlık ve Vatandaşlık Eğitimi.* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2014.

İçen, Mustafa ve Tuncel, Gül, "Toplumsal Hafızanın Siyasal Alan Tarafından İnşa Sürecinin Sosyal Bilgiler/Tarih Ders Kitaplarına Yansımaları", *Turkish History Education Journal*, Cilt: 8, Sayı: 1, 2019, ss. 60-81.

İkinci Maarif Şûrası (15-21 Şubat 1943), Maarif Vekilliği, 1943.

İkinci Türk Tarih Kongresi, İstanbul 20-25 Eylül 1937, Kongrenin çalışmaları, Kongreye sunulan tebliğler, Kenan Matbaası, İstanbul, 1943.

Imber, Colin, *"Hükümet, İdare ve Hukuk", Cambridge Türkiye Tarihi,* Cilt: 2, 2016, ss. 261-312.

İnal, Ekrem ve Ormancı, Nurettin, *Ortaokul Ortaçağ Tarihi*, Ders Kitapları Yayınları İstanbul, 1952.

İnal, Ekrem ve Ormancı, Nurettin, İlk Çağ Tarihi, Ders Kitapları Anonim Şirketi, İstanbul, 1952.

İnal, Ekrem ve Ormancı, Nurettin, *Yeni ve Yakın Çağlar*, Ders Kitapları Türk Ltd. Şti., İstanbul, 1951.

İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, *Son Sadrazamlar IV*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1982.

İnal, K. ve Esen, Y. "Ders Kitaplarında Egemen Değerler ve Öteki", *Eğitimde İdeolojik Boyut*, Haz. K. İnal, Doruk Yayınları, Ankara, 1996, s.13-41.

İnalcık, Halil, *II. Mehmed, DİA*, Cilt: 28, 2003, ss. 395- 407.

İnalcık, Halil, *Rönesans Avrupası-Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci*, (4.Baskı), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2013.

İnan, Afet, Mehmet Tevfik, Rifat, Samih Yusuf, Akçura, Galip, Reşit; Hasan Cemil, Sadri Maksudi, Şemsettin (Günaltay), *Türk Tarihinin Ana Hatları Methal Kısmı*, Devlet Matbaası (Maarif Vekâleti), İstanbul, 1931.

İnan, Süleyman, "Türkiye'deki Üniversitelerde İnkılap Dersleri: Tarihsel Bakış", *Yükseköğretim Dergisi*, Cilt: 2, Sayı:1, 2012, s.52-55.

İsmayıl Hakkı, *Tarih ve Terbiye*, Semih Lütfi Suhulet Kütüphanesi, İstanbul, 1933.

İsmet Parlak, *Kemalist İdeolojide Eğitim: Erken Cumhuriyet Dönemi Tarih ve Yurt Bilgisi Ders Kitapları Üzerine Bir İnceleme*, Turhan Kitabevi, Ankara 2005.

İsov, M., "Bulgaristan Tarih Ders Kitaplarında Türk Azınlığın Yerine İlişkin Bazı Gözlemler", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, 2014, ss.37-51.

İşçimen, S., *Türkiye Cumhuriyeti'nde İlkokullarda Okutulan Tarih Ders Kitapları (1923-1931)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin, 2007.

Kabapınar, Yücel, "Başlangıcından Günümüze Türk Tarih Tezi ve Lise Tarih Kitaplarına Etkisi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, 1992, s.143-178.

Kabapınar, Yücel, *"Bir İdeolojik Mücadele Alanı Olarak Lise Tarih Kitapları- I", Tarih ve Toplum*, Sayı:106, 1992.

Kabapınar, Yücel, "Bir İdeolojik Mücadele Alanı Olarak Lise Tarih Kitapları II", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 107, 1992, ss. 28-31

Kabapınar, Yücel, "Bir İdeolojik Mücadele Alanı Olarak Lise Tarih Kitapları III", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 108, 1992, ss. 39-44

Kabapınar, Yücel, Kredili Sistem ve Lise Tarih Kitapları, *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları 1994 Buca Sempozyumu*, Haz. Salih Özbaran, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.

Kabapınar, Yücel, *Müfredat Programları ve Ders Kitapları Açısından Ortaöğretimde (Lise) Tarih Öğretimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 1991.

Kabapınar, Yücel, Tarih Öğretiminde Üçüncü Yol Olanaklı mıdır? Cumhuriyet Dönemi Tarih Ders Kitaplarında Abdülhamit'in "Pozisyonuna Bakmak", *Kimlik Belirleyen Derslerde Kanıt Temelli Öğrenme*, Pegem Akademi, İstanbul, 2019.

Kafesoğlu, İbrahim ve Deliorman, Altan, *Tarih Lise I*. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976, 1977.

Kafesoğlu, İbrahim ve Deliorman, Altan, *Tarih Lise II*. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976, 1977.

Kafesoğlu, İbrahim, "Tarih İlmi ve Bizde Tarihçilik", *Tarih Dergisi,* Sayı: 17-18, 1963, s.1-16.

Kafesoğlu, İbrahim, "Türk Tarihinde Moğollar ve Cengiz Meselesi", *Tarih Dergisi*, Cilt:5, Sayı: 8, 1953.

Kafesoğlu, İbrahim, "Üniversite Tarih Öğretiminde Yeni Bir Plan", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 14, Sayı: 19, 1964, s.1-16.

Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Millî Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1997.

Kafesoğlu, İbrahim, *Türk-İslam Sentezi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1999.

Kalaycı, Şenol. *Tarih II*, Meram Yayınları, İstanbul, 1998.

Kalecikli, Kenan, *Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 1, Ders Geçme ve Kredi Sistemine Göre*, İstanbul, 1994.

Kapar, M. A. "Sovyetler Birliği Dönemi Ders Kitaplarında Eskiçağ Tarihi ve Eski Türk Tarihi'nin Öğretimi", *USAD*, Sayı: 5, 2016, ss.239-52.

Kapar, Mehmet Ali, Yüksel, Erol, Bildik, Ferhat, Şahin, Kazım, Şafak, Leyla, Ardıç, Murat, Bağcı, Özgür, Yıldız, Süleyman, *Tarih 9*, MEB Devlet Kitapları, Ankara, 2017.

Kaplan, İsmail, *Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

Kara Kemal, *Lise Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük*, Önde Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Kara Kemal, *Tarih 1*, Önde Yayıncılık, İstanbul, 1997.

Kara Kemal, *Tarih 2*, Önde Yayıncılık, İstanbul, 1995, 1997, 1999, 2002, 2007, 2007, 2008.

Kara, Kemal, *Lise Osmanlı Tarihi*, Önde Yayıncılık, İstanbul, 2003.

Kara, Kemal, *Liseler için Osmanlı Tarihi 1,* Önde Yayıncılık, İstanbul, 1995, 1998, 1999.

Kara, Kemal, Türkiye *Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Lise*, Önde Yayıncılık, İstanbul, 2009, 2010.

Kara, Seyfullah, "Milli Tarih Anlayışının Romantik Devri: Cumhuriyetin İlk Yılları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 23, 2004, s.319-334.

Karabağ, Gülin, "Postmodernizm ve Tarih Öğretimi", Türk Yurdu Dergisi, Cilt: 22, Sayı: 175, 2002, s.61-67.

Karakuzu T, ve Limon İ, "Ortaöğretim Tarih Ders Kitaplarında Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Yeri Üzerine Bir Analiz", *Electronic Journal of Political Science Studies*, Cilt:3 Sayı:1, Ocak 2012 ss. 81-104

Karakuzu, H. ve Acar, E. "Türkiye'de Tarih Felsefesi Çalışmaları Bibliyografyası", *Turkish Studies*, Cilt: 10, Sayı: 5, 2015, s.201-228.

Karal Enver Ziya, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Maarif Basımevi, İstanbul, 1958.

Karal, Enver Ziya, "Atatürk ve Tarih", *Türk Dili (Atatürk 1881-1938),* Sayı: 170, 1965.

Karal, Enver Ziya, "Tarih Öğretimi ve Meseleleri", *Eğitim Hareketleri*, Cilt: 2, Sayı: 23, 1956, s.14-18.

Karal, Enver Ziya, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1944),* Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1945.

Karal, Enver Ziya, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1953),* Lise Kitapları, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1954.

Karal, Enver Ziya, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1960) Lise Kitapları,* Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1960.

Karal, Enver Ziya, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1965) Lise Kitapları,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1971, 1978, 1981.

Karal, Enver Ziya, *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi, III. Sınıf,* Maarif Vekâleti, Ankara, 1942.

Karal, Enver Ziya, *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi,* Maarif Basımevi, İstanbul, 1957.

Kaya, A. İ. "Tedrîsât Mecmûası Örneğinde Meşrutiyet Dönemi Tarih Eğitiminin Amaçları ve Metodları Açısından Bir İnceleme", *I. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu,* Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2010.

Kaya, H. "Osmanlı'dan Cumhuriyete Tarih Dersi Müfredatı", *Toplumsal Tarih Dergisi,* Sayı: 100, 2002, s.44-47.

Kaya, Hayrettin, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Tarih Dersi Müfredatı". *Toplumsal Tarih Dergisi,* Sayı: 100, 2002, ss.44-47.

Kaya, Ramazan; Özdemir, Yavuz ve Şimşek, Ufuk, "Genç Cumhuriyet ve Oluşturulmaya Çalışılan Tarih Bilinci", *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi,* Sayı: 9, 2004, s.3271-3281.

Kayalı, Kurtuluş, "Türk İnkılap Tarihi Derslerinin Yeniden Şekillenmesi Üzerine", *Tarih ve Toplum Dergisi,* Cilt: 10, Sayı: 56, 1998.

Kaymaz, Yunus, "Büyük Constantinus'un Hıristiyanlığı Meselesi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Cilt: 16, Sayı: 29, 2014, ss. 213-235.

Kaynardağ, A. "Bir Kitap ve Bir Yazar Açısından İlkokullarımızdaki Tarih Öğretiminin Dününe Bir Bakış", *Tarih ve Toplum Dergisi,* Sayı: 2, 1984.

Keleş, Hamza ve Kiriş, Ayten, "Bir Osmanlı Tarihçisi Olan Ali Reşat`ın Hayatı, Eğitimciliği ve Tarih Öğretimi ile İlgili Görüşleri", *Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi,* Cilt: 14, Sayı: 2, 2006, s.571-586.

Kırıkçı, A.; Öztürk, C. ve Tuncel, G. "Sosyal Bilgiler ve Kapsamındaki Ders Kitaplarında Yahudi/Musevi İmgesi (1928-2017)", *Uluslararası Alan Eğitimi Dergisi,* Cilt: 3, Sayı: 2, 2017, ss.72-91.

Kırpık, Güray ve Oruç, Şahin, *Tedrisat Mecmuası'ndan Uygulama Okulu'nda Yapılmış Ders Örnekleri.* Gazi Kitapevi, Ankara, 2006.

Kissinger, Henry, *Çin, Dünden Bugüne Yeni Çin,* Çev. Nalan Işık Çeper, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2015.

Kitapçı, Buket Bayrı, "Contemporary Perception of Byzantum in Turkish Cinema: the Cross-Examination of Battal Gazi Films with the Battalname", *Byzantine and Modern Greek Studies,* Cilt:37, Sayı:1, 2013, ss. 81-91.

Koçak, Kemal, "Cumhuriyetten Günümüze Tarih Öğretimi". *Türk Yurdu Dergisi,* Cilt: 12, Sayı: 61, 1992.

Koçak, Kemal, "1930'lardan Sonra Tarih Anlayışında Gelişmeler", Çağdaş Eğitim Dergisi, Sayı: 206, 1995.

Koçak, Kemal, "1983 Orta Öğretim Kurumları Tarih Programının Değerlendirilmesi (Alan Araştırması-Ankara Örneği)", *Kastamonu Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1, 2000.

Koçak, Kemal, *Cumhuriyetten Günümüze Tarih Anlayışı ve Ortaöğretim Kurumlarında Tarih Öğretimi (1923-1992)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Ankara, 1998.

Koçoğlu, Yasemin, *Barışın Aracı Olarak Tarih Ders Kitapları: Türk-Yunan Tarih Ders Kitapları Örneklemi*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2014.

Komisyon, Tarih 1 (Kabataş Lisesi)" Maarif Vekaleti, Devlet Matbaası Yayınları, İstanbul, 1929,

Komisyon, *Ortaokullar İçin Tarih 3*, Maarif Matbaası, Ankara, 1941

Komisyon, *Tarih V. Sınıf*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1945

Komisyon, *Tarih 1 (Ders Geçme ve Kredi Yönetmeliğini Uygulayan Ortaöğretim Kurumları İçin Ders Kitabı)*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1994.

Komisyon, *Lise II Tarih*, MEB Yayınları, İstanbul, 2000.

Komisyon, *Tarih Lise 1*, MEB Yayınları, Ankara, 2005

Komisyon, *Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük*, MEB Ders Kitapları, Ankara, 2012, 2013, 2014.

Konuk, İsmet, "Tarih, Coğrafya, Yurttaşlık Bilgisi Öğretimi". *İlköğretim Dergisi*, Cilt: 28, Sayı: 509, 1963, s.8-9.

Kopraman Kazım Yaşar, Yediyıldız Bahaeddin, Alpaslan Yurdagül, Ercan H. Yavuz, Ergenç Özer, Genç Reşat, İzgi Özkan, Metin Halil, Önsoy Rifat ve Turgut Rifat, *Tarih 2 Ders Kitabı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993, 2000, 2001.

Kopraman, Kazım Yaşar ve Diğerleri, *Tarih I Ders Kitabı*. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993, 1994, 1995, 2000, 2004.

Koullapıs, Lory Gregory. "Türkiye'de Tarih Ders Kitapları ve Unesco'nun Önerileri", *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları Buca Sempozyumu*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, ss.273-282.

Köken, Nevzat, "Osmanlılarda Tanzimat Dönemi Tarihçilik ve Tarih Öğretimi", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 2, 2002, ss.65-77.

Köken, Nevzat, *Cumhuriyet Dönemi Tarih Anlayışları ve Tarih Eğitimi (1923 -1960)*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2002.

Köken, Nevzat, *Cumhuriyet Dönemi Tarih Anlayışları ve Tarih Eğitimi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014.

Köksal, Hüseyin, "Tarih Metinlerinde Anlam Boşlukları", *ISHE 2014 Tam Metin Kitabı*, Ed. Ahmet Şimşek, İbrahim Turan, Selahattin Kaymakcı, Sakarya.

Kömür, Erol, "Türk Milli Eğitiminde Çağdaş Dünya Tarihi'ne Dair İlk Ders Kitapları (Darulmuallimin-i Aliye Müdürü Ali Reşad Bey'in Asr-ı Hazır Tarihi adlı Ders Kitabı'nın İncelenmesi", *3. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu*, Sakarya Üniversitesi, Sakarya, 2014, Haziran.

Köremez, B., *Demokrat Parti Dönemi Liselerde Tarih Eğitimi Üzerine Bir Araştırma*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2005.

Köse, Ö. F. "Tarih Öğretmek İçin Yazmak: Ali Reşad ve Ali Seydi'nin Tarih-i Umumi'si", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 244, 2014, s. 87-91.

Köstüklü, Nuri, "Atatürk ve Milli Mücadeleyi Anlamak veya Türk İnkılap Tarihinde Terminoloji Meselesi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 48, 2000, s.889-915.

Köstüklü, Nuri, "İlk ve Orta Öğretimde Tarih Öğretimi Problemler ve Öneriler", *Erdem*, Cilt: 14, Sayı: 41, 2004.

Köymen, Mehmet Altay: Alpman, Adil; Koca, Salim ve Cansız, İsmail, *Tarih Lise 1*, Ülke Yayın Haber Tic. Ltd. Şti. İstanbul, 1989.

Kumrular, Özlem, (Ed.), *Dünyada Türk İmgesi*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005.

Kuran, Ercüment, "Üniversite ve Yüksek Okullarımızda Medeniyet Tarihi Öğretiminin Lüzumu", *Türk Kültürü Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 18, 1964

Kurat, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999.

Kurat, Y. T., "Türkiye'de Milliyetçilik ve Tarih Eğitimi", *Töre*, Sayı: 6, 1974, s.33-34.

Kurşun, Zekeriya, "Uluslararası İlişkilerde Bir Araç Olarak Tarih Yazımı: Mısır Ders Kitaplarındaki Değişim Üzerine Tenkitçi Bir Yaklaşım", http://www.ordaf.org.tr Erişim Tarihi: 04.07.2010).

Küpeli, Özer, *Osmanlı-Safevi Münasebetleri*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2014, s.9.

Laçin, Ali; Önal, Bedrihan; Demir, Bülent; Erdem, Erdal; Kaplan, Mikail; Arıca Murat; Gündoğdu, Salih; Aydemir, Veli; Karakaya, Yahya ve Çakmak, Yusuf, *Ortaöğretim Tarih 11 Ders Kitabı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2018.

M. Tevfik Bey, Samih Rifat Bey, Akçuraoğlu Yusuf Bey, Reşit Galip Bey, Hasan Cemil Bey, Afet Hanımefendi, Baki Bey, İsmail Hakkı Bey, Reşit Saffet Bey, Sadri Maksudi Bey, Şemseddin Bey, Şemsi Bey ve Yusuf Ziya Bey, *Tarih I Tarihtenevvelki Zamanlar ve Eski Zamanlar*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.

M. Tevfik Bey, Samih Rifat Bey, Akçuraoğlu Yusuf Bey, Dr. Reşit Galip Bey, Hasan Cemil Bey, Afet Hanımefendi, Baki Bey, İsmail Hakkı Bey, Reşit Saffet Bey, Sadri Maksudi Bey, Şemseddin Bey, Şemsi Bey ve Yusuf Ziya Bey, *Tarih II Ortazamanlar*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931. (Maarif Vekaleti, *Tarih II (Orta Zamanlar)*, Devlet Matbaası, İstanbul 1931).

M. Tevfik Bey, Samih Rifat Bey, Akçuraoğlu Yusuf Bey, Dr. Reşit Galip Bey, Hasan Cemil Bey, Afet Hanımefendi, Baki Bey, İsmail Hakkı Bey, Reşit Saffet Bey, Sadri Maksudi Bey, Şemseddin Bey, Şemsi Bey ve Yusuf Ziya Bey, *Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı- Türk Tarihi*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.

Maden, Mehmet; Kablan, Mustafa ve Sever, Akın, *Tarih Lise 1*, MEB, Devlet Kitapları, Ankara, 2005.

Mansel, Arif Müfid; Baysun, Cavid ve Karal, Enver Ziya, *İlk Çağ Tarihi: Birinci Sınıf,* Maarif Vekaleti, Ankara, 1942, 1943, 1945.

Mansel, A. Müfid; Baysun, Cavit ve Karal E. Ziya, *Orta Çağ Tarihi*, Devlet Matbaası, İstanbul 1942, 1943, 1945.

Mansel, Arif Müfid; Baysun, Cavid ve Karal, Enver Ziya, *Yeni ve Yakın Çağlar: Üçüncü Sınıf,* Maarif Vekaleti, İstanbul, 1942.

MEB, *Tarih II*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1995

MEB, *Tarih I*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2001.

MEB, *Genel Türk Tarihi*, Milli Eğitim Yayınları, İstanbul, 2002.

MEB, *Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük*, 2012.

MEB, *Tarih 9*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2018.

MEB, *Tarih 10 Ders Kitabı*, Devlet Kitapları, Ankara, 2018.

MEB, *Tarih 11 Ders Kitabı*, Devlet Kitapları, Ankara, 2018.

MEB, *12. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitabı*, Devlet Kitapları, Ankara, 2018.

MEB, *Tebliğler Dergisi,* Sayı: 2104, 18.01.1982.

MEB, *Tebliğler Dergisi*, 27 Eylül 1976, Cit:39, Sayı:1900.

MEB, *Tebliğler Dergisi,* Sayı: 2087, 25.5.1981.

MEB, *Tebliğler Dergisi,* Sayı: 2090, 6.7.1981.

Merçil, Erdoğan ve Günal Öden, Zerrin, *Genel Türk Tarihi, I*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1994.

Merçil, Erdoğan; Tarhan, Turhan, Öden; Zerrin Günal ve Merçil, Büte, *Lise Tarih 1*, Altın Kitaplar, İstanbul, 1991, 1997.

Merçil, Erdoğan; Miroğlu, İsmet ve Yusuf Halaçoğlu, *Tarih II*, Altın Kitaplar Yayınevi, Eskişehir, 1992, 1995.

Merçil, Erdoğan ve Merçil, Büte, *Lise İçin Genel Türk Tarihi II,* Altın Kitaplar Yayınevi, 1994.

Merey, Zihni,"Dünyada ve Türkiye'de Tarih Eğitimin Tarihsel Gelişimi", *Tarih Nasıl Öğretilir? Tarih Öğretmenleri İçin Özel Öğretim Yöntemleri*, Ed. Mustafa Safran, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2014, ss.29-39.

Merey, Zihni, "Osmanlı Mekteplerinde Tarih Eğitimi", *Türkiye II. Sosyal Bilimler Kongresi*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van Mayıs 2005.

Mızrak, A., *1980-2009 Yılları Arası Hükümetlerinin Eğitim Politikaları ve Bu Politikaların İlköğretim Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarına Yansıması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana, 2010.

Millas, Herkül, Türk Ders Kitaplarında "Yunanlılar": Bütünleştirici Bir Yaklaşım. *Tarih Eğitimi ve Tarihte "Öteki" Sorunu,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 254-265.

Millas, Herkül. "History Textbooks in Greece and Turkey", *History Workshop,* Sayı 31, 1991, s. 21-33.

Mumcu, Ahmet, *Liseler İçin Tarih 1*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1990.

Mumcu, Ahmet ve Su, Mükerrem Kamil, *T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük*, MEB, İstanbul 2003.

Şahin, Mustafa ve Güncü, Mustafa, "Lise Tarih Ders Kitaplarında Eğitim Tarihi", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Cilt: XIX, Sayı: 38, 2019-Bahar, ss. 345-359.

Mücellitoğlu, Ali Çankaya, Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, Cilt: I, Ankara, 1954, s.271-272.

Nakip, Tahir, *Osmanlı Devletinde Geç Dönem Tarih-i Umumiler,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2006.

Nazlı Usta, "Türkiye'de Tarih Öğretiminin Sorunlarına Bir Örnek: Kemal Kara'nın 'İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük' Ders Kitabında İç ve Dış Düşman Algısı", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* Sayı: 37, 2011, s. 163-182.

Nurdoğan, Arzu, "II. Abdülhamid Döneminde İlköğretim Okullarındaki Ders Kitapları Üzerine Bir İnceleme, *3. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu*, Sakarya Üniversitesi, Sakarya, Haziran 2014,.

Oktay, Emin, *Tarih Lise III*, Atlas Yayınevi, İstanbul, t.y.

Oktay, Emin, *Tarih Ortaokul III*, Atlas Yayınevi, İstanbul, t.y.

Oktay, Emin, *Tarih III Yeni ve Yakın Çağlar*, MEB Yayınları, Ankara, 1952.

Oktay Emin, *Tarih Lise II*, Atlas Yayınevi, İstanbul, 1962, 1969, 1975, 1978, 1979, 1982, 1985, 1988.

Oktay, Emin, *Tarih Lise 3 Yeni ve Yakın Çağlar,* Atlas Yayınevi, İstanbul, 1964.

Oktay, Emin ve Akşit, Niyazi, *Tarih II,* MEB Yayınları, İstanbul, 1969.

Oktay, Emin ve Akşit, Niyazi, *Tarih Lise 1,* Remzi Kitabevi Yayıncılık, İstanbul, 1972.

Okur, Yasemin; Genç, İlhan; Özcan, Tuğrul; Yurtbay, Mevlüt; Sever, Akın, *Tarih 9*, MEB, İstanbul, 2009, 2008, 2010, 2012.

Okur Yasemin; Akın, Sever; Ertan, Aydın; Hakan, Kızıltan; Mehmet, Aksoy ve Öztürk, Mehmet, Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi 12, MEB Devlet Kitapları, Ankara, 2009, 2010.

Okur, Yasemin; Aksoy, Mehmet; Kızıltan, Hakan; Sever, Akın; Öztürk, Mehmet ve Karaman, Mülver, *Ortaöğretim Tarih 11,* MEB, Devlet Kitapları, İstanbul, 2012.

Okurer, C., *Ana Hatlarıyla Milli Eğitim Politikamız*, Ankara, 1965.

Oral, Ertuğrul ve Aktın, Kibar, "1930-1950 Dönemi Ortaöğretim Tarih Ders Kitaplarında Tarihçilik Anlayışı", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Cilt 1, Sayı: 1, 2010, ss.235-261.

Oral, Mustafa, İmparatorluktan Ulus Devlete Türkiye'de Tarih Anlayışı (1908 -1937), Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarih Enstitüsü, Ankara, 2002.

Oral, Mustafa, *Türkiye'de Romantik Tarihçilik* (1910-1940), Asil Yayınları, Ankara, 2006.

Orhan, Silier, "Tarih Eğitimi," Tarihi Silahsızlandırmak: Tarih Eğitimi, Ders Kitaplarının İyileştirilmesi Toplantısı, 1 Mart 2002, Lions Kulüpleri Birliği (düz.), İstanbul 2002, s. 17-21.

Oran, Hilmi, *Ortaokul İçin Tarih II*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1958.

Ortaylı, İlber, *Gelenekten Geleceğe*, Ufuk Yayınları, İstanbul, 2002.

Ortaylı, İlber, İmparatorluğun En Uzun Yılı, Hil Yayınları, İstanbul 1987.

Osmanoğlu Ahmet Emin, *Türkiye Cumhuriyeti ve Mısır Arap Cumhuriyeti Sosyal Bilgiler Öğretim Programları ve Ders Kitaplarının Karşılaştırılması.* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2012.

Osmanoğlu, Ahmet Emin, "Türkiye ve Mısır Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Osmanlı Algısı: Karşılaştırmalı Bir Analiz", *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 22, 2014, ss.94-107.

Önder, Behçet, *Ortaöğretim Tarih 9 Ders Kitabı*, Biryay Kitapçılık Yayıncılık, Ankara, 2014.

Özbaran, Salih, "Türkiye'de Tarih Eğitimi ve Ders Kitapları Üstüne Düşünceler", *Tarih Eğitim ve Tarihte Öteki Sorunu, 2. Uluslararası Tarih Kongresi.* (8- 10 Haziran 1995) Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.

Özbaran, Salih, "Tarih Ders Kitapları Niçin? Kimler Tarafından, Nasıl?", *Toplumsal Tarih Dergisi,* Cilt: 10, Sayı: 56, 1998, s.51-55.

Özbaran, Salih, *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998.

Özbaran, Salih, "Tarih Öğretiminin Güncel Sorunları", *Toplumsal Tarih*, Cilt: 16, Sayı: 100, 2002, s.66-68.

Özbaran, Salih, *Güdümlü Tarih*, Cem Yayınevi, İstanbul, 2003.

Özbaran, Salih, *Tarih, Tarihçi ve Toplum*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005.

Özbek, Nadir, "Zeki Velidi Togan ve "Türk Tarih Tezi"" *Toplumsal Tarih*, Cilt: 8, Sayı:45, 1997, s.20-27.

Özbek, Süleyman; Güneş, Ahmet, *Lise Tarih 2 Ders Kitabı,* Tutibay Yayınları, İstanbul, 2004.

Özbek, Süleyman; Kankal, Ahmet; Taş, Kenan Ziya ve Güneş, Ahmet, *Liseler İçin Tarih 2.* Tutibay Yayınları, 1995.

Özcan, Ahmet, "Muhafazakar Tarihçiliğin Popüler Yüzü: İnanmıyorum Bana Öğretilen Tarihe" *Doğu Batı,* Sayı: 58, 2011, s.243-276.

Özcan, Ahmet, *Türkiye'de Popüler Tarihçilik 1908-1960,* TTK Yayınları, 2011.

Özel, Oktay ve Çetinsaya, Gökhan, "Türkiye'de Osmanlı Tarihçiliğinin Son Çeyrek Yüzyılı: Bir Bilanço Denemesi", *Toplum ve Bilim*, 91/Kış, 2001.

Özgüdenli, Osman G., "Türkiye'de Moğol Tarihi ve Kültürü Araştırmalarının Doğuşu ve Gelişimi (1923-2017)", *MUTAD*, Cilt 4, Sayı 2.

Özil, Ş. ve Tapan, N, *Türkiye'nin Ders Kitapları, Ortaöğretim Ders Kitaplarına Eleştirel Bir Yaklaşım,* Cem Yayınevi, İstanbul, 1991.

Öztaş, Sezai, "Atatürk Dönemi Tarih Anlayışı ve Tarih Öğretimi", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, 2009, s.94-107

Özteke, Fahri, *19. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Tarih Eğitimi,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2009.

Öztuna, Yılmaz, *Tarih III*, MEB, Devlet Kitapları, Ankara, 1976, 1977.

Öztürk, Cemil ve Ali Yılmaz "Türkiye'de Harf İnkılâbından Önce Kullanılan İlkokul Tarih Programları ve Ders Kitapları", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, Cilt:1, Sayı: 2, 2001, ss.409-427.

Öztürk, Mehmet, Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi 12, MEB Devlet Kitapları, Ankara, 2010.

Öztürk, Şule Yüksel ve Şimşek, Ahmet, «Tarih Eğitimi Alanında Yayınlanmış Türkçe Makaleler Bibliyografyası», *TUHED*, Cilt: 2, Sayı: 1, 2013, s.110 – 145.

Paksoy, Abdulkadir, "Lise Tarih Dersi Müfredat Programları ve Ders Kitaplarının Değerlendirilmesi", Öğretmen Dünyası, Cilt: 18, Sayı: 213, 1997.

Paksoy, Abdulkadir, "Ortaokul Milli Tarih Kitaplarına Toplu Bir Bakış", Öğretmen Dünyası, Cilt: 16, Sayı: 189, 1995.

Paksoy, Abdulkadir, "Tarih Eğitimi Eleştirisi Üzerinden Türkiye Cumhuriyeti Ulus Devletini Sorgulamak ya da Kemalizm'le Hesaplaşmak", *Mülkiye Dergisi*, Cilt: 31, Sayı: 257, 2007, s. 87-154.

Palazoğlu, Ahmet Bekir ve Bircan, Osman, *Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 1 Ders Kitabı, Ders Geçme ve Kredi Sistemine Göre*, Bem Koza, Ankara, 1996, 1997.

Parmaksızoğlu, İsmet, *Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1981, 1983.

Pingel, Falk "Tarih Ders Kitapları Üstüne Uluslararası Araştırmalar", *Toplumsal Tarih Dergisi*, Cilt: 10, Sayı:56, 1998.

Pingel, Falk, *Ders Kitaplarını Araştırma ve Düzeltme Rehberi*, Çev. Nurettin Elhüseyni, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003.

Pingel, Falk, "Tarihsel Anılar ve Çoketnisiteli Bir Bağlamda Tarih Ders Kitapları: Bazı Deneyimler", *Tarih Eğitimi ve Tarihte "Öteki" Sorunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 134-140.

Turan, Refik, "Türkiye'de Lise Tarih Ders Kitaplarında Süryaniler", *1mayıs Sosyal Politikalar Vebilimsel Araştırmalar Kongresi Tam Metinler Kitabı*, 2019 s.503-515.

Safran, Mustafa ve Ata, Bahri, "Barışçı Tarih Öğretimi Üzerine Çalışmalar; Türkiye'de Tarih Ders Kitaplarında Yunanlılara İlişkin Kullanılan Dil ve Yunanlılara İlişkin Öğrenci Görüşleri", *GÜ Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 1, 1996, ss.11-26.

Safran, Mustafa, "Osmanlı Tarih Öğretimi ve Osmanlı İmajı", *Türk Yurdu Dergisi*, Sayı: 19-20, 1999, ss.148-149.

Safran, Mustafa, *Tarih Eğitimi-Makale ve Bildiriler*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2006.

Safran, Mustafa, "Türkiye'de Tarih Öğretimi ve Eğitimi", Ed. Mustafa Safran ve Dursun Dilek, *21. Yüzyılda Kimlik, Vatandaşlık ve Tarih Eğitimi*, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2008, ss.13-20.

Safran, Mustafa (Ed.), *Tarih Nasıl Öğretilir?* Yeni İnsan Yayınları, İstanbul, 2010.

Sander, Oral, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, İmge Yay. Ankara, 1998.

Sarıoğlu, M. "Egemen İdeolojik Düşüncenin İlkokul Tarih Öğretimine Yansımaları: Tanzimat'tan Cumhuriyet'in İlk Yıllarına 1839-1936", *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, Sayı: 24, 2010, s.82-94.

Sarıoğlu, M. "II. Meşrutiyet Döneminde Türk Milliyetçiliğindeki Yükselişin Tarih ve Düşüncesine ve İlkokul Tarih Öğretimine Etkileri", *Türk Yurdu*, Sayı: 273, 2010, s.67-72.

Sarıoğlu, M. "İlkokul Tarih ders Kitaplarında Hristiyan Toplulukların Algılanma Biçiminde Farklılaşmalar: Meşrutiyet Döneminden Cumhuriyetin İlk Yıllarına", *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 30, 2010, s. 40-52.

Schueddekopf, Otto-Ernst, Bruley, Edouard, Dance, E.H. ve Vigander, Haakon, *Tarih Öğretimi ve Tarih Kitaplarının Geliştirilmesi*, Çev. Necati Engez, *Milli Eğitim Bakanlığı*, İstanbul 1969.

Serdarlar, Neriman ve Çetinkanat, Fahriye, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1918-1966*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1980.

Seydol, İ. M. "Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Kadar Tarih Kitapları", *Terbiye*, Sayı: 2, 1959, s.11-12.

Sonyel, Salâhi R, *Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu (AKDTYK), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010.

Stathis, Penelope. "Yunan (ve Türk) Tarih Ders Kitaplarında "Ben" ve "Öteki" İmgeleri", *Tarih Eğitimi ve Tarihte "Öteki" Sorunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

Su, Mükerrem Kamil ve Su, Kamil, *Liseler İçin Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, İstanbul, 1959, 1973, 1981.

Sungur, Hasan, "Geçmişten Günümüze Lise Tarih Ders Kitaplarında İttihatçılık Algısı", *Turkish Studies*, Cilt: 11 Sayı: 11, 2016, ss. 99-114

Sümer, Faruk; Tekin, Gürkan ve Turhal, Yüksel, *Tarih I*, Ders Kitapları Anonim Şirketi, İstanbul, 1992.

Sümer, Faruk ve Turhal, Yüksel, *Tarih 1*, Ders Kitapları Anonim Şirketi, İstanbul, 1988.

Sümer, Faruk, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

Şahin, Mustafa ve Soysal, Mehmet "Türkiye›de Tarih Ders Kitaplarında Sovyet/Rus İmgesi Soviet", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 11, Say: 61, 2018, ss.332-339.

Şahin, Muhammet ve Köksal, Hüseyin, "Tarih Ders Kitapları ve Tarihin Mantığı", *Konu Alanı Ders Kitabı İnceleme Kılavuzu*, Ed. N. Hayta Nobel Yayınevi, Ankara, 2003, ss.46-79.

Şahin, Tahir Erdoğan, *Ders Geçme ve Kredi Sistemine Göre Tarih 1*, Koza Eğitim ve Yayıncılık, Ankara, 1992, 1993, 1994.

Şahin, Tahir Erdoğan, *İslam Tarihi 1*, Koza Eğitim ve Yayıncılık San. ve Tic. Ltd. Şti. Ankara, 1993.

Şapolyo, Enver Behnan, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1918-1950*, MEB, İstanbul 1950, 1951, 1953.

Şapolyo, Enver Behnan, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, İstanbul, 1960, 1963.

Şapolyo, Enver Behnan, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (Dördüncü Baskı)*, Rafet Zaimler Kitabevi, İstanbul, 1969.

Şener, Cemal, Çerkes Ethem Olayı, Ant Yayınları, İstanbul, 1994.

Şengül, T. "Siyasi Düşünce Akımları ve Tarih Ders Programlarındaki Düşünsel Değişim (1908–1930)", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi,* Cilt: 40, Sayı: 1, 2007, s.63-97.

Şengül, Tuba, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Siyasi Fikir Akımlarının Tarih Eğitimine Yansımaları (1908-1931),* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale. 2006.

Şıvgın, Hale "Ulusal Tarih Eğitiminin Kimlik Gelişimdeki Önemi". *Gazi Üniversitesi Gazi Akademik Bakış Dergisi,* Cilt: 2, Sayı: 4, 2009, ss. 35-52.

Şimşek, Ahmet, "İnkılâp Tarihi Derslerinin Gerekçeli Tarihçesi", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi,* Cilt: 3, Sayı: 1, 2002, s. 1-10.

Şimşek, Ahmet, "Türkiye›de Tarih Öğretimin Ulusallığı ve Avrupa Merkezcilik, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi,* Cilt:11, Sayı:1, 2007, s.9–38.

Şimşek, Ahmet ve Satan, Ali, (Haz.), "Türkiye›de Milli Tarihin İnşası", Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2011.

Şimşek, Ahmet, "Türk Tarih Tezi Üzerine Bir Değerlendirme". *Türkiye Günlüğü,* Sayı: 111, 2012, ss. 85-99.

Şimşek, Ahmet, "Ziya Gökalp-Mümtaz Turhan-Erol Güngör Çizgisinde Türk Tarih Görüşü", *Türk Yurdu,* Cilt: 31 Sayı: 284, 2011, s.219-230.

Şimşek, Ahmet, "*Türkiye'de Tarih Ders Kitaplarında -Avrupamerkezcilik*", İnsan ve Toplum, Cilt: 3, Sayı: 6, 2013, 193-222.

Şimşek, Ahmet ve Yazıcı, F. Türkiye'de Tarih Öğretiminin Dünü, Bugünü, *Türkiye Yazarlar Birliği Akademi Dil, Tarih ve Sosyal Bilimler Dergisi,* Yıl: 3, Sayı:8, Mayıs, 2013, s.9-32.

Şimşek, Ahmet, «Türkiye'de Tarih Ders Kitaplarında Avrupamerkezcilik», İnsan ve Toplum Dergisi, Cilt: 3 Sayı: 6, 2013, s.191-221.

Şimşek, Ahmet, "Geçen Yüzyılda Türkiye'de Tarih Dersleri", *Avrasya'da Türk Dili ve Tarihi Eğitimi Uluslararası Sempozyumu,* 15-18 Haziran 2013, Marmara Üniversitesi İstanbul, 2013, s.224-234.

Şimşek, Ahmet ve Alaslan, Funda, "Milliyetçi Tarihten Milli Tarihe, Çatışmacı Eğitimden Barışçı Eğitime Doğru Türkiye'de Tarih Ders Kitapları", *Akademik Bakış Dergisi,* Sayı: 40 (Ocak – Şubat 2014), s.389-397.

Şimşek, Ahmet ve Meherremova Cengiz, N. "Rusya Tarih Ders Kitaplarında Türk - Osmanlı İmgesi", *Turkish History Education Journal,* Cilt: 4, Sayı: 2, 2015, ss.225-258.

Şimşek, Ahmet, "Başka Ülkelerin Tarih Ders Kitaplarında Türk/Osmanlı İmajını Konu Eden Tez Araştırmaları Hakkında Bir İnceleme", *IV. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu* (ISHE-2016), Muğla Üniversitesi, Muğla, 2016.

Şimşek, Ahmet, (Ed.), *Türk Tarihçileri,* PegemA Yayınları, Ankara, 2016.

Şimşek, Ahmet, "Türkiye'de Tarih Eğitiminin Sorunlarına Genel Bir Bakış", *Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi,* 1-4 Aralık 2016, Antalya.

Şimşek, Ahmet, (Ed.), *Dünyada Tarihçilik*, PegemA Yayınları, Ankara, 2017.

Şimşek, Ahmet, (Ed.), *Tarih için Metodoloji*, (3. Baskı), PegemA Yayınları, Ankara, 2017.

Şimşek, Ahmet, (Ed.), *Türkiye'de Tarih Eğitimi*, PegemA, Ankara, 2017.

Şimşek, Ahmet, Türk Tarih Tezi, *Türkiye'de Tarih Eğitimi*, Ed. Ahmet Şimşek, Pegem Akademi Yay. Ankara 2017, ss.105-122.

Şimşek, Ahmet (Ed.), *Tarih Nasıl Yazılır? Çağdaş Tarihyazımı için Bir Metodoloji*, (8. Baskı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2017.

Şimşek, Ahmet (Ed.), *Dünyada Türk İmajı- Tarih Ders Kitaplarındaki Durum*, PegemA, Ankara, 2018.

Şimşek, Ahmet ve Ee Young Cou, "*Güney Kore Tarih Ders Kitaplarında Türk ve Osmanlı Algıları*", *Bilig*, Sayı: 89, İlkbahar 2019, ss. 143-170.

Şimşek, Ufuk; Özdemir, Yavuz ve Kaya, Ramazan, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Yurttaşlık Anlayışı ve Tarihin Kullanımı", *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 9, 2004, s.377-386.

Şimşek, Ufuk; Küçük, Birgül; Topkaya, Yavuz,"Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikalarının İdeolojik Temelleri", *Turkish Studies*, Cilt: 7, Sayı: 4, 2012, ss.2809-2823.

Şirin, İbrahim, *Osmanlı İmgeleminde Avrupa*, Lotus, İstanbul, 2009.

Şirin, Veli, *Tarih Lise II*, Milsan Basın Sanayi A. Ş., İstanbul, 1989.

Şirin, Veli, *Tarih Lise III*, Gendaş Yayınları, İstanbul, 1987, 1989.

Talim Terbiye Kurul Arşivi, A. Sayı: 158 Tarih: 25.7.1952.

Taner, Ali Haydar, *Ortaokul İçin Tarih 2*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940.

Taşağıl, Ahmet , "*Türkistan*", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 41, ss. 556-560.

Taşkın, Ayşe, Cumhuriyet Dönemi İlkokul Tarih/Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Eskiçağ Tarihinin Öğretimi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya, 2016.

Tekeli, İlhan, "Tarih Yazıcılığı ve Öteki Kavramı Üzerine Düşünceler", *Tarih Eğitimi Ve Tarihte "Öteki" Sorunu* Tarih Vakfı Yurt Yayınları. İstanbul, 2014, ss.1-6.

Tekeli, İlhan, *Tarihyazımı Üzerine Düşünmek*, Dost Kitabevi, Ankara, 1998.

Tekeli, İlhan, *Birlikte Yazılan ve Öğrenilen Bir Tarihe Doğru*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011, s. 1- 22.

Tekeli, İlhan, *Tarih Bilinci ve Gençlik: Karşılaştırmalı Avrupa ve Türkiye Araştırması*, 2. Basım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016.

Tekeli, İlhan, *Yaratıcı ve Çağdaş Bir Tarih Eğitimi İçin*, Tarih Vakfı, İstanbul, 2002.

Tekin, Gürkan ve Turhal, Yüksel, *Meslek Liseleri İçin Tarih*, Ders Kitapları Anonim Şirketi, İstanbul, 1990.

Tekin, Gürkan ve Turhal, Yüksel, *Tarih Lise III*, Ders Kitapları Anonim Şirketi, İstanbul, İstanbul, 1990.

Tekin, N. "Türkiye'deki İlköğretim ve Ortaöğretim Ders Kitaplarında Rus İmajı", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 216, 2011, s. 84-87.

Togan, Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Yayınevi, İstanbul, 1981.

Toksöz, M. "Geç Osmanlı Devleti'nde Popüler Tarih: Ahmed Midhat ve Dünya Tarihi", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 267, 2016, s.20-24.

Toprak, Zafer, "Erken Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik," *Bugünün Bilgileriyle Kemal'in Türkiye'si - La Turquie Kamâliste*, Boyut Yayınları, İstanbul, 2012, s. 176-181.

Toprak, Zafer, *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji*, Doğan Kitap, İstanbul, 2012.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Arba Yayınları, İstanbul, 1996.

Tunçay, Mete, " İlk ve Orta Öğretimde Tarih", *Türkiye'de Tarih Eğitimi*, Ankara, 1975, s.277-278.

Turan, İbrahim, "1990'larda Tarih Eğitimi", *Türkiye'de Tarih Eğitimi*, Ed. Ahmet Şimşek, PegemA Yayınları, Ankara, 2017.

Turan, Namık Sinan, "Erken Cumhuriyetin Tarih Kitaplarında 'Arap' İmgesinin Oluşumuna Dair Notlar" *Türkoloji Kültürü,* Cilt: 2, Sayı:3, 2009, ss.61-79.

Turan, Osman, "Milliyet ve İnsanlık Mefkurelerinin Tarih Tedrisinde Ahenkleştirilmesi", *Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 3-4, 1952.

Turan, Osman, Türk Cihân Hâkimiyeti *Mefkuresi Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2003.

Turan, Osman, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi: Türk Dünya Nizamının Milli, İslami ve İnsani Esasları,* Boğaziçi Yayınları, İstanbul,1977.

Turan, Refik ve Ergezer, Nevin, *Ders Geçme ve Kredi Sistemine Göre Genel Türk Tarihi 2,* Ocak Yayınları, Ankara, 1997.

Turan, Refik ve Ergezer, Nevin, *Genel Türk Tarihi 1*, Ankara, 1993, 1999.

Turan, Refik, "Farklı Türk Devletlerinin (Türkiye, Özbekistan, Azerbaycan ve Türkmenistan) Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Timurlu İlişkilerine ve Ankara Savaşına Yaklaşım", *Gazi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 22, 2018, s.79-110

Turan, Refik, "Türk Dünyası İçin Ortak Tarih Ders Kitabı Yazımı Meselesi", *Türk Yurdu*, Cilt: 35, Sayı: 332, 2015, s.62-66

Turan, Refik, "Türkiye'de İlköğretim Tarih Öğretiminde Çanakkale Savaşları (1985-2015)", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*", Cilt: 15, Sayı: 1, 2015, s.287-306

Turan, Refik, *Azerbaycan'da İlk ve Ortaöğretimde Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2015.

Turan, Şerafettin "Okullarda Millî Tarih Programı", *Öğretmen Dünyası*, Cilt: 6, Sayı: 70, 1985.

Turan, Şerafettin, "Milliyetçilik Anlayışında Tarih Yazıcılığının Önemi", *Tarih ve Milliyetçilik I. Ulusal Kongresi Bildirileri*, Mersin, 1997.

Turhal, Yüksel, *Yeni Müfredat Programına Göre Liseler İçin Tarih 2,* Ders Kitapları Anonim Şirketi, İstanbul, 1989, 1990.

Türk Tarihi Tedkik Cemiyeti, *Tarih I Tarihten Evvelki Zamanlar ve Eski Zamanlar,* Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.

Türk Tarihi Tedkik Cemiyeti, *Tarih II Orta Zamanlar*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.

Türk Tarihi Tedkik Cemiyeti, *Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı-Türk Tarihi*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, 1933.

Türk Tarihi Tedkik Cemiyeti, *Tarih IV Türkiye Cümhuriyeti*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, 1934.

Türk Tarihi Tedkik Cemiyeti, *Türk Tarihinin Ana Hatları Methal Kısmı*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1930,

Türk, İbrahim Caner, "Tanzimat Dönemi Tarih Eğitimi", *Türkiye'de Tarih Eğitimi,* Ed. Ahmet Şimşek, Pegem Akademi Yay. Ankara, 2017, ss.9-36.

Türk, İbrahim Caner, *Osmanlı Devleti'nde Tarih Eğitimi (1839-1922).* Yayımlanmamış Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi, Erzurum 2006.

Türk, İbrahim Caner, "Osmanlı Devleti İlköğretim Okulları Tarih Müfredat Programları Tarih Öğretim Usulleri", *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi,* Sayı: 14, 2006 s.333-346.

Türk, İbrahim Caner, *Osmanlı Devletinde Tarih Eğitimi (1839 - 1922)*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul, 2013.

Türker, Tekin Nil "Tanzimat'tan Cumhuriyetin İlk Yıllarına Tarih Öğretimi ve Ders Kitaplarına Genel Bir Bakış". *Toplumsal Tarih*, Sayı: 105, 2002, ss.50-53.

Türkiye'de İlk ve Orta Öğrenim Düzeyinde Tarih Öğretimin Yeniden Yapılandırılması, Tarih Vakfı, İstanbul, 2000.

Tüysüz, Sami, *Ortaöğretim Tarih 10*, Tuna Matbaacılık, Ankara, 2016, 2017.

Tüzün, G., (Der.), *Ders Kitaplarında İnsan Hakları: Tarama Sonuçları II,* Tarih Vakfı Yayınları İstanbul, 2009.

Ugarkovic, U. *Sırp ve Türk Güncel Okul Tarih Kitaplarının Karşılaştırmalı İncelenmesi.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara, 2017.

Unat, Faik Reşit ve Su, Kamil, *Tarih 4. Sınıf*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1945.

Uğurlu, Nurer ve Balcı, Esergül, *Ders Geçme ve Kredi Programına Göre Tarih Lise 2*, Örgün Yayınları, 1992.

Uğurlu, Nurer ve Balcı, Esergül, *Tarih Lise 1,* Serhat/Örgün Yayınları, İstanbul, 1989,1990.

Uğurlu, Nurer ve Vardar, Orhan E., *Tarih 2,* Örgün Yayınları Ltd, İstanbul, 1994.

Ulusoy, S., *Türkiye'de Milli Eğitim Politikaları ve İlköğretim Ders Kitaplarının Örtük İdeolojisi Olarak Militarizm,* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya 2011.

Ursinus, Michael,"Geç Dönem Osmanlı Tarih Yazımında Bizans Tarihi",*Cogito*, Sayı:17, 1999, s.352-360.

Uzun, H., *Lise Cumhuriyet Tarihi Ders Kitaplarında Türk-Arap İlişkileri (1923-2007).* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale, 2009.

Üçyiğit, Ekrem, "Okullarımızda Tarih Öğretimi", *Felsefe Kurumu Seminerleri*, Hacettepe Üniversitesi, 1975, s. 269-275.

Ürküt, Mahmut, *Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük*, Ata Yayıncılık, Ankara, 2017.

Üstel, Füsun, "*Makbul Vatandaş*"ın Peşinde: *II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*. İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

Üstel, Füsun, İmparatorluktan Ulus Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931), İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

Vurgun, Ahmet, Türkiye'de Milli Tarih Anlayışı ve Öğretimi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2014.

Wirth, Laurent, "Tarihi Kötüye Kullanma Biçimleriyle Yüzleşmek", *Tarihin Kötüye Kullanımı*, Çev. Nurettin Elhüseyni, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 2003.

Yavrucuk, Gökay, *Türkiye'de İslam Öncesi Türk Tarihi Araştırmaları, İdeoloji İle Nesnellik Arasında Bir Tarih Yazımı*, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2016.

Yazıcı, Fatih, "2000'lerde Tarih Eğitimi (2000-2017)", Türkiye'de Tarih Eğitimi, Ed. Ahmet Şimşek, Pegem Akademi, Ankara, 2017.

Yazıcı, Fatih, "Cumhuriyet Dönemi Tarih Ders Kitaplarında Tarih Yazımı", *Türkiye'de Tarihyazımı*, Ed. Vahdettin Engin ve Ahmet Şimşek, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011.

Yetenek, Emine, *27 Mayıs 1960 Darbesi'nin Tarih Eğitimine Etkisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas, 2015.

Yıldırım, Erinç Erdal, "İnönü Dönemi'nin "Resmi Olmayan" Tarihi: Muhafazakarların Dün Algısı", *Turkish Studies*, Cilt: 9, Sayı: 4, 2014.

Yıldırım, Erinç Erdal, "Milli Şef (İsmet İnönü) Döneminde Tarih Eğitimi (1938-1950)", *Türkiye'de Tarih Eğitimi*, Ed. Ahmet Şimşek, PegemA Yayınları, Ankara, 2017.

Yıldırım, Erinç Erdal, *İnönü Dönemi'nde Tarih ve Eğitim: Tarih Alanında Süreklilik ve Değişimler*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2014, ss. 1199-1216

Yıldırım, M., *Lise tarih ve Cumhuriyet Tarihi ders kitaplarında Türk-Ermeni ilişkileri (1930-2000)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi SBE, Çanakkale, 2007.

Yıldırım, Tercan ve Alarslan Koca, Funda, "Tarihyazımı/Metodolojisi/Felsefesi Üzerine Türkçe Bibliyografya Denemesi", *Türkiye'de Tarih Yazımı*, Ed. V. Engin ve A. Şimşek, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011, s.585-637.

Yıldırım, Tercan, "Tarih Ders Kitaplarında 'Öteki' Kurgusu: 1930'lı Yıllar Üzerine Bir Değerlendirme", *TUHED*, Cilt: 3, Sayı: 1, 2014, ss. 62-89.

Yıldırım, Tercan, *II. Meşrutiyetten Günümüze Lise Tarih Ders Kitaplarında Türk Kimliğinin İnşası*, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2014.

Yıldırım, Tercan, *Meşrutiyet'ten Günümüze Tarih Ders Kitaplarında Türk Kimliğinin İnşası*, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014.

Yıldırım, Tercan ve Şimşek, Ahmet, "The Narrative of Religion" in the High School Textbooks of the Early Republican Period in Turkey", *Eğitim ve Bilim*, Cilt: 40, Sayı: 179, 2015, s.323-340.

Yıldırım Tercan, *Tarih Ders Kitaplarında Kimlik Söylemi*, 2016 Yeni İnsan Yayınevi

Yıldırım, Tercan ve Şimşek, Ahmet, "Erken Cumhuriyet Döneminde "Biz"in İnşası: Tarih Ders Kitapları Üzerine Bir Değerlendirme". *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 37, Sayı: 1, 2017, ss.367-389.

Yıldırım, Tercan, "Positivist Impact on the Teaching of History in Turkey: An Evaluation on History Textbooks (1930-1938)", *International Online Journal of Educational Sciences*, Cilt: 10, Sayı: 10, 2017, ss. 211-227.

Yıldırım, Tercan, *Tarih Ders Kitaplarında Kimlik Söylemi*, Yeni İnsan Yayınları, İstanbul, 2017.

Yıldız, Hakkı Dursun, Alptekin, Çoşkun, Şahin, İlhan ve Bostan İdris, *Tarih Lise III*, Servet Yayınları, İstanbul, 1989, 1990.

Yıldız, Özgür, "Türkiye'de Tarih Öğretiminin Sorunları ve Çağdaş Çözüm Önerileri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 15, 2003, 181-190.

Yıldız, R. I. *Meşrutiyet Döneminde Uygulanan Tarih Eğitimi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya, 2006.

Yılmaz, Ahmet, *Ortaöğretim Tarih 10. Sınıf*, İlke Basım Yayım Dağıtım, Ankara, 2018.

Yılmaz, Demirhan, Duran, Hakan ve Köse, İdris, *Ortaöğretim Türk Kültür ve Medeniyet Tarihi 11* MEB, Devlet Kitapları, İstanbul, 2018.

Yılmaz, Eray, "Yeniçeri Kırımı, Bektaşi Tekkesinin Tasfiyesi ve Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı Kimliği (1826-1908)", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı: 79, 2016, s.111-128

Yılmaz, K. F., *Türkiye'de Tarih Öğretiminin Tarihçesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Eğitim Fakültesi, Ankara, 1993.

Yılmaz, M., *1938-1960 Yıllarında Türkiye'de Kullanılan Tarih Öğretim Programları ve Ders Kitaplarının İncelenmesi.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2006.

Yinanç, Mükrimin Halil, "Tanzimattan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik", *Tanzimat 2*, İstanbul, MEB Yayınları, 1999, s.573-595.

Young, Robert, *Beyaz Mitolojiler*, Çev. Can Yıldız, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2000.

Yumul, A. "Ermeniler: Millet-i Sadıka mı, Beşinci Kol mu, Geçmişin Yadigârları mı?", *Tarih Eğitimi ve Tarihte "Öteki" Sorunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, s. 85-93.

Yuvalı, Abdülkadir "Cumhuriyet Döneminde Tarih Öğretimi". *Türk Kültürü*, Cilt:25, Sayı: 291, 1987, ss. 389-397.

Yükseköğretim Kurumu, Eğitim Fakülteleri Öğretmen Yetiştirme Programlarının Yeniden Düzenlenmesine İlişkin Rapor, 1997, Ankara.

Yüksel, Erol; Kapar, Mehmet Ali; Bildik, Ferhat; Şahin, Kazım; Şafak, Leyla; Ardıç, Murat; Bağcı, Özgür ve Yıldız, Süleyman, *Ortaöğretim Tarih 9*, MEB, Devlet Kitapları, İstanbul, 2018, 2019.

Yüksel, Erol; Kapar, Mehmet Ali; Bildik, Ferhat; Şahin, Kazım; Şafak, Leyla; Ardıç, Murat; Bağcı, Özgür ve Yıldız, Süleyman, *Ortaöğretim Tarih 10,* MEB, Devlet Kitapları, İstanbul, 2018, 2019.

Zhelyazkova, Antonina. "Bir Tarihyazımı Sorunsalı Olarak Balkanlar'da İslamlaşma", *Güneydoğu Avrupa Perspektifi, Osmanlı ve Balkanlar Bir Tarihyazımı Tartışması,* Der. Fikret Adanır – Suraiya Faroqhi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

Zurcher, Erik J. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi,* Çev. Yasemin S. Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.